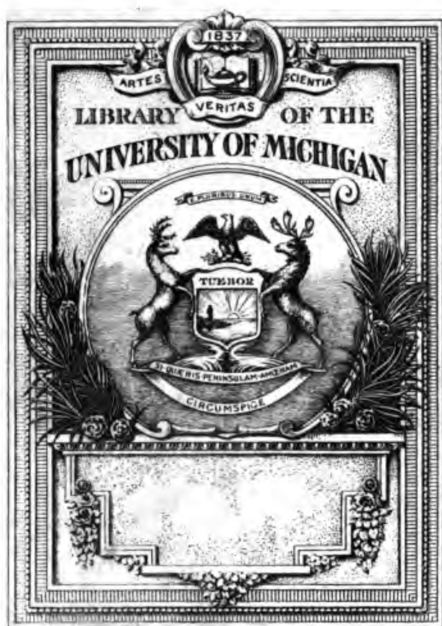
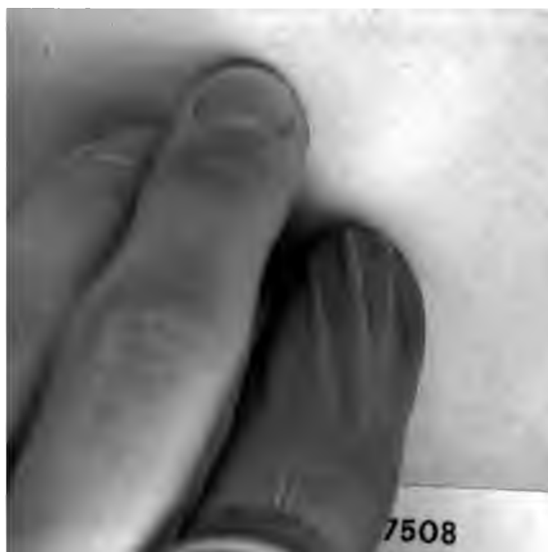

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUÆRIS PENINSULAM AMŒNAM
CIRCUMSPICE

7508

C. IVLII CAESARIS COMMENTARII DE BELLO GALLICO ET CIVILI

Cum vtriusque Supplementis
ab A. HIRTIO vel OPPIO
adiectis.

CHRISTOPHORVS CELLARIVS
recensuit, & Notis ac nouis Tabulis
Geographicis illustrauit.

Accedunt

INDICES RERVM ET VERBORVM

LIPSIAE,
Sumptibus IOH. LVDOVIC. GLEDITSCHII
ANNO MDCCV.

ILLVSTRISSIMO DOMINO
D. NICOLAO BARTHOLOMAEO MICHAELI
LIBERO BARONI
DE DANCKELMAN,
POTENTISSIMI REGIS BORVSSIAE CONSILIARIO STATVS INTIMO ET REGIMINI IN DVCATV MAGDEBVRGICO EMINENTISSIMA DIGNITATE PRAESIDENTI,

S. P. D.

CHRISTOPHORVS CELLARIVS.

X . VIR

D. NICOLA...

VIR ILLVSTRISSIME,

On ſunt mihi ex longinquo repetendæ rationes, cur hos Cæſaris Commentarios ſplendidiſſimo NOMINI TVO dedicatos ſacratoſque voluerim. Meretur hoc gloria TVA TVO-

RVM-

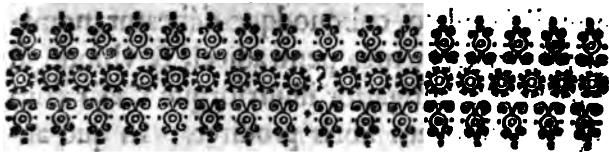
RVMque, quam ex litterarum studiis consecuti estis: quæ tueri & in maius meliusque prouehere vestrum delicium atque voluptas est: & quamquam in primis distenti rebus publice gerendis estis, non cessatis tamen melioribus litteris fauere, & cultores illarum beneuolentia summa & singulari prosequi. TVVM præsertim illustre exemplum est, quod omnes nobiliore loco nati in nostra Academia intuentur, TE adeunt, sermonibus TVIS gaudent, consiliis vtuntur: quos sane numquam sine cohortatione, vt humaniores litteras, tamquam duces ad veram gloriam, sequantur, a TE dimittis. Satis sint aliis hæ nuncupandi rationes: mihi vero etiam maiores sunt & propriæ, quod non solum mirifica in me & studia mea es beneuolentia, sed magnis etiam me ornauisti beneficiis, qui-

bus referendis nunquam par futurus sum; prædicandis ægre propter magnitudinem sufficio. Etenim generosarum mentium, hoc est TVAE similium, hæc indoles atque natura est, vt semper bene mereantur, semper benefaciant, iis præsertim, qui etiam bonæ mentis alumni sunt, & virtutem honestasque artes in animo & oculis ferunt, & ad communem conferunt vtilitatem: in quibus & ego nomen meum profiteor, quamuis non ignorem, quam exigua sint, quibus meam in publicum consulendi voluntatem adhuc testatam fecerim. TV vero pro insigni humanitate TVA ample omnia interpretaris, vt maiorem facias benouolentiæ in me TVAE facultatem, quam ita etiam exerces, vt in illa indolis TVAE illustrem naturam quam maxime declarari posse existimes. Tantis meritis TVIS iniuriam fieri dudum cogitaui, si intra meam tan-

tum aut paucorum conſcientiam tene-antur, nec, vti digna ſunt, multorum laudentur vocibus, in quibus magnus animus recte factorum ſibi præmium conſtituit, & præter laudem nihil expetit, quia nihil ſibi ad quæſtum refert, ad gloriam & honeſtatem omnia. Meditanti hæc mihi nihil inter res meas occurrit vel mediocriter dignum ingenio TVO, quo meam in TE obſeruantiam & gratiarum actionem apertiorem efficiam, niſi hos Iulii Cæſaris Commentarios in eum locum accipias: qui quamquam vir maximus fuit & ſummus imperator, humanitatis tamen litteris ita per omnem ætatem dedit operam, vt hisce ſolis vacaſſe videri poſſet, nihil caſtris tribuiſſe vel reipublicæ, quibus tamen mentem animumque omnem adhibuit, vt ceteris ſtudiis (tan-

ta vis ingenii erat!) solum horas subcesiuas & a re publica relictas impenderet. Quocum vt TVA gloria circumferatur, non incongruens mihi visum fuit, vt omnes vbique intelligant, quanto me amore & bonas litteras complectaris, & qua ego TE semper colam obseruantia. Accipe ergo, VIR ILLVSTRISSIME, hunc Caesaris librum, mei in TE studii ac venerationis testem; TVAMque mihi beneuolentiam, quod vnice precor, perpetuo conserua. D. Halae IV. kalend. April. CIↃ IↃ CCV.

BENE-

BENEVOLO LECTORI S.

Commentarios bellorum C. Iulii Cæsaris vides, ab A. Hirtio vel Oppio & anonymo alio continuatos, in quibus quid præstitum a nobis sit, perpaucis, vt verius æquiusque de noua libri editione iudices, te, beneuole LECTOR, edocebo. Non autem mihi tam felici esse contigit, vt scriptos manu codices, quorum magna in nostris oris est penuria, ipse potuerim cum editis conferre, sed iis me contentum esse oportuit, quos olim doctissimi viri Michael Brutus, Fuluius Vrsinus, Petrus Ciacconius aliique euoluerunt; nec non antiquis impressis, variisque castigationibus atque interpretamentis. Maxime autem me iuuerunt, quod ingenue fateor, clarissimi viri Dionysii Vossii Notæ & Animaduersiones, quas nuper ὁ πάνυ Græuius, cum diu latuissent, ex tenebris in lucem produxit. Quod optimum ab vnoquoque obseruatum adnotatumque fuit, ex multis delegi, meumque feci,

non dissimulato, cui quodque debeatur, n
ve: nec pauca e mea penu adieci, & vbiqu
entaui, vt castigatior illustriorque Cæsar
supplementorum libris prodiret. In quo
sem editores nimiopere laborarunt, vt pon
turres, castra, obsidiones Cæsaris, etiam H
ciniæ vros atque alces, figuris ligno vel æri
cisis delinearent; eo labore & sumptu mihi
sum fuit supersedere, quia, quantum certi
rebus istis percipere licet, imaginando rep
sentari ab vnoquoque potest: quæ incerta s
& coniecturis solis innixa, neque figurarum
ctione fiunt clariora. Quin potius, vt in a
notatis meis Geographiæ rationem præcip
habendam duxi, quæ in his libris per orbis te
rarum partes diffusa est; sic magis necessarias
tilioresque figuras, sex Tabulas Geographica
Cæsari & Hirtio accommodatas, curatius ip
quam ab aliis factum, delineaui, & elegant
æri incidi iussi, vt quidquid rerum geograph
carum in his libris est, alioqui non exiguum le
gentibus impedimentum, perspicue cognosc
& suo quodque loco definiri possit. Indice R
etiam, alterum Rerum breuiorem, alterum La
tinitatis, quantum per morbum licuit, copio
siorem confeci, vt vberior vsus dictionis pu
rissimæ C. Cæsaris sit, si per indicem de singu
lis, quæ facile prætermittuntur, admoneatu
His vtere, beneuole LECTOR, atque vale.

C. IVLII

Sicambri
Vsipetes
Vbii
GERMANIAE PARS
Tenchteri
Lonus
Sueui
Treuiri
Mœnus fl.
Vangiones
Nemetes
Mediomatrici
Tribocci
Rhenus fl.
Oriens
Acronius lacus
Rauraci
Ambrones
Tigurini
HELVETII
Vrbigenis
Tugeni
Rhenus
Seduni
Veragri
Octodurum
Isara fl.
Alpes Penninæ
ROMANA
Ocelum
Graiæ
ITALIAE FINES
Cottiæ
Alpes
Maritimæ
Liguria
Nicæa
TERRANEI PARS
52
51
50
49
48
47
46
45
44
43

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO

LIBER I.

SVMMARIVM LIBRI I.

Galliæ descriptio: quam Heluetii inuadere tentant: sed duobus prœliis a Cæsare profligantur, & reliquiæ in patriam, quam deseruerant, repelluntur. Galli apud Cæsarem de Ariouisto, Germanorum rege, Sequanorum agrum insidente, conqueruntur: ille, componendæ rei, legatos ad Ariouistum mittit, sed frustra: copias aduersus eum educit primum pauidas, post tamen hortatu suo confirmatas. Colloquuntur partium duces, sed nullo effectu. Proin armis res geritur: &, clade accepta, e Galliis profugiunt Germani.

GALLIA est omnis diuisa in partes tres: quarum vnam incolunt Belgæ, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtæ, nostra Galli appellantur. Hi omnes lingua, institutis, legibus inter 2 se

ADNOTATIONES.

COMMENTARIORVM] Summo viro Ger. Io. Vossio de Philologia pag. 71 videtur Cæsar abusus *Commentariorum* nomine, qui proprie sint similes picturæ inchoatæ, & materiam tantummodo historiæ delineent. Cæsar autem, vt Hirtius proœmio lib. VIII censet, non præbuit facultatem scriptoribus, sed præripuit. Adeo limati & elegantes sunt illius Commentarii. Adde Cicer. de Clar. orat. c. 75.

CAP. I. 1. *Gallia diuisa in partes tres*] Gallia tum barbara, distincta a prouincia Romana, quæ Augusti noua & quadripartita diuisione *pars prima* est, Narbonensis *appellata.*

se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis Matrona & Sequana diuidit.
3 Horum omnium fortissimi sunt Belgæ: propterea quod a cultu atque humanitate prouinciæ longissime absunt, minimeque ad eos mercatores sæpe commeant, atque ea, quæ ad ef-
4 feminandos animos pertinent, important. proximi sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. qua de caussa Heluetii quoque reliquos Gallos virtute præcedunt; quod fere quotidianis prœliis cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus
5 bellum gerunt. Eorum vna pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano, continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum: attingit etiam a Sequanis & Heluetiis flumen Rhenum: vergit ad
6 septemtriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur: pertinent ad inferiorem partem flu-

2. *Gallos ab Aquitanis*] Gallos non vniuersos, sed proprie dictos, siue *Celtas*. quos Augustus Lugdunensi parte conclusit. Vide mox sect. 5 & 6 huius capitis.

Matrona & Sequana] flumina Galliæ. Sidonius Panegyr. Maioriani vers. 208

Rhenus, Arar, Rhodanus, Mosa, Matrona, Sequana, Ledus.

4. *Heluetii reliquos Gallos*] Heluetii & ipsi Galli erant, quia intra Rhenum contenti: olim Celticæ, ab Augusto Belgicæ adscripti.

5. *Attingit a Sequanis flumen Rhenum*] Sequani a Vesontione, quæ ipsorum vrbs maxima fuit, *infra c. 38.* longo tractu ad Rhenum pertinuerunt,

fluminis Rheni; spectant in septemtriones, & orientem solem. Aquitania a Garumna flumi- 7
ne ad Pyrenæos montes, & eam partem Oceani, quæ ad Hispaniam pertinet, spectat inter occasum solis, & septemtriones. Apud II.
Heluetios longe nobilissimus & ditissimus fuit Orgetorix. is M. Messalla & M. Pisone coss. regni cupiditate inductus, coniurationem nobilitatis fecit, & ciuitati persuasit, vt de finibus suis cum omnibus copiis exirent. perfacile 2
esse, cum virtute omnibus præstarent, totius Galliæ imperio potiri. id hoc facilius eis persua- 3
sit, quod vndique loci natura Heluetii continentur, vna ex parte flumine Rheno latissimo atque altissimo, qui agrum Heluetium a Germanis diuidit; altera ex parte, monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos & Heluetios; tertia, lacu Lemano, & flumine Rhodano, qui prouinciam nostram ab Heluetiis diuidit. his re- 4
bus fiebat, vt & minus late vagarentur, & minus facile finitimis bellum inferre possent. qua de caussa homines bellandi cupidi magno do-
lore adficiebantur. pro multitudine autem 5
hominum, & pro gloria belli atque fortitudinis, angustos se fines habere arbitrabantur, qui in lon-

quorum angusta forsan ad amnem possessio a Triboccis fuit occupata.

Cap. II. 1. *ciuitati persuasit*] Semel notasse sufficiat, *ciuitatem* Cæsari non oppidum, sed populum & nationem esse, sicut Heluetii hoc loco vnam constituunt ciuitatem. vid. Scalig. in Euseb. p. 147.

3. *lacu Lemano*] qui ab vrbe adiacente *Geneua* nunc nomen ducit.

longitudinem millia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant.
III His rebus adducti, & auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quæ ad proficiscendum pertinerent, comparare, iumentorum & carrorum quam maximum numerum coemere, sementes quam maximas facere, vt in itinere copia frumenti suppeteret; cum proximis ciui-
2 tatibus pacem & amicitiam confirmare. Ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt, in tertium annum profectionem lege
3 confirmant. ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. is sibi legationem ad ciuitates suscepit.
4 In eo itinere persuadet Castico, Catamantaledis filio, Sequano, cuius pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, & a S. P. Q. R. amicus appellatus erat, vt regnum in ciuitate sua oc-
5 cuparet, quod pater ante habuerat: itemque Dumnorigi Aeduo, fratri Diuitiaci, qui eo tempore principatum in ciuitate sua obtinebat, ac ma-

---

7. *millia passuum* CCXL, *in latit.* CLXXX] Nimius vterque numerus Cluuerio Germ. Antiq. lib II cap. IV videtur, cui pro longitudine satis sunt CLXX; pro latitudine LXXX circiter, abiecto centenario. Approbat Hadr. Valesius Notit. Gall. p. 243. Cæsaris autem, an librarii error sit, incertum est. Metaphrastes vulgarem lectionem, milliariis in stadia conuersis, secutus est.

CAP. III. 2. *lege confirmant*] pactione, fœdere coniuratorum. *Hotm.*

4. *amicus appellatus est*] Magna regum dignitas, amicos ab senatu R. appellari. Vide infra c. 43. sect. 4. & Civ. l. 4. C. 2. adde Liuium XXXI, 11.

maxime plebi acceptus erat, vt idem conare-
tur, persuadet: eique filiam suam in matrimo-
nium dat. *perfacile factu esse*, illis probat, *co-* 6
nata perficere; propterea quod ipse suæ ciuita-
tis imperium obtenturus esset. non esse dubi- 7
um, quin totius Galliæ plurimum Heluetii possent.
se suis copiis, suoque exercitu, illis regna conci-
liaturum, confirmat. Hac oratione adducti, 8
inter se fidem & iusiurandum dant, &, regno
occupato, per tres potentissimos ac firmissimos
populos totius Galliæ sese potiri posse spe-
rant. Ea res vt est Heluetiis per indicium IV
enuntiata, moribus suis Orgetorigem ex vincu-
lis caussam dicere coegerunt. damnatum pœ-
nam sequi oportebat, vt igni cremaretur. die 2
constituta caussæ dictionis Orgetorix ad iudi-
cium omnem suam familiam, ad hominum mil-
lia decem, vndique coegit, & omnes clientes ob-
æratosque suos, quorum magnum numerum
habebat, eodem conduxit: per eos, ne caussam
diceret, se eripuit. Cum ciuitas, ob eam rem 3
incitata, armis ius suum exsequi conaretur, mul-
titudinemque hominum ex agris magistratus co-
gerent; Orgetorix mortuus est: neque abest 4
suspicio, vt Heluetii arbitrantur, quin ipse sibi
mor-

8. *per tres potentissimos populos*] Sequanos, Aeduos, & ipsos Heluetios.

CAP. IV. 1. *Vt igni cremaretur*] tamquam hostis reipublicæ, aut proditor. Vsitatum Gallis supplicium. vide extremo hoc libro, c. 53 s. 7. Iulius Celsus Vita Cæs. pag. 10 *Orgetorige primum duce: mox vbi ille adfectatæ tyrannidis suspectus in carcere diem obiit*, cetera.

V mortem consciuerit. Post eius mortem nihilo minus Heluetii id, quod constituerant, facere conantur, vt e finibus suis ex-
2 eant. vbi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, re-
3 liqua priuata ædificia incendunt. frumentum omne, præter quod secum portaturi erant, comburunt, vt, domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericula subeunda essent: trium mensium molita cibaria sibi quemque domo
4 efferre iubent. persuadent Rauracis & Tulingis, & Latobrigis finitimis, vti, eodem vsi consilio, oppidis suis vicisque exustis, vna cum iis proficiscantur: Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant, & in agrum Noricum transierant, Noreiamque oppugnarant, receptos ad se socios sibi

Cap. V. 1. *nihilo minus Heluetii id*] Celsus ibidem: *cœpto nihilo minus insistentes, per se ipsos nullo duce.*

3. *domum reditionis*] hoc est, in domum, ad domum. Supprimitur præpositio, quia dicimus *redire domum*, sine illa.

molita frumenta] farinam, polentam, seu præparata frumenta, vt facile inde cibus conficiatur. Vide Fr. Luisini Parerg. lib. I c. 10.

4. *Rauracis, Tulingis, Latobrigis*] Exstant Augustæ Rauracorum rudera in paruo vico *Augst* prope Basileam, vnde de situ Rauracorum iudicatur. *Latobrigos* Cluuerius in Vallesiæ pago *Brige* quærit. *Tulingi*, cis Rhenum fuerint, an trans illum, ignoratur.

in agrum Noricum] qui ab Aeno ad Pannoniam inter Danubium & Alpes est.

Noreiamque oppugnarant] Sic veteres libri, & metaphrastes Νωρηΐαν. Peutingeriana Tabula in Norico

sibi adsciscunt. Erant omnino itinera duo, VI
quibus itineribus domo exire possent, vnum per
Sequanos, angustum & difficile, inter montem Iu-
ram & flumen Rhodanum, quo vix singuli carri
ducerentur; mons autem altissimus impende-
bat, vt facile perpauci prohibere possent: al- 2
terum per prouinciam nostram, multo facilius
atque expeditius: propterea quod Heluetiorum
inter fines & Allobrogum, qui nuper pacati
erant, Rhodanus fluit, isque nonnullis locis va-
do transitur. Extremum oppidum Allobrogum 3
est, proximumque Heluetiorum finibus, Gene-
va. ex eo oppido pons ad Heluetios pertinet.
Allobrogibus sese vel persuasuros, quod non-
dum bono animo in populum R. viderentur,
existimabant; vel vi coacturos, vt per suos fines
eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profe- 4
ctionem comparatis, diem dicunt, qua die ad
ripam Rhodani omnes conueniant. is dies
erat, a. d. v kal. Apr. L. Pisone A. Gabinio
coss. Cæsari cum id nuntiatum esset, eos per VII
prouinciam nostram iter facere conari, matu-
rat ab vrbe proficisci; &, quam maximis itine-
ribus potest, in Galliam vlteriorem contendit,
&

Noreiam habet: at Strabo IV, & Plinius III, 19 in Carnis id nominis vrbem posuerunt. Vid. Notit. Orbis Antiq. vtroque loco.

CAP. VI. 2. *Allobrogum*] qui nunc Sabaudi, inter Lemanum lacum & Rhodanum.

qui nuper pacati erant] C. Pontinio duce, qui prætor Cicerone consule fuerat, rebelles Allobroges in ordinem redacti. Cic. de Prouinc. cons. c. 13. Epit. Liv. c III.

2 & ad Geneuam peruenit.: prouinciæ toti quam maximum potest militum numerum imperat. Erat omnino in Gallia vlteriore legio vna. pon-
3 tem, qui erat ad Geneuam, iubet rescindi. Vbi de eius aduentu Heluetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt, nobilissimos ciuitatis, cuius legationis Numeius & Veroductius principem locum obtinebant, qui dicerent, *sibi esse in animo, sine vllo maleficio iter per prouinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum: rogare, vt eius voluntate id sibi facere li-*
4 *ceat.* Cæsar, quod memoria tenebat, L. Cassium consulem occisum, exercitumque eius ab Heluetiis pulsum, & sub iugum missum, conce-
5 dendum non putabat. neque homines inimico animo, data facultate per prouinciam itineris faciundi, temperaturos ab iniuria & maleficio
6 existimabat. tamen, vt spatium intercedere posset, dum milites, quos imperauerat, conuenirent, legatis respondit, *diem se ad deliberandum sumpturum; si quid vellent, a.d. idus April. reuer-*
VIII *terentur.* Interea ea legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex prouincia conuenerant, a lacu Lemano, quem flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Heluetiis diuidit, millia passuum decem nouem, murum, in altitudinem pedum sexdecim, fossamque

CAP. VII. 4. *L. Cassium cons. occisum*] Vide Epit. Liuii LXV, & Oros. v, 17. & adde infra cap. 12. sect. 5 & 6 huius libri.

CAP. VIII. 1. *millia pass. decem nouem, murum*] Situs loci euincit x, aut IX legendum esse, quos va-

que perducit. eo opere perfecto, præsidia dis- 2
ponit, castella communit; quo facilius, si se inuito transire conarentur, prohiberi possent.
Vbi ea dies, quam constituerat cum legatis, ve- 3
nit, & legati ad eum reuerterunt, negat *se more & exemplo populi Rom. posse iter vlli per prouinciam dare*; *&, si vim facere conentur, prohibiturum* ostendit.
Heluetii, ea spe deiecti, 4
nauibus iunctis, ratibusque compluribus factis alii, alii vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, nonnumquam interdiu, sæpius noctu, si perrumpere possent, conati, operis munitione, & militum concursu & telis repulsi, hoc conatu destiterunt.
Relinque- IX
batur vna per Sequanos via, qua, Sequanis in-
uitis, propter angustias ire non poterant. iis 2
cum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Aeduum mittunt, vt eo
deprecatore a Sequanis hoc impetrarent. Du- 3
mnorix gratia & largitione apud Sequanos plurimum poterat; & Heluetiis erat amicus: quod ex ea ciuitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat, &, cupiditate regni adductus, nouis rebus studebat, & quam plurimas ciuitates suo sibi

---

riantes numeros coniunxit forte librarius imperitus: quod etiam Cluuerius Germ. A. lib. 11, 4 obseruauit. Murum autem non trans Rhodanum, vbi plures locant; sed cis flumen, in ripa tamen, a Geneüa ad Iuram, quem diuidit Rhodanus, deductum fuisse, Dionysius Vossius præclare demonstrauit.

4. *si perrumpere*] *Si* est *An*, Græco more. *Rhellic.*

4 sibi beneficio habere obstrictas volebat. Itaque rem suscipit, & a Sequanis impetrat, vt per fines suos Heluetios ire patiantur; obsidesque vti inter sese dent, perficit; Sequani, ne itinere Heluetios prohibeant; Heluetii, vt sine maleficio & iniuria transeant.

X Cæsari nuntiatur, Heluetiis esse in animo per agrum Sequanorum & Aeduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus

2 absunt, quæ ciuitas est in prouincia. id si fieret, intelligebat magno cum prouinciæ periculo futurum, vt homines bellicosos, populi Rom. inimicos, locis patentibus, maximeque frumentariis finitimos habere.

3 Ob eas caussas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit. ipse in Italiam magnis itineribus contendit, duasque ibi legiones conscribit: & tres, quæ circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit, &, qua proximum erat iter, per Alpes in vlteriorem Galliam cum his quinque legionibus ire contendit.

4 Ibi Centrones, & Garoceli, & Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur.

5 Compluribus his prœliis pulsis, ab

CAP. X. 1. *in Santonum fines*] Santones ad Oceanum inter Garumnam & Ligerim.

4. *Centrones*, *Garoceli*, *Caturiges*] Alpinæ gentes. *Centrones* circa Darantasiam; *Caturiges* circa Eburodunum (nunc Embrun) fuisse, indiciis probatur. Vide Notit. Orb. Antiqui. *Garoceli* incertiores, quos quidam in valle Maurienensi quærunt.

ab Ocelo, quod est citerioris prouinciæ extremum, in fines Vocontiorum vlterioris prouinciæ die septimo peruenit: inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Segusianos exercitum ducit. hi sunt extra prouinciam trans Rhodanum primi. Heluetii iam per angustias & XI
fines Sequanorum suas copias transduxerant, & in Aeduorum fines peruenerant, eorumque agros populabantur. Aedui, cum se suaque ab 2
his defendere non possent, legatos ad Cæsarem mittunt rogatum auxilium: *ita se omni tem-* 3
pore de populo R. meritos esse, vt pæne in conspectu exercitus nostri agri vastari, liberi eorum in seruitutem abduci, oppida expugnari non debuerint. Eodem tempore, quo Aedui, Am- 4
barri quoque, necessarii & consanguinei Aeduorum, Cæsarem certiorem faciunt, sese, depopulatis agris, non facile ab oppidis vim hostium prohibere. item Allobroges, qui trans 5
Rhodanum vicos possessionesque habebant, fuga se ad Cæsarem recipiunt, & demonstrant, sibi, præter agri solum, nihil esse reliqui. Qui- 6
bus rebus adductus Cæsar, non exspectandum sibi statuit, dum, omnibus fortunis sociorum consumptis, in Santones Heluetii peruenirent. Flumen est Arar, quod per fines XII
Aeduorum & Sequanorum in Rhodanum influ-

5. *ab Ocelo*] Strabo IV p. 124 Ocelum finem terræ Cottii dixit: & finis Cisalpinæ Galliæ in Alpibus fuit: vicus an oppidum, non liquet.

CAP. XI. 4. *Ambarri*] Ignoti Ambarri: Aeduis tamen, qui inter Ararim & Ligerim colebant, vicini.

fluit, incredibili lenitate, ita vt oculis, in vtram
partem fluat, iudicari non possit. id Heluetii
2 ratibus ac lintribus iunctis transibant. Vbi per
exploratores Cæsar certior factus est, tres iam
copiarum partes Heluetios id flumen transduxis-
se, quartam vero partem citra flumen Ararim
reliquam esse; de tertia vigilia cum legionibus
e tribus castris profectus, ad eam partem perue-
3 nit, quæ nondum flumen transierat. Eos im-
peditos & inopinantes adgressus, magnam par-
tem eorum concidit: reliqui sese fugæ manda-
4 runt, atque in proximas siluas abdiderunt. Is
pagus appellabatur Tigurinus. nam omnis ci-
5 uitas Heluetia in quatuor pagos diuisa est. hic
pagus vnus, cum domo exisset, patrum nostro-
rum memoria, L. Cassium consulem interfece-
6 rat, & eius exercitum sub iugum miserat. Ita,
siue casu, siue consilio deorum immortalium,
quæ pars ciuitatis Heluetiæ insignem calamita-
tem populo Rom. intulerat, ea princeps pœnas
7 persoluit. qua in re Cæsar non solum publi-
cas,

CAP. XII. 1. *Arar, incredibili lenitate*] Arar, nunc *la Saone*, tardissimo lapsu fluuius, ideoque *segnis & cunctabundus amnis* ab Eumenio, panegyrico Constantini c. 18, dicitur.

4. *in quatuor pagos*] in tot præfecturas: hodie *Cantons*. Sic infra hoc libro c. 37 *pagi centum Sueuorum*; & lib. IV, 22 *pagi Morinorum* dicuntur, qui vero non videntur amplitudinem Heluetiorum pagorum adæquasse, vtpote quibus præcipua & singularis huius vocis notio vindicatur.

5. *L. Cassium consulem*] Supra cap. 7. sect. 4.

6. *princeps pœnas persoluit*] prima persoluit pœnam ea

eas, sed etiam priuatas iniurias vltus est: quod eius soceri L. Pisonis auum L. Pisonem, legatum, Tigurini eodem prœlio, quo Cassium, interfecerant. Hoc prœlio facto, reliquas co- XIII
pias Heluetiorum vt consequi posset, pontem in Arare faciendum curat, atque ita exercitum transducit. Heluetii, repentino eius aduentu 2
commoti, cum id, quod ipsi diebus xx ægerrime confecerant, vt flumen transirent, illum vno die fecisse intelligerent, legatos ad eum mittunt: cuius legationis Diuico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Heluetiorum fuerat. Is ita 3
cum Cæsare egit: *Si pacem populus R. cum Heluetiis faceret, in eam partem ituros atque ibi futuros Heluetios, vbi eos Cæsar constituisset, atque esse voluisset: sin bello persequi perseueraret, re-* 4
miniſceretur & veteris incommodi populi R. & pristinæ virtutis Heluetiorum. Quod improuiso v- 5
num pagum adortus esset, cum ii, qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent, ne, ob eam rem, aut sua magnopere virtuti tribueret, aut ipsos despiceret. se ita a patribus maiori- 6
busque suis didicisse, vt magis virtute, quam dolo, contenderent, aut insidiis niterentur. Qua- 7
re, ne committeret, vt is locus, vbi constitissent, ex

pars, antequam alios pagos, flumen iam transgressos, Cæsar adgrederetur.

CAP. XIII. 2. *bello Cassiano dux fuerat*] bello quo L. Cassius interiit. Oportet autem grandæuum hunc Diuiconem fuisse, qui cum auo soceri Cæsaris quondam bellum gesserat.

ex calamitate populi R. & internecione exercitus
XIV *nomen caperet, aut memoriam proderet.* His Cæſar ita reſpondit: *Eo ſibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas legati Heluetii commemoraſſent, memoria teneret: atque eo grauius ferre, quo minus merito populi R. accidiſ-*
2 *ſet. qui ſi alicuius iniuriæ ſibi conſcius fuiſſet, non fuiſſe difficile cauere: ſed eo deceptum, quod neque commiſſum a ſe intelligeret, quare time-*
3 *ret; neque, ſine cauſſa timendum putaret. Quod ſi veteris contumeliæ obliuiſci vellet, num etiam recentium iniuriarum, quod, eo inuito, iter per prouinciam per vim tentaſſent, quod Aeduos, quod Ambarros, quod Allobroges vexaſſent, memo-*
4 *riam deponere poſſet? Quod ſua victoria tam inſolenter gloriarentur, quodque tam diu ſe impune tuliſſe iniurias admirarentur, eodem per-*
5 *tinere. Conſueſſe enim deos immortales, quo grauius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro ſcelere eorum vlciſci velint; his ſecundiores interdum res & diuturniorem impu-*
6 *nitatem concedere. Cum ea ita ſint, tamen ſi obſides ab iis ſibi dentur, vti ea, quæ polliceantur, facturos intelligat; & ſi Aeduis de iniuriis, quas ipſis ſociiſque eorum intulerint; item ſi Allobrogibus ſatisfaciant, ſeſe cum iis pacem eſſe*

7. *memoriam proderet*] Fruſtra quidam lectionem ſollicitant. Sic & Gellius I. 19 *In antiquis annalibus memoria ſuper libris Sibyllinis hæc prodita eſt.*

CAP. XIV. 5. *Conſueſſe deos immortales*] Idem eſt quod Valerius Max. I. c. I dixit, *lento gradu ad vindictam ſui diuinam iram procedere.*

eſſe facturum. Diuico reſpondit: *Ita Heluetios* 7
a maioribus ſuis inſtitutos eſſe, vti obſides acci-
pere, non dare, conſueuerint: eius rei populum R.
eſſe teſtem. Hoc reſponſo dato, diſceſſit. Po- XV
ſtero die caſtra ex eo loco mouent: idem Cæ-
ſar facit; equitatumque omnem, ad numerum
quatuor millium, quem ex omni prouincia &
Aeduis atque eorum ſociis coactum habebat,
præmittit, qui videant, quas in partes hoſtes
iter faciant. qui cupidius nouiſſimum agmen 2
inſecuti, alieno loco cum equitatu Heluetiorum
prœlium committunt, & pauci de noſtris ca-
dunt. quo prœlio ſublati Heluetii, quod quin- 3
gentis equitibus tantam multitudinem equitum
propulerant, audacius ſubſiſtere, nonnumquam
ex nouiſſimo agmine prœlio noſtros laceſſere
cœperunt. Cæſar ſuos a prœlio continebat, 4
ac ſatis habebat in præſentia, hoſtem rapinis
populationibusque prohibere. Ita dies circi- 5
ter quindecim iter fecerunt, vti inter nouiſſi-
mum hoſtium agmen & noſtrum primum non
amplius quinis aut ſenis millibus paſſuum in-
tereſſet. Interim quotidie Cæſar Aeduos XVI
frumentum, quod eſſent publice polliciti, fla-
gitare. nam propter frigora, quod Gallia ſub 2
ſeptemtrionibus, vt ante dictum eſt, poſita eſt,
non modo frumenta in agris matura non erant,
ſed ne pabuli quidem ſatis magna copia ſuppe-
tebat: eo autem frumento, quod flumine 3
Ara-

CAP. XV. 2. *alieno loco*] iniquo, non opportuno.
4. *rapinis populationibusq.*] Sic veteres libri. Scaliger & ſequaces *pabulationibus* interferunt.

Arare nauibus ſubuexerat, propterea minus vti poterat, quod iter ab Arare Heluetii auerte-
4 rant, a quibus diſcedere nolebat. Diem ex die ducere Aedui; conferri, comportari, adeſ-
5 ſe, dicere. Vbi ſe diutius duci intellexit, & diem inſtare, quo die frumentum militibus metiri oporteret; conuocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in caſtris habebat, in his Diuitiaco, & Liſco, qui ſummo magiſtratu præerat (quem Vergobretum appellant Aedui, qui creatur annuus, & vitæ necisque in ſuos habet poteſtatem) grauiter eos accu-
6 ſat; quod, cum neque emi, neque ex agris ſumi poſſet, tam neceſſario tempore, tam propinquis hoſtibus, ab iis non ſubleuetur, præſertim cum magna ex parte, eorum precibus adductus, bellum ſuſceperit: multo etiam gra-
XVII vius, quod ſit deſtitutus, queritur. Tum demum Liſcus oratione Cæſaris adductus, quod antea tacuerat, proponit, *Eſſe nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat; qui priuatim plus poſſint, quam ipſi magiſtra-*
2 *tus. Hos ſeditioſa atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum confe-*
3 *rant. quod præſtare dicant, ſi iam principatum Galliæ obtinere non poſſint, Gallorum, quam Ro-*

CAP. XVI. 5. *Vbi ſe diutius duci*] procraſtinari, vanis promiſſis trahi & differri.

ſummo magiſtratu præerat] Dandi caſu, ſine acceſſione vocalis tertiæ: quod ſollemne Cæſari fuiſſe, ex Analogicis & aliis eius libris Gellius IV, 16. demonſtrauit.

Romanorum, imperia perferre. neque dubitan- 4
te debeant, quin, si Heluetios superauerint Ro-
mani, vna cum reliqua Gallia Aeduis liberta-
tem sint erepturi. Ab iisdem nostra consilia, 5
quaeque in castris gerantur, hostibus enuntiari:
hos a se coerceri non posse. quin etiam, quod 6
necessario rem coactus Caesari enuntiarit, in-
telligere sese, quanto id cum periculo fecerit;
& ob eam caussam, quamdiu potuerit, tacuis-
se. Cæsar hac oratione Lisci Dumnori- XVIII.
gem, Diuitiaci fratrem, designari sentiebat:
sed, quod pluribus præsentibus eas res iactari
nolebat, celeriter concilium dimittit; Liscum
retinet. quærit ex solo ea, quæ in conuentu 2
dixerat; dicit liberius atque audacius. eadem
secreto ab aliis reperit esse vera: *Ipsum esse* 3
Dumnorigem, summa audacia, magna apud
plebem propter liberalitatem gratia, cupidum
rerum nouarum, complures annos portoria, re-
liquaque omnia Aeduorum vectigalia paruo pre-
tio redempta habere: propterea quod, illo li-
cente, contra liceri audeat nemo. His rebus 4
& suam rem familiarem auxisse, & facultates
ad largiendum magnas comparasse: magnum 5
numerum equitatus suo sumptu semper ale-
re & circum se habere: neque solum domi, 6
sed etiam apud finitimas ciuitates largiter pos-
se: atque huius potentiæ caussa matrem in Bi-
turigibus, homini illic nobilissimo ac potentissi-
mo collocasse: ipsum ex Heluetiis vxorem ha- 7
bere: sororem ex matre, & propinquas suas

8 *nuptum in alias ciuitates collocasse. fauere*
& cupere Heluetiis, propter eam adfinitatem:
odisse etiam suo nomine Cæsarem & Romanos;
quod eorum aduentu potentia eius deminuta,
& Diuitiacus frater in antiquum locum gratiæ
9 *atque honoris sit restitutus. si quid accidat*
Romanis, summam in spem regni obtinendi per
Heluetios venire; imperio popul: R. non modo
regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia
10 *desperare.* Reperiebat etiam Cæsar inquiren-
do, *quod prœlium equestre aduersum paucis*
ante diebus esset factum, initium eius fugæ a
Dumnorige atque eius equitibus factum esse:
(nam equitatu, quem auxilio Cæsari Aedui mi-
serant, Dumnorix præerat) *eorumque fuga re-*
XIX. *liquum esse equitatum perterritum.* Qui-
bus rebus cognitis, cum ad has suspiciones cer-
tissimæ res accederent, quod per fines Sequa-
norum Heluetios traduxisset, quod obsides in-
ter eos dandos curasset, quod ea omnia non
modo iniussu suo, & ciuitatis, sed etiam in-
scientibus ipsis fecisset, quod a magistratu Ae-
duorum accusaretur, satis esse caussæ arbitra-
batur, quare in eum aut ipse animaduerteret,
2 aut ciuitatem animaduertere iuberet. His
omnibus rebus vnum repugnabat, quod
Diuitiaci fratris summum in populum
R. studium, summam in se voluntatem,
egre-

Cap. XVIII. 9. *si quid accidat Romanis*] si vincantur Romani. εὐφημία elegans & grata.

10. *nam equitatu*] tertio casu, vt solitus Cæsar. Vide paullo ante ad cap. 16 sect. 5 dicta.

egregiam fidem, iuſtitiam, temperantiam
cognouerat. nam, ne eius ſupplicio Di-
uitiaci animum offenderet, verebatur. Ita- 3
que prius quam quidquam conaretur, Diuitia-
cum ad ſe vocari iubet; &, quotidianis inter-
pretibus remotis, per C. Valerium Procil-
lum, principem Galliæ prouinciæ, familiarem
ſuum, cui ſummam rerum omnium fidem ha-
bebat, cum eo colloquitur: ſimul commone- 4
facit, quæ ipſo præſente in concilio Gallorum
de Dumnorige ſint dicta, quæ ſeparatim quiſ-
que de eo apud ſe dixerit: petit atque horta- 5
tur, vt ſine eius offenſione animi, vel ipſe de
eo, cauſſa cognita, ſtatuat, vel ciuitatem ſta-
tuere iubeat. Diuitiacus, multis cum la- XX.
crimis Cæſarem complexus, obſecrare cœpit,
ne quid grauius in fratrem ſtatueret. ſcire ſe
illa eſſe vera: nec quemquam ex eo plus, quam 2
ſe, doloris capere: propterea quod, cum ipſe
gratia plurimum domi atque in reliqua Gallia;
ille minimum propter adoleſcentiam poſſet, per
ſe creuiſſet. quibus opibus ac neruis non ſolum 3
ad minuendam gratiam, ſed pene ad perniciem
ſuam

CAP. XX. 2. *cum ipſe gratia*] ipſe Diuitiacus, maior fratrum. Metaphraſtes: ἐμοῦ μὲν πλεῖον ἐν τῇ ἐμῇ χώρᾳ καὶ παρὰ τῇ ἄλλῃ πάσῃ Γαλατίᾳ ἐν τῷ πρόσθεν χρόνῳ ἰσχύσαντος.

ille minimum] ille Dumnorix, frater iunior.

per ſe creuiſſet] Idem interpres Græcus: δι' ἐαυτοῦ νῦν μεγάλην δύναμιν κέκτηται.

suam vteretur: sese tamen & amore fraterno,
4 *& existimatione vulgi commoueri. Quod si quid ei a Cæsare grauius accidisset, cum ipse eum locum amicitiæ apud eum teneret, neminem existimaturum non sua voluntate factum; qua ex re futurum, vti totius Galliæ animi a se auerterentur.*
5 Hæc cum pluribus verbis flens a Cæsare peteret, Cæsar eius dexteram prehendit: consolatus, rogat, finem orandi faciat: tanti eius apud se gratiam esse ostendit, vti & reip. iniuriam, & suum dolorem eius voluntati ac precibus condonet.
6 Dumnorigem ad se vocat, fratrem adhibet: quæ in eo reprehendat, ostendit: quæ ipse intelligat, quæ ciuitas queratur, proponit: monet, vt in reliquum tempus omnes suspiciones vitet. præterita se Di-
7 uitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit, vt, quæ agat, quibuscum loquatur, scire possit.
XXI. Eodem die ab exploratoribus certior factus, hostes sub montem consedisse, millia passuum ab ipsius castris octo; qualis esset natura montis, & qualis in circuitu adscensus, qui cognoscerent, misit. Re-
2 nuntiatum est, facilem esse. de tertia vigilia T. Labienum, legatum pro prætore, cum duabus legionibus, & iisdem ducibus, qui iter cognouerant, summum iugum montis adscende-
3 re iubet; quid sui consilii sit, ostendit. ipse de

CAP. XXI. 2. *legatum pro prætore*] Sunt qui substituant, *legatum propere:* atque ita etiam recenti editione cum Dionysii Vossii Notis, legitur. Lud.

de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit; equitatumque omnem ante mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur, & in exercitu L. Sullæ, & postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus præmittitur. 4
Prima luce, cum summus mons a T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille & quingentis passibus abesset; neque, vt postea ex captiuis comperit, aut ipsius aduentus, aut Labieni cognitus esset; XXII.
Considius, equo admisso, ad eum accurrit; dicit, montem, quem a Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri, id se a Gallicis armis atque insignibus cognouisse. 2
Cæsar suas copias in proximum collem subducit; aciem instruit, Labienus, vt erat ei præceptum a Cæsare, ne prœlium committeret, nisi ipsius copiæ prope hostium castra visæ essent, vt vndique vno tempore in hostes impetus fieret; monte occupato nostros exspectabat, prœlioque absti- 3

autem Carrio Antiq. Lect. III. 8 auctor est, in vetustissimis & manu scriptis libris *propræt.* legi, quæ non insolens dignitas fuit, alia tamen in libera republica, alia sub Cæsaribus. Adfert nummos Metelli Pii (quos etiam Fulv. Vrsinus habet in Famil. R. p. 152) in quorum auersa est P. CRASSVS. IVNI. PRO. PR. Addit alios vir illust. Ezech. Spanhemius de Vsu numism. p. 560, vbi distinctionem, quam diximus, dignitatis huius pro diuersis reipublicæ temporibus exposuit. Hic primus legatorum legionum est, in quem proconsul Cæsar præcipuam curarum partem transtulit.

4 abstinebat. multo denique die per
ploratores cognouit, & montem a suis ter
& hostes castra mouisse, & Considium, ti
re perterritum, quod non vidisset, pro visi
5 bi renuntiasse. Eo die, quo consuerat,
teruallo hostes sequitur, & millia passuum
XXIII. ab eorum castris castra ponit. Post
eius diei, quod omnino biduum supererat,
exercitui frumentum metiri oporteret; & c
a Bibracte, oppido Aeduorum longe ma
ac copiosissimo, non amplius millibus p
um XVIII aberat; rei frumentariæ pro
endum existimauit, & iter ab Heluetiis au
2 ac Bibracte ire contendit. Ea res per fu
uos L. Aemilii, decurionis equitum Gallo
3 hostibus nuntiatur. Heluetii, seu quo
more perterritos Romanos discedere exis
rent, eo magis, quod pridie, superioribu
cis occupatis, prœlium non commisissent
ue quod re frumentaria intercludi posse c
derent; commutato consilio atque itiner
uerso, nostros a nouissimo agmine inse
XXIV. lacessere cœperunt. Postquam id
maduertit, copias suas Cæsar in proximum
lem subducit, equitatumque, qui sustiner
2 stium impetum, misit. Ipse interim in
le medio triplicem aciem instruxit legi
quatuor veteranarum, ita, vti supra se in

CAP. XXIII. 2. *decurionis equitum*] In turma
terdenos equites habebat, primi singularum
riarum, *decuriones* dicti. *Varro LL. lib.* IV *se.*

mo iugo duas legiones, quas in Gallia citerio-
re proxime conſcripſerat, & omnia auxilia col-
locaret, ac totum montem hominibus comple-
ret. Interea, ſarcinas in vnum locum con- 3
ferri, & eum ab iis, qui in ſuperiore acie con-
ſtiterant, muniri iuſſit. Heluetii, cum omni- 4
bus ſuis carris ſecuti, impedimenta in vnum lo-
cum contulerunt: ipſi confertiſſima acie, re- 5
iecto noſtro equitatu, phalange facta, ſub pri-
mam noſtram aciem ſucceſſerunt. Cæ- XXV.
ſar, primum ſuo, deinde omnium [e conſpe-
ctu] remotis equis, vt, æquato omnium peri-
culo, ſpem fugæ tolleret, cohortatus ſuos, prœ-
lium commiſit. milites, e loco ſuperiore pi- 2
lis miſſis, facile hoſtium phalangem perfrege-
runt. ea disiecta, gladiis diſtrictis, in eos im-
petum fecerunt. Gallis magno ad pugnam 3
erat impedimento, quod, pluribus eorum ſcutis
vno

CAP. XXIV. 5. *phalange facta*] Oroſius VI, 7 harum gentium phalangem ita deſcripſit: *Pugna maxime grauis ex phalange Germanorum fuit, quam coacto in vnum agmine ſcutisque ſupra capita contextis, ad irrumpendam Romanorum aciem tuti vndique præſtruxerant.*

CAP. XXV. 1. *e conſpectu*] Dubitant de his viri docti, & vncinis, tamquam ſuſpecta, includunt. Anonymus tamen ex Iulii Celſi Vita Cæſaris verba eadem expreſſit.

remotis equis] De hac conſuetudine Cæſaris Suetonius cap. 60.

3. *pluribus eorum ſcutis*] in phalange ſeu teſtudine connexis ita, vt alio aliud ex parte tegeretur.

vno ictu pilorum transfixis & colligatis, cum
ferrum ſe inflexiſſet, neque euellere, neque,
ſiniſtra impedita, ſatis commode pugnare
4 poterant; multi vt, diu iactato brachio, præ-
optarent ſcutum manu emittere, & nudo cor-
5 pore pugnare. tandem, vulneribus defeſſi,
& pedem referre, &, quod mons ſuberat cir-
6 citer ∞ paſſuum, eo ſe recipere cœperunt. ca-
pto monte, & ſuccedentibus noſtris, Boii &
Tulingi, qui hominum millibus circiter xv ag-
men hoſtium claudebant, & nouisſimis præſi-
dio erant, ex itinere noſtros latere aperto ad-
gresſi, circumuenire, & id conſpicati Heluetii,
qui in montem ſeſe receperant, rurſus inſtare,
7 & prœlium redintegrare cœperunt. Roma-
ni conuerſa ſigna bipartito intulerunt: prima
ac ſecunda acies, vt victis ac ſubmotis reſiſte-
XXVI. ret; tertia, vt venientes ſuſtineret. Ita an-
cipiti prœlio, diu atque acriter pugnatum eſt.
diutius cum noſtrorum impetum ſuſtinere non
poſſent; alteri ſe, vt cœperant, in montem re-
ceperunt; alteri ad impedimenta & carros ſuos
2 ſe contulerunt. nam hoc toto prœlio, cum ab
hora ſeptima ad veſperam pugnatum ſit, auer-
3 ſum hoſtem videre nemo potuit. ad multam
noctem etiam ad impedimenta pugnatum eſt:
propterea quod pro vallo carros obiecerant, &
e loco ſuperiore in noſtros venientes tela con-
iiciebant, & nonnulli inter carros rotasque
ma-

7. *bipartito*] Quidam legunt *tripartito*. Sed etiam in-
terpres διχῇ.

mataras ac tragulas subiiciebant, nostrosque vulnerabant. Diu cum esset pugnatum, impe- 4
dimentis castrisque nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia, atque vnus e filiis captus est.
Ex eo prœlio circiter millia hominum cxxx su- 5
perfuerunt: eaque tota nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermisso, in fines Lingonum die IV peruenerunt, cum, & propter vulnera militum, & propter sepulturam occisorum, nostri, triduum morati, eos sequi non potuissent. Cæsar 6
ad Lingones litteras nuntiosque misit, ne eos frumento neue alia re iuuarent: qui si iuuissent, se eodem loco illos, quo Heluetios, habiturum. Ipse, triduo intermisso, cum omnibus copiis eos sequi cœpit. Heluetii, omnium re- XXVII.
rum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miserunt. qui cum eum in itinere conuenis- 2
sent; seque ad pedes proiecissent; suppliciterque locuti, flentes pacem petissent, atque eos in eo loco, quo tum essent, suum aduentum exspectare iussisset, paruerunt. Eo postquam Cæ- 3
sar peruenit, obsides, arma, seruos, qui ad eos per-

CAP. XXVI. 3. *mataras ac tragulas*] Matara & Mataris: item Matera & Materis, telum Gallicum. Nonius ex Sisenna: *Gallia materibus configit.* Liuius lib. VII. 24 in Gallico bello: *læuo humero matari prope traiecto.* Et Strabo lib. IV p. 136 de Gallorum armis: μέρις παλτῦ τι εἶδος, praue: paullo melius Epitome μάαρις. scribe μάταρις. *Tragulam* autem Varro IV, 24 de LL. a *traiiciendo* duxit: Festus a *trahendo*, quod infixa scuto trahat, quasi fuerit hamata.

4 perfugissent, poposcit. dum ea conquiruntur
& conferuntur, nocte intermissa, circiter ho-
minum millia VI eius pagi, qui Vrbigenus ap-
pellatur, siue timore perterriti, ne armis tra-
ditis supplicio adficerentur, siue spe salutis in-
ducti, quod in tanta multitudine dedititiorum,
suam fugam aut occultari, aut omnino ignora-
ri posse existimarent, prima nocte, ex castris
Heluetiorum egressi, ad Rhenum finesque Ger-
XXVIII manorum contenderunt. Quod vbi Cæsar re-
sciit; quorum per fines ierant, his, vti con-
quirerent, & reducerent, si sibi purgati esse
vellent, imperauit; reductos in hostium nu-
2 mero habuit: reliquos omnes, obsidibus,
armis, perfugis traditis, in deditionem acci-
3 pit. Heluetios, Tulingos, Latobrigos in fines
suos, vnde erant profecti, reuerti iussit, &,
quod omnibus frugibus amissis, domi nihil e-
rat, quo famem tolerarent, Allobrogibus impe-
rauit, vt his frumenti copiam facerent: ipsos
oppida vicosque, quos incenderant, restituere
4 iussit. Id ea maxime ratione fecit, quod no-
luit eum locum, vnde Heluetii discesserant, va-
care; ne propter bonitatem agrorum Germani,
qui trans Rhenum incolunt, e suis finibus in
Hel-

CAP. XXVII. 4. *pagi qui Vrbigenus*] Libri *Verbigenus*, etiam metaphrastes Βερβιγίνη φυλή. Quod vero Antonini Itinerarium in occidentali Heluetia *Vrbam* oppidum designat, quod hodieque Orbe vocatur; etiam in Cæsare *Vrbigenus pagus* legendum cum Cluuerio censemus.

Heluetiorum fines tranſirent, & finitimi Galliæ prouinciæ Allobrogibusque eſſent. Boios, 5
petentibus Aeduis, quod egregia virtute erant cogniti, vt in finibus ſuis collocarent, conceſſit: quibus illi agros dederunt, quosque poſtea in parem iuris libertatisque conditionem, atque ipſi erant, acceperunt. In caſtris Heluetiorum tabulæ repertæ ſunt, litteris Græcis confectæ, & ad Cæſarem perlatæ: quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exiſſet eorum, qui arma ferre poſſent, & item ſeparatim pueri, ſenes, mulieresque. XXIX.
quarum omnium rerum ſumma erat, capitum Heluetiorum millia CCLXIII, Tulingorum millia XXXVI, Latobrigorum XIV, Rauracorum XXIII, Boiorum XXXII: ex his, qui arma ferre poſſent, ad millia XCII. 2
Summa omnium fuerant ad millia CCCLXIIX. Eorum, qui domum redierunt, cenſu habito, vt Cæſar imperauerat, repertus eſt numerus millium C & X. 3
Bello Heluetiorum confecto XXX.

CAP. XXIX. 1. *tabulæ litteris Græcis*] characteribus Græcis, ſed lingua ſeu verbis Heluetiis. Gallos enim barbaros ignaros ſermonis Græci fuiſſe, ex lib. V, 48. manifeſtum eſt, vbi ideo epiſtolam Græce Cæſar ſcripſit, ne intercepta intelligeretur. Litterarum autem figuras (quarum antiquitus videntur vſum ignoraſſe) ſine dubio a Maſſilienſibus Græcis acceperunt. Adde ſupra lib. I, 19, vbi Cæſar cum Aeduis, cultiſſimis Gallorum extra prouinciam, per interpretem loquitur, quo non opus fuiſſet apud gnaros ſermonis Græci.

cto, totius fere Galliæ legati, principes ciuitatum, ad Cæsarem gratulatum conuenerunt:
1 *intelligere sese, tametsi, pro veteribus Heluetiorum iniuriis populus R. ab iis pœnas bello repetisset; tamen eam rem non minus ex vsu terræ*
3 *Galliæ, quam populi R. accidisse: propterea quod eo consilio, florentissimis rebus, domos suas Heluetii reliquissent, vt toti Galliæ bellum inferrent, imperioque potirentur, locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum ac fructuosissimum iudicassent, reliquasque ciuitates stipendiarias haberent.*
4 *berent.* Petierunt, *vti sibi concilium totius Galliæ in diem certam indicere, idque Cæsaris voluntate facere, liceret: sese habere quasdam res, quas e communi consensu ab eo petere vellent.*
5 Ea re permissa, diem concilio constituerunt, & iureiurando; ne quis enuntiaret, nisi, quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt.
XXXI. Eo concilio dimisso, iidem principes ciuitatum, qui ante fuerant, ad Cæsarem reuerterunt; petieruntque, vti sibi secreto de
2 sua omniumque salute cum eo agere liceret. Ea re impetrata, sese omnes flentes Cæsari ad pedes proiecerunt: *non minus se id contendere & laborare, ne ea quæ dixissent, enuntiarentur, quam, vt ea, quæ vellent, impetrarent, propterea quod, si enuntiatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent.* Locutus est pro his Diuitiacus Aeduus: *Galliæ totius factiones esse duas: harum alterius principatum tene-*

tenere Aeduos, alterius Aruernos. Hi cum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, vti ab Aruernis Sequanisque Germani mercede arcesserentur. 4
horum primo circiter millia XV Rhenum transisse: postea quam agros, & cultum, & copias Gallorum homines feri ac barbari adamassent, transductos plures: nunc esse in Gallia ad C & XX millium numerum: 5
cum his Aeduos, eorumque clientes semel atque iterum armis contendisse; magnam calamitatem pulsos accepisse, omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem equitatum amisisse. 6
quibus proeliis calamitatibusque fractos, qui & sua virtute, & populi R. hospitio, atque amicitia plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos ciuitatis, & iureiurando ciuitatem obstringere, sese neque obsides repetituros, neque auxilium a populo R. imploraturos, neque recusaturos, quo minus perpetuo sub illorum ditione atque imperio essent. 7
Vnum se esse, ex omni ciuitate Aeduorum, qui adduci non potuerit, vt iuraret, aut suos liberos obsides daret. 8
ob eam rem se ex ciuitate profugisse, & Romam ad senatum venisse, auxilium postulatum; quod solus neque iureiurando neque ob- 9

---

4. *de potentatu*] principatu, imperio, Gr. metaphr. ἀρχῇ. Caue vero, insolens vocabulum existimes, quo etiam Liuius XXVI, 38 vsus est, *aemulo potentatus inimicus*: & pluratiuo numero Lactantius lib. VI, cap. 17 sect. 10 *opes istas, & honores, & potentatus, & regna ipsa contemnet*.

10 *obsidibus teneretur. Sed peius victoribus Se-*
quanis, quam Aeduis victis, accidisse: propter-
ea quod Ariouistus, rex Germanorum, in eorum
finibus consedisset, tertiamque partem agri Se-
quani, qui esset optimus totius Galliae, occupa-
uisset, & nunc de altera parte tertia Sequanos de-
cedere iuberet, propterea quod, paucis mensibus
ante, Harudum millia hominum XXIV *ad eum*
11 *venissent; quibus locus ac sedes pararentur. Fu-*
turum esse paucis annis, vti omnes e Galliae fini-
bus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum
transirent: neque enim conferendum esse Galli-
cum cum Germanorum agro, neque hanc consue-
12 *tudinem victus cum illa comparandam. Arioui-*
stum autem, vt semel Gallorum copias praelio vi-
cerit, quod praelium factum sit Amagetobriae;
superbe & crudeliter imperare, obsides nobilissi-
mi

10. *Ariouistus rex Germanorum*] eorum videlicet, quorum milites in exercitu suo infra cap. 51 habuisse dicitur. qui erant *Harudes*, *Marcomanni*, *Tribocci*, *Vangiones*, *Nemetes*, *Sedusii*, *Sueui*: neque hi omnes subiecti, sed ex iis etiam auxiliares, quod de Sueuis siue Cattis certum est. Vide post paullo cap. 37. Inde colligitur populis ad Rhenum superiorem imperasse, siue qui inter Rhenum, Nicri confluentem & Danubii fontes & paullo vltra coluerunt, antequam Marcomanni a Marobuduo in Boiohemum transducerentur.

Harudum millia hominum XXIV] Vicini Harudes Marcomanis inter Rhenum & Danubium a fontibus nouum: qui an cum Marcomanis in Boiohemum postea transierint, incertum est.

12. *Amagetobriae*] Sic & metaphrastes scripsit. Igno-

mi cuiusque liberos poscere, & in eos omnia exem-
pla cruciatus edere: si qua res non ad nutum aut
ad voluntatem eius facta sit. hominem esse bar- 13
barum, iracundum, temerarium: non posse eius
imperia diutius sustineri: nisi quid in Cæsare 14
populoque R. sit auxilii, omnibus Gallis idem esse
faciendum, quod Heluetii fecerunt, vt domo e-
migrent, aliud domicilium, alias sedes, remo-
tas a Germanis petant, fortunamque, quacum-
que accidat, experiantur. Hæc si enuntiata A- 15
riouisto sint, non dubitare, quin de omnibus ob-
sidibus, qui apud eum sint, grauissimum suppli-
cium sumat: Cæsarem vel auctoritate sua at- 16
que exercitus, vel recenti victoria, vel nomine
populi R. deterrere posse, ne maior multitudo
Germanorum Rhenum transducatur: Galliam-
que omnem ab Ariouisti iniuria posse defende-
re. Hac oratione a Diuitiaco habita, omnes, XXXII.
qui aderant, magno fletu auxilium a Cæsare pete-
re cœperunt. animaduertit Cæsar, vnos ex o- 2
mnibus Sequanos nihil earum rerum facere,
quas ceteri facerent; sed tristes, capite demisso,
terram intueri. eius rei quæ caussa esset, mi-
ratus ex ipsis quæsiuit. nihil Sequani respon- 3
dere, sed in eadem tristitia taciti permanere. cum
ab iis sæpius quæreret, neque vllam omnino vo-
cem exprimere posset: idem Diuitiacus Aeduus
respondit. *Hoc esse miseriorem & grauiorem for-* 4
tunam Sequanorum, quam reliquorum, quod soli ne
in

tus locus, a nemine præterea memoratus. Videtur autem circa Aeduos aut Sequanos fuisse.

in occulto quidem queri, nec auxilium implorare auderent: absentisque Ariouisti crudelitatem, ve-
5 *lut si coram adesset, horrerent: propterea quod reliquis tamen fugæ facultas daretur; Sequanis vero, qui intra fines suos Ariouistum recepissent, quorum oppida omnia in eius potestate essent,*
XXXIII. *omnes cruciatus essent perferendi.* His rebus cognitis, Cæsar Gallorum animos verbis confirmauit, pollicitusque est sibi eam rem curæ futuram: magnam se habere spem; & beneficio suo, & auctoritate adductum Ariouistum, finem
2 iniuriis facturum. Hac oratione habita, concilium dimisit, & secundum ea, multæ res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam, & suscipiendam putaret; in primis, quod Aeduos, fratres consanguineosque sæpenumero ab senatu appellatos, in seruitute atque in ditione videbat Germanorum teneri, eorumque obsides esse apud Ariouistum ac Sequanos intelligebat: quod in tanto imperio populi Romani turpissi-
3 mum sibi & reipubl. esse arbitrabatur. Paullatim autem Germanos consuescere Rhenum transire, & in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo Romano periculosum videbat:
4 neque sibi homines feros ac barbaros temperaturos existimabat, quin, cum omnem Galliam oc-

CAP. XXXIII. 2. *Aeduos fratres consanguineosq.*] Aedui fratres Romanorum dicti propter antiquissimum fœdus. Vide Tacit. XI, 25.

sæpenumero ab senatu] Ad hæc senatus consulta prouocat Eumenius Paneg. Flauiensium nomine cap. 2.

Quamobrem placuit ei, vt ad Ariouistum XXXIV
is mitteret, qui ab eo postularent, vt a-
n locum medium vtriusque colloquio deli-
; velle se de republ. & summis vtriusque re-
m eo agere. Ei legationi Ariouistus re- 2
it: *Si quid ipsi a Cæsare opus esset, sese ad*
enturum fuisse: si quid ille a se velit, illum
venire oportere. Præterea se neque sine ex- 3
in eas partes Galliæ venire audere, quas
possideret, neque exercitum sine magno
eatu atque molimento in vnum locum con-
e posse. sibi autem mirum videri, quid in
sua

---

bri Teutonique] De his Velleius II, 12, Florus
3, & Eutropius v, 1.
os a prouincia Rhodanus diuideret] Circa Gene-
i, postquam ex lacu exiit, Rhodanus Sequa-
accedit propius. Geneua autem extremum op-
im erat Allobrogum, qui grauibus bellis domi-
rouinciæ contributi sunt. *Supra cap. 6.*

sua Gallia, quam bello vicisset, aut Cæsari, aut
XXXV *omnino populo R. negotii esset.* His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum
2 Cæsar legatos cum his mandatis mittit: *Quoniam tanto suo populique R. beneficio adfectus, cum in consulatu suo rex atque amicus a senatu appellatus esset, hanc sibi populoque R. gratiam referret, ut in colloquium venire inuitatus grauaretur, neque de communi re dicendum sibi, & cognoscendum putaret; hæc esse, quæ ab eo postularet:*
3 *primum, ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam transduceret: deinde, obsides, quos haberet ab Aeduis, redderet: Sequanisque permitteret, ut, quos illi haberent, voluntate eius reddere illis liceret; neue Aeduos iniuria lacesseret, neue his*
4 *sociisque eorum bellum inferret: si id ita fecisset, sibi populoque R. perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram: si non impetraret,*
quo-

* *emolumento*, quod Petrus Victorius Var. Lect. XXII, 10 ex gemina vocabuli significatione tuetur, quæ hoc loco non quæstus sit, sed studii & laboris: quod ex Varronis R.R. lib. III, 14 putat confirmari. Dionysius Vossius desperat de Varronis loco, quo operæ pretium, non difficultas indicetur. Ipse aliud exemplum subdit ex Gellii XI, 13, *quæ vis quodue emolumentum eius sententiæ foret.* Sed quod neque hoc satis clare notionem alteram emolumenti, quæ non a *mola* vel *molere*, sed ab *emoliri* sit, euincit, dum clarius exemplum proferatur, Faerno, Ciacconio, Hotmano subscribimus, qui *molimentum* substituunt: Saltem *emolimentum* legere malim, formam simplicis presse imitatus.

quoniam M. Messalla, M. Pisone coss. senatus
censuisset, vti, quicumque Galliam prouinciam
obtineret, quod commodo reip. facere posset, Ae-
duos ceterosque amicos populi R. defenderet; se
Aeduorum iniurias non neglecturum. Ad XXXVI
hæc Ariouistus respondit: Ius esse belli, vt, qui
vicissent, iis, quos vicissent, quemadmodum vel-
lent, imperarent: idem populum R. victis non
ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium
imperare consuesse. Si ipse populo R. non præ- 2
scriberet, quemadmodum suo iure vteretur; non
oportere se a populo Rom. in suo iure impedi-
ri. Aeduos sibi, quoniam belli fortunam ten- 3
tassent, & armis congressi ac superati essent, sti-
pendiarios esse factos. magnam Cæsarem in- 4
iuriam facere, qui suo aduentu vectigalia sibi de-
teriora faceret. Aeduis se obsides redditurum 5
non esse, neque iis, neque eorum sociis iniuria
bellum illaturum, si in eo manerent, quod conue-
nisset, stipendiumque quotannis penderent: si id
non fecissent, longe ab his fraternum nomen po-
puli R. abfuturum. Quod sibi Cæsar denun- 6
tiaret, se Aeduorum iniurias non neglecturum;
neminem secum sine sua pernicie contendisse.
cum vellet, congrederetur; intellecturum, quid 7
inuicti Germani, exercitatissimi in armis, qui in-
tra

CAP. XXXV. 4. M. Messalla, M. Pisone COSS.] bi-
ennio post Ciceronis; itidemque biennio ante Cæ
saris consulatum.

CAP. XXXVI. 5. quod conuenisset] Male quidam libri,
conuenissent. Sic enim dicendum fuisset, in quo.

tra annos XIV *tectum non subiissent, virtute pos-*
XXXVII *sent.* Hæc eodem tempore Cæsari man-
data referebantur, & legati ab Aeduis, & Tre-
2 uiris veniebant: Aedui, questum, quod
Harudes, qui nuper in Galliam transportati es-
sent, fines eorum popularentur: sese ne obsi-
dibus quidem datis pacem Ariouisti redimere
3 potuisse. Treuiri autem, pagos centum Sue-
uorum ad ripam Rheni consedisse; qui Rhe-
num transire conarentur: iis præesse Nasuam
4 & Cimberium fratres. Quibus rebus Cæsar
vehementer commotus, maturandum sibi exi-
stimauit, ne, si noua manus Sueuorum cum
veteribus copiis Ariouisti sese coniunxisset, mi-
5 nus facile resisti posset. Itaque re frumenta-
ria, quam celerrime potuit, comparata, ma-
gnis itineribus ad Ariouistum conten-
XXXVIII dit. Cum tridui viam processisset, nun-
tiatum est ei, Ariouistum cum suis omnibus
copiis ad occupandum Vesontionem, quod est
oppidum maximum Sequanorum, contendere,
2 triduique viam a suis finibus processisse. Id
ne accideret, magnopere præcauendum sibi Cæ-
3 sar existimabat. namque omnium rerum,
quæ ad bellum vsui erant, summa erat in eo
op-

CAP. XXXVII. 3. *pagos centum Sueuorum*] milites ex singulis centum pagorum delectos. nam centum omnino pagi Sueuorum (sic Cattos Cæsar vocat) fuerunt, e quibus quotannis singula millia armatorum educebantur: *lib.* IV *ineunte.* De *pagis* supra dictum in Heluetia: quamquam Germanorum pagi minores videantur, quam Heluetiorum.

oppido facultas: idque natura loci sic munie- 4
batur, vt magnam ad ducendum bellum daret fa-
cultatem: propterea quod flumen Adduasdubis,
vt circino circumductum, pæne totum oppi-
dum cingit: reliquum spatium, quod non 5
est amplius pedum DC, qua flumen intermittit,
mons continet magna altitudine, ita, vt radi-
ces eius montis ex vtraque parte ripæ fluminis
contingant. hunc murus circumdatus arcem 6
efficit, & cum oppido coniungit. Huc Cæsar 7
magnis diurnis nocturnisque itineribus conten-
dit, occupatoque oppido, ibi præsidium col-
locat. Dum paucos dies ad Vesontio- XXXIX
nem, rei frumentariæ commeatusque caussa,
moratur, ex percunctatione nostrorum, voci-
busque Gallorum ac mercatorum, qui ingen-
ti magnitudine corporum Germanos, incredi-
bili

CAP. XXXVIII. 4. *ad ducendum bellum*] ad trahendum, cum mora gerendum, nec aleæ prœliorum facile committendum. Sic verbo hoc Cicero vsus est lib. VII epist. III sect. 7. & Offic. III, cap. 3. Nepos Alcib. c. 8.

flumen Adduasdubis] Vox sine dubio prauata, in qua dissonant codices scripti. Amnis hic Straboni & Ptolemæo dictus ὁ Δοῦβις, *Dubis*: vnde Hadr. Valesius & Isaacus Vossius ad Melam p. 160, & Io. Goduinus in Cæsare legunt *flumen Dubis*, hodie *le Dou*. Forsan Cæsaris ætate nomen plurium syllabarum fuit, truncatum postea: nec enim noua hæc lectio, sed metaphrastes etiam Ἀλδουάσδουβις expressit. Iuliani epistola XXXVIII legitur Δάνουβις, etiam praue. Vossio *Adduas* est glossema ex Festi corrupto loco & errore veterum redundans.

bili virtute atque exercitatione in armis, esse
prædicabant, sæpenumero sese cum iis con-
gressos, ne vultum quidem atque aciem ocu-
lorum ferre potuisse; tantus subito timor to-
tum exercitum occupauit, vt non mediocriter
2 omnium mentes animosque perturbaret. Hic
primum ortus est a tribunis militum, ac præ-
fectis, reliquisque, qui ex vrbe, amicitiæ caus-
sa, Cæsarem secuti, [magnum periculum mise-
rabantur, quod] non magnum in re militari
3 vsum habebant. quorum alius, alia caussa il-
lata, quam sibi ad proficiscendum necessariam es-
se diceret, petebat, vt eius voluntate discede-
re liceret. nonnulli, pudore adducti, vt timo-
4 ris suspicionem vitarent, remanebant. hi ne-
que vultum fingere, neque interdum lacrimas
tenere poterant: abditi in tabernaculis aut suum
fatum querebantur, aut cum familiaribus suis
commune periculum miserabantur: vulgo to-
5 tis castris testamenta obsignabantur. Horum
vo-

CAP. XXXIX. 2. *magnum periculum miserabantur quod*] Inclusa hæc delenda censet Carrio Antiq. Lect. III, 8 manu scriptorum, Vaticani præsertim, auctoritate: quasi ex inferiore sect. 4 in hunc locum adscenderint. Muretus autem V. L. lib. X, 4 prius *miserabantur* mutat in *esse rebantur*. Neutrum placet Dionys. Vossio, qui vulgarem lectionem tuetur. Nec insolens Cæsari vna formula, etiam ex breui interuallo, bis vti. Vide lib. V. cap. 15 sect. 3 & 4.

4. *testamenta obsignabantur*] Id quoque Florus III, 10 notauit, tamquam magni timoris signum, quasi mox omnes interituri essent.

vocibus ac timore paullatim etiam ii, qui magnum in castris vsum habebant, milites, centurionesque, quique equitatui præerant, perturbabantur: qui se ex his minus timidos exi- 6
stimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris, & magnitudinem siluarum, quæ inter eos, atque Ariouistum, intercederent; aut rem frumentariam, vt satis commode supportari posset, timere dicebant. nonnulli et- 7
iam Cæsari renuntiabant, cum castra moueri, ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites, nec propter timorem signa laturos. Hæc cum animaduertisset Cæsar, con- XL
uocato concilio, omniumque ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus vehementer eos incusauit: *primum, quod aut quam in partem, aut quo consilio ducerentur, sibi quærendum, aut cogitandum putarent. Arioui-* 2
stum, se consule, cupidissime populi Rom. amicitiam appetisse; cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum iudicaret? si- 3
bi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, atque æquitate conditionum perspecta, eum neque suam neque populi Romani gratiam repudiaturum.

Cap. XL. 1. *omnium ordinum centurionibus*] Erant decem in legione cohortes; in cohorte tres manipuli; in manipulo duo centuriones. Omnes sic numero pares, genere seu gradu impares. Vide Lips. Mil. R. II, 8. Hoc plenius concilium: alibi tantum *primorum ordinum centuriones* cum tribunis conuocati, vt mox cap. 41, sect. 3, lib. v c. 28 f. 3 & c. 37 f. I.

4 *rum. quod si, furore atque amentia impulsus,*
bellum intulisset, quid tandem vererentur? aut
cur de sua virtute aut de ipsius diligentia despe-
5 *rarent? factum eius hostis periculum patrum*
nostrorum memoria; cum, Cimbris & Teutonis
a C.Mario pulsis, non minorem laudem exerci-
tus, quam ipse imperator, meritus esse videba-
tur: factum etiam nuper in Italia seruili tumul-
tu, quos tamen aliquis vsus ac disciplina, quam
6 *a nobis accepissent, subleuaret. Ex quo iudica-*
ri posset, quantum haberet in se boni constantia;
propterea quod, quos aliquamdiu inermes sine
caussa timuissent, hos postea armatos ac victores
7 *superassent. denique, hos esse eosdem Germa-*
nos, quibuscum sæpenumero Heluetii congressi,
non solum in suis, sed etiam in illorum finibus,
plerumque superassent, qui tamen pares esse nostro
8 *exercitui non potuerint. Si quos aduersum præ-*
lium & fuga Gallorum commoueret, hos, si quære-
rent, reperiri posse, diuturnitate belli defatigatis
Gallis, Ariouistum, cum multos menses castris ac
paludibus se continuisset, neque sui potestatem fe-
cisset, desperantes iam de pugna, & dispersos su-
bito adortum, magis ratione ac consilio, quam
9 *virtute, vicisse. cui rationi contra homines bar-*
baros, atque imperitos, locus fuisset, hac ne
ipsum

5, *nuper in Italia seruili tumultu*] NVPER, post Cimbricum bellum. Seruile autem hoc bellum, quod Liuius epitoma XCVII memorauit, a seruis Germanis, Caii Marii victoria captis, gestum: ideoque eius mentionem Cæsar fecit, vt vinci & Germanos posse, demonstraret.

ipsum quidem sperare, nostros exercitus capi posse: \ qui suum timorem in rei frumentariæ si- 10
mulationem, angustiasque itineris, conferrent, facere arroganter; cum aut de officio imperatoris desperare, aut ei præscribere auderent. Hæc 11
sibi esse curæ; frumentum Sequanos, Leucos, Lingones subministrare; iamque esse in agris frumenta matura: de itinere ipsos breui tempore iudicaturos. quod non fore dicto audientes, ne- 12
que signa laturi dicantur, nihil se ea re commoueri: scire enim, quibuscumque exercitus dicto audiens non fuerit, aut, male re gesta, fortunam defuisse: aut, aliquo facinore comperto, auaritiam esse conuictam. suam innocentiam per- 13
petua vita, felicitatem Heluetiorum bello esse perspectam. Itaque se quod in longiorem diem col- 14
laturus esset, repræsentaturum, & proxima nocte de quarta vigilia castra moturum, vt quam primum intelligere posset, vtrum apud eos pudor atque officium, an timor, plus valeret. 15
quod si præterea nemo sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua non dubitaret; sibique eam prætoriam cohortem futuram. huic legioni Cæsar & indulserat præcipue, & propter virtutem confidebat maxime. Hac o- XLI
ratione habita mirum in modum conuersæ sunt omni-

14. *repræsentaturum*] sic vetus tuenda lectio: quia *repræsentare* est ante diem præstare, aut facere, aut soluere. *Hotm.*

15. *cum sola decima legione*] Hoc tamquam singulare strategema laudat & explicat Frontinus 1, 9, 4. sed paullo aliter historiam recenset.

omnium mentes, summaque alacritas & cupi-
2 ditas belli gerendi innata est: princepsque decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quod de se optimum iudicium fecisset, seque esse ad bellum gerendum paratissimam con-
3 firmauit. deinde reliquæ legiones per tribunos militum & primorum ordinum centuriones egerunt, vti Cæsari satisfacerent: se neque vmquam dubitasse, neque timuisse, neque de summa belli suum iudicium, sed imperatoris
4 esse, existimauisse. Eorum satisfactione accepta, & itinere exquisito per Diuitiacum, quod ex aliis Gallis ei maximam fidem habebat, vt millium amplius quadraginta circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, vti di-
5 xerat, profectus est. Septimo die, cum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Ariouisti copias a nostris millibus
XLII passuum IV & XX abesse. Cognito Cæsaris aduentu, Ariouistus legatos ad eum mittit: quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset: seque
2 id sine periculo facere posse existimaret. non respuit conditionem Cæsar: iamque eum ad sanitatem reuerti arbitrabatur; cum id, quod an-
3 tea petenti denegasset, vltro polliceretur: magnam-

CAP. XLI. 3. *primorum ordinum centuriones*] Vt erant centurio primi pili, primus princeps, primus hastatus. Lipsius II. Mil. R. 8.

CAP. XLII. 2. *ad sanitatem*] id est, ad meliora consilia. Cicero XII epist. X sect. I pari tralatione *ad sanitatem redire* dixit.

gnamque in spem veniebat, pro suis tantis, populique R. in eum beneficiis, cognitis suis postulatis, fore, vti pertinacia desisteret. dies colloquio dictus est, ex eo die quintus. In- 4
terim, cum sæpe vltro citroque legati inter eos mitterentur, Ariouistus postulauit, ne quem peditem ad colloquium Cæsar adduceret. vereri se ne per insidias ab eo circumueniretur: vterque cum equitatu veniret: alia ratione se non esse venturum. Cæsar, quod nec colloquium, in- 5
terposita caussa, tolli volebat, neque salutem suam Gallorum equitatui committere audebat, commodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, legionarios eo milites legionis decimæ, cui quam maxime confidebat, imponere; vt præsidium quam amicissimum, si quid facto opus esset, haberet. quod 6
cum fieret, non irridicule quidam ex militibus decimæ legionis dixit: *Plus quam pollicitus esset, Cæsarem facere: pollicitum esse in cohortis prætoriæ loco decimam legionem habiturum, nunc ad equum rescribere.* Planities erat magna, XLIII
& in ea tumulus terreus satis grandis. hic locus æquo fere spatio ab castris vtriusque aberat. eo, vt erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Cæsar, quam equis deuexerat, pas- 2
sibus cc ab eo tumulo constituit. item equites

6. *non irridicule*] argute, lepide. Metaphrastes ἀστεῖόν τι.
ad equum rescribere] Sicut *scribere*, *conscribere* est legere milites: ita *rescribere*, quum mutatur ordo: quod *transscribere* Val. Maximus lib. II cap. 7 exempl. 15 dixit.

3 Ariouiſti pari interuallo conſtiterunt. Ario-
uiſtus, vt ex equis colloquerentur, & præter
ſe, denos vt ad colloquium adducerent, po-
4 ſtulauit. vbi eo ventum eſt, Cæſar initio ora-
tionis, ſua ſenatusque in eum beneficia comme-
morauit, quod rex appellatus eſſet a ſenatu;
quod amicus, quod munera ampliſſime miſſa,
quam rem & paucis contigiſſe, & a Romanis
pro maximis hominum officiis conſueuiſſe tri-
5 bui docebat: illum, cum neque aditum, ne-
que cauſſam poſtulandi iuſtam haberet, bene-
ficio ac liberalitate ſua ac ſenatus ea præmia
6 conſecutum. docebat etiam, quam veteres
quamque iuſtæ cauſſæ neceſſitudinis ipſis cum
7 Aeduis intercederent. quæ ſenatusconſulta,
quoties quamque honorifica in eos facta eſſent;
vt omni tempore totius Galliæ principatum Ae-
dui tenuiſſent, prius etiam, quam noſtram a-
8 micitiam appetiſſent. populi R. hanc eſſe con-
ſuetudinem, vt ſocios atque amicos non modo
ſui nihil deperdere, ſed gratia, dignitate, ho-
nore auctos velit eſſe: quod vero ad amiciti-
am populi R. attuliſſent; id iis eripi, quis pati
9 poſſet? Poſtulauit deinde eadem, quæ le-
gatis in mandatis dederat, ne aut Aeduis aut
eorum ſociis bellum inferret; obſides redde-
ret: ſi nullam partem Germanorum domum
remittere poſſet; at ne quos amplius Rhenum
trans-

CAP. XLIII. 4. *rex appellatus eſſet*] vide ſupra c. 3. ſect. 4.

pro maximis officiis tribui] Liuium lege lib. XXXI c. II.

transire pateretur. Ariouistus ad postulata Cæ- XLIV
saris pauca respondit, de suis virtutibus multa
prædicauit: *transisse Rhenum sese, non sua spon-* 2
te sed rogatum & arcessitum a Gallis; non sine 3
magna spe magnisque præmiis domum propin-
quosque reliquisse; sedes habere in Gallia ab ipsis 4
concessas. obsides ipsorum voluntate datos; sti- 5 6
pendium capere iure belli; quod victores victis
imponere consueuerint; non sese Gallis, sed Gal- 7
los sibi bellum intulisse: omnes Galliæ ciuitates
ad se oppugnandum venisse, ac contra se castra
habuisse; eas omnes copias vno abs se prœlio fu- 8
sas ac superatas esse; si iterum experiri velint, 9
paratum se decertare; sin pacem malint, iniquum
esse, de stipendio recusare, quod sua voluntate
ad id tempus pependerint. amicitiam populi R. 10
sibi ornamento & præsidio, non detrimento, esse
oportere, idque se ea spe petisse. si per populum 11
R. stipendium remittatur, & dediticii subtra-
hantur, non minus libenter sese recusaturum po-
puli R. amicitiam, quam appetierit. quod mul- 12
titudinem Germanorum in Galliam transducat,
id se sui muniendi, non Galliæ oppugnandæ caussa
facere; eius rei testimonium esse, quod, nisi rogatus, 13
non venerit, & quod bellum non intulerit, sed defen-
derit. se prius in Galliam venisse, quam populum
R. numquam, ante hoc tempus, exercitum populi 14
R. Galliæ prouinciæ finibus egressum. quid sibi vel- 15
let, cur in suas possessiones veniret? prouinciam
suam esse hanc Galliam, sicuti illam nostram. vt sibi 16
concedi non oporteret, si in nostros fines impetum
faceret: sic item, nos esse iniquos, quod in suo
iure

17 iure se interpellaremus. Quod ex S. C. Aeduos
appellatos amicos diceret, non se tam barbarum,
neque tam imperitum esse rerum, vt non sciret,
neque bello Allobrogum proximo, Aeduos Roma-
nis auxilium tulisse, neque ipsos in his contentio-
nibus, quas Aedui secum & cum Sequanis ha-
18 buissent, auxilio populi R. vsos esse. debere se suspi-
cari, simulata Caesarem amicitia, quod exerci-
tum in Gallia habeat, sui opprimendi caussa ha-
19 bere: quod nisi discedat, aut exercitum dedu-
cat ex his regionibus, sese illum non pro amico,
20 sed pro hoste habiturum: quod si eum interfece-
rit, multis sese nobilibus principibusque populi
21 Rom. gratum esse facturum; id se ab ipsis per eo-
rum nuntios compertum habere, quorum o-
mnium gratiam atque amicitiam, eius morte redi-
22 mere posset. quod si discessisset, ac liberam sibi
possessionem Galliae tradidisset, magno se illum
praemio remuneraturum, & quaecumque bella geri
vellet, sine vllo eius labore & periculo confectu-
XLV rum. Multa a Caesare in eam sententiam di-
cta sunt, quare negotio desistere non posset, &
neque suam, neque populi R. consuetudinem pa-
ti, vti optime meritos socios desereret: neque se
iudicare, Galliam potius esse Ariouisti, quam
2 populi Rom. Bello superatos esse Aruernos &
Rutenos a Q. Fabio Maximo, quibus populus R.
igno-

CAP. XLV. 2. *Aruernos & Rutenos a Q. Fabio*] Aruerni procul a prouincia trans Gebennam montem: Ruteni citra montem in austrum vergunt. Fabio hanc victoriam tribuunt Strabo IV. p. 128, Epit. Liuii LXI; at Suetonius Ner. c. 2 Domitio. Velle-

ignouisset; neque in prouinciam redegisset, neque
stipendium imposuisset. Quod si antiquissimum 3
quodque tempus spectari oporteret; populi R.
iustissimum esse in Gallia imperium. si iudicium
senatus seruari oporteret, liberam debere
esse Galliam, quam bello victam suis legibus vti
voluisset. Dum hæc in colloquio gerun- XLVI
tur, Cæsari nuntiatum est, equites Ariouisti pro-
pius tumulum accedere, & ad nostros adequi-
tare; lapides telaque in nostros coniicere. Cæ- 2
sar loquendi finem fecit, seque ad suos rece-
pit: suisque imperauit, ne quod omnino telum
in hostes reiicerent. nam etsi sine vllo peri- 3
culo legionis delectæ commissum cum equitatu
prœlium fore videbat: tamen committendum
non putabat, vt, pulsis hostibus, dici posset, eos
a se per fidem in colloquio circumuentos.
Posteaquam in vulgus militum elatum est, qua 4
arrogantia in colloquio Ariouistus vsus, omni
Gallia Romanis interdixisset; impetumque in no-
stros eius equites fecissent; eaque res colloquium
vt diremisset: multo maior alacritas studiumque
pugnandi maius exercitui iniectum est. Bi- XLVII
duo post Ariouistus legatos ad Cæsarem mittit,
velle se de his rebus, quæ inter eos agi cœptæ,
ne-

ius II, 10 diuise Aruernos Domitio, Allobroges Fabio dat. Videtur vterque vicisse vtrosque, quia Fabius fuit Domitii successor in prouincia, teste Val. Maximo lib. IX. 6, 3.

CAP. XLVI. 4. *in vulgus militum elatum*] Bene *elatum* secundum MSS. libros: non *relatum*. Et lib. VI, 13 noster *in vulgus efferri*. Et Tacitus XII, 21 *elata vox eius in vulgum*.

neque perfectæ essent, agere cum eo: vbi aut
iterum colloquio diem constitueret; aut, si id
minus vellet, ex suis legatis aliquem ad se mit-
2 teret. Colloquendi Cæsari caussa visa non est, &
eo magis, quod pridie eius diei, Germani reti-
neri non poterant, quin in nostros tela con-
3 iicerent. legatum ex suis sese magno cum pe-
riculo ad eum missurum, & hominibus feris
4 obiecturum, existimabat. commodissimum vi-
5 sum est, M. Valerium Procillum, C. Valerii
Caburi filium, summa virtute & humanitate ado-
lescentem, (cuius pater a C. Valerio Flacco ci-
uitate donatus erat) & propter fidem, & propter
linguæ Gallicæ scientiam, qua multa iam Ario-
uistus longinqua consuetudine vtebatur, &
quod in eo peccandi Germanis caussa non es-
set, ad eum mittere, & M. Mettium, qui ho-
5 spitio Ariouisti vsus erat. His mandauit, vt,
quæ diceret Ariouistus, cognoscerent, & ad se
6 referrent. Quos cum apud se in castris Ario-
uistus conspexisset; exercitu suo præsente, cla-
mauit: *Quid ad se venirent? an speculandi caus-
sa?* conantes dicere prohibuit, & in catenas con-
XLVIII. iecit. Eodem die castra promouit, & mil-
libus passuum VI a Cæsaris castris sub monte
con-

CAP. XLVII. 4. *longinqua consuetudine*] Ciacconius *longa* mauult. Tuetur receptam lectionem Io. Fr. Gronouius Obseruat. IV, 11 p. 168, quia idem Cæsar Civ. I, 29 & *temporis longinquitatem* dixit, & III Civ. 80 *longinquam oppugnationem*, id est diuturnam. Addo Nepot. Themist. c. 4 *longinquiore tempore*.

consedit. postridie eius diei, præter castra Cæ- 2
saris suas copias transduxit, & millibus passu-
um II vltra eum castra fecit, eo consilio, vti
frumento commeatuque, qui ex Sequanis &
Aeduis supportaretur, Cæsarem intercluderet.
Ex eo die dies continuos V Cæsar pro castris 3
suas copias produxit, & aciem instructam ha-
buit, vt, si vellet Ariouistus prœlio contende-
re, ei potestas non deesset. Ariouistus his 4
omnibus diebus exercitum castris continuit; e-
questri prœlio quotidie contendit. Genus hoc
erat pugnæ, quo se Germani exercuerant. E- 5
quitum millia erant VI, totidem numero pedi-
tes velocissimi ac fortissimi; quos ex omni co-
pia singuli singulos, suæ salutis caussa, delege-
rant. cum his in prœliis versabantur, ad hos 6
se equites recipiebant: hi, si quid erat durius,
concurrebant: si qui, grauiore vulnere accepto,
equo deciderant, circumsistebant: si quo erat 7
longius prodeundum, aut celerius recipien-
dum, tanta erat horum exercitatione celeritas,
vt iubis equorum subleuati, cursum adæqua-
rent. Vbi eum castris sese tenere Cæsar intel- XLIX
lexit, ne diutius commeatu prohiberetur, vl-
tra eum locum, quo in loco Germani consede-
rant, circiter passus DC ab his castris idoneum
locum delegit, acieque triplici instructa, ad eum
locum venit. primam & secundam aciem in 2
armis esse, tertiam castra munire iussit. hic 3
locus ab hoste circiter passus sexcentos, vti di-
ctum est, aberat, eo circiter hominum numerum
XVI millia expedita cum omni equitatu Ariouistus

misit, quæ copiæ nostros perterrerent, & munitione prohiberent.
4 nihilo secius Cæsar, vt ante constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficere iussit. Munitis castris, duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum; quatuor reliquas in castra maiora reduxit.
L Proximo die, instituto suo, Cæsar ex castris vtrisque copias suas eduxit: paullulumque a maioribus castris progressus, aciem instruxit: hostibusque pugnandi potestatem fecit.
2 vbi, ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariouistus partem suarum copiarum, quæ castra minora oppugnaret, misit.
3 acriter vtrimque vsque ad vesperum pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariouistus, multis & illatis & acceptis vulneribus, in castra reduxit.
4 Cum ex captiuis quæreret Cæsar, quamobrem Ariouistus prœlio non decertaret; hanc reperiebat caussam, quod apud Germanos ea consuetudo esset, vt matres familias eorum sortibus & vaticinationibus declararent, vtrum prœlium committi ex vsu esset, nec ne:
5 eas ita dicere, Non esse fas Germanos superare, si ante nouam lunam prœlio contendissent.
LI Postridie eius diei Cæsar præsidium vtrisque castris, quod satis esse visum est, re-

CAP. L. 4. *matres familias sortibus & vaticinationibus*] Tacitus Hist. IV. 61 *vetere apud Germanos more, quo plerasque feminarum fatidicas arbitrentur*. Quin etiam *sanctum & prouidum* iis inesse putabant, quod Idem de Morib. Germ. c. 8 prodidit.

relicto, omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit: quod minus multitudine militum legionariorum pro hostium numero valebat, vt ad speciem alariis vteretur. ipse, triplici instructa acie, vsque ad castra hostium accessit. Tum demum necessario Germani suas 2
copias e castris eduxerunt, generatimque constituerunt, paribusque interuallis Harudes, Marcomanos, Triboccos, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Sueuos, omnemque aciem suam rhedis & carris circumdederunt, ne qua spes in fuga relinqueretur. eo mulieres 3
imposuerunt, quæ in prœlium proficiscentes milites passis manibus flentes implorabant, ne se in seruitutem Romanis traderent. Cæ- LII
sar singulis legionibus, singulos legatos, & quæstorem præfecit, vti eos testes suæ quisque virtutis haberet. Ipse a dextro cornu, quod eam 2
partem minime firmam hostium esse animaduerterat, prœlium commisit. Ita nostri acriter in 3
hostes, signo dato, impetum fecerunt. itaque hostes repente celeriterque procurrerunt, vt spatium pila in hostes coniiciendi non daretur. re-

CAP. LI. 1. *omnes alarios*] Lipsius de Mil. Rom. II. 7. p. 68 ita hunc locum interpretatur: *Mens ibi & consilium Cæsaris non disiungere legionarios, sed vna habere ad pugnam: alarios autem, id est auxiliares & socios, pro castris alteris in speciem, vt loquitur, relinquere terrendo hosti aut distinendo.*

2. *generatimque constituerunt*] per genera & nationes suas, quas singulas seorsum statuerunt. Metaphrastes κατὰ φυλάς.

4 reiectis pilis, comminus gladiis pugnatum est.
at Germani celeriter ex consuetudine sua pha-
lange facta, impetus gladiorum exceperunt.
5 Reperti sunt complures nostri milites, qui in
phalangas insilirent, & scuta manibus reuelle-
6 rent, & desuper vulnerarent. Cum hostium
acies a sinistro cornu pulsa, atque in fugam con-
uersa esset, a dextro cornu vehementer, multi-
7 tudine suorum, nostram aciem premebant. Id
cum animaduertisset P. Crassus adolescens, qui
equitatui præerat, quod expeditior erat, quam
his, qui inter aciem versabantur, tertiam aciem
LIII laborantibus nostris subsidio misit. Ita
prœlium restitutum est, atque omnes hostes
terga verterunt: neque prius fugere destiterunt,
quam ad flumen Rhenum millia passuum ex eo
2 loco circiter quinquaginta peruenerunt. Ibi
perpauci, aut viribus confisi, transnatare con-
tenderunt, aut lintribus inuentis salutem sibi
3 petierunt. In his fuit Ariouistus, qui naui-
culam deligatam ad ripam nactus, ea profugit:
re-

CAP. LIII. I. *millia passuum circiter quinquaginta*] Libri veteres *quinque:* & metaphrastes τεσσαράκοντα σάδια. Sed minus spatium, pro fugæ longinquitate, quam hoc loco Cæsar descripsit. Iccirco doctissimus quisque censet *quinquaginta* legendum, quia Orosius VI, 7, qui haud dubie Cæsarem sublegit, *quinquaginta millia passuum* habet: & Plutarchus Cæsare p. 717 ἐπὶ σαδίους τριακοσίους, quod quidem numero explendo non sufficit; vetus tamen interpres eius *quadringenta* habet, & Stephano teste in quibusdam libris τετρακοσίους inuenitur, quot stadia omnino quinquaginta milliaria conficiunt.

reliquos omnes equites conſecuti noſtri inter-
fecerunt: Duæ fuerunt Ariouiſti vxores, vna 4
Sueua natione, quam domo ſecum adduxerat,
altera Norica, regis Vocionis ſoror, quam in
Gallia duxerat, a fratre miſſam: vtraque in ea fu-
ga periit. duæ filiæ harum, altera occiſa, altera
capta eſt. C. Valerius Procillus, cum a cuſto- 5
dibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur,
in ipſum Cæſarem, hoſtium equitatum perſe-
quentem, incidit. quæ quidem res Cæſari non 6
minorem, quam ipſa victoria voluptatem attu-
lit, quod hominem honeſtiſſimum prouinciæ
Galliæ, ſuum familiarem & hoſpitem, ereptum
e manibus hoſtium, ſibi reſtitutum videbat: ne-
que eius calamitate de tanta voluptate & gratu-
latione quidquam fortuna diminuerat. Is, ſe 7
præſente, de ſe, ter ſortibus conſultum dicebat,
vtrum igni ſtatim necaretur, an in aliud tem-
pus reſeruaretur. ſortium beneficio ſe eſſe in-
columem. item M. Mettius repertus, & ad 8
eum reductus eſt. Hoc prœlio trans Rhe- LIV
num nuntiato, Sueui, qui ad ripas Rheni vene-
rant, domum reuerti cœperunt; quos Vbii, qui
proxime Rhenum incolunt, perterritos inſecuti,
magnum ex his numerum occiderunt. Cæ- 2
ſar vna æſtate, duobus maximis bellis confectis,
maturius paullo, quam tempus anni poſtulabat,
in hiberna in Sequanos exercitum deduxit. hi- 3
bernis Labienum præpoſuit: ipſe in citerio-
rem Galliam, ad conuentus agen-
dos, profectus eſt.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO

LIBER II.

SVMMARIVM LIBRI II.

Belgæ omnes coniurant, præter Remos: quorum oppidum Bibrax Cæsar liberat: discedentes insecutus vincit: Suessiones, Bellouacos, Ambianos in fidem accipit: Neruios fortiter repugnantes debellat: item Aduaticos. Armoricos P. Crassus superauit.

CUm esset Cæsar in citeriore Gallia in hibernis, ita vti supra demonstrauimus crebri ad eum rumores adferebantur, litterisque item Labieni certior fiebat omnes Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra P.R.
2 coniurare, obsidesque inter se dare. coniurandi has esse caussas: primum, quod vererentur, ne, omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster
3 adduceretur. deinde, quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim, qui vt Germanos diutius in Gallia versari nollent, ita P. R. exercitum hiemare atque inueterascere in Gallia, moleste ferebant; partim, qui mobilitate & leuitate
4 animi nouis imperiis studebant: ab nonnullis etiam, quod in Gallia a potentioribus, atque iis, qui ad conducendos homines facultates habebant,

CAP. I. 2. *ne, omni pacata Gallia, ad eos*] Gallia propria, a Belgis distincta. Sic mox etiam cap. 3 sect. I *Remi, qui proximi Galliæ ex Belgis sunt.*

bant, vulgo regna occupabantur, qui minus
facile eam rem imperio nostro consequi pote-
rant. Iis nuntiis litterisque commotus II
Cæsar, duas legiones in citeriore Gallia nouas
conscripsit, & ineunte æstate in vlteriorem Gal-
liam, qui deduceret, Q. Pedium legatum mi-
sit. Ipse, cum primum pabuli copia esse inci- 2
peret, ad exercitum venit. dat negotium Se- 3
nonibus, reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis
erant, vti ea, quæ apud eos gerantur, cogno-
scant, seque de his rebus certiorem faciant. hi 4
constanter omnes nuntiauerunt, manus cogi,
exercitus in vnum locum conduci. Tum ve- 5
ro dubitandum non existimauit, quin ad eos
[duodecimo die] proficisceretur. Re frumen- 6
taria prouisa, castra mouet, diebusque circiter
xv ad fines Belgarum peruenit. Eo cum III
de improuiso celeriusque omnium opinione ve-
nisset, Remi, qui proximi Galliæ ex Belgis
sunt, ad eum legatos Iccium & Antebrogium,
primos ciuitatis suæ, miserunt: qui dicerent, 2
se suaque omnia in fidem atque potesta-
tem populi R. permittere: neque se cum reliquis
Belgis consensisse; neque contra populum R.
omni-

CAP. II. 1. *in vlteriorem Galliam*] Sic veteres libri: etiam Iul. Celsus, seu quisquis auctor est Vitæ Cæsaris: quod præfert & tuetur Dionys. Vossius. Recentiores *interiorem*. Græcus tantum εἰς τὴν Γαλατίαν.

5. *duodecimo die*] Absunt hæc a veteribus libris. Loco illorum metaphrastes ὡς τάχιστα, id est *celerrime*.

CAP. III. 1. *Remi*] sine adspiratione Inscriptiones & Hadr. Valesius. Horum caput *Durocortorum*, nunc *Reims*.

3 omnino coniuraſſe : paratosque eſſe & obſi-
des dare, & imperata facere, & oppidis recipe-
4 re, & frumento ceterisque rebus iuuare. re-
liquos omnes Belgas in armis eſſe: Germa-
nosque, qui ripas Rheni incolunt, ſeſe cum his
5 coniunxiſſe: tantumque eſſe eorum omni-
um furorem, vt ne Sueſſiones quidem fratres
conſanguineosque ſuos, qui eodem iure, iisdem
legibus vtantur, vnum imperium vnumque ma-
giſtratum cum ipſis habeant, deterrere potue-
IV rint, quin cum his conſentirent. Cum
ab his quæreret, quæ ciuitates, quantæque in
armis eſſent, & quid in bello poſſent: ſic re-
periebat, pleroſque Belgas eſſe ortos a Ger-
manis, Rhenumque antiquitus transductos, pro-
pter loci fertilitatem, ibi conſediſſe, Galloſ-
2 que, qui ea loca incolerent, expuliſſe: ſo-
losque eſſe, qui patrum noſtrum memoria, o-
mni Gallia vexata, Teutones Cimbrosque intra
3 fines ſuos ingredi prohibuiſſent. Qua ex re
fieri, vti earum rerum memoria magnam ſibi
auctoritatem magnosque ſpiritus in re militari
ſu-

4. *Germanosque, qui ripas Rheni incolunt*] Recentiores libri, *qui cis Rhenum incolunt*. Sed Græcus etiam interpres τὺς πρὸς ταῖς ὄχθαις τῦ Ῥήνυ οἰκοῦντας Γερμανούς.

5. *vt ne Sueſſiones*] quidam libri *Sueſſones*, quatuor ſyllabis: ſed & metaphraſis Συεσσίονες, ac Hirtius VIII, 6 *Sueſſiones, qui Remis erant attributi*: quos Axona amnis ſeparat.

CAP. IV. 3. *magnosq. ſpiritus*] Supra ad lib. I. c. 33 ſ. 5 expoſitum.

sumerent. De numero eorum omnia se habere explorata, Remi dicebant, propterea quod propinquitatibus adfinitatibusque coniuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus esset, cognouerint. 4
Plurimum inter eos Bellouacos & virtute, & auctoritate, & hominum numero valere. hos posse conficere armata millia centum, pollicitos ex eo numero lecta millia LX totiusque belli imperium sibi postulare. 5
Suessiones suos esse finitimos latissimos feracissimosque agros possidere. 6
Apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Diuitiacum totius Galliæ potentissimum, qui cum magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ, imperium obtinuerit: nunc esse regem Galbam: ad hunc propter iustitiam prudentiamque, summam totius belli omnium voluntate deferri: 7
oppida habere numero XII. polliceri millia armata quinquaginta, totidem Neruios, qui maxime feri inter ipsos habeantur, longissimeque absint: 8
XV millia Atrebates, Ambianos X millia, Morinos XV millia, Menapios VII millia, Ca- 9

5. *Bellouacos*] populum inter Sequanam & Oesiam flumina; inter Parisios, Velocasses & Suessiones. nunc *Beauvaisins*.

8. *Neruios*] quorum caput videtur *Camaracum* (nostris Camerick) fuisse.

Atrebates] nunc *Artesii*: eorumque regio *Artesia*, Gall. l'*Artois*. Sidonius Paneg. Maioriani v. 213

qua Cloio patentes
Atrebatum terras peruaserat.

9. *Ambianos*, *Morinos*, *Menapios*] Ambiani, vbi nunc

Calętes x. millia, Velocasses & Veromanduos
10 totidem: Aduaticos XXIX millia, Condrusos, Eburones, Cæresos, Pæmanos, qui vno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL
V millia. Cæsar Remos cohortatus, liberaliterque oratione prosecutus, omnem senatum ad se conuenire, principumque liberos ad se obsides adduci iussit. quæ omnia ab his di-
2 ligenter ad diem facta sunt. Ipse Diuitiacum Aeduum magnopere cohortatus, docet, quantopere reipubl. communisque salutis intersit, manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine vno
3 tempore confligendum sit. Id fieri posse, si suas copias Aedui in fines Bellouacorum introduxerint, & eorum agros populari cœperint. His
4 mandatis, eum ab se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in vnum locum coactas ad se venire, neque iam longe abesse, ab his, quos miserat, exploratoribus, & ab Remis cognouit; flumen Axonam, quod est in extremis

Amiens: Morini, ad fretum Britannicum: Menapii, ad Rhenum; item inter Mosam & Scaldim.

Caletes, *Velocasses*, *Veromandos*] Caletes, vbi nunc *Calais*: Velocasses, vbi *Rouan*: Veromandui, vbi *S. Quintin*.

10 *Aduaticos*, *Condrusos*, *Eburones*] De Aduaticis plura infra c. 29. In Flandriæ, Brabantiæ, Hannoniæ confinio videntur coluisse: Eburones, qui postea *Tungri*. Qui sequuntur Condrusi, Cæræsi, Pæmani, his nemo facile certos distinctosque limites adsignauerit.

CAP. V. 4. *flumen Axonam*] qui Augustam Suessionum adluit, Ausonius Mosell. 461

Non tibi se Liger anteferet, non Axena praeceps.

mis Remorum finibus, exercitum transducere maturauit, atque ibi castra posuit. quæ res 5
& latus vnum castrorum ripis fluminis muniebat, & post ea quæ erant tuta ab hostibus reddebat, & commeatus ab Remis, reliquisque ciuitatibus, vt sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. In eo flumine pons erat, ibi 6
præsidium ponit, & in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum VI cohortibus reliquit. castra in altitudinem pedum XII vallo fossaque duodeuiginti pedum munire iubet.

VI Ab ipsis castris oppidum Remorum, nomine Bibrax aberat millia passuum IIX. id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœperunt. ægre eo die sustentatum est. Gallo- 2
rum eadem atque Belgarum oppugnatio est. Hi, vbi circumiecta multitudine hominum totis mœnibus, vndique in murum lapides iaci cœpti sunt, murusque defensoribus nudatus est, testudine facta portis succedunt, murumque subruunt. quod tum facile fiebat. nam tanta mul- 3
titudo lapides ac tela coniiciebant, vt in muro consistendi potestas esset nulli. Cum finem op- 4
pugnandi nox fecisset, Iccius Remus, summa nobilitate & gratia inter suos, qui tum oppido præfuerat, vnus ex iis, qui legati de pace ad Cæsarem venerant, nuntios ad eum mittit, Ni-

si

CAP. VI. 1. *oppidum Remorum, nomine Bibrax*] Diuersum ergo ab hoc est Bibracte Aeduorum. Locus autem, vbi in Remis fuerit, in tanta dissensione Gallorum geographorum (vide Valesii Notit. in Remis) distincte definiri non potest.

si subsidium sibi mittatur, se diutius sustinere
VII non posse. Eo de media nocte Cæsar,
iisdem ducibus vsus, qui nuntii ab Iccio vene-
rant, Numidas & Cretas sagittarios, & fundi-
2 tores Baleares subsidio oppidanis mittit. quo-
rum aduentu & Remis cum spe defensionis stu-
dium propugnandi accessit, & hostibus eadem
3 de caussa spes potiundi oppidi discessit. Itaque,
paullisper apud oppidum morati, agrosque Re-
morum depopulati, omnibus vicis ædificiisque,
quo adire poterant, incensis, ad castra Cæsaris
omnibus copiis contenderunt: & a millibus pas-
4 suum minus II castra posuerunt. quæ castra, vt
fumo atque ignibus significabatur, amplius mil-
VIII libus passuum IIX in latitudinem patebant. Cæ-
sar primo, & propter multitudinem hostium, &
propter eximiam opinionem virtutis, prœlio su-
2 persedere statuit. quotidie tamen equestribus
prœliis, quid hostis virtute posset, & quid nostri
3 auderent, periclitabatur. vbi nostros non esse in-
feriores intellexit, loco pro castris ad aciem in-
struendam natura opportuno atque idoneo, quod
is collis, vbi castra posita erant, paullulum ex
planitie editus, tantum aduersus in latitudinem
patebat, quantum loci acies instructa occupare po-
terat, atque ex vtraque parte lateris deiectus [ha-
be-

CAP. VII. 1. *Cretas sagittarios*] Laudantur Cretenses sagittæ, laudantur & sagittarii. De illis Silium vide lib. II vers. 90 & 101; de his Aelianus V. H. lib. I. c. 10 οἱ Κρῆτες εἰσι τοξεύειν ἀγαθοί.

CAP. VIII. 3. *ex vtraque parte lateris deiectus*] Vulgatis libris additum est *habebat*. quod tollit Dion. Vossius, quia suauius sit participium, quam quar-

bebat] & in fronte leuiter fastigatus, paullatim ad planitiem redibat: ab vtroque latere eius collis transuersam fossam obduxit circiter passuum CD: & ad extremas fossas castella constituit, 4
ibique tormenta collocauit; ne, cum aciem instruxisset, hostes (quod tantum multitudine poterant) a lateribus suos pugnantes circumuenire possent. hoc facto, duabus legionibus, 5
quas proxime conscripserat, in castris relictis, vt, si quid opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. hostes item suas copias ex castris eductas instruxerant. Palus erat non magna inter nostrum IX.
atque hostium exercitum. hanc si nostri transirent, hostes exspectabant. nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, vt impeditos adgrederentur, parati in armis erant. Interim prœ- 2
lio equestri inter duas acies contendebatur. vbi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum nostrorum prœlio, Cæsar suos in castra reduxit. hostes protinus ex eo loco ad flu- 3
men

---

tus casus nominis, qui cum adiecto verbo durum sonet. Et infra c. 22 ineunte noster *deiectusque collis:* quamquam & ibi Goduinus *decliuitas collis* interpretatur.

fastigatus] Sic veteres libri. Et Isaacus Vossius in Melam 1, 4 auctor est, vbique in scriptis codicibus *fastigare* legi, non *fastigiare*: addit analogiam τῶν *vestigium, vestigare; litigium, litigare.* Dionysius autem Vossius vulgatum *fastigiatus* tuetur. Qui etiam pro *leuiter*, præcedente voce, legerit *leniter*, vt lib. II Gall. c. 29, 3, & lib. II Civ. c. 24, minime meo iudicio errat. Sed nihil muto in tanta librorum consensione.

men Axonam contenderunt, quod esse post no-
4 stra castra demonstratum est. ibi vadis reper-
tis, partem suarum copiarum transducere cona-
ti sunt: eo consilio, vt si possent, castellum, cui
præerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pon-
5 temque interscinderent: sin minus, agros Re-
morum popularentur, qui magno nobis vsui
ad bellum gerendum erant: commeatusque no-
X stros sustinebant. Cæsar, certior factus a Ti-
turio, omnem equitatum, & leuis armaturæ Nu-
midas, funditores sagittariosq. pontem transdu-
2 cit, atque ad eos contendit. acriter in eo loco pu-
gnatum est. Hostes impeditos nostri in flumine
adgressi, magnum eorum numerum occide-
3 runt. per eorum corpora reliquos audacissime
transire conantes, multitudine telorum repule-
runt. primos, qui transierant, equitatu cir-
4 cumuentos, interfecerunt. Hostes, vbi & de
expugnando oppido, & de flumine transeundo
spem se fefellisse intellexerunt, neque nostros
in locum iniquiorem progredi, pugnandi caus-
sa, viderunt; atque eos res frumentaria defice-
re cœpit; concilio conuocato, constituerunt
optimum esse, domum suam quemque reuerti;
&, quorum in fines primum Romani exercitum
introduxissent, ad eos defendendos vndique
conuenire; vt potius in suis, quam in alienis,
finibus decertarent: & domesticis copiis rei fru-
5 mentariæ vterentur. Ad eam sententiam, cum
reli-

CAP. X. 4. *domesticis copiis rei frume[illegible]riæ.*] COPIIS, abundantia, commeatu, etiam plur[illegible] numero. Cicero

reliquis caussis, hæc quoque ratio eos deduxit; quod Diuitiacum atque Aeduos finibus Bellouacorum appropinquare cognouerant: his persuaderi, vt diutius morarentur, ne suis auxilium ferrent, non poterat.

XI
Ea re constituta, secunda vigilia magno cum strepitu ac tumultu, castris egressi, nullo certo ordine neque imperio, cum sibi quisque primum itineris locum peteret, & domum peruenire properaret, fecerunt, vt consimilis fugæ profectio videretur.
2 Hac re statim Cæsar per speculatores cognita, insidias veritus: quod, qua de caussa discederent, nondum perspexerat: exercitum equitatumque castris continuit.
3 prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui nouissimum agmen moraretur, præmisit; eique Q. Pedium & L. Aurunculeium Cottam legatos præfecit. T. Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi iussit.
4 Hi, nouissimos adorti, & multa millia passuum prosecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt. Cum ab extremo agmine hi, ad quos ventum erat, consisterent; fortiterque impetum nostrorum militum sustinerent.
5 priores, quod abesse a periculo viderentur, neque vlla necessitate, neque imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fuga sibi subsidium posuerunt.
6 Ita sine vllo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium: sub occa-

pro Deiot. c. 5 *exercitum suis tectis & copiis sustentauit.* Adde lib. IV. c. 4 sect. 7.

casúmque solis sequi destiterunt; seque in castra,
XII vti erat imperatum, receperunt. Postridie eius diei Cæsar, prius, quam se hostes ex pauore ac fuga reciperent, in fines Suessionum, qui proximi Remis erant, exercitum duxit; & magno itinere confecto, ad oppidum Nouiodu-
2 num contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossæ, murique altitudinem, paucis defendentibus expugnare non
3 potuit. Castris munitis, vineas agere, quæque ad oppugnandum vsui erant, comparare cœ-
4 pit. interim omnis ex fuga Suessionum mul-
5 titudo in oppidum proxima nocte conuenit. celeriter vineis ad oppidum actis, aggere iacto, turribusque constitutis, magnitudine operum, quæ neque viderant ante Galli, neque audierant, & celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæsarem, de deditione mittunt; &, petentibus Remis, vt conseruarentur, impe-
XIII trant. Cæsar, obsidibus acceptis, primis ciuitatis, atque ipsius Galbæ regis duobus filiis, armisque omnibus ex oppido transditis, in deditionem Suessiones accepit, exercitumque
2 in Bellouacos duxit: qui cum se suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent, atque ab

CAP. XII. 1. *oppidum Nouiodunum*] ex Cæsaris itinere apparet illud esse, quod postea dictum est *Augusta Suessionum*, nunc Soissons. Vide Notit. Orb antiqui.
3. *vineas agere*] machinas admouere, quibus tecti milites, quæ oppugnationis erant, perfecerunt. Vid. Lipsii Poliorc. 1, 7.
CAP. XIII. 2. *Bratuspantium*] Bellouacorum oppidum

ab eo oppido Cæſar cum exercitu circiter mil-
lia paſſuum v abeſſet; omnes maiores natu ex
oppido egreſſi, manus ad Cæſarem tendere, &
voce ſignificare cœperunt, ſeſe in eius fidem ac
poteſtatem venire, neque contra populum R.
armis contendere. Item cum ad oppidum ac- 3
ceſſiſſet, caſtraque ibi poneret, pueri mulieres-
que ex muro paſſis manibus, ſuo more, pacem
a Romanis petierunt. Pro his Diui- XIV
tiacus(nam poſt diſceſſum Belgarum, dimisſis
Aeduorum copiis, ad eum reverterat) facit ver-
ba: Bellouacos, omni tempore in fide atque 2
amicitia ciuitatis Aeduæ fuiſſe. impulſos a ſuis 3
principibus, qui dicerent, Aeduos a Cæſare in ſer-
uitutem redactos, omnes indignitates, contumeli-
asque perferre: & ab Aeduis defeciſſe, & populo
R. bellum intuliſſe. qui huius conſilii principes 4
fuiſſent, quod intelligerent, quantam calami-
tatem ciuitati intuliſſent, in Britanniam pro-
fu[illegible]ſſe. petere non ſolum Bellouacos, ſed et- 5
[illegible]ro his Aeduos, vt ſua clementia ac man-
ſu[illegible]dine in eos vtatur. quod ſi fecerit, Ae- 6
duorum auctoritatem apud omnes Belgas am-
plificaturum: quorum auxiliis atque opibus, ſi
qua bella inciderint, ſuſtentare conſueue-
rint. Cæſar, honoris Diuitiaci atque Ae- XV
duorum cauſſa, ſeſe eos in fidem recepturum &
conſeruaturum, dixit: &, quod erat ciuitas
magna, & inter Belgas auctoritate ac homi-
num

---

primarium, poſt *Cæſaromagus* dictum, vt ex Ptole-
mæo conſtat.

num multitudine præstabat, DC obsides popo-
2 scit. his traditis, omnibusque armis ab oppi-
do collatis, ab eo loco in fines Ambianorum
peruenit, qui se suaque omnia sine mora de-
3 diderunt. Eorum fines Neruii attingebant:
quorum de natura moribusque Cæsar cum quæ-
4 reret, sic reperiebat: *Nullum aditum esse*
ad eos mercatoribus: nihil pati vini, reliqua-
rumque rerum ad luxuriam pertinentium, in-
ferri: quod his rebus relanguescere animos, eo-
5 *rumque remitti virtutem existimarent. esse*
homines feros, magnæque virtutis. increpita-
re atque incusare reliquos Belgas, qui se
populo R. dedidissent, & patriam virtutem pro-
6 *iecissent: confirmare, sese neque legatos mis-*
suros, neque vllam conditionem pacis acceptu-
XVI *ros.* Cum per eorum fines triduo iter fe-
cisset, inueniebat ex captiuis, Sabin flumen ab
castris suis non amplius millia passuum X abes-
2 se. trans id flumen omnes Neruios consedis-
se, aduentumque ibi Romanorum exspectare,
vna cum Atrebatibus & Veromanduis, finiti-
3 mis suis. nam his vtrisque persuaserant, vt
4 eamdem belli fortunam experirentur. exspe-
ctari etiam ab his Aduaticorum copias, atque
5 esse in itinere. mulieres, quique per ætatem
ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum
con-

CAP. XV. 5. *homines feros magnæque virtutis.*] magnæ in repugnando ferocitatis. Hanc enim virtutem, id est fortitudinem hoc loco barbari iactitant.

CAP. XVI. 1. *Sabin flumen*] nunc *Sambre* dictum, in Hannonia apud Namur se Mosæ adfundens.

coniecisse, quo propter paludes exercitui aditus non esset. Cæsar, his rebus cognitis, XVII
exploratores, centurionesque præmittit, qui locum castris idoneum deligant. Cumque ex 2
dediticiis Belgis, reliquisque Gallis, complures, Cæsarem secuti, vna iter facerent: quidam ex his, vt postea ex captiuis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Neruios peruenerunt, atque his demonstrarunt, inter singulas legiones impedimentorum magnum numerum intercedere, neque esse quidquam negotii, cum prima legio in castra venisset, reliquæque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri. qua pulsa, impedimentisque direptis, 3
futurum, vt reliquæ contra consistere non auderent. Adiuuabat etiam eorum consilium, 4
qui rem deferebant, quod Neruii antiquitus, cum equitatu nihil possent, (neque enim ad hoc tempus ei rei student) sed, quidquid possunt, pedestribus valent copiis, quo facilius finitimorum equitatum, si prædandi caussa ad eos venisset, impedirent, teneris arboribus incisis atque inflexis, crebrisque in latitudinem ramis [enatis] & rubis sentibusque interiectis effecerant, vt instar muri hæ sæpes munimenta præberent; quo non modo non intrari, sed ne perspici quidem posset. Iis rebus cum iter 5
agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Neruii existimauerunt. Loci XVIII
natura erat hæc, quem nostri castris delegerant:

rant: Collis ab summo æqualiter decliuis ad flumen Sabin, quod supra nominauimus, ver-
2 gebat. ab eo flumine pari accliuitate collis nascebatur, aduersus huic & contrarius, passus circiter ducentos, infimus apertus, ab superiore parte siluestris; vt non facile introrsus
3 perspici posset. Intra eas siluas hostes in occulto sese continebant. In aperto loco secundum flumen paucæ stationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo circiter pedum
XIX III. Cæsar, æquitatu præmisso, subsequebatur omnibus copiis: sed ratio ordoque agminis aliter se habebat, ac Belgæ ad Neruios de-
2 tulerant. nam, quod hostis appropinquabat, consuetudine sua Cæsar sex legiones expeditas
3 ducebat. post eas totius exercitus impedimenta collocabat. inde duæ legiones, quæ proxime conscriptæ erant, totum agmen claudebant,
4 præsidioque impedimentis erant. Equites nostri cum funditoribus sagittariisq. flumen transgressi, cum hostium equitatu prœlium commit-
5 tunt. Cum se illi idemtidem in siluas ad suos reciperent, ac rursus e silua in nostros impetum facerent, neque nostri longius quam quem ad finem porrecta ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent; interim legiones sex, quæ primæ venerant, opere dimenso, castra munire cœperunt.
6 Vbi prima impedimenta nostri exercitus ab iis, qui

CAP. XIX. 5. *porrecta ac loca aperta*] plana ac patentia. Horatius lib. I epist. VII, 42 *locus planis porrectus spatiis*. Et Minuc. Felix c. 17 sect. 12 *porrecta camporum*. Ciaccon.

qui in ſiluis abditi latebant, viſa ſunt, quod tempus inter eos committendi prœlii conuenerat; ita,ut intra ſiluam aciem ordinesque conſtituerant, atque ipſi ſeſe confirmauerant; ſubito omnibus copiis prouolauerunt, impetumque in noſtros equites fecerunt. His facile pulſis ac 7
perturbatis,incredibili celeritate ad flumen decucurrerunt,vt pæne vno tempore,& ad ſiluas,& in flumine etiam in manibus noſtris hoſtes viderentur. Eadem autem celeritate aduerſo 8
colle ad noſtra caſtra, atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt. Cæſari omnia XX
vno tempore erant agenda. vexillum proponendum, quod erat inſigne, cum ad arma concurri oporteret. ſignum tuba dandum. ab opere reuocandi milites, qui paullo longius, aggeris petendi cauſſa, proceſſerant, arceſſendi, acies inſtruenda,milites cohortandi, ſignum dandum. Quarum rerum magnam partem temporis bre- 2
uitas, & incurſus hoſtium impediebat. Iis dif- 3
ficultatibus duæ res erant ſubſidio, ſcientia atque vſus militum. quod, ſuperioribus prœliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipſi ſibi præſcribere, quam ab aliis doceri poterant; & quod ab opere,ſingulisque legionibus ſingulos legatos Cæſar diſcedere,niſi munitis

CAP. XX. 1. *quod erat inſigne, cum ad arma c. o.*] Manutio hæc gloſſema videntur: legit tamen etiam metaphraſtes.

ſignum dandum] teſſera, σύνθημα, vt recte Græcus expoſuit. Aliud vero eſt, quod præceſſit, *ſignum tuba dandum.*

4 nitis castris, vetuerat. Hi, propter celeritatem & propinquitatem hostium, nihil iam Cæsaris imperium exspectabant, sed per se, quæ videbantur, administrabant.

XXI Cæsar, necessariis rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem sors obtulit, decucurrit:
2 & ad legionem decimam deuenit. milites non longiore oratione est cohortatus, quam vti suæ pristinæ virtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hostiumque impetum fortiter sustinerent.
3 & quod non longius hostes aberant, quam quo telum adiici posset: prœlii
4 committendi signum dedit. atque item in alteram partem cohortandi caussa profectus, pugnantib[illegible] occurrit. temporis tanta fuit exi-
5 gui[illegible]stiumque tam paratus ad dimicandum [illegible]s, vt non modo ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas, scu[illegible]isque [illegible]menta detrahenda tempus defuerit.
6 [illegible]uam quisque in partem ab opere casu deue[illegible]t, quæque prima signa conspexit, ad hæc constitit, ne, in quærendo suos, pugnandi tempus dimitteret.

XXII Instructo exercitu, magis vt loci natura, deiectusque collis, & necessitas temporis; quam vt rei militaris ratio atque ordo

CAP. XXI. 5. *ad insignia accommodanda*] ornamenta ducum & præfectorum. Adde lib. VII. 45. §. 7.

scutisque tegmenta] Extra prœlium & lustrationem tecta scuta erant, ne ornatus illorum pollueretur. Cuius elegantiæ cum primis Cæsar in exercitu suo studiosus erat, de quo Suetonius c. 67. & in eum locum Casaubonus consulatur.

ordo postulabat. cum diuersis locis legiones aliæ alia in parte hostibus resisterent, sæpibusque densissimis, vt ante demonstrauimus, interiectis, prospectus impediretur: neque certa subsidia collocari, neque quid in quaque parte opus esset prouideri, neque ab vno omnia imperia administrari poterant. Itaque in tanta 2
rerum iniquitate, fortunæ quoque euentus varii sequebantur.

Legionis nonæ & decimæ milites, vt in sinistra parte aciei constiterant, pilis emissis, cursu ac lassitudine exanimatos, vulneribusque confectos Atrebates (nam his ea pars obuenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt: & transire conantes, insecuti gladiis, magnam partem eorum impeditam interfecerunt. ipsi transire flu- 2
men non dubitauerunt; &, in locum iniquum progressi, rursus regressos, ac resistentes hostes, redintegrato prœlio in fugam dederunt. Item 3
alia in parte diuersæ duæ legiones, vndecima & octaua, profligatis Veromanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis prœliabantur. At totis fere a fronte & a 4
sinistra parte nudatis castris, cum in dextro cornu legio duodecima, & non magno ab ea internallo septima constitisset, omnes Neruii confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam

XXIII

CAP. XXII. 1. *vt ante demonstrauimus*] Supra cap. 17 sect. 4.

CAP. XXIII. 4. *nudatis castris*] Infra lib. III, c. 4 sect. 2 *pars castrorum nudata defensoribus.*

mam imperii tenebat, ad eum locum contende-
5 runt. quorum pars aperto latere legiones cir-
cumuenire, pars summum locum castrorum pe-
XXIV tere cœpit. Eodem tempore equites no-
stri, leuisque armaturæ pedites, qui cum his
vna fuerant, quos primo hostium impetu pul-
sos dixeram, cum se in castra reciperent, ad-
uersis hostibus occurrebant, ac rursus aliam in
2 partem fugam petebant. & calones, qui de-
cumana porta, ac summo iugo collis nostros
victores flumen transire conspexerant, prædan-
di caussa, egressi, cum respexissent, & hostes
in nostris castris versari vidissent, præcipites se-
3 se fugæ mandabant. simul eorum, qui cum
impedimentis veniebant, clamor fremitus-
que exaudiebatur: aliique aliam in partem per-
4 territi ferebantur. Quibus omnibus rebus
permoti equites Treuiri, quorum inter Gallos
virtutis opinio est singularis, qui, auxilii caus-
sa a ciuitate missi, ad Cæsarem venerant, cum
multitudine hostium castra nostra compleri, le-
giones premi & pæne circumuentas teneri, ca-
lo-

CAP. XXIV. 2. *decumana porta*] Vt quadrangula Romanorum castra, ita quatuor patebant portis, in singulis lateribus vna. Quæ hosti obuersa erat, dicta *prætoria*; quæ auersa, *decumana*; reliquæ *principales* ad latera. Vide Lipsii de Milit. R. lib. v dialogo v. Græcus hoc loco vertit ἀπὸ τῆς μεγάλης τῦ ςρατοπέδυ πύλης. Castigatiores libri *decumana porta* sexto casu, sine præpositione: atque ita etiam MSS.

4. *legiones premi*] Nepos Miltiade c. 3 *male rem gerere Darium, premique ab Scythis*. Noster infra IV c. 32. §. 9 *suos ab hostibus premi*.

lones, equites, funditores Numidas, diuersos dissipatosque in omnes partes fugere vidissent, desperatis nostris rebus, domum contenderunt. Romanos pulsos superatosque, castris impedimentisque eorum hostes potitos, ciuitati renuntiauerunt.

Cæsar, ab decimæ legio- XXV
nis cohortatione ad dextrum cornu profectus; vbi suos vrgeri, signisque in vnum locum collatis duodecimæ legionis milites confertos, sibi ipsis ad pugnam esse impedimento; quartæ cohortis omnibus centurionibus occisis: signiferoque interfecto, signo amisso reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis, aut occisis, in his, primipilo P. Sextio Baculo, fortissimo viro, multis grauibusque vulneribus confecto, vt iam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores: & nonnullos a nouissimis desertos, prœlio excedere, ac tela vitare; hostes neque a fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere, & ab vtroque latere instare: & rem esse in angusto vidit, neque vllum esse subsidium, quod submitti posset; scu- 2
to ab nouissimis vni militi detracto, (quod ipse eo sine scuto venerat) in primam aciem processit; centurionibusque nominatim appellatis, reliquos cohortatus milites, signa inferre

CAP. XXV. 1. *primipilo P. Sextio Baculo*] Primipilus idem est qui primi pili centurio. Lib. III. cap. 5 *P. Sextius Baculus primi pili centurio.*

2. *scuto ab nouissimis vni militi detracto*] Florus III. 10 addit, *fugientis e manu:* sed nihil Cæsar de fuga.

re & manipulos laxare iusſit. quo facilius gla-
3 diis vti poſſent. Huius aduentu ſpe illata mi-
litibus, ac redintegrato animo, cum pro ſe
quisque in conſpectu imperatoris etiam in ex-
tremis ſuis rebus operam nauare cuperet, paul-
XXVI lum hoſtium impetus tardatus eſt. Cæ-
ſar, cum ſeptimam legionem, quæ iuxta conſti-
terat, item vrgeri ab hoſte vidiſſet, tribunos
mil. monuit, vt paullatim ſeſe legiones con-
iungerent, & conuerſa ſigna in hoſtes infer-
2 rent. quo facto, cum aliis alii ſubſidium fer-
rent, neque timerent, ne auerſi ab hoſte cir-
cumuenirentur, audacius reſiſtere ac fortius
3 pugnare cœperunt. Interim milites legionum
duarum, quæ in nouiſſimo agmine præſidio
impedimentis fuerant, prœlio nuntiato, curſu
incitato, in ſummo colle ab hoſtibus conſpicie-
4 bantur. Et T. Labienus, caſtris hoſtium po-
titus, & ex loco ſuperiore, quæ res in noſtris
caſtris gererentur, conſpicatus, decimam legio-
5 nem ſubſidio noſtris miſit. qui cum ex equi-
tum & calonum fuga, quo in loco res eſſet,
quantoque in periculo & caſtra, & legiones, &
imperator verſaretur, cognouiſſent: nihil ad
XXVII celeritatem ſibi reliqui fecerunt. Ho-
rum aduentu tanta rerum commutatio eſt fa-
cta, vt noſtri etiam, qui vulneribus confecti
procubuiſſent, ſcutis innixi, prœlium redinte-
grarent. tum calones, perterritos hoſtes con-
ſpicati, etiam inermes armatis occurrerent.
2 Equites vero, vt turpitudinem fugæ virtute de-
le-

lerent, omnibus in locis pugnabant, quo ſe le-
gionariis militibus præferrent. At hoſtes, et- 3
iam in extrema ſpe ſalutis tantam virtutem præ-
ſtiterunt, vt, cum primi eorum cecidiſſent,
proximi iacentibus inſiſterent, atque ex eorum
corporibus pugnarent. his deiectis, & coa- 4
ceruatis cadaueribus, qui ſupereſſent, vt ex tu-
mulo tela in noſtros coniicerent, pilaque inter-
cepta remitterent; vt non nequidquam tan- 5
tæ virtutis homines iudicari deberet auſos eſſe
tranſire latiſſimum flumen, adſcendere altiſſi-
mas ripas, ſubire iniquisſimum locum: quæ
facilia ex difficillimis animi magnitudo redege-
rat. Hoc prœlio facto, & prope ad in- XXVIII
ternecionem gente ac nomine Neruiorum reda-
cto, maiores natu, quos vna cum pueris mu-
lieribusque in æſtuaria, ac paludes collectos di-
xeramus, hac pugna nuntiata, cum victoribus
nihil impeditum, victis nihil tutum arbitraren-
tur; omnium, qui ſupererant, conſenſu, le- 2
gatos ad Cæſarem miſerunt, ſeque ei dedide-
runt. & in commemoranda ciuitatis calamita-
te ex CD ad III ſenatores, ex hominum mil-
libus LX vix ad D. qui arma ferre poſſent, ſeſe
redactos eſſe dixerunt. quos Cæſar, vt in 3
miſe-

CAP. XXVIII. 2. *ex* CD *ad* III *ſenatores*] Plutarchus Cæſare p. 718 *ἀπὸ τετρακοσίων, a quadringentis*: vnde ex vulgato librorum DC, qui numerus eſt nimius, fecimus CD. In Epitoma Liuii CIV Gronouius etiam *quadringentis* legit: veteres autem Epitomes libri, Scheferi Moguntini, Sigonii, Gryphii, habent *ex nonaginta quinque ſenatoribus*, quaſi nota numeralis fuerit VC.

miſeros ac ſupplices vſus miſericordia videretur,
diligentisſime conſeruauit; ſuisque finibus atque
oppidis vti iusſit; & finitimis imperauit, vt ab
XXIX iniuria & maleficio, ſe ſuosq. prohiberent. Ad-
uatici, de quibus ſupra ſcripſimus, cum omnibus
copiis auxilio Neruiis venirent, hac pugna nuntia-
2 ta, ex itinere domum reuerterunt: cunctis oppidis
caſtellisq. deſertis, ſua omnia in vnum oppidum
3 egregie natura munitum contulerunt. quod,
cum ex omnibus in circuitu partibus altisſimas
rupes deſpectusque haberet, vna ex parte leniter
accliuis aditus, in latitudinem non amplus CC
pedum relinquebatur. quem locum duplici altis-
ſimo muro munierant. tum magni ponderis ſaxa
4 & præacutas trabes in muro collocarant. Ipſi
erant ex Cimbris Teutonisque procreati; qui cum
iter in prouinciam noſtram atque Italiam face-
rent, his impedimentis, quæ ſecum agere ac
portare non poterant, citra flumen Rhenum
depoſitis, cuſtodiæ ex ſuis, ac præſidio VI mil-
5 lia hominum vna reliquerunt. hi, poſt eorum
obitum, multos annos a finitimis exagitati, cum
alias bellum inferrent, alias illatum defenderent,
conſenſu eorum omnium pace facta, hunc ſibi
XXX domicilio locum delegerunt. Ac, primo
aduentu exercitus noſtri, crebras ex oppido ex-
curſiones faciebant, paruulisque prœliis cum no-
2 ſtris contendebant. Poſtea, vallo pedum XII,
in

CAP. XXIX. 3. *leniter accliuis*] ſenſim, non prærupte: vt lib. VII, 19 *collis leniter ab infimo accliuis*: & *cap.* 83 *loco leniter decliui*: & de Civ. Bell. II, 24 *leniore iugi faſtigio*.

in circuitu x v millium, crebrisq. castellis circummuniti, oppido sese continebant. vbi, vineis 3
actis, aggere exstructo, turrim constitui procul viderunt, primum irridere ex muro, atque increpitare vocibus, quod tanta machinatio ab tanto spatio instrueretur. quibusnam ma- 4
nibus, aut quibus viribus præsertim homines tantulæ staturæ (nam plerisque hominibus Gallis præ magnitudine corporum suorum breuitas nostra contemptui est) tanti oneris turrim in muros sese collocare confiderent. Vbi ve- XXXI
ro moueri, & appropinquare mœnibus, viderunt: noua atque inusitata specie commoti, legatos ad Cæsarem de pace miserunt, qui ad hunc modum locuti: *Non se existimare, Romanos sine o-* 2
pe deorum bellum gerere, qui tantæ altitudinis machinationes tanta celeritate promouere & ex propinquitate pugnare possent. se, suaque omnia 3
eorum potestati permittere dixerunt. vnum pe- 4
tere ac deprecari: si forte pro sua clementia ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audissent, statuisset, Aduaticos esse conseruandos, ne se armis dispoliaret. sibi omnes fere finitimos esse ini- 5
micos, ac suæ virtuti inuidere; a quibus se defendere, traditis armis non possent. sibi præ- 6
stare, si in eum casum deducerentur, quamuis fortunam a populo R. pati, quam ab his per cruciatum interfici; inter quos dominari consuessent. Ad hæc Cæsar respondit: *Se ma-* XXXII
gis

CAP. XXX. 2. *in circuitu* X V *millium*] puta passuum, vt lib. v de hoc bello, cap. 42 sect. 2.

gis consuetudine sua, quam merito eorum, ciui-
tatem conseruaturum, si prius quam aries mu-
2 *rum attigisset, se dedidissent: sed deditionis*
nullam esse conditionem, nisi armis traditis: se
id quod in Neruios fecisset, facturum, finitimis-
que imperaturum, ne quam dediticiis populi
3 *Rom. iniuriam inferrent.* Re nuntiata ad suos,
4 illi se, quæ imperarentur, facere dixerunt. Ar-
morum magna multitudine de muro in fossam,
quæ erat ante oppidum, iacta; sic ut prope sum-
mam muri aggerisque altitudinem acerui ar-
morum adæquarent: & tamen circiter parte ter-
tia (vt postea compertum est) celata atque in
oppido retenta, portis patefactis, eo die pace
XXXIII sunt vsi. Sub vesperum Cæsar portas
claudi, militesque ex oppido exire iussit, ne
quam noctu oppidani a militibus iniuriam ac-
2 ciperent. Illi, ante inito (ut intellectum est)
consilio, quod, deditione facta, nostros præsidia
deducturos, aut denique indiligentius seruatu-
ros crediderant, partim cum his, quæ retinue-
rant & celauerant, armis; partim scutis ex cor-
tice factis, aut vimibus intextis, quæ subito (vt
temporis exiguitas postulabat) pellibus induxe-
rant: tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras
munitiones adscensus videbatur, omnibus co-
piis repente ex oppido eruptionem fecerunt. Ce-
3 leriter, vt ante Cæsar imperauerat, ignibus signi-
ficatione facta, ex proximis castellis eo concur-
4 sum est; pugnatumque ab hostibus ita acriter,
vt a viris fortibus in extrema spe salutis iniquo
loco

loco contra eos, qui ex vallo turribusque tela iacerent, pugnari debuit: cum vna in virtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad hominum 5
millibus IV, reliqui in oppidum reiecti sunt. po- 6
stridie eus diei, refractis portis, cum iam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris, sectionem eius oppidi universam Cæsar vendidit. Ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est millium LIII. Eo- XXXIV
dem tempore a P. Crasso, quem cum legione vna miserat ad Venetos, Vnellos, Osismos, Curiosolitas, Sesuuios, Aulercos, Redones, quæ sunt maritimæ ciuitates, Oceanumque attingunt, certior factus est, omnes eas ciuitates in deditionem potestatemque populi R. esse redactas. His rebus gestis, omni Gallia pacata, XXXV
tanta huius belli ad barbaros opinio perlata est, vt

CAP. XXXIII. 5. *occisis ad hominum millibus* IV] Ita libri: vt *Ad* sit quod *Circiter*, aduerbii more. *Goduinus.* Sic & Suetonius Cæs. c. 20 *ad* XX *millibus ciuium diuisit*: quod Casaubonus interpretatur, *diuisit millibus ciuium ad viginti.* Velleius in eadem historia II. 44 *circiter* XX. Confirmant Casauboni emendationem (nam vulgo *ac* legebatur) Salmasius, Berneggerus, Græuius, Iac. Gronouius.

6. *sectionem uniuersam vendidit*] Sectio sunt bona confiscata, quæ sector redimit, & singulatim distrahit. Actio proprie, sed μετωνυμικῶς ipsa bona publice vendenda. Cicero Philipp. II, c. 26 de Pompeii bonis sub hasta positis: *quisnam esset tam impius, - - - qui ad illud scelus sectionis auderet accedere? inuentus est nemo, præter Antonium. Adde Ascon. in Verr. de præt. vrb.*

CAP. XXXIV. *Sesuuios*] Ignoti Sesuuii. quare Ciacco-

vt ab nationibus, quæ trans Renum incolerent, mitterentur legati ad Cæsarem, quæ se obsides daturas, imperata facturas, pollicerentur.
2 quas legationes Cæsar, quod in Italiam Illyricumque properabat, inita proxima æstate, ad se reuerti iussit.
3 Ipse in Carnutes, Andes, Turones, quæ ciuitates propinquæ his locis erant, vbi bellum gesserat, legionibus in hiberna deductis, in Italiam profectus est.
4 Ob eas res, ex litteris Cæsaris, dies XV supplicatio decreta est, quod ante id tempus acciderat nulli.

C. IV-

---

nius, Valesius (in *Aulerci*) Dion. Vossius *Lexuuios* legendum censent. Quos præterea hoc loco Cæsar nominauit, in vlteriore Gallia trans Sequanam & in extrema pæninsula, quam nunc Britanniam minorem vocant, fuerunt Veneti, Vnelli, Curiosolites, Aulerci, Redones. Vide Tabulam.

CAP. XXXV. 3. *in Carnutes, Andes, Turones*] populi sunt circa Ligerim, quorum nunc vrbes Aurelianum, Angers, Tours. Carnutes autem a Ligeri ad Chartres vsque patebant aut ultra.

4. *dies XV supplicatio*] Supplicatio, id est festa populi conuentio vel ad unius numinis ædem vel ad omnia puluinaria, gratulandi & gratias agendi caussa, ob rem bene gestam celebranda vel in vnum diem, vel in biduum, triduum, quatriduum decreta fuit pro magnitudine victoriæ. exempla apud Liuium plura sunt. tandem crescente luxu & ambitu, hoc loco XV, & lib. IV extremo, XX dierum decreta. Dicitur autem *dies XV supplicatio*, ἐλλειπτικῶς, intellecta præpositione *in* vel *per*. Atque sic Liuius XL, 19 *in diem vnum supplicatio indicta est*: at lib. XLI, 9. *diem vnum supplicatio fuit*. Ipse Cæsar lib. IV extremo, *dierum XX supplicatio*.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO

LIBER III.

SVMMARIVM LIBRI III.

Ser. Galba, legatus Cæsaris, gentes quasdam sub Alpibus, Allobroges versus sitas, subegit: rebellantes & castra legionis obsidentes, eruptione facta, prostrauit. Eodem tempore Armorici, legatis retentis, rebellant, quos Cæsar nauali bello domuit: Crasso interea vincente Aquitanos. Morinos Menapiósque, quoad anni tempestas permisit, Cæsar adfligit: dein suos in hiberna reducit.

CUm in Italiam proficisceretur Cæsar, Ser. Galbam cum legione duodecima & parte equitatus in Nantuates, Veragros, Sedunosque misit, qui a finibus Allobrogum, & lacu Lemano, & flumine Rhodano ad summas Alpes pertinent. causa mittendi fuit, quod iter per Alpes

LIB. III. CAP. I. *in Nantuates, Veragros, Sedunosque*] Populi Alpini sunt trans summas Alpes, Italiæ terminum, in principio Galliæ: vti ex Cæsaris hac descriptione liquet. De Nantuatibus plura non constant, etsi Plinius quoque & Strabo nominauerint: libro III autem cap. 6 sect. 5 Cæsar ita *Nantuates* posuit, vt ab Octoduro Veragrorum in Allobroges profecturis transeundum fuerit per Nantuates. *Sedunos* prodit oppidum huius nominis medio æuo, nunc Sion siue Sitten; *Veragros* vicus sect. 4 *Octodurus*, quem plerique censent nunc Martigni seu Martinach adpellari: vt sic omnes hi populi in Vallesiam aut eius confinium incidant.

pes, quo magno cum periculo, magnisque portoriis mercatores ire consueuerant, patefieri
3 volebat. huic permisit, si opus esse arbitraretur, vti in iis locis legionem, hiemandi caussa
4 collocaret. Galba, secundis aliquot prœliis factis, castellisque compluribus eorum expugnatis, missis ad eum vndique legatis, obsidibusque datis, & pace facta, constituit cohortes duas in Nantuatibus collocare, & ipse cum reliquis eius legionis cohortibus in vico Veragro-
5 rum, qui appellatur Octodurus, hiemare. qui vicus positus in valle, non magna adiecta planitie, altissimis montibus vndique continetur.
6 Cum hic in duas partes flumine diuideretur, alteram partem eius vici Gallis concessit, alteram, vacuam ab illis relictam, cohortibus attribuit. eum
II locum vallo fossaque muniuit. Cum dies hibernorum complures transissent, frumentumque eo comportari iussissent, subito per exploratores certior factus est, ex ea parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montesque qui impenderent, a maxima multitu-
2 dine Sedunorum & Veragrorum teneri. Id aliquot de caussis acciderat, vt subito Galli belli renouandi legionisque opprimendæ consilium
3 caperent. primum, quod legionem, neque eam plenissimam, detractis cohortibus duabus, & compluribus sigillatim, qui, commeatus petendi caussa, missi erant, absentibus, propter pau-
4 citatem despiciebant: tum etiam, quod, propter iniquitatem loci, cum ipsi ex montibus in vallem decurrerent, & tela coniicerent, ne

pri-

primum quidem posse impetum suum sustineri, existimabant. accedebat, quod suos ab se liberos 1
abstractos obsidum nomine dolebant; & Romanos, non solum itinerum caussa, sed etiam perpetuæ possessionis, culmina Alpium occupare conari, & ea loca finitimæ prouinciæ adiungere, sibi persuasum habebant. His III
nuntiis acceptis, Galba, cum neque opus hibernorum, munitionesque plene essent perfectæ, neque de frumento, reliquoque commeatu satis esset prouisum; quod deditione facta, obsidibusque acceptis, nihil de bello timendum existimauerat; concilio celeriter conuocato, sententias exquirere cœpit. quo in concilio cum tantum re- 2
pentini periculi præter opinionem accidisset, ac iam omnia fere superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur, neque subsidio veniri, neque commeatus supportari, interclusis itineribus, possent; prope iam desperata 3
salute, nonnullæ huiusmodi sententiæ dicebantur, vt impedimentis relictis, eruptione facta, iisdem itineribus, quibus eo peruenissent, ad salutem contenderent. maiori tamen parti pla- 4
cuit, hoc reseruato ad extremum consilio, interim rei euentum experiri, & castra defendere. Breui spatio interiecto, vix vt his rebus, IV
quas constituissent, collocandis atq. administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus, signo dato, decurrere, lapides gæsaque in vallum con-

CAP. IV. 1. *gæsaque in vallum conicere*] Gæsum telum

2 coniicere. nostri, primo integris viribus fortiter re-
pugnare, neque vllum frustra telum ex loco supe-
riore mittere: vt quæq. pars castrorum nudata de-
fensoribus premi videbatur, eo occurrere, & auxi-
3 lium ferre. sed hoc superari, quod diuturnitate
pugnæ hostes defessi, prœlio excedebant, alii
integris viribus succedebant: quarum rerum
a nostris, propter paucitatem, fieri nihil
4 poterat. ac non modo defesso ex pugna ex-
cedendi, sed ne saucio quidem eius loci, vbi
constiterat, relinquendi, ac sui recipiendi facul-
V tas dabatur. Cum iam amplius horis sex
continenter pugnaretur, ac non solum vires,
sed etiam tela nostros deficerent, atque hostes
acrius instarent, languidioribusque nostris val-
lum scindere, & fossas complere cœpissent,
resque esset iam ad extremum deducta casum.
2 P. Sextius Baculus primipili centurio, quem
Neruico prœlio compluribus confectum vulne-
ribus diximus, & item C. Volusenus tribunus
mil.

Gallicum, *graue* Festo; *tenerum* Nonio Marcello: ideoque Liuius VIII, 8 leuibus militibus tribuit etiam inter Romanos. Virgilius VIII. 661 *Alpina gæsa* dixit, quem Silius I, 629 imitatus est, ad quem quæ notauimus, si lubet, videas.

decurrere, coniicere] puta, *cœperunt*, quæ sollemnis figura historicis, Liuio, aliis, Sallustio maxime.

2. *neque vllum frustra telum ex loco superiore*] Mureto V. L. lib. X, 15 hæc videntur ad superiora de Alpinis impugnantibus retrahenda ob *locum superiorem*: sed salua res est, quia decucurrerant ex montibus, & vallum castrorum ex valle oppugnabant: Romani autem ex vallo se defendentes stabant superiores. Adde Dion. Vossio notata.

mil. vir & conſilii magni & virtutis, ad Gal-
bam accurrunt, atque vnam eſſe ſpem ſalutis
docent, ſi eruptione facta, extremum auxilium
experirentur. Itaque, conuocatis centurionibus, 3
celeriter milites certiores facit, paulliſper inter-
mitterent prœlium, ac tantummodo tela miſſa
exciperent, ſeque ex labore reficerent. poſt, ſigno
dato, e caſtris erumperent, atque omnem ſpem
ſalutis in virtute ponerent. Quod iuſſi VI
ſunt, faciunt, ac ſubito omnibus portis eruptio-
ne facta, neque cognoſcendi quid fieret, neque
ſui colligendi hoſtibus facultatem relinquunt. Ita 2
commutata fortuna, eos, qui in ſpem potien-
dorum caſtrorum venerant, vndique circumuen-
tos, interficiunt, & ex hominum millibus am-
plius XXX, quem numerum barbarorum ad ca-
ſtra veniſſe conſtabat, plus tertia parte interfecta,
reliquos perterritos in fugam coniiciunt: ac, ne
in locis quidem ſuperioribus conſiſtere patiun-
tur. Sic omnibus hoſtium copiis fuſis, armiſ- 3
que exutis, ſe in caſtra munitioneſque ſuas re-
cipiunt. Quo prœlio facto, quod ſæpius fortu- 4
nam tentare Galba nolebat, atque alio ſeſe in
hiberna conſilio veniſſe meminerat, aliis occur-
riſſe rebus videbat, maxime frumenti, comme-
atuſque inopia permotus; poſtero die omnibus
eius vici ædificiis incenſis, in prouinciam reuer-
ti contendit: ac nullo hoſte prohibente, aut 5
iter demorante, incolumem legionem in Nan-
tuates, inde in Allobrogas perduxit, ibique
hiemauit. His rebus geſtis, cum omnibus VII

 de

de caussis Cæsar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hieme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire, & regiones cognoscere volebat, subi-
2 tum bellum in Gallia coortum est. Eius belli hæc fuit caussa: P. Crassius adolescens cum legione VII, proximus mare Oceanum in An-
3 dibus hiemabat. is, quod in his locis inopia frumenti erat, præfectos tribunosque mil. complures in finitimas ciuitates, frumenti com-
4 meatusque petendi caussa, dimisit. quo in numero erat T. Terrasidius, missus in Vnellos, M. Trebius Gallus in Curiosolitas, Q. Velanius
VIII cum T. Silio in Venetos. Huius ciuitatis est longe amplissima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum, quod & naues habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam naui-

CAP. VII. 2. *proximus mare Oceanum in Andibus*] Fuluio Vrsino auctore plures codd. *proximus mare Oceanum*: id est *proximum ad*; vt Cicero I. Attic. ep. XIV *proxime Pompeium sedebam*. quod plene Ouidius in MSS. de Arte v. 139

Proximus ad dominam - - - sedeto.

Nec insolens *mare Oceanum*. Etiam Tacitus ann. I, 9 *mari Oceano*. Præpositio *in* Andibus, ex MSS. & olim impressis: recentiores sine illa; cum tamen non vrbis, sed populi nomen sit.

4. *missus in Vnellos*] Recentes *in Esubios*, quos nemo nouit: veteres plerique *in Vnellos*: etiam metaphrastes εἰς τὴν τῶν Οὐνέλλων.

M. Trebius Gallus] Sic vulgati. Vrsinus ex vet. codd. *Trebonius*. cui fauet inscriptio: Q. TREBONIVS Q. L. CLA. GALLVS.

uigare consueuerunt, & scientia atque vsu nauticarum rerum ceteros antecedunt: & in magno impetu maris, atque aperto, paucis portibus interiectis, quos tenent ipsi, omnes fere, qui eodem mari vti consueuerunt, habent vectigales. Ab iis fuit initium retinendi Silii atque 2
Velanii, quod per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. Horum auctoritate finitimi adducti, (vt sunt 3
Gallorum subita & repentina consilia) eadem de caussa Trebium Terrasidiumque retinent: & celeriter missis legatis, per suos principes inter se coniurant, nihil, nisi communi consilio acturos, eumdemque omnis fortunæ exitum esse laturos: reliquasque ciuitates sollicitant, vt in 4
ea libertate, quam a maioribus acceperant, permanere, quam Romanorum seruitutem perferre, mallent. omni ora maritima celeriter ad 5
suam sententiam perducta, communem legationem ad P. Crassum mittunt, *si velit suos recipere, obsides sibi remittat.* Quibus de IX
rebus Cæsar a Crasso certior factus; quod ipse aberat longius; naues interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit in Oceanum, remiges ex prouincia institui, nautas, gubernatoresque comparari iubet. his rebus celeriter 2
administratis, ipse, cum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Ve- 3
neti, reliquæque ciuitates, cognito Cæsaris aduentu, simul quod, quantum in se facinus admisissent, intelligebant, legatos, quod nomen apud omnes nationes sanctum inuiolatumque

ſemper fuiſſet, retentos abs ſe, & in vincula coniectos, pro magnitudine periculi bellum parare, & maxime ea, quæ ad vſum nauium pertinent, prouidere inſtituunt; hoc maiore ſpe,
4 quod multum natura loci confidebant. Pedeſtria eſſe itinera conciſa æſtuariis, nauigationem impeditam propter inſcitiam locorum, pau-
5 citatemque portuum ſciebant: neque noſtros exercitus, propter frumenti inopiam, diutius
6 apud ſe morari poſſe, confidebant. ac iam, vt omnia contra opinionem acciderent, tamen ſe plurimum nauibus poſſe, Romanos neque vllam facultatem habere nauium, neque eorum locorum, vbi bellum geſturi eſſent, vada, por-
7 tus, inſulasque nouiſſe: ac longe aliam eſſe nauigationem in concluſo mari, atque in vaſtiſſimo atque apertiſſimo Oceano, perſpiciebant.
8 His initis conſiliis, oppida muniunt, frumen-
9 ta ex agris in oppida comportant. naues in Venetiam, vbi Cæſarem primum bellum geſturum, conſtabat, quam plurimas poſſunt, co-
10 gunt. Socios ſibi ad id bellum Oſiſmios, Lexobios, Nannetes, Ambialites, Morinos, Diablintes, Menapios adſciſcunt. auxilia ex Bri-

Cap. IX. 6. vt *omnia acciderent*] quamuis omnia fierent ex parte Romanorum, quæ fieri poſſe dubitabant.

10. *Ambialites*] Ignoti ſunt: quibusdam videntur *Ambibarii* eſſe & ad Abrincatuos referunt. Voſſio ex codice ſuo & Ciacconii & Vrſini ſunt *Ambiani*. Valeſius retinet nomen *Ambialites*, putans Lamballenſes eſſe, quod oppidum Britanniæ Armoricæ eſt inter Brioecenſes & Maclouienſes.

Diablintes] Sic ſcribendum docet Valeſius, non *Dia-*

Britannia, quæ contra eas regiones poſita eſt, arces ſunt. Erant hæ difficultates belli ge- X
rendi, quas ſupra oſtendimus. ſed tamen multa Cæſarem ad id bellum incitabant: iniuriæ 2
retentorum equitum Romanorum; rebellio facta poſt deditionem; defectio datis obſidibus; tot ciuitatum coniuratio; in primis, ne hac parte neglecta, reliquæ nationes idem ſibi licere arbitrarentur. Itaque cum intelligeret, omnes 3
fere Gallos nouis rebus ſtudere, & ad bellum mobiliter celeriterque excitari, omnes autem homines natura libertati ſtudere, & conditionem ſeruitutis odiſſe, prius quam plures ciuitates conſpirarent, partiendum ſibi, ac latius diſtribuendum exercitum putauit. Itaque T. XI
Labienum legatum in Treuiros, qui proximi Rheno flumini ſunt, cum equitatu mittit. huic 2
mandat, Remos reliquosque Belgas adeat, atque in officio contineat. Germanosque, qui auxilio a Belgis arceſſiti dicebantur, ſi per vim nauibus flumen tranſire conentur, prohibeat. P. Craſſum cum cohortibus legionariis duode- 3
cim & magno numero equitatus in Aquitaniam proficiſci iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur; ac tantæ nationes coniungan-

blintres. Sedes etiam incertior, quamquam vulgo Aulercorum partem ex dubio Ptolemæi loco interpretantur. Vid. Notit. Orbis antiqui.

CAP. X. 2. *retentorum equitum R.*] Silii, Velanii, Terraſidii. *ſupra c.* 8.

CAP. XI. 3. *ne ex his nationibus in Galliam*] Galliam proprie dictam, ſiue Celticam, diſtinctam ab Aquitania.

4 gantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum
legionibus tribus in Vnellos, Curiosolitas, Le-
xobiosque mittit, qui eam manum distinen-
5 dam curet. D. Brutum adolescentem classi,
Gallicisque nauibus, quas ex Pictonibus, & San-
tonis, reliquisque pacatis regionibus conuenire
iusserat, præfecit; & cum primum posset, in
Venetos proficisci iubet. ipse eo pedestribus co-
XII piis contendit. Erant eiusmodi fere situs
oppidorum, vt posita in extremis lingulis pro-
montoriisque, neque pedibus aditum haberent,
cum ex alto se æstus incitauisset, quod his sem-
per accidit horarum XII. spatio, neque naui-
bus, quod rursus minuente æstu, naues in va-
2 dis adflictarentur. Ita vtraque re oppidorum
3 oppugnatio impediebatur; ac si quando ma-
gnitudine operis forte superati, extruso mari
aggere ac molibus, atque his ferme mœnibus
adæquatis, suis fortunis desperare cœperant:
magno numero nauium appulso, cuius rei sum-
mam facultatem habebant, sua omnia deporta-
bant, seque in proxima oppida recipiebant.
4 Ibi se rursus iisdem opportunitatibus loci de-
5 fendebant. hæc eo facilius magnam partem
æstatis faciebant, quod nostræ naues tempesta-
tibus detinebantur, summaque erat vasto at-
que aperto mari, magnis æstibus, raris, ac pro-
pe nullis portibus, difficultas nauigan-
di

CAP. XII. 1. *in extremis lingulis*] Quidam *linguis* legunt, quod idem est. Lingula pars terræ, specie linguæ in mare protensa. Festus: *Lingua promontorii quoque genus non excellentis, sed molliter in planum deuexi.*

di. Namque ipſorum naues ad hunc mo- XIII
dum factæ, armatæque erant: carinæ aliquan-
to planiores, quam noſtrarum nauium, quo
facilius vada, ac deceſſum æſtus, excipere poſ-
ſent: proræ admodum erectæ, atque item 2
puppes ad magnitudinem fluctuum tempeſtatum-
que accommodatæ. naues totæ factæ ex robo- 3
re, ad quamuis vim & contumeliam perferen-
dam. tranſtra ex pedalibus in altitudinem tra- 4
bibus confixa clauis ferreis, digiti pollicis craſ-
ſitudine. ancoræ, pro funibus, ferreis catenis 5
reuinctæ. pelles pro velis, alutæque tenuiter 6
confectæ, ſiue propter lini inopiam, atque eius
vſus inſcientiam, ſiue, quod eſt magis veriſi-
mile, quod tantas tempeſtates Oceani, tantoſ-
que impetus ventorum ſuſtineri, ac tanta one-
ra nauium regi velis, non ſatis commode ar-
bitrabantur. Cum his nauibus noſtræ claſſi 7
eiuſmodi congreſſus erat, vt vna celeritate &
pulſu remorum præſtaret, reliqua, pro loci na-
tura, pro vi tempeſtatum, illis eſſent aptiora &
accommodatiora. neque enim his noſtræ ro- 8
ſtro nocere poterant. tanta in his erat firmitudo:
neque, propter altitudinem, facile telum adiicie-
batur, & eadem de cauſſa minus incommode
ſcopulis continebantur. Accedebat, vt cum 9
ſæuire ventus cœpiſſet, & ſe vento dediſſent, &
tempeſtatem ferrent facilius, & in vadis conſi-
ſterent tutius, & ab æſtu derelictæ, nihil ſaxa &
cautes timerent: quarum rerum omnium no-
ſtris nauibus caſus erant extimeſcendi. Com- XIV
plu-

pluribus expugnatis oppidis, Cæſar, vbi intel-
lexit fruſtra tantum laborem ſumi, neque ho-
ſtium fugam captis oppidis reprimi, neque his
noceri poſſe, ſtatuit exſpectandam claſſem.
2 quæ vbi conuenit, ac primis ab hoſtibus viſa
eſt; circiter CCXX naues eorum paratiſſimæ, at-
que omni genere armorum ornatiſſimæ, e por-
3 tu profectæ, noſtris aduerſæ conſtiterunt. ne-
que ſatis Bruto, qui claſſi præerat, neque tri-
bunis militum, centurionibusque, quibus ſin-
gulæ naues erant attributæ, conſtabat quid a-
gerent, aut quam rationem pugnæ inſiſterent.
4 roſtro enim noceri non poſſe, cognouerant: tur-
ribus autem excitatis, tamen has altitudo pup-
pium ex barbaris nauibus ſuperabat; vt neque
ex inferiore loco ſatis commode tela adiici poſ-
5 ſent, & miſſa a Gallis grauius acciderent. V-
na erat magno vſui res præparata a noſtris, fal-
ces præacutæ, inſertæ, adfixæque longuriis,
6 non abſimili forma muralium falcium. his
cum funes, qui antennas ad malos diſtinebant,
comprehenſi, adductique erant, nauigio remis
7 incitato prærumpebantur. quibus abſciſſis, an-
tennæ neceſſario concidebant, vt, cum omnis
Gallicis nauibus ſpes in velis armamentiſque
conſiſteret, his ereptis, omnis vſus nauium vno
tem-

CAP. XIV. 5. *muralium falcium*] De his etiam infra lib. VII. c. 22, 84, 68. Poſtremo loco: *falcibus vallum ac loricam reſcindunt.* Muri autem Gallorum non cæmentis & calce exſtructi erant, ſed trabibus directis & introrſus reuinctis interiectus agger, vt Cæſar eodem VII, 23 deſcripſit.

tempore eriperetur. Reliquum erat certamen positum in virtute, qua nostri milites facile superabant, atque eo magis, quod in conspectu Cæsaris atque omnis exercitus res gerebatur, vt nullum paullo fortius factum latere posset. 8
omnes enim colles & loca superiora, vnde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur. 9
Disiectis, vt diximus, antennis, cum singulas binæ aut ternæ naues circumsisterant, milites summa vi transcendere in hostium naues contendebant. quod postquam barbari fieri animaduerterunt, expugnatis compluribus nauibus, cum ei rei nullum reperiretur auxilium; fuga salutem petere contenderunt. XV
ac, iam conuersis in eam partem nauibus, quo ventus ferebat, tanta subito malacia ac tranquillitas exstitit, vt se loco mouere non possent. 3
Quæ quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit opportuna. 4
nam singulas nostri consectati expugnauerunt, vt perpaucæ ex omni numero, noctis interuentu, ad terram peruenerint, cum ab hora fere IV vsque ad solis occasum pugnaretur. 5
Quo prœlio bellum Venetorum totiusque oræ maritimæ confectum est. XVI
nam, cum omnis iuuentus, omnes 2

CAP. XV. 3. *malacia ac tranquillitas*] Festus in FLVSTRA: *Flustra dicuntur, cum in mari fluctus non mouentur, quam Græci μαλακίαν vocant.* Sed plus *malacia*, quam quietem a fluctibus infert: ideoque distincta est a *tranquillitate.* Seneca epist. LXVII *In otio inconcusso iacere non est tranquillitas; malacia est.* Hæc vero in mari dicitur, cum stat sine vento ac sine motu.

mnes etiam grauioris ætatis, in quibus aliquid
conſilii aut dignitatis fuit, eo conuenerant, tum
nauium, quod vbique fuerat, vnum in locum
3 coegerant. quibus amiſſis, reliqui, neque quo
ſe reciperent, neque, quemadmodum oppida
defenderent, habebant. Itaque ſe ſuaque o-
4 mnia Cæſari dediderunt. in quos eo grauius
Cæſar vindicandum ſtatuit, quo diligentius in
reliquum tempus a barbaris ius legatorum con-
ſeruaretur, itaque, omni ſenatu necato, reliquos
XVII ſub corona vendidit. Dum hæc in Vene-
tis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum his co-
piis, quas a Cæſare acceperat, in fines Vnello-
2 rum peruenit. His præerat Viridouix, ac ſum-
mam imperii tenebat earum omnium ciuitatum,
quæ defecerant, ex quibus exercitum, magnas-
3 que copias coegerat. atque his paucis diebus
Aulerci Eburouices, Lexouiique ſenatu ſuo in-
terfecto, quod auctores belli eſſe nolebant,
portas clauſerunt, ſeque cum Viridouice con-
4 iunxerunt; magnaque præterea multitudo vn-
dique ex Gallia perditorum hominum latro-
numque conuenerat, quos ſpes prædandi, ſtu-
diumque bellandi, ab agricultura & quotidia-
5 no labore, reuocabat. Sabinus idoneo omni-
bus rebus loco caſtris ſeſe tenebat. cum Viri-
do-

CAP. XVII. 3. *Aulerci Eburouices*] ſine inciſione, quæ per-
peram in libros irrepſit. Aulerci enim duorum ge-
nerum erant, *Eburouices* & *Cenomani*: quibus quidam
tertium genus addunt, *Diablintes*, de quibus ſupra.
Plinius IV, 18 *Aulerci, qui cognominantur Eburouices,
& qui Cenomani.* Eburouicum oppidum nunc *Evreux.*

douix contra eum duum millium spatio conse-
disset, quotidieque productis copiis pugnandi
potestatem faceret, vt iam non solum hosti-
bus in contemptum Sabinus veniret, sed etiam
nostrorum militum vocibus non nihil carpere-
tur: tantamque opinionem timoris præbuit, 6
vt iam ad vallum castrorum hostes accedere au-
derent. Id ea caussa faciebat, quod cum tan- 7
ta multitudine hostium, præsertim eo absente,
qui summam imperii teneret, nisi æquo loco,
aut opportunitate aliqua data, legato dimican-
dum non existimabat. Hac confirmata XVIII
opinione timoris, idoneum quemdam homi-
nem & callidum delegit Gallum, ex iis quos au-
xilii caussa secum habebat. Huic magnis præ-
miis pollicitationibusque persuadet, vti ad ho-
stes transeat, & quid fieri velit, edocet. qui 3
vbi pro perfuga ad eos venit, timorem Roma-
norum proponit. quibus angustiis ipse Cæsar
a Venetis prematur, docet. neque longius ab- 4
esse, quin proxima nocte Sabinus clam ex castris
exercitum educat, & ad Cæsarem, auxilii fe-
rendi caussa, proficiscatur. Quod vbi audi- 5
tum est, conclamant omnes, occasionem ne-
gotii bene gerendi amittendam non esse, ad ca-
stra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium 6
Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini
cunctatio, perfugæ confirmatio, inopia ciba-
riorum, cui rei parum diligenter ab his erat pro-
uisum; spes Venetici belli, & quod fere liben-
ter homines, id quod volunt, credunt. Iis 7
re-

rebus adducti, non prius Viridouicem, reli-
quosque duces ex concilio dimittunt, quam ab
his ſit conceſſum, arma vti capiant, & ad ca-
8 ſtra contendant. qua re conceſſa, læti, velut
explorata victoria, ſarmentis, virgultisque colle-
ctis, quibus foſſas Romanorum compleant, ad
XIX caſtra pergunt. Locus erat caſtrorum
editus, & paullatim ab imo accliuis, circiter
paſſus ∞ huc magno curſu contenderunt, vt
quam minimum ſpatii ad ſe colligendos arman-
dosque Romanis daretur, exanimatique per-
2 uenerunt. Sabinus, ſuos hortatus, cupienti-
bus ſignum dat. impeditis hoſtibus, propter ea,
quæ ferebant onera, ſubito duabus portis eru-
3 ptionem fieri iubet. Factum eſt opportunita-
te loci, hoſtium inſcitia ac defatigatione, vir-
tute militum, ac ſuperiorum pugnarum exerci-
tatione, vt ne vnum quidem noſtrorum im-
4 petum ferrent, ac ſtatim terga verterent. quos
impeditos, integris viribus milites noſtri con-
ſecuti, magnum numerum eorum occiderunt,
reliquos equites conſectati, paucos, qui ex fu-
5 ga euaſerant, reliquerunt. Sic vno tempore,
& de nauali pugna Sabinus, & de Sabini victo-
ria Cæſar certior factus eſt: ciuitatesque omnes
6 ſe ſtatim Titurio dediderunt. nam, vt ad bella
ſuſcipienda Gallorum alacer ac promptus eſt a-
ni-

CAP. XIX. 1. *exanimatique peruenerunt*] anhelantes & præ nimio curſu difficulter reſpirantes peruenerunt. Sic ſupra II. 23, 1 *curſu ac laſſitudine exanimatos*. Adde de Civ. B. III. 92, 2.

nimius, sic mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est. Eo- XX
dem fere tempore, P. Crassus, cum in Aquitaniam peruenisset, quæ pars, vt ante dictum est, & regionum latitudine, & multitudine hominum, ex tertia parte Galliæ est æstimanda, cum intelligeret in illis locis sibi bellum gerendum, vbi paucis ante annis L. Valerius Præconius legatus, exercitu pulso, interfectus esset, atque vnde L. Manilius PROCOS. impedimentis amissis profugisset; non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. Itaque, re 2
frumentaria prouisa, auxiliis equitatuque comparato, multis præterea viris fortibus Tolosa, Carcasone & Narbone, quæ sunt ciuitates Galliæ prouinciæ, finitimæ his regionibus nominatim euocatis, in Sotiatium fines exercitum introduxit. cuius aduentu cognito, Sotiates, 3
ma-

CAP. XX. 2. *Tolosa, Carcasone, Narbone*] Nota hodieque illustrium ciuitatum nomina, tum in extrema Romanorum prouincia, occasum versus, sitarum.

ciuitates Galliæ prouinciæ, finitimæ his regionibus] Ciacconii hæc emendatio est, quam etiam Dionysius Vossius approbauit. Vulgo legitur: *prouinciæ finitimæ, ex his regionibus*; quod falsum est, quia dictæ ciuitates non erant finitimæ Romanorum prouinciæ, sed in ipsa prouincia. Cæsar lib. I cap. 10 *quæ* [Tolosatium] *ciuitas est in prouincia.* Narbo autem, antiqua colonia, & Carcaso multum citeriores.

in Sotiatium fines] Sotiates in vet. codicibus: male *Sontiates* editis. Aquitaniæ populus. Plinius IV. 19 *Ausci, Elusates, Sotiates*, duplicata littera. Athenæus lib. VI pag. 249 Σωτιανοὶ, ἔθνος τοῦτο κελτικόν

magnis copiis coactis, equitatuque, quo plu-
rimum valebant, in itinere agmen nostrum
adorti. primum equestre prœlium commise-
4 runt. deinde, equitatu suo pulso, atque in-
sequentibus nostris, subito pedestres copiæ,
quas in conualle ex insidiis collocauerant, osten-
5 derunt. Hi nostros disiectos adorti, prœlium
XXI renouauerunt. Pugnatum est diu atque
acriter, cum Sotiates, superioribus victoriis
freti, in sua virtute totius Aquitaniæ salutem
positam putarent; nostri autem, quid sine im-
peratore, & sine reliquis legionibus, adole-
scentulo duce, efficere possent, perspici cu-
perent. tandem, confecti vulneribus, hostes
2 terga vertere. quorum magno numero inter-
fecto, Crassus ex itinere oppidum Sotiatium
oppugnare cœpit. quibus fortiter resistentibus,
3 vineas turresque egit. illi, alias eruptione ten-
tata, alias cuniculis ad aggerem, vineasque
actis, cuius rei sunt longe peritissimi Aquitani,
propterea quod multis locis apud eos ærariæ se-
cturæ sunt: vbi diligentia nostrorum nihil his re-
bus

CAP. XXI. 2. *oppidum Sotiatium*] Medio æuo memoratur ibi *Sotium* seu *Sotia*, quod an antiquum eius oppidi fuerit, nescimus. Nunc præcipua eius tractus vrbs est *Aire* ad Aturum fluuium.

ærariæ secturæ] Quidam *stricturæ*: alii *structuræ*: Ciacconius delendam vocem dubiam censet, vt *ærariæ* absolute dicantur; sicut *ferrariæ* lib. VII, 22. Sed sic obscurabit glossema, non explicabit. Quod *secturæ* plurium librorum sunt, non mutamus, sed fodinas interpretamur, præsertim cum vox cuniculorum, id est meatuum subterraneorum, postulare videatur.

bus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt; seque in deditionem vt recipiat, petunt. qua re impetrata, arma tradere iussi, faciunt.
Atque in ea re omnium nostro- XXII
rum intentis animis, alia ex parte oppidi Adcantuannus, qui summum imperii tenebat, cum DC deuotis, quos illi Soldurios appellant:
quorum hæc est conditio, vt omnibus in vita 2
commodis vna cum his fruantur, quorum se amicitiæ dediderint. si quid iis per vim accidat, aut eumdem casum vna ferant, aut sibi mortem
tem consciscant. neque adhuc hominum me- 3
moria repertus est quisquam, qui eo interfecto, cuius se amicitiæ deuouisset, mori recusaret.
cum iis Adcantuannus eruptionem facere co- 4
natus, clamore ab ea parte munitionis sublato, cum ad arma milites concurrissent, vehementerque ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum est: vti tamen eadem deditionis conditione vteretur, a Crasso impetrauit.
Ar- XXIII
mis, obsidibusque acceptis, Crassus in fines
Vocatium & Tarusatium, profectus est. tum 2
ve-

CAP. XXII. 1. *cum* DC *deuotis, quos illi Soldurios*] Deuoti, qui se pro aliquo deuouerunt, quem nec viuum deserturi sint, nec mortuo superfuturi. Numerum etiam ex Nic. Damasceno Athenæus VI, 13 habet ἑξακοσίους. Soldurios ille Σιλοδούνους expressit, forte Σιλοδούρους legendum: quod is εὐχωλιμαίους interpretatur, cui bene cum Cæsaris *deuotis* conuenit. Ipse Cæsar in simili historia VII, 40 ext. *clientes* dixit. Adde Celtiberos apud Val. Max. II, 6 sect. II.

CAP. XXIII. 1. *Vocatium & Tarusatium*] Horum se-

vero barbari commoti, quod oppidum & natura loci, & manu munitum, paucis diebus, quibus eo ventum erat, expugnatum cognouerant, legatos quoquo versus dimittere, coniurare, obsides inter se dare, copias parare coeperunt.
3 mit tuntur etiam ad eas ciuitates legati, quae sunt citerioris Hispaniae, finitimae Aquitaniae: inde auxilia, ducesque arcessuntur.
4 quorum aduentu magna cum auctoritate, & magna cum hominum multitudine bellum gerere
5 conantur. Duces vero ii deliguntur, qui vna cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, summamque scientiam rei militaris habere existi-
6 mabantur. ii, consuetudine populi Rom. loca capere, castra munire, commeatibus nostros
7 intercludere instituunt. Quod vbi Crassus animaduertit, suas copias propter exiguitatem non facile deduci, hostem & vagari, & vias obsidere, & castris satis praesidii relinquere, ob eam caussam minus commode frumentum commeatumque sibi supportari, in dies hostium numerum augeri; non cunctandum existima-
8 uit, quin pugna decertaret. Hac re ad concilium delata, vbi omnes idem sentire intelle-
XXIV xit, posterum diem pugnae constituit. Prima luce productis omnibus copiis, duplici acie instituta, auxiliis in mediam aciem coniectis,
2 quid hostes consilii caperent, exspectabat. illi, etsi propter multitudinem, & veterem belli gloriam, paucitatemque nostrorum, se tuto di-

des ignoratur. Alteros quidam ad *Tursan* regiunculam referunt.

dimicaturos existimabant, tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis viis, commeatu intercluso, sine vllo vulnere victoria potiri: & 3
si propter inopiam rei frumentariæ Romani sese recipere cœpissent, impeditos agmine, & sub sarcinis inferiores animo adoriri cogitabant. Hoc consilio probato ab ducibus, pro- 4
ductis Romanorum copiis, sese castris tenebant. hac re perspecta, Crassus cum sua cun- 5
ctatione atque opinione, timidiores hostes, nostros milites alacriores ad pugnandum effecisset, atque omnium voces audirentur, exspectari diutius non oportere, quin ad castra iretur; cohortatus suos, omnibus cupientibus, ad hostium castra contendit. Ibi cum XXV
alii fossas complerent, alii, multis telis coniectis, defensores vallo munitionibusque depellerent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis, & ad aggerem cespitibus comportandis, speciem atque opinionem pugnantium præberent, cum item ab hostibus constanter ac non timide pugnaretur, telaque ex loco superiore missa non frustra acciderent; equites, circuitis hostium castris, 2
Crasso renuntiauerunt, non eadem esse diligentia ab decumana porta castra munita, facilemque aditum habere. Crassus equitum præ- XXVI
fe-

CAP. XXV. 2. *ab decumana porta*] quæ auersa ab hoste erat, vt supra II, 24 ostensum est. nam Romano more, ex Sertorii disciplina, castra communierant. c. 23.

fectos cohortatus, vt magnis præmiis pollicitationibusque suos excitarent, quid fieri velit,
2 ostendit. illi, vt erat imperatum, eductis quatuor cohortibus, quæ præsidio castris relictæ, integræ ab labore erant, & longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus,
3 munitiones peruenerunt. atque, his prorutis, prius in hostium castris constiterunt, quam plane ab his videri, aut quid rei gereretur, co-
4 gnosci posset. tum vero, clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriæ accidere consueuit, a-
5 crius impugnare cœperunt. Hostes vndique circumuenti, desperatis omnibus rebus, se per munitiones deiicere, & fuga salutem petere con-
6 tenderunt. quos equitatus apertissimis campis consectatus, ex millium L numero, quæ ex Aquitania Cantabrisque venisse constabat, vix quarta parte relicta, multa nocte se in castra
XXVII recepit. Hac audita pugna, maxima pars Aquitaniæ sese Crasso dedidit, obsidesque vltro misit: quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Elusates, Garites, Ausci, Garumni, Si-

CAP. XXVII. 1. *Tarbelli, Bigerriones*] Aquæ Tarbellicæ ad Aturum fluuium, hodie *Acqs* siue *Dax*. Bigerriones in *Bigorre* comitatu, cuius est *Tarbe* ad eumdem fluuium.

Preciani, Garites] Hi ignorantur: de Vocatibus & Tarusatibus dictum supra: *Elusates*, quorum *Elusa* erat;

Sibutsates Cocosatesque. paucæ vltimæ nationes, 2
anni tempore confisæ, quod hiems suberat, id facere neglexerunt. Eodem fere tempore Cæsar, XXVIII
etsi prope exacta iam æstas erat, tamen quod, omni Gallia pacata, Morini Menapiiq. supererant, qui in armis essent, neque ad eum vmquam legatos de pace misissent, arbitratus id bellum celeriter confici posse, eo exercitum adduxit: qui longe alia ratione, ac reliqui Galli, bellum 2
agere instituerunt. nam, quod intelligebant, maximas nationes, quæ prœlio contendissent, pulsas superatasque esse, continentesque siluas ac paludes habebant: eo se suaque omnia contulerunt. ad quarum initium siluarum cum per- 3
uenisset Cæsar, castraque munire instituisset, neque hostis interim visus esset, dispersis in opere nostris; subito ex omnibus partibus siluæ euolauerunt, & in nostros impetum fecerunt. nostri celeriter arma ceperunt, eosque in siluas 4
repulerunt: &, compluribus interfectis, longius impeditioribus locis secuti, paucos ex suis de perdiderunt. Reliquis deinceps diebus Cæsar XXIX
sil-

& *Ausci*, quorum vrbs hodie *Aux* siue *Ausch* dicitur, vtrique inter Aturum & Garumnam siti sunt. *Garumnos* prodit fluuius ὁμώνυμος: sed Sanson ad ostia ponit; Valesius prope fontes

Sibutsates Cocosatesque] ignoti.

CAP. XXVIII. 2. *bellum agere instituerunt*] Sic membranæ, Gronouio teste Observ. lib. II. c. 3. quarum & *instituerunt* est. Ab imperitis suppositum erat *gerere cœperunt*. De bonitate autem dictionis *bellum agere*, ad Nepotis Hannibalem c. 8 sect. 3 diximus. nam & is hac formula vsus est

ſiluas cædere inſtituit: &, ne quis inermibus, imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri poſſet, omnem eam materiam, quæ erat cæſa, conuerſam ad hoſtem collocabat, & pro
2 vallo ad vtrumque latus exſtruebat. Incredibili celeritate magno ſpatio paucis diebus confecto, cum iam pecus atque extrema impedimenta ab noſtris tenerentur, ipſi denſiores ſiluas peterent, eiusmodi tempeſtates ſunt conſecutæ, vti opus neceſſario intermitteretur, & continuatione imbrium, diutius ſub pellibus
3 millites contineri non poſſent. Itaque, vaſtatis omnibus eorum agris, vicis, ædificiisque incenſis, Cæſar exercitum reduxit, & in Aulercis, Lexouiisque, reliquis item ciuitatibus, quæ proxime bellum fecerant, in hibernis collocauit.

CAP. XXIX. 2. *ſub pellibus contineri*] ſub tentoriis factis ex pellibus: qui mos Romanorum erat. Vide Liuium V. 2. Tacit. XIII, 35. XIV, 38. Flor. I. 12.

3. *bellum fecerant*] Hoc Seneca epiſt. CXIV in Salluſtio, tamquam inſolens, notauit: nec vero optimi ſcriptores hac formula erubuerunt, Cicero in Catil. III, 9: pro Milone c. 23: pro Domo ſua c. 20: Nepos Dione c. 4; Liuius I, 38. Vide Curas noſtras poſteriores.

C. IV-

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER IV.

SVMMARIVM LIBRI IV.

Vsipetes & Tenchtheri, Germani, a Sueuis exacti, Menapios inuadunt, & inde in Eburones progressi, a Cæsare magna strage superantur. Qui euaserant, in Sicambros trans Rhenum se recipiunt. Cæsar, fabricato ponte, transit Rhenum, Sicambros vlciscitur, Vbios liberat. Inde in Galliam regressus, e Morinis soluit in Britanniam, & parte eius difficulter subacta, in Galliam reuertitur.

EA, quæ secuta est, hieme, qui fuit annus Cn. Pompeio, M. Crasso coss. Vsipetes Germani, & item Tenchtheri, magna cum multitudine hominum flumen Rhenum transierunt, non longe a mari, quo Rhenus influit. caussa trans- 2
eundi fuit, quod ab Sueuis complures annos exagitati, bello premebantur, & agricultura prohibebantur. Sueuorum gens est longe ma- 3
xima & bellicosissima Germanorum omnium: ii centum pagos habere dicuntur: ex quibus 4
quot-

Lib. IV. cap. I. 1. *Vsipetes & Tenchteri*] Germaniæ populi, qui olim intus habitauerant: vnde pulsi a Cattis, ad Rhenum fugerunt. Tacito sunt *Vsipii* & *Tencteri*: & quia Dio Cassius etiam lib. XXXIX p. 112 Τέγκτηροι, vtique hæc scriptura præferenda videtur illi, quæ in vulgatis Cæsaris libris apparet cum gemina adspiratione *Tenchtheri*.

4. *ii centum pagos*] De *pagis* dictum ad lib. I. c. 37.

[illegible] armatorum, bellandi [illegible] reliqui domi [illegible] colunt. hi rursus [illegible], illi domi re- [illegible]. neque ratio [illegible] Sed priuati ac [illegible] neque longi- [illegible] incolendi caus- [illegible]. sed ma- [illegible] viuunt, mul- [illegible] quæ res & cibi [illegible] exercitatione, & liber- [illegible] nullo officio aut disci- [illegible] nihil omnino contra volun- [illegible] & vires alit, & immani corporum [illegible] efficit. atque in eam se consue- [illegible] adduxerunt, vt locis frigidissimis, neque vestitus, præter pelles, habeant quidquam, quarum propter exiguitatem magna est corporis pars aperta; & lauentur in fluminibus.

II Mercatoribus est ad eos aditus eo magis, vt quæ bello ceperint, quibus vendant, habeant; quam quo vllam rem ad se importa-
a ri desiderent. quin etiam iumentis, quibus maxime Gallia delectatur, quæque impenso parat pretio, Germani importatis non vtuntur; sed quæ sunt apud eos nata praua atque deformia, hæc quotidiana exercitatione, summi vt sint laboris, efficiunt. Equestribus prœliis sæpe

a quamquam hi minores quam Heluetiorum; non tamen parui aut exigui: quod ex numero militum, quos singulis annis emittebant, intelligimus.

pe ex equis desiliunt, ac pedibus prœliantur;
equosque eodem remanere vestigio, adsuefa-
ciunt: ad quos se celeriter, cum vsus poscit,
recipiunt. neque eorum moribus turpius 4
quidquam aut inertius habetur, quam ephip-
piis vti. Itaque ad quemuis numerum ephip- 5
piatorum equitum, quamuis pauci, adire au-
deant. Vinum ad se omnino importari non 6
sinunt, quod ea re ad laborem ferendum re-
mollescere homines, atque effeminari arbitran-
tur. Publice maximam putant esse lau- III
dem, quam latissime a suis finibus vacare a-
gros: hac re significari, magnum numerum
ciuitatum suam vim sustinere non potuisse.
Itaque vna ex parte a Sueuis circiter millia pas- 2
suum DC agri vacare dicuntur. Ad alteram 3
partem succedunt Vbii, quorum fuit ciuitas
ampla atque florens, vt est captus Germano-
rum, & paullo, qui sunt eiusdem generis, et-
iam ceteris humaniores, propterea quod Rhe-
num attingunt, multique ad eos mercatores
ventitant, & ipsi propter propinquitatem Gal-
licis

CAP. III. 2. *millia passuum* DC *vacare*] Spatium nimietate suspectum: & tamen metaphrastes stadiorum numero adæquat. Lipsius & Hotmanus LX siue *sexaginta*: Dion. Vossius ex MS. *centum*.

3. *Ad alteram partem succedunt Vbii*] tum dextram Rheni ripam colentes, seu *transrhenanus* populus, vt Cæsar paullo post dicit c. 16. sect. 5. Germani, nondum Galli, antequam ab Augusto in Galliam transducti sunt, aut sponte transgressi, permittentibus Romanis; vt arcerent, non vt custodirentur. *Tacit. Germ.* c. 28.

4 licis sunt moribus adsuefacti. Hos cum Sueui, multis sæpe bellis experti, propter amplitudinem grauitatemque ciuitatis, finibus expellere non potuissent, tamen vectigales sibi fecerunt, ac multo humiliores infirmioresque redIV diderunt. In eadem caussa fuerunt Vsipetes & Tenchtheri, quos supra diximus, qui cum plures annos Sueuorum vim sustinuerint;
2 ad extremum tamen, agris expulsi, & multis locis Germaniæ triennium vagati, ad Rhenum peruenerunt. quas regiones Menapii incolebant, & ad vtramque ripam fluminis agros, æ-
3 dificia vicosque habebant. sed, tantæ multitudinis aduentu perterriti, ex his ædificiis, quæ trans flumen habuerant, demigrauerunt: & cis Rhenum dispositis præsidiis, Germanos
4 transire prohibebant. Illi, omnia experti, cum, neque vi contendere propter inopiam nauium; neque clam transire, propter custodias Menapiorum possent; reuerti se in suas sedes
5 regionesque simulauerunt: & tridui viam progressi, rursus reuerterunt: atque omni hoc itinere vna nocte equitatu confecto, inscios ino-
6 pinantesque Menapios oppresserunt. qui, de Germanorum discessu per exploratores certiores facti, sine metu trans Rhenum in suos vi-
7 cos remigrauerant. his interfectis, nauibusque eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum erat, certior fieret, flumen transierunt; atque omnibus eorum ædificiis occupatis, reliquam partem hiemis

se

se eorum copiis aluerunt. His de rebus V
Cæsar certior factus, & infirmitatem Gallorum
veritus, quod sunt in consiliis capiendis mo-
biles, & nouis plerumque rebus student, nihil
his committendum existimauit. Est autem hoc 2
Gallicæ consuetudinis, vt & viatores etiam in-
uitos consistere cogant, &, quod quisque eorum
de quaque re audierit aut cognouerit, quæ-
rant, & mercatores in oppidis vulgus circum-
sistat; quibus ex regionibus veniant, quasque
res ibi cognouerint, pronuntiare cogant. His 3
rumoribus atque auditionibus permoti, de sum-
mis sæpe rebus consilia ineunt: quorum eos
e vestigio pœnitere necesse est; cum incertis ru-
moribus seruiant, & plerique ad voluntatem
eorum ficta respondeant. Qua consue- VI
tudine cognita, Cæsar, ne grauiori bello occur-
reret, maturius, quam consueuerat, ad exercitum
proficiscitur: eo cum venisset, ea quæ fore su- 2
spicatus erat, facta cognouit. missas legationes 3
a nonnullis ciuitatibus ad Germanos, inuitatos-
que eos, vti ab Rheno discederent: omniaque,
quæ postulassent, ab se fore parata. Qua spe 4
adducti Germani, latius iam vagabantur, & in
fines Eburonum, & Condrusorum, qui sunt
Treuirorum clientes, peruenerant. Principi- 5
bus

CAP. IV. 7. *se eorum copiis aluerunt*] eorum cibariis, alimentis. Vide supra lib. II c. 10 sect. 5.

CAP. VI. 4. *Condrusorum, qui sunt Treuirorum clientes*] non item Eburones sub Treuiris erant, libera ciuitas, quamlibet ignobilis & exigua, lib. V cap. 28 sect. 1; sed soli hoc loco Condrusi dicuntur clien-

bus Galliæ euocatis, Cæsar, ea, quæ cognouerat, dissimulanda sibi existimauit: eorumque animis permulsis & confirmatis, equitatuque imperato, bellum cum Germanis gerere constituit.
VII Re frumentaria comparata, equitibusque delectis, iter in ea loca facere cœpit, quibus in
2 locis Germanos esse audiebat. a quibus cum paucorum dierum iter abesset, legati ab iis ve-
3 nerunt, quorum hæc fuit oratio: *Germanos neque priores populo R. bellum inferre; neque tamen recusare, si lacessantur, quin armis contendant: quod Germanorum consuetudo hæc sit a maioribus tradita, quicumque bellum inferant, resistere, neque deprecari: hoc tamen dicere, ve-*
4 *nisse inuitos, eiectos domo. si suam gratiam Romani velint, posse eis vtiles esse amicos; vel sibi agros attribuant, vel patiantur eos tenere, quos*
5 *armis possederint. sese vnis Sueuis concedere; quibus ne dii quidem immortales pares esse possint: reliquum quidem in terris esse nemi-*
VIII *nem, quem non superare possint.* Ad hæc Cæsar, quæ visum est, respondit, sed exitus fuit orationis: *Sibi nullam cum his amicitiam*
2 *esse posse, si in Gallia remanerent. neque verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque vllos in Gallia vacare agros, qui dari, tanta præsertim multitudini, sine iniuria possint. Sed licere, si velint, in Vbiorum*

tes. quod contra Ortelium Cluuerius Germ. A. lib. II. 15 demonstrauit. Nec vero Condrusorum sedes definiri potest, nec nomen post Cæsaris tempora memorabile, vt videantur cum Tungris coaluisse.

rum finibus conſidere, quorum ſint legati apud ſe, & de Suenorum iniuriis querantur, & a ſe auxilium petant: hoc ſe ab Vbiis impetraturum.
Legati, hæc ſe ad ſuos relaturos IX
dixerunt: &, re deliberata, poſt diem tertium
ad Cæſarem reuerſuros. interea ne propius 2
ſe caſtra moueret, petierunt. ne id quidem Cæſar ab ſe impetrari poſſe, dixit:
cognouerat 3
enim, magnam partem equitatus ab iis aliquot diebus ante, prædandi frumentandique cauſſa, ad Ambiuaritos trans Moſam miſſam. hos exſpectari equites, atque eius rei cauſſa moram interponi arbitrabatur.
Moſa profluit ex X
monte Vogeſo. qui eſt in finibus Lingonum, & parte quadam Rheni recepta, quæ appellatur Valis, inſulam efficit Batauorum.
neque lon- 2
gius ab eo millibus paſſuum LXXX in Oceanum tranſit.
Rhenus autem oritur ex Lepon- 3
tiis,

CAP. IX. 3. *ad Ambiuaritos*] ignotos plane, neque alibi memoratos. Alii tamen ſunt ab *Ambiuaretis* Aeduorum clientibus, lib. VII, 75, ſect. 2.

CAP. X. 1. *ex Vogeſo monte, in finibus Lingonum*] Nota ex tabulis nomina. Mons inter Burgundiam, Lotharingiam & Alſatiam procurrit: populi caput hodie *Langres*.

quæ appellatur Valis] Libri veteres habent *Vacalos*, etiam Græcus Βάκαλος: vetuſtiores, Glareano teſte, *Walis*, Germanica littera. qua quis vſum Cæſarem credet, abhorrente ab ore Romano? Credo *Valis* vel *Valos* ſcripſiſſe: *Vacalos* autem ortum ex Taciti *Vahalis*, c ad *h*, vt ſæpe ſolebant barbaris temporibus, a librariis adiecta, & rurſus deinde ſublata adſpiratione. Recentiores editiones habent *Walis*.

tiis, qui Alpes incolunt, & longo ſpatio per fines Nantuatium, Heluetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribocorum, Treuirorum
4 citatus fertur: & vbi Oceano appropinquauit, in plures diffluit partes, multis ingentibusque inſulis effectis, quarum pars magna a feris
5 barbarisque nationibus incolitur. ex quibus ſunt, qui piſcibus atque ouis auium viuere exiſtimantur; multisque capitibus in Oceanum
XI influit. Cæſar cum ab hoſte non amplius paſſuum XII millibus abeſſet, vt erat conſtitutum, ad eum legati reuertuntur. qui in itinere congreſſi, magnopere, ne longius progrederetur, orabant.
2 Cum id non impetraſſent, petebant, vti ad eos equites, qui agmen anteceſſiſſent, præmitteret, eosque pugna prohiberet; ſibique vti poteſtatem faceret, in Vbios legatos mittendi.
3 quorum ſi principes ac ſenatus ſibi iureiurando fidem feciſſent, ea conditione, quæ a Cæſare ferretur, ſe vſuros oſtendebant. ad has res con-

3. *Nantuatium*] Alii hi a Nantuatibus inter Veragros & Allobrogas ſitis, lib. III ineunte, & cap. 6, adeo, vt quidam dubitent de nomine, ac *Ratos* putent intelligi, nusquam a Cæſare memoratos, quos vero longo tractu Rhenus in Griſonibus ſtringit.

Mediomatricorum] At hi ad Moſellam ſunt, eorumque caput Diuodurum, nunc Metis ſeu Metz. Hos Cæſar, eumque ſecutus Strabo ad Rhenum perducunt, de quo dubitat Valeſius in *Rhenus*: niſi Tribocorum, id eſt Alſatorum, partem ſimul tenuerunt.

5. *multis capitibus in Oceanum*] multis oſtiis, ἐκβολαῖς; rara & ſingulari notione, cum *caput* potius fons fluminis ab aliis appelletur. Græcus interpres bene πολλοῖς στόμασιν

conficiendas sibi tridui spatium daret. Hæc 4
omnia Cæsar eodem illo pertinere arbitrabatur,
vt tridui mora interposita, equites eorum, qui
abessent, reuerterentur: tamen sese non longius millibus passuum IV, aquationis caussa, processurum eo die dixit. huc postero die quam fre- 5
quentissimi conuenirent, vt de eorum postulatis cognosceret. Interim ad præfectos, qui 6
cum omni equitatu antecesserant, mittit, qui nuntiarent, ne hostes prœlio lacesserent; & si ipsi lacesserentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propius accessisset. At hostes, vbi XII
primum nostros equites conspexerunt, quorum erat quinque millium numerus, cum ipsi non amplius DCCC equites haberent, quod ii, qui frumentandi caussa ierant trans Mosam, nondum redierant; nihil nostris timentibus, quod legati eorum paullo ante a Cæsare discesserant, atque is dies induciis erat ab iis petitus; impetu facto, celeriter nostros perturbauerunt: rur- 2
sus, resistentibus nostris, consuetudine sua, ad pedes desilierunt, suffossisque equis, compluribusq; nostris deiectis, reliquos in fugam coniecerunt, atque ita perterritos egerunt, vt non prius fuga desisterent, quam in conspectum agminis nostri venissent. In eo prœlio ex equitibus no- 3
stris interficiuntur IV & LXX. in his, vir for- 4
tissimus Piso Aquitanus, amplissimo genere natus, cujus auus in ciuitate sua regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. hic, 5
cum fratri, intercluso ab hostibus, auxilium fer-

ret, illum periculo eripuit: ipse, equo vulnerato, deiectus, quoad potuit, fortissime restitit:
6 cum circumuentus, multis vulneribus acceptis, cecidisset, atque id frater, qui iam prœlio excesserat, procul animaduertisset, incitato equo
XIII sese hostibus obtulit, atque interfectus est. Hoc facto prœlio, Cæsar neque iam sibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab iis, qui per dolum atque insidias,
2 petita pace, vltro bellum intulissent. exspectare vero dum hostium copiæ augerentur, equitatusque reuerteretur, summæ dementiæ esse
3 iudicabat: & cognita Gallorum infirmitate, quantum iam apud eos, hostes vno prœlio auctoritatis essent consecuti, sentiebat: quibus ad consilia capienda nihil spatii dandum existima-
4 bat. His constitutis rebus, & consilio cum legatis & quæstore communicato, ne quem diem pugnæ prætermitteret, opportunissima res accidit, quod postridie eius diei mane eadem & perfidia, & simulatione vsi Germani, frequentes omnibus principibus, maioribusque na-
5 tu adhibitis, ad eum in castra venerunt; simul, vt dicebatur, sui purgandi caussa, quod contra atque esset dictum, & ipsi petissent, prœlium pridie commisissent, simul vt, si quid pos-
6 sent, de induciis fallendo impetrarent. quos sibi Cæsar oblatos gauisus retineri iussit: ipse omnes copias castris eduxit, equitatum, quod recenti prœlio perterritum esse existimabat, ag-
XIV men subsequi iussit. Acie triplici insti-

tuta,

tuta, & celeriter IIX millium itinere confecto, prius ad hostium castra peruenit, quam, quid ageretur, Germani sentire possent. qui o- 2
mnibus rebus subito perterriti, & celeritate aduentus nostri, & discessu suorum, neque consilii habendi, neque arma capiendi spatio dato, perturbabantur, copiasne aduersus hostem educere, an castra defendere, an fuga salutem petere, præ-
staret. quorum timor cum fremitu & concur- 3
su significaretur, milites nostri, pristini diei perfidia incitati, in castra irruperunt. quorum qui 4
celeriter arma capere potuerunt, paullisper nostris restiterunt, atque inter carros impedimentaque prœlium commiserunt. at reliqua mul- 5
titudo puerorum mulierumque (nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenumque transierant) passim fugere cœpit. ad quos consectandos, Cæsar equitatum misit. Germani XV
post tergum clamore audito, cum suos interfici viderent, armis abiectis, signisque militaribus relictis, se ex castris eiecerunt: & cum ad 2
confluentem Mosæ & Rheni peruenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen præcipitauerunt, atque ibi ti-

CAP. XV. 2. *ad confluentem Mosæ & Rheni*] Sic omnes libri: etiam Græcus, ἔνθα συμμίγνυται ὁ Μόσης τῷ Ῥήνῳ. Cluuerius G. A. lib. II, 14 contendit *Mosellæ* legendum esse, recentiorem credens Mosæ confluentem ac manu factum: quem Io. Isaac. Pontanus Discept. chorogr. parte I cap. 5 refutauit. Scilicet fugerunt inter Mosam & Rhenum usque ad concursum illorum, quo fuga impediebatur.

timore, laſſitudine, & vi fluminis oppreſſi, peri-
3 erunt. noſtri ad vnum omnes incolumes, per-
paucis vulneratis, ex tanti belli timore, cum ho-
ſtium numerus capitum CDXXX millium fuiſ-
4 ſet, ſe in caſtra receperunt. Cæſar iis, quos in
caſtris retinuerat, diſcedendi poteſtatem fecit.
5 illi ſupplicia cruciatusque Gallorum veriti, quo-
rum agros vexauerant, remanere ſe apud eum
velle dixerunt. iis Cæſar libertatem conceſ-
XVI ſit. Germanico bello confecto, multis
de cauſſis Cæſar ſtatuit ſibi Rhenum eſſe trans-
eundum: quarum illa fuit iuſtiſſima, quod cum
videret, Germanos tam facile impelli, vt in
Galliam venirent; ſuis quoque rebus eos timere
voluit, cum intelligerent, & poſſe & audere
2 populi R. exercitum Rhenum tranſire. Acceſ-
ſit etiam, quod illa pars equitatus Vſipetum
& Tenchtherorum, quam ſupra commemoraui,
prædandi frumentandique cauſſa, Moſam trans-
iſſe, neque prœlio interfuiſſe, poſt fugam
ſuorum, ſe trans Rhenum in fines Sicam-
brorum receperat, ſeque cum iis coniunxerat.
3 ad quos cum Cæſar nuntios miſiſſet, qui poſtu-
larent eos, qui ſibi Galliæque bellum intuliſſent,
4 vti ſibi dederent, reſponderunt: *Populi R. imperi-
um Rhenum finire: ſi ſe inuito, Germanos in Gal-
liam tranſire, non æquum exiſtimaret: cur ſui
quid-*

CAP. XVI. 2. *in fines Sicambrorum*] Sicambri ſiue Si-
gambri easdem fere regiones tenuerunt, ſupra Lupi-
am vsque Aliſonem, & in meridiem vsque ad Cat-
torum fines; quas poſtea, his transductis in Galliam,
Vſipetes & Tencteri poſſederunt.

quidquam eſſe imperii aut poteſtatis trans Rhenum poſtularet? Vbii autem, qui vni ex trans- 5
rhenanis ad Cæſarem legatos miſerant, amicitiam fecerant, obſides dederant, magnopere orabant, vt ſibi auxilium ferret, quod grauiter ab Sueuis premerentur; vel, ſi id facere occu- 6
pationibus populi R. prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret: id ſibi ad auxilium ſpemque reliqui temporis ſatis futurum. tantum eſſe nomen atque opinionem exerci- 7
tus Romani, Arioui:ſto pulſo, & hoc nouiſſimo prœlio facto, etiam ad vltimas Germanorum nationes, vti opinione & amicitia populi R. tuti eſſe poſſint. nauium magnam copiam 8
ad transportandum exercitum pollicebantur. Cæſar his de cauſſis, quas comme- XVII
moraui, Rhenum tranſire decreuerat: ſed, nauibus tranſire, neque ſatis tutum eſſe arbitrabatur, neque ſuæ neque populi R. dignitatis eſſe ſtatuebat. itaque, etſi ſumma difficultas faci- 2
undi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemque fluminis, tamen id ſibi contendendum, aut aliter non transducendum exercitum exiſtimabat. rationem igitur pontis hanc inſtituit. Tigna bina ſesqui- 3
pedalia, paullum ab imo præacuta dimenſa ad altitudinem fluminis, interuallo pedum duorum inter ſe iungebat. hæc cum machinationibus 4
im-

5 *ex transrhenanis*] tum temporis enim Germani erant, antequam ex dextra ripa Rheni in finiſtram ſiue Gallicam migrarent. Vide ſupra ad c. 3 dicta.

immissa in flumen defixerat, fistucisque adegerat, non sublicæ modo directa ad perpendiculum, sed prona ac fastigata, vt secundum na-
5 turam fluminis procumberent. his item contraria duo ad eumdem modum iuncta, interuallo pedum quadragenum ab inferiore parte, contra vim atque impetum fluminis conuersa
6 statuebat: hæc vtraque bipedalibus trabibus immissis, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis vtrimque fibulis ab extrema par-
7 te distinebantur. quibus disclusis, atque in contrariam partem reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, vt, quo maior vis aquæ se incitauisset, hoc artius illigata
8 tenerentur: hæc directa materia iniecta contexebantur, ac longuriis cratibusque consterne-
9 bantur: ac nihilo secius sublicæ ad inferiorem partem fluminis obliquæ adigebantur, quæ, pro ariete subiectæ, & cum omni opere
10 coniunctæ, vim fluminis exciperent: & aliæ item supra pontem mediocri spatio: vt, si arborum trunci, siue naues, deiiciendi operis caussa, essent a barbaris missæ, his defensoribus earum rerum vis minueretur, neu ponti noce-
XVIII rent. Diebus x quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto, exer-
2 citus transducitur. Cæsar, ad vtramque partem pontis firmo præsidio relicto, in fines Si-
3 cambrorum contendit. Interim a compluribus

ci-

CAP. XVII. 9. *pro ariete subiectæ*] pro munimento ac defensione. Et Græcus hoc loco κριοῦ meminit.

ciuitatibus ad eum legati veniunt, quibus pa-
cem atque amicitiam petentibus, liberaliter
reſpondit, obſideſque ad ſe adduci rubet. Si- 4
cambri ex eo tempore, quo pons inſtitui cœ-
ptus eſt, fuga comparata, hortantibus iis, quos
ex Tenchtheris atque Vſipetibus apud ſe habe-
bant, finibus ſuis exceſſerant, ſuaque omnia
exportauerant, ſeque in ſolitudinem ac ſiluas
abdiderant. Cæſar, paucos dies in eo- XIX
rum finibus moratus, omnibus vicis ædificiiſ-
que incenſis, frumentiſque ſucciſis, ſe in fines 1
Vbiorum recepit; atque his auxilium ſuum pol-
licitus, ſi a Sueuis premerentur, hæc ab iis co-
gnouit: Sueuos, poſtquam per exploratores 2
pontem fieri comperiſſent, more ſuo conſilio
habito, nuntios in omnes partes dimiſiſſe, vti
de oppidis demigrarent, liberos, vxores, ſua-
que omnia in ſiluas deponerent: atque omnes,
qui arma ferre poſſent, vnum in locum conue-
nirent: hunc eſſe delectum medium fere re- 3
gionum earum, quas Sueui obtinerent: ibi Ro-
manorum aduentum exſpectare, atque ibi de-
certare conſtituiſſe. quod vbi Cæſar comperit, 4
omnibus his rebus confectis, quarum rerum cauſ-
ſa exercitum transducere conſtituerat, vt Ger-
ma-

CAP. XIX. 1. *in fines Vbiorum ſe recepit*] Quia Vbiorum precibus eſt tranſitus in Germaniam factus, *c.* 16 *ſect.* 6. & nunc a Sicambris in Vbios reuertitur; pontem ipſum ad Vbios pertinuiſſe non dubitatur: ſed quo loco & parte, definiri non poteſt, tacente hiſtoria.

manis metum iniiceret, vt Sicambros vlciscetur, vt Vbios obsidione liberaret, diebus omnino XIIX trans Rhenum consumptis, satis & ad laudem & ad vtilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit; pontemque rescidit.
XX Exigua parte æstatis reliqua Cæsar, etsi in iis locis, quod omnis Gallia ad septemtrionem vergit, maturæ sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci contendit, quod, omnibus fere Gallicis bellis, hostibus nostris
2 inde subministrata auxilia intelligebat: &, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret; tamen magno sibi vsui fore arbitrabatur, si modo insulam adisset, & genus hominum perspexisset; loca, portus, aditus cognouisset:
3 quæ omnia fere Gallis erant incognita. neque enim temere præter mercatores adit ad illos quisquam: neque iis ipsis quidquam, præter oram maritimam, atque eas regiones, quæ sunt con-
4 tra Galliam, notum est. Itaque, conuocatis ad se vndique mercatoribus, neque quanta esset insulæ magnitudo, neque quæ aut quantæ nationes incolerent, neque quem vsum belli haberent, aut quibus institutis vterentur, neque qui essent ad maiorum nauium multitudi-
XXI nem idonei portus, reperire poterat. Ad hæc

CAP. XX. 2. *si modo insulam adisset*] Cæsar Britanniam constanter vocat insulam, fama magis, quam certa inductus ratione. Dubitatum postea, donec Iulius Agricola sub Tito primus circumnauigauit: quod ex Dione Xiphilinus, & Tacitus Agr. c. 10 referunt.

hæc cognoſcenda, prius quam periculum faceret, idoneum eſſe arbitratus, C. Voluſenum cum naui longa præmittit. huic mandat, vt 2
exploratis omnibus rebus, ad ſe quamprimum reuertatur. ipſe cum omnibus copiis, in Morinos 3
proficiſcitur: quod inde erat breuiſſimus in Britanniam transiectus. huc naues vndique ex fi- 4
nitimis regionibus, &, quam ſuperiore æſtate ad Veneticum bellum fecerat claſſem, iubet conuenire. Interim, conſilio eius cognito, & per 5
mercatores perlato ad Britannos, a compluribus eius inſulæ ciuitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur, obſides dare, atque imperio populi R. obtemperare. Quibus audi- 6
tis, liberaliter pollicitus, hortatusque, vt in ea ſententia permanerent, eos domum remiſit: & , cum his vna Comium, quem ipſe, Atre- 7
batibus ſuperatis, regem ibi conſtituerat, cuius &

CAP. XXI. 2. *huic mandat, vt exploratis omnibus rebus*] Hæſitat in his Goduinus, quod Suetonius c. 58 dicat, Cæſarem *per ſe* exploraſſe poſt nauigationem Voluſeni. At *per ſe* non legato Voluſeno, ſed incertæ famæ ac mercatorum relationi. Quæ enim imperator per duces ſuos explorat, ipſe exploraſſe dicitur. Idem Iulii Celſi excerptori reſpondit D. Voſſius.

7. *Comium, quem --- regem ibi conſtituerat*] In Theſauro Brandenburgico (p. 305) exſtat nummus, in cuius vna facie circa equum COMMIOS; in altera capiti galeato GARMAN adſcriptum eſt: quem nobiliſſ. vir L. Beger ad hunc Comium Atrebatem refert. Dio certe lib. XL ſcripſit Κόμμιος: etiam libri quidam Latini.

& virtutem & consilium probabat, & quem sibi fidelem esse arbitrabatur, cuiusque auctoritas in his regionibus magna habebatur, mittit.
8 huic imperat, quas possit, adeat ciuitates; horteturque, vt populi R. fidem sequantur; seque
9 celeriter eo venturum nuntiet. Volusenus, perspectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui naui egredi, ac se barbaris committere non auderet, v die ad Cæsarem reuer-
XXII titur, quæque ibi perspexisset, renuntiat. Dum in his locis Cæsar nauium parandarum caussa moratur, ex magna parte Morinorum ad eum legati venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent, quod homines barbari, & nostræ consuetudinis imperiti, bellum populo R. fecissent, seque ea, quæ imperasset, facturos pollicerentur. hoc sibi satis opportune Cæsar accidisse arbitratus, quod neque post tergum hostem relinquere volebat, neque belli gerendi, propter anni tempus, facultatem habebat, neque has tantularum rerum occupationes sibi Britanniæ anteponendas iudicabat; ma-
2 gnum his numerum obsidum imperat. quibus adductis, eos in fidem recepit, nauibus circiter LXXX onerariis coactis, contractisque, quot satis esse ad duas legiones transportandas existimabat. quidquid præterea nauium longarum habebat, quæstori, legatis, præfectisque
4 distribuit. huc accedebant XIIX onerariæ naues, quæ ex eo loco millibus passuum IIX vento tenebantur, quo minus in eumdem portum

tum peruenire possent. has equitibus distribuit, reliquum exercitum Q. Titurio Sabino, & L. Aurunculeio Cottæ, legatis, in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit. 5
P. Sulpicium Rufum legatum, cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit. 6
His constitutis rebus, nactus idoneam ad nauigandum tempestatem, tertia fere vigilia soluit, equitesque in vlteriorem portum progredi, & naues conscendere, ac se sequi iussit: XXIII
ab quibus cum paullo tardius esset administratum, ipse hora circiter diei IV cum primis nauibus Britanniam attigit: atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. 2
cuius loci hæc erat natura; atque ita montibus angustis mare continebatur, vti ex locis superioribus in litus 3

CAP. XXII. 6. *P. Sulpicium Rufum*] Dion. Vossius huc nummum Cæsaris refert, qui auerso latere nauem habet cum inscriptione ΠΟΥΒ. ΣΟΥΛΠΙΚΙΟΣ ΡΟΥΦ.

CAP. XXIII. 1. *tertia vigilia soluit*] ex portu Itio, vt Strabo adnotauit lib. IV p. 138: quem de primo traiectu in Britanniam loqui, ex tempore & hora in Notitia Orbis Antiq. probauimus.

in vlteriorem portum] qui post paullo c. 28 sect. 1. *superior* vocatur, in ortum & ad dextram ab Itio recedens: cui opponitur *inferior*, ab Itio recedens in occasum, cap. 36, 3. Ita enim plagæ discernuntur in hoc litore. Lege cap. 28, quo & *superior portus* memoratur; & *inferior pars insulæ, quæ est propius solis occasum.*

4 tus telum adiici posset. hunc ad egredien-
dum nequaquam idoneum arbitratus locum,
dum reliquæ naues eo conuenirent,ad horam IX
5 in ancoris exspectauit.Interim legatis tribunisque
mil.conuocatis,& quæ ex Voluseno cognouisset;
&, quæ fieri vellet, ostendit : monuitque, vt rei
militaris ratio,maximeq. vt res maritimæ postu-
larent, vt quæ celerem atque instabilem motum
haberent,ad nutum& ad tempus omnes res ab iis
administrarentur. his dimissis, & ventum &
6 æstum vno tempore nactus secundum, dato si-
gno, & sublatis ancoris, circiter millia passuum
VIII ab eo loco progressus, aperto ac plano
XXIV litore naues constituit. At barbari, con-
silio Romanorum cognito, præmisso equitatu,
& essedariis, quo plerumque genere in prœliis
vti consuêrunt, reliquis copiis subsecuti, no-
2 stros nauibus egredi prohibebant. Erat ob
has caussas summa difficultas, quod naues, pro-
pter magnitudinem, nisi in alto constitui non
poterant. militibus autem ignotis locis, impe-
ditis manibus, magno & graui onere armorum
pressis,simul & de nauibus desiliendum,& flucti-
bus consistendum,& cum hostibus erat pugnan-
3 dum : cum illi aut ex arido, aut paullulum in a-
quam progressi, omnibus membris expediti,no-
tissi-

CAP. XXIV. 1. *essedariis*] qui ex *essedis*, id est milita-
ribus curribus pugnabant. Ipse post interpres est c.
33, vbi omnia curatius descripsit. Belgæ feruntur
auctores, si Seruio credimus ad illud Georg. III.
vers. 204.

Belgica vel molli melius feret esseda collo.

tissimis locis audacter tela coniicerent, & equos
insuefactos incitarent. quibus rebus nostri per- 4
territi, atque huius omnino generis pugnæ impe-
riti, non omnes eadem alacritate ac studio, quo in
pedestribus vti prœliis consueuerant, vteban-
tur. Quod vbi Cæsar animaduertit, na- XXV
ues longas, quarum & species erat barbaris in-
usitatior, & motus ad vsum expeditior, paul-
lulum remoueri ab onerariis nauibus, & remis
incitari, & ad latus apertum hostium consti-
tui, atque inde fundis, tormentis, sagittis ho-
stes propelli, ac submoueri iussit: quæ res ma-
gno vsui nostris fuit. nam & nauium figura, 2
& remorum motu, & inusitato genere tor-
mentorum permoti barbari constiterunt, ac
paullum modo pedem retulerunt. At nostris 3
militibus cunctantibus maxime propter altitudi-
nem maris, qui x legionis aquilam ferebat, con-
testatus deos, vt ea res legioni feliciter eueni-
ret: *Desilite*, inquit, *milites, nisi vultis aquilam
hostibus prodere, ego certe meum reip. atque im-
peratori officium præstitero.* Hoc cum magna 4
voce dixisset, se ex naui proiecit, atque in ho-
stes aquilam ferre cœpit. tum nostri cohorta- 5
ti inter se, ne tantum dedecus admitteretur, vni-
uersi ex naui desilierunt. hos item alii ex 6
proximis nauibus, cum conspexissent, subse-
cuti, hostibus appropinquarunt. Pu- XXVI
gnatum est ab vtrisque acriter. nostri tamen,
quod neque ordines seruare, neque firmiter
insistere, neque signa subsequi poterant, at-
que

que alius alia ex naui, quibuscumque ſignis
occurrerat, ſe adgregabat, magnopere pertur-
2 babantur. hoſtes vero, notis omnibus vadis,
vbi ex litore aliquos ſingulares ex naui egre-
dientes conſpexerant, incitatis equis, impe-
3 ditos adoriebantur. plures paucos circumſi-
ſtebant; alii ab latere aperto in vniuerſos tela
4 coniiciebant. Quod cum animaduertiſſet Cæ-
ſar, ſcaphas longarum nauium, item ſpecula-
toria nauigia militibus compleri iuſſit: & quos
laborantes conſpexerat, iis ſubſidia ſubmitte-
5 bat. noſtri, ſimul atque in arido conſtite-
runt, ſuis omnibus conſecutis, in hoſtes im-
petum fecerunt, atque eos in fugam dederunt; ne-
que longius proſequi potuerunt, quod equites
curſum tenere atque inſulam capere non po-
tuerunt. hoc vnum ad priſtinam fortunam Cæ-
XXVII ſari defuit. Hoſtes prœlio ſuperati, ſimul
atque ſe ex fuga receperunt, ſtatim ad Cæſarem
legatos de pace miſerunt: obſides daturos, quæ-
2 que imperaſſet, ſeſe facturos, polliciti ſunt. Vna
cum his legatis Comius Atrebas venit, quem
ſupra demonſtraueram a Cæſare in Britanniam
3 præmiſſum. hunc illi e naui egreſſum, cum ad
eos imperatoris mandata perferret, compre-
4 henderant, atque in vincula coniecerant. tunc
facto prœlio, remiſerunt, & in petenda pace,
eius rei culpam in multitudinem coniecerunt,
& propter imprudentiam, vt ignoſceretur, peti-
5 uerunt. Cæſar queſtus, quod cum vltro, in
continentem legatis miſſis, pacem a ſe petiſ-
ſent,

llum sine caussa intulissent, igno-
orudentiæ dixit: obsidesque imperavit,
quorum illi partem statim dede- 6
m ex longinquioribus locis arcessitam,
st diebus sese daturos dixerunt. In- 7
os remigrare in agros iusserunt:
que vndique conuenere, & se ciuitates-
Cæsari commendarunt. His XXVIII
e firmata, post diem IV, quam est in
m ventum, naues XIIX, de quibus
nonstratum est, quæ equites sustule-
uperiore portu leni vento soluerunt.
ı appropinquarent Britanniæ, & ex 2
lerentur, tanta tempestas subito coor-
ıulla earum cursum tenere posset: sed
n, vnde erant profectæ, referrentur;
feriorem partem insulæ, quæ est pro-
occasum, magno sui cum periculo de-
:. quæ tamen, ancoris iactis, cum 3
complerentur, necessario aduersa
altum prouectæ, continentem peti-
Eadem nocte accidit, vt esset lu- XXIX
quæ maritimos æstus maximos in O-
cere consueuit: nostrisque id erat in-
ı. Ita vno tempore & longas naues, 2
æsar exercitum transportandum cura-
sque in aridum subduxerat, æstus com-
ple-

III. I. *de quibus supra*] cap. 23 sect. I.
r portu] Vide ibidem adnotata.
tur] Bene, ac proprie de loco inferiore,
ı tuente librorum: vt frustra Ciacconius *reii-*
maluerit.

plebat: & onerarias, quæ ad ancoras erant deligatæ, tempestas adflictabat; neque vlla nostris facultas aut administrandi, aut auxiliandi
3 dabatur. Compluribus nauibus fractis, reliquæ cum essent, funibus, ancoris, reliquisque armamentis amissis, ad nauigandum inutiles, magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitus per-
4 turbatio facta est. neque enim naues erant aliæ, quibus reportari possent; & omnia deerant, quæ ad reficiendas eas vsui sunt; &, quod omnibus constabat, hiemare in Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem prouisum non
XXX erat. Quibus rebus cognitis, principes Britanniæ, qui post prœlium ad ea, quæ iusserat Cæsar, facienda conuenerant, inter se collocuti, cum equites, & naues, & frumentum Romanis deesse intelligerent, & paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent, quæ hoc erant etiam angustiora, quod sine impedimen-
2 tis Cæsar legiones transportauerat; optimum factu esse duxerunt, rebellione facta, frumento commeatuque nostros prohibere, & rem in hiemem producere, quod, his superatis, aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi caussa in Britanniam transiturum confi-
XXXI debant. Itaque, rursus coniuratione facta, paullatim ex castris discedere, ac suos clam ex agris deducere cœperunt. At Cæsar, etsi nondum eorum consilia cognouerat, tamen & ex euentu nauium suarum, & ex eo, quod obsides date intermiserant, fore id, quod accidit, suspica-

cabatur. itaque ad omnes casus subsidia com-
parabat. nam & frumentum ex agris in ca- 2
stra quotidie conferebat, &, quæ grauissime
adflictæ erant naues, earum materia atque ære
ad reliquas reficiendas vtebatur, & quæ ad eas
res erant vsui, ex continenti comportari iube-
bat. Itaque, cum id summo studio a militi- 3
bus administraretur, XII nauibus amissis, reli-
quis vt nauigari commode posset, effecit. Dum XXXII
ea geruntur, legione ex consuetudine vna fru-
mentatum missa, quæ appellabatur VII, neque
vlla ad id tempus belli suspicione interposita,
cum pars hominum in agris remaneret, pars
etiam in castra ventitaret; ii qui pro portis ca-
strorum in statione erant, Cæsari renuntiarunt,
puluerem maiorem, quam consuetudo ferret,
in ea parte videri, quam in partem legio iter
fecisset. Cæsar id, quod erat, suspicatus, ali- 2
quid noui a barbaris initum consilii, cohortes,
quæ in stationibus erant, secum in eam partem
proficisci, duas ex reliquis in stationem succe-
dere, reliquas armari, & confestim se subsequi
iussit. Cum paullo longius a castris proces- 3
sisset; suos ab hostibus premi, atque ægre susti-
nere, & conferta legione ex omnibus partibus
tela coniici animaduertit. nam, quod omni 4
ex reliquis partibus demesso frumento, vna
pars erat reliqua; suspicati hostes huc nostros
esse

CAP. XXXII. 3. *ex omnibus partibus tela coniici*] a barbaris in confertam legionem. Græcus, τοὺς δὲ βαρβάρους εἰς τὸ τάγμα συσπειραθὲν βέλη πάντοθεν θρασέως ἀφιέναι.

5 eſſe venturos, noctu in ſiluis delituerant. tum
diſperſos, depoſitis armis, in metendo occupatos
ſubito adorti, paucis interfectis, reliquos incer-
tis ordinibus perturbauerant: ſimul equitatu at-
XXXIII que eſſedis circumdederant. Genus hoc eſt
ex eſſedis pugnæ. primo, per omnes partes per-
equitant, & tela coniiciunt, atque ipſo terrore
equorum, & ſtrepitu rotarum ordines plerum-
que perturbant: & cum ſe inter equitum tur-
mas inſinuauere, ex eſſedis deſiliunt, & pedites
2 prœliantur. Aurigæ interim paullum e prœlio
excedunt, atque ita ſe collocant, vt ſi il-
li a multitudine hoſtium premantur, expeditum
3 ad ſuos receptum habeant. Ita mobilitatem
equitum, ſtabilitatem peditum in prœliis præ-
ſtant; ac tantum vſu quotidiano & exercitatio-
ne efficiunt, vt in decliui ac præcipiti loco inci-
tatos equos ſuſtinere, & breui moderari ac fle-
ctere, & per temonem percurrere, & in iugo
inſiſtere, & inde ſe in currus citiſſime recipe-
XXXIV re conſueuerint. Quibus rebus, pertur-
batis noſtris nouitate pugnæ, tempore oppor-
tuniſſimo Cæſar auxilium tulit. namque eius ad-
uentu hoſtes conſtiterunt, noſtri ex timore ſe
2 receperunt. quo facto, ad laceſſendum hoſtem,
& committendum prœlium, alienum eſſe tem-
pus arbitratus, ſuo ſe loco continuit; &, breui
tempore intermiſſo, in caſtra legiones re-
3 duxit. Dum hæc geruntur, noſtris omnibus
occupatis, qui erant in agris reliqui, diſceſſe-
4 runt. Secutæ ſunt continuos complures dies
tempeſtates, quæ & noſtros in caſtris contine-
rent

rent, & hoſtem a pugna prohiberent. Interim 5 barbari nuntios in omnes partes dimiſerunt; paucitatemque noſtrorum militum ſuis prædicauerunt; &, quanta prædæ faciendæ, atque in perpetuum ſui liberandi facultas daretur, ſi Romanos caſtris expuliſſent, demonſtrauerunt. his rebus celeriter magna multitudine peditatus equitatusque coacta, ad caſtra venerunt.

XXXV Cæſar, etſi idem, quod ſuperioribus diebus acciderat, fore videbat, vt ſi eſſent hoſtes pulſi, celeritate periculum effugerent; tamen nactus equites circiter XXX, quos Comius Atrebas, de quo ante dictum eſt, ſecum transportauerat, legiones in acie pro caſtris conſtituit. 2 commiſſo prœlio, diutius noſtrorum militum impetum hoſtes ferre non potuerunt, ac terga verterunt. 3 quos tanto ſpatio ſecuti, quantum curſu & viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt; deinde, omnibus longe lateque adflictis incenſisque, ſe in caſtra receperunt.

XXXVI Eodem die legati ab hoſtibus miſſi, ad Cæſarem de pace venerunt. 2 his Cæſar numerum obſidum, quem antea imperauerat, duplicauit, eosque in continentem adduci iuſſit, quod, propinqua die æquinoctii, infirmis nauibus hiemi nauigationem ſubiiciendam non exiſti-

CAP. XXXV. 1. *equites circiter* XXX] Hotmanus CCC mauult. Repugnant libri omnes, & Græcus qui τριάκοντα vertit.

3. *adflictis incenſisque*] Io. Fr. Gronouius ex membranis reſtituit, cum vulgo legeretur, *ædificiis incenſis*. Vide eius Obſeruat. IV, 8. p. 110.

3 istimabat. Ipse, idoneam tempestatem nactus,
paullo post mediam noctem naues soluit. quæ
omnes incolumes ad continentem peruene-
runt. ex his onerariæ II eosdem portus, quos
reliquæ, capere non potuerunt, sed paullo in-
XXXVII fra delatæ sunt. Quibus ex nauibus cum
essent expositi milites circiter CCC, atque in ca-
stra contenderent, Morini, quos Cæsar, in
Britanniam proficiscens, pacatos reliquerat, spe
prædæ adducti, primo non ita magno suorum
numero circumsteterunt, ac, si sese interfici nol-
2 lent, arma ponere iusserunt; cum illi, orbe
facto, sese defenderent, celeriter ad clamorem
hominum circiter millia VI conuenerunt. qua
re nuntiata, Cæsar omnem ex castris equitatum
3 suis auxilio misit. Interim nostri milites impe-
tum hostium sustinuerunt; atque amplius horis
fortissime IV pugnauerunt, &, paucis vulneri-
4 bus acceptis, complures ex iis occiderunt. post-
ea vero quam equitatus noster in conspectum
venit, hostes, abiectis armis, terga verterunt, ma-
XXXVIII gnusque eorum numerus est occisus. Cæ-
sar postero die T. Labienum legatum cum iis
legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Mo-
rinos

CAP. XXXVII. 2. *cum illi, orbe facto*] Hæc aciei forma etiam lib. V. cap. 33. sect. 3, 4. memoratur. Factus autem *orbis* non tam impugnandi hostis, quam sui defendendi caussa. Sallustius Iugurth. c. 97 extr. *denique Romani veteres nouique, & ob ea scientes belli, si quos locus aut casus coniunxerat, orbes facere* [cœperunt] *atque ita ab omnibus partibus simul tecti & instructi hostium vim sustentabant.*

rinos, qui rebellionem fecerant, misit: qui cum 2 propter siccitates paludum, quo se reciperent, non haberent, quo perfugio superiore anno fuerant vsi, omnes fere in potestatem Labieni venerunt. At Q. Titurius & L. Cotta, legati, 3 qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, ædificiisque incensis, quod Menapii omnes se in densissimas siluas abdiderant, ad Cæsarem se receperunt. Cæsar in Belgis omnium legionum 4 hiberna constituit. eo duæ omnino ciuitates ex Britannia obsides miserunt: reliquæ neglexerunt. His rebus gestis, ex litteris Cæsaris, dierum xx supplicatio a senatu decreta est.

CAP. XXXVIII. 5. *dierum* XX *supplicatio*] Vide quæ supra ad extremum lib. II sunt notata.

C. IVLII CAESARIS

COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER V.

SVMMARIVM LIBRI V.

Cæsar classem parari in Gallis iubet: ipse Pyraustas in Illyrico coercet. Inde reuersus, compositis Treuirorum turbis, iterum traiicit in Britanniam, & noua ibi bella gerit. Post reditum deficiunt Galli, & Eburones Sabinum ac Cottam legatos cum legione cædunt: Neruii Q. Ciceronis castra grauiter oppugnant, a Cæsare profligantur. Senones & Treuiri res nouas moliuntur: interfecto Induciomaro, fit Gallia quietior.

LVCIO Domitio, Ap. Claudio coss. discedens ab hibernis Cæsar in Italiam, vt quotannis facere consueuerat, legatis imperat, quos legionibus præfecerat, vti, quamplurimas possent, hieme naues ædificandas, veteresque reficiendas curarent.
2 Earum modum formamque demonstrat. Ad celeritatem onerandi, subductionesque paullo facit humiliores, quam quibus nostro mari vti consueuimus; atque id eo magis, quod

LIB. V. CAP. I. 2. *subductionesque*] retractiones ex mari in terram hiberno tempore: vt Virgilius Aen. I. vers. 551

Quassatam ventis liceat subducere classem;

vbi Seruius interpretatur; *in terram ducere*. Post paullo cap. II sect. 5 noster: *omnes naues subduci* statuit. Contrarium est *deduci*, de quo mox cap. 2.

quod propter crebras commutationes æstuum, magis magnos ibi fluctus fieri cognouerat: ad onera,& ad multitudinem iumentorum transportandam paullo latiores, quam quibus in reliquis vtimur maribus. has omnes actuarias 3
imperat fieri: quam ad rem humilitas multum adiuuat. ea, quæ sunt vsui ad armandas naues, 4
ex Hispania apportari iubet. Ipse, conuentibus 5
Galliæ citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur, quod a Pirustis finitimam partem prouinciæ incursionibus vastari audiebat. eo cum ve- 6
nisset, ciuitatibus milites imperat: certumque in locum conuenire iubet. qua re nuntiata, 7
Pirustæ legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum consilio, seseque paratos esse demonstrant, omnibus rationibus de iniuriis satisfacere. Accepta oratione 8
eorum, Cæsar obsides imperat, eosque ad certam diem adduci iubet. nisi ita fecerint, sese bello ciuitatem persecuturum, demonstrat. iis 9
ad diem adductis, vt imperauerat, arbitros inter ciuitates dat, qui litem æstiment, pœnamque constituant. His confectis rebus, con- 1
uentibusque peractis, in citeriorem Galliam reuertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur.

Eo

5. *in Illyricum proficiscitur*] Suetonius Cæs. c. 22 *Initio quidem Galliam Cisalpinam, Illyrico adiecto, lege Vatinia accepit: mox per senatum Comatam quoque.*

a *Pirustis*] Pirustas Ptolemæus lib. 11 cap. 17 pænultimam Illyrici gentem, Macedoniam versus, prope Drilonem fluuium constituit.

2 Eo cum venisset, circuitis omnibus hibernis, singulari militum studio, in summa rerum omnium inopia, circiter DC eius generis, cuius supra demonstrauimus naues, & longas XXIIX inuenit instructas, neque multum abesse ab eo quin paucis diebus deduci possent. 3 Collaudatis militibus, atque iis qui negotio præfuerant, quid fieri velit, ostendit, atque omnes ad portum Itium conuenire iubet, quo ex portu commodissimum in Britanniam transiectum esse cognouerat, circiter millium passuum XXX transmissum a continenti. 4 huic rei quod satis esse visum est militum, reliquit: 5 ipse cum legionibus expeditis IV & equitibus DCCC in fines Treuirorum proficiscitur: quod hi neque ad concilia veniebant, neque imperio parebant, Germanosque transrhenanos sollicitare dicebantur.

III Hæc ciuitas longe plurimum totius Galliæ equitatu valet, magnasque habet copias peditum, Rhenumque, vt supra demonstrauimus, tangit. 2 In ea ciuitate duo de principatu inter se contendebant, Induciomarus & Cingetorix: 3 ex quibus alter, simulatque de Cæsaris legionumque aduentu cognitum est, ad eum venit; se suosque omnes in officio futuros, neque ab amicitia populi Rom. defecturos confirmauit, quæque in Treui-

CAP. II. 2. *deduci possent*] immitti in mare ex terra. Virgil. Aen. III, vers. 71

Deducunt socii naues.

Seruius ibi: *Proprie, vt e contrario subducunt.*

CAP. III. 2. *Induciomarus*] Græcus Ἰνδουκιόμαρος scripsit: vulgo editum per t *Indutiomarus*.

Treuiris gererentur, ostendit. At Inducioma- 4
rus equitatum peditatumque cogere: iis-
que, qui per ætatem in armis esse non pote-
rant, in siluam Arduennam abditis, quæ ingen-
ti magnitudine per medios fines Treuirorum a
flumine Rheno ad initium Remorum pertinet,
bellum parare instituit. sed postea quam non- 5
nulli principes ex ea ciuitate, & familiaritate Cin-
getorigis adducti, & aduentu nostri exercitus per-
territi, ad Cæsarem venerunt, & de suis priua-
tim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam ci-
uitati consulere non possent; veritus, ne ab o-
mnibus desereretur Induciomarus, legatos ad
Cæsarem mittit: sese idcirco a suis discedere, 6
atque ad eum venire noluisse, quo facilius ci-
uitatem in officio contineret: ne omnis nobili-
tatis discessu, plebs propter imprudentiam labe-
retur. Itaque ciuitatem in sua potestate esse; 7
seque, si Cæsar permitteret, ad eum in castra
venturum, & suas ciuitatisque fortunas eius fi-
dei permissurum. Cæsar, etsi intellige- IV
bat, qua de caussa ea dicerentur, quæque eum
res ab instituto consilio deterreret; tamen, ne
æstatem in Treuiris consumere cogeretur, o-
mnibus rebus ad Britannicum bellum comparatis,
Induciomarum ad se cum CC obsidibus venire ius-
sit. his adductis, & filio, propinquisque eius omni- 2
bus, quos nominatim euocauerat, consolatus In-
ducio-

4. *in siluam Arduennam*] Adde infra lib. VI, 29. & quæ nos de silua hac in Notitia Orbis Antiqui disputamus.

duciomarum, hortatusque est, vti in officio per-
3 maneret: nihilo tamen secius principibus Treuirorum ad se conuocatis, eos sigillatim Cingetorigi conciliauit. quod cum meritis eius a se fieri intelligebat, tum magni interesse arbitrabatur, eius auctoritatem inter suos quamplurimum valere, cuius tam egregiam in se voluntatem perspexisset.
4 id factum grauiter tulit Induciomarus, suam gratiam inter suos minui, & qui iam ante inimico in nos animo fuisset, multo grauius hoc dolore exarsit.
V Iis rebus constitutis, Cæsar ad portum Itium cum legionibus peruenit.
2 ibi cognoscit XL naues, quæ in Meldis factæ erant, tempestate reiectas, tenere cursum non potuisse, atque eodem, vnde erant profectæ, relatas: reliquas paratas ad nauigandum, atque omnibus rebus instructas inuenit.
3 Eodem equitatus totius Galliæ conuenit, numero millium IV, principesque ex omnibus ciuitatibus ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere decreuerat: quod, cum ipse abesset, motum Galliæ verebatur.
VI Erat vna cum ceteris Dumnorix Aeduus, de quo a nobis antea dictum est. hunc secum ducere in primis con-

CAP. V. 2. *quæ in Meldis factæ erant*] Dubitat Goduinus, an hi *Meldæ* sint illi mediterranei, Parisiis finitimi, inter Matronam Sequanamque. Græcus tamen æque ὑπὸ τῶν Μέλδων. Credibilius certe in maritima regione fabricatas naues esse, quam tam longo tractu per flumen in mare deductas. Quidam codices *Belgis* habent.

ɔ Cæſarem mittere audebant. id factum ex
oſpitibus Cæſar cognouerat. Ille primo 3
ibus precibus petere contendit, vt in Gallia
queretur; partim, quod, inſuetus nauigandi,
: timeret: partim, quod religionibus ſeſe
:et impediri. poſteaquam id obſtinate ſibi 4
:ri vidit, omni ſpe impetrandi adempta;
:ipes Galliæ ſollicitare, ſeuocare ſingulos,
arique cœpit, vt in continenti remanerent:
ı territate, non ſine cauſſa fieri, vt Gallia
.i nobilitate ſpoliaretur. id eſſe conſilium 5
ıris, vt, quos in conſpectu Galliæ interfice-
:reretur, hos omnes in Britannia transdu-
necaret: fidem reliquis interponere, ius- 6
ndum poſcere, vt quod eſſe ex vſu Galliæ
llexiſſent, communi conſilio adminiſtra-
. Hæc a compluribus ad Cæſarem VII
:rebantur. qua re cognita Cæſar, quod tan-
ciuitati Aeduæ dignitatis tribuebat, coercen-
, atque deterrendum quibuscumque rebus

Corus ventus nauigationem impediebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consueuit, dabat operam, vt Dumnorigem in officio contineret, nihilo tamen secius omnia eius consilia cognosceret. tandem idoneam tempestatem nactus, milites equitesq. conscendere naues iubet. At, impeditis omnium animis, Dumnorix cum equitibus Aeduorum a castris, insciente Cæsare, domum discedere cœpit. qua re nuntiata, Cæsar, intermissa profectione, atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit, retrahique imperat: si vim faciat, neque
7 pareat, interfici iubet. nihil hunc, se absente, pro sano facturum arbitratus, qui præsentis im-
8 perium neglexisset. Ille enim reuocatus resistere, ac se manu defendere, suorumque fidem implorare cœpit, sæpe clamitans, liberum se li-
9 beræque ciuitatis esse. Illi, vt erat imperatum, circumsistunt, hominemque interficiunt. at Aedui equites ad Cæsarem omnes reuertun-
VIII tur. His rebus gestis, Labieno in continente cum III legionibus, & equitum millibus II relicto, vt portus tueretur, & rei frumentariæ prouideret, quæque in Gallia gererentur, cognosceret, & consilium pro tempore & pro

CAP. VII. 3. *Corus ventus*] spirans ab occasu solstitiali. Plin. II, 47.

8. *Ille enim reuocatus*] Sic meliores libri: ceteri ex imperita manu, *ille autem*. Est vero *enim* hoc loco idem quod *enimuero*, nihilque infert, sed aduer-

pro re caperet; ipse cum legionibus V & pari numero equitum, quam in continente relinquebat, solis occasu naues soluit: & leni A- 2
frico profectus, media circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit, &, longius delatus aestu, orta luce, sub sinistra Britanniam relictam conspexit. tum rursus, aestus commutationem 3
secutus, remis contendit, vt eam partem insulae caperet, qua optimum esse egressum superiore aestate cognouerat. qua in re admodum fuit 4
militum virtus laudanda, qui vectoriis grauibusque nauigiis, non intermisso remigandi labore, longarum nauium cursum adaequauerunt. Accessum est ad Britanniam o- 5
mnibus nauibus meridiano fere tempore, ne- 6
que in eo loco hostis est visus, sed, vt postea Caesar ex captiuis comperit, cum magnae manus eo conuenissent, multitudine nauium perterritae, quae cum annotinis priuatisque, quas sui quisque commodi caussa fecerat, amplius DCCC vna erant visae, timore a litore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant. Caesar, exposito IX
exer-

---

fandi vim habet. Sic lib. II Civ. B. c. 32 sect. 7. sic Tacit. Hist. IV. 11 extr.

CAP. VIII. 1. *quam in continente relinquebat*] Ex membranis ita Gronouius. Observ. IV. 4 p. 58. Vulgo, *quem — reliquerat.*

solis occasu] ex iisdem membranis. Vulgo, *ad solis occasum.* Sed elegantius *solis occasu.* Liuius XXII, 4 *Flaminius quum pridie solis occasu ad lacum venisset.*

8. *cum annotinis*] quas superioris anni expeditione viderant. Graecus bene, σὺν ταῖς τοῦ πρόσθεν ἔθους. Ridet Vossius, qui annonarias interpretantur.

exercitu, ac loco castris idoneo capto, vbi ex
captiuis cognouit, quo in loco hostium copiæ
consedissent, cohortibus x ad mare relictis, &
equitibus ccc, qui præsidio nauibus essent, de
III vigilia ad hostes contendit, eo minus ve-
ritus nauibus, quod in litore molli atque aperto,
deligatas ad ancoras, relinquebat; & præsidio
2 nauibus Q. Atrium præfecit. Ipse, noctu pro-
gressus millia passuum circiter XII, hostium
3 copias conspicatus est. Illi equitatu atque essedis
ad flumen progressi, ex loco superiore nostros
prohibere, & prœlium committere cœperunt.
4 repulsi ab equitatu, se in siluas abdiderunt, locum
nacti, egregie & natura & opere munitum, quem,
domestici belli, vt videbatur, caussa iam ante præ-
5 parauerant. nam, crebris arboribus succisis, o-
6 mnes introitus erant præclusi. Ipsi ex siluis
rari propugnabant, nostrosque intra munitio-
7 nes ingredi prohibebant. At milites legionis
VII, testudine facta, & aggere ad munitiones
adiecto, locum ceperunt, eosque ex siluis ex-
8 pulerunt, paucis vulneribus acceptis. sed eos
fugientes longius Cæsar persequi vetuit, & quod
loci naturam ignorabat, & quod, magna parte
diei consumpta, munitioni castrorum tempus
X relinqui volebat. Postridie eius diei,
mane, tripartito milites equitesque in expeditio-
nem misit, vt eos, qui fugerant, persequeren-
2 tur. iis aliquantum itineris progressis, cum
iam

CAP. IX. 1. *hostium copiæ consedissent*] hostes castra me-
tati essent: vt supra III, 17, sect. 5. Vide plura ad lib. V.
47 § 5.

iam extremi essent in conspectu, equites a Q.
Atrio ad Cæsarem venerunt, qui nuntiarent,
superiori nocte maxima coorta tempestate, pro-
pe omnes naues adflictas atque in litus eiectas
esse; quod neque ancoræ funesque subsi-
sterent, neque nautæ gubernatoresque vim
tempestatis pati possent. Itaque ex eo con- 3
cursu nauium magnum esse incommodum ac-
ceptum. His rebus cognitis, Cæsar legio- XI
nes equitatumque reuocari, atque itinere desi-
stere iubet: ipse ad naues reuertitur: eadem 2
fere, quæ ex nuntiis litterisque cognouerat, co-
ram perspicit, sic, vt amissis circiter XL nauibus, re-
liquæ tamen refici posse magno negotio videren-
tur. Itaque ex legionibus fabros deligit, & ex con- 3
tinenti alios arcessiri iubet; Labieno scribit, vt, 4
quamplurimas posset, iis legionibus, quæ sunt
apud eum, naues instituat. Ipse, etsi res erat mul- 5
tæ operæ ac laboris tamen commodissimum esse
statuit, omnes naues subduci, & cum castris vna
munitione coniungi. In his rebus circiter dies 6
x consumit, ne nocturnis quidem temporibus
ad laborem militum intermissis. subductis na- 7
uibus, castrisque egregie munitis, easdem copi-
as, quæ antea præsidio nauibus fuerant, relin-
quit. ipse eodem, vnde redierat, proficiscitur.
eo cum venisset, maiores iam vndique in eum 8
lo-

CAP. XI. 3. *arcessiri*] arcessiri & accersiri legitur, sed Priscianus & Lipsius prius commendant. Vide Orthographiam. Casus *iri* ex quarta forma antiquus, vt Columellæ IX, 8. *lacessiri*.

5. *naues subduci*] e mari in terram. vide supra cap. I sect. 2. huius libri.

9 locum copiæ Britannorum conuenerant. summa imperii bellique administrandi communi consilio permissa est Cassiuellauno, cuius fines a maritimis ciuitatibus flumen diuidit, quod appellatur Tamesis, a mari circiter millia passuum
10 LXXX. huic superiori tempore cum reliquis ciuitatibus continentia bella intercesserant: sed, nostro aduentu permoti Britanni, hunc toti bel-
XII lo imperioque præfecerant. Britanniæ pars interior ab iis incolitur, quos natos in in-
2 sula ipsa memoria proditum dicunt. maritima pars ab iis, qui, prædæ ac belli inferendi caussa, ex Belgio transierant, qui omnes fere iis nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ex ciuitatibus eo peruenerunt, & bello illato ibi remanserunt, atque agros colere cœperunt.
3 Hominum est infinita multitudo, creberrimaque ædificia, fere Gallicis consimilia: pecoris ma-
4 gnus numerus. vtuntur aut nummo æreo, aut anulis ferreis, ad certum pondus examinatis,
5 pro nummo. nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus; in maritimis ferrum: sed eius exigua est copia: ære vtuntur importato. materia cuiusque generis, vt in Gallia est, præ-
6 ter fagum atque abietem. Leporem, & gallinam, & anserem gustare, fas non putant; hæc tamen alunt

CAP. XII. 4. *aut anulis ferreis*] Sic libri veteres, & Græcus δακτυλίοις. Scaliger suffecit *taleis*, ingenio, an ex codice incertum: quem plures hodie sequuntur, taleas interpretantes ferri præsegmina, ad similitudinem: quam vero non facile inuenire aut explicare contigerit.

alunt animi voluptatisque caussa. loca sunt 7
temperatiora, quam in Gallia, remissioribus fri-
goribus. Insula natura triquetra, cuius XIII
vnum latus est contra Galliam. huius lateris al-
ter angulus, qui est ad Cantium, quo fere ex
Gallia naues appelluntur, ad orientem solem, in-
ferior ad meridiem spectat. hoc latus tenet cir-
citer millia passuum D. alterum vergit ad Hi- 2
spaniam atque occidentem solem, qua ex parte
est Hibernia, dimidio minor, vt existimatur,
quam Britannia; sed pari spatio transmissus, at-
que ex Gallia est in Britanniam. in hoc medio 3
cursu est insula, quæ appellatur Mona: complu-
res præterea minores obiectæ insulæ existiman-
tur: de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies
continuos xxx sub bruma esse noctem. nos ni- 4
hil de eo percunctationibus reperiebamus, nisi
certis ex aqua mensuris, breuiores esse noctes,
quam

CAP. XIII. 1. *ad Cantium*] Cantium ἄκρον, *promontorium* est Ptolemæo, a quo regio adiecta *Cantium* appellatur. Notus tractus, manente nomine, & hic quoque satis designatus. Metaphrasis, πρὸς τῇ Καντίῳ πόλει; sed ignotum geographis huius nominis oppidum.

2. *pari spatio transmissus*] secundo casu, quasi transfretationis. Transmissus enim traiectus est, seu, vt significantius hoc loco Græcus vertit, διάπλους.

3. *in hoc cursu*] cursu maris, nauigatione inter Britanniam & Hiberniam.

Mona] non illa Taciti, quæ proxima Britanniæ, angusto freto diremta; sed superior, in medio cursu sita, ac etiamnum vocata *Man*.

4. *certis ex aqua mensuris*] clepsydris, seu h· ologiis ad aquæ mensuram factis.

5 quam in continente, videbamus. huius est lon-
gitudo lateris, vt fert illorum opinio, DCC
6 millium passuum. tertium est contra septem-
trionem, cui parti nulla est obiecta terra: sed
eius angulus lateris maxime ad Germaniam spe-
ctat. huic millia passuum DCCC in longitudinem
7 esse existimatur. Ita omnis insula est in circui-
XIV tu vicies centena millia passuum. Ex his
omnibus longe sunt humanissimi, qui Canti-
um incolunt, quæ regio est maritima omnis,
neque multum a Gallica differunt consuetudi-
2 ne. interiores plerique frumenta non serunt,
sed lacte & carne viuunt, pellibusque sunt vestiti.
omnes vero se Britanni vitro inficiunt, quod
3 cæruleum effecit colorem. atque hoc horribi-
liore sunt in pugna adspectu: capilloque sunt
promisso, atque omni parte corporis rasa præ-
4 ter caput & labrum superius. vxores habent
deni duodenique inter se communes, & maxi-
me fratres cum fratribus, & parentes cum li-
beris. sed, si qui sunt ex his nati, eorum ha-
bentur liberi, a quibus primum virgines quæ-
XV que ductæ sunt. Equites hostium esseda-
riique acriter prœlio cum equitatu nostro in iti-
nere conflixerunt, ita tamen, vt nostri omnibus
partibus superiores fuerint, atq. eos in siluas col-
2 lesque compulerint. sed, compluribus inter-
fectis, cupidius insecuti, nonnullos ex suis a-
3 miserunt. At illi, intermisso spatio, impru-
den-

Cap. XIV. 2. *se Britanni vitro inficiunt*] Tuetur Salmasius, ad Solini cap. 23 pag. 180, contra eos, qui *luteo* vel *glasto* substituunt.

dentibus noſtris, atque occupatis in munitione caſtrorum, ſubito ſe ex ſiluis eiecerunt; impetuque in eos facto, qui erant in ſtatione pro caſtris collocati, acriter pugnauerunt: dua- 4
busque miſſis ſubſidio cohortibus a Cæſare, atque his primis legionum duarum, cum hæ, intermiſſo perexiguo loci ſpatio, inter ſe conſtitiſſent, nouo genere pugnæ, perterritis noſtris, 5
per medios audaciſſime proruperunt, ſeque inde incolumes receperunt. Eo die Q. Labe- 6
rius Durus, tribunus mil. interficitur. illi, pluribus ſubmiſſis cohortibus, repelluntur. To- XVI
to hoc in genere pugnæ cum ſub oculis omnium ac pro caſtris dimicaretur, intellectum eſt, noſtros, propter grauitatem armorum, quod neque inſequi cedentes poſſent, neque ab ſignis diſcedere auderent, minus aptos
eſſe ad huius generis hoſtem: equites autem 2
magno cum periculo dimicare, propterea quod illi etiam conſulto plerumque cederent; & cum paullulum ab legionibus noſtros remouiſſent, ex eſſedis deſilirent, & pedibus diſpari prœlio
contenderent. Equeſtris autem prœlii ratio & 3
cedentibus & inſequentibus par atque idem
periculum inferebat. Accedebat huc, vt, num- 4
quam conferti, ſed rari magnisque interuallis prœliarentur, ſtationesque diſpoſitas haberent, atque alios alii deinceps exciperent, integri-
que & recentes defatigatis ſuccederent. Po- XVII
ſtero die procul a caſtris hoſtes in collibus conſtiterunt, rarique ſe oſtendere, & lentius, quam

pridie, noſtros equites prœlio laceſſere cœpe-
2 runt. ſed meridie, cum Cæſar pabulandi cauſ-
ſa III legiones, atque omnem equitatum cum
C. Trebonio legato miſiſſet, repente ex omni-
bus partibus ad pabulatores aduolauerunt, ſic,
vti ab ſignis legionibusque non abſiſterent.
3 noſtri acriter in eos impetu facto, repule-
runt: neque finem inſequendi fecerunt, quoad
ſubſidio confiſi equites, cum poſt ſe legiones
4 viderent, præcipites hoſtes egerunt: magno-
que eorum numero interfecto, neque ſui col-
ligendi, neque conſiſtendi, aut ex eſſedis deſilien-
5 di facultatem dederunt. Ex hac fuga protinus,
quæ vndique conuenerant, auxilia diſceſſerunt:
neque poſt id tempus vmquam ſummis nobis-
XVIII cum copiis hoſtes contenderunt. Cæſar, co-
gnito conſilio eorum, ad flumen Tameſim, in
fines Caſſiuellauni, exercitum duxit: quod flu-
men vno omnino loco pedibus, atque hoc ægre,
2 tranſiri poteſt. eo cum veniſſet, animaduer-
tit, ad alteram fluminis ripam magnas eſſe co-
3 pias hoſtium inſtructas. ripa autem erat acu-
tis ſudibus præfixis munita: eiusdemq. generis ſub
4 aqua defixæ ſudes flumine tegebantur. Iis rebus
cognitis a captiuis perfugisque, Cæſar, præmiſſo
equitatu, confeſtim legiones ſubſequi iuſſit. Sed
5 ea celeritate atque impetu milites ierunt, cum
capite ſolo ex aqua exſtarent, vt hoſtes impe-
tum legionum atque equitum ſuſtinere non poſ-
ſent, ripasque dimitterent, ac ſe fugæ manda-
XIX rent. Caſſiuellaunus, vt ſupra demonſtra-
ui-

nimus, omni ſpe depoſita contentionis, dimiſſis amplioribus copiis, millibus circiter IV eſſedariorum retentis, itinera noſtra ſeruabat: paullulumque ex via excedebat, locisque impeditis atque ſilueſtribus ſeſe occultabat: atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognouerat, pecora atque homines ex agris in ſiluas compellebat: &, cum equitatus noſter liberius, 2
vaſtandi prædandique cauſſa, ſe in agros effunderet, omnibus viis notis, ſemitisque eſſedarios ex ſiluis emittebat; & magno cum periculo noſtrorum equitum, cum iis confligebat; atque hoc metu latius vagari prohibebat. Re- 3
linquebatur, vt neque longius ab agmine legionum diſcedi Cæſar pateretur, & tantum in agris vaſtandis incendiisque faciendis hoſtibus noceretur, quantùm labore atque itinere legionarii milites efficere poterant. In- XX
terim Trinobantes, prope firmiſſima earum regionum ciuitas, ex qua Mandubratius adoleſcens, Cæſaris fidem ſecutus, ad eum in continentem Galliam venerat, cuius pater Imanuentius in ea ciuitate regnum obtinuerat, interfectusque erat a Caſſiuellauno; ipſe fuga mortem vitauerat, legatos ad Cæſarem mittunt. pollicenturque 2
ſeſe ei dedituros, & imperata facturos. petunt, vt Mandubratium ab iniuria 3
Caſſiuellauni defendat; atque in ciuitatem mittat, qui præſit, imperiumque obtineat.

His

CAP. XX. 1. *Trinobantes*] Hi Ptolemæi ſunt τρινόαντες, trans flumen Tameſin, quorum Londinium in ripa fuit.

His Cæsar imperat, obsides XL, frumentumque exercitui. Mandubratiumque ad eos mittit. illi imperata celeriter fecerunt: obsides ad numerum frumentumque miserunt.

XXI Trinobantibus defensis, atque ab omni militum iniuria prohibitis, quæ Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi, legationibus missis
2 sese Cæsari dediderunt. ab his cognoscit, non longe ex eo loco oppidum Cassiuellauni abesse. siluis paludibusque munitum, quo satis magnus
3 hominum pecorisque numerus conuenerit. oppidum autem Britanni vocant, cum siluas impeditas vallo atq. fossa munierunt, quo, incursionis hostium vitandæ caussa, conuenire consue-
4 uerunt. eo proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregie natura atque opere munitum: tamen hunc duabus ex partibus oppugnare con-
5 tendit. Hostes, paullisper morati, militum nostrorum impetum non tulerunt; seseque ex alia
6 parte oppidi eiecerunt. magnus ibi numerus pecoris repertus: multique in fuga sunt comprehensi

CAP. XXI. 1. *Cenimagni, Segontiaci, Ancalites*] Obscuri cum *Bibrocis* & *Cassis*, qui sequuntur. *Cenimagni*, Græco Κενίμανοι, quasi a Cenimanis Aulercis profecti: sicut plura Gallicarum gentium nomina in Britannis. Lipsio & Camdeno vox concreta est ex duabus gentibus illi ex Icenis & Cangis; huic ex iisdem Icenis & Regnis. Sed pugnant hæc cum libris.

2. *oppidum Cassiuellauni*] cujus ignotum nomen.

3. *oppidum Britanni vocant*] Strabo lib. IV pag. 138 de Britannis: πόλεις αὐτῶν οἱ δρυμοὶ, *oppida illorum sunt nemora.*

i atque interfecti. Dum hæc in his XXII
; geruntur, Cassiuellaunus ad Cantium,
l esse ad mare, supra demonstrauimus, qui-
regionibus IV reges præerant, Cingetorix,
ilius, Taximagulus, Segonax, nuntios mit-
tque his imperat, vt, coactis omnibus eo-
, castra naualia de improuiso adoriantur,
e oppugnent. hi cum ad castra venissent, 2
ri, eruptione facta, multis eorum inter-
s, capto etiam nobili duce Lugotorige, su-
ncolumes reduxerunt. Cassiuellaunus, hoc 3.
lio nuntiato, tot detrimentis acceptis, va-
s finibus, maxime etiam permotus defectio-
iuitatum, legatos per Atrebatem Comium,
editione, ad Cæsarem mittit. Cæsar, cum 4
isset hiemem in continente, propter repen-
s Galliæ motus agere, neque multum æsta-
peresset, atque id facile extrahi posse intel-
et; obsides imperat, & quid in annos singu-
ectigalis populo R. Britannia penderet, con-
t. interdicit atque imperat Cassiuellauno, 5
Mantubratio neu Trinobantibus noce-
Obsidibus acceptis, exercitum redu- XXIII
ad mare, naues inuenit refectas. his de- 2
is, quod & captiuorum magnum nume-
habebat, & nonnullæ tempestate deperie-
naues, duobus commeatibus exercitum re-
are constituit. ac si accidit, vt, ex tanto 3
um numero, tot nauigationibus, neque hoc
e superiore anno vlla omnino nauis, quæ
es portaret, desideraretur: at ex iis, quæ ina- 4

nes ex continente ad eum remitterentur, & prioris commeatus expositis militibus, & quas postea Labienus faciendas curauerat, numero LX, perpaucæ locum caperent, reliquæ fere omnes reiicerentur.
5 quas cum aliquamdiu Cæsar frustra exspectasset, ne anni tempore nauigatione excluderetur, quod æquinoctium suberat, necessario
6 angustius milites collocauit. ac summam tranquillitatem consecutus, secunda inita cum soluisset vigilia, prima luce terram attigit, omnesque incolumes naues perduxit.
XXIV Subductis nauibus, concilioque Gallorum Samarobriuæ peracto, quod eo anno frumentum in Gallia, propter siccitates, angustius prouenerat, coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hibernis collocare, legionesque in plures ciuitates distribuere.
2 ex quibus vnam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit; alteram in Neruios, Q. Ciceroni; tertiam in Essuos, L. Roscio; quartam in Remis, cum T. Labieno, in confinio Treuirorum, hiemare iussit:
3 tres in Belgio collocauit: his M. Crassum quæstorem, &

CAP. XXIV. 1. *Samarobriuæ*] Hoc verum nomen ex Faerni & Vrsini codicibus: Ptolemæo Σαμαρόβριυα: non Samarobrina, vt in editis multis est. Et Cicero *Samarobriua*, lib. VIII ep. XI & XVI. *Briua* siue *briga* pons est Celtice. quem oppidum habet in Samara fluuio. Hodie *Amiens*, caput Ambianorum.

2. *tertiam in Essuos*] Quod nemo vmquam Essuorum meminit, D. Vossius & Hadr. Valesius censent *Aeduos* legendum esse.

3. *tres in Belgio collocauit*] Belgium pars est Galliæ Belgicæ, non tota: complectitur *Bellouacos*, *Atrebates* &

& L. Munatium Plancum, & C. Trebonium legatos præfecit. vnam legionem, quam proxime trans Padum conscripserat, & cohortes v in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam & Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis & Catiuulci erant, misit. his militibus Q. Titu- 4
rium Sabinum, & L. Auruncuꝉeium Cottam, legatos, præesse iussit. Ad hunc modum distri- 5
butis legionibus, facillime inopiæ frumentariæ sese mederi posse existimauit. atque harum 6
tamen omnium legionum hiberna (præter eam, quam L. Roscio in pacatissimam & quietissimam partem ducendam dederat) millibus passuum C. continebantur. Ipse interea, quoad legiones 7
collocasset, munitaque hiberna cognouisset, in Gallia morari constituit. Erat in Carnu- 8
tibus summo loco natus Tasgetius, cuius maiores in sua ciuitate regnum obtinuerant. XXV
huic Cæsar, pro eius virtute atque in se beneuolentia, quod in omnibus bellis singulari eius opera fuerat vsus, maiorum locum restituerat. 2
tertium iam hunc annum regnantem inimici palam, multis etiam ex ciuitate auctoribus, interfecerunt. defertur ea res ad Cæsarem. ille 3
veritus, quod ad plures res pertinebat, ne ciuitas eorum impulsu deficeret, L. Plancum cum 4
legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet, ibique hiemare; quorum opera cognouerat Tasgetium interfectum, hos comprehensos

Ambianos: Vide infra cap. 46. sect. 1, & nostram Notit. Orbis antiqui lib. 11 cap. 3 extr.

5 ſos ad ſe mittere. Interim ab omnibus legatis
quæſtoribusque, quibus legiones transdiderat,
certior factus eſt, in hiberna peruentum, locum-
XXVI que hibernis eſſe munitum. Diebus cir-
citer XV, quibus in hiberna ventum eſt, initium
repentini tumultus ac defectionis ortum eſt ab
2 Ambiorige & Catiuulco: qui, cum ad fines
regni ſui Sabino Cottæque præſto fuiſſent, fru-
mentumque in hiberna comportauiſſent, Indu-
ciomari, Treuiri nuntiis impulſi, ſuos concita-
uerunt, ſubitoque oppreſsis lignatoribus, magna
3 manu ad caſtra oppugnatum venerunt. cum ce-
leriter noſtri arma cepiſſent, vallumque adſcen-
diſſent, atque vna ex parte Hiſpanis equitibus
emiſſis, equeſtri prœlio ſuperiores fuiſſent; de-
ſperata re, hoſtes ſuos ab oppugnatione redu-
4 xerunt. tum ſuo more conclamauerunt, vti ali-
qui ex noſtris ad colloquium prodirent; habere
ſeſe, quæ de re communi dicere vellent, quibus
XXVII controuerſias minui poſſe ſperarent. Mit-
titur ad eos colloquendi cauſſa C. Arpinius,
eques Romanus, familiaris Q. Titurii, & Q. Iu-
nius ex Hiſpania quidam, qui iam ante, miſſu
Cæſaris, ad Ambiorigem ventitare conſueuerat:
apud quos Ambiorix in hunc modum locutus eſt.
2 *Seſe pro Cæſaris in ſe beneficiis plurimum ei con-
fiteri debere, quod eius opera ſtipendio liberatus
eſſet, quod Aduaticis finitimis ſuis pendere con-
ſueſſet: quodque ei & filius & fratris filius ab
Cæſare remiſſi eſſent, quos Aduatici, obſidum nu-
mero miſſos, apud ſe in ſeruitute & catenis tenuiſ-*
3 *ſent. neque id, quod fecerat de oppugnatione*
ca-

orum, aut iudicio aut voluntate sua fecisse,
oactu ciuitatis, suaque esse eiusmodi impe-
vt non minus haberet in se iuris multitudo,
n ipse in multitudinem. ciuitati porro hanc 4
e belli caussam, quod repentinæ Gallorum
urationi resistere non potuerit: id se facile
umilitate sua probare posse; quod non adeo
nperitus rerum, vt suis copiis populum Rom.
perare posse confidat: sed esse Galliæ com- 5
e consilium, omnibus hibernis Cæsaris oppu-
idis hunc esse dictum diem, ne qua legio alte-
gioni subsidio venire posset. non facile Gal- 6
Gallis negare potuisse, præsertim cum de re-
randa communi libertate consilium initum
etur. quibus quoniam pro pietate satisfe- 7
, habere se nunc rationem officii: pro bene-
Cæsarem monere, orare Titurium pro hospitio,
ue ac militum saluti consulat. magnam ma- 8
Germanorum conductam Rhenum trans-
hanc adfore biduo: ipsorum esse consilium, 9
tne prius, quam finitimi sentiant, eductos
ibernis milites aut ad Ciceronem aut ad La-
um deducere, quorum alter millia passuum
ter L. alter paullo amplius ab iis absit. il- 10
e polliceri, & iureiurando confirmare, tutum
er per fines suos daturum; quod cum faciat, 11
uitati sese consulere, quod hibernis leuetur,
æsari pro eius meritis gratiam referre. Hac
ione habita, discedit Ambiorix. C. Ar- XXVIII
is & Iunius, quæ audierint, ad legatos
runt. illi repentina re perturbati, etsi ab ho-
ste

ste ea dicebantur, non tamen negligenda existimabant: maximequé hac re permouebantur, quod ciuitatem ignobilem atq. humilem Eburonum, sua sponte, populo R. bellum facere ausam,
2 vix erat credendum. Itaque ad concilium rem
deferunt: magnaque inter eos existit controuer-
3 sia. L. Aurunculeius, compluresque tribuni mil. & primorum ordinum centuriones, *nihil temere agendum, neque ex hibernis iniussu Cæsaris*
4 *discedendum* existimabant. *quantasvis magnas copias etiam Germanorum sustineri posse, muni-*
5 *tis hibernis*, docebant. *rem esse testimonio, quod primum hostium impetum, multis vltro vul-*
6 *neribus illatis, fortissime sustinuerint. re frumentaria non premi. interea & ex proximis hiber-*
7 *nis, & a Cæsare conuentura subsidia.* postremo, *quid esse leuius aut turpius, quam auctore hoste de*
XXIX *summis rebus capere consilium?* Contra ea Titurius, *sero facturos*, clamitabat, *cum maiores manus hostium, adiunctis Germanis, conuenissent: aut cum aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum, breuem consulendi esse oc-*
2 *casionem. Cæsarem* arbitrari *profectum in Italiam, nec aliter Carnutes interficiendi Tasgetii consilium fuisse capturos, neque Eburones, si ille adesset, tanta cum contemptione nostri ad castra venturos esse.*
3 *non hostem auctorem sed rem spectare; subesse Rhe-*

CAP. XXVIII. 3. *primorum ordinum centuriones*] primi pili centurio, primus princeps, primus hastatus. Vide supra lib. I c. 41. sect. 3. & hoc libro V c. 37, s. k.
CAP. XXIX. 3. *subesse Rhenum*] Græc. πλησίον ὁ Ῥῆνος.

*Rhenum; magno esse Germanis dolori Ariouisti
mortem, & superiores nostras victorias. arde-* 4
*re Galliam, tot contumeliis acceptis, sub populi R.
imperium redactam, superiore gloria rei militaris
exstincta.* postremo, *quis hoc sibi persuaderet, sine* 5
*certa re, Ambiorigem ad eiusmodi consilium de-
scendisse? suam sententiam in vtramque partem
esse tutam: si nil sit durius, nullo cum pericu-* 6
*lo ad proximam legionem peruenturos; si Gallia
omnis cum Germanis consentiat, vnam esse in ce-
leritate positam salutem. Cotta quidem, atque* 7
*eorum, qui dissentirent, consilium quem haberet
exitum? in quo si non præsens periculum, at
certe longa obsidione fames esset pertimescen-
da.* Hac in vtramque partem habita dis- XXX
putatione, cum a Cotta primisque ordinibus
acriter resisteretur: *Vincite*, inquit, *si ita vultis*,
Sabinus, & id clariore voce, vt magna pars mi-
litum exaudiret: *neque is sum*, inquit, *qui gra-* 2
*uissime ex vobis mortis periculo terrear: hi sa-
pient, & si grauius quid acciderit, abs te ratio-
nem reposcent. qui, si per te liceat, perendino* 3
*die cum proximis hibernis coniuncti, communem
cum reliquis casum sustineant, nec reiecti, & re-
legati longe ab ceteris, aut ferro aut fame inter-
eant*

---

esse dolori Ariouisti mortem] Cluuerius .A. Germ. 1 c. 13 *fortem* mauult legere, quia victus effugerit. At potest ex vulnere in Gallia accepto, aut mœrore mortuus esse. Et libri consentiunt omnes, & Græcus interpres θάνατον: etiam quæ Iulii Celsi nomine exstat Cæsaris historia p. 65 *Ariouisti fuga ac morte.*

XXXI eant. Consurgitur ex consilio: comprehendunt vtrumque, & orant, ne sua dissensione & pertinacia rem in summum periculum deducant:
2 facilem esse rem, seu maneant seu proficiscantur, si modo vnum omnes sentiant, ac probent: contra in dissensione nullam se
3 salutem perspicere. Res disputatione ad mediam noctem perducitur. tandem dat Cotta per-
4 motus manus: superat sententia Sabini. pronuntiatur, prima luce ituros: consumitur vigiliis reliqua pars noctis: cum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere cogeretur.
5 Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur, & languore militum, & vigiliis pericu-
6 lum augeatur. Prima luce sic ex castris proficiscuntur, vt, quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, longissimo agmine, ma-
XXXII gnisque impedimentis. At hostes, posteaquam ex nocturno fremitu vigiliisque de profectione eorum senseeunt, collocatis insidiis bipartito in siluis, opportuno atque occulto loco, a millibus passuum circiter II Romanorum ad-
2 uentum exspectabant. &, cum se maior pars agminis in magnam conuallem demisisset, ex vtraque parte eius vallis subito sese ostenderunt, no-

CAP. XXXI. 1. *comprehendunt vtrumque*] Centuriones & tribuni vtrumque legatum Sabinum & Cottam prensant, amplectuntur amice, & orant.

3. *dat Cotta permotus manus*] cedit Sabino, & ægre consensit, tamquam victus.

nouissimosque premere, & primos prohibere
adscensu, atque iniquissimo nostris loco prœ-
lium committere cœperunt. Tum de- XXXIII
mum Titurius, vti qui nihil ante prouidisset,
trepidare & concursare, cohortesque disponere:
hæc tamen ipsa timide atque vt eum omnia de-
ficere viderentur: quod plerumq. iis accidere con-
sueuit, qui in ipso negotio consilium capere co-
guntur. At Cotta, qui cogitasset, hæc posse in iti- 2
nere accidere, atque ob eam caussam profectio-
nis auctor non fuisset, nulla in re communi sa-
luti deerat, &, in appellandis cohortandisque mi-
litibus, imperatoris, & in pugna, militis officia 3
præstabat. cumque propter longitudinem agmi-
nis minus facile per se omnia obire, &, quid
quoquo loco faciendum esset, prouidere possent;
iusserunt pronuntiari, vt impedimenta relinque- 4
rent, atque in orbem consisterent. quod consi-
lium etsi in eiusmodi casu reprehendendum non 5
est, tamen incommode accidit. nam & no-
stris militibus spem minuit, & hostes ad pu-
gnandum alacriores effecit, quod non sine sum-
mo timore & desperatione id factum videbatur. 6
præterea accidit, quod fieri necesse erat, vt vul-
go milites ab signis discederent, quæque quis-
que eorum carissima haberet, ab impedimentis
petere atque arripere properaret, & clamore
ac fletu omnia complerentur. At barbaris con- XXXIV
silium non defuit. nam duces eorum tota acie
pronunciari iusserunt, ne quis ab loco discede-
ret:

CAP. XXXIII. 3. *in orbem consisterent*] De orbe militari diximus supra ad lib. IV. 37, 2.

ret: illorum esse prædam, atque illis reseruari, quæcumque Romani reliquissent: proinde o-
2 mnia in victoria posita existimarent. Erant & virtute & numero pugnando pares nostri: tametsi a duce & a fortuna deserebantur: tamen omnem spem salutis in virtute ponebant, &, quoties quæque cohors procurrerat, ab ea par-
3 te magnus hostium numerus cadebat. Qua re animaduersa, Ambiorix pronuntiari iubet, vt procul tela coniiciant, neu propius accedant: &, quam in partem Romani impetum fecerint,
4 cedant: leuitate armorum, & quotidiana exercitatione nihil iis noceri posse: rursus, se ad
XXXV signa recipientes, insequantur. Quo præcepto ab iis diligentissime obseruato, cum quæpiam cohors ex orbe excesserat, atque impetum fecerat, hostes velocissime refugiebant.
2 Interim ea parte nudari necesse erat, & ab late-
3 re aperto tela recipi. rursus, cum in eum locum, vnde erant egressi, reuerti cœperant, & ab iis, qui cesserant, & ab iis qui proximi steterant, cir-
4 cumueniebantur: sin autem locum tenere vellent, neque virtuti locus relinquebatur, neque a tanta multitudine coniecta tela a confertis vi-
5 tari poterant. tamen tam multis incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, resistebant, &, magna parte diei consumpta, cum a prima luce ad horam IIX pugnaretur, nihil, quod

CAP. XXXIV. 2. *virtute & numero pugnando pares*] id est inter pugnandum. Græcus interpres nullam gerundii huius rationem habuit. Veteres libri, *numero pugnandi*.

quod ipsis esset indignum, committebant. Tum 6
T. Baluentio, qui superiore anno primum pilum
duxerat, viro forti, & magnæ auctoritatis, v-
trumque femur tragula transiicitur. Q. Luca- 7
nius, eiusdem ordinis, fortissime pugnans, dum
circumuento filio subuenit, interficitur. L. Cot- 8
ta legatus, omnes cohortes ordinesque adhor-
tans, in aduersum os funda vulneratur. His XXXVI
rebus permotus Q. Titurius, cum procul Am-
biorigem suos cohortantem conspexisset, inter-
pretem suum, Cn. Pompeium ad eum mittit,
rogatum, vt sibi militibusque parcat. Ille ap- 2
pellatus, respondit: *si velit secum colloqui, licere;
sperare, a multitudine impetrari posse, quod ad
militum salutem pertineat; ipsi vero nihil nocitum
iri, inque eam rem se suamque fidem interponere.*
Ille cum Cotta saucio communicat, si videatur, 3
pugna vt excedant, & cum Ambiorige vna col-
loquantur: sperare se ab eo de sua ac militum
salute impetrari posse. Cotta se ad armatum 4
hostem iturum negat, atque in eo perseue-
rat. Sabinus, quos in præsentia tribunos XXXVII
mil. circum se habebat, & primorum ordinum
centuriones, se sequi iubet: & cum propius Am-
biorigem accessisset, iussus arma abiicere, impe-
ratum facit: suisque, vt idem faciant, imperat.
Interim dum de conditionibus inter se agunt, 2
longiorque consulto ab Ambiorige instituitur
sermo, paullatim circumuentus interficitur. tum 3
vero

CAP. XXXV. 6. *primum pilum duxerat*] Centurio primi pili fuerat.

vero suo more victoriam conclamant, atque
vlulatum tollunt; impetuque in nostros facto,
4 ordines perturbant. ibi L. Cotta pugnans in-
terficitur cum maxima parte militum, reliqui
5 se in castra recipiunt, vnde erant egressi. ex
quibus L. Petrosidius aquilifer cum magna mul-
titudine hostium premeretur, aquilam intra val-
lum proiecit, ipse pro castris fortissime
6 pugnans occiditur. alii ægre ad noctem op-
pugnationem sustinent: noctu ad vnum omnes,
7 desperata salute, seipsi interficiunt. pauci ex
prœlio elapsi, incertis itineribus per siluas ad T.
Labienum legatum in hiberna perueniunt; at-
que eum de rebus gestis certiorem faci-
XXXVIII unt. Hac victoria sublatus Ambiorix,
statim cum equitatu in Aduaticos, qui erant eius
regno finitimi, proficiscitur; neque diem ne-
que noctem intermittit, peditatumque se sub-
2 sequi iubet. Re demonstrata, Aduaticisque
concitatis, postero die in Neruios peruenit: hor-
taturque, ne sui in perpetuum liberandi, at-
que vlciscendi Romanos pro iis, quas accepe-
3 rint, iniuriis, occasionem dimittant. interfe-
ctos esse legatos duos, magnamque partem ex-
4 ercitus interisse, demonstrat; nihil esse ne-
gotii, subito oppressam legionem, quæ cum Ci-
cerone hiemet, interfici; se ad eam rem profi-
XXXIX tetur adiutorem. Facile hac oratione Ner-
uiis

CAP. XXXVII. 3. *victoriam conclamant atque vlulatum*] Liuius, lib. v, 37, Gallis non modo in prœlio *trucem cantum & horrendum sonum*; sed post victoriam etiam c. 39 *vlulatus & cantus dissonos* tribuit.

uiis persuadet. itaque confestim dimissis nun-
tiis ad Centrones, Grudios, Leuacos, Pleumo-
sios, Gordunos, qui omnes sub eorum imperio
sunt, quam maximas manus possunt, cogunt, &
de improuiso ad Ciceronis hiberna aduolant,
nondum ad eum fama de Titurii morte perla-
ta. Huic quoque accidit, quod fuit necesse, vt 2
non nulli milites, qui, lignationis munitionis-
que caussa, in siluas discessissent, repentino equi-
tum aduentu interciperentur. his circum- 3
uentis, magna manu Eburones, Aduatici, Ner-
uii, atque horum omnium socii & clientes, le-
gionem oppugnare incipiunt: nostri celeriter ad
arma concurrunt, vallum conscendunt. ægre 4
is dies sustentatur, quod omnem spem hostes
in celeritate ponebant; atque hanc adepti victo-
riam, in perpetuum se fore victores confide-
bant. Mittuntur ad Cæsarem confestim XL
a Cicerone litteræ, magnis propositis præmiis,
si pertulissent. obsessis omnibus viis, missi inter-
cipiuntur. noctu ex ea materia, quam munitionis 2
caussa comportauerant, turres cxx excitantur
incredibili celeritate: quæ deesse operi videban-
tur, perficiuntur. Hostes postero die, multo 3
maioribus copiis coactis, castra oppugnant, fos-
sam complent. a nostris eadem ratione, qua 4
pridie, resistitur. hoc idem deinceps reliquis 5
fit

CAP. XXXIX. 1. *Centrones, Grudios, Leuacos &c.*] Hi Neruiorum clientes ac finitimi ignorantur. Certe diuersi hi Centrones ab Alpinis sunt lib. 1 cap. 10.

CAP. XL. 2. *turres* CXX] Et metaphrasis ἑκατὸν καὶ εἴκοσι: ne de numero dubites.

fit diebus. nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur: non ægris, non vulneratis, facultas quietis datur: quæcumque ad proximi diei oppugnationem opus ſunt, noctu comparantur.
6 multæ præuſtæ ſudes, magnus muralium pilorum numerus inſtituitur: turres contabulantur; pinnæ loricæque ex cratibus attexuntur.
7 ipſe Cicero, cum tenuisſima valetudine eſſet, ne nocturnum quidem ſibi tempus ad quietem relinquebat: vt vltro militum concurſu, ac vocibus, ſibi parcere cogeretur.
XLI Tunc duces principesque Neruiorum, qui aliquem ſermonis aditum cauſſamque amicitiæ cum Cicerone habebant, colloqui ſeſe velle dicunt.
2 facta poteſtate, eadem, quæ Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant:
3 *omnem eſſe in armis Galliam: Germanos Rhenum tranſiſſe: Cæſaris, reliquorumque hiberna oppugnari.* addunt etiam, de Sabini morte.
4 Ambiorigem oſtentant, fidei faciundæ cauſſa:
5 *errare eos*, dicunt, *ſi quidquam ab iis præſidii ſperent, qui ſuis rebus diffidant; ſeſe tamen ſcire hoc eſſe in Ciceronem populumque R. animo, vt nihil, niſi hiberna recuſent, atque hanc inueteraſcere conſuetudinem nolint:*
6 *licere illis incolumibus per ſe ex hibernis diſcedere,*

6. *muralium pilorum*] grandiorum, quibus murus ſeu vallum contra adſcendentes defendebatur.

CAP. XLI. 4. *Ambiorigem oſtentant*] paullo ante amicum Cæſaris, tot deuinctum beneficiis: nunc hoſtem, & caſtrorum oppugnatorem: vt, facilius credat Cicero, omnem Galliam in armis aduerſus Romanos eſſe.

re, & , in quascumque partes velint, sine metu
proficisci. Cicero ad hæc vnum modo respon- 7
dit: *Non esse consuetudinem populi R. vllam ac-*
cipere ab hoste armato conditionem: *si ab ar-* 8
mis discedere velint, se adiutore vtantur, lega-
tosque ad Cæsarem mittant: sperare se, pro eius
iustitia, quæ petierint, impetraturos. Ab hac XLII
spe repulsi Neruii, vallo pedum XI, & fossa pedum
XV hiberna cingunt. hæc superiorum annorum 2
consuetudine a nostris cognouerant; &, quosdam
de exercitu nacti captiuos, ab his docebantur. sed 3
nulla his ferramentorum copia, quæ esset ad
hunc vsum idonea, gladiis cæspites circumci-
dere manibus sagulisque terram exhaurire co-
gebantur. qua quidem ex re hominum mul- 4
titudo cognosci potuit. nam minus horis tribus
decem millium passuum circuitu munitionem
perfecerunt: reliquisque diebus turres ad altitu- 5
dinem valli, falces, testudinesque, quas iidem ca-
ptiui docuerant, parare ac facere cœperunt. Se- XLIII
ptimo oppugnationis die, maximo coorto ven-
to, feruentes fusili ex argilla glandes, fundis,
&

CAP. XLII. 3. *manibus sagulisque*] Et metaphrastes ταῖς τε χερσὶ καὶ ταῖς χιτῶσιν. Alii *furculis* legunt: alii *sarculis*.

4. *decem millium passuum circuitu*] Sic veteres libri: quibus Græcus consentit, περίοδον ὀγδοήκοντα στάδια

5. *falces*] falces murales. Vide supra III. 14, 5.

CAP. XLIII. 1. *feruentes fusili ex argilla gl.*] Orosius VI, 10 in hac historia: *testas feruentes intorsere fundis, flammataque spcis tela, ac mox concepto igne rutilantia, intra castra iecerunt.*

& feruefacta iacula in casas, quæ more Ga
2 co stramentis erant tectæ, iacere cœperunt.
celeriter ignem comprehenderunt, &, v
magnitudine, in omnem castrorum loc
3 distulerunt. hostes maximo clamore insec
quasi parta iam atque explorata victoria, tu
testudinesque agere, & scalis vallum adscen
4 re cœperunt. At tanta militum virtus, atqu
præsentia animi fuit, vt, cum vndique flan
torrerentur, maximaque telorum multitu
premerentur, suaque omnia impedimenta
que omnes fortunas conflagrare intelliger
non modo demigrandi caussa de vallo dec
ret nemo, sed pæne ne respiceret quidem q
quam; ac tum omnes acerrime fortissime
5 pugnarent. Hic dies nostris longe grauissi
fuit, sed tamen hunc habuit euentum, vt ec
maximus numerus hostium vulneraretur a
interficeretur, vt se sub ipso vallo constip
rant, recessumque primis vltimi non dat
6 Paullum quidem intermissa flamma, & quo
loco turri adacta, & contingente vallum, te
cohortis centuriones ex eo, quo stabant, loco
cesserunt, suosque omnes remouerunt; nutu
cibusque hostes, si introire vellent, vocare
7 perunt, quorum progredi ausus est nemo.
ex omni parte lapidibus coniectis deturbati,

4. *demigrandi caussa*] fugiendi, castra deserendi c
Metaphrastes, οὐχ ὅπως φυγῆς ἐμέμνητο
7. *lapidibus coniectis deturbati, turrisque*] Roman
pidibus hostes abegerunt, eorumque turrim i
derunt. Græcus, Ῥωμαῖοι σφενδονήσαντες, cetera.

nisque succensa est. Erant in ea legione XLIV
fortissimi viri centuriones, qui iam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulfio, & L. Varenus. ii perpetuas controuersias inter se habebant, vter alteri anteferretur, omnibusque 2
annis de loco summis simultatibus contendebant. ex iis Pulfio, cum acerrime ad munitiones pugnaretur, *Quid dubitas*, inquit, *Varene? aut quem locum probandæ virtutis tuæ exspectas? hic dies, hic dies de nostris controuersiis iudicabit.* Hæc cum dixisset, procedit extra munitiones, &, quæ pars hostium confertissima visa est, in eam irrumpit. ne Varenus quidem tum vallo sese continet, sed, omnium veritus existimationem, subsequitur, mediocri spatio relicto. Pulfio pilum in hostes mittit, atque vnum ex multitudine procurrentem transiicit, quo percusso, & exanimato, hunc scutis protegunt hostes, & in illum vniuersi tela coniiciunt, neque dant regrediendi facultatem. transfigitur scutum Pulfioni, & verutum in balteo defigitur. auertit hic casus vaginam, & gladium educere conantis dextram moratur manum, impeditumque hostes circumsistunt. Succurrit inimicus illi Varenus, & laboranti subuenit. ad hunc se confestim a Pulfione omnis

Note: the sections above are marked in the right margin as follows: 3 beside "bant. ex iis Pulfio, cum acerrime ad muni-"; 4 beside "sis iudicabit. Hæc cum dixisset, procedit ex-"; 5 beside "tissima visa est, in eam irrumpit. ne Varenus"; 6 beside "cri spatio relicto. Pulfio pilum in hostes mit-"; 7 beside "tem. transfigitur scutum Pulfioni, & verutum"; 8 beside "in balteo defigitur. auertit hic casus vaginam,"; 9 beside "Succurrit inimicus illi Varenus, & laboranti".

CAP. XLIV. 1. *primis ordinibus appropinquarent*] Quod gradatim centuriones promouebantur, videntur hi in secundo principe aut pilo fuisse, ac ad primum certatim adspirasse. Lipsium vide de Mil. Rom. lib. II, 8.

2. *de loco*] de gradu dignitatis.

10 omnis multitudo conuertit. illum veruto trans-
11 fixum arbitrantur. Illic vero occursat ocius
gladio, cominusque rem gerit Varenus: atque
vno interfecto, reliquos paullum propellit:
12 dum cupidius instat, in locum inferiorem deie-
13 ctus concidit. huic rursus circumuento fert
subsidium Pulfio, atque ambo incolumes, com-
pluribus interfectis, summa cum laude sese in-
14 tra munitiones recipiunt. Sic fortuna in con-
tentione, & certamen vtrumque versauit, vt
alter alteri inimicus auxilio salutique esset, ne-
que diiudicari posset, vter vtri virtute antefe-
XLV rendus videretur. Quanto erat in dies
grauior atque asperior oppugnatio, & maxime,
quod, magna parte militum confecta vulneri-
bus, res ad paucitatem defensorum peruene-
rat, tanto crebriores litteræ nuntiique ad Cæsa-
rem mittebantur: quorum pars deprehensa in
conspectu nostrorum militum cum cruciatu ne-
2 cabatur. Erat vnus intus Neruius, nomine
Vertico, loco natus honesto, qui a prima ob-
sidione ad Ciceronem profugerat, suamque ei
3 fidem præstiterat. hic seruo spe libertatis, ma-
gnisque persuadet præmiis, vt litteras ad Cæ-
sarem deferat. has ille in iaculo illigatas ad-
fert; & Gallus inter Gallos sine vlla suspicio-
ne versatus, ad Cæsarem peruenit. ab eo de pe-
XLVI riculo Ciceronis legionisque cognoscit. Cæ-
sar, acceptis litteris circiter hora XI diei, sta-
tim nuntium in Bellouacos ad M. Crassum quæ-
storem

CAP. XLVII. *in Bellouacos ad M. Crassum*] De Bello-

ftorem mittit, cuius hiberna aberant ab eo millia passuum xxv. Iubet media nocte legionem 2
proficisci, celeriterque ad se venire. exiit cum nuntio Crassus. alterum ad C. Fabium legatum mittit, vt in Atrebatium fines legionem ad- 3
ducat, qua sibi iter faciendum sciebat. scribit 4
Labieno, si reip. commodo facere posset, cum legione ad fines Neruiorum veniat: reliquam 5
partem exercitus, quod paullo aberat longius, non putat exspectandam; equites circiter CD ex
proximis hibernis cogit. Hora circiter III XLVII
ab antecursoribus de Crassi aduentu certior est factus. eo die millia passuum xx progreditur.
Crassum Samarobriuæ præficit, legionemque 2
ei attribuit, quod ibi impedimenta exercitus, obsides ciuitatum, litteras publicas, frumentumque omne, quod eo, tolerandæ hiemis caussa, deuexerat, relinquebat. Fabius, vt 3
imperatum erat, non ita multum moratus in itinere, cum legione occurrit. Labienus, in- 4
teritu Sabini, & cæde cohortum cognita, cum omnes ad eum Treuirorum copiæ venissent, veritus, si ex hibernis fugæ similem profectionem fecisset, vt hostium impetum sustinere non posset, præsertim quos recenti victoria efferri sciret; litteras Cæsari remittit, quanto cum pe- 5
ricu-

uacis ad lib. II. c. 4 sect. 5 dictum. Pars erant præcipua Belgii proprii, quod Cæsar ita supra cap. 24 sect. 3. nominauit. Ibi enim Crassus cum legione in Belgio locauit: hic est Bellouacis euocat.

CAP. XLVII. 4. *veritus, vt non*] Malim *non* deleri; aut legi *ne non*. v. Cl. Perizon. ad Minerv. p. 915.

riculo legionem ex hibernis educturus
1 rem gestam in Eburonibus perscribit : d
omnes peditatus equitatusque copias Tre
2 rum III millia passuum longe ab suis c
XLVIII consedisse. Cæsar, consilio eius p
to, etsi opinione trium legionum deiectus
II redierat, tamen vnum communis saluti
2 xilium in celeritate ponebat. venit m
itineribus in Neruiorum fines : ibi ex ca
cognoscit, quæ apud Ciceronem gerantur, c
3 toque in periculo res sit. tum cuidam ex
tibus Gallis magnis præmiis persuadet, v
4 Ciceronem epistolam deferat. hanc G
conscriptam litteris mittit, ne intercepta e
la, nostra ab hostibus consilia cognosca
5 si adire non possit, monet, vt tragulam c
epistola ad amentum deligata, intra mur
6 nes castrorum abiiciat. In litteris scripsit
cum legionibus profectum celeriter adfore :
7 tatur, vt pristinam virtutem retineat. G
periculum veritus, vt erat præceptum, tr
8 lam mittit. hæc casu ad turrim adhæsit, n
ab nostris biduo animaduersa, tertio die a
dam milite conspicitur ; dempta ad Cicero
9 defertur. ille perlectam in conuentu mil
recitat, maximaque omnes lætitia adficit.

---

1. rem gestam in Eburonibus] cum Titurio Sabino &
runculeio Cotta, vtroque cæso. Supra c. 24, 2
consedisse] castra posuisse: vt lib. 1 c. 21 sect. 1. & li
cap. 16 lib. v cap. 9 sect. 1: & eodem, lib. c. 59 se
consedit, & castra communit. Et Liuius v. 39
inter Romam atque Anienem consedere.

fumi incendiorum procul videbantur, quæ res omnem dubitationem aduentus legionum expulit. Galli, re cognita per exploratores, XLIX
obsidionem relinquunt, ad Cæsarem omnibus copiis contendunt. eæ erant armatorum circiter millia LX. Cicero, data facultate, Gal- 2
lum ab eodem Verticone, quem supra demonstrauimus, repetit, qui litteras ad Cæsarem deferat. hunc admonet, iter caute diligenter- 3
que faciat; perscribit in litteris, hostes abs se discessisse, omnemque ad eum multitudinem conuertisse. quibus litteris circiter media no- 4
cte, Cæsar, allatis, suos facit certiores, eosque ad dimicandum animo confirmat. postero die 5
luce prima mouet castra, & circiter millia passuum IV progressus, trans vallem magnam & riuum hostium multitudinem conspicatur. e- 6
rat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare: tamen, quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, eoque omnino remittendum de celeritate existimabat; consedit, & quam æquissimo loco potest, castra communit. atque hæc, etsi erant exigua, 7
per se vix hominum millium VII, præsertim nullis cum impedimentis, tamen angustiis viarum, quam maxime potest, contrahit, eo consilio, vt in summam contemptionem hostibus veniat. Interim speculatoribus in omnes par- 8
tes dimissis, explorat, quo commodissime itinere vallem transire posset. Eo die, par- L
uulis

CAP. XLIX. 6. *remittendum de celeritate*] ideo minus celerandum existimabat.

uulis equestribus prœliis ad aquam factis; v-
2 trique sese suo loco continent; Galli, quod
ampliores copias, quæ nondum conuenerant, ex-
3 spectabant; Cæsar, si forte timoris simula-
tione hostes in suum locum elicere posset, ci-
tra vallem, vt pro castris prœlio contenderet;
si id efficere non posset, vt, exploratis itineribus,
minore cum periculo vallem riuumque trans-
4 iret. Prima luce hostium equitatus ad castra
accedit, prœliumque cum nostris equitibus com-
5 mittit. Cæsar consulto, equites cedere, seque
in castra recipere, iubet; simul, ex omnibus par-
tibus castra altiore vallo muniri, portasque ob-
strui, atque in iis administrandis rebus quam
maxime concursari, & cum simulatione timo-
LI ris agi iubet. Quibus omnibus rebus ho-
stes inuitati, copias transducunt, aciemque ini-
2 quo loco constituunt: nostris vero etiam de
vallo deductis, propius accedunt, & tela in-
tra munitionem ex omnibus partibus coniici-
3 unt. præconibusque circummissis, pronuntiari
iubent, *seu quis Gallus, seu Romanus velit ante
horam* III *ad se transire, sine periculo licere,
4 post id tempus non fore potestatem.* ac sic no-
stros contempserunt, vt, obstructis in speciem
portis singulis ordinibus cæspitum, quod ea non
posse introrumpere videbantur, alii vallum ma-
nu scandere, alii fossas complere inciperent.
tunc

CAP. LI. 4. *quod ea non posse introrumpere*] Ea, subaudi via, quæ ellipsis videtur aduerbium facere.
vallum manu scandere] dura locutio: ab recentioribus tamen recepta. Vetustiores libri, *manu scindere*,

tunc Cæſar, omnibus portis eruptione facta, 5
equitatuque emiſſo, celeriter hoſtes dat in fu-
gam, ſic, vt omnino pugnandi cauſſa reſiſteret
nemo: magnumque ex his numerum occidit, at-
que omnes armis exuit. Longius pro- LII
ſequi veritus, quod ſiluæ paludesque intercede-
bant: neque etiam paruulo detrimento illum lo-
cum relinqui videbat: omnibus ſuis incolumi-
bus copiis, eodem die ad Ciceronem peruenit.
inſtitutas turres, teſtudines, munitionesque ho- 2
ſtium admiratur. legione producta, cognoſcit,
non decimum quemque eſſe relictum militem
ſine vulnere. Ex his omnibus iudicat rebus, 3
quanto cum periculo, & quanta virtute ſint
res adminiſtratæ: Ciceronem pro eius meri- 4
to, legionemque collaudat: centuriones ſigilla-
tim, tribunosque mil. appellat: quorum egre-
giam fuiſſe virtutem, teſtimonio Ciceronis, co-
gnouerat: de caſu Sabini, & Cottæ, certius ex
captiuis cognoſcit. Poſtero die, concione ha- 5
bita, rem geſtam proponit: milites conſolatur &
confirmat: quod detrimentum culpa & teme- 6
ritate legati ſit acceptum, hoc æquiore animo
ferendum docet, quod beneficio deorum im-
mortalium, & virtute eorum expiato incom-
modo, neque hoſtibus diutina lætitia, neque
ipſis longior dolor relinquatur. Interim LIII
ad Labienum per Remos incredibili celeritate
de victoria Cæſaris fama perfertur, vt, cum ab
hi-

ſicut Græcus interpres, τὸ ἔρυμα τῇ χειρὶ περιτέμνειν.
Alius codex, *vallum vi conſcendere.*

hibernis Ciceronis millia passuum L abesset, eoque post horam IX diei Cæsar peruenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oritur, quo clamore significatio victoriæ, gratula-
2 tioque ab Remis Labieno fieret. Hac fama ad Treuiros perlata, Induciomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreuerat, noctu profugit, copiasque omnes in Treuiros reducit.
3 Cæsar Fabium cum legione in sua remittit hiberna, ipse cum III legionibus circum Samarobriuam trinis hibernis hiemare constituit; &, quod tanti motus Galliæ exstiterant, totum hie-
4 mem ipse ad exercitum manere decreuit. nam, illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes fere Galliæ ciuitates de bello consultabant, nuntios legationesque in omnes partes dimittebant, &, quid reliqui consilii caperent, atque, vnde initium belli fieret, explorabant; nocturnaque
5 in locis desertis consilia habebant. neq. vllum totius hiemis tempus sine sollicitudine Cæsaris intercessit, quin aliquem de conciliis, &
6 motu Gallorum, nuntium acciperet. in his ab L. Roscio legato, quem legioni XIII præfecerat, certior est factus, magnas Gallorum copias earum ciuitatum, quæ Armoricæ appellantur,
7 oppugnandi sui caussa, conuenisse. neque longius

CAP. LIII. 2. *copias in Treuiros reducit*] Non enim in Treueris castra Labieni erant, sed in confinio Treuirorum. *Supra cap.* 24.

6. *quæ Armoricæ appellantur*] lib. VII. c. 75 sect. 4, *eorum* [Celtarum] *consuetudine* ita appellari traditur: quod

gius millia passuum I I X ab hibernis suis abfuisse; sed nuntio allato de victoria Cæsaris, discessisse, adeo, vt fugæ similis discessus videretur.

At Cæsar, principibus cuiusque ciui- LIV
tatis ad se vocatis, alias territando, cum se scire, quæ fierent, denuntiaret; alias cohortando,
magnam partem Galliæ in officio tenuit. ta- 2
men Senones, quæ est ciuitas in primis firma, & magnæ inter Gallos auctoritatis, Cauarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat, cuius frater Moritasgus, aduentu in Galliam Cæsaris, cuiusque maiores regnum obtinuerant, interficere publico consilio conati, cum ille præsensisset, ac profugisset, vsque ad fines insecuti; regno domoque expulerunt:
&, missis ad Cæ- 3
sarem satisfaciundi caussa legatis, cum is omnem ad se senatum venire iussisset, dicto audientes non fuerunt.
Tantum apud homines 4
barbaros valuit, esse repertos aliquos principes belli inferendi, tantamque omnium voluntatis commutationem attulit, vt præter Aeduos & Remos, quos præcipuo semper honore Cæsar habuit, alteros pro vetere ac perpetua erga populum R. fide, alteros, pro recentibus belli Gallici officiis, nulla fere fuerit ciuitas non suspecta nobis.
idque adeo haud scio, mirandumne sit, cum 5
compluribus aliis de caussis, tum maxime, quod, qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum se eius opinionis deperdidisse, vt populi

verbum Celticum esse demonstrat. Maritimæ significantur, quia *ar mor* est Latine, *ad mare*.

puli R. imperia perferrent, grauissime dolebant.
LV Treuiri vero atque Induciomarus totius hiemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent, ciuitates sollicitarent; pecunias pollicerentur, magna parte exercitus nostri interfecta, multo minorem
2 superesse dicerent partem. neque tamen vlli ciuitati Germanorum persuaderi potuit, vt Rhenum transiret, cum *se his expertos* dicerent, *Ariouisti bello & Tenchtherorum transitu; non esse*
3 *fortunam amplius tentaturos.* Hac spe lapsus Induciomarus, nihilo minus copias cogere, exercere, a finitimis equos parare, exsules damnatosque e Gallia magnis præmiis ad se allice-
4 re cœpit. ac tantam sibi iam iis rebus in Gallia auctoritatem comparauerat, vt vndique ad eum legationes concurrerent, gratiam atque amici-
LVI tiam publice priuatimq. peterent. Vbi intellexit vltro ad se veniri, altera ex parte Senones Carnutesq. conscientia facinoris instigari; altera Neruios Aduaticosque bellum Romanis parare; neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi cœpisset; armatum concili-
2 um indicit. hoc more Gallorum est initium belli, quo, lege comuni, omnes puberes armati conuenire coguntur; &, qui ex iis nouissimus venit, in conspectu multitudinis, omnibus cruciati-

CAP. LV. 3. *damnatosque e Gallia*] e Gallia propria, aut latius etiam sumpta, vt Treueris solis ac clientibus illorum opponatur. Quidam recentes libri sine præpositione: at interpres etiam ἐκ πάσης τῆς Γαλατίας.

tibus adfectus necatur. In eo concilio Cinge- 3
torigem, alterius principem factionis, generum
ſuum, quem ſupra demonſtrauimus, Cæſaris ſe-
cutum fidem, ab eo non diſceſſiſſe; hoſtem iu-
dicandum curat, bonaque eius publicat. His 4
rebus confectis, in concilio pronuntiat, arceſſi-
tum ſe a Senonibus & Carnutibus, aliiſque com-
pluribus Galliæ ciuitatibus, huc iter factu- 5
rum per fines Remorum, eorumque agros po-
pulaturum; ac prius quam id faciat, caſtra La-
bieni oppugnaturum: quæque fieri velit, præ-
cipit. Labienus, cum & loci natura & ma- LVII
nu munitiſſimis caſtris ſeſe contineret, de ſuo
ac legionis periculo nihil timebat; ſed ne quam
occaſionem rei bene gerendæ dimitteret, cogi-
tabat. Itaque a Cingetorige atque eius pro- 2
pinquis oratione Induciomari cognita, quam
in concilio habuerat, nuntios mittit ad finiti-
mas ciuitates, equiteſque vndique conuocat.
iis certam diem conueniendi dicit. Interim 3
prope quotidie cum omni equitatu Inducioma-
rus ſub caſtris eius vagabatur, alias vt ſitum ca-
ſtrorum cognoſceret, alias colloquendi aut ter-
ritandi cauſſa. equites plerumque omnes tela
intra vallum coniiciebant. Labienus ſuos in- 4
tra munitiones continebat: timoriſque opinio-
nem, quibuſcumque poterat rebus, auge-
bat. Cum maiore in dies contemptione LVIII
Induciomarus ad caſtra accederet, nocte vna
intromiſſis equitibus omnium finitimarum ci-
uitatum, quos arceſſendos curauerat, tanta
diligentia omnes ſuos cuſtodiis intra caſtra con-
M ti-

tinuit, vt nulla ratione ea res enuntiari, aut
2 ad Treuiros perferri possset. Interim ex consuetudine quotidiana Induciomarus ad castra accedit; atque ibi magnam partem diei consumit, equites tela coniiciunt, & magna contumelia
3 verborum nostros ad pugnam euocant. nullo a nostris dato responso, vbi visum est, sub ve-
4 sperum dispersi ac dissipati, discedunt. subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; præcipit, atque interdicit, perterritis hostibus, atque in fugam coniectis, quod fore, sicut accidit, videbat, omnes vnum peterent Induciomarum, neu quis quemquam prius vulneraret, quam illum interfectum videret, quod, mora reliquorum, illum, spatium nactum,
5 effugere nolebat. magna proponit iis, qui occiderent, præmia. submittit cohortes equitibus
6 subsidio. Comprobat hominis consilium fortuna, &, cum vnum omnes peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Induciomarus interficitur, caputque eius refertur in castra. redeuntes equites, quos possunt, consectantur atque oc-
7 cidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum & Neruiorum, quæ conuenerant, copiæ discedunt, paulloque habuit post id factum Cæsar quietiorem Galliam.

C. IV-

CAP. LVIII. 6. *in ipso fluminis vado*] Hiberna Labieni *in Remis* erant, *in confinio Treuirorum*, vt supra c. 24 definiuntur: Remos autem Mosa diuisit a Treuiris, quod Cluuerius II, 14 probauit.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER VI.

SVMMARIVM LIBRI VI.

Cæsar maiores motus præuidens, copias auget, Senonibus Carnutibusque in deditionem acceptis, Menapios debellat, dum Treuiros Labienus. Iterum Rhenum Cæsar transit, qua occasione Germanos cum Gallis comparans, mores vtriusque gentis, etiam illius siluas, cum feris inuisis alibi, describit. Tentatis frustra Sueuis, in Eburones reuertitur, quos dum vastat, Sicambri Ciceronis castra oppugnant, metu Cæsaris aduentantis refugiunt. Ille Eburonibus vastatis, in Italiam ad conuentus agendos proficiscitur.

MVLTIS de caussis Cæsar maiorem Galliæ motum exspectans, per M. Silanum, C. Antistium Reginum, T. Sextium, legatos, delectum habere instituit: simul ab Cn. Pompeio proconsule petit, quoniam ipse ad vrbem cum imperio reipubl. caussa maneret, quos ex Cisalpina Gallia consulis sacramento rogauisset, ad signa conuenire, & ad

LIB. VI. CAP. I. 2. *ad vrbem cum imperio*] Ad vrbem, quia proconsul erat Pompeius, nec vero in prouincia, quam per legatos regebat. Adde quæ ad Cic. lib. III epist. VIII pr. notauimus.

reipublicæ caussa] rei frumentariæ caussa, quam Tiberis exundatio corruperat. Dio Cassius lib. XXXIX p. 119 ὁ πομπήιος κατὰ τὴν τοῦ σίτου πρόνοιαν ἐνδημήσας.

quos consulis sacramento rogauisset] Quidam coniiciunt

3 ad se proficisci iuberet: magni interesse etiam in reliquum tempus ad opinionem Galliæ, existimans, tantas videri Italiæ facultates, vt, si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modo id breui tempore sarciri, sed etiam maioribus
4 adaugeri copiis posset. quod cum Pompeius & reip. & amicitiæ tribuisset, celeriter confecto per suos delectu, tribus ante exactam hiemem & constitutis & adductis legionibus, duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat, & celeritate & copiis docuit, quid populi Romani disciplina atque opes pos-
11 sent. Interfecto Induciomaro, vt docuimus, ad eius propinquos a Treuiris imperium defertur. illi, finitimos atque Germanos sollicitare, & pecuniam polliceri non desistunt.
2 cum ab proximis impetrare non possent, vlteriores tentant: inuentis nonnullis ciuitatibus, iureiurando inter se confirmant, obsidibusque de pecunia cauent: Ambiorigem sibi societate
3 & fœdere adiungunt. Quibus rebus cognitis, Cæsar, cum vndique bellum parari videret, Neruios, Aduaticos, ac Menapios, adiunctis cisrhenanis omnibus Germanis, esse in armis, Se-

consul; alius *consul is* diuise legendum esse: sed nec *consulis sacramento* male, id est, in quod consul adigebat. Formula sacramenti est apud Liuium XXII, 38. Dicendi formula, *sacramento rogare* apud eumdem XXXII, 26, XXXV, 2, XL, 26. Festus dixit *sacramento interrogari*, quia interrogando exigebatur. Ei opponitur *dicere sacramentum*, Cæs. Civ. 1, 23, seu *dicere sacramento*, ibidem c. 86.

Senones ad imperatum non venire, & cum
Carnutibus finitimisque ciuitatibus consi-
lia communicare, a Treuiris Germa-
nos crebris legationibus sollicitari; maturius
sibi de bello cogitandum putauit. Itaque III
nondum hieme confecta, proximis IV legioni-
bus coactis, de improuiso in fines Neruiorum
contendit; & prius quam illi aut conuenire 2
aut profugere possent, magno pecoris atque ho-
minum numero capto, atque ea præda militibus
concessa, vastatisque agris, in deditionem ve-
nire, atque obsides sibi dare coegit. eo celeri- 3
ter confecto negotio, rursus legiones in hiber-
na reduxit. Concilio Galliæ primo vere, vt 4
instituerat, indicto, cum reliqui præter Senones,
Carnutes, Treuirosque venissent, initium belli
ac defectionis hoc esse arbitratus, vt omnia post-
ponere videretur, concilium in Lutetiam Pari-
siorum transfert. confines erant hi Senoni- 5
bus, ciuitatemque patrum memoria coniunxe-
rant, sed ab hoc concilio abfuisse existimaban-
tur. Hac re pro suggestu pronuntiata, eodem 6
die cum legionibus in Senones proficiscitur, ma-
gnisque itineribus eo peruenit. Cogni- IV
to

CAP. II. 3. *Senones ad imperatum*] Græcus, ὁ Σενόνες κατὰ τὸ ἐκείνοις παραγγελθέν. Eodem sensu Cicero lib IX epist. XXV Pæto scripsit: *nunc ades ad imperandum.* Lege ibi interpretes. De Senonibus mox c. 3.

CAP. III. 4. *præter Senones*] Senones supra Icaunæ & Sequanæ confluentes, in meridiem vergunt a Parisiis. Vrbs illorum *Agendicum*, deinde populi nomine *Senones* dicta; nunc *Sens*.

to eius aduentu, Acco, qui princeps eius concilii fuerat, iubet in oppida multitudinem conuenire: conantibus, prius quam id effici posset,
2 adesse Romanos nuntiatur: necessario sententia desistunt, legatosque, deprecandi caussa, ad Cæsarem mittunt: adeunt per Aeduos, quorum
3 antiquitus erat in fide ciuitas. Libenter Cæsar, petentibus Aeduis, dat veniam: excusationemque accipit: quod æstiuum tempus instantis
4 belli, non quæstionis esse arbitrabatur. Obsidibus impetratis C, hos Aeduis custodiendos
5 tradit. eodem Carnutes legatos obsidesque mittunt, vsi deprecatoribus Remis, quorum
6 erant in clientela: eadem ferunt responsa. peragit concilium Cæsar, equitesque imperat ci-
V uitatibus. Hac parte Galliæ pacata, totus & mente & animo in bellum Treuirorum, &
2 Ambiorigis insistit. Cauarinum cum equitatu Senonum secum proficisci iubet, ne quis, aut ex huius iracundia, aut ex eo, quod meruerat, odio, ciuitatis motus exsi-
3 stat. his rebus constitutis, quod pro explorato habebat, Ambiorigem prœlio non esse certaturum, reliqua eius consilia animo circum-
4 spiciebat. Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus siluisque muniti, qui vni ex Gallia, de pace, ad Cæsarem legatos numquam miserant. cum iis esse hospitium Ambiorigi sciebat: item per Treuiros venisse
5 Germanis in amicitiam cognouerat. hæc prius illi detrahenda auxilia existimabat, quam ipsum bel-

bello lacessendum; ne, desperata salute, aut se in Menapios abderet, aut cum transrhenanis congredi cogeretur. Hoc inito consilio, to- 6
tius exercitus impedimenta ad Labienum in Treuiros mittit, duasque legiones ad eum proficisci iubet: ipse cum legionibus expeditis v in Menapios proficiscitur. Illi, nulla coacta ma- 7
nu, loci præsidio freti, in siluas paludesque confugiunt; suaque eodem conferunt. Cæ- VI
sar partitis copiis cum C. Fabio legato & M. Crasso quæstore, celeriterque effectis pontibus, adiit tripartito, ædificia vicosque incendit, magno pecoris atque hominum numero potitur. qui- 2
bus rebus coacti Menapii, legatos ad eum pacis petendæ caussa mittunt. Ille, obsidibus acce- 3
ptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut eius legatos, finibus suis recepissent. his confirmatis rebus, Co- 4
mium Atrebatem cum equitatu, custodis loco, in Menapiis relinquit: ipse in Treuiros proficiscitur. Dum hæc a Cæsare geruntur, VII
Treuiri, magnis coactis peditatus equitatusque copiis, Labienum cum vna legione, quæ in eorum finibus hiemauerat, adoriri parabant. iam- 2
que ab eo non longius bidui via aberant, cum duas venisse legiones missu Cæsaris cognoscunt. positis castris a millibus passuum xv, auxilia 3
Germanorum exspectare constituunt. Labie- 4
nus,

CAP. V. 6. *ad Labienum in Treuiros*] Ergone promouerat castra, quæ in Remis habuerat, in confinio Treuirorum, lib. v, cap. 24? Adde dicta ad libri v. cap. 58 f. 6.

nus, hoſtium cognito conſilio, ſperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, v cohortium præſidio impedimentis relicto, cum xxv cohortibus magnoque equitatu, contra hôſtem proficiſcitur, &, ∞ paſſuum
5 intermiſſo ſpatio, caſtra communit. Erat inter Labienum, atque hoſtem, difficili tranſitu, flumen, ripisque præruptis. hoc neque ipſe tranſire habebat in animo, neque hoſtes trans-
6 ituros exiſtimabat. augebatur auxiliorum quotidie ſpes. loquitur in concilio palam; *quoniam Germani appropinquare dicuntur, ſeſe ſuas exercitusque fortunas in dubium non deuocaturum, & poſtero die prima luce caſtra moturum.*
7 celeriter hæc ad hoſtes deferuntur, vt ex magno Gallorum equitatus numero nonnullos
8 Gallicis rebus fauere natura cogebat. Labienus noctu, tribunis mil. primisque ordinibus conuocatis, quid ſui conſilii ſit, proponit, &, quo facilius hoſtibus timoris det ſuſpicionem, maiore ſtrepitu & tumultu, quàm populi R. fert conſuetudo, caſtra moueri iubet. his rebus fu-
9 gæ ſimilem profectionem efficit. hæc quoque per exploratores ante lucem in tanta propinqui-
VIII tate caſtrorum ad hoſtes deferuntur. Vix agmen nouiſſimum extra munitiones proceſſerat,

CAP. VII. 5. *difficili tranſitu flumen*] Quoniam caſtrorum locus non ſatis certus, vt ad c. 5 ſect. 6 dubitauimus; neque flumen hoc licebit ex pluribus deſignare.

8. *primis ordinibus conuocatis*] centurionibus primorum ordinum. Vide lib. v cap. 28 ſect. 3.

rat, cum Galli cohortati inter se, *ne speratam prædam ex manibus dimitterent. longum esse, perterritis Romanis, Germanorum auxilium exspectare; neque suam pati dignitatem, vt tantis copiis tam exiguam manum, præsertim fugientem atque impeditam, adoriri non audeant:* flumen transire, & iniquo loco prœlium committere non dubitant. quæ fore suspicatus La- 2
bienus, vt omnes citra flumen eliceret, eadem vsus simulatione itineris, placide progrediebatur. Tum præmissis paullum impedimentis, 3
atque in tumulo quodam collocatis, *Habetis,* inquit, *milites, quam petistis, facultatem: hostem impedito atque iniquo loco tenetis: præsta-* 4
te eamdem nobis ducibus virtutem, quam sæpenumero imperatori præstitistis: eum adesse, & hæc coram cernere, existimate. simul, signa ad 5
hostem conuerti, aciemque dirigi iubet: & paucis turmis præsidio ad impedimenta dimissis, reliquos equites ad latera disponit. celeriter no- 6
stri, clamore sublato, pila in hostes iaciunt. illi, vbi præter spem, quos fugere credebant, infestis signis, ad se ire viderunt, impetum modo ferre non potuerunt: ac primo concursu in fugam coniecti, proximas siluas petiuerunt: quos 7
Labienus equitatu consectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis post diebus

CAP. VIII. 2. *eadem vsus simulatione itineris*] ITINERIS, discessus, recessionis, fugæ similis: vt non sit quod Fuluius *timoris* malit. Hoc Labieni strategema Frontinus laudauit lib. II, cap. 5 n. 20.

bus ciuitatem recipit. nam Germani, qui auxilio
veniebant, percepta Treuirorum fuga, ſeſe do-
8 mum contulerunt. cum iis propinqui Indu-
ciomari, qui defectionis auctores fuerant, co-
mitati eos ex ciuitate exceſſere. Cingetorigi,
quem ab initio permanſiſſe in officio demon-
ſtrauimus, principatus atque imperium eſt tra-
IX ditum. Cæſar, poſtquam ex Menapiis in
Treuiros venit, duabus de cauſſis Rhenum trans-
2 ire conſtituit. quarum erat altera, quod auxi-
lia contra ſe Treuiris miſerant: altera, ne Am-
3 biorix receptum ad eos haberet. his conſti-
tutis rebus, paullum ſupra eum locum, quo an-
tea exercitum transduxerat, facere pontem in-
4 ſtituit. nota atque inſtituta ratione, magno
militum ſtudio, paucis diebus opus ef-
5 ficitur: firmo in Treuiris præſidio ad pontem
relicto, ne quis ab iis ſubito motus oriretur,
6 reliquas copias equitatumque transducit. Vbii,
qui ante obſides dederant, atq. in deditionem ve-
nerant, purgandi ſui cauſſa ad eum legatos mit-
tunt: qui doceant, neque ex ſua ciuitate auxilia
7 in Treuiros miſſa, neque ab ſe fidem læſam. pe-
tunt atque orant, vt ſibi parcat, ne, communi
odio Germanorum, innocentes pro nocentibus
pœnas pendant. ſi amplius obſidum velit, dare
8 pollicentur: cognita Cæſar cauſſa, reperit, ab
Sueuis auxilia miſſa eſſe, Vbiorum ſatisfactio-
nem accepit: aditus viasque in Sueuos perqui-
rit.

CAP. IX. 3. *paullum ſupra eum locum*] Prior pons in V-
biis fuit, vt ad lib. IV cap. 19. ſ. 1 oſtendimus: hic
autem factus in Treueris, ſect. 5.

rit. Interim, paucis post diebus, fit ab Vbiis certior, Sueuos omnes in vnum locum copias cogere, atq. iis nationibus, quæ sub eorum sunt imperio, denuntiare, vt auxilia peditatus equitatusque mittant. X
his cognitis rebus, rem frumentariam prouidet, castris idoneum locum deligit. 2
Vbiis imperat, vt pecora deducant, suaque omnia ex agris in oppida conferant, sperans, barbaros atque imperitos homines, inopia cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci.
mandat, vt crebros exploratores in Sueuos mittant, quæque apud eos gerantur, cognoscant. 3
illi imperata faciunt, &, paucis diebus intermissis, referunt, Sueuos omnes, posteaquam certiores nuntii de exercitu Romanorum venerant, cum omnibus suis sociorumque copiis, quas coegissent, penitus ad extremos fines sese recepisse. 4
siluam esse ibi infinitæ magnitudinis, quæ appellatur Bacenis, ac longe introrsus pertinere, & pro natiuo muro obiectam, Cheruscos a Sueuis, Sueuosque a Cheruscis, iniuriis incursionibusque prohibere: ad eius initium siluæ Sueuos aduentum Romanorum exspectare constituisse. 5

XI Quoniam ad hunc locum peruentum est, non alienum esse videtur de Galliæ Germaniæque moribus, & quo differant eæ nationes inter sese, pro-

---

CAP. X. 5. *quæ appellatur Bacenis*] Græcus Βακένη. Pars fuit magnæ Herciniæ, & quia in extremis Cattorum, a quibus Cheruscos, inter Visurgim & Albim populos, seiungit; non videtur longius ab illis reliquiis, quas hodieque *den Haartz* appellamus.

2 proponere. In Gallia non ſolum in omnibus ciuitatibus, atque pagis, partibusque, ſed pæne
3 etiam in ſingulis domibus factiones ſunt: earumque factionum ſunt principes, qui ſummam auctoritatem eorum iudicio habere exiſtimantur, quorum ad arbitrium iudiciumque ſumma
4 omnium rerum conſiliorumque redeat. idque eius rei cauſſa antiquitus inſtitutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilii egeret. ſuos enim opprimi quisque, & circumueniri, non patitur, neque aliter ſi faciat, vllam inter
5 ſuos habeat auctoritatem. Hæc eadem ratio eſt in ſumma totius Galliæ. namque omnes ciui-
XII tates in duas partes diuiſæ ſunt. Cum Cæſar in Galliam venit, alterius factionis princi-
2 pes erant Aedui, alterius Sequani. ii cum per ſe minus valerent, quod ſumma auctoritas antiquitus erat in Aeduis, magnæque eorum erant clientelæ, Germanos, atque Ariouiſtum, ſibi adiunxerant, eosque ad ſe magnis iacturis polli-
3 citationibusque perduxerant. prœliis vero compluribus factis ſecundis, atque omni nobilitate Aeduorum interfecta, tantum potentia antecesſerant, vt magnam partem clientium ab
4 Aeduis ad ſe transducerent: obſidesque ab iis

CAP. XII. 2. *magnis iacturis pollicitationibusque*] Interpres δωρεαῖς, vna voce vtramque Latinam complexus. Iacturæ, largitiones ſunt, cum damno largientis factæ. Noſter Civil. III extremo: *de principatu controuerſia apud milites largitiones auxit. magnis enim iacturis ſibi quisque eorum animos conciliabat.*

iis principum filios acciperent,& publice iurare
cogerent, nihil se contra Sequanos consilii initu-
ros; & partem finitimi agri, per vim occupatam,
possiderent; Galliæque totius principatum obti-
nerent. Qua necessitate adductus Diuitiacus, au- 5
xilii petendi caussa, Romam ad senatum pro-
fectus, infecta re redierat. Aduentu Cæsaris 6
facta commutatione rerum, obsidibus Aeduis
redditis, veteribus clientelis restitutis, nouis per
Cæsarem comparatis; quod ii, qui se ad eorum
amicitiam adgregauerant, meliore conditione
a que imperio æquiore se vti videbant, reliquis
rebus eorum, gratia, dignitateq. amplificata; Se-
quani principatum dimiserant. in eorum lo- 7
cum Remi successerant; quos quod adæquare
apud Cæsarem gratia intelligebatur, ii, qui pro-
pter veteres inimicitias nullo modo cum Aedu-
is coniungi poterant, se Remis in clientelam di-
cabant. hos illi diligenter tuebantur. ita & no- 8
uam & repente collectam auctoritatem tene-
bant. eo tum statu res erat, vt longe prin- 9
cipes haberentur Aedui, secundum locum di-
gnitatis Remi obtinerent. In omni Gallia eo- XIII
rum hominum, qui aliquo sunt numero atque
honore, genera sunt duo. nam plebs pæne ser-
uorum habetur loco, quæ per se nihil audet, &
nulli adhibetur consilio. plerique, cum aut 2
ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut
iniuria potentiorum premuntur, sese in seruitu-
tem dicant nobilibus: in hos eadem omnia sunt
iura, quæ dominis in seruos. Sed de his duo- 3

bus

bus generibus alterum est Druidum, alterum
4 equitum. Illi rebus diuinis intersunt, sacrificia
publica ac priuata procurant, religiones inter-
pretantur: ad hos magnus adolescentum nume-
rus disciplinæ caussa concurrit, magnoque ii
5 sunt apud eos honore. nam fere de omnibus
controuersiis, publicis priuatisque, constituunt;
&, si quod est admissum facinus, si cædes fa-
cta, si de hereditate, de finibus controuersia
est, iidem decernunt; præmia pœnasque consti-
6 tuunt. si quis aut priuatus aut populus eorum
decreto non stetit, sacrificiis interdicunt. hæc
7 pœna apud eos est grauissima. Quibus ita est
interdictum, ii numero impiorum ac scelerato-
rum habentur; ab iis omnes decedunt, aditum
eorum sermonemque defugiunt, ne quid ex
contagione incommodi accipiant: neque iis pe-
tentibus ius redditur, neque honos vllus com-
8 municatur. His autem omnibus Druidibus præest
vnus, qui summam inter eos habet auctorita-
9 tem. hoc mortuo, si quis ex reliquis excellit
dignitate, succedit; at, si sunt plures pares, suffra-
gio Druidum adlegitur; non numquam etiam
10 de principatu armis contendunt. ii certo anni
tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius
Gal-

CAP. XIII. 3. *alterum est Druidum*] Quos Cæsar laxe vocat *Druides*, alii in tria genera dispescunt, *Bardos*, qui hymnos & carmina tractent: & *Vates* (Οὐάτεις Strabo) qui sacrificia obeant: & *Druides* proprios, qui circa philosophiam, moralem præsertim versentur. Vide Strab. IV p. 136. & Lucan. lib. I. vers. 448. seqq.

10. *regio totius Galliæ media*] Laxe etiam hæc medie-

Galliæ media habetur, considunt in loco consecrato. huc omnes vndique, qui controuersias habent, conueniunt; eorumque iudiciis decretisque parent. Disciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur. 11
& nunc, qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illo, discendi caussa, proficiscuntur. 12

XIV

Druides a bello abesse consueuerunt, neque tributa vna cum reliquis pendunt, militiæ vacationem, omniumque rerum habent immunitatem. tantis excitati præmiis, 2
& sua sponte multi in disciplinam conueniunt, & a propinquis parentibusque mittuntur. magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur. 3
Itaque nonnulli annos vicenos in disciplina permanent, neque fas esse existimant ea litteris mandare, cum in reliquis fere rebus, publicis priuatisque rationibus [Græcis] litteris vtantur.
Id mihi duabus de caussis instituisse videntur; 4
quod neque in vulgus disciplinam efferri velint, neque eos qui discunt; litteris confisos, minus memoriæ studere: quod fere plerisque accidit, vt præsidio litterarum, diligentiam in perdiscendo ac memoriam remittant. in primis 5
hoc

---

tas accipienda, sicut vmbilicus terræ in Delphis, quem Græci crediderunt. Vid. Notit. O. A. lib. 1 cap. 4.

CAP. XIV. 3. *Græcis litteris vtantur*] Quamuis interpres etiam ἑλληνικοῖς reddiderit; tamen Hotmanus & Dion. Vossius hanc vocem *Græcis* eliminandam censent. Potest tamen etiam retineri, vt explicatio ex lib. 1 cap. 29 repetatur.

hoc volunt persuadere, *non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios*: atque hoc maxime ad virtutem excitari putant, metu
6 mortis neglecto. multa præterea de sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi ac potestate disputant, & iuuentu-
XV ti transdunt. Alterum genus est Equitum. ii, cum est vsus, atque aliquod bellum incidit, (quod ante Cæsaris aduentum fere quotannis accidere solebat, vti aut ipsi iniurias inferrent, aut illatas propulsarent) omnes in bello
2 versantur: atque eorum, vt quisque est genere copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos clientesque habet. hanc vnam
XVI gratiam potentiamque nouerunt. Natio est omnium Gallorum admodum dedita reli-
2 gionibus; atque ob eam caussam, qui sunt adfecti grauioribus morbis, quique in prœliis periculisque versantur, aut pro victimis homines immo-

5. *ab aliis post mortem transire*] Hæc ipsa est μετεμψύχωσις, quam an Pythagoras a Druidibus acceperit, an hi a Pythagora, incertum. Alexander tamen, Pythagoricus scriptor, tradit apud Clementem Alexandrinum lib. I Strom. pag. 304 Pythagoram ἀκηκοέναι τε Γαλατῶν, *Gallorum etiam auditorem fuisse*,

CAP. XV. 2. *ambactos clientesque*] Posteriore verbo explicatur prius. Cæsari certe *clientes* sunt ambacti. Alibi *serui*, apud Ennium. Vet. Gloss. *Ambactus* δοῦλος μισθωτὸς ὡς Ἔννιος: quod etiam videtur Festus dixisse, sed interpolauit Paulus, vt genuina lectio ex glossa restituenda sit.

CAP. XVI. 2. *pro victimis homines immolant*] Lactan-

immolant, aut se immolaturos vouent, admi-
nistrisque ad ea sacrificia Druidibus vtuntur:
quod pro vita hominis, nisi vita hominis red- 3
datur, non posse deorum immortalium numen
placari arbitrantur; publiceque eiusdem gene-
ris habent instituta sacrificia. Alii immani ma- 4
gnitudine simulacra habent, quorum contexta
viminibus membra viuis hominibus complent,
quibus succensis, circumuenti flamma exani-
mantur homines. supplicia eorum, qui in fur- 5
to, aut latrocinio, aut aliqua noxa sunt com-
prehensi, gratiora diis immortalibus esse arbi-
trantur. sed, cum eius generis copia deficit,
etiam ad innocentium supplicia descen-
dunt. Deum maxime Mercurium co- XVII
lunt. huius sunt plurima simulacra: hunc o-
mnium inuentorem artium ferunt, hunc via-
rum atque itinerum ducem, hunc ad quæstus
pecuniæ mercaturasque habere vim maximam
arbitrantur. post hunc, Apollinem, & Martem, 2
& Iouem, & Mineruam, de his eamdem fere,
quam reliquæ gentes, habent opinionem; A-
pollinem morbos depellere; Mineruam operum
atque artificiorum initia transdere; Iouem im-
perium cælestium tenere; Martem bella rege-
re. huic, cum prœlio dimicare constituerunt, 3
ea,

tius 1, 21, 3 *Galli Esum atque Teutatem humano cruore placabant.* quod etiam Lucanus lib. 1 vers. 444 seq. confirmat.

CAP. XVII. 1. *Deum maxime Mercurium*] plures *Deûm* legunt, & Græcus Θεῶν, quia & Tacitus Germ. c. 9 *Deorum maxime Mercurium colunt.* Sed an id Cæ-

ea, quæ bello ceperunt, plerumque deuouent; quæ ſuperauerint, animalia capta immolant:
4 reliquas res in vnum locum conferunt. multis in ciuitatibus harum rerum exſtructos cumu-
5 los locis conſecratis conſpicari licet. neque ſæpe accidit, vt, neglecta quiſpiam religione, aut capta apud ſe occultare, aut poſita tollere auderet: grauiſſimumque ei rei ſupplicium cum
XVIII cruciatu conſtitutum eſt. Galli ſe omnes ab Dite patre prognatos prædicant: idque ab
2 Druidibus proditum dicunt. ob eam cauſſam ſpatia omnis temporis, non numero dierum, ſed noctium finiunt; & dies natales, & menſium, & annorum initia ſic obſeruant, vt noctem di-
3 es ſubſequatur. In reliquis vitæ inſtitutis hoc fere ab reliquis differunt, quod ſuos liberos, niſi cum adoleuerint, vt munus militiæ ſuſtinere poſſint, palam ad ſe adire non patiantur; filiumq. in puerili ætate in publico, in conſpectu patris
XIX adſiſtere, turpe ducunt. Viri, quantas pecunias ab vxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex ſuis bonis, æſtimatione facta, cum do-
2 tibus communicant. huius omnis pecuniæ coniunctim ratio habetur, fructusque ſeruantur. vter eorum vita ſuperarit, ad eum pars vtriusque cum fructibus ſuperiorum temporum per-
3 uenit. viri in vxores, ſicut in liberos, vitæ necis-

ſaris dictio ferat, dubitat D. Voſſius, & quarto caſu mauult legi, præſertim quod inſcriptiones hoc peculiare Mercurio tribuant DEO MERCVRIO.

3. *plerumque deuouent*] Hoc & ſollemne Germanis fuit. Tacit. XIII, 56, 3.

cisque habent poteſtatem: & cum pater fami-
lias, illuſtriore loco natus, deceſſit, eius propin-
qui conueniunt, & de morte, ſi res in ſuſpicio-
nem venit, de vxoribus in ſeruilem modum
quæſtionem habent, &, ſi compertum eſt, igni
atque omnibus tormentis excruciatas interfici-
unt. Funera ſunt pro cultu Gallorum magni- 4
fica & ſumptuoſa: omniaque, quæ viuis cordi
fuiſſe arbitrantur, in ignem inferunt, etiam
animalia; ac paullo ſupra hanc memoriam ſerui
& clientes, quos ab iis dilectos eſſe conſta-
bat, iuſtis funeribus confectis, vna cremaban-
tur. Quæ ciuitates commodius ſuam XX
remp. adminiſtrare exiſtimantur, habent legi-
bus ſanctum, ſi quis quid de rep. a finitimis ru-
more aut fama acceperit, vti ad magiſtratum
deferat, neue cum quo alio communicet: quod 2
ſæpe homines temerarios atque imperitos fal-
ſis rumoribus terreri, & ad facinus impelli, &
de ſummis rebus conſilium capere cognitum
eſt. Magiſtratus, quæ viſa ſunt, occultant; 3
quæque eſſe ex vſu iudicauerint, multitudini
produnt. de rep. niſi per concilium loqui non
conceditur. GERMANI multum ab hac XXI
conſuetudine differunt. nam neque Druides
habent, qui rebus diuinis præſint; neque ſacri-
ficiis ſtudent. deorum numero eos ſolos du- 2
cunt, quos cernunt, & quorum opibus aperte
iuuantur, Solem, & Vulcanum, & Lunam:
re-

CAP. XX. 1. *legibus ſanctum*] id eſt ſancitum, vt vete-res quidam libri habent: caſtigatiores autem *ſan-ctum*.

3 reliquos ne fama quidem acceperunt. vita omnis in venationibus atque in studiis rei militaris consistit: ab paruulis labori ac duritiæ student.
4 dent. qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem. hoc ali staturam, ali vires, neruosque confirmari, putant.
5 tant. intra annum vero xx feminæ notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus: cuius rei nulla est occultatio; quod & promiscue in fluminibus perluuntur, & pellibus aut paruis renonum tegumentis vtuntur, magna corporis
XXII parte nuda. Agriculturæ non student; maiorque pars victus eorum lacte, & caseo, &
2 carne consistit: neque quisquam agri modum certum aut fines proprios habet; sed magistratus ac principes in annos singulos gentibus, cognationibusque hominum, qui vna coierunt, quantum eis, & quo loco visum est, attribuunt
3 agri, atque anno post alio transire cogunt. eius rei multas adferunt caussas; ne, assidua consuetudine capti, studium belligerandi agricultura commutent; ne latos fines parare studeant, potentioresque humiliores possessionibus expellant;

CAP. XXI. 5. *paruis renonum tegumentis*] Varroni IV. 35 de LL. *reno* peregrinum est vocabulum. Isidorus Orig. XIX, 23, *Renones sunt velamina humerorum & pectoris usque ad vmbilicum, atque intortis villis adeo hispida, vt imbres respuant.* Addit ex Sallustii Hist. fragmentum: *Germani intectum renonibus corpus tegunt.* Sidonius lib. IV epist. XX *clausa bullatis latera renonibus.* Et Seruius ad III Georg. 383 *vt Sallustius dicit in Historiis, vestes de pellibus renones vocantur.*

lant; ne accuratius, ad frigora atque æstus vitandos, ædificent; ne qua oriatur pecuniæ cupiditas, qua ex re factiones dissensionesque
nascuntur: vt animi æquitate plebem con- 4
tineant, cum suas quisque opes cum potentissimis æquari videat. Ciuitatibus maxi- XXIII
ma laus est, quam latissimis circum se vastatis
finibus solitudines habere. hoc proprium vir- 2
tutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neque quemquam prope se audere consiste-
re. simul hoc se fore tutiores arbitrantur, 3
repentinæ incursionis timore sublato, cum bellum ciuitas aut illatum defendit, aut infert:
magistratus, qui ei bello præsint, vt vitæ necis- 4
que habeant potestatem, deliguntur. in pace 5
nullus communis est magistratus, sed principes regionum atque pagorum inter suos ius dicunt,
controuersiasque minuunt. latrocinia nullam 6
habent infamiam, quæ extra fines cuiusque ciuitatis fiunt. atque ea iuuentutis exercendæ ac
desidiæ minuendæ caussa fieri prædicant. atque, 7
vbi quis ex principibus in concilio se dixit ducem fore, vt, qui sequi velint, profiteantur; consurgunt ii, qui & caussam & hominem pro-
bant, suumque auxilium pollicentur: atque ab
multitudine collaudantur: qui ex iis secuti non 8
sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur: omniumque rerum iis postea fides ab-
rogatur. hospites violare, fas non putant: qui 9
quaque de caussa ad eos venerunt, ab iniuria prohibent, sanctosque habent; iis omnium domus

XXIV patent, victusque communicatur. Ac
fuit antea tempus, cum Germanos Galli virtute superarent, & vltro bella inferrent, ac propter hominum multitudinem, agrique inopiam,
2. trans Rhenum colonias mitterent. itaque ea,
quæ fertilissima sunt, Germaniæ loca circum Herciniam siluam, quam Eratostheni, & [aliis] quibusdam Græcis fama notam esse video, quam illi Orciniam appellant, Volcæ Tectosages oc-
3 cuparunt, atque ibi consederunt. quæ gens ad
hoc tempus iis sedibus se continet, summamque habet iustitiæ & bellicæ laudis opinionem.
4 nuncque in eadem inopia, egestate, patientia,
Germani permanent, eodem victu & cultu cor-
5 poris vtuntur: Gallis autem propinquitas &
transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam
6 atque vsus largitur. paullatim adsuefacti supe-
rari, multisque victi prœliis, ne se quidem ipsi
XXV cum illis virtute comparant. Huius Herci-
niæ siluæ, quæ supra demonstrata est, latitudo nouem dierum iter expedito patet. non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum no-
2 uerunt. oritur ab Heluetiorum, & Nemetum,
&

CAP. XXIV. 2. *Eratostheni & aliis q.*] Eratosthenes geographus, cuius sæpe Strabo mentionem fecit. Quod sequitur *aliis*, a Cluuerio est Germ. p. 702. quia & ipse Eratosthenes Græcus fuit.

Volcæ Tectosages] Galli genere, quorum vt colonia in Asiam venit, ita facilius in vicinam Germaniam deduci potuit. Male quidam libri, *vulgo Tectosages.* Græcus interpres: οἵ τε Βόλκαι καὶ οἱ τεκτόσαγες. Sed abundat καὶ, quia non diuersi sunt, sed genus Volcarum Tectosages.

& Rauracorum finibus, rectaque fluminis Danubii regione pertinet ad fines Dacorum & Anartium. hinc se flectit sinistrorsus, diuersis a flu- 3
mine regionibus, multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit. neque quis- 4
quam est huius Germaniæ, qui se adisse ad initium eius siluæ dicat, cum dierum iter LX processerit; aut quo ex loco oriatur, acceperit.
Multa in ea genera ferarum nasci constat, quæ re- 5
liquis in locis visa non sint: ex quibus quæ maxime differant ab ceteris, & memoriæ prodenda videantur, hæc sunt. Est bos cerui fi- XXVI
gura, cuius a media fronte inter aures vnum cornu exsistit excelsius, magisque directum his, quæ nobis nota sunt, cornibus. ab eius sum- 2
mo, sicut palmæ, rami quam late diffunduntur. eadem est feminæ marisque natura, eadem for- 3
ma magnitudoque cornuum. Sunt item XXVII
quæ appellantur Alces. harum est consimilis capreis figura, & varietas pellium, sed magnitudine

CAP. XXV. 2. *Dacorum & Anartium*] Dacis a septemtrione continui Anartes siue Anarti, Ptolemæo III. 8 designante, cui Ἄναρτοι dicuntur.

CAP. XXVI. 1. *Est bos cerui figura*] Vulgo *bisontem* interpretantur. Plinius VIII. 15 *iubatos bisontes* dixit; Seneca Hippolyto v. 64 *villosos*: neuter de cornu, sicut nec Cæsar de iuba aut villis. Videtur Cæsar ex fama potius, quam quod ipse viderit, hæc animalia descripsisse.

CAP. XXVII. 1. *Alces. consimilis capreis figura*] CAPREIS Salmasius Exerc. Pl. p. 164 emendavit. Vulgo *capris*. Sed & in harum explicatione dissensus est. Pausaniæ ἀλκὴ, *alce* est media inter ceruum & came-

ne paullo antecedunt: mutilæque sunt cornibus,
2 & crura sine nodis, articulisque habent; neque quietis caussa procumbunt, neque, si quo adflictæ casu conciderunt, erigere sese, aut subleuare,
3 possunt. his sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant, atque ita, paullum modo reclinatæ,
4 quietem capiunt: quarum ex vestigiis cum est animaduersum a venatoribus, quo se recipere consueuerint, omnes eo loco, aut a radicibus subruunt, aut accidunt arbores tantum, vt summa
5 species earum stantium relinquatur. huc cum se consuetudine reclinauerint, infirmas arbores pondere adfligunt, atque vna ipsæ concidunt.
XXVIII Tertium est genus eorum, qui Vri appellantur. ii sunt magnitudine paullo infra elephantos; specie, & colore, & figura tauri.
2 magna vis est eorum, & magna velocitas, neq. homini neq. feræ, quam conspexerunt, parcunt. hos
3 studiose foueis captos interficiunt. hoc se labore durant adolescentes, atque hoc genere venationis exercent; &, qui plurimos ex his interfecerunt,

---

lum specie, Bœot. c. 21. Plinius dicto loco: *Alces, ni proceritas aurium & ceruicis distinguat, iumento similis.*

crura sine nodis] Plinio ibidem non alces, sed *achlis* siue *machlis*, animal haud dissimile alci, est nullo suffragium flexu.

CAP. XXVIII. 1. *qui vri appellantur*] Plinius ante dicto loco: *gignit Germania excellenti vi & velocitate vros.* Hos, æque ac bisontes, *feros boues* vocat, & a bubalis distinguit. Seneca Hippolyto v. 65

Tibi villosi terga bisontes,
Latisque feri cornibus vri.

runt, relatis in publicum cornibus, quæ sint testimonio, magnam ferunt laudem. sed adsuescere 4
re ad homines, & mansuefieri, ne paruuli quidem excepti possunt. amplitudo cornuum, & 5
figura, & species, multum a nostrorum boum cornibus differt. hæc studiose conquisita ab 6
labris argento circumcludunt; atque in amplissimis epulis pro poculis vtuntur. Cæsar, XXIX
postquam per Vbios exploratores comperit, Sueuos sese in siluas recepisse; inopiam frumenti veritus, quod, vt supra demonstrauimus, minime omnes Germani agriculturæ student, constituit, non progredi longius: sed, ne omnino 2
metum reditus sui barbaris tolleret, atque vt eorum auxilia tardaret, reducto exercitu partem vltimam pontis, quæ ripas Vbiorum contingebat, in longitudinem pedum CC rescindit; at- 3
que in extremo ponte turrim tabulatorum IV constituit, præsidiumque cohortium XII pontis tuendi caussa ponit, magnisque eum locum munitionibus firmat. ei loco præsidioque C. Volcatium Tullum adolescentem præfecit. ipse, 4
cum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus, per Arduennam siluam, quæ est totius Galliæ maxima, atque ab ripis Rheni finibusque Treuirorum, ad Neruios pertinet, millibusque amplius L in longitudinem patet, L. Mi-

CAP. XXIX. 2. *ripas Vbiorum*] adhuc in Germania barbara & dextra Rheni ripa colentium; nondum transductorum.

4. *millibus amplius L in long.*] quinquaginta ex Oro-

Minucium Basilum cum omni equitatu præmittit, si quid celeritate itineris, atque opportunita-
5 te temporis proficere possit; monet, vt ignes fieri in castris prohibeat, ne qua eius aduentus procul significatio fiat: sese confestim subsequi
XXX dicit. Basilus, vt imperatum est, facit, celeriter, contraque omnium opinionem, confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit; eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse
2 dicebatur. Multum cum in omnibus rebus, tum in re militari fortuna potest. nam sicut magno accidit casu, vt in ipsum incautum atque etiam imparatum incideret, priusque eius aduentus ab hominibus videretur, quam fama ac nuntiis adferretur: sic magnæ fuit fortunæ, omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, rhedis equisque comprehensis, ipsum effugere
3 [mortem.] sed hoc quoque factum est, quod, ædificio circumdato silua, (vt sunt fere domicilia Gallorum, qui, vitandi æstus caussa, plerumque siluarum ac fluminum petunt propinquitates) comites familiaresque eius angusto in loco equitum nostrorum vim paullisper sustinuerunt.
4 iis pugnantibus, illum in equum quidam ex suis in-

sii vetustis libris & Hist. Miscella Valesius legit Not. Gall. p. 37. quod ante ipsum etiam Cluuerius obseruauerat: & confirmat D. Vossius. Vulgo legebatur D, id est quingentis, quod nimium est. Græcus hæc de magnitudine siluæ, prætermisit.

CAP. XXX. 2. *effugere mortem*] Videtur vox mortem a librario adiecta, quod plures obseruarunt, etiam D. Vossius.

intulit: fugientem filuæ texerunt. fic ad fubeundum periculum, & ad vitandum, multum fortuna valuit. Ambiorix, copias fuas iu- XXXI
dicio non conduxerit, quod prœlio dimicandum non exiftimauerit; an tempore exclufus, & repentino equitum aduentu prohibitus fuerit, cum reliquum exercitum fubfequi crederet, du-
bium eft. fed certe, clam dimiffis per agros 2
nuntiis, fibi quemque confulere iuffit: quorum pars in Arduennam filuam, pars in continentes
paludes profugit. qui proximi Oceano fuerunt, 3
ii in infulis fefe occultauerunt, quas æftus effice-
re confuêrunt. multi, ex fuis finibus egreffi, fe 4
fuaque omnia alieniffimis crediderunt. Cati- 5
uulcus rex dimidiæ partis Eburonum, qui vna cum Ambiorige confilium inierat, ætate iam confectus, cum laborem aut belli aut fugæ ferre non poffet, omnibus precibus deteftatus Ambiorigem, qui eius confilii auctor fuiffet, taxo, cuius magna in Gallia Germaniaque copia eft, fe
exanimauit. Segni, Condrufique, ex gen- XXXII
te & numero Germanorum, qui funt inter Eburones Treuirosque, legatos ad Cæfarem miferunt, oratum, ne fe in hoftium numero duceret, neue omnium Germanorum, qui effent citra Rhenum, cauffam effe vnam iudicaret: nihil fe de bello cogitaffe, nulla Ambiorigi auxilia mififfe.

CAP. XXXI. 5. *precibus deteftatus*] diris imprecationibus: quod ex verbo *deteftatus* clarum eft. Horatio II Satyr. VI, 30 *iratæ preces* funt.

taxo fe exanimauit] Et fuccus & fructus huius arboris letiferi dicuntur effe.

2 fiſſe. Cæſar, explorata re quæſtione captiuo-
rum, ſi qui ad eos Eburones ex fuga conue-
niſſent, ad ſe vt reducerentur, imperauit: ſi ita
feciſſent, fines eorum ſe violaturum negauit.
3 tum copiis in tres partes diſtributis, impedimen-
ta omnium legionum Atuatucum contulit. id ca-
4 ſtelli nomen eſt. hoc fere eſt in mediis Ebu-
ronum finibus, vbi Titurius atque Aurunculeius
5 ius, hiemandi cauſſa, conſederant. hunc cum
reliquis rebus locum probabat Cæſar, tum quod
ſuperioris anni munitiones integræ manebant,
vt militum laborem ſubleuaret, præſidio impe-
dimentis legionem XIV reliquit, vnam ex iis
tribus, quas proxime conſcriptas ex Italia trans-
6 duxerat. ei legioni caſtrisque Q. Tullium Ci-
ceronem præfecit, ducentosque equites attri-
XXXIII buit. Partito exercitu, T. Labienum,
cum legionibus III ad Oceanum verſus in eas
partes, quæ Menapios attingunt, proficiſci iubet.
2 C. Trebonium cum pari legionum numero ad
eam regionem, quæ Aduaticis adiacet, depopulan-
3 dam mittit. ipſe cum reliquis tribus ad flu-
men Scaldim, quod influit in Moſam, extre-
masque Arduennæ partes ire conſtituit, quo
cum

CAP. XXXII. 3 *Aduaticam*] poſtea vrbs ex caſtello facta adſumpſit gentis nomen *Tungri*, Tongern.

CAP. XXXIII. 3. *ad flumen Scaldim, quod influit in Moſam*] Interpres Σάβιν, *Sabin*, nunc Sambre. atque ita expeditæ rationes ſunt. Qui *Scaldim* tuentur, vel erraſſe Cæſarem dicunt, vel aliam nunc faciem horum fluminum, merſa forte terræ parte, per quam Scaldis ad Moſam decucurrerit.

cum paucis equitibus profectum Ambiorigem
audiebat. discedens, post diem VII sese re- 4
uersurum, confirmat: quam ad diem ei legio-
ni, quæ in præsidio relinquebatur, deberi fru-
mentum sciebat. Labienum Treboniumque 5
hortatur, si reip. commodo facere possint, ad
eam diem reuertantur; vt, rursus communica-
to consilio, exploratisque hostium rationibus,
aliud initium belli capere possint. Erat, XXXIV
vt supra demonstrauimus, manus certa nulla,
non præsidium, non oppidum, quod se armis
defenderet, sed in omnes partes dispersa multi-
tudo. vbi cuique aut vallis abdita, aut locus sil- 2
vestris, aut palus impedita spem præsidii aut sa-
lutis aliquam offerebat, consederat. hæc loca 3
vicinitatibus erant nota, magnamque res dili-
gentiam requirebat, non in summa exercitus
tuenda, (nullum enim poterat, vniuersis perter-
ritis ac dispersis, periculum accidere) sed in sin-
gulis militibus conseruandis; quæ tamen ex par-
te res ad salutem exercitus pertinebat. nam & 4
prædæ cupiditas multos longius euocabat; ac sil-
uæ incertis occultisque itineribus confertos adi-
re prohibebant. si negotium confici, stirpem- 5
que hominum sceleratorum interfici vellet, di-
mittendæ plures manus, diducendique
erant milites. si continere ad signa manipulos 6
vellet, vt instituta ratio & consuetudo exercitus
Ro-

CAP. XXXIV. 3. *loca vicinitatibus nota*] vicinis, accolis, μετωνυμικῶς.

Romani poſtulabat, locus ipſe erat præſidio bar-
baris, neque ex occulto inſidiandi, & diſperſos
7 circumueniendi ſingulis deerat audacia. At in
eiusmodi difficultatibus, quantum diligentia pro-
uideri poterat, prouidebatur: vt potius in no-
cendo aliquid omitteretur, etſi omnium animi
ad vlciſcendum ardebant, quam cum aliquo de-
8 trimento militum noceretur. Cæſar ad finitimas
ciuitates nuntios dimittit, omnes euocat ſpe
prædæ, ad diripiendos Eburones, vt potius in ſil-
uis Gallorum vita, quam legionariorum, peri-
clitaretur; ſimul vt, magna multitudine circum-
fuſa, pro tali facinore, ſtirps ac nomen ciuitatis
tollatur. magnus vndique numerus celeriter con-
XXXV uenit. Hæc in omnibus Eburonum par-
tibus gerebantur, diesque appetebat VII, quem
ad diem Cæſar, ad impedimenta legionemque
2 reuerti, conſtituerat. hic, quantum in bello
fortuna poſſit, & quantos adferat caſus, cogno-
3 ſci potuit. diſſipatis ac perterritis hoſtibus, vt
demonſtrauimus, manus erat nulla, quæ paruam
4 modo timoris cauſſam adferret. trans Rhenum
ad Germanos peruenit fama, diripi Eburones, atq.
5 vltro omnes ad prædam euocari. cogunt equi-
tum II millia Sicambri, qui ſunt proximi Rhe-
no, a quibus receptos ex fuga Tenchtheros, at-
6 que Vſipetes, ſupra docuimus: trans-
euntes Rhenum nauibus ratibusque, XXX
mil-

8. *ſtirps ac nomen ciuitatis tollatur*] Ciuitas, gens, populus Eburonum, quorum ne nomen quidem ſuperſtes manſit: qui ex ſtirpe reliqui, in Tungrorum nomen conceſſerunt.

millibus paſſuum infra eum locum, vbi pons erat imperfectus, præſidiumque ab Cæſare relictum, primos Eburonum fines adeunt, multos ex fuga diſperſos excipiunt, magno pecoris numero, cuius ſunt cupidiſſimi barbari, potiuntur. inuitati præda, longius procedunt.
non hos palus, in bello latrociniisque natos, 7
non ſiluæ morantur: quibus in locis ſit Cæſar, ex captiuis quærunt, profectum longius reperiunt, omnemq. exercitum diſceſſiſſe cognoſcunt.
atque vnus ex captiuis, Quid vos, inquit, hanc 8
miſeram ac tenuem ſectamini prædam, quibus iam licet eſſe fortunatisſimis? III horis Aduatucam venire poteſtis: huc omnes ſuas fortunas exercitus Romanorum contulit. præſidii 9
tantum eſt, vt ne murus quidem cingi poſſit, neque quisquam egredi extra munitiones audeat. Oblata ſpe, Germani, quam nacti erant 10
prædam, in occulto relinquunt; ipſi Aduatucam contendunt, vſi eodem duce, cuius hæc indicio cognouerant. Cicero, qui per omnes ſu- XXXVI
periores dies præceptis Cæſaris ſumma diligentia milites in caſtris continuiſſet, ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi paſſus eſſet, VII die diffidens, Cæſarem de numero dierum fidem ſeruaturum, quod longius eum progreſſum audiebat, neque vlla de eius reditu fama adferebatur; ſimul eorum per- 2
motus vocibus, qui illius patientiam, pæne obſeſſionem appellabant, ſiquidem ex caſtris egredi non liceret, nullum eiusmodi caſum ex-

ſ-

ſpectans, quo, IX oppoſitis legionibus, maximoque equitatu, diſperſis ac pæne deletis hoſtibus, in millibus paſſuum III offendi poſſet; V cohortes frumentatum in proximas ſegetes miſit, quas inter, & caſtra, vnus omnino col-
3 lis intererat. complures erant in caſtris ex legionibus ægri relicti: ex quibus qui hoc ſpatio dierum conualuerant, circiter CCC ſub vexillo vna mittuntur: magna præterea multitudo calonum, magna vis iumentorum, quæ in caſtris
XXXVII ſubſederat, facta poteſtate, ſequitur. Hoc ipſo tempore, & caſu Germani equites interueniunt, protinusque eodem illo, quo venerant, curſu, ab decumana porta in caſtra irrumpere co-
2 nantur: nec prius ſunt viſi, obiectis ab ea parte ſiluis, quam caſtris appropinquarent, vſque eo, vt qui ſub vallum tenderent, mercato-
3 res, recipiendi ſui non haberent facultatem. Inopinantes noſtri, re noua perturbantur, ac vix pri-
4 mum impetum cohors in ſtatione ſuſtinet. circumfunduntur hoſtes ex reliquis partibus, ſi
5 quem aditum reperire poſſent. ægre noſtri portas tuentur, reliquos aditus locus ipſe per ſe mu-
6 nitioque defendit. totis trepidatur caſtris, atque alius ex alio cauſſam tumultus quærit: neque quo ſigna ferantur, neque quam in partem
7 quisque conueniat, prouident. alius iam capta ca-

CAP. XXXVII. 2. *qui ſub vallum tenderent*] tentoria haberent. Virgil. Aen. II, 29
- - - *hic ſæuus tendebat Achilles.*
Curtius X, 7 extr. *excedere vrbe & tendere in campo.*

castra pronuntiat; alius, deleto exercitu atque
imperatore, victores barbaros venisse conten-
dit: plerique nouas sibi ex loco religiones fin- 8
gunt, Cottæque & Titurii calamitatem, qui in eo-
dem occiderint castello, ante oculos ponunt.
Tali timore omnibus perterritis, confirmatur 9
opinio barbaris, vt ex captiuo audierant, nul-
lum esse intus præsidium. perrumpere nituntur, 10
seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex
manibus dimittant. Erat æger in præsidio XXXVIII
relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum a-
pud Cæsarem duxerat, cuius mentionem supe-
rioribus prœliis fecimus; ac diem iam v cibo
caruerat. hic, diffisus suæ ac omnium saluti, 2
inermis ex tabernaculo prodit: videt imminere
hostes, atque in summo esse rem discrimine:
capit arma a proximis, atque in porta consistit.
sequuntur hunc centuriones eius cohortis, quæ 3
in statione erat. paullisper prœlium vna susti-
nent. relinquit animus Sextium, grauibus acce- 4
ptis vulneribus: ægre, per manus tractus, ser-
uatur. hoc spatio interposito, reliqui sese con- 5
firmant, tantum vt in munitionibus consistere
audeant, speciemque defensoris præbeant. In- XXXIX
terim

8. *nouas religiones*] metus & mala omina ex loco infausto.

CAP. XXXVIII. 1. *Sextius Baculus, qui primum pilum*] Vide supra II, 25, & III, 5. Adde Baluentii exemplum lib. V cap. 35.

4. *per manus tractus*] quia æger & vulneratus se recipere non poterat, manu prehensum retraxerunt socii e periculo.

terim confecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt, præcurrunt equites, quanto
2 res sit in periculo, cognoscunt. hic vero nulla munitio est, quæ perterritos recipiat, modo conscripti, atque vsus militaris imperiti ad tribunum militum centurionesque ora conuertunt: quid ab his præcipiatur, exspectant. nemo est tam fortis, quin rei nouitate perturbetur.
3 tunt: quid ab his præcipiatur, exspectant. nemo est tam fortis, quin rei nouitate perturbetur.
4 Barbari, signa procul conspicati, ab oppugnatione desistunt, redisse primo legiones credunt, quas longius discessisse, ex captiuis cognouerant: postea, despecta paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt.
XL Calones in proximum tumulum procurrunt. hinc celeriter deiecti, se in signa manipulosque coniiciunt. eo
2 magis timidos perterrent milites. alii, cuneo facto, vt celeriter perrumpant, censent; quoniam tam propinqua sint castra: & si pars aliqua circumuenta ceciderit, at reliquos seruari
3 posse confidunt: alii, vt in iugo consistant,
4 atque eumdem omnes ferant casum. hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo vna profectos docuimus: itaque, inter se cohortati, duce C. Trebonio, equite Romano, qui eis erat præpositus, per medios hostes perrumpunt, incolumesque ad vnum in castra perueniunt omnes.
5 hos subsecuti calones equitesque, eodem impe-
6 tu, militum virtute seruantur. at ii, qui in iugo constiterant, nullo etiam nunc vsu rei militaris [percepto] neque in eo, quod probauerant, con-

CAP. XL. 6. nullo vsu rei militaris percepto] Ciacconio

consilio permanere, vt se loco superiore defenderent, neque eam, quam profuisse aliis vim celeritatemque viderant, imitari potuerunt; sed, se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt. Centuriones, quorum non nulli ex 7
inferioribus ordinibus reliquarum legionum, caussa virtutis, in superiores erant ordines huius legionis transducti, ne ante partam rei militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes conciderunt. militum pars, horum virtute submo- 8
tis hostibus, præter spem incolumis in castra peruenit; pars, a barbaris circumuenta, periit. Germani, desperata expugnatione castro- XLI
rum, quod nostros iam constitisse in munitionibus videbant, cum ea præda, quam in siluis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. ac 2
tantus fuit etiam post discessum hostium terror, vt ea nocte, cum C. Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret, adesse cum incolumi Cæsarem exercitu. sic omni- 3
um animos timor præoccupauerat, vt pæne alienata mente, deletis omnibus copiis, equitatum tan-

& Scaligero superfluum est *percepto*, & ab aliena manu additum.

7. *ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum*] Inferiores ordines opponuntur primis ordinibus, de quibus sæpe dictum. Descendebant ordines vsque ad decimum pro cohortium numero. Nec promotio centurionum semper in eodem genere per numeros auctiores fiebat, sed sæpe virtutis caussa per saltum, & ex legione in legionem, ex cohorte in cohortem aliam. *Lipsius de M. R. lib.* II, 8.

CAP. XLI. 3. *pæne alienata mente*] ita commota, vt vix

tantum se ex fuga recepisse dicerent: neque, incolumi exercitu, Germanos castra oppugnaturos fuisse, contenderent.
4 quem timorem Cæsaris aduentus sustulit.
XLII Reuersus ille, euentus belli non ignarus, vnum, quod cohortes ex statione & præsidio essent emissæ, questus, ne minimo quidem casu locum relinqui debuisse, multum fortunam in repentino hostium aduentu potuisse iudicauit:
2 multo etiam amplius, quod pæne ab ipso vallo portisque castrorum barbaros auertissent.
3 quarum omnium rerum maxime admirandum videbatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, vt Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerant.
XLIII Cæsar, ad vexandos rursus hostes profectus, magno coacto numero ex finitimis ciuitatibus, in omnes partes dimittit.
2 omnes vici, atque omnia ædificia, quæ quisque conspexerat, incendebantur: præda ex omnibus locis agebatur:
3 frumenta non solum a tanta multitudine iumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant: vt, si qui etiam in præsentia se occultassent, tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum videretur.

---

compotes sui essent. *Voss.* Sic Celsus IV. 2 *oculorum caligo, mentis alienatio.* Et Vlpianus lege 15 D. de iniuriis, principio: *Si quis mentem alicuius medicamento alienauerit.* Lactantius dixit I, 4, 3 *quis emotæ mentis*, id est furiosus: & IV, 27. 2 *hominum mentes emotas in pristinos sensus reponebat.*

tur. ac sæpe in eum locum ventum est, tanto 4
in omnes partes diuiso equitatu, vt non modo
visum ab se Ambiorigem in fuga captiui, sed nec
plane etiam abisse ex conspectu contenderent;
vt, spe consequendi illata, atque infinito labore 5
suscepto, qui se summam a Cæsare gratiam ini-
turos putarent, pæne naturam studio vincerent;
semperque paullum ad summam felicitatem de-
fuisse videretur; atque ille latebris, ac siluis, aut
saltibus se eriperet; & noctu occultatus, alias 6
regiones partesque peteret, non maiore equitum
præsidio, quam IV, quibus solis vitam suam com-
mittere audebat. Tali modo vastatis re- XLIV
gionibus, exercitum Cæsar, duarum cohortium
damno, Durocortorum Remorum reducit; con-
cilioque in eum locum Galliæ indicto, de con-
iuratione Senonum & Carnutum quæstionem
habere instituit; & de Accone, qui princeps 2
eius consilii fuerat, grauiore sententia pronun-
tiata, more maiorum supplicium sumpsit. non- 3
nulli, iudicium veriti, profugerunt: quibus cum
aqua atque igni interdixisset, II legiones ad fi-
nes Treuirorum, II in Lingonibus, VI reliquas
in Senonum finibus Agendici in hibernis collo-
cauit; frumentoque exercitui prouiso, vt
instituerat, in Italiam ad conuentus
agendos profectus est.

C. IVLII CAESARIS
COMMENTARIORVM
DE BELLO GALLICO
LIBER VII.
SVMMARIVM
LIBRI VII.

Galli denuo rebellant duce Vercingetorige. Cesar improuiso Aruernos opprimit, oppida Senonum Carnutumque capit, Biturigum Auarico fatigatur, expugnat tamen. Aeduorum turbas componit, quæ grauiores resurgunt, dum ille Gergouiam oppugnat. Soluta obsidione, in Aeduos profecto Labienus, re in Parisiis feliciter gesta, se coniungit. Deficiunt plures Aeduorum exemplo, & Cesarem in Sequanis adgressi, ab eodem vincuntur. Vercingetorix Alesiam se confert: quam Cesar operosa obsidione, profligatis qui auxilio venerant, ad deditionem cogit. Legiones in biberna distribuit.

QVIETA Gallia, Cæsar, vt constituerat, in Italiam ad conuentus peragendos proficiscitur. vbi cognoscit de P. Clodii cæde; de senatusque consulto certior factus, vt omnes Italiæ iuniores coniurarent; delectum tota prouincia habere instituit. eæ res in Galliam Transalpinam
2 celeriter perferuntur. addunt ipsi & adfingunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur, retineri vrbano motu Cæsarem, neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse. hac im-
3 pulsi occasione, qui iamiam ante se populi Rom. im-

LIB. VII. CAP. I. 1. *de P. Clodii cæde*] Nota res ex Ciceronis pro Milone.
vt omnes Italiæ iuniores coniurarent] In bonam partem

imperio ſubiectos dolerent, liberius atque audacius de bello conſilia inire incipiunt. Indictis 4
inter ſe principes Galliæ conciliis, ſiluestribus ac remotis locis, queruntur de Acconis morte; hunc caſum ad ipſos recidere poſſe, demonſtrant; miſerantur communem Galliæ fortunam, omni- 5
bus pollicitationibus ac præmiis depoſcunt, qui belli initium faciant, & ſui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. Eius in primis ra- 6
tionem habendam eſſe dicunt, prius quam eorum clandeſtina conſilia efferantur, vt Cæſar ab exercitu intercludatur. Id eſſe facile; quod ne- 7
que legiones, abſente imperatore, audeant ex hibernis egredi; neque imperator ſine præſidio ad legiones peruenire poſſit. poſtremo, in acie 8
præſtare interfici, quam non veterem belli gloriam libertatemque, quam a maioribus acceperant, recuperare. His rebus agitatis, profitentur II
Carnutes, ſe nullum periculum, communis ſalutis cauſſa, recuſare; principesque ſe ex omnibus bellum facturos pollicentur; &, quoniam in 2
præſentia de obſidibus cauere inter ſe non poſſent, ne res efferatur, vt iureiurando ac fide ſanciatur, petunt. Collatis militaribus ſignis, quo more

hic *coniurare*, id eſt ſimul iurare: cum enim per periculi vicinitatem non liceret ſingulos ſacramento rogare, omnes ſimul iurabant, edicto in vnum locum conuocati. quæ militia *coniuratio* dicta. Ritum Seruius ſcripſit ad principium Aeneid. VIII.

4. *de Acconis morte*] quem Cæſar, auctorem rebellionis, ſupplicio adfecerat, lib. VI, 4 & 44.

CAP. II. I. *bellum facturos*] Vide ſupra ad lib. II. extrem.

more eorum grauissimæ cærimoniæ continen-
tur, ne facto initio belli, a reliquis deserantur.
3 Tunc, collaudatis Carnutibus, dato iureiurando ab
omnibus, qui aderant, tempore eius rei constitu-
III to, ab concilio disceditur. Vbi ea dies venit,
Carnutes, Cotuato & Conetoduno ducibus, de-
speratis hominibus, Genabum dato signo con-
currunt, ciuesque Romanos, qui negotiandi
caussa ibi constiterant, in iis C. Fusium Cottam,
honestum equitem Romanum, qui rei frumenta-
riæ iussu Cæsaris præerat, interficiunt, bonaque
eorum diripiunt. celeriter ad omnes Galliæ ciui-
2 tates fama perfertur. nam, vbi maior atque
illustrior incidit res, clamore per agros regiones-
que significant; hunc alii deinceps excipiunt, &
3 proximis tradunt; vt tunc accidit. nam, quæ
Genabi oriente sole gesta essent, ante primam
confectam vigiliam in finibus Aruernorum audi-
ta sunt; quod spatium est millium passuum cir-
IV citer CLX. Simili ratione ibi Vercingetorix,
Celtilli filius, Aruernus, summæ potentiæ adole-
scens, cuius pater principatum Galliæ totius obti-
nuerat, & ob eam caussam, quod regnum appe-
tebat, ab ciuitate erat interfectus, conuocatis suis
2 clientibus, facile eos incendit. cognito eius con-
silio, ad arma concurritur: ab Gobanitione, pa-
triuo

CAP. III. 1. *Genabum concurrunt*] Genabum ad Ligerim, post *Aurelianum* dictum: nunc *Orleans*: in extremis finibus Carnutum. *infra c.11. sect.3.*

3. *ante primam confectam vigiliam*] Metaphrasis Græca, *πρὶν ἢ τὴν πρώτην τῆς νυκτὸς διαγεγενῆσθαι φυλακήν.*

truo suo, reliquisque principibus, qui hanc tentandam fortunam non existimabant, expellitur ex oppido Gergouia. non tamen desistit; atque in agris habet delectum egentium ac perditorum. hac 3
coacta manu, quoscumque adit ex ciuitate, in suam sententiam perducit. hortatur, vt, communis libertatis caussa, arma capiant: magnisque 4
coactis copiis, aduersarios suos, a quibus paullo ante erat eiectus, expellit ex ciuitate. Rex ab 5
suis appellatur; dimittit quoquouersus legationes; obtestatur, vt in fide maneant. celeriter si- 6
bi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemouices, Andes, reliquosque omnes, qui Oceanum attingunt, adiungit. omnium con- 7
sensu ad eum defertur imperium, qua oblata potestate, omnibus iis ciuitatibus obsides imperat, certum numerum militum celeriter ad se adduci iubet. armorum quantum quæque ciuitas domi, 8
quodq. ante tempus efficiat, constituit. in pri- 9
mis equitatui studet: summæ diligentiæ summam imperii seueritatem addit: magnitudine supplicii dubitantes cogit. nam, maiore commisso 10
delicto, igni atque omnibus tormentis necat: leuiore de caussa, auribus desectis, aut singulis effossis oculis, domum remittit; vt sint reliquis documento, & magnitudine pœnæ perterreant alios. His suppliciis celeriter coacto exer- V
citu, Lucterium Cadurcum, summæ hominem audaciæ, cum parte copiarum, in Rutenos mittit: ipse in Bituriges proficiscitur. eius aduentu 2
Bi-

CAP. V. 1. *ipse in Bituriges*] Bituriges Cubos, nunc *Berry*: alii sunt Bituriges Vibisci. Adi geographos.

Bituriges ad Aeduos, quorum erant in fide, le-
gatos mittunt, ſubſidium rogatum, quo facilius
3 hoſtium copias ſuſtinere poſſint. Aedui de
conſilio legatorum, quos Cæſar ad exercitum
reliquerat, copias equitatus peditatusque ſubſi-
4 dio Biturigibus mittunt. qui cum ad flumen Li-
gerim veniſſent, quod Bitugires ab Aeduis diui-
dit, paucos dies ibi morati, neque flumen tranſi-
5 re auſi, domum reuertuntur: legatisque noſtris
renuntiant, ſe Biturigum perfidiam veritos, re-
uertiſſe: quibus id conſilii fuiſſe cognouerint,
vt ſi flumen tranſiſſent, vna ex parte ipſi, alte-
6 ra Aruerni ſe circumſiſterent. id eane de cauſ-
ſa, quam legatis pronuntiarunt, an perfidia ad-
ducti fecerint, quod nihil nobis conſtat, non vi-
7 detur pro certo eſſe ponendum. Bituriges eo-
rum diſceſſu ſtatim ſe cum Aruernis coniun-
VI gunt. His rebus in Italiam Cæſari nuntiatis,
cum iam ille virtute Cn. Pompeii vrbanas res
commodiorem in ſtatum perueniſſe intellige-
2 ret, in Transalpinam Galliam profectus eſt. eo
cum veniſſet, magna difficultate adficiebatur,
3 qua ratione ad exercitum peruenire poſſet. nam,
ſi legiones in prouinciam arceſſeret, ſe abſente
4 in itinere prœlio dimicaturas intelligebat. ſi
ipſe ad exercitum contenderet, ne iis quidem,
qui eo tempore pacati viderentur, ſuam ſalu-
VII tem recte committi videbat. Interim
Lucterius Cadurcus, in Rutenos miſſus, eam
2 ciuitatem Aruernis conciliat. progreſſus in
Ni-

CAP. VII. 1. *in Rutenos miſſus*] vide mox ſect. 4.

Nitiobriges & Gabalos, ab vtrisque obſides ac-
cipit; & magna coacta manu, in prouinciam
Narbonem verſus, eruptionem facere conten-
dit. qua re nuntiata, Cæſar omnibus conſiliis 3
anteuertendum exiſtimauit, vt Narbonem pro-
ficiſceretur. eo cum veniſſet, timentes confir- 4
mat, præſidia in Rutenis prouincialibus, Vol-
cis Arecomicis, Toloſatibus, circumque Narbo-
nem, quæ loca erant hoſtibus finitima, con-
ſtituit: partem copiarum ex prouincia, ſup- 5
plementumque, quod ex Italia adduxerat, in
Heluios, qui fines Aruernorum contingunt,
conuenire iubet. His rebus comparatis, VIII
repreſſo iam Lucterio & remoto, quod intrare
præſidia periculoſum putabat, in Heluios pro-
ficiſcitur: etſi mons Gebenna, qui Aruernos ab 2
Heluiis diſcludit, duriſſimo tempore anni, al-
tiſſima niue iter impediebat: tamen diſcuſſa ni-
ue VI in altitudinem pedum, atque ita viis pa-
tefactis, ſummo militum labore ad fines Ar-
uernorum peruenit. quibus oppreſſis inopinan- 3
tibus, quod ſe Gebenna, vt muro, munitos exiſti-
mabant, ac ne ſingulari quidem homini vmquam
eo tempore anni ſemitæ patuerant; equitibus
imperat, vt, quam latiſſime poſſent, vagentur,
&

2. *in Nitiobriges & Gabalos*] Nitiobriges vltra Rutenos, ad Garumnam, vbi Aginnum eſt: Gabali, ſub Gebenna monte.

4. *Rutenis prouincialibus*] Ruteni in limite prouinciæ Romanæ ad occaſum: pars illorum in prouincia; pars altera extra illam.

Volcis Arecomicis] Volcarum duo genera, *Arecomici*,

& quam maximum hostibus terrorem inferant.
4 Celeriter hæc fama ac nuntiis ad Vercingeto-
rigem perferuntur: quem perterriti omnes Ar-
uerni circumsistunt, atque obsecrant, vt suis
fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi pa-
tiatur; præsertim cum videat, omne ad se bel-
5 lum translatum. quorum ille precibus per-
motus, castra ex Biturigibus mouet in Aruernos
IX versus. At Cæsar biduum in iis locis mo-
ratus, quod, hæc de Vercingetorige vsu ventu-
ra, opinione præceperat, per caussam supple-
menti, equitatusque cogendi, ab exercitu disce-
2 dit; Brutum adolescentem iis copiis præfecit:
hunc monet, vt in omnes partes equites quam
latissime peruagentur: daturum se operam, ne
3 longius triduo ab castris absit. his constitu-
tis rebus, omnibus suis inopinantibus, quam ma-
4 ximis potest itineribus, Viennam peruenit. ibi
nactus recentem equitatum, quem multis ante
diebus eo præmiserat, neque diurno neque no-
cturno itinere intermisso, per fines Aeduorum
in Lingones contendit; vbi II legiones hiema-
bant; vt, si quid etiam de sua salute ab Aeduis
5 iniretur consilii, celeritate præcurreret. eo cum
peruenisset, ad reliquas legiones mittit, pri-
usque in vnum locum omnes cogit, quam de
eius

quorum Nemausus; & *Tectosages*, quorum Narbo-
na caput erat.

CAP. VIII. 5. *in Aruernos versus*] vt supra lib. VI cap.
33 sect. 1. *ad Oceanum versus.*

CAP. IX. 3. *Viennam peruenit*] vrbem ad Rhodanum,
Allobrogum caput.

eius aduentu Aruernis nuntiari posset. Hac re 6
cognita, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit, atque inde profectus Gergouiam, Boiorum oppidum, quos ibi, Heluetico prœlio victos, Cæsar collocauerat, Aeduisq. attribuerat, oppugnare instituit. Magnam hæc res X
Cæsari difficultatem ad consilium capiendum adferebat, si reliquam partem hiemis vno in loco legiones contineret, ne stipendiariis Aeduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quod nullum in eo amicis præsidium videretur positum esse; sin maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris subuectionibus laboraret. præstare visum est tamen, omnes diffi- 2
cultates perpeti, quam, tanta contumelia accepta, omnium suorum voluntates alienare. Ita- 3
que cohortatus Aeduos de supportando commeatu, præmittit ad Boios, qui de suo aduentu doceant, hortenturque, vt in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant. duabus Agendici legionibus, atque im- 4
pedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiscitur. Altero die cum ad oppi- XI
dum Senonum Vellaunodunum venisset, ne quem post

6. *Gergouiam Boiorum oppidum*] Suspecta multis Gergouia Boiorum; nota & probata Aruernorum. Accedit varietas vetustorum codicum, *Gergonia*, *Gergobinna*, quemadmodum & Græcus Γεργοβίνναν vocat hanc Boiorum. Nihilominus, quod plures habent, seruamus, præsertim quod & aliæ vrbes plures vno vocabulo (e. g. Nouioduni) in Galliis visæ sunt. Anonymus Iulii Celsi excerptor p. 88 *profectus in Boios Transalpinos, oppidum illorum, sub Helueti-*

post se hostem relinqueret, quo expeditiore re
frumentaria vteretur, oppugnare instituit, id-
2 que biduo circumuallauit. tertio die missis ex
oppido legatis de deditione, arma proferri, iu-
3 menta produci, DC obsides dari iubet. ea
qui conficeret, C. Trebonium legatum relin-
quit. ipse, vt quam primum iter faceret, Ge-
4 nabum Carnutum proficiscitur; qui tunc
primum, allato nuntio de oppugnatione Vellau-
noduni, cum longius eam rem ductum iri ex-
istimarent. præsidium Genabi tuendi caussa, quod
5 eo mitterent, comparabant. huc biduo Cæsar
6 peruenit; &, castris ante oppidum positis, diei tem-
pore exclusus, in posterum oppugnationem dif-
fert; quæq. ad eam rem vsui sint, militibus impe-
rat; &, quod oppidum Genabum pons flumi-
nis Ligeris continebat, veritus, ne noctu ex op-
7 pido profugerent, II legiones in armis excuba-
re iubet. Genabenses, paullo ante mediam no-
8 ctem silentio ex oppido egressi, flumen transire
cœperunt. qua re per exploratores nuntiata,
Cæsar legiones, quas expeditas esse iusserat,
portis incensis, intromittit; atque oppido po-
titur, perpaucis ex hostium numero desideratis,
quin cuncti caperentur, quod pontis atque iti-
9 nerum angustiæ multitudini fugam intercluse-
rant. Oppidum diripit, atque incendit, præ-
dam militibus donat, exercitum Ligerim trans-
XII ducit, atque in Biturigum fines peruenit. Ver-
cingetorix, vbi de Cæsaris aduentu cognouit,
oppu-

*ce victoriæ tempus ædificatum a Cæsare, Aeduisque at-
tributum, oppugnare disposuit. oppido nomen Gorgo-
bia.*

oppugnatione desistit, atque obuiam Cæsari proficiscitur. ille, oppidum Biturigum, posi- 2
tum in via, Nouiodunum oppugnare instituerat. quo ex oppido, cum legati ad eum venissent, 3
oratum, vt sibi ignosceret, suæque vitæ consuleret; vt celeritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma proferri, equos produci, obsides dari, iubet. parte iam 4
obsidum transdita, cum reliqua administrarentur, centurionibus & paucis militibus intromissis, qui arma iumentaque conquirerent, equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat: quem simulatque 5
oppidani conspexerunt, atque in spem auxilii venerunt; clamore sublato, arma capere, portas claudere, murum complere, cœperunt. Cen- 6
turiones in oppido, cum ex significatione Gallorum noui aliquid ab iis iniri consilii intellexissent, gladiis districtis portas occupauerunt, suosque omnes incolumes receperunt. Cæsar XIII
ex castris equitatum educi iubet, prœliumque equestre committit: laborantibus iam suis, Germanos equites circiter CD submittit: quos ab initio secum habere instituerat. eorum impe- 2
tum Galli sustinere non potuerunt, atque in fugam coniecti, multis amissis, sese ad agmen receperunt: quibus profligatis, rursus oppidani perterriti, comprehensos eos, quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Cæsarem perduxerunt, seseque ei dediderunt. Quibus 3
re-

CAP. XII. 2. *oppidum Biturigum, Nouiodunum*] pagus hodie *Neufvy sous Baranjon.*

rebus confectis, Cæsar ad oppidum Auaricum, quod erat maximum munitissimumque in finibus Biturigum, atq. agri fertilissima regione, profectus est; quod, eo oppido recepto, ciuitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat.

XIV Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Nouioduni

2 ni acceptis, suos ad concilium conuocat. docet, *longe alia ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione & commeatu Roma-*

3 *ni prohibeantur. id esse facile, quod equitatu ipsi abundent: & quod anni tempore subleuentur.*

4 *pabulum secari non posse, necessario dispersos hostes ex ædificiis petere: hos omnes quotidie ab*

5 *equitibus deleri posse. præterea salutis caussa, rei familiaris commoda neglegenda, vicos atque ædificia incendi oportere, hoc spatio a Boia quoquo versus, quo pabulandi caussa adire posse vi-*

6 *deantur. harum ipsis rerum copiam suppetere, quod, quorum in finibus bellum geratur, eorum o-*

7 *pibus subleuentur: Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum periculo longius a ca-*

8 *stris progressuros. neque interesse, ipsosne interficiant, impedimentisve exuant, quibus amissis*

9 *bellum geri non possit:* præterea, *oppida incendi opor-*

CAP. XIII. 3. *Auaricum*] medio æuo gentis nomine *Bituriges*, siue *Biturice* Sidonio lib. VII ep. V pr. nunc *Bourges*.

CAP. XIV. 5. *a Boia quoquo versus*] locus dubius, & nomen suspectum. Græcus tamen etiam ἀπὸ τῆς Βοίας. Cæsaris stilo propius *a Boiis* esset.

oportere, quæ non munitione & loci natura ab
omni sint periculo tuta, neu suis sint ad detre-
ctandam militiam receptacula, neu Romanis pro-
posita, ad copiam commeatus, prædamque tollen-
dam. Hæc si grauia aut acerba videantur, multo 10
illa grauius æstimari debere, liberos, coniuges in
seruitutem abstrahi, ipsos interfici; quæ sit necesse
accidere victis. Omnium consensu hac sen- XV
tentia probata, vno die amplius xx vrbes Bituri-
gum incenduntur. hoc idem fit in reliquis ciui-
tatibus. in omnibus partibus incendia conspi- 2
ciuntur: quæ etsi magno cum dolore omnes fe-
rebant, tamen hoc sibi solatii proponebant, quod
se, prope explorata victoria, celeriter amissa
recuperaturos confidebant. deliberatur de A- 3
uarico in communi concilio, incendi placeret, an
defendi. procumbunt Gallis omnibus ad pe- 4
des Bituriges, ne pulcherrimam prope totius
Galliæ vrbem, quæ & præsidio & ornamento sit
ciuitati, suis manibus succendere cogerentur:
facile se loci natura defensuros dicunt, quod, pro- 5
pe ex omnibus partibus flumine & palude cir-
cumdata, vnum habeat & perangustum aditum.
datur petentibus venia, dissuadente primo Ver- 6
cingetorige, post concedente, & precibus ipso-
rum, & misericordia vulgi. defensores idonei
oppido deliguntur. Vercingetorix mino- XVI
ribus Cæsarem itineribus subsequitur, & locum
castris deligit, paludibus siluisque munitum, ab A-
uarico longe millia passuum xv. Ibi per certos 2
exploratores in singula diei tempora, quæ ad
Auaricum agerentur, cognoscebat; &, quid fieri

3 vellet, imperabat: omnes nostras pabulationes frumentationesque obseruabat, dispersosque, cum longius necessario procederent, adoriebatur, magnoque incommodo adficiebat: etsi, quantum ratione prouideri poterat, ab nostris occurrebatur, vt incertis temporibus diuersisque

XVII itineribus iretur. Castris ad eam partem oppidi positis, Cæsar, quæ intermissa a flumine & palude aditum, ut supra diximus, angustum habebat, aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere cœpit. nam circumuallare loci natu-

2 ra prohibebat. de re frumentaria Boios atque Aeduos adhortari non destitit: quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adiuuabant; alteri non magnis facultatibus, quod ciuitas erat exigua & infirma, celeriter, quod habue-

3 runt, consumpserunt. summa difficultate rei frumentariæ adfecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Aeduorum, incendiis ædificiorum, vsque eo, vt complures dies milites frumento caruerint, &, pecore e longinquioribus vicis adacto, extremam famem sustentarent, nulla tamen vox est ab iis audita populi Rom. maie-

4 state & superioribus victoriis indigna. quin etiam

CAP. XVII. 2. *quorum alteri --- alteri*] illi sunt Aedui, opulenti, sed languido studio: hi sunt Boii, exigua ciuitas. Vnde sequitur sect. 3 *tenuitate Boiorum, indiligentia Aeduorum*, id est, per vel propter tenuitatem, indiligentiam, interprete Gronouio Observ. lib. IV. cap. 17 p. 271.

3. *pecore e longinquioribus vicis adacto*] bene *adacto* omnes libri, puta, in castra, ex vicis: non *abacto*. Adigere vero est adducere.

etiam Cæſar, cum in opere ſingulas legiones ap-
pellaret, & ſi acerbius inopiam ferrent, ſe dimiſſu-
rum oppugnationem diceret; vniuerſi ab eo, ne
id faceret, petebant: ſic ſe complures annos, il- 5
lo imperante meruiſſe, ut nullam ignominiam
acciperent, numquam infecta re diſcederent;
hoc ſe ignominiæ laturos loco, ſi inceptam oppu- 6
gnationem reliquiſſent: præſtare, omnes perfer- 7
re acerbitates, quam non ciuibus Romanis, qui
Genabi perfidia Gallorum interiſſent, parenta-
rent. hæc eadem centurionibus tribunisque 8
mil. mandabant, vt per eos ad Cæſarem defer-
rentur. Cum iam muro appropinquaſſent XVIII
turres, ex captiuis Cæſar cognouit, Vercingetori-
gem, conſumpto pabulo, caſtra mouiſſe propius
Auaricum, atque ipſum, cum equitatu, expeditis-
que, qui inter equites prœliari conſueſſent, inſi-
diarum cauſſa eo profectum, quo noſtros poſte-
ro die pabulatum venturos arbitrabatur. qui- 2
bus rebus cognitis, media nocte ſilentio profe-
ctus, ad hoſtium caſtra mane peruenit. illi, cele- 3
riter per exploratores aduentu Cæſaris cognito,
carros, impedimentaque ſua, in artiores ſiluas ab-
diderunt, copias omnes in loco edito atque aper-
to inſtruxerunt. qua re nuntiata, Cæſar celeri- 4
ter ſarcinas conferri, arma expediri iuſſit. Col- XIX
lis

7. *parentarent*] cædem illorum vlciſcerentur. Sic & Liuius XXIV. 21, & Curtius, Florus, alii.

CAP. XVIII. 3. *in artiores ſiluas*] denſiores. Græcus εἰς δασύτερα δρυμά.

4. *ſarcinas conferri*] Bene adiecit interpres εἰς ἕνα τόπον, *in vnum locum*; quod fiebat ante pugnam.

lis erat leniter ab infimo accliuis: hunc ex omni-
bus fere partibus palus difficilis atque impedita
2 cingebat, non latior pedibus L. hoc ſe colle,
interruptis pontibus, Galli fiducia loci contine-
bant, generatimque diſtributi in ciuitates, omnia
vada ac ſaltus eius paludis certis cuſtodibus ob-
tinebant. ſic animo parati, vt ſi eam paludem
Romani perrumpere conarentur, hæſitantes pre-
3 merent ex loco ſuperiore: vt qui propinquita-
tem loci viderent, paratos prope æquo Marte ad
dimicandum exiſtimarent; qui iniquitatem
conditionis perſpicerent, inani ſimulatione ſeſe
4 oſtentare, cognoſcerent. indignantes milites
Cæſar, quod conſpectum ſuum hoſtes ferre poſ-
ſent, tantulo ſpatio interiecto, & ſignum prœlii
expoſcentes, edocet, *quanto detrimento, & quot*
virorum fortium morte neceſſe eſſet conſtare vi-
5 *ctoriam. quos cum ſic animo paratos videret, vt*
nullum pro ſua laude periculum recuſarent, ſum-
mæ ſe iniquitatis condemnari debere, niſi eorum
6 *vitam ſua ſalute habeat cariorem.* Sic milites
conſolatus, eodem die reducit in caſtra; reliqua,
quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, ad-
XX miniſtrare inſtituit. Vercingetorix, cum ad
ſuos rediſſet, proditionis inſimulatus, quod caſtra
propius Romanos mouiſſet, quod cum omni
equitatu diſceſſiſſet, quod ſine imperio tantas co-
pias reliquiſſet, quod eius diſceſſu Romani tanta
2 opportunitate & celeritate veniſſent: non hæc
omnia fortuito, aut ſine conſilio, accidere potuiſ-
ſe: regnum illum Galliæ malle Cæſaris conceſ-
ſu, quam ipſorum habere beneficio. Tali modo
accu-

accusatus, ad hæc respondit: *Quod castra mo-* 3
uisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortanti-
bus: quod propius Romanos accessisset, persua-
sum loci opportunitate, qui se ipsum munitione de-
fenderet; equitum vero operam neque in loco 4
palustri desiderari debuisse, & illic fuisse vtilem,
quo sint profecti: summam imperii se consulto 5
nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis stu-
dio ad dimicandum impelleretur: cui rei, propter
animi mollitiem, studere omnes videret, quod diu-
tius laborem ferre non possent. Romani, si casu 6
interuenerint, fortunæ; si alicuius indicio vocati,
huic habendam gratiam, quod & paucitatem eo-
rum ex loco superiore cognoscere, & virtutem de-
spicere potuerint; qui dimicare non ausi, turpiter
se in castra receperint: imperium se a Cæsare 7
per proditionem nullum desiderare, quod habere
victoria posset, quæ iam esset sibi ac omnibus Gallis
explorata: quin etiam, ipsis remittere, si sibi ma-
gis honorem tribuere, quam ab se salutem accipere
videantur. quod vt intelligatis, inquit, *sincere a* 8
me pronuntiari, audite Romanos milites. pro- 9
ducit seruos, quos in pabulatione paucis ante die-
bus exceperat, & fame vinculisque excruciaue-
rat. ii, iam ante edocti, quæ interrogati pro- 10
nuntiarent, *milites se esse legionarios* dicunt: *fa-*
me & inopia adductos, clam ex castris exisse, si
quid frumenti aut pecoris in agris reperire possent.
simili omnem exercitum inopia premi, nec iam vi- 11
res sufficere cuiusquam, nec ferre operis laborem
posse: itaque statuisse imperatorem, si nihil in op-
pugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum

12 *deducere. Hæc a me*, inquit Vercingetorix, *beneficia habetis, quem proditionis insimulatis: cuius opera, sine vestro sanguine, tantum exercitum victorem, fame pæne consumptum videtis: quem turpiter se ex fuga recipientem, ne qua ciuitas suis finibus recipiat, a me prouisum est.*

XXI Conclamat omnis multitudo, & suo more armis concrepat: quod facere in eo consueuerunt, cuius orationem approbant: summum esse Vercingetorigem ducem, nec de eius fide dubitandum, nec
2 maiori ratione bellum administrari posse. statuunt, vt x millia hominum delecta ex omnibus
3 copiis in oppidum submittantur: nec solis Biturigibus communem salutem committendam censet; quod pæne in eo, si oppidum retinuissent, summam victoriæ constare intelligebant.

XXII Singulari militum nostrorum virtuti consilia cuiusque modi Gallorum occurrebant, vt est summæ genus sollertiæ, atque ad omnia imitanda atque efficienda, quæ ab quoquo traduntur, aptissi-
2 mum. nam & laqueis falces auertebant, quas cum destinauerant, tormentis introrsus reducebant, & aggerem cuniculis subtrahebant, eo scien-

CAP. XXI. 3. *constare intelligebant*] Recentiores putant hic quædam inter caput 21 & 22 deesse: sed nullum in vetustis codicibus, neque in Græco lacunæ indicium. *D. Voss.*

CAP. XXII. 2. *laqueis falces auertebant*] murales falces, de quibus supra lib. III cap. 14 sect. 5.

quas cum destinauerant] Destinare hoc loco est, quod petis attingere, Turnebo interprete Aduers. XIV, II.

ſcientius,quod apud eos magnæ ſunt ferrariæ,atque omne genus cuniculorum notum atque vſitatum eſt. Totum autem murum ex omni parte 3
turribus contabulauerant,atque has coriis intexerant. tum, crebris diurnis nocturnisque eru- 4
ptionibus,aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur; & noſtrarum turrium altitudinem,quantum has quotidianus agger expreſſerat,commiſſis ſuarum turrium malis adæquabant; & apertos cuniculos præu- 5
ſta ac præacuta materia,& pice feruefacta,& maximi ponderis ſaxis morabantur, mœnibusque appropinquare prohibebant. Muris au- XXIII
tem omnes Gallicis hac fere forma eſt: Trabes directæ,perpetuæ, in longitudinem, paribus interuallis diſtantes inter ſe binos pedes, in ſolo collocantur. hæ reuinciuntur introrſus, & 2
multo aggere veſtiuntur. ea autem, quæ diximus,

apud eos magnæ ferrariæ] Rutilius Itinerar. lib. 1 verſ. 351 inſulæ Iluæ laudans chalybem, addit:

Qua nihil vberius Norica gleba tulit.
Non Biturix largo potior ſtrictura camino,
Nec quæ Sardoo ceſpite maſſa fluit.

4. *quotidianus agger expreſſerat*] Græcus ὅσοι χώματι καθ' ἑκάστην οἱ Ρωμαῖοι ἠδύναντο ἀνυψοῦν.

commiſſis ſuarum turrium malis] Nec *alis*, nec *aliis*, neque *ſcalis* aliorum placet. Mali,arbores grandiores, inſtar earum quæ in nauibus eriguntur.

5. *apertos cuniculos*] Opponuntur *tectis*, Hirt. VIII, 41. An vero ſimiles obliquis ductibus quos *approches* vocant? non videtur tam antiquus illorum vſus fuiſſe. Ad appropinquationem tamen & irruptionem videntur hoc loco facti eſſe.

mus, interualla grandibus in fronte ſaxis effar-
3 ciuntur. iis collocatis & coagmentatis, alius in-
ſuper ordo adiicitur, vt idem illud interuallum
ſeruetur, neque inter ſe contingant trabes, ſed pa-
ribus intermiſſæ ſpatiis, ſingulæ ſingulis ſaxis in-
4 teriectis, arte contineantur. ſic deinceps omne
opus contexitur, dum iuſta muri altitudo explea-
5 tur. Hoc cum in ſpeciem varietatemque opus
deforme non eſt, alternis trabibus aut ſaxis, quæ
6 rectis lineis ſuos ordines ſeruant: tum ad vtili-
tatem & defenſionem vrbium ſummam habet
opportunitatem, quod & ab incendio lapis, & ab
ariete materia defendit, quæ, perpetuis trabibus
pedes quadragenos plerumque introrſus reuin-
XXIV cta, neque perrumpi, neque diſtrahi poteſt. Iis
tot rebus impedita oppugnatione, milites cum
toto tempore frigore & aſſiduis imbribus tarda-
rentur, tamen continenti labore omnia hæc ſu-
perauerunt, & diebus XXV aggerem latum pe-
des CCCXXX, altum pedes LXXX exſtruxerunt.
2 cum is murum hoſtium pæne contingeret, &
Cæſar ad opus conſuetudine excubaret, militeſ-
que cohortaretur, ne quod omnino tempus ab
opere intermitteretur; paullo ante III vigiliam
eſt animaduerſum, fumare aggerem, quem cu-
3 niculo hoſtes ſuccenderant. eodemque tem-
pore toto muro clamore ſublato, duabus por-
tis ab vtroque latere turrium eruptio fiebat.
4 alii faces atque aridam materiem de muro in ag-
gerem eminus iaciebant; picem reliquaſque res,
quibus ignis excitari poteſt, fundebant; vt quo
primum occurreretur, aut cui rei ferretur auxi-
lium,

lium, vix ratio iniri poſſet. tamen, quod inſti- 5
tuto Cæſaris duæ ſemper legiones pro caſtris excubabant, duæque partitis temporibus in opere erant, celeriter factum eſt, vt alii eruptionibus reſiſterent, alii turres reducerent, aggeremque interſcinderent. omnis vero ex caſtris multitudo ad reſtinguendum concurreret. Cum XXV
in omnibus locis, conſumpta iam reliqua parte noctis, pugnaretur, ſemperque hoſtibus ſpes victoriæ redintegraretur, eo magis, quod deuſtos pluteos turrium videbant, nec facile adire apertos ad auxiliandum animaduertebant, ſemperque ipſi recentes defeſſis ſuccederent, omnemque Galliæ ſalutem in illo veſtigio temporis poſitam arbitrarentur; accidit inſpectantibus nobis, quod dignum memoria viſum, prætermittendum non exiſtimauimus. Quidam ante portam oppidi 2
Gallus, qui per manus ſeui ac picis transditas glebas in ignem e regione turris proiiciebat, ſcorpione ab latere dextro transiectus, exanimatusque

---

CAP. XXV. 1. *deuſtos pluteos turrium*] tabulas & aſſeres; id enim *plutei* Latinis. quamquam & machinæ ſic dictæ, quibus oppugnatores tegebantur, etiam qui turres admouebant.

in illo veſtigio temporis] Sic & infra Civil. II, 26 *veſtigio temporis primum agmen erat in conſpectu.* Et Cicero in Piſ. c. 9. extr. *eodem & loci veſtigio & temporis.* Interpres hoc noſtro loco, ἐν ταύτῃ τῇ ὥρᾳ.

2. *ſcorpione*] Tertulliano principio libri de hoc nomine dicti, machina eſt bellica, quæ cum ſpiculo & virus in vulnus effundit. Ceteris nulla mentio eſt veneni. Poſteriores *manuballiſtam* dixere teſte Vegetio.

3 que concidit. hunc ex proximis vnus iacentem transgressus, eodem illo munere fungebatur: eadem ratione ictu scorpionis exanimato altero,
4 successit tertius, & tertio quartus: nec ille prius est a propugnatoribus vacuus relictus locus, quam, restincto aggere, atque omni parte submotis ho-
XXVI stibus, finis est pugnandi factus. Omnia experti Galli, quod res nulla successerat. postero die, consilium cœperunt, ex oppido profugere,
2 hortante & iubente Vercingetorige. id silentio noctis conati, non magna iactura suorum sese effecturos sperabant: propterea quod neque longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant, & palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad
3 insequendum tardabat. iamque hoc facere noctu apparabant, cum matres familias repente in publicum procurrerunt, flentesque, proiectæ ad pedes suorum, omnibus precibus petierunt, ne se & communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam natura &
4 virium infirmitas impediret. vbi eos perstare in sententia viderunt, quod plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit; conclamare, & significare de fuga Romanis, cœ-
5 perunt. quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viæ præoccuparentur, consi-
XXVII lio destiterunt. Postero die Cæsar promota turri, perfectisque operibus, quæ facere instituerat, magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est, quod paullo incautius custodias in muro dispositas videbat, suosque languidius in opere

ver-

versari iussit, & quid fieri vellet, ostendit. Le- 1
giones intra vineas in occulto expeditas cohor-
tatus, vt aliquando pro tantis laboribus fructum
victoriæ perciperent, iis, qui primi murum ad-
scendissent, præmia proposuit, militibusque si-
gnum dedit. illi subito ex omnibus partibus 3
euolauerunt, murumque celeriter comple-
runt. Hostes, re noua perterriti, muro tur- XXVIII
ribusque deiecti, in foro, ac locis patentioribus,
cuneatim constiterunt; hoc animo, vt, si qua
ex parte obuiam contra veniretur, acie instru-
cta, depugnarent. vbi neminem in æquum lo- 2
cum sese dimittere, sed toto vndique muro cir-
cumfundi viderunt, veriti, ne omnino spes fu-
gæ tolleretur, abiectis armis, vltimas oppidi
partes continenti impetu petiuerunt: parsque 3
ibi, cum angusto exitu portarum sese ipsi preme-
rent, a militibus; pars, iam egressa portis, ab equi-
tibus est interfecta, nec fuit quisquam, qui prædæ
studeret. sic & Genabensi cæde, & labore ope- 4
ris incitati, non ætate confectis, non mulieribus,
non infantibus pepercerunt. denique ex omni 5
eō numero, qui fuit circiter XL millium, vix
DCCC, qui, primo clamore audito, se ex oppido
eiecerant, incolumes ad Vercingetorigem per-
uenerunt. quos ille, multa iam nocte, silentio 6
sic ex fuga excepit, veritus, ne qua in castris,
ex

CAP. XXVII. 2. *intra vineas*] machinas, quibus oppugnatores tegebantur. Græcus ὑπὸ ταῖς μηχαναῖς.

CAP. XXVIII. 4. *Genabensi cæde*] Metaphrastes, τῷ τῶν ἐν τῇ Γενάβῳ πόλει Ῥωμαίων ὑπὸ τῶν Γάλλων γεγενημένῳ φόνῳ. Historia est cap. 3 huius libri.

ex eorum concursu & misericordia, vulgi seditio oriretur; vt, procul in via dispositis familiaribus suis, principibusque ciuitatum, disparandos, deducendosque ad suos curaret, quæ cuique ciuitati pars castrorum ab initio obuenerat.

XXIX Postero die concilio conuocato, consolatus cohortatusque est, *ne se admodum animo demitterent,*
2 *neue perturbarentur incommodo: non virtute neque acie vicisse Romanos, sed artificio quodam & scientia oppugnationis; cuius rei fuerint ipsi*
3 *imperiti: errare, si qui in bello omnes secun-*
4 *dos rerum euentus exspectent: sibi numquam placuisse, Auaricum defendi, cuius rei testes ipsos haberet; sed factum imprudentia Biturigum, & nimia obsequentia reliquorum, vt hoc incommo-*
5 *dum acciperetur: id tamen se celeriter ma-*
6 *ioribus commodis sanaturum. nam quæ ab reliquis Gallis ciuitates dissentirent, has sua diligentia adiuncturum; atque vnum consilium totius Galliæ effecturum; cuius consensu ne orbis quidem terrarum possit obsistere: id-*
7 *que se prope iam effectum habere. interea æquum esse, ab iis communis salutis caussa impetrari, vt castra munire instituerent, quo facilius hostium repentinos impetus sustinere*
XXX *possent.* Fuit hæc oratio non ingrata Gallis, maxime, quod ipse animo non defecerat, tanto accepto incommodo, neque se in occultum abdiderat; neque conspectum multitudinis

6. *disparandos deducendosque*] ne numerus animaduerteretur, si facto agmine in castra peruenissent. *Goduin.*

nis fugerat: plusque animo prouidere & præ- 2
ſentire exiſtimabatur, quod, re integra, primo incendendum Auaricum, poſt deſerendum cenſuerat. itaque vt reliquorum imperatorum res ad- 3
uerſæ auctoritatem minuunt; ſic huius ex contrario dignitas, incommodo accepto, in dies augebatur: ſimul in ſpem veniebant eius adfirmatione de reliquis adiungendis ciuitatibus: pri- 4
mumque eo tempore Galli caſtra munire inſtituerunt, & ſic ſunt animo conſternati, homines inſueti laboris, vt omnia, quæ imperarentur, ſibi patienda & perferenda exiſtimarent. Nec XXXI
minus, quam eſt pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, vt reliquas ciuitates adiungeret, atque earum principes donis pollicitationibusque alliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat, 2
quorum quisque & oratione ſubdola, aut amicitia facillime capi poſſet. qui Auarico expugna- 3
to refugerant, armandos veſtiendosque curat. ſimul vt diminutæ copiæ redintegrarentur, im- 4
perat certum numerum militum ciuitatibus, quem, & quam ante diem in caſtra adduci velit, ſagittariosque omnes, quorum erat permagnus numerus in Gallia, conquiri & ad ſe mitti iubet. His rebus celeriter id, quod Auarici deperierat, expletur. Interim Theutomatus, Ollouiconis 5
filius, rex Nitiobrigum, cuius pater ab ſenatu noſtro amicus erat appellatus, cum magno equitum ſuorum numero, & quos ab Aquitania conduxerat, ad eum peruenit. Cæſar Auarici com- XXXII
plures dies commoratus, ſummamque ibi copiam frumenti & reliqui commeatus nactus,

ex-

2 exercitum ex labore atque inopia refecit. iam
prope hieme confecta, cum ipso anni tempore
ad gerendum bellum vocaretur; & ad hostem
proficisci constituisset, siue eum ex paludibus sil-
uisque elicere, siue obsidione premere posset;
legati ad eum principes Aeduorum veniunt, ora-
tum, vt maxime necessario tempore ciuitati
3 subueniat: summo esse in periculo rem; quod,
cum singuli magistratus antiquitus creari, atque
regiam potestatem annum obtinere consuessent;
duo magistratum gerant, & se vterque eorum
4 legibus creatum esse dicat. horum esse alterum
Conuictolitanem, florentem & illustrem ado-
lescentem; alterum Cotum, antiquissima fami-
lia natum, atque ipsum hominem summæ po-
tentiæ, & magnæ cognationis; cuius frater Ve-
deliacus proximo anno eumdem magistratum
5 gesserit: ciuitatem omnem esse in armis; diui-
sum senatum, diuisum populum, suas cuiusque
6 eorum clientelas. quod si diutius alatur con-
trouersia, fore, vti pars cum ciuitatis parte con-
fligat; id ne accidat, positum in eius diligentia
XXXIII atque auctoritate. Cæsar, etsi a bello atque
hoste discedere, detrimentosum esse existima-
bat; tamen non ignorans, quanta ex dissensio-
nibus incommoda oriri consuessent; ne tanta
& tam coniuncta populo Rom. ciuitas, quam
ipse semper aluisset, omnibusque rebus ornas-
set, ad vim atque ad arma descenderet; atque
ea pars, quæ minus sibi confideret, auxilia a Ver-
2 cingetorige arcesseret. Huic rei præuerten-
dum existimauit; &, quod legibus Aeduorum,

iis,

iis, qui ſummum magiſtratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret; ne quid de iure aut legibus eorum diminuiſſe videretur, ipſe in Aeduos proficiſci ſtatuit, ſenatumque omnem, & quos inter controuerſia eſſet, Decetiam ad ſe euocauit. Cum prope omnis ciuitas eo conuenisſet, doceretur que, paucis clam vocatis, alio loco, 3
alio tempore, atque oportuerit fratrem a fratre renuntiatum; cum leges, duos ex vna familia, viuo vtroque, non ſolum magiſtratus creari vetarent, ſed etiam in ſenatu eſſe prohiberent; Cotum magiſtratum deponere coegit. Conuictolitanem, qui per ſacerdotes, more ciuitatis, inter- 4
miſſis magiſtratibus, eſſet creatus, poteſtatem obtinere iuſſit. Hoc decreto interpoſito, co- XXXIV
hortatus Aeduos, vt controuerſiarum ac diſſenſionum obliuiſcerentur, atque, omnibus omisſis his rebus, huic bello ſeruirent, eaque, quæ meruiſſent, præmia ab ſe, deuicta Gallia, exſpectarent, equitatumque omnem, & peditum millia X ſibi celeriter mitterent, quæ in præſidiis rei frumentariæ cauſſa diſponeret; exercitum in duas partes diuiſit. IV legiones in Senones Pari- 2
ſiosque Labieno ducendas dedit; VI ipſe in Ar-

CAP. XXXIII. 2. *Decetiam ad ſe euocauit*] Fuluii codex ita clare: etiam duo alii, Ciacconio teſte; ſaltem *decet iam*. Vett. edd. *etiam ad ſe euoc.* quod & in Vaticano legi dicitur. Oppidi nomen ſubeſſe, ſequentia, *cum eo veniſſet*, oſtendunt. *Eo* enim certum locum ſignat. Antonini autem itinere ab Auguſtoduno Lutetiam *Decetia* occurrit, quæ haud dubie eſt *Decize* in dextra Ligeris ripa, medio fere loco inter Neuers & Bourbon Lancy.

Aruernos, ad oppidum Gergouiam secundum flumen Elauer duxit; equitatus partem illi at-
3 tribuit, partem sibi reliquit. qua re cognita, Vercingetorix, omnibus interruptis eius fluminis pontibus, ab altera Elaueris parte iter facere
XXXV cœpit; Cum vterque vtrique esset exercitui in conspectu, fereque e regione castris castra poneret; dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias transducerent; erat in magnis Cæsari difficultatibus res, ne maiorem æstatis partem flumine impediretur; quod non fere ante autumnum Elauer vado transiri soleat.
2 Itaque, ne id accideret, siluestri loco castris positis, e regione vnius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curauerat, postero die
3 cum II legionibus in occulto restitit; reliquas copias, cum omnibus impedimentis, vt consueuerat, misit, demptis quartis quibusque cohortibus, vti numerus legionum constare vide-
4 retur. iis, quam longissime possent, progredi ius-

CAP. XXXIV. 2. *flumen Elauer*] ex Gebenna monte ruens, ab occasu Ligeris in septemtrionem tendens, eidem ad Nouiodunum seu Niuernum se adfundens.

CAP. XXXV. 3. *demptis quartis quibusque cohortibus*] Torquent se interpretes in his, & superioribus de II legionibus, quibuscum Cæsar restitit; quæ doctissime ita D. Vossius expediit: *Cæsar cum* VI *legionibus in Aruernos profectus est, & Elauerim non nisi astu transire posset, ipse cum duabus legionibus restitit. Dein vt ostendat, qua ratione illas duas legiones detrahere de exercitu potuerit, vt nihilominus* VI *legionum species maneret, ait, se quartam quamque cohortem sumpsisse. Iam* LX *cohortes vbi numerantur, necessario quarta pars est* XV.

iuſſis; cum iam ex diei tempore coniecturam ca-
peret, in caſtra peruentum; iiſdem ſublicis, qua-
rum pars inferior integra remanebat, pontem
reficere cœpit. celeriter effecto opere, legio- 5
nibuſque transductis, & loco caſtris idoneo de-
lecto, reliquas copias reuocauit. Vercingeto- 6
rix, re cognita, ne contra ſuam voluntatem di-
micare cogeretur, magnis itineribus anteceſ-
ſit. Cæſar ex eo loco quintis caſtris Gergo- XXXVI
uiam peruenit; equeſtrique prœlio eo die leui
facto, perſpecto vrbis ſitu, quæ, poſita in altiſſimo
monte, omnes aditus difficiles habebat, de expu-
gnatione deſperauit: de obſeſſione non prius
agendum conſtituit, quam rem frumentariam
expediſſet. At Vercingetorix, caſtris pro oppi- 2
do in monte poſitis, mediocribus circum ſe in-
teruallis, ſeparatim ſingularum ciuitatum copias
collocauerat; atque omnibus eius iugi collibus
occupatis, qua deſpici poterat, horribilem ſpe-
ciem præbebat; principeſque earum ciuita- 3
tum, quos ſibi ad conſilium capiendum delegerat,
prima luce ad ſe quotidie conuenire iubebat; ſeu
quid communicandum, ſeu quid adminiſtran-
dum videretur: neque vllum fere diem inter- 4
mittebat, quin, equeſtri prœlio interiectis ſagit-
tariis, quid in quoque eſſet animi ac virtutis ſuo-
rum periclitaretur. Erat e regione oppidi col- 5
lis ſub ipſis radicibus montis egregie munitus,
atque ex omni parte circumciſus: quem ſi tene-
rent noſtri, & aquæ magna parte & pabulatione
libera prohibituri hoſtes videbantur. Sed is 6
locus præſidio ab iis non nimis firmo teneba-

7 tur. tamen silentio noctis Cæsar, ex castris
egressus, prius quam subsidium ex oppido venire
posset, deiecto præsidio potitus loco, duas ibi le-
giones collocauit; fossamque duplicem duode-
rum pedum a maioribus castris ad minora per-
duxit: vt tuto ab repentino hostium incursu
XXXVII etiam singuli commeare possent. Dum hæc
ad Gergouiam geruntur, Conuictolitanis Aedu-
us, cui magistratum adiudicatum a Cæsare de-
monstrauimus, sollicitatus ab Aruernis pecunia,
cum quibusdam adolescentibus colloquitur: quo-
rum erat princeps Litauicus, atque eius fratres,
2 amplissima familia nati adolescentes. cum iis
præmium communicat, hortaturque eos, *vt se*
3 *liberos & imperio natos meminerint: vnam esse*
Aeduorum ciuitatem, quæ certissimam Galliæ vi-
ctoriam destineat; eius auctoritate reliquas con-
tineri; qua transducta, locum consistendi Romanis
4 *in Gallia non fore: esse non nullo se Cæsaris be-*
neficio adfectum, sic tamen, vt iustissimam apud
eum caussam obtinuerit: sed plus communi liber-
5 *tati tribuere. cur enim potius Aedui de suo iure*
& de legibus ad Cæsarem disceptaturi, quam Ro-
6 *mani ad Aeduos, veniant?* Celeriter adolescen-
tibus, & oratione magistratus, & præmii spe du-
ctis, cum se vel principes eius consilii fore pro-
fiterentur: ratio perficiendi quærebatur, quod
ci-

CAP. XXXVII. 6. *oratione magistratus & premii spe ductis*] Vulgo nunc legunt, *ratione magistratus & premio deductis.* Inepte. Veteres libri, etiam excusi, *oratione*, & Græcus, τῦ ἄρχοντος δημηγορίᾳ. Alterum vertit, χρημάτων ἐλπίδι, quod arguit *spe* legisse in suo codice. Consule Dion. Vossium.

ciuitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant. placuit, vt Litauicus 7
decem illis millibus, quæ Cæsari ad bellum mitterentur, præficeretur, atque ea ducenda curaret, fratresque eius ad Cæsarem præcurrerent. reliqua, qua ratione agi placeat, constituunt. Li- XXXVIII
tauicus, accepto exercitu, cum millia passuum circiter xxx ab Gergouia abesset, conuocatis subito militibus, lacrimans, *Quo proficiscimur*, inquit, *milites? omnis noster equitatus, nobilitas omnis interiit: principes ciuitatis, Eporedorix & Virdumarus, insimulati proditionis, ab Romanis, indicta caussa, interfecti sunt.* 2
hac ab iis cognoscite, qui ex ipsa cæde fugerunt. nam ego fratribus atque omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor, quæ gesta sunt, pronuntiare. 3
Producuntur ii, quos ille edocuerat, quæ dici vellet: atque eadem, quæ Litauicus pronuntiauerat, multitudini exponunt. 4
multos equites Aeduorum interfectos, quod collocuti cum Aruernis dicerentur, ipsos se inter multitudinem militum occultasse, atque ex media cæde profugisse. 5
conclamant Aedui, & Litauicum obsecrant, vt sibi consulat. 6
Quasi vero, inquit ille, *consilii sit res, ac non necesse sit nobis Gergouiam contendere, & cum Aruernis nosmet coniungere.* 7
an dubitamus, quin, nefario facinore admisso, Romani iam ad nos interficiendos concurrant? proinde, si quid in nobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indignissime interierunt; atque hos latrones interficiamus. 8
ostendit ciues Rom. qui eius præsidii 9

fiducia vna erant. continuo magnum nume-
rum frumenti commeatusque diripit, ipsos
10 crudeliter excruciatos interficit: nuntios to-
ta ciuitate Aeduorum dimittit, eodem men-
dacio, de cæde equitum & principum, permo-
uet: hortatur, vt simili ratione, atque ipse fe-
XXXIX cerit, suas iniurias persequantur. Eporedo-
rix Aeduus, summo loco natus adolescens, &
summæ domi potentiæ, & vna Virdumarus
pari ætate & gratia, sed genere dispari, quem
Cæsar sibi ab Diuitiaco transditum, ex humili
loco ad summam dignitatem perduxerat, in
equitum numero conuenerant, nominatim ab
2 eo euocati. his erat inter se de principatu con-
tentio, & in illa magistratuum controuersia,
alter pro Conuictolitane, alter pro Coto sum-
3 mis opibus pugnauerat. ex iis Eporedorix,
cognito Litauici consilio, media fere nocte
rem ad Cæsarem defert; *erat, ne patiatur, ci-
uitatem prauis adolescentium consiliis, ab ami-
citia populi R. deficere: quod futurum proui-
deat, si se tot hominum millia cum hostibus
coniunxerint, quorum salutem neque propinqui
negligere, neque ciuitas leui momento æstimare
XL possit.* Magna adfectus sollicitudine hoc
nuntio Cæsar, quod semper Aeduorum ciuitati
præcipue indulserat, nulla interposita dubita-
tione, legiones expeditas IV equitatumque
2 omnem ex castris educit. nec fuit spatium tali
tempore ad contrahenda castra; quod res in ce-
3 leritate posita esse videbatur. C. Fabium lega-
tum, cum legionibus II castris præsidio relin-
quit.

quit. fratres Litauici, cum comprehendi iuſſiſſet, paullo ante reperit ad hoſtes profugiſſe. ad- 4
hortatus milites, ne neceſſario tempore itineris labore promoueantur: cupidiſſimis omnibus, progreſſus millia paſſuum XXV, agmen Aeduorum conſpicatus, immiſſo equitatu, iter eorum moratur atque impedit: interdicitque omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedori- 5
gem & Virdumarum, quos illi interfectos exiſtimabant, inter equites verſare, ſuosque appellare iubet. iis cognitis, & Litauici fraude per- 6
ſpecta, Aedui manus tendere, & deditionem ſignificare, & proiectis armis, mortem deprecari incipiunt. Litauicus cum ſuis clientibus, qui- 7
bus nefas, more Gallorum, eſt, etiam in extrema fortuna, deſerere patronos, Gergouiam profugit. Cæſar nuntiis ad ciuitatem Ae- XLI
duorum miſſis, qui ſuo beneficio conſeruatos docerent, quos iure belli interficere potuiſſet, tribusque horis noctis exercitui, ad quietem datis, caſtra ad Gergouiam mouit. Medio 2
fere itinere, equites, a Fabio miſſi, quanto res in periculo fuerit, exponunt: ſummis copiis caſtra oppugnata demonſtrant: cum crebro integri defeſſis ſuccederent, noſtrosque aſſiduo labore defatigarent, quibus, propter magnitudinem caſtrorum, perpetuo eſſet iisdem in vallo permanendum: multitudine ſagittarum, 3
atque omnis generis telorum multos vulneratos: ad hæc ſuſtinenda magno vſui fuiſſe tormen-

---

CAP. XLI. 3. *magno vſui fuiſſe tormenta*] Bene interpres:

4 menta: Fabium discessu eorum, duabus relictis
portis, obstruere ceteras, pluteosque vallo ad-
dere, & se, in posterum diem, similem ad ca-
5 sum parare. Iis rebus cognitis, Cæsar, summo
studio militum, ante ortum solis in castra per-
XLII uenit. Dum hæc ad Gergouiam geruntur,
Aedui, primis nuntiis a Litauico acceptis, nul-
lum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt.
2 impellit alios auaritia, alios iracundia & temeri-
tas, quæ maxime illi hominum generi est in-
nata, vt leuem auditionem habeat pro re com-
3 perta. bona ciuium Romanorum diripiunt,
4 cædes faciunt, in seruitutem abstrahunt. ad-
iuuat rem proclinatam Conuictolitanis, ple-
bemque ad furorem impellit, vt, facinore ad-
5 misso, ad sanitatem reuerti pudeat. M. Ari-
stium tribunum mil. iter ad legionem facien-
tem, fide data, ex oppido Cabillono educunt:
idem facere cogunt eos, qui negotiandi caussa ibi
6 constiterant. hos continuo in itinere adorti,
omnibus impedimentis exuunt; repugnantes
diem noctemque obsident; multis vtrimque in-
terfectis, maiorem multitudinem ad arma con-
ci-

τὰς μηχανὰς πρὸς τὴν τῶν πολεμίων ἀπείργειν ὁρμήν.

4. *pluteosque vallo addere*] Plutei hic non machinæ sunt, sed asseres & tabulæ, quibus altitudo valli augebatur, quia subito terram adgerere non licebat. Festus in PLVTEI, cum de machinæ & tegumenti notione dixisset; addit, *Nunc etiam tabulæ, quibus quid præsepitur, eodem nomine dicuntur*. Vide & supra cap. 25, 1.

CAP. XLII. 5. *oppido Cabillono*] Cabillonum Aeduorum oppidum ad flumen Ararim: nunc *Chalon*.

citant. Interim, nuntio allato, omnes eorum milites in potestate Cæsaris teneri, concurrunt ad Aristium: nihil publico factum consilio, demonstrant: quæstionem de bonis direptis decernunt: Litauici fratrumque bona publicant: legatos ad Cæsarem, sui purgandi gratia, mittunt: hæc faciunt, recuperandorum suorum caussa: sed contaminati facinore, & capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, & timore pœnæ exterriti, consilia clam de bello inire incipiunt, ciuitatesque reliquas legationibus sollicitant. quæ tametsi Cæsar intelligebat, tamen, quam mitissime potest, legatos appellat: nihil se propter inscientiam, leuitatemque vulgi, grauius de ciuitate iudicare, neque de sua in Aeduos beneuolentia deminuere. ipse, maiorem Galliæ motum exspectans, ne ab omnibus ciuitatibus circumsisteretur, consilia inibat, quemadmodum a Gergouia discederet, ac rursus omnem exercitum contraheret; ne profectio, nata a timore defectionis, similis fugæ videretur. Hæc cogitanti accidere visa est facultas bene rei gerendæ. nam cum minora in castra, operis perspiciendi caussa, venisset; animaduertit, collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus vix præ multitudine cerni poterat. admiratus, quærit ex perfugis caussam, quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. constabat inter omnes, quod iam ipse Cæsar per exploratores cognouerat, dorsum esse eius iugi prope æquum,

XLIII (beside line 1) · 2 (line 3) · 3 (line 7) · 4 (line 12) · 5 (line 17) · XLIV (line 22) · 2 (line 28) · 3 (line 30)

ſed ſilueſtre & anguſtum, qua eſſet aditus ad alte-
4 ram partem oppidi. vehementer huic illos
loco timere, nec iam aliter ſentire, vno colle
ab Romanis occupato, ſi alterum amiſiſſent,
quin pæne circumuallati, atque omni exitu &
5 pabulatione interclusi viderentur. ad hunc
muniendum locum omnes a Vercingetorige
XLV euocatos. Hac re cognita, Cæſar mittit
complures equitum turmas eo de media nocte:
iis imperat, vt paullo tumultuoſius omnibus in
2 locis peruagarentur. prima luce, magnum nu-
merum impedimentorum ex caſtris mulorum-
que produci, atque iis ſtramenta detrahi,
mulionesque cum caſſidibus, equitum ſpecie ac
3 ſimulatione, collibus circumuehi iubet. his
paucos addit equites, qui latius oſtentationis
cauſſa vagarentur. longo circuitu easdem omnes
4 iubet petere regiones. hæc procul ex oppido
videbantur, vt erat a Gergouia deſpectus in caſtra:
neque tanto ſpatio, certi quid eſſet, explorari
5 poterat. legionem vnam eodem iugo mittit,
& paullum progreſſam inferiore loco conſtituit.
6 ſiluisque occultat. augetur Gallis ſuſpicio. at-
que omnes illo munitionum copiæ transducun-
7 tur. vacua caſtra hoſtium Cæſar conſpicatus,
tectis inſignibus ſuorum, occultatisque ſignis mi-
lita-

CAP. XLV. 2. *atque iis ſtramenta*] in vet. cod. *neque iis*; quod Scaliger emendauit *eque* iis, vt in pleris-que nunc editis eſt: elegantius *atque* D. Voſſius ſubſtituit: quia *detrahere cui* dicimus, non *ex quo*. Stramenta autem hic clitellæ, ſtraminibus effartæ. *Goduin.*

7. *tectis inſignibus ſuorum*] Vide ſupra lib. II cap. 21 ſect. 5.

litaribus, raros milites, ne ex oppido animaduerterentur, ex maioribus castris in minora transducit: legatisque, quos singulis legionibus 8
præfecerat, quid fieri vellet, ostendit: in primis monet, vt contineant milites, ne studio pugnandi aut spe prædæ longius progrediantur. quid 9
iniquitas loci habeat incommodi, proponit: hoc vna celeritate posse vitari: occasionis esse rem, non prœlii. His rebus expositis, signum dat, 10
& ab dextera parte alio adscensu eodem tempore Aeduos mittit. Oppidi murus ab planicie; XLVI
atque initio adscensus, recta regione, si nullus anfractus intercederet, ∞ CC passus aberat. quidquid huic circuitus ad molliendum cliuum 2
accesserat, id spatium itineris augebat. a me- 3
dio fere colle in longitudine, vt natura montis ferebat, ex grandibus saxis VI pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, produxerant Galli, atque, inferiore omni spatio vacuo relicto, superiorem partem collis vsque ad murum oppidi densissimis castris compleuerant. milites, signo dato, celeriter ad munitionem 4
perueniunt, eamque transgressi, trinis castris potiuntur. ac tanta fuit in capiendis castris ce- 5
leritas, vt Theutomatus, rex Nitiobrigum, subito in tabernaculo oppressus, vt meridie conquieuerat, superiore corporis parte nudata, vulnerato equo, vix se ex manibus prædantium militum

CAP. XLVI. 4. *trinis castris potiuntur*] hostium castris, separatim ibi metatis: nunc autem vacuis, cap. 45 sect. 7. Et Græcus τρία στρατόπεδα.

XLVII tum eriperet. Conſecutus id quod animo
propoſuerat, Cæſar receptui cani iuſſit: legionis-
que decimæ, qua tum erat comitatus, ſigna
2 conſtitere. at reliquarum milites legionum,
non exaudito tubæ ſono, quod ſatis magna val-
lis intercedebat, tamen a tribunis militum lega-
tiſque, vt erat a Cæſare præceptum, retineban-
3 tur. ſed, elati ſpe celeris victoriæ, & hoſtium
fuga, ſuperiorumque temporum ſecundis prœ-
liis, nihil adeo arduum ſibi exiſtimabant, quod
non virtute conſequi poſſent: neque prius fi-
nem ſequendi fecerunt, quam muro oppidi por-
4 tiſque appropinquarunt. Tum vero ex omni-
bus vrbis partibus, orto clamore, qui longius ab-
erant, repentino tumultu perterriti, cum hoſtes
intra portas eſſe exiſtimarent, ſeſe ex oppido
5 eiecerunt. Matres familias de muro veſtem ar-
gentumque iactabant: & pectore nudo promi-
nentes, paſſis manibus obteſtabantur Roma-
nos, vt ſibi parcerent; neu, ſicut Auarici fecis-
ſent, ne mulieribus quidem atque infantibus
6 abſtinerent. non nullæ de muris per manus
7 demiſſæ, ſeſe militibus transdebant. L. Fabius,
centurio legionis IIX, quem inter ſuos eo die
dixiſſe conſtabat, excitari ſe Auaricenſibus præ-
miis, neque commiſſurum, vt prius quiſquam
murum adſcenderet, tres ſuos nactus manipu-
la-

CAP. XLVII. 1. *qua tum erat comitatus*] Sic Gryphiana editum eſt, quod Lipſius probauit & D. Voſſius: nec melior emendatio adhuc allata fuit. *Omnes priores*, *qua cum erat concionatus*; & Græcus ἐδημηγορήκει. Quis vero latine dixit, *concionari cum quo?*

lares, atque ab iis ſubleuatus, murum adſcendit. eos ipſe rurſus ſingulos exceptans, in murum extulit.
Interim ii, qui ad alteram XLVIII
partem oppidi, vt ſupra demonſtrauimus, munitionis cauſſa, conuenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nuntiis incitati, oppidum ab Romanis teneri, præmiſſis equitibus magno concurſu eo contenderunt.
eorum vt 2
quisque primus venerat, ſub muro conſiſtebat, ſuorumque pugnantium numerum augebat.
quorum cum magna multitudo conueniſſet, 3
matres familias, quæ paullo ante Romanis de muro manus tendebant, ſuos obteſtari, &, more Gallico, paſſum capillum oſtentare, liberosque in conſpectum proferre, cœperunt.
Erat Romanis nec loco nec nume- 4
ro æqua contentio: ſimul & curſu & ſpatio pugnæ defatigati, non facile recentes atque integros ſuſtinebant.
Cæſar, cum iniquo lo- XLIX
co pugnari, hoſtiumque augeri copias videret, præmetuens ſuis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus caſtris præſidio reliquerat, mittit, vt cohortes ex caſtris celeriter educeret, & ſub infimo colle ab dextro latere hoſtium conſtitueret:
vt, ſi noſtros depulſos loco vidiſſet, quo 2
minus libere hoſtes inſequerentur, terreret.
ipſe paullum ex eo loco cum legione progreſſus, 3
vbi conſtiterat, euentum pugnæ exſpectabat.
Cum acerrime cominus pugnaretur, L
hoſtes loco & numero, noſtri virtute confiderent; ſubito ſunt Aedui viſi, ab latere noſtris aperto; quos Cæſar ab dextera parte alio adſcen-

2 scensu, manus distinendæ caussa, miserat. ii
similitudine armorum vehementer nostros per-
terruerunt: ac tametsi dextris humeris exsertis
animaduertebantur, quod insigne pacatis esse
consueuerat; tamen id ipsum sui fallendi caussa
3 milites ab hostibus factum existimabant. Eo-
dem tempore L. Fabius centurio, quique vna
murum adscenderant, circumuenti, atque in-
4 terfecti, de muro præcipitantur. M. Petreius,
eiusdem legionis centurio, cum portas exscin-
dere conatus esset, a multitudine oppressus, ac
sibi desperans, multis iam vulneribus acceptis,
manipularibus suis, qui illum secuti erant,
Quoniam, inquit, *me vna vobiscum seruare non
possum, vestra quidem certe saluti prospiciam,
quos cupiditate gloriæ adductus, in periculum de-*
5 *duxi. vos, data facultate, vobis consulite.* si-
mul irrupit in medios hostes; duobusque inter-
6 fectis, reliquos a porta paullum submouit. co-
nantibus auxiliari suis, *Frustra*, inquit, *meæ
vitæ subuenire conamini, quem iam sanguis vi-
resque deficiunt. proinde hinc abite, dum est fa-
cultas, vosque ad legionem recipite.* ita pugnans
LI post paullum concidit, ac suis saluti fuit. No-
stri, cum vndique premerentur, XLVI cen-
turionibus amissis, deiecti sunt loco: sed into-
lerantius Gallos insequentes legio X tardauit,
quæ pro subsidio paullo æquiore loco constite-
2 rat. hanc rursus XIII legionis cohortes exce-
perunt; quæ, ex castris minoribus eductæ,
cum

CAP. LI. 1. *intolerantius Gallos insequentes*] cupi-
dius, immoderatius: Græcus θρασέως.

cum T. Sextio legato ceperant locum superio-
rem. Legiones, vbi primum planiciem atti- 3
gerunt, infestis contra hostes signis constite-
runt. Vercingetorix ab radicibus collis suos 4
intra munitiones reduxit. eo die milites sunt
paullo minus DCC desiderati. Postero die LII
Cæsar, concione aduocata, temeritatem, cu-
piditatemque militum reprehendit, *quod sibi*
ipsi iudicauissent, quo procedendum, aut quid
agendum videretur, neque, signo recipiendi da-
to, constitissent, neque a tribunis mil. legatisque
retineri potuissent: exposuit, *quid iniquitas* 2
loci posset, quid ipse ad Auaricum sensisset, cum
sine duce, & sine equitatu deprehensis hostibus,
exploratam victoriam dimisisset, ne paruum modo
detrimentum in contentione propter iniquitatem
loci acciperet. quantopere eorum animi magni- 3
tudinem admiraretur, quos non castrorum muni-
tiones, non altitudo montis, non murus oppidi
tardare potuisset; tantopere licentiam arrogan-
tiamque reprehendere, quod plus se, quam im-
peratorem, de victoria atque exitu rerum sentire
existimarent: nec minus se in milite modestiam 4
& continentiam, quam virtutem atque animi
magnitudinem desiderare. Hac habita con- LIII
cione, & ad extremum oratione confirmatis
militibus, *ne ob hanc caussam animo permoue-*
rentur, neu, quod iniquitas loci attulisset, id
virtuti hostium tribuerent; eadem de profecti-
one cogitans, quæ ante senserat, legiones ex
castris eduxit, aciemque idoneo loco consti-
tuit. cum Vercingetorix nihilo magis in 2
æquum

æquum locum deſcenderet, leuì facto equeſtri
prœlio, atque eo ſecundo, in caſtra exercitum
3 reduxit. Cum hoc idem poſtero die feciſſet,
ſatis ad Gallicam oſtentationem minuendam,
militumque animos confirmandos factum exi-
ſtimans, in Aeduos caſtra mouit. ne tum qui-
dem inſecutis hoſtibus, III die ad flumen Ela-
uer pontem refecit, atque exercitum transdu-
LIV xit. Ibi a Virdumaro atque Eporedorige
Aeduis appellatus, diſcit, cum omni equitatu
Litauicum ad ſollicitandos Aeduos profectum
eſſe: opus eſſe & ipſos præcedere ad confirman-
2 dam ciuitatem. etſi multis iam rebus perfidiam
Aeduorum Cæſar perſpectam habebat, atque ho-
rum diſceſſu admaturari defectionem ciuitatis
exiſtimabat; tamen retinendos eos non cenſuit;
ne aut inferre iniuriam videretur, aut dare ti-
3 moris aliquam ſuſpicionem. diſcedentibus his,
breuiter ſua in Aeduos merita expoſuit, quos &
4 quam humiles accepiſſet: compulſos in oppi-
da, multatos agris, omnibus ereptis copiis, im-
poſito ſtipendio, obſidibus ſumma cum contu-
melia extortis; & quam in fortunam, quamque
in amplitudinem deduxiſſet, vt non ſolum in
priſtinum ſtatum rediſſent, ſed omnium tempo-
rum dignitatem & gratiam anteceſſiſſe vide-
rentur. his datis mandatis, eos ab ſe dimi-
LV ſit. Nouiodunum erat oppidum Aeduo-
rum, ad ripas Ligeris opportuno loco poſi-
tum.

CAP. LV. 1. *Nouiodunum Aeduorum*] Antonini Itine-
rarii *Niuernum*: hodie *Nevers*, prope confluentem
Elaueris Ligerisque.

tum. huc Cæsar omnes obsides Galliæ, fru- 2
mentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat. huc magnum numerum equorum, 3
huius belli caussa in Italia atque Hispania coemptorum, miserat. eo cum Eporedorix Vir- 4
dumarusque venissent, & de statu ciuitatis cognouissent, Litauicum Bibracte ab Aeduis receptum, quod est oppidum apud eos maximæ auctoritatis, Conuictolitanem magistratum, magnamque partem senatus ad eum conuenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace & amicitia concilianda, publice missos: non prætermittendum tantum commodum existimauerunt.
Itaque interfectis Nouioduni custodibus, quique 5
eo, negotiandi aut itineris caussa, conuenerant, pecuniam atque equos inter se partiti sunt. obsides ciuitatum Bibracte ad magistra- 6
tum deducendos curauerunt; oppidum, quod 7
ab se teneri non posse iudicabant, ne cui esset vsui Romanis, incenderunt; frumenti, quod subito potuerunt, nauibus auexerunt: reli- 8
quum flumine atque incendio corruperunt. ipsi 9
ex finitimis regionibus copias cogere, præsidia cu-

---

4. *Bibracte ab Aeduis receptum*] id est, oppido Bibracte, seu in oppidum illud. Claros viros esse, qui idem oppidum Bibracte & Augustodunum censeant, in Notit. Orb. Antiqui demonstrauimus. Ibidem tamen diuersa statuimus, secuti Eumenium rhetorem, panegyrico Flauiensium nomine, extremo. Fuit etiam in Aeduis, & vt vestigia quidam obseruasse dicuntur, non longe ab Augustoduno.

custodiasque ad ripas Ligeris disponere, equi-
tatumque omnibus locis, iniiciendi timoris
caussa, ostentare cœperunt; si aut re frumen-
taria Romanos excludere, aut adductos inopia
ex prouincia expellere possent. quam ad spem
multum eos adiuuabat, quod Liger ex niuibus
creuerat, vt omnino vado transiri non posse vi-
LVI deretur. Quibus rebus cognitis, Cæsar ma-
turandum sibi censuit, si esset in perficiendis
pontibus periclitandum, vt prius, quam essent
2 maiores eo copiæ coactæ, dimicaret. nam vt
commutato consilio iter in prouinciam conuer-
teret, id ne tum quidem necessario faciendum
existimabat, cum infamia atque indignitas rei,
& oppositus mons Gebenna, viarumque diffi-
cultas impediebat, tum maxime, quod adiungi
Labieno, atque iis legionibus, quas vna mise-
3 rat, vehementer cupiebat. Itaque, admo-
dum magnis diurnis atque nocturnis itineribus
confectis, contra omnium opinionem ad Lige-
4 rim peruenit; vadoque per equites inuento,
pro rei necessitate, opportuno, vt brachia mo-
do atque humeri ad sustinenda arma liberi ab
aqua

9. *ex prouincia expellere*] at quanam? regione, in qua tum erat? Insolens Cæsari, ad id abuti *prouinciæ* vocabulo. Si manerent, ait, re frumentaria excludere voluerunt: si inopia adducti in prouinciam Romanam reuerti pararent, reditu quoque volebant exclusos, vt fame conficerentur. Dionys. Vossius in codice inuenit lectionem sine dubio saniorem, *si re frumentaria Romanos, aut adductos inopia ex prouincia excludere possent*. Suspectum sane verbum *expellere* hoc loco est.

aqua eſſe poſſent, diſpoſito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hoſtibus primo adſpectu perturbatis, incolumem exercitum tranſ-
duxit: frumentumque in agris & copiam pe- 5
coris nactus, repleto iis rebus exercitu, iter in
Senones facere inſtituit. Dum hæc apud LVII
Cæſarem geruntur, Labienus eo ſupplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agendici, vt eſſet impedimentis præſidio, cum IV legionibus Luteciam proficiſcitur. id eſt oppidum Pariſiorum, poſitum in inſula fluminis Sequanæ.
cuius aduentu ab hoſtibus cognito, magnæ ex 2
finitimis ciuitatibus copiæ conuenerunt. ſum- 3
ma imperii transditur Camulogeno Aulerco, qui prope confectus ætate, tamen, propter ſingularem ſcientiam rei militaris, ad eum eſt ho-
norem euocatus. Is, cum animaduertiſſet, 4
perpetuam eſſe paludem, quæ influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret; hic conſedit, noſtroſque tranſitu
prohibere inſtituit. Labienus primo vineas LVIII
agere, cratibus atque aggere paludem explere,
atque iter munire conabatur. poſtquam id dif- 2
ficilius confieri animaduertit, ſilentio e caſtris III vigilia egreſſus, eodem, quo venerat, iti-
nere Melodunum peruenit. id eſt oppidum 3
Se-

CAP. LVIII. 2. *Melodunum peruenit*] inde a Scaligeri ætate fere omnibus editionibus *Metioſedum* legitur, illius auctoritate. At veteres omnes *Melodunum*, quod & ſitu & nomine conuenit cum oppido, quod nunc eſt, *Melun*. Et ſane ipſe Cæſar mox cap. 61 a Metioſedo diſtinxit ita, vt Meloduno Lu-

Senonum in insula Sequanæ positum, vt paullo
4 ante Luteciam diximus. deprehensis nauibus
circiter L, celeriterque coniunctis, atque eo militibus impositis, & rei nouitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum
5 euocata, sine contentione oppido potitur. refecto ponte, quem superioribus diebus hostes
rescidérant, exercitum transducit, & secundo
6 flumine ad Luteciam iter facere cœpit. hostes,
re cognita ab iis, qui a Meloduno profugerant,
Luteciam incendi, pontesque eius oppidi rescindi iubent. ipsi profecti palude, in ripis Sequanæ, e regione Lutecciæ, contra Labieni ca-
LIX stra considunt. Iam Cæsar a Gergouia discessisse audiebatur: iam de Aeduorum defectione & secundo Galliæ motu rumores adferebantur, Gallique in colloquiis, interclusum itinere & Ligere Cæsarem, inopia frumenti coactum, in prouinciam contendisse confirma-
2 bant. Bellouaci autem, defectione Aeduorum cognita, qui ante erant per se infideles,
manus cogere atque aperte bellum parare cœpe-
3 runt. Tum Labienus, tanta rerum commutatione, longe aliud sibi capiendum consilium, at-
4 que antea senserat, intelligebat. neque iam,
vt aliquid adquireret, prœlioque hostes lacesseret; sed vt incolumem exercitum Agendicum
5 reduceret, cogitabat. namque altera ex parte
Bellouaci, quæ ciuitas in Gallia maximam habet
opi-

teciam secundo flumine: Lutecia Metiosedum itidem secundo per IV millia passuum. Valesius consulatur in Not. Galliæ.

opinionem virtutis, instabant: alteram Camu-
logenus parato atque instructo exercitu tenebat.
Tum legiones a præsidio atque impedimentis in-
terclusas, maximum flumen distinebat. tantis 6
subito difficultatibus obiectis, ab animi virtute
auxilium petendum videbat. Itaque, sub LX
vesperum concilio conuocato, cohortatus, vt
ea, quæ imperasset, diligenter industrieque ad-
ministrarent: naues, quas a Meloduno deduxe-
rat, singulas equitibus Romanis attribuit, &
prima confecta vigilia, IV millia passuum se-
cundo flumine progredi silentio, ibique se ex-
spectari iubet. V cohortes, quas minime fir- 2
mas ad dimicandum esse existimabat, castris
præsidio relinquit. V eiusdem legionis reli- 3
quas de media nocte cum omnibus impedimen-
tis aduerso flumine magno tumultu proficisci
imperat. conquirit etiam lintres. has magno 4
sonitu remorum incitatas, in eamdem partem
mittit. ipse post paullo, silentio egressus, cum
tribus legionibus eum locum petit, quo naues
appelli iusserat. Eo cum esset ventum, ex- LXI
ploratores hostium, vt omni fluminis parte
erant dispositi, inopinantes, quod magna su-
bito erat coorta tempestas, ab nostris opprimun-
tur: exercitus equitatusque, equitibus Roma- 2
nis administrantibus, quos ei negotio præfece-
rat, celeriter transmittitur. vno fere tempore 3
sub lucem hostibus nuntiatur, in castris Roma-
norum præter consuetudinem tumultuari, &
magnum ire agmen aduerso flumine, sonitum-
que remorum in eadem parte exaudiri, & paullo

4 infra milites nauibus transportari. quibus re-
bus auditis, quod existimabant tribus locis
transire legiones, atque omnes perturbatos de-
fectione Aeduorum, fugam parare, suas quo-
5 que copias in tres partes distribuerunt. nam,
& præsidio e regione castrorum relicto, &
parua manu Metiosedum versus missa, quæ
tantum progrederetur, quantum naues proces-
sissent, reliquas copias contra Labienum duxe-
LXII runt. Prima luce & nostri omnes erant
transportati, & hostium acies cernebatur.
2 Labienus milites cohortatus, *vt suæ pristinæ vir-
tutis, & tot secundissimorum præliorum memo-
riam tenerent, atque ipsum Cæsarem, cuius ductu
sæpenumero hostes superassent, adesse existima-
3 *rent.* dat signum prœlii. primo concursu, ab
dextero cornu, vbi VII legio constiterat, ho-
4 stes pelluntur, atque in fugam coniiciuntur: ab
sinistro, quem locum XII legio tenebat, cum
primi ordines hostium, transfixi pilis, conci-
dissent, tamen acerrime reliqui resistebant, nec
5 dabat suspicionem fugæ quisquam. Ipse dux
hostium Camulogenus suis aderat, atque eos
6 cohortabatur. at, incerto etiam nunc exitu
victoriæ, cum septimæ legionis tribunis esset
nuntiatum, quæ in sinistro cornu gererentur,
post tergum hostium legionem ostenderunt,
7 signaque intulerunt. ne eo quidem tempore
quisquam loco cessit, sed circumuenti omnes in-
terfectique sunt. eamdem fortunam tulit Camu-
loge-

CAP. LXI. 5. *Metiosedum*] infra Luteciam ad Sequa-
nam. Vide paullo ante ad cap. 58 notata.

logenus. At ii, qui præſidio contra caſtra La- 8
bieni erant relicti, cum prœlium commiſſum
audiſſent, ſubſidio ſuis ierunt, collemque cepe-
runt, neque noſtrorum militum victorumque
impetum ſuſtinere potuerunt. ſic, cum ſuis 9
fugientibus permiſti, quos non ſiluæ montesque
texerunt, ab equitatu ſunt interfecti. Hoc 10
negotio confecto, Labienus reuertitur Agen-
dicum, vbi impedimenta totius exercitus relicta
erant. inde cum omnibus copiis ad Cæſarem
peruenit. Defectione Aeduorum cognita, LXIII
bellum augetur. Legationes in omnes partes 2
circummittuntur: quantum gratia, auctoritate,
pecunia valent, ad ſollicitandas ciuitates nitun-
tur. nacti obſides, quos Cæſar apud eos de- 3
poſuerat, horum ſupplicio dubitantes territant.
petunt a Vercingetorige Aedui, vt ad ſe veniat, 4
rationesque belli gerendi communicet. re im- 5
petrata, contendunt, vt ipſis ſumma imperii
transdatur: & re in controuerſiam deducta, to-
tius Galliæ concilium Bibracte indicitur. eo- 6
dem conueniunt vndique frequentes. multitu-
dinis ſuffragiis res permittitur. ad vnum omnes
Vercingetorigem probant imperatorem. Ab 7
hoc concilio Remi, Lingones, Treuiri abfuerunt;
illi, quod amicitiam Romanorum ſequebantur;
Treuiri, quod aberant longius, & ab Germanis
premebantur: quæ fuit cauſſa, quare toto ab-
eſſent bello, & neutri auxilia mitterent. magno 8
dolore Aedui ferunt, ſe deiectos principatu. que-
runtur fortunæ commutationem, & Cæſaris in-
dulgentiam in ſe requirunt; neque tamen,

ſuſcepto bello, ſuum conſilium ab reliquis ſe-
9 parare audent. inuiti, ſummæ ſpei adoleſcen-
tes, Eporedorix & Virdumarus, Vercingetorigi
LXIV parent. Ille imperat reliquis ciuitatibus ob-
ſides. denique ei rei conſtituit diem: huc omnes
equites, xv millia numero, celeriter conuenire
2 iubet. *peditatu, quem ante habuerit, ſe fore*
contentum dicit: *neque fortunam tentaturum,*
neque acie dimicaturum: ſed, quoniam abun-
det equitatu, perfacile eſſe factu, frumentationi-
bus, pabulationibuſque Romanos prohibere:
3 *æquo modo animo ſua ipſi frumenta corrum-*
pant, ædificiaque incendant, qua rei familiaris
iactura perpetuum imperium libertatemque ſe
4 *conſequi videant.* His conſtitutis rebus, Ae-
duis Seguſianiſque, qui ſunt finitimi prouinciæ,
5 x millia peditum imperat. huc addit equites
DCCC. his præficit fratrem Eporedorigis, bel-
6 lumque inferre Allobrogibus iubet. altera ex
parte Gabalos, proximoſque pagos Aruerno-
rum, in Heluios, item Rutenos, Cadurcoſque
ad fines Volcarum Arecomicorum depopulan-
7 dos mittit. hic nihilo minus clandeſtinis nun-
tiis legationibuſque Allobroges ſollicitat: quo-
rum mentes nondum a ſuperiore bello reſediſſe
8 ſperabat. horum principibus pecunias, ciui-
tati autem imperium totius prouinciæ pollice-
LXV tur. Ad hos omnes caſus prouiſa erant præ-
ſidia cohortium duarum & viginti, quæ ex ipſa
coa-

CAP. LXIV. 4. *Aeduis Seguſianiſque*] Seguſiani a meridie ſunt Aeduorum finitimi vſque ad Rhodani & Araris confluentem.

ᵭa prouincia ab L. Cæſare legato ad omnes tes opponebantur. Heluii ſua ſponte cum 2 timis prœlio congreſſi pelluntur, & C. Vaꝛo Donotauro, Caburi filio, principe ciuitatis, npluribusque aliis interfeᵭis, intra oppida rosque compelluntur. Allobroges, crebris 3 Rhodanum diſpoſitis præſidiis, magna cum a & diligentia, ſuos fines tuentur. Cæſar, 4 ıd hoſtes equitatu ſuperiores eſſe intellige-, &, interclufis omnibus itineribus, nulla re prouincia atque Italia ſubleuari poterat, ıs Rhenum in Germaniam mittit ad eas ciuis, quas ſuperioribus annis pacauerat: equique ab his arceſſit, & leuis armaturæ pediqui inter eos prœliari conſueuerant. Eo- 5 ı aduentu, quod minus idoneis equis vteban-, a tribunis mil. reliquisque, ſed & equitibus nanis atque euocatis equos ſumit, Germaue diſtribuit.

LXVI Interea dum hæc gerunhoſtium copiæ ex Aruernis, equitesque, qui Galliæ erant imperati, conueniunt. ma- 2 horum coaᵭo numero, cum Cæſar in Senos per extremos Lingonum fines iter fat, quo facilius ſubſidium prouinciæ ferri et, circiter millia paſſuum x ab Romanis, is caſtris Vercingetorix conſedit: conuo- 3 ıque ad concilium præfeᵭis equitum, veniſſe

---

ʼ. LXV. 5. *euocatos*] milites emeritis ſtipendiis, ıi repentina neceſſitate ex ſede, quam poſt milim occupauerant, ad arma reſumenda & tuendam mpublicam. *Lipſ. M. R. lib.* 1. *dial.* 8.

niſſe tempus victoriæ demonſtrat: fugere in
prouinciam Romanos, Galliaque excedere:
4 id ſibi ad præſentem obtinendam libertatem
ſatis eſſe, ad reliqui temporis pacem atque
otium parum profici. maioribus enim coactis
copiis reuerſuros, neque finem bellandi factu-
ros. proinde, agmine impeditos adoriantur.
5 ſi pedites ſuis auxilium ferant, atque in eo mo-
rentur, iter facere non poſſe: ſin, id quod ma-
gis futurum confidat, relictis impedimentis, ſuæ
ſaluti conſulant, & vſu rerum neceſſariarum
6 & dignitate ſpoliatum iri. nam de equitibus
hoſtium, quin nemo eorum progredi modo ex-
tra agmen audeat, ne ipſos quidem debere du-
7 bitare. id quo maiore faciant animo, copias ſe
omnes pro caſtris habiturum, & terrori hoſtibus
futurum. conclamant equites, ſanctiſſimo iure-
iurando confirmari oportere; ne tecto recipiatur,
ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad vxorem adi-
tum habeat, qui non bis per hoſtium agmen
LXVII perequitaſſet. Probata re, atque omnibus
ad iusiurandum adactis, poſtero die in tres
partes diſtributo equitatu, duæ ſe acies a duobus
lateribus oſtendunt: vna a primo agmine iter
2 impedire cœpit. qua re nuntiata, Cæſar ſuum
quoque equitatum, tripartito diuiſum, ire contra
3 hoſtem iubet. pugnatur vna omnibus in parti-
bus: conſiſtit agmen: impedimenta inter legio-
4 nes recipiuntur. ſi qua in parte noſtri laborare
aut grauius premi videbantur, eo ſigna inferri
Cæſar aciemque conuerti iubebat: quæ res &
hoſtes ad inſequendum tardabat, & noſtros
ſpe

ſpe auxilii confirmabat. Tandem Germani ab 5
dextero latere, ſummum iugum nacti, hoſtes loco
depellunt, fugientes vsque ad flumen, vbi Ver-
cingetorix cum pedeſtribus copiis conſederat,
perſequuntur, compluresque interficiunt. qua 6
re animaduerſa, reliqui, ne circumuenirentur,
veriti, ſe fugæ mandant. omnibus locis fit 7
cædes, tres nobiliſſimi Aedui capti ad Cæſa-
rem perducuntur: Cotus præfectus equitum,
qui controuerſiam cum Victolitane proximis
comitiis habuerat; & Cauarillus, qui poſt de-
fectionem Litauici, pedeſtribus copiis præfue-
rat, & Eporedorix, quo duce ante aduentum
Cæſaris, Aedui cum Sequanis bello contende-
rant. Fugato omni equitatu, Vercingetorix LXVIII
copias ſuas, vt pro caſtris collocauerat, re-
duxit; protinusque Aleſiam, quod eſt oppi-
dum Mandubiorum, iter facere cœpit; cele-
riterque impedimenta ex caſtris educi, & ſe
ſubſequi iuſſit. Cæſar, impedimentis in pro- 2
ximum collem deductis, duabusque legioni-
bus præſidio relictis, ſecutus, quantum diei
tempus eſt paſſum, circiter III millibus ho-
ſtium ex nouiſſimo agmine interfectis, al-
tero die ad Aleſiam caſtra fecit. perſpecto 3
vrbis ſitu, perterritisque hoſtibus, quod
equitatu, qua maxima parte exercitus confi-
de-

CAP. LXVIII. 1. *Aleſiam Mandubiorum*] Mandubii populus inter Senones a ſeptemtrione, & Aeduos ab auſtro. Horum fuit munitiſſimum oppidum *Aleſia*.

debant, erant pulsi, adhortatus ad laborem milites, Alesiam circumuallare instituit.

LXIX Ipsum erat oppidum in colle summo, admodum edito loco, vt, nisi obsidione, expugnari non
2 posse, videretur. cuius collis radices, duo
3 duabus ex partibus flumina subluebant. ante oppidum planities circiter millia passuum III
4 in longitudinem patebat. reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interiecto spatio, pari
5 altitudinis fastigio, oppidum cingebant. sub muro, quæ pars collis ad orientem spectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum compleuerant; fossamque & materiam sex in altitudi-
6 nem pedum præduxerant. eius munitionis, quæ ab Romanis instituebatur, circuitus XI ∞ passuum tenebat. castra opportunis locis
7 erant posita; ibique castella XXIII facta, in quibus castellis interdiu stationes disponebantur, ne qua subito irruptio fieret. hæc eadem noctu excubitoribus ac firmis præsidiis tenebantur.

LXX Opere instituto, fit equestre prœlium in ea planitie, quam intermissam collibus III millium passuum in longitudinem patêre, supra demonstrauimus. summa vi ab vtrisque con-
2 tenditur. laborantibus nostris, Cæsar Germanos submittit, legionesque pro castris constituit, ne qua subito irruptio ab hostium peditatu fiat. præsidio legionum addito, nostris animus augetur: hostes in fugam coniecti, se ipsi multitudine

CAP. LXIX. 2. *duo duabus ex partibus flumina.*] Lutosa & Osera. *Goduin.*

dine impediunt, atque, angustioribus portis
[relictis] coartantur. Germani acrius vsque 4
ad munitiones sequuntur. fit magna cædes. non 5
nulli, relictis equis, fossam transire, & mace-
riam transscendere, conantur. paullum le-
giones Cæsar, quas pro vallo constituerat, pro-
moueri iubet. non minus, qui intra munitio- 6
nes erant, Galli perturbantur: veniri ad se con-
festim existimantes, ad arma conclamant. non 7
nulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercin-
getorix iubet portas claudi, ne castra nudentur.
multis interfectis, compluribus equis captis,
Germani sese recipiunt. Vercingetorix, LXXI
prius quam munitiones ab Romanis perfician-
tur, consilium capit, omnem a se equitatum
noctu dimittere. discedentibus mandat, vt 2
suam quisque eorum ciuitatem adeat, omnes-
que, qui per ætatem arma ferre possint, ad bel-
lum cogant; *sua in illos merita* proponit; 3
*obtestaturque, vt suæ salutis rationem habeant,
neu se de communi libertate optime meritum in
cruciatum hostibus dedant: qui si indiligentiores
fuerint, millia hominum* LXXX *delecta secum
interitura demonstrat; ratione inita, frumen-* 4
tum se exigue dierum XXX *habere, sed paullo
etiam longius tolerare posse parcendo.* his datis 5
mandatis, qua erat nostrum opus intermissum,
secunda vigilia silentio equitatum dimittit;
fru-

CAP. LXX. 3. *angustioribus portis relictis.*] Superfluum *relictis* consensu omnium, ab oscitante forsan librario ex sequentis versus verbis, *relictis equis*, huc etiam adsumtum.

6 frumentum omne ad se ferri iubet; capitis pœ-
7 nam iis, qui non paruerint, constituit: pecus, cuius magna erat ab Mandubiis compulsa copia,
8 viritim distribuit; frumentum parce & paullatim metiri instituit; copias omnes, quas pro
9 oppido collocauerat, in oppidum recipit. his rationibus auxilia Galliæ exspectare, & bellum
LXXII administrare, parat. Quibus rebus cognitis ex perfugis & captiuis, Cæsar hæc genera munitionis instituit. fossam pedum XX latam directis lateribus duxit; vt eius solum tantumdem pateret, quantum summa labra distabant. reliquas omnes munitiones ab ea fossa pedibus
2 CD reduxit: id hoc consilio, quoniam tantum esset necessario spatium complexus, nec facile totum opus militum corona cingeretur, ne de improuiso aut noctu ad munitiones hostium multitudo aduolaret, aut interdiu tela in nostros
3 operi destinatos coniicere possent. hoc intermisso spatio, duas fossas, XV pedes latas, eadem altitudine, perduxit: quarum interiorem campestribus ac demissis locis, aqua ex flu-
4 mine deriuata, compleuit. post eas aggerem & vallum XII pedum exstruxit. huic loricam pinnasque adiecit, grandibus ceruis, eminenti-

---

CAP. LXXII. 2. *militum corona cingeretur*] Corona cingere est armato milite in circuitu oppidum circumdare, vt nemo intrare, nemo exire possit. v. Lips. Poliorc. I, 4.

4. *grandibus ceruis*] Cerui, furcæ instar cornuum ceruinorum. *Seruius ad Eclog.* II. 29.

tibus ad commissuras pluteorum atque aggeris; qui adscensum hostium tardarent, & turres toto opere circumdedit, quæ pedes LXXX inter se distarent. Erat vno tempore, & materiari LXXIII
& frumentari, & tantas munitiones fieri necesse deminutis nostris copiis, quæ longius ab castris progrediebantur: & nonnumquam opera nostra Galli tentare atque eruptionem ex oppido pluribus portis facere, summa vi conabantur. quare ad hæc rursus opera addendum Cæsar pu- 2
tauit, quo minore numero militum munitiones defendi possent. itaque truncis arborum, aut admodum firmis ramis abscisis, atque horum dolabratis atque præacutis cacuminibus, perpetuæ fossæ, quinos pedes altæ, ducebantur. huc illi stipites dimissi, & ab infimo reuincti, 3
ne reuelli possent, ab ramis eminebant. quini 4
erant ordines coniuncti inter se, atque implicati; quo qui intrauerant, se ipsi acutissimis vallis induebant. hos *cippos* appellabant: ante 5
hos,

pluteorum atque aggeris] Plutei ipsa lorica tumultuaria ex asseribus facta.

CAP. LXXIII. 1. *munitiones fieri necesse*] Gronouius Observ. IV. 8 auctoritate Andini codicis delet *necesse*. Nihil vero muto contra ceterorum omnium consensionem, etiam Græci, qui vertit, ἦν ἀναγκαῖον.

2. *aut admodum firmis ramis*] Plures olim legebant *haud admodum*: quod Lipsius reiecit Poliorcet. II. 2. idque non tam ratione, quam veterum librorum auctoritate. Venetus sane 1499 inpressus *aut admodum*: quod etiam de vetere Florentino & aliquot scriptis manu.

5. *hos cippos appellabant*] Gloss. vet. *Cippus*, κορμός, στήλη, *truncus*, *columna*.

hos, obliquis ordinibus in quincuncem dispositis, scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur, paullatim angustiore ad summum fasti-
6 gio. huc teretes stipites, feminis crassitudine, ab summo præacuti & præusti, demittebantur ita, vt non amplius IV digitis ex terra emine-
7 rent. simul, confirmandi & stabiliendi caussa, singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur, reliqua pars scrobis ad occultandas insidias vi-
8 minibus ac virgultis integebatur. huius generis octoni ordines ducti, ternos inter se pedes distabant. id ex similitudine floris *lilium* appel-
9 labant. ante hæc taleæ pedem longæ ferreis hamis infixis totæ in terram infodiebantur, mediocribusque intermissis spatiis, omnibus locis disserebantur, quos *stimulos* nomina-
LXXIV bant. His rebus perfectis, regiones secutus, quam potuit æquissimas, pro loci natura XIV millia passuum complexus, pares eiusdem generis munitiones diuersas ab his, contra exteriorem hostem perfecit, vt ne magna quidem multitudine, si ita accidat, eius discessu muni-
2 tionum præsidia circumfundi possent; neu cum periculo ex castris egredi cogerentur: dierum

obliquis ordinibus in quincuncem] Dicitur a quinarii nota V, quæ si inuersa duplicatur, fit X figura decussationis.

8. *ex similitudine floris lilium*] Difficilis inuentu similitudo. An quod fouea superne expansa ? Ita plerique interpretantur, etiam Lipsius Poliorc. II. 2. sed hoc repugnat verbis sect. 5 *angustiore ad summum fastigio scrobes.* An propter stipites, qui decidentibus sint quod stamen lilii naribus ?

rum XXX pabulum frumentumque habere omnes conuectum iubet. Dum hæc ad Alesiam geruntur, Galli, concilio principum indicto, non omnes, qui arma ferre possent, vt censuit Vercingetorix, conuocandos statuunt, sed certum numerum cuique ciuitati imperandum; ne tanta multitudine confusa, nec moderari, nec discernere suos, nec frumenti rationem habere possent. Imperant Aeduis, atque eorum clientibus, Segusianis, Ambiuaretis, Aulercis, Brannouicibus, [Brannouiis] millia XXXV, parem numerum Aruernis, adiunctis Eleutheris Cadurcis, Gabalis, Velaunis, qui sub imperio Aruernorum esse consueuerunt; Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Xantonibus, Ruthenis, Carnutibus XII millia, Bellouacis X, totidem Lemouicibus, octona Pictonibus, & Turonis, & Parisiis, & Heluiis. Suessionibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Neruiis, Morinis, Nitiobrigibus quina millia; Auler-

LXXV

2

3

CAP. LXXV. 2. *Ambiuaretis*] Hi longe alii ab Ambiuaritis lib. IV cap. 9 sect. 3 memoratis. Variant etiam libri hoc loco, vt nec de lectione certi simus. Qui sequuntur *Brannouices*, ignoti sunt.

Eleutheris Cadurcis] sine incisione, vt vnus populus, isque libertate vsus, significetur. *Cadurci* autem in citeriore Aquitania, vbi nunc *Cabors*. Sequuntur *Velauni*, qui sub Aruernis erant.

3. *Heluiis*, *Suessionibus*] Dionysii Vossii emendatio, quem consulas.

Petrocoriis] Et hi in Aquitania, eorumque vrbs *Vesunna*, medio æuo *Petrocorii*, gentis nomine; nunc *Perigord*, trans Garumnam sita. De ceteris populis supra actum.

lercis Cenomanis totidem, Atrebatibus IV millia, Bellocassis, Lexouiis, Aulercis Eburo-
4 uicibus terna; Rauracis & Boiis XXX. vniuersis ciuitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæque eorum consuetudine Armoricæ appellantur, quo sunt in numero Curiosolites, Redones, Ambibari, Cadetes, Osismii, Lemo-
5 uices, Veneti, Vnelli, sena. ex his Bellouaci suum numerum non contulerunt; quod se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cuiusquam imperio obtemperaturos. rogati tamen a Comio, pro
LXXVI eius hospitio II millia miserunt. Huius opera Comii, ita vt antea demonstrauimus, fideli atque vtili superioribus annis erat vsus in Britannia Cæsar: pro quibus meritis ciuitatem eius immunem esse iusserat; iura legesque reddiderat; atque ipsi Morinos attribuerat.
2 tanta tamen vniuersæ Galliæ consensio fuit libertatis vindicandæ, & pristinæ belli laudis recuperandæ, vt neque beneficiis, neque ami-

ci-

Bellocassis] qui supra lib. II. 4 *Velocasses*: & lib. VIII Hirtii cap. 7 *Vellocasses* dicti. Facilis vero & sueta permutatio *V* & *B* litterarum. Horum est Rotomagus.

4. *Osismii*, *Lemouices*] At ante paullo sect. 3 etiam Lemouices memorati, ideoque posteriores multis sunt suspecti. Tuetur vero & hos Hadr. Valesius, populum diuersis ab illis nobilioribus Aquitaniæ Lemouicibus longe ab Oceano remotis. Alteri in Armoricis hoc loco censentur, proximi Osismiis, vltimis in magna Galliæ pæninsula: propterea Armorici seu Celtici Lemouices videntur *Leonenses* esse, vbi oppidum *S. Paul de Leon*.

memoria mouerentur; omnesque & ani-
: opibus in id bellum incumberent, coactis
ım IIX millibus, & peditum circiter
.. hæc in Aeduorum finibus recense- 3
.r, numerusque inibatur: præfecti con-
bantur. Comio Atrebati, Viridomaro, &
:dorigi Aeduis, Vergasillauno Aruerno,
ıbrino Vercingetorigis, summa imperii
litur. iis delecti ex ciuitatibus attribu- 4
', quorum consilio bellum administrare-
omnes alacres & fiduciæ pleni, ad Ale- 5
proficiscuntur. nec erat omnium quis- 6
,qui adspectum modo tantæ multitudinis
eri posse arbitraretur, præsertim ancipiti
o; cum ex oppido eruptione pugnare-
& foris tantæ copiæ equitatus peditatus-
:ernerentur. At ii, qui Alesiæ obside- LXXVII
ır, præterita die, qua suorum auxilia ex-
ıuerant, consumpto omni frumento, in-
juid in Aeduis gereretur, concilio coacto,
:itu fortunarum suarum consultabant. ac 2
: dictis sententiis, quarum pars deditionem;
dum vires suppeterent, eruptionem cense-
, non prætereunda videtur oratio Crito-
, propter eius singularem ac nefariam cru-
ıtem. hic, summo in Aruernis natus loco, 3
agnæ habitus auctoritatis, *Nihil*, inquit, *de*
n sententia dicturus sum, qui turpissimam
tutem deditionis nomine appellant; neque
ıabendos ciuium loco, neque ad consilium
bendos censeo. cum iis mihi res sit, qui 4
ionem probant: quorum in consilio omnium

S ve-

vestrum consensu pristinæ residere virtutis me-
5 moria videtur. Animi est ista mollities, non
virtus, inopiam paullisper ferre non posse. qui
se vltro morti offerant, facilius reperiuntur,
6 quam qui dolorem patienter ferant. atque ego
hanc sententiam probarem; nam apud me mul-
tum dignitas potest; si nullam, præterquam vitæ
7 nostræ iacturam fieri viderem. sed in consilio
capiendo omnem Galliam respiciamus, quam ad
8 nostrum auxilium concitauimus. quid, homi-
num millibus LXXX vno loco interfectis, pro-
pinquis consanguineisque nostris, animi fore
existimatis, si pæne in ipsis cadaueribus præ-
9 lio decertare cogentur? nolite hos vestro
auxilio spoliare, qui vestræ salutis caussa suum
periculum neglexerint, nec stultitia ac teme-
ritate vestra, aut imbecillitate animi, omnem
Galliam prosternere ac perpetuæ seruituti addi-
10 cere. an, quod ad diem non venerint, de
eorum fide constantiaque dubitatis? quid er-
go Romanos in illis vlterioribus munitionibus
animi ne caussa quotidie exerceri putatis?
11 Si illorum nuntiis confirmari non potestis, omni
aditu præsepto, iis vtimini testibus, appropin-
quare eorum aduentum; cuius rei timore
exterriti, diem noctemque in opere versan-
12 tur. quid ergo mei consilii est? facere, quod
nostri maiores nequaquam pari bello Cimbro-
rum Teutonumque fecerunt; qui, in oppida
compulsi, ac simili inopia subacti, eorum cor-
poribus, qui ætate inutiles ad bellum vide-
bantur, vitam tolerauerunt, neque se ho-
sti-

ſtibus transdiderunt. cuius rei exemplum ſi 13
non haberemus, tamen libertatis cauſſa inſti-
tui, & poſteris prodi pulcherimum iudicarem.
nam quid huic ſimile bello fuit? depopulata 14
Gallia, magnaque illata calamitate, Cimbri fi-
nibus noſtris aliquando exceſſerunt, atque alias
terras petierunt, iura, leges, agros, liberta-
tem nobis reliquerunt. Romani vero quid pe- 15
tunt aliud, aut quid volunt, niſi inuidia ad-
ducti, quos fama nobiles potentesque bello co-
gnouerunt, horum in agris ciuitatibusque conſi-
dere, atque his æternam iniungere ſeruitutem?
neque enim vmquam alia conditione bella geſſe-
runt. quod ſi ea, quæ in longinquis nationibus 16
geruntur, ignoratis; reſpicite finitimam Galliam,
quæ, in prouinciam redacta, iure & legibus
commutatis, ſecuribus ſubiecta, perpetua
premitur ſeruitute. Sententiis dictis, con- LXXVIII
ſtituunt, vt, qui valetudine aut ætate inutiles
ſunt bello, oppido excedant; atque omnia prius
experiantur, quam ad Critognati ſententiam
deſcendant; illo tamen potius vtendum con- 2
ſilio, ſi res cogat, atque auxilia morentur,
quam deditionis aut pacis ſubeundam conditio-
nem. Mandubii, qui eos oppido receperant, 3
cum liberis atque vxoribus, exire coguntur.
ii, cum ad munitiones Romanorum acceſſiſſent, 4
flen-

CAP. LXXVII. 16 *ſecuribus ſubiecta*] magiſtratui Romano, proconſuli, cuius illæ ſigna erant. Cicero pro lege Manil. c. 12 *cum duodecim ſecures in prædonum poteſtatem peruenerint*: id eſt duo prætores.

flentes, omnibus precibus orabant, vt ſe, in
5 ſeruitutem receptos, cibo iuuarent. hos Cæ-
ſar, diſpoſitis in vallo cuſtodibus, recipi prohi-
LXXIX bebat. Interea Comius & reliqui duces,
quibus ſumma imperii permiſſa erat, cum
omnibus copiis ad Aleſiam perueniunt, & colle
exteriore occupato, non longius D paſſibus a
2 noſtris munitionibus conſidunt. poſtero die
equitatu ex caſtris educto, omnem eam plani-
tiem, quam in longitudinem III millia paſſuum
patere demonſtrauimus, complent, pedeſtres-
que copias, paullum ab eo loco, abditas in locis
3 ſuperioribus conſtituunt. Erat ex oppido Aleſia
deſpectus in campum. concurritur, his auxiliis
viſis: fit gratulatio inter eos, atque omnium
4 animi ad lætitiam excitantur. Itaque, pro-
ductis copiis, ante oppidum conſidunt; & pro-
ximam foſſam cratibus integunt, atque aggere
explent; ſeque ad eruptionem, atque omnes
LXXX caſus comparant. Cæſar, omni exercitu
ad vtramque partem munitionum diſpoſito, vt
ſi vſus veniat, ſuum quisque locum teneat &
nouerit, equitatum ex caſtris educi, & prœlium
2 committi iubet. Erat ex omnibus caſtris, quæ
ſummum vndique iugum tenebant, deſpectus;
atque omnium militum intenti animi pugnæ
3 euentum exſpectabant. Galli inter equites,
raros ſagittarios, expeditosque leuis armaturæ,
interiecerant, qui ſuis cedentibus auxilio ſuccur-
rerent; & noſtrorum equitum impetum ſuſti-
nerent. ab his complures de improuiſo vulne-
4 rati, prœlio excedebant. cum ſuos pugna ſu-

pe-

periores esse Galli confiderent, & nostros premi
multitudine viderent; ex omnibus partibus, &
ii, qui munitionibus continebantur, & ii, qui
ad auxilium conuenerant, clamore & vlulatu
suorum animos confirmabant; quod in con- 5
spectu omnium res gerebatur, neque recte aut
turpiter factum celari poterat; vtrosque & lau-
dis cupiditas, & timor ignominiæ ad virtutem
excitabat. cum a meridie prope ad solis occa- 6
sum dubia victoria pugnaretur. Germani vna in
parte confertis turmis in hostes impetum fece-
runt, eosque propulerunt. quibus in fugam 7
coniectis, sagittarii circumuenti interfectique
sunt. item ex reliquis partibus nostri cedentes 8
vsque ad castra insecuti, sui colligendi faculta-
tem non dederunt. at ii, qui ab Alesia proces- 9
serant, mœsti, prope victoria desperata, se in
oppidum receperunt. Vno die intermisso, LXXXI
Galli, atque hoc spatio, magno cratium, scala-
rum, harpagonum numero effecto, media
nocte silentio ex castris egressi, ad campestres
munitiones accedunt. subito clamore sublato, 2
qua significatione, qui in oppido obsidebantur,
de suo aduentu cognoscere possent, crates proii-
cere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo
deturbare, reliquaque, quæ ad oppugnationem
pertinerent, administrare. eodem tempore, 3
cla-

CAP. LXXXI. 1 *harpagonum*] Harpagines instrumenta, quibus aliquid rapitur aut attrahitur, varii generis & vsus: hoc loco, quibus munitiones disiiciuntur. Nauales harpagines Curtius *ferreas manus* interpretatur lib. IV cap. 2 f. 12.

clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercin-
4 getorix, atque ex oppido educit. nostri, vt
superioribus diebus suus cuique erat locus attri-
butus, ad munitiones accedunt: fundis librili-
bus sudibusque, quas in opere disposuerant, ac
5 glandibus Gallos perterrent. prospectu tene-
bris adempto, multa vtrimque vulnera accipiun-
6 tur, complura tormentis tela coniiciuntur. At
M. Antonius, & C. Trebonius, legati, quibus
eæ partes ad defendendum obuenerant, qua ex
parte premi nostros intellexerant, iis auxilio
ex vlterioribus castellis deductos submitte-
LXXXII bant. Dum longius ab munitione aberant
Galli, plus multitudine telorum proficiebant:
posteaquam propius successerunt, aut se ipsi sti-
mulis inopinantes induebant, aut in scrobes
delapsi, transfodiebantur, aut ex vallo & tur-
ribus transiecti, pilis muralibus interibant;
2 multis vndique vulneribus acceptis, nulla muni-
tione perrupta, cum lux appareret; veriti, ne
ab latere aperto ex superioribus castris eruptione
3 circumuenirentur, se ad suos receperunt. At
interiores, dum ea, quæ a Vercingetorige ad
eruptionem parata erant, proferunt, priores
4 fossas explent: diutius in his rebus admi-
ni-

---

4. *fundis librilibus*] quibus lapides libriles iaciebantur.
6. *premi nostros*] Vide supra lib. II cap. 24 sect. 4.
CAP. LXXXII. 1 *se stimulis induebant*] Sic paullo ante c. 73 sect. 4 *se ipsi acutissimis vallis induebant.* Et Virgilius lib. X vers. 681

An sese mucrone ob tantum dedecus amens
Induat.

pilis muralibus] Vide supra lib. V cap. 40 sect. 6.

nistrandis morati, prius suos discessisse cognoue-
runt, quam munitionibus appropinquarent. ita,
re infecta, in oppidum reuerterunt. Bis LXXXIII.
magno cum detrimento repulsi Galli, quid
agant, consulunt: locorum peritos adhibent:
ab his superiorum castrorum situs munitio-
nesque cognoscunt. erat a septemtrionibus 2
collis, quem quia propter magnitudinem circui-
tus opere circumplecti non potuerant, nostri,
necessario pæne iniquo loco, & leniter decliui,
castra fecerunt. hæc C. Antistius Reginus, & 3
Caninius Rebilus legati cum duabus legionibus
obtinebant. cognitis per exploratores regio- 4
nibus, duces hostium LV millia ex omni nu-
mero deligunt earum ciuitatum, quæ maximam
virtutis opinionem habebant: quid, quoque 5
pacto, agi placeat, occulte inter se constituunt:
adeundi tempus definiunt, cum meridies esse
videatur. iis copiis Vergasillaunum Aruer- 6
num, vnum ex IV ducibus, propinquum Ver-
cingetorigis, præficiunt. ille ex castris prima 7
vigilia egressus, prope confecto sub lucem iti-
nere, post montem se occultauit, milites que
ex nocturno labore sese reficere iussit. cum 8
iam meridies appropinquare videretur, ad ea
castra, quæ supra demonstrauimus, contendit:
eodemque tempore equitatus ad campestres mu-
nitiones accedere, & reliquæ copiæ sese pro
castris ostendere cœperunt. Vercingetorix LXXXIV.
ex

CAP. LXXXIII. 2 *leniter decliui*] vt supra cap. 19 §. 1 *leniter accliuis*.

ex arce Alesiæ suos conspicatus, ex oppido egreditur; e castris longurios, musculos, falces, reliquaque, quæ eruptionis caussa parauerat,
2 profert. pugnatur vno tempore omnibus locis, atque omnia tentantur. quæ minime visa pars
3 firma esset, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus distinetur, nec facile
4 pluribus locis occurrit. multum ad terrendos nostros valuit clamor, qui post tergum pugnantibus exstitit, quod suum periculum in aliena
5 vident virtute consistere. omnia enim plerumque, quæ absunt, vehementius hominum
LXXXV mentes perturbant. Cæsar idoneum locum nactus, quid quaque in parte geratur, cognoscit,
2 laborantibus submittit. vtrisque ad animum occurrit: vnum illud esse tempus prædicat, quo
3 maxime contendi conueniat. Galli, nisi perfregerint munitiones, de omni salute despe-
4 rant. Romani, si rem obtinuerint, finem
5 omnium laborum exspectant. maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Verga-
6 sillaunum missum demonstrauimus. exiguum lo-

Cap. LXXXIV. 1 *ex oppido egreditur; e castris longurios*] Suspectum *e castris*, seu *a castris*, quod libri habent. Vide Lipsii Poliorc. I, 9. qui *crates* legendum censet, præsertim quod vetustiores libri, sine præpositione *castris* habent.

longurios, musculos, falces] Longurii longa ligna, quæ hic, vt Lipsius censet, fossis superiicerentur, vt ponticulum facerent. *Musculos*, eorumque in oppugnando vsum, ipse Cæsar II Ciu. cap. 10 & 11 descripsit. *Falces*, cognominatas *murales* vide lib. III Gall. cap. 14 sect. 5.

loci ad decliuitatem faſtigium magnum habet
momentum. alii tela coniiciunt: alii, teſtu- 7
dine facta, ſubeunt, defatigatis inuicem integri
ſuccedunt. agger ab vniuerſis in munitionem 8
coniectus, & adſcenſum dat Gallis, & quæ in
terram occultauerant Romani, contegit: nec 9
iam arma noſtris nec vires ſuppetunt. His LXXXVI
rebus cognitis, Cæſar Labienum cum cohorti-
bus VI ſubſidio laborantibus mittit. imperat, 2
ſi ſuſtinere non poſſit, deductis cohortibus
eruptione pugnaret; id, niſi neceſſario, non
faciat. ipſe adit reliquos: cohortatur, ne 3
labori ſuccumbant: omnium ſuperiorum dimi-
cationum fructum in eo die atque hora docet
conſiſtere. interiores, deſperatis campeſtribus 4
locis propter magnitudinem munitionum, loca
prærupta ex adſcenſu tentant. huc ea, quæ 5
parauerant, conferunt: multitudine telorum
ex turribus propugnantes deturbant: aggere &
cratibus aditus expediunt: falcibus vallum ac 6
loricam reſcindunt. Cæſar mittit primo LXXXVII
Brutum adoleſcentem cum cohortibus VI, poſt
cum aliis VII Fabium legatum. poſtremo 2
ipſe, cum vehementius pugnaretur, integros
ſubſidio adducit. reſtituto prœlio ac repulſis 3
hoſtibus, eo, quo Labienum miſerat, conten-
dit, cohortes IV ex proximo caſtello educit:
equitum ſe partem ſequi, partem circumire ex- 4
teriores munitiones, & ab tergo hoſtes adoriri
iu-

CAP. LXXXVI. 6 *falcibus vallum ac loricam reſcindunt*]
Hinc vſum falcium muralium intelligimus.

5 iubet. Labienus, postquam neque aggeres,
neque fossæ vim hostium sustinere poterant,
coactis vna de quadraginta cohortibus, quas ex
proximis præsidiis deductas sors obtulit, Cæsa-
rem per nuntios facit certiorem, quid facien-
dum existimet. accelerat Cæsar, vt prœlio in-
LXXXVIII tersit. Eius aduentu ex colore vestitus co-
gnito, quo insigni in prœliis vti consueuerat,
turmisque equitum & cohortibus visis, quas
se sequi iusserat, vt de locis superioribus hæc
decliuia & deuexa cernebantur, hostes commit-
2 tunt prœlium. vtrimque clamore sublato, ex-
cipit rursus ex vallo atque omnibus munitio-
3 nibus clamor. nostri, emissis pilis, gladiis
rem gerunt. repente post tergum equitatus
cernitur: cohortes aliæ appropinquant: hostes
4 terga vertunt. fugientibus equites occurrunt;
5 fit magna cædes. Sedulius dux & princeps Le-
mouicum occiditur: Vergasillaunus Aruernus
viuus in fuga comprehenditur: signa milita-
ria LXXIV ad Cæsarem referuntur. pauci, ex
tanto numero, se incolumes in castra reci-
6 piunt. conspicati ex oppido cædem & fugam
suorum, desperata salute, copias a munitioni-
bus reducunt. fit protinus, hac re audita, ex
7 castris Gallorum fuga. quod nisi crebris sub-
sidiis ac totius diei labore milites fuissent de-
fessi, omnes hostium copiæ deleri potuissent.
de

CAP. LXXXVIII. 5 *Sedulius dux & princeps Lemouicum*] Nomen Romanum: gens barbara, quia extra prouinciam: quod mirum. Lemouices enim nunc *Limosins*, oppidum *Limoge*.

de media nocte miſſus equitatus nouiſſimum agmen conſequitur: magnus numerus capitur. atque interficitur: reliqui ex fuga in ciuitates diſcedunt. 8
LXXXIX Poſtero die Vercingetorix, concilio conuocato, id ſe bellum ſuſcepiſſe non ſuarum neceſſitatum, ſed communis libertatis cauſſa, demonſtrat; &, quoniam ſit fortunæ cedendum, 2 ad vtramque rem ſe illis offerre, ſeu morte ſua Romanis ſatisfacere, ſeu viuum transdere velint. Mittuntur de his rebus ad 3 Cæſarem legati. iubet arma transdi, principes produci. ipſe in munitione pro caſtris conſedit: 4 eo duces producuntur. Vercingetorix deditur: arma proiiciuntur. reſeruatis Aeduis 5 atque Aruernis, ſi per eos ciuitates recuperare poſſet, ex reliquis captiuis toto exercitu capita ſingula prædæ nomine diſtribuit.
XC His rebus confectis, in Aeduos proficiſcitur; ciuitatem recipit. eo legati ab Aruernis miſſi, 2 quæ imperaret, ſe facturos pollicentur. imperat magnum numerum obſidum. legiones in 3 hiberna mittit: captiuorum circiter XX millia Aeduis Aruerniſque reddit: T. Labienum 4 cum II legionibus & equitatu in Sequanos proficiſci iubet: huic M. Sempronium Rutilum

---

CAP. LXXXIX. 4 *Vercingetorix deditur*] Florus III. 10 plura addidit, incertum quo auctore; & quæ locutus ſit Vercingetorix Cæſari: & Aleſiam *flammis fuiſſe a[illegible]quatam*: de quo Cæſar & alii ſilent. Dio Caſſius lib. XL p. 140 de Vercingetorige, *εὐθὺς ἐν δεσμοῖς ἔδησε, καὶ ἐς τὰ ἐπινίκια μετὰ τοῦτο πέμψας ἀπέκτεινε.*

5 lum attribuit. C. Fabium & L. Minucium Basilum cum II legionibus in Remis collocat, ne quam a finitimis Bellouacis calamitatem
6 accipiant. C. Antistium Reginum in Ambiuaretos, T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebilum in Rutenos cum singulis legio-
7 nibus mittit. Q. Tullium Ciceronem & P. Sulpicium Cabiloni & Matisconæ in Aeduis ad Ararim, rei frumentariæ caussa collocat.
8 9 ipse Bibracte hiemare constituit. His rebus Cæsaris litteris cognitis, Romæ dierum XX supplicatio indicitur.

CAP. XC. 8 *dierum* XX *supplicatio*] Dictum supra ad finem libri II.

A. HIR-

A. HIRTII, vel OPPII,

COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO LIBER VIII.

SVMMARIVM LIBRI VIII.

Auctoris institutum. Galli bella renouant. Cæsar vastatis Biturigum atque Carnutum agris, Bellouacos & socios prœliis vincit. Nouum a Pictonibus, Carnutibus & Armoricis motum bellum, a C. Fabio conficitur: Caninius Lucterii Cadurci & Drapetis Senonis copias profligat, atque hunc capit. Cæsar, Caninio accedens, Vxellodunum expugnat. Comio Atrebati, equestri pugna victo, datur venia. Sequenti anno, pacata Galliæ res singulas Cæsar disponit: contra quem inimici in vrbe conspirant.

COACTVS assiduis tuis vocibus, Balbe, cum quotidiana mea recusatio, non difficultatis excusatione, sed inertiæ videretur deprecationem habere, difficillimam rem suscepi. Cæsaris nostri Commentarios rerum gestarum Galliæ, non comparandos superioribus atque insequentibus eius scriptis, contexui, nouissimeque imperfecta ab rebus gestis Alexandriæ confeci, usque ad exitum non quidem ciuilis dissensionis, cuius finem nullum videmus, sed vitæ Cæsaris. quos vti-

A. HIRTII vel OPPII] Et olim de auctore huius libri, & aliorum, quibus Cæsaris de utroque bello commentarii supplentur, quod Suetonius Cæs. c. 56 refert, dubitatum fuit.

vtinam qui legent, scire possent quam inuitus susceperim scribendos, quo facilius caream stultitiæ atque arrogantiæ crimine, qui me mediis
4 interposuerim Cæsaris scriptis. Constat enim inter omnes, nihil tam operose ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantia Commen-
5 tariorum superetur: qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum gestarum scriptoribus deesset; adeoque probantur omnium iudicio, vt præcepta, non præbita facultas scriptoribus videa-
6 tur. cuius tamen rei maior nostra, quam reli-
7 quorum, est admiratio. ceteri enim, quam bene atque emendate, nos etiam, quam facile atque celeriter eos confecerit, scimus. Erat autem in Cæsare cum facultas atque elegantia summa scribendi, tum verissima suorum scien-
8 tia consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, vt Alexandrino atque Africano bello interessem, quæ bella quamquam ex parte nobis Cæsaris sermone sint nota: tamen aliter audimus ea, quæ rerum nouitate aut admiratione nos capiunt; aliter, quæ pro testimonio
9 sumus dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excusationis caussas colligo, ne cum Cæsare conferar, hoc ipsum crimen arrogantiæ subeo, quod me iudicio cuiusquam existimem posse cum Cæsare comparari. Vale.

CAP. I OMNI Gallia deuicta, Cæsar cum a superiore æstate nullum bellandi tempus intermisisset, militesque hibernorum quiete reficere a tan-

3. *qui me mediis interposuerim*] Sic curatiores libri: alii *medium*: sunt qui *medius*.

tantis laboribus vellet; complures eodem tempore ciuitates renouare belli consilia nuntiabantur, coniurationesque facere. cuius rei verisimilis caussa adferebatur, quod Gallis omnibus 2
cognitum esset, neque vlla multitudine in vnum locum coacta, resisti posse Romanis; nec, si diuersa bella complures eodem tempore intulissent ciuitates, satis auxilii, aut spatii, aut copiarum, habiturum exercitum populi R. ad omnia persequenda. non esse autem alicui ci- 3
uitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquæ possent se vindicare in libertatem. II
Quæ ne opinio Gallorum confirmaretur, Cæsar M. Antonium quæstorem suis præfecit hibernis: ipse, equitatus præsidio, pridie kal. Ianuarii ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XII, quam non longe a finibus Aeduorum collocauerat in finibus Biturigum, eique adiungit legionem XI, quæ proxima fuerat. binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, 2
reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui cum latos fines & complura oppida haberent, vnius legionis hibernis non potuerant contineri, quin bellum pararent, coniurationesque facerent. III
Repentino aduentu Cæsaris accidit, quod imparatis disiectisque accidere fuit necesse, vt sine timore vllo rura colentes, prius ab equitatu opprimerentur, quam con-

CAP. III. 1 *disiectisque accidere f. n.*] Pluribus editis abest *accidere*, quod tamen scripti habent & excusorum primi. Nec insolens Hirtio est repetitio verbi huius, vt infra cap. 10 sect. 3.

2 confugere in oppida poſſent. namque etiam
illud vulgare incurſionis ſignum hoſtium, quod
incendiis ædificiorum intelligi conſueuit, Cæ-
ſaris erat interdicto ſublatum : ne aut copia pa-
buli frumentique, ſi longius progredi vellet,
deficeret ; aut hoſtes incendiis terrerentur.
3 multis hominum millibus captis, perterriti Bi-
turiges, qui primum aduentum effugere potue-
rant Romanorum, in finitimas ciuitates, aut pri-
uatis hoſpitiis confiſi, aut ſocietate conſiliorum
4 confugerant fruſtra. nam Cæſar magnis itine-
ribus omnibus locis occurrit : nec dat vlli ciuita-
ti ſpatium de aliena potius, quam de domeſtica
ſalute cogitandi. qua celeritate & fideles amicos
retinebat ; & dubitantes terrore ad conditiones
5 pacis adducebat. tali conditione propoſita,
Bituriges, cum ſibi viderent clementia Cæſaris
reditum patere in eius amicitiam ; finitimasque
ciuitates ſine vlla pœna dediſſe obſides, atque in
IV fidem receptas eſſe, idem fecerunt. Cæſar
militibus pro tanto labore ac patientia, qui bru-
malibus diebus, itineribus difficillimis, frigo-
ribus intolerandis, ſtudioſiſſime permanſerant
in labore, ducenos ſeſtertios, centurionibus
II millia nummum prædæ nomine condonandæ
pollicetur : legionibusque in hiberna remiſſis,
2 ipſe ſe recepit die XL Bibracte. Ibi cum ius
diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt, auxi-
lium

CAP. IV. 1 *prædæ nomine condonandæ*] quidam codd. *condonata*. Sunt quibus gloſſema hæc verba videntur. Idem ſane auctor ſine tali additamento ſcripſit eamdem rem, Bell. Alexandr. c. 48.

lium petitum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. qua re cognita, cum 3
non amplius x & IIX dies in hibernis esset commoratus, legiones XIV & VI ex hibernis ab Arare educit; quas ibi collocatas, explicandæ rei frumentariæ caussa, superiore commentario demonstratum est. ita cum duabus legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur. Cum V
fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate ceterorum ducti Carnutes, desertis vicis oppidisque, quæ tolerandæ hiemis caussa, constitutis repente exiguis ad necessitatem ædificiis, incolebant, (nuper enim deuicti complura oppida dimiserant) dispersi profugiunt. Cæsar erum- 2
pentes, eo maxime tempore, acerrimas tempestates cum subire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo castra ponit, atque, in tecta partim Gallorum, partim quæ coniectis celeriter stramentis, tentoriorum integendorum gratia erant inædificata, milites contegit. equites 3
tamen & auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quascumque petisse dicebantur hostes: nec frustra. nam plerumque magna præda 4
potiti nostri reuertuntur. oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, cum tectis expulsi, nullo loco diutius consistere auderent, nec siluarum præsidio tempestatibus durissimis tegi possent; dispersi, magna parte amissa suorum dissipantur in finitimas ciuitates. Cæ- VI
sar, tempore anni difficillimo, cum satis haberet,

3. *superiore commentario*] lib. VII cap. vlt. sect. 7.

ret, conuenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur; quantumque in ratione esset, exploratum haberet, sub tempus æstiuorum nullum summum bellum posse conflari; C. Trebonium cum II legionibus, quas secum
2 habebat, in hibernis Genabi collocauit: ipse cum crebris legationibus Remorum certior fieret, Bellouacos, qui belli gloria Gallos omnes Belgasque præstabant, finitimasque his ciuitates, duce Correo Bellouaco, & Comio Atrebate, exercitum comparare, atque in vnum locum cogere, vt omni multitudine in fines Suessionum, qui Remis erant attributi, facerent impressionem; pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam iudicaret, nullam calamitatem, socios optime
3 de republ. meritos accipere; legionem ex hibernis euocat rursus XI, litteras autem ad C. Fabium mittit, vt in fines Suessionum legiones II, quas habebat, adduceret; alteramque
4 ex duabus a T. Labieno arcessit. Ita, quantum hibernorum opportunitas bellique ratio postulabat, perpetuo suo labore, inuicem legionibus
VII expeditionum onus iniungebat. His copiis coactis, ad Bellouacos proficiscitur, castrisque in eorum finibus positis, equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos,
2 ex quibus hostium consilia cognosceret. equites, officio functi, renunciant paucos in ædificiis esse inuentos; atque hos, non qui agrorum incolendorum caussa remansissent, (namque esse vndique diligenter demigratum) sed qui

spe-

ſpeculandi gratia eſſent remiſſi. a quibus cum 3
quæreret Cæſar, quo loco multitudo eſſet Bel-
louacorum, quodque eſſet conſilium eorum;
inveniebat, Bellouacos omnes, qui arma ferre
poſſent, in vnum locum conueniſſe, itemque 4
Ambianos, Aulercos, Caletos, Vellocaſſes, Atre-
bates locum caſtris excelſum, impedita circum-
datum palude, delegiſſe; omnia impedimenta in
vlteriores ſiluas contuliſſe; complures eſſe prin-
cipes belli auctores, ſed multitudinem maxime
Correo obtemperare, quod ei ſummo odio eſſe
nomen populi Rom. intellexiſſent. paucis 5
ante diebus, ex his caſtris Comium diſceſſiſſe
ad auxilia Germanorum adducenda, quorum
& vicinitas propinqua, & multitudo eſſet infi-
nita. conſtituiſſe autem Bellouacos, omnium 6
principum conſenſu, ſumma plebis cupiditate,
ſi, vt diceretur, Cæſar cum tribus legionibus
veniret, offerre ſe ad dimicandum: ne miſe-
riore ac duriore poſtea conditione cum toto
exercitu decertare cogerentur: ſin maiores 7
copias adduceret, in eo loco permanere, quem
delegiſſent; pabulatione autem, quæ propter
anni tempus cum exigua tum diſiecta eſſet, &
frumentatione & reliquo commeatu ex inſidiis
prohibere Romanos. Quæ Cæſar cum con- VIII
ſentientibus plurimis cognouiſſet; atque ea,
quæ proponerentur, conſilia plena prudentiæ,
longeque a temeritate barbarorum remota eſſe
iudicaret; omnibus rebus inſeruiendum ſta-
tuit, quo celerius hoſtes, contempta ſuorum
paucitate, prodirent in aciem. ſingularis enim 2

virtutis veteranas legiones VII, VIII & IX habebat, summæ spei, delectæque iuuentutis XI. quæ, octauo iam stipendio functa; tamen, collatione reliquarum, nondum eamdem vetustatis & virtutis ceperat opinionem.
3 Itaque, concilio aduocato, rebus iis, quæ ad se essent delatæ, omnibus expositis, animos multitudinis confirmat: si forte hostes III legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit; vt legio VII. VIII. IX ante omnia iret impedimenta; deinde omnium impedimentorum agmen (quod tamen erat mediocre, vt in expeditionibus esse consueuit) cogeret XI, ne maioris multitudinis species accidere hostibus posset, quam ipsi
4 depoposcissent. hac ratione pæne quadrato agmine instructo, in conspectum hostium, celerius opinione eorum, exercitum addu-
IX cit. Cum legiones repente instructas velut in acie certo gradu accedere Galli viderent, quorum erant ad Cæsarem plena fiduciæ consilia perlata, siue certaminis periculo, siue subito aduentu, seu exspectatione nostri consilii, copias instruunt pro castris, nec loco superiore
2 decedunt. Cæsar, etsi dimicare optauerat, tamen, admiratus tantam multitudinem hostium, valle intermissa, magis in altitudinem depressa, quam

CAP. VIII. 2 *octauo iam stipendio functa*] anni militiæ per stipendia numerati, quæ non menstrua, sed annua intelligantur. Tacitus annal. I. c. 36 *missionem dari vicena stipendia meritis: exauctorari qui senadena fecissent.*

quam late patente, castra castris hostium con-
fert. hæc imperat vallo pedum XII muniri, 3
coronisque pro ratione eius altitudinis inædi-
ficari; fossam duplicem, pedum quinum de-
num, lateribus directis, deprimi; turres cre-
bras excitari, in altitudinem III tabulatorum,
pontibus transiectis constratisque coniungi;
quorum frontes viminea loricula munirentur,
vt hostis a duplici propugnatorum ordine de-
pelleretur: quorum alter ex pontibus, quo
tutior altitudine esset, hoc audacius longiusque
tela permitteret; alter, quo propior hostem
in vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus
telis tegeretur. portis fores altioresque turres
imposuit. Huius munitionis duplex erat X
consilium. namque & operum magnitudi-
nem & timorem suum sperabat fiduciam bar-
baris allaturum; &, cum pabulatum frumen-
tatumque longius esset proficiscendum, par-
uis copiis castra munitione ipsa videbat
posse defendi. Interim, crebro paucis vtrim- 2
que procurrentibus, inter bina castra pa-
lude interiecta, contendebatur: quam tamen
paludem non numquam aut nostra auxilia Gal-
lorum Germanorumque transibant; acriusque
hostes insequebantur, aut vicissim hostes, eodem
transgressi, nostros longius submouebant.

Ac-

CAP. IX. 3 *coronisque inædificari*] Corona summitas & fastigium operis: in vallo aut turri, lorica vel pars eius & prominentia quædam coronæ vicem præstitit.

3 Accidebat autem quotidianis pabulationibus, (id quod accidere erat necesse, cum raris disiectisque ex ædificiis pabulum conquireretur) vt impeditis locis dispersi pabulatores circumue-
4 nirentur: quæ res etsi mediocre detrimentum iumentorum ac seruorum nostris adferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum, atque eo magis, quod Comius, quem profectum ad auxilia Germanorum arcessenda dixeram, cum equitibus venerat: qui tametsi numero non amplius erant quingentis, tamen Germanorum aduentu barbari inflaban-
XI tur. Cæsar, cum animaduerteret, hostem complures dies castris palude & loci, natura munitis se tenere: neque oppugnare castra eorum, sine dimicatione perniciosa, nec locum munitionibus claudi, nisi a maiore exercitu, posse; litteras ad Trebonium mittit, vt, quam celerrime posset, legionem XIII, quæ cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, arcesseret; atque ita cum III legionibus magnis itine-
2 ribus ad se veniret: ipse equites inuicem Remorum, ac Lingonum, reliquarumque ciuitatum, quorum magnum numerum euocauerat, præsidio pabulationibus mittit, qui subitas
XII hostium incursiones sustinerent. Quod cum quotidie fieret, ac iam consuetudine diligentia minueretur, (quod plerumque accidit diuturnitate) Bellouaci delecta manu peditum; cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum,
2 siluestribus locis insidias disponunt; eodemque equites postero die mittunt, qui primum
eli-

elicerent noſtros in inſidias, deinde circumuen-
tos adgrederentur. cuius mali ſors incidit Re- 3
mis, quibus illa dies fungendi muneris obuene-
rat. namque ii, cum repente hoſtium equites
animaduertiſſent, ac numero ſuperiores pauci-
tatem contemſiſſent, cupidius inſecuti a pediti-
bus vndique ſunt circumdati. quo facto per- 4
turbati, celerius, quam conſuetudo fert eque-
ſtris prœlii, ſe receperunt, amiſſo Vertiſco,
principe ciuitatis, præfecto equitum: qui 5
cum vix equo propter ætatem poſſet vti, tamen
conſuetudine Gallorum, neque ætatis excuſa-
tione in ſuſcipienda præfectura vſus erat, neque
dimicari ſine ſe voluerat. Inflantur atque inci- 6
tantur hoſtium animi ſecundo prœlio, principe
& præfecto Remorum interfecto. noſtri de- 7
trimento admonentur, diligentius exploratis
locis ſtationes diſponere, ac moderatius ceden-
tem inſequi hoſtem. Non intermittuntur XIII
interim quotidiana prœlia in conſpectu vtro-
rumque caſtrorum, quæ ad vada transitusque
fiebant paludis. qua contentione Germani, 2
quos propterea Cæſar transduxerat Rhenum, vt
equitibus interpoſiti prœliarentur, cum con-
ſtantius vniuerſi paludem tranſiſſent, paucisque
reſiſtentibus interfectis, pertinacius reliquam
multitudinem eſſent inſecuti, perterriti non
ſolum ii, qui aut cominus opprimebantur, aut
eminus vulnerabantur; ſed etiam, qui longius
ſubſidiari conſueuerant, turpiter fugerunt;
nec prius finem fugæ fecerunt, ſæpe amiſſis 3
ſuperioribus locis, quam ſe aut in caſtra ſuorum

reciperent; aut non nulli, pudore coacti, lon-
4 gius profugerent. quorum periculo ſic omnes
copiæ ſunt perturbatæ, vt vix iudicari poſſet,
vtrum ſecundis minimis rebus inſolentio-
res, an áduerſo mediocri caſu timidiores
XIV eſſent. Complurimis diebus iisdem in caſtris
conſumptis, cum propius acceſſiſſe legiones &
C. Trebonium legatum cognouiſſent; duces
Bellouacorum, veriti ſimilem obſeſſionem Ale-
ſiæ, noctu dimittunt eos, quos aut ætate aut viri-
1 bus inferiores aut inermes habebant, vnaque
2 reliqua impedimenta: quorum perturbatum
& confuſum dum explicant agmen, (magna
enim multitudo carrorum etiam expeditos ſequi
Gallos conſueuit) oppreſſi luce, copias arma-
torum pro ſuis inſtruunt caſtris, ne prius Ro-
mani perſequi ſe inciperent, quam longius
agmen impedimentorum ſuorum proceſſiſſet.
3 At Cæſar neque reſiſtentes tanto collis adſcenſu
laceſſendos iudicabat; neque non vſque eo le-
giones amouendas, vt diſcedere ex eo loco ſine
periculo barbari, militibus inſtantibus, non
4 poſſent. ita, cum palude impeditam a caſtris
caſtra diuidere, quæ transeundi difficultas cele-
rita-

CAP. XIII. 4 *ſecundis minimis*] Libri veteres, ſcripti & excuſi, *ſecundis minimisque*, pro quo Scaliger edidit *ſecundis nimiisque*, quem adhuc editores ſecuti ſunt. D. Voſſius retinet veterem ſcripturam, ſolo *que* ſublato: vt ſenſus ſit, *rebus parumper ſecundis inflatiores*.

an aduerſo mediocri caſu] Sic non MSS. ſolum, ſed veteres etiam excuſi libri: recentiores, *aduerſis mediocribusque*.

ritatem insequendi tardare posset; atque id
iugum, quod trans paludem pæne ad hostium
castra pertineret, mediocri valle a castris eorum
intercisum animaduerteret; pontibus palude
constrata, legiones transducit, celeriterque in
summam planiciem iugi peruenit; quæ decliui 5
fastigio duobus ab lateribus muniebatur. ibi le-
gionibus instructis ad vltimum iugum peruenit:
aciemque eo loco constituit, vnde tormento
missa tela in hostium cuneos coniici pos-
sent. Barbari, confisi loci natura, cum di- XV
micare non recusarent, si forte Romani subire
collem conarentur, paullatimque copias distri-
butas dimittere non auderent, ne dispersi per-
turbarentur, in acie permanserunt. quorum 2
pertinacia cognita, Cæsar viginti cohortibus in-
structis, castrisque eo loco metatis, muniri iu-
bet castra: absolutis operibus, legiones pro 3
vallo instructas collocat: equites frenatis equis
in stationibus dispɔnit. Bellouaci, cum Roma- 4
nos ad insequendum paratos viderent, neque
pernoctare, neque diutius permanere sine peri-
culo eodem loco possent, tale consilium sui reci-
piendi inierunt. Fasces, vbi consederant (nam 5
in acie sedere Gallos consuesse, superioribus
commentariis declaratum est) stramentorum

ac

Cap. XV. 4 *sine periculo*] Hoc in MSS. plurimis, & antiquis editionibus exstat. Postea cusum est sine *cibariis*.

5. *superioribus commentariis*] Non apparet hic locus in septem Cæsaris de hoc bello; vt vel exciderit,

ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, per manus inter se transditos, ante aciem collocauerunt, extremoque tempore diei, signo
6 pronuntiato, vno tempore incenderunt. ita continens flamma copias omnes repente a conspectu texit Romanorum: quod vbi accidit, bar-
XVI bari vehementissimo cursu fugerunt. Cæsar, etsi discessum hostium animaduertere non poterat, incendiis oppositis: tamen id consilium cum fugæ caussa initum suspicaretur, legiones promouet, & turmas mittit ad insequendum: ipse veritus insidias, ne forte in eodem loco subsistere hostis, atque elicere nostros in locum
2 conaretur iniquum, tardius procedit. Equites cum intrare fumum & flammam densissimam timerent; ac, si qui cupidius intrauerant, vix suorum ipsi priores partes animaduerterent equorum; insidias veriti, liberam facultatem
3 sui recipiendi Bellouacis dederunt. Ita fuga timoris simul calliditatisque plena, sine vllo detrimento, millia non amplius x progressi hostes, munitissimo loco castra posuerunt. inde, cum sæpe in insidiis equites peditesque disponerent, magna detrimenta Romanis in pabu-
XVII lationibus inferebant. Quod cum crebrius accideret, ex captiuo quodam comperit Cæsar, Correum, Bellouacorum ducem, fortissimorum millia VI peditum delegisse, equitesque ex omni numero ∞, quos in insidiis eo loco collocaret, quem in locum, propter copiam frumen-

vel librariorum culpa mutatum sit: nisi memoria lapsus est ipse Hirtius.

menti ac pabuli, Romanos pabulatum miſſuros
ſuſpicaretur. quo cognito conſilio, Cæſar le- 2
giones plures, quam ſolebat, educit; equita-
tumque, qua conſuetudine pabulatoribus mit-
tere præſidio conſueuerat, præmittit. huic 3
interponit auxilia leuis armaturæ: ipſe cum le-
gionibus, quam poteſt maxime, appropin-
quat. Hoſtes in inſidiis diſpoſiti, cum ſibi XVIII
delegiſſent campum ad rem gerendam non am-
plius patentem in omnes partes paſſibus ∞, ſil-
uis vndique impeditisſimis, aut altisſimo flu-
mine, velut indagine munitum, hunc inſidiis
circumdederunt. Noſtri, explorato hoſtium 2
conſilio, ad prœliandum animo atque armis pa-
rati, cum ſubſequentibus legionibus, nullam
dimicationem recuſarent, turmatim in eum lo-
cum deuenerunt. quorum aduentu cum ſibi 3
Correus oblatam occaſionem rei gerendæ exiſti-
maret, primus cum paucis ſe oſtendit, atque in
proximas turmas impetum facit. noſtri con- 4
ſtanter impetum ſuſtinent inſidiatorum; neque
plures in vnum locum conueniunt, quod ple-
rumque equeſtribus prœliis cum propter ali-
quem timorem accidit, tum multitudine ipſo-
rum detrimentum accipitur. Cum diſpoſi- XIX
tis turmis inuicem rari prœliarentur, neque ab
lateribus circumueniri ſuos paterentur; erum-
punt cæteri, Correo prœliante, ex ſiluis. fit 2
magna contentione diuerſum prœlium; quod
cum

CAP. XVII. 3 *auxilia leuis armaturæ*] In MSS. ita, quorum ſex nominatim laudat Voſſius. Editi, *præſidia l. a.*

cum diutius pari Marte iniretur, paullatim ex ſiluis inſtructa multitudo procedit peditum, quæ noſtros cogit cedere equites: quibus celeriter ſubueniunt leuis armaturæ pedites, quos ante le-
3 giones miſſos docui; turmisque noſtrorum interpoſiti, conſtanter prœliantur. pugnatur aliquamdiu pari contentione: deinde, vt ratio poſtulabat prœlii, qui ſuſtinuerant primos impetus inſidiarum, hoc ipſo fiunt ſuperiores, quod nullum ab inſidiantibus imprudentes acceperant
4 detrimentum. accedunt propius interim legiones crebrique eodem tempore & noſtris & hoſtibus nuntii adferuntur, imperatorem in-
5 ſtructis copiis adeſſe. qua re cognita, præſidio cohortium confiſi noſtri, acerrime prœliantur, ne, ſi tardius rem geſſiſſent, victoriæ gloriam
6 communicaſſe cum legionibus viderentur. Hoſtes concidunt animis, atque itineribus diuerſis fugam quærunt nequidquam. nam quibus diffi-
7 cultatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis ipſi tenebantur. victi tamen, perculſique, maiore parte amiſſa, conſternati, quo fors tulerat, confugiunt, partim ſiluis petitis,
8 partim flumine; qui tamen in fuga a noſtris acriter inſequentibus conficiuntur: cum interim nulla calamitate victus Correus, excedere prœlio, ſiluasque petere, aut inuitantibus noſtris ad deditionem potuit adduci; quin fortiſſime prœliando, compluresque vulnerando, coge-
ret

CAP. XIX. 7 *quo fors tulerat*] Hæc deſunt multis ſcriptis: etiam edd. Venet. vetuſtæ, & Gryph. Et perperam *ſors* pro *fors* legunt, qui retinent.

ret elatos iracundia victores in se tela conii-cere. Tali modo re gesta, recentibus prœlii XX vestigiis, ingressus Cæsar, cum victos tanta calamitate existimaret hostes, nuntio accepto, locum castrorum relicturos, quæ non longius ab ea cæde abesse plus minus IIX millibus passuum dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum videbat; tamen, exercitu transducto, progreditur. at Bellouaci, reliquæque ciuitates, 2 repente ex fuga paucis, atque his vulneratis, receptis, qui siluarum beneficio casum euitauerant, omnibus aduersis, cognita calamitate, interfecto Correo, amisso equitatu, & fortissimis peditibus, cum aduentare Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum conuocato, conclamant, vt legati obsidesque ad Cæsarem mittantur. Hoc omnibus probato consilio, XXI Comius Atrebas ad eos profugit Germanos, a quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. ceteri e vestigio mittunt ad Cæsarem legatos, 2 petuntque, vt ea pœna sit contentus [hostium] quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque humanitate numquam profecto esset illaturus. adflictas opes equestri 3 prœlio Bellouacorum esse: delectorum peditum multa millia interiisse, vix refugisse nuntios cædis. tamen magnum, vt in tanta calamitate, 4 Bellouacos eo prœlio commodum esse consecutos, quod Correus, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus: numquam enim senatum tantum in ciuitate, illo viuo, quantum imperitam plebem, potuisse. Hæc oranti- XXII

tibus legatis, commemorat Cæsar, eodem tempore superiore anno Bellouacos, ceterasque Galliæ ciuitates, suscepisse bellum; pertinacissime hos ex omnibus in sententia permansisse, neque ad sanitatem reliquorum deditione esse
2 perductos: scire atque intelligere se, caussam peccati facillime mortuis delegari: neminem vero tantum pollere, vt inuitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellum concitare & gerere posset: sed tamen se contentum fore ea pœna,
XXIII quam sibi ipsi contraxissent. Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. concurrunt reliquarum ciuitatum legati, quæ Bellouacorum speculabantur euen-
2 tum. obsides dant: imperata faciunt, excepto Comio, quem timor cohibebat, cuiusquam
3 fidei suam committere salutem. nam superiore anno T. Labienus, Cæsare in Gallia Citeriore ius dicente, cum Comium comperisset sollicitare ciuitates, & coniurationem contra Cæsarem facere; infidelitatem eius sine vlla perfidia
4 iudicauit comprimi posse: quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne tentando cautiorem faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum, per simulationem colloquii, curaret interficiendum. ad eam rem
5 delectos transdidit centuriones. cum in colloquium ventum esset, &, vt conuenerat, manum

CAP. XXIII. 4 *C. Volusenum Quadratum*] quem lib. IV, 21 Cæsar ad exploranda Britanniæ litora præmiserat.

num Comii Volusenus arripuisset; centurio, velut insueta re permotus, vellet hominem conficere, celeriter a familiaribus prohibitus Comii, non potuit: grauiter tamen primo ictu gladio caput percussit. cum vtrimque gladii districti 6 essent; non tam pugnandi, quam diffugiendi fuit vtrorumque consilium; nostrorum, quod mortifero vulnere Comium credebant adfectum; Gallorum, quod, insidiis cognitis, plura quam videbant, extimescebant. quo facto statuisse Comius dicebatur, numquam in conspectum cuiusquam Romani venire. Bellicosis- XXIV
simis gentibus deuictis, Cæsar, cum videret nullam iam esse ciuitatem, quæ bellum pararet, quo sibi resisteret; sed non nullos ex oppidis demigrare; ex agris effugere, ad præsens imperium euitandum; plures in partes exercitum dimittere constituit. M. Antonium quæstorem, cum 2
legione XI sibi coniungit: C. Fabium legatum, cum cohortibus XXV mittit in diuersissimam partem Galliæ; quod ibi quasdam ciuitates in armis esse audiebat, neque C. Caninium Rebilum legatum, qui in illis regionibus præerat, satis firmas II legiones habere existimabat. T. 3
Labienum ad se euocat: legionemque XII, quæ cum eo fuerat in hibernis, in Togatam Galliam mittit, ad colonias ciuium Romanorum tuendas; ne quod simile incommodum accideret decur-

CAP. XXIV. 3 *in Togatam Galliam*] quæ paullo ante c. 23 sect. 3 *Citerior* dicta fuit, a togæ vsu, propter ciuitatem concessam, *Togata* dicta.

cursione barbarorum, ac superiore æstate Tergestinis accidisset; quia repentino latrocinio atque impetu eorum erant oppressi. Ipse ad deuastandos depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur, quem perterritum atque fugientem cum redigi posse in suam potestatem desperasset, proximum suæ dignitati esse ducebat, adeo fines eius vastare ciuibus, ædificiis, pecore, vt odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas
XXV calamitates haberet in ciuitatem. Cum in omnes partes finium Ambiorigis aut legiones aut auxilia dimisisset, atque omnia cædibus, incendiis, rapinis, vastasset; magno numero hominum interfecto aut capto, Labienum, cum
2 II legionibus, in Treuiros mittit; quorum ciuitas, propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu & feritate, non multum a Germanis differebat: neque imperata
XXVI vmquam, nisi exercitu coacta, faciebat. Interim C. Caninius legatus, cum magnam multitudinem conuenisse hostium in fines Pictonum, litteris nuntiisque Duracii cognouisset, qui perpetuo in amicitia Romanorum permanserat, cum pars quædam ciuitatis eius defecisset ad

Tergestinis] Tergeste, Carnicorum oppidum, ad Hadriaticum mare: quondam Italiæ finis, antequam pars Istriæ adiecta fuit.

CAP. XXVI. 1 *in fines Pictonum*] Pictones populus Aquitaniæ adiectæ prope Ligerim. Vrbs illorum *Limonum*, Λίμωνον Ptolemæi, media ætate Pictauium, Pictauus: nunc *Poictiers*.

ad oppidum Limonum contendit. quo cum 2
aduentaret, atque ex captiuis certiùs cognoſce-
ret, multis hominum millibus Dumnaco duce
Andium, Duracium clauſum, Limonum oppu-
gnari: neque infirmas legiones hoſtibus com-
mittere auderet, caſtra munito loco poſuit.
Dumnacus, cum appropinquare Caninium co- 3
gnouiſſet, copiis omnibus ad legiones conuer-
ſis, caſtra Romanorum oppugnare inſtituit.
cum complures dies in oppugnatione conſum- 4
pſiſſet, & magno ſuorum detrimento, nullam
partem munitionum conuellere potuiſſet; rurſus
ad obſidendum Limonum redit. Eodem XXVII
tempore C. Fabius legatus complures ciuita-
tes in fidem recipit, obſidibus firmat, litteriſ-
que C. Caninii certior fit, quæ in Pictonibus
gerantur. quibus rebus cognitis, proficiſcitur
ad auxilium Duracio ferendum. At Dumna- 2
cus, aduentu Fabii cognito, deſperata ſalute,
ſi tempore eodem coactus eſſet & Romanum ex-
ternum ſuſtinere hoſtem, & reſpicere ac timere
oppidanos; repente ex eo loco cum copiis rece-
dit, nec ſe ſatis tutum fore arbitratur, niſi flu-
men Ligerim, quod erat ponte, propter ma-
gnitudinem, transeundum, copias transdu-
xiſſet. Fabius, etſi nondum in conſpectum 3
venerat hoſtibus, neque ſe cum Caninio con-
iun-

ad oppidum Limonum] Iam dictum eſt. Caput enim eſſe Pictonum, ex Magnone Valeſius demonſtrauit, qui Notis Iuris ad Carolum M. ſcripſit, *Pictauum*, *Limonum*.

iunxerat; tamen doctus ab iis, qui locorum
nouerant naturam, potissimum credidit, hostes
perterritos eum locum, quem petebant, peti-
4 turos. Itaque cum copiis ad eumdem pontem
contendit, equitatumque tantum procedere
ante agmen imperat legionum, quantum, cum
processisset, sine defatigatione equorum in ea-
5 dem se reciperet castra. Consequuntur equi-
tes nostri, vt erat præceptum, inuaduntque
Dumnaci agmen: & fugientes perterritosque
sub sarcinis in itinere adgressi, magna præda,
6 multis interfectis, potiuntur. Itaque, re bene
XXVIII gesta, se recipiunt in castra. Insequenti nocte
Fabius equites præmittit, sic paratos, vt confli-
gerent, atque omne agmen morarentur, dum
2 consequeretur ipse. cuius præceptis vt res
gereretur, Q. Atius Varus, præfectus equitum,
singularis & animi & prudentiæ vir, suos hor-
tatur, agmenque hostium consecutus, turmas
partim idoneis locis disponit, partim equitum
3 prœlium committit. Consistit audacius equi-
tatus hostium succedentibus sibi peditibus, qui
toto agmine subsistentes, equitibus suis contra
4 nostros ferunt auxilium. fit prœlium acri cer-
tamine. namque nostri, contemptis pridie
superatisque hostibus, cum subsequi legiones
meminissent, & pudore cedendi, & cupiditate
per se conficiendi prœlii, fortissime contra pe-
5 dites prœliabantur; hostesque nihil amplius
copiarum accessurum credentes, vt pridie co-
gnouerant, delendi equitatus nostri nacti occa-
XXIX sionem videbantur. Cum aliquamdiu
summa

ſumma contentione dimicaretur, Dumnacus inſtruit aciem, quæ ſuis eſſet equitibus inuicem præſidio, tum repente confertæ legiones in conſpectum hoſtium veniunt. quibus viſis, 2
perculſæ barbarorum turmæ, ac perterritæ acies hoſtium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore diſcurſuque paſsim fugæ ſe mandant. At noſtri equites, qui paullo ante 3
cum reſiſtentibus fortisſime conflixerant, lætitia victoriæ elati, magno vndique clamore ſublato, cedentibus circumfuſi, quantum equorum vires ad perſequendum dextræque ad cædendum valent, tantum eo prœlio interficiunt. Itaque amplius millibus XII aut arma- 4
torum, aut eorum, qui timore arma proiecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum.

XXX Qua ex fuga, cum conſtaret, Drapetem Senonem, (qui, vt primum defecerat Gallia, collectis vndique perditis hominibus, ſeruis ad libertatem vocatis, exſulibus omnium ciuitatum adſcitis, receptis latronibus, impedimenta & commeatus Romanorum interceperat) non amplius hominum V millibus ex fuga collectis, prouinciam petere, vnaque conſilium cum eo Luterium Cadurcum cepiſſe, quem in ſuperiore Commentario, prima defectione Galliæ facere in prouinciam impetum voluiſſe, cognitum eſt; Caninius legatus, cum legio- 2
nibus II ad eos perſequendos contendit, ne de ti-

CAP. XXX. 1 *in ſuperiore commentario*] cap. 5 ſeqq. Ibi Cæſar *Lucterium* ſcripſit, qui hic eſt *Luterius*.

timore aut detrimento prouinciæ, magna infamia, perditorum hominum latrociniis, caperetur.

XXXI C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes reliquasque proficiſcitur ciuitates, quarum eo prœlio, quod cum Dumnaco fecerat, 2 copias eſſe accitas ſciebat. non enim dubitabat, quin recenti calamitate ſubmiſſiores eſſent futuræ; dato vero ſpatio ac tempore, eodem 3 inſtante Dumnaco, poſſent concitari. qua in re ſumma felicitas celeritasque in recipiendis ciuitatibus Fabium conſequitur. nam Carnutes, qui, ſæpe vexati, numquam pacis fecerant mentionem, datis obſidibus, veniunt in deditio-4 nem; ceteræque ciuitates, poſitæ in vltimis Galliæ finibus, Oceano coniunctæ, quæ Armoricæ appellantur, auctoritate adductæ Carnutum, aduentu Fabii legionumque, imperata ſine 5 mora faciunt. Dumnacus, ſuis finibus expulſus, errans latitansque, ſolus extremas Galliæ regiones petere coactus eſt.

XXXII At Drapes, vnaque Luterius, cum legiones Caniniumque adeſſe cognoſcerent, nec ſe ſine certa pernicie, perſequente exercitu, putarent prouinciæ fines intrare poſſe; nec iam liberam vagandi latrocinandique facultatem haberent, conſiſtunt in agris Cadur-2 corum. Ibi cum Luterius apud ſuos ciues quondam, integris rebus, multum potuiſſet; ſemperque auctor nouorum conſiliorum magnam apud barbaros auctoritatem haberet; oppidum Vxellodunum, quod in clientela fuerat eius, na-

CAP. XXXII. 2 *oppidum Vxellodunum*] Cadurcorum hoc oppidum in Aquitania citeriore fuit.

natura loci egregie munitum, occupat suis & Drapetis copiis, oppidanosque sibi coniungit. Quo cum confestim C. Caninius venisset, animaduerteretque omnes oppidi partes præruptissimis saxis esse munitas, quo, defendente nullo, tamen armatis adscendere esset difficile; magna autem impedimenta oppidanorum videret, quæ si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent: tripartito cohortibus diuisis, trina excelsissimo loco castra fecit, a quibus paullatim, quantum copiæ patiebantur, vallum in oppidi circuitu ducere instituit. XXXIII

Quod cum animaduerterent oppidani, miserrimaque Alesiæ memoria solliciti, similem casum obsessionis vererentur, maximeque ex omnibus Luterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret rationem frumenti esse habendam; constituunt omnium consensu, parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. XXXIV

Eo consilio probato, proxima nocte, 2
II millibus armatorum relictis, reliquas ex oppido Drapes & Luterius educunt: ii, paucos 3
dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria subleuare eos cupiebant, partim prohibere, quo minus sumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant. non numquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. quam ob caus- 4
sam C. Caninius toto oppido munitiones

 cir-

circumdare moratur; ne aut opus effectum tueri non possit, aut plurimis in locis infirma
XXXV disponat præsidia. Magna copia frumenti comparata, considunt Drapes & Luterius non longius ab oppido x millibus passuum, vnde paullatim frumentum in oppidum supportarent.
2 ipsi inter se prouincias partiuntur: Drapes castris præsidio cum parte copiarum restitit: Luterius agmen iumentorum ad oppidum adducit.
3 dispositis ibi præsidiis, hora noctis circiter x siluestribus angustisque itineribus frumentum importare in oppidum instituit.
4 quorum strepitum vigiles castrorum cum sensissent, exploratoresque missi, quæ agerentur, renunciassent; Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit.
5 ii, repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua præsidia: quæ nostri, vt viderunt, acrius contra armatos incitati, neminèm ex eo numero viuum capi patiuntur. Effugit inde cum paucis
XXXVI Luterius, nec se recipit in castra. Re bene gesta, Caninius ex captiuis comperit, partem copiarum cum Drapete esse in castris intra millia passuum x. qua re ex compluribus cognita, cum intelligeret, fugato duce altero, perterritos

CAP. XXXIV. 4 *circumdare moratur*] Ita nunc plerique: etiam Gryphius, quod haud dubie ex veteri codice. Antea editum erat *conatur*.

2. *prouincias partiuntur*] munera, expeditiones, Romano loquendi more, quo inter se consules aut prætores diuiserunt.

tos reliquos facile opprimi posse; magnæ felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex cæde refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuntium Drapeti perferret. sed, cum in experiun- 2
do periculum nullum videret, equitatum omnem Germanosque pedites summæ velocitatis homines, ad castra hostium præmittit. ipse legionem vnam in trina castra distribuit, alteram secum expeditam ducit. Cum propius hostem 3
accessisset, ab exploratoribus, quos præmiserat, cognoscit, castra eorum, vt barbarorum fert consuetudo, relictis locis superioribus, ad ripas fluminis esse demissa. at Germanos equitesque imprudentibus omnibus de improuiso aduolasse, & prœlium commisisse. qua re cognita, 4
legionem armatam instructamque adducit. ita, repente omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. quod vbi accidit, Germani equitesque, signis legionis visis, vehementissime prœliantur. confestim omnes cohortes vndi- 5
que impetum faciunt: omnibus aut interfectis, aut captis, magna præda potiuntur. capitur ipse eo prœlio Drapes.

XXXVII Caninius, felicissime re gesta, sine vllo pæne militis vulnere, ad obsidendos oppidanos reuertitur; externoque hoste 2
deleto, cuius timore antea diuidere præsidia, & munitione oppidanos circumdare prohibitus erat,

CAP. XXXVII. 2 *cuius timore antea diuidere præs.*] Plures ita scripti codices: etiam editi veteres, Venetus, Gryphii, alii. Post excusum, *cuius timore augere præsidia.*

3 erat, opera vndique imperat administrari. Venit eodem cum suis copiis postero die C. Fabius, partemque oppidi sumit ad obsidendum.
XXXVIII dum. Cæsar interim M. Antonium quæstorem cum cohortibus xv in Bellouacis reliquit, ne qua rursus nouorum consiliorum
2 capiendorum Belgis facultas daretur. ipse reliquas ciuitates adit, obsides plures imperat, timentes omnium animos conso-
3 latione sanat. Cum in Carnutes venisset, quorum consilio in ciuitate superiore commentario Cæsar exposuit initium belli esse ortum, quod præcipue eos, propter conscientiam facti, timere animaduertebat, quo celerius ciuitatem metu liberaret, principem sceleris ipsius, & concitatorum belli Guturuatum
4 ad supplicium deposcit. qui etsi ne ciuibus quidem suis se committebat; tamen celeriter, omnium cura quæsitus, in castra per-
5 ducitur. Cogitur in eius supplicium Cæsar contra naturam suam, maximo militum concursu, qui omnia pericula & detrimenta belli a Guturuato accepta referebant, adeo vt verberibus exanimatum corpus securi ferire-
XXXIX tur. Ibi crebris litteris Caninii fit certior, quæ de Drape & Luterio gesta essent, quoque in
2 consilio permanerent oppidani: quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna pœna esse adficiendam iudicabat; ne vniuersa Gallia non vires sibi defuisse ad resistendum

CAP. XXXVIII. 3 *superiore commentario*] lib. VII cap. 2.

dum Romanis, sed constantiam putaret; neue
hoc exemplo ceteræ ciuitates, locorum oppor-
tunitate fretæ, se vindicarent in libertatem;
cum omnibus Gallis notum esse sciret, reliquam 3
esse vnam æstatem suæ prouinciæ; quam si susti-
nere potuissent, nullum vltra periculum vere-
rentur. Itaque Q. Calenum legatum cum le- 4
gionibus II relinquit, qui iustis itineribus se
subsequeretur: ipse cum omni equitatu,
quam potest celerrime, ad Caninium conten-
dit. Cum, contra exspectationem omnium, XL
Cæsar Vxellodunum venisset; oppidumque
operibus clausum animaduerteret; neque ab
oppugnatione recedi videret vlla conditione
posse; magna autem copia frumenti abundare
oppidanos, ex perfugis cognosceret; aqua
prohibere hostem tentare cœpit. Flumen in- 2
fimam vallem diuidebat, quæ pæne totum mon-
tem cingebat, in quo positum erat præruptum
vndique oppidum Vxellodunum. hoc auer- 3
tere loci natura prohibebat. sic enim imis radi-
cibus montis ferebatur, vt nullam in partem,
depressis fossis, deriuari posset. Erat autem 4
oppidanis difficilis & præruptus eo descensus,
vt, prohibentibus nostris, sine vulneribus ac
periculo vitæ, neque adire flumen, neque arduo
se recipere possent adscensu. qua difficultate
eo-

CAP. XL. 2 *quæ pæne totum montem*] Dion. Vossius mauult *quod pæne*, vt ad *flumen* referatur. Sed vallis etiam *pæne* montem, non totum potest cingere, depressior videlicet, per quam flumen labitur.

eorum cognita, Cæsar, sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos, quorum omnis postea multitudo aquatum vnum in locum con-
XLI uenie bat. Sub ipsius oppidi murum magnus fons prorumpebat, ab ea parte, quæ fere pedum CCC interuallo fluminis circuitu vaca-
2 bat. hoc fonte prohiberi posse oppidanos cum optarent reliqui, Cæsar vnus videret, non sine magno periculo; e regione eius, vineas agere aduersus montem, & aggeres struere cœpit, magno cum labore, & continua dimicatione.
3 oppidani enim loco superiore decurrentes sine periculo prœliabantur, multosque pertinaciter succedentes vulnerabant, vt tamen non deterrerentur milites nostri vineas proferre, & labore atque operibus locorum vincere difficul-
4 tates. Eodem tempore tectos cuniculos ad aggeres ac vineas agunt & ad caput fontis, quod ge-

CAP. XLI. 3 *decurrentes - - prœliabantur*] Locus hic aliter in Vett. libris legitur, *decurrunt, - - prœliantur, - - vulnerant - - Non deterrentur*. Nec vero dubito, quin recentium lectio etiam ex antiquis sit codicibus.

4. *tectos cuniculos - - ad caput fontis*] superiori sæculo plures libri, Basileenses, Gryphii, alii, hæc sola sine lacunæ indicio referebant: prius autem editi & MSS. post *cuniculos* interserunt *ad aggeres ac vineas*: alii, *ad vineas agunt, ad caput fontis*: Palatinus, *ad vineas agunt & ad caput fontis*. Scaliger, *crates & vineas agunt ad c. f.* quem plures hodie sequuntur: quæ etiam lectio firmari MS. codice dicitur. Clarior sensus, si nihil inseritur, quia si-

genus operis ſine vllo periculo & ſine ſuſpicione
hoſtium facere licebat. exſtruitur agger in al- 5
titudinem pedum LX, collocatur in eo turris
X tabulatorum, non quidem quæ mœnibus æqua-
retur, (id enim nullis operibus effici poterat)
ſed quæ ſuperaret fontis faſtigium. ex ea cum 6
tela tormentis iacerentur ad fontis aditus; nec
ſine periculo poſſent adaquari oppidani; non
tantum pecora atque iumenta, ſed etiam ma-
gna hominum multitudo ſiti conſumeba-
tur. Quo malo perterriti oppidani, cupas XLII
ſeuo, pice, ſcandulis complent, eas ardentes in
opera prouoluunt. eodem tempore acerrime
prœliantur, vt ab incendio reſtinguendo dimica-
tionis periculo deterreant Romanos. magna 2
repente in ipſis operibus flamma exſiſtit. quæ-
cumque enim per locum præcipitem miſſa erant,
ea vineis & aggere ſuppreſſa comprehendebant
id ipſum, quod morabatur. Milites contra no- 3
ſtri, quamquam periculoſo genere prœlii loco-
que iniquo premebantur, tamen omnia paratiſ-
ſimo ſuſtinebant animo. res enim gerebatur 4
& excelſo loco, & in conſpectu exercitus no-
ſtri: magnusque vtrimque clamor oriebatur:
ita quam quisque poterat, maxime inſignis, quo
notior teſtatiorque virtus eius eſſet, telis ho-
ſtium flammæque ſe offerebat. Cæſar cum XLIII
com-

ne ſuſpicione hoſtium facere licuit. Nos pleniores, vel ſpatii explendi cauſſa, expreſſimus, adiecta ex alio & copula.

CAP. XLII. 1 *ſcandulis*] tabellis ligneis tegularum vices præſtantibus.

… deret, ex omni-
… rem adſcen-
… occupandorum,
… ere. quo facto
… d ageretur in locis
… vocant ab impugnan-
… murisque disponunt.
… facto, celeriter opera
… partim reſtinguunt, par-
… cum pertinaciter reſiſte-
… iam magna parte ſuorum ſiti
… entia permanebant; ad poſtre-
… venæ fontis interciſæ ſunt, at-
… quo facto repente fons perennis
… tantam attulit oppidanis ſalutis de-
… m, vt id non hominum conſilio, ſed
… voluntate factum, putarent. Itaque, ne-
… coacti, ſe transdiderunt. Cæſar,
… ſuam lenitatem cognitam omnibus ſciret,
… vereretur, ne quid crudelitate naturæ
… retur aſperius feciſſe, neque exitum conſi-
… rum ſuorum animaduerteret, ſi tali ratione
… uerſis in locis plures rebellare cœpiſſent;
exemplo ſupplicii deterrendos reliquos exiſti-
mauit. Itaque omnibus, qui arma tulerant,
manus præcidit, vitamque conceſſit, quo teſta-
2 tior eſſet pœna improborum. Drapes, quem
captum eſſe a Caninio docui, ſiue indignatio-
ne & dolore vinculorum, ſiue timore grauioris
ſupplicii, paucis diebus ſeſe cibo abſtinuit, atque
3 ita interiit. Eodem tempore Luterius, quem
profugiſſe ex prœlio, ſcripſi, cum in poteſta-
tem

tem venisset Epasnacti Aruerni, (crebro enim mutandis locis, multorum fidei se committebat, quod nusquam diutius sine periculo commoraturus videbatur, cum sibi conscius esset, quam inimicum deberet Cæsarem habere) hunc Epasnactus Aruernus, amicissimus populi R. sine dubitatione vlla vinctum ad Cæsarem duxit.

XLV Labienus interim in Treuiris equestre prœlium secundum facit; compluribusque Treuiris interfectis & Germanis, qui nulli aduersus Romanos auxilia denegabant, principes eorum viuos in suam redegit potestatem; at- 2
que in iis Surum Aeduum, qui & virtutis & generis summam nobilitatem habebat, solusque ex Aeduis ad id tempus permanserat in armis.

XLVI Ea re cognita, Cæsar cum in omnibus partibus Galliæ bene res gestas videret, iudicaretque superioribus æstiuis Galliam deuictam & subactam esse, Aquitaniam numquam ipse adisset, sed per P. Crassum quadam ex parte deuicisset, cum II legionibus in eam partem est profectus, vt ibi extremum tempus consumeret æstiuorum. quam rem, sicut cetera, cele- 2
riter feliciterque confecit. namque omnes Aquitaniæ ciuitates legatos ad eum miserunt, obsidesque ei dederunt. quibus rebus gestis, ipse cum 3
equitum præsidio Narbonem profectus est, exercitum per legatos in hiberna deduxit, IV legiones in Belgio collocauit cum M. Antonio, & C. Trebonio, & P. Vatinio, & Q. Tullio legatis: duos in Aeduos misit, quorum in omni 4
Gallia summam esse auctoritatem sciebat; duas in

in Turonis ad fines Carnutum posuit, quæ
omnem regionem coniunctam Oceano conti-
nerent; II reliquas in Lemouicum fines, non
longe ab Aruernis, ne qua pars Gallia vacua ab
5 exercitu esset. paucos dies ipse in prouincia
moratus, cum celeriter omnes conuentus per-
cucurrisset, publicas controuersias cognouisset,
6 bene meritis præmia tribuisset: cognoscen-
di enim maximam facultatem habebat, quasi
quisque animo in remp. fuisset totius Galliæ de-
fectione, quam sustinuerat fidelitate atque au-
XLVII xiliis prouinciæ illius. His rebus confectis,
ad legiones in Belgium se recipit hibernauitque
Nemetocennæ. ibi cognoscit, Comium Atre-
batem prœlio cum equitatu suo contendisse.
2 nam cum Antonius in hiberna venisset, ciuitas-
que Atrebatum in officio maneret; Comius,
qui post illam vulnerationem, quam supra com-
memorauimus, semper ad omnes motus para-
tus suis ciuibus esse consuesset, ne consilia belli
quærentibus auctor armorum duxque deesset,
parente Romanis ciuitate, cum suis equitibus
se suosque latrociniis alebat, infestisque itine-
ribus commeatus complures, qui comporta-
bantur in hiberna Romanorum, intercipie-
XLVIII bat. Erat attributus Antonio præfectus
equitum C. Volusenus Quadratus, qui cum eo
hi-

CAP. XLVII. 1 *Nemetocennæ*] Oppidum est Atrebatum, & haud dubie princeps gentis, quod in Itinerariis *Nemetacum* vocatur, cuius situs in locum *Arras* siue *Atrecht*, medio æuo *Atrebatæ*, videtur incidere. Vide Notit. Orb. Antiqui.

hibernaret. hunc Antonius ad perſequendum
equitatum hoſtium mittit. Voluſenus autem 2
ad eam virtutem, quæ ſingularis in eo erat, ma-
gnum odium Comii adiungebat, quo libentius
id faceret, quod imperabatur. Itaque, diſpoſi-
tis inſidiis, ſæpius eius equites adgreſſus, ſecunda
prœlia faciebat: nouiſſime, cum vehemen- 3
tius contenderetur, ac Voluſenus ipſius inter-
cipiendi Comii cupiditate pertinacius eum cum
paucis inſecutus eſſet, ille autem fuga vehementi
Voluſenum longius produxiſſet; repente
omnium ſuorum inuocat fidem atque auxilium,
ne ſua vulnera, perfidia impoſita, paterentur
inulta; conuerſoque equo, ſe a ceteris incautius
permittit in præfectum. faciunt idem omnes 4
eius equites, paucosque noſtros conuertunt,
atque inſequuntur. Comius incenſum calcari- 5
bus equum iungit equo Quadrati, lanceaque
infeſta medium femur eius magnis viribus trans-
iicit. præfecto vulnerato, non dubitant noſtri 6
reſiſtere, & conuerſi hoſtem pellere. quod vbi
accidit, complures hoſtium, magno noſtro-
rum impetu pulſi, vulnerantur, & partim in
fu-

CAP. XLVIII. 3 *perfidia impoſita*] diuerſis caſibus, *perfidia* ſexto: *impoſita* quarto multitudinis. Dionyſius Voſſius emendauit, cum legeretur vulgo *perfidia interpoſita*, quod incongruens; aut *per fidem interpoſitam*, quod clarius quidem, ſed participium requirit *accepta, inflicta*, aut ſimile, cuius nullum hic veſtigium eſt. Nec inſolens *imponere vulnus*. Cicero Tuſc. IV, 24 *quæ hic reip. vulnera imponebat, eadem ille ſanabat.* Et pro Sextio c. 19 *accipienda plaga, illis mortifera, qui eam impoſuiſſent.*

[illegible] interficiuntur. quod [illegible] celeritate euitauit, graui- [illegible] percussum adi- [illegible] in castra. Comius [illegible] magna parte [illegible] ad Antonium mittit, [illegible] præscripserit, & ea factu- [illegible] imperauerit, obsidibus datis firmat. [illegible] orat, vt timori suo concedatur, ne [illegible] conspectum veniat cuiusquam Romani. quam [illegible]tionem Antonius cum iudicaret ab iusto [illegible] timore, veniam petendi dedit, obsides accepit.

SCIO, Cæsarem singulorum annorum singulos commentarios confecisse: quod ego non existimaui mihi esse faciendum: propterea quod insequens annus L. Paullo & C. Marcello Coss. nullas habet Galliæ magnopere res gestas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæsar exercitusque eo tempore fuissent, pauca scribenda coniungendaque huic commentario statui.

XLIX CAESAR, cum in Belgio hiemaret, vnum illud propositum habebat, continere in amicitia ciuitates, nulli spem aut caussam dare armo-
2 rum. nihil enim minus volebat, quam sub discessu suo necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi, ne, cum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine præsenti periculo suscipe-
3 ret. Itaque, honorifice ciuitates appellando, principes maximis præmiis adficiendo, nulla

one-

onera noua imponendo, defessam tot aduersis prœliis Galliam, conditione parendi meliore, facile in pace continuit. Ipse, hibernis pera- L
ctis, contra consuetudinem in Italiam quam maximis itineribus est profectus, vt municipia & colonias appellaret, quibus M. Antonii, quæstoris sui, commendaret sacerdotii petitionem.
contendebat enim gratia, cum libenter pro ho- 2
mine sibi coniunctissimo, quem paullo ante præmiserat ad petitionem, tum acriter contra factionem & potentiam paucorum, qui M. Antonii repulsa, Cæsaris decedentis conuellere
gratiam cupiebant. hunc etsi augurem prius 3
factum, quam Italiam attingeret, in itinere audierat, tamen non minus iustam sibi caussam municipia & colonias adeundi existimauit, vt iis gratias ageret, quod frequentiam atque officium
suum Antonio præstitissent: simulque se & 4
honorem suum in sequentis anni commendaret petitione, propterea quod insolenter aduersarii sui gloriarentur, L. Lentulum & C. Marcellum Coss. creatos, qui omni honore & dignitate Cæsarem exspoliarent; ereptum Ser. Galbæ consulatum, cum is multo plus gratia suffragiisque va-

CAP. L. *sacerdotii petitionem*] auguratus, quem etiam *sacerdotium* dixit Plinius IV epist. VIII. De Antonii autem auguratu videas Cic. Philipp. II cap. 33.

CAP. L. 2 *Cæsaris decedentis*] de prouincia, cuius iam nonus annus agebatur.

4. *ereptum Ser. Galbæ consulatum*] Ser. Galbæ legatus Cæsaris in Gallia fuerat, missus cum legione in Nantuates & Veragros, *lib.* III *ineunte*. Cum consula-

valuisset, quod sibi coniunctus & familiaritate
LI & necessitudine legationis esset. Exceptus
est Cæsaris aduentus ab omnibus municipiis &
coloniis incredibili honore atque amore, tum
primum enim veniebat ab illo vniuersæ Galliæ
2 bello. nihil relinquebatur, quod ad ornatum
portarum, itinerum, locorumque omnium, qua
3 Cæsar iturus erat, excogitari posset. cum liberis
omnis multitudo obuiam procedebat. hostiæ
omnibus locis immolabantur: tricliniis stratis
fora templaque occupabantur, vt vel exspectatissimi
triumphi lætitia præcipi posset. Tanta erat
magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud
LII humiliores. Cum omnes regiones Galliæ
Togatæ Cæsar percucurrisset, summa celeritate
ad exercitum Nemetocennam rediit; legionibusque
ex omnibus hibernis ad fines Treuirorum
euocatis, eo profectus est, ibique exercitum
2 lustrauit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit,
quo maiore commendatione conciliaretur
ad consulatus petitionem. Ipse tantum itinerum
faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum,
3 propter salubritatem, existimabat. Ibi
quam-

---

tum peteret, repulsam tulit propter Cæsaris amicitiam: ex quo Cæsari offensus cum Cassio & Bruto conspirauit. *Suet. Galb. c.* 3.

CAP. LI. 3 *precipi posset*] ante capi, vt ad Cæsaris exspectatum triumphum, nondum autem præsentem, referatur. Sic R. Steph. & Ciaccon. & Gryph. & Iungerm. ac Goduinus: etiam v. c. Carrariensis. Alii *percipi*, vt cum quouis triumpho splendidiore comparetur. . .

quamquam crebro audiebat, Labienum ab inimicis suis sollicitari; certiorque fiebat, id agi paucorum consiliis, vt interposita senatus auctoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur; tamen neque de Labieno credidit quidquam, neque contra senatus auctoritatem, vt aliquid faceret, potuit adduci. iudicabat enim, liberis senten- 4
tiis patrum conscriptorum caussam suam facile obtineri. nam C. Curio, tribunus pl. cum Cæsaris caussam dignitatemque defendendam suscepisset, sæpe erat senatui pollicitus, si quem timor armorum Cæsaris læderet; & quoniam Pompeii dominatio, atque arma, non minimum terrorem foro inferrent, discederet vterque ab armis, exercitusque dimitteret, fore eo pacto liberam, & sui iuris ciuitatem. neque 5
hoc tantum pollicitus est; sed etiam per se senatus discessionem facere cœpit. quod ne fieret, consules amicique Pompeii intercesserunt, atque, ita

CAP. LII. 3 *Labienum ab inimicis suis sollicitari*] Cæsaris inimicis. nec frustra. Labienus enim postea stetit a Pompeii partibus.

4. *C. Curio tribunus pl.*] Hic est, ad quem Ciceronis exstant epistolæ lib. II; post violentissimus defensor Cæsaris, in Africa periit. Sueton. Cæs. 29 & 36.

5. *per se discessionem facere cœpit*] Plutarchus Cæsare p. 722 τοῖς περὶ Ἀντώνιον tribuit, in quibus princeps erat Curio: vterque enim pro Cæsare contendit. Fit autem discessio post diuersas sententias consule (aliquando etiam tribuno, *Cic.* I *epist.* II) postulante, vt qui huius illiusue sententiæ sit, a ceteris discedant. Gellius XIV, 7 Tuberone auctore necessariam SCtis discessionem tradit.

LIII ita rem moderando, discesserunt. Magnum
hoc testimonium senatus erat vniuersi, con-
ueniensque superiori facto. nam Marcellus,
proximo anno, cum impugnaret Cæsaris digni-
tatem, contra legem Pompeii & Crassi, retule-
rat ante tempus ad senatum, de Cæsaris prouin-
ciis, sententiisque dictis, discessionem faciente
Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæ-
saris inuidia quærebat; senatus frequens in alia
2 omnia transiit. quibus non frangebantur ani-
mi inimicorum Cæsaris, sed admonebantur;
quo maiores pararent necessitudines; quibus
cogi posset senatus id probare, quod ipsi con-
LIV stituissent. Fit deinde S. C. vt ad bellum
Parthicum legio vna a Cn. Pompeio, altera a
C. Cæsare mitterentur. neque obscure hæ duæ
2 legiones vni Cæsari detrahuntur. nam Cn.
Pompeius legionem primam, quam ad Cæsa-
rem miserat, confectam ex delectu prouinciæ,
Cæsari eam tamquam ex suo numero dedit.
3 Cæsar tamen, cum de voluntate aduersariorum
se exspoliari nemini dubium esset, Cn. Pom-
peio legionem remisit, & ex suo numero XV,
quam in Gallia citeriore habuerat, ex S. C.
iubet transdi. In eius locum XIII legionem
in Italiam mittit, quæ præsidia tueretur, ex
qui-

CAP. LIII. 1 *senatus frequens in alia omnia*] Vid. Plutarch. dicto loco; & Appian. Civ. II p. 736, qui ait, in Curionis sententiam CCCLXX senatores discessisse: solos XXII in alteram.

CAP. LIV. 1 *ad bellum Parthicum*] Appianus dicto loco p. 734 *ἐς Συρίαν φυλακῆς οὕνεκα.*

quibus præſidiis xv deducebatur. ipſe exer- 4
citum diſtribuit per hiberna. C. Trebonium
cum legionibus iv in Belgio collocat; C. Fa-
bium tum totidem in Aeduos deducit. ſic 5 cum
enim exiſtimabat, tutiſſimam fore Galliam, ſi
Belgæ, quorum maxima virtus; & Ae-
dui, quorum auctoritas ſumma eſſet, exer-
citibus continerentur. Ipſe in Italiam pro- LV
fectus eſt. quo cum veniſſet, cognoſcit, per
C. Marcellum conſulem legiones ii ab ſe re-
miſſas, quæ ex S. C. deberent ad Parthicum
bellum duci, Cn. Pompeio transditas, atque
in Italia retentas eſſe. hoc facto, quamquam
nulli erat dubium, quin arma contra Cæſa-
rem pararentur: tamen Cæſar omnia patien-
da eſſe ſtatuit, quoad ſibi ſpes aliqua
relinqueretur iure potius disceptan-
di, quam belli ge-
rendi.

C. IVLII CAESARIS

COMMENTARIORVM DE BELLO CIVILI LIBER I.

SVMMARIVM LIBRI I.

Caussæ & origo ciuilis belli, Cæsar totam Italiam fauore municipiorum celeriter occupat. Pompeium Brundusii obsidet. Ille tamen elabitur. oppidum deditur. Eiecti a Cæsarianis e Sardinia Cotta, e Sicilia Cato. Cæsar ad vrbem proficiscitur, sed irritis iis, quæ de pace agere destinauerat, in Galliam vlteriorem contendit, & Massiliæ obsidione legatis commissa, ipse in Hispaniam profectus, post multa incommoda Pompeianos exercitus ad deditionem cogit.

LITTERIS a Fabio C. Cæsaris consulibus redditis, ægre ab iis impetratum est, summa tribunorum pl. contentione, vt in senatu recitarentur: vt vero ex litteris ad senatum referretur, impetrari non
2 potuit. Referunt consules de rep. [in ciuitate.] L. Lentulus consul senatui reique pub. se non defuturum pollicetur, si audacter ac fortiter
3 sententias dicere velint: sin Cæsarem respiciant, atque eius gratiam sequantur, vt superioribus fecerint temporibus, se sibi consilium capturum, neque senatus auctoritati obtempera-

LIB. I. CAP. I, 1 *in ciuitate*] Multis hæc verba suspecta sunt, quasi a librario inserta: quia Cæsar *in vrbe* potius dixisset, vt cap. 2 ineunte, quod senatui extra vrbem habito *cap.* 3 & 6 opponitur.

ITALIA
SPQR
ILLYRICVM
Salona
Issa
Epidaurus
ADRIATICVM
GALLIAE
Occidens
Oriens
Frentani
Larinum
Sulmo
Aufidus
Cannæ
Capua
Neapolis
Puteoli
Apulia
Compsa
Calabria
Brundusium
Tarentum
Hydruntum
Velia
Lucania.
Thurii
Ager Bruttiorum
Croton
insulæ
Dyrrachium
Corcyra
Rhegium
CILIA
46
45
44
43
42
41
40
39
38

raturum: habere se quoque ad Cæsaris gratiam atque amicitiam, receptum. In eamdem sen- 4
tentiam loquitur Scipio: Pompeio esse in animo, reipub. non deesse, si senatus sequatur; sin cunctetur, atque agat lenius, nequidquam eius auxilium, si postea velit, imploraturum. Hæc II
Scipionis oratio, quod senatus in vrbe habebatur, Pompeiusque aderat, ex ipsius ore Pompeii mitti videbatur. dixerat aliquis leniorem sen- 2
tentiam, vt primo M. Marcellus, ingressus, in eam orationem, non oportere ante de rep. ad senatum referri, quam delectus tota Italia habiti, & exercitus conscripti essent; quo præsidio, tuto & libere senatus, quæ vellet decernere auderet: vt M. Calidius, qui censebat, vt Pom- 3
peius in suas prouincias proficisceretur; ne qua esset armorum caussa: timere Cæsarem, abreptis ab eo II legionibus, ne ad eius periculum reseruare & retinere eas ad vrbem Pompeius videretur: vt M. Rufus, qui senten- 4
tiam Calidii, paucis fere mutatis verbis, sequebatur. ii omnes, conuicio L. Lentuli consulis cor-

---

CAP. II. 1 *Pompeiusque aderat*] Muretus V. L. lib. x extremo *a. v. erat*, id est *ad vrbem*, legit; P. Victorius lib. III ineunte *aberat*. Omnes tamen scripti & olim editi *aderat*, hoc est, in proximo, sub mœnibus erat, vt Dio Cassius lib. XLI ineunte ait ἐν τῷ προαστείῳ, *in suburbio*.

4. *vt M. Rufus*] M. Cœlius Rufus, cuius est VIII liber epistolarum inter Ciceronianas: & pro quo Ciceronis exstat oratio, *pro Cælio* inscripta.

5 correpti exagitabantur. Lentulus sententiam
Calidii pronunciaturum se omnino negauit.
Marcellus, perterritus conuiciis, a sua sententia
6 discessit. Sic vocibus consulis, terrore præ-
sentis exercitus, minis amicorum Pompeii, ple-
rique compulsi, inuiti & coacti, Scipionis sen-
7 tentiam sequuntur; vti ante certam diem
Cæsar exercitum dimittat; si non faciat, eum
8 aduersus remp. facturum videri. Intercedit
M. Antonius, Q. Cassius, tribuni pl. Refertur
confestim de intercessione tribunorum. dicun-
tur sententiæ graues. vt quisque acerbissime
crudelissimeque dixit, ita quam maxime ab ini-
III micis Cæsaris collaudatur. Misso ad vespe-
rum senatu, omnes, qui sunt eius ordinis, a
Pompeio euocantur. Laudat Pompeius, atque
in posterum confirmat, segniores castigat atque
2 incitat. multi vndique ex veteribus Pompeii
exercitibus, spe præmiorum atque ordinum, euo-
3 cantur: multi ex duabus legionibus, quæ sunt

tra-

---

5. *sententiam Calidii pronuntiaturum*] Consul singulas sententias rogabat: collectas postmodum simul pronuntiauit, vt appareret, num opus esset discessione. Omisisse aliquando, quæ displicebant, ex hoc ipso loco manifestum est.

7. *aduersus remp. facturum*] mollior formula quam *hostem iudicari*; re autem illi fere consentiens. Vsi sunt & Cicero pro Mil. c. 5. Sallust. Catil. c. 50 seq. M. Cœlius ad Cic. epist. 8 sect. 17 ex SC.

CAP. III. 1 *euocantur*] extra vrbem vt senatus habeatur, vbi Pompeius erat: vt cap. 6 infra sect. 1.

2. *spe ordinum*] vt ductores ordinum fierent: aut si fuissent, ad superiores adscenderent ordines.

traditæ a Cæsare, arcessuntur. completur vrbs: ad ius comitiorum tribunus pl. C. Curio prouocat. omnes amici consulum, necessarii Pompeii, at- 4
que eorum, qui veteres inimicitias cum Cæsare gerebant, coguntur in senatum: quorum voci- 5
bus & concursu terrentur infirmiores, dubii confirmantur; plerisque vero libere potestas decernendi eripitur. Pollicetur L. Piso censor, 6
sese iturum ad Cæsarem; item L. Roscius prætor, qui de his rebus eum doceant. VI dies ad 7
eam rem conficiendam spatii postulant. dicuntur etiam a non nullis sententiæ, vt legati ad Cæsarem mittantur, qui voluntatem senatus ei proponant. Omnibus his resistitur, IV
omnibusque oratio consulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres inimicitiæ 2
Cæsaris incitant, & dolor repulsæ. Lentulus, æris alieni magnitudine, & spe exercitus, ac pro-

3. *completur vrbs: ad ius comitiorum tribunos*] Vrbs militibus arcessitis completur. Cetera in mendo latent. Sensus fortasse: Curionem, qui paullo ante tribunus fuerat, nbuos tribunos admonuisse, quæ proximis comitiis data Cæsari fuerant.

5. *L. Piso censor*] cum Ap. Claudio. Idem socer Cæsaris.

CAP. IV. 2 *Catonem veteres inimicitiæ*] Iniquior hæc in Catonem censura videtur, reip. caussa omnia agentem.

dolor repulsæ] quin æquo potius animo tulisse fertur. Consulatum vna cum M. Marcello & Ser. Sulpicio, vt inualescenti Cæsaris & Pompeii potentiæ resisteret, petierat, sed impeditus ab vtriusque amicis fuit. *Dio Cass.* XL p. 147.

prouinciarum, & regum appellandorum lar-
3 gitionibus mouetur: seque alterum fore Sul-
lam inter suos gloriatur, ad quem summa im-
perii redeat. Scipionem eadem spes prouinciæ
atque exercituum impellit; quos se pro ne-
cessitudine partiturum cum Pompeio arbitra-
tur: simul iudiciorum metus, adulatio atque
ostentatio sui & potentium, qui in republ. iu-
4 diciisque tum plurimum pollebant. Ipse Pom-
peius, ab inimicis Cæsaris incitatus, quod ne-
minem dignitate secum exæquari volebat, to-
tum se ab eius amicitia auerterat, & cum com-
munibus inimicis in gratiam redierat, quorum
ipse maximam partem illo adfinitatis tempore
5 adiunxerat Cæsari. simul infamia duarum le-
gionum permotus, quas ab itinere Asiæ Syriæ-
que ad suam potentiam dominatumque con-
V uerterat, rem ad arma deduci studebat. His
de caussis aguntur omnia raptim atque tur-
bate: neque docendi Cæsaris propinquis
eius spatium datur, nec tribunis pleb. sui
periculi deprecandi, neque etiam extremi
iuris intercessionem retinendi, quod L.
1 Sulla reliquerat, facultas tribuitur; sed
de

---

regum appellandorum largitionibus] Reges exteri vt a senatu reges, & amici appellarentur, magnis sæpe largitionibus impetrauerunt.

3. *iudiciorum metus*] quia Scipio, Pompeii socer, de ambitu a Memmio lege Pompeia accusabatur. *Appian. Civ.* II p. 729.

4. *neminem secum exæquari*] Hoc plures Pompeio obiiciunt, Velleius II, 33. Lucanus I, 126. Flor. IV, 2 sect. 14.

de ſua ſalute die VII cogitare coguntur; quod illi turbulentiſſimi ſuperioribus temporibus tribuni pleb. VIII denique menſe ſuarum actionum reſpicere ac timere conſueuerant. decurritur ad illud extremum atque vltimum S. C. quo, niſi pæne in ipſo vrbis incendio, atque deſperatione omnium ſalutis, latorum audacia, numquam ante diſceſſum eſt; DENT OPERAM CONSVLES, PRAETORES, TRIBVNI PLEB. QVIQVE PROCONSVLES SVNT AD VRBEM, NE QVID RESP. DETRIMENTI CAPIAT. Hæc S. C. perſcribuntur a. d. VIII id. Ianuarii. itaque v primis diebus, quibus haberi ſenatus potuit, qua ex die conſulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitiali, & de imperio Cæſaris, & de ampliſſimis viris tribunis pleb. grauiſſime acerbiſſimeque decernitur. profugiunt ſtatim ex vrbe tribuni pleb. ſeſeque ad Cæſarem conferunt. is eo tempore erat Rauennæ, exſpectabatque ſuis leniſſimis

---

CAP. V. 2 *de ſua ſalute die* VII] ſeptimo die, ex quo Lentulus conſulatum iniit, fugere tribuni cogebantur. *poſt paullo ſect.* 4.

VIII *denique menſe reſpicere & timere*] menſe comitiorum conſularium, ex quo deſignatos conſules tribuni timere cœperunt, quibus rationem actorum deberent reddere.

3. *ad illud extremum atque vltimum S. C.*] Liuius III, 4 *vltimæ neceſſitatis formam* vocat. Adde Salluſt. Cat. c. 29, & Cic. I Catil. c. 2. ac noſtrum mox cap. 7 ſect. 4.

4. *biduo excepto comitiali*] quo ſenatus haberi non poterat. *Comitiales dies* Macrobius I Saturn. c. 16 definit, *quibus cum populo agi licet*.

mis postulatis responsa: si qua hominum æqui-
VI tate res ad otium deduci posset. Proximis diebus habetur senatus extra vrbem. Pompeius eadem illa, quæ per Scipionem ostenderat,
2 agit; *senatus virtutem constantiamque collaudat; copias suas exponit; legiones habere sese paratas X. præterea cognitum compertumque sibi, alieno esse animo in Cæsarem milites, neque iis posse persuaderi, vti eum defendant*
3 *aut sequantur.* De reliquis rebus ad senatum refertur, tota vt Italia delectus habeatur; Faustus Sulla pro prætore in Mauretaniam mittatur: pecunia vti ex ærario Pompeio detur.
4 Refertur etiam de rege Iuba, vt socius sit atque amicus: Marcellus vero, passurum se in præsentia, negat. De Fausto impedit Philippus tri-
5 bunus plebis. De reliquis rebus S. C. perscribuntur, prouinciæ priuatis decernuntur, duæ consulares, reliquæ prætoriæ. Scipioni obuenit Syria, L. Domitio Gallia: Philippus & Marcellus pri-

CAP. VI. 1 *habetur senatus extra vrbem*] Extra vrbem: quia Pompeio tamquam proconsuli non licebat intrare.

3. *Sulla pro prætore in Mauretaniam*] non in Iubæ regnum, quia de eo mox sect. 4 separatim agitur. An in Mauretaniam propriam, vt reges eius, Bocchum & Bogudem, a Cæsarianis partibus abstraheret? Vide H. Noris Cenotaph. Pisan. p. 236.

5. *prouinciæ priuatis decernuntur*] non ex prætura aut consulatu, vt antea. Vide infra c. 85 huius libri, sect. 9.

Philippus & Marcellus] Hi ambo consulares in sortitione prouinciarum a Pompeianis prætereuntur: & L. Marcius Philippus, quia Cæsaris adfinis, vitri-

priuato consilio prætereuntur, neque eorum sortes deiiciuntur. In reliquas prouincias præ- 6
tores mittuntur. neque exspectant, quod superioribus annis acciderat, vt de eorum imperio ad populum referatur: paludatique, votis nuncupatis, exeant. Consules, quod ante id tem- 7
pus acciderat numquam, ex vrbe proficiscuntur, lictoresque habent in vrbe & Capitolio priuati, contra omnia vetustatis exempla. Tota Italia 8
delectus habentur; arma imperantur; pecuniæ a municipiis exiguntur, & e fanis tolluntur; omnia diuina & humana iura permiscentur. Quibus rebus cognitis, Cæsar apud VII
milites concionatur: *Omnium temporum iniurias inimicorum in se commemorat, a quibus & diductum, & deprauatum Pompeium queritur, inuidia atque obtrectatione laudis suæ, cuius ipse honori & dignitati semper fauerit, adiutorque fuerit. nouum in rep. introductum exemplum* 2
queritur, vt tribunicia intercessio armis notaretur, atque opprimeretur, quæ superioribus annis ar-

---

cus Octauiani, *Suet. Aug. c.* 8. Cur vero Marcellus? M. & C. infensi Cæsari. Quare Dionys. Vossius *Marcellinus* legit, quia Philippi collega Lentulus Marcellinus fuit, quo anno Cicero ab exsilio reuertit.

6. *paludatique, votis nuncupatis*] Hinc ritum notes exeuntium in prouincias. De paludatis Cic. XV epist. XVII, & IV Attic. ep. XIII. De votis & aliis sacris in Capitolio ante exitum factis, Plinius Paneg. c. 5. vbi *de more* ita fieri dicit.

CAP. VII. 2 *trib. intercessio armis notaretur*] tribunorum pl. ius intercedendi vi & armis cohiberetur, eique quasi inureretur nota.

2 Italiam metu liberare possent; *sibi semper reip. primam fuisse dignitatem, vitaque potiorem; doluisse se, quod populi R. beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur, ereptoque semestri imperio, in vrbem retraheretur, cuius absentis rationem haberi proximis comitiis populus*
3 *iussisset; tamen hanc honoris iacturam sui, reip. caussa equo animo tulisse: cum litteras ad senatum miserit, vt omnes ab exercitibus discederent,*
4 *ne id quidem impetrauisse. tota Italia delectus haberi, retineri legiones* II, *quae ab se, simulatione Parthici belli, sint abductae: ciuitatem esse in armis: quonam haec omnia, nisi ad suam per-*
5 *niciem, pertinere? sed tamen ad omnia se descendere paratum, atque omnia pati reip. caussa: proficiscatur Pompeius in suas prouincias; ipsi exercitus dimittantur; discedant in Italia omnes ab armis; metus e ciuitate tollatur, libera comitia, atque omnis resp. senatui populoque R.*
6 *permittatur. haec quo facilius certisque conditionibus fiant & iureiurando sanciantur; aut ipse propius accedat, aut se patiatur accedere: fore, vti per colloquia omnes controuersiae componantur.*
X Acceptis mandatis, Roscius cum L. Caesare Capuam peruenit, ibique consules Pompeiumque inuenit, postulata Caesaris renuntiat.
2 Illi, re deliberata, respondent, scriptaque ad eum mandata per eos remittunt, quorum haec
3 erat summa: *Caesar in Galliam reuerteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret: quae fecisset, Pompeium in Hispanias iturum. interea quoad fides esset data, Caesarem facturum, quae pol-*

polliceretur: non intermissuros consules Pompeiumque delectus. Erat iniqua conditio, XI postulare, vt Cæsar Arimino excederet, atque in prouinciam reuerteretur, ipsum & prouincias & legiones alienas tenere: exercitum Cæsaris velle dimitti, delectus habere: polliceri, 2 se in prouinciam iturum; neque, ante quem diem iturus sit, definire: vt si, peracto Cæsaris consulatu, Pompeius profectus non esset, nulla tamen mendacii religione obstrictus videretur. tempus vero colloquio non dare, neque 3 accessurum polliceri, magnam pacis desperationem adferebat. Itaque ab Arimino M. Antonium 4 cum cohortibus v Arretium mittit: ipse Arimini cum II legionibus subsistit, ibique delectum habere instituit: Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat. Interea XII certior factus, Iguuium Thermum prætorem cohortibus v tenere, oppidum munire: omniumque esse Iguuinorum optimam erga se voluntatem, Curionem cum III cohortibus, quas Pisauri & Arimini habebat, mittit. cuius 2 aduentu cognito, diffisus municipii voluntati Thermus, cohortes ex vrbe educit, & profugit: milites in itinere ab eo discedunt, ac domum re-

CAP. XI. 4 *ab Arimino*] expressa præpositione: sicut lib. I de B. Gall. c. 7 *ad Geneuam peruenit*: & lib. VII, 58 *ad Lutetiam iter facere cœpit.* Et Ser. Sulpicius ad Cic. IV ep. XII *ab Epidauro*, & post paullo, *vt ab Athenis in Bœotiam irem.* Municipia autem Vmbriæ, Etruriæ, Piceni, quæ hic memorantur, in tabula Italiæ exhibemus.

[illegible] Cæsar [illegible]
[illegible] Attius , [illegible]
[illegible] , delectumque
[illegible] senatoribus , habe-
[illegible] decuriones
[illegible] conue-
[illegible] ; *neque*
[illegible] , *C. Cæsa-*
[illegible] *tantis*
[illegible] *prin-*
[illegible] *posteritatis & periculi.*
[illegible] motus Attius Varus , præ-
[illegible] duxerat , ex oppido educit,
[illegible] ac ex primo ordine pauci Cæ-
[illegible] milites , consistere cogunt : com-
[illegible] elio , deseritur a suis Varus : non
[illegible] ilitum domum discedit ; reliqui ad
[illegible] perueniunt : atque vna cum iis depre-
[illegible] L. Pupius , primipili centurio , adduci-
[illegible] qui hunc eumdem ordinem in exercitu Cn.
[illegible] peii antea duxerat. At Cæsar milites Attia-
[illegible] s collaudat , Pupium dimittit ; Auximatibus
agit

CAP. XIII, 1 *ad Attium Varum*] Vide infra cap. 31 huius libri.

proinde habeat rationem posteritatis] famæ consulat, quæ sola ad posteros transmittitur. Cicero Tuscul. I, 15 extr. *optimus quisque maxime posteritati seruit.* Non ergo caussa fuit, cur Rubenius *potestatu* mallet. *D. Voss.*

agit gratias: seque eorum facti memorem fore pollicetur. Quibus rebus Romam nuntiatis, tantus repente terror inuasit, vt cum Lentulus consul ad aperiendum ærarium venisset, ad pecuniam Pompeio ex S. C. proferendam, protinus, aperto sanctiore ærario, ex vrbe profugeret. Cæsar enim aduentare, iam iamque adesse eius equites, falso nuntiabantur. hunc Marcellus collega, & plerique magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius, pridie eius diei ex vrbe profectus, iter ad legiones habebat, quas, a Cæsare acceptas, in Apulia, hibernorum caussa disposuerat. delectus intra vrbem intermittuntur: nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuæ primum sese confirmant, & colligunt; delectumque colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere instituunt; gladiatoresque, quos ibi Cæsar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat, atque iis equos attribuit, & se sequi iussit; quos postea, monitus a suis, quod ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familias conuentus Campani, custodiæ caussa, distribuit.

XIV
2
3
4
5

CAP. XIV, 1 *aperto sanctiore ærario*] Clausum fuisse, & a Cæsare effractum, alii omnes. Seruit ergo famæ Cæsar, vt inuidiam declinet. Sic Vossius conciliat: durius Rubenius Elect. I, 24.

4. *quos ibi Cæsar in ludo habebat*] loco, quo gladiatores a lanista docebantur. Suetonius Cæs. 26 *in ludo per lanistas erudiri*: & c. 31 *ludum gladiatorium ædificare*.

5. *circum familias conuentus Campani*] Ph. Rubenius

XV buit. Auximo Cæsar progressus, omnem agrum Picenum percurrit. cunctæ earum regionum præfecturæ libentissimis animis eum recipiunt, exercitumque eius omnibus rebus iu-
2 uant. Etiam Cingulo, quod oppidum Labienus constituerat, suaque pecunia exædificauerat, ad eum legati veniunt; quæque imperauerit, sese cupidissime facturos pollicentur. Mili-
3 tes imperat: mittunt. Interea legio XII Cæsarem consequitur. cum his II Asculum Picenum proficiscitur. id opidum Lentulus Spinther X cohortibus tenebat: qui, Cæsaris aduentu cognito, profugit ex oppido; cohortesque secum abducere conatus, a magna parte militum
4 deseritur. relictus in itinere cum paucis, incidit in Vibullium Rufum, missum a Pompeio in agrum Picenum, confirmandorum hominum caussa: a quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum
5 dimittit. item ex finitimis regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis: in iis Camerino fugientem Vlcillem Hirum, cum VI cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit: quibus coactis, XIII
6 efficit. cum iis ad Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus peruenit; Cæsaremque

Elect. I, 8 restituit: quod & Dion. Vossio placebat, & Io. Fr. Gronouio Obseru. III. 22.

CAP. XV. 1 *earum regionum præfecturæ*] Oppida præfecturæ, a coloniis & municipiis diuersa, & duriori, quam illa, conditione ac fortuna: quæ nominatim Festus, in hac voce, plurima recenset.

que adeſſe cùm legionibus duabus nuntiat. Domitius per ſe circiter XX cohortes ex Alba, ex Marſis, & Pelignis, & finitimis ab regionibus coegerat. 7

Recepto Aſculo, expulſoque Lentulo, Cæſar conquiri milites, qui ab eo diſceſſerant, delectumque inſtitui iubet: ipſe vnum diem ibi, rei frumentariæ cauſſa, moratus, Corfinium contendit. eo cum veniſſet, XVI
cohortes V præmiſſæ a Domitio ex oppido, pontem fluminis interrumpebant, qui erat ab oppido millia paſſuum circiter III. 2
ibi cum antecurſoribus Cæſaris prœlio commiſſo, celeriter Domitiani, a ponte repulſi, ſe in oppidum receperunt. Cæſar legionibus transductis, ad oppidum conſtitit, iuxtaque murum caſtra poſuit. 3

Re cognita, Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum, magno propoſito præmio, cum litteris mittit; qui petant atque orent, vt ſibi ſubueniat: Cæſarem duobus exercitibus, & locorum anguſtiis, facile intercludi poſſe, frumentoque prohiberi. XVII
quod niſi fecerit, ſe, cohorteſque amplius XXX magnumque numerum ſenatorum atque equitum Romanorum in periculum eſſe venturum. 2
Interim, ſuos cohortatus, tormenta in muris diſponit, cer- 3

---

7. *cohortes ex Alba*] Alba Fucenti, ſiue ad Fucinum lacum ſita. Veteres libri *ex* appoſitum habent, quod negligunt recentes. At illud ſollemne Cæſari. Vide ſupra dicta ad cap. XI ſect. 4.

CAP. XVI. 1 *Recepto Aſculo*] Tria MSS. & v. e Venet. *recepto Firmo.*

2. *pontem fluminis*] Aterni.

certasque cuique partes ad custodiam vrbis at-
4 tribuit: militibus in concione agros ex suis
possessionibus pollicetur, quaterna in singulos
iugera, & pro rata parte centurionibus euoca-
XVIII tisque. Interim Cæsari nuntiatur, Sulmo-
nenses, quod oppidum a Corfinio VII millium
interuallo abest, cupere ea facere, quæ vellet, sed
a Q. Lucretio senatore, & Attio Peligno pro-
hiberi, qui id oppidum VII cohortium præsidio
tenebant. Mittit eo M. Antonium cum legio-
nis XIII cohortibus V. Sulmonenses, simul
atque nostra signa viderunt, portas aperuerunt;
vniuersique & oppidani & milites obuiam gra-
3 tulantes Antonio exierunt: Lucretius & Attius
de muro se deiecerunt. Attius ad Antonium
deductus, petit, vt ad Cæsarem mitteretur. An-
tonius cum cohortibus & Attio, eodem die, quo
4 profectus erat, reuertitur. Cæsar eas cohortes
cum exercitu suo coniunxit, Attiumque incolu-
mem dimisit. Cæsar III primis diebus castra
magnis operibus munire, & ex finitimis munici-
piis frumentum comportare, reliquasque copias
5 exspectare instituit. eo triduo legio VIII ad
eum

CAP. XVII. 4 *centurionibus euocatisque*] Euocati erant milites, qui perfuncti olim stipendiis, in periculo reip. rogatione magis, quam imperio, euocabantur in militiam: & quia exercitati erant, ex iis sæpe fiebant ordinum ductores. Hinc h. l. cum centurionibus coniuncti; & Glossæ, ταξίαρχος, *euocatus*.

CAP. XVIII. 2 *M. Antonium cum legionis* XIII] Sic Vossius: Vrsin. XII. Vulgatum VIII, quod falsum, quia octaua legio postea superuenit *sect.* 5.

eum venit, cohortesque ex nouis Galliæ delectibus XXII. equitesq. a rege Norico circiter CCC. quorum aduentu altera castra ad alteram oppidi partem ponit. iis castris Curionem præfecit: reliquis diebus oppidum vallo castellisque circummunire instituit. cuius operis maxima parte effecta, eodem fere tempore missi ad Pompeium reuertuntur. Litteris perlectis, Domitius XIX
dissimulans, in concilio pronuntiat, Pompeium celeriter subsidio venturum; hortaturque eos, ne animo deficiant, quæque vsui ad defendendum oppidum sint, parent. Ipse arcano cum paucis familiaribus suis colloquitur, consiliumque fugæ capere constituit. Cum vultus Domitii cum oratione non consentiret, atque omnia trepidantius timidiusque ageret, quam superioribus diebus consuesset, multumque cum suis consiliandi caussa, secreto præter consuetudinem, colloqueretur, concilia conuentusque ho-

5. *a rege Norico*] Lib. I B. Gall. c. 53 quemdam Noricorum regem vocauit Vocionem, cuius soror Ariouisto nupserat: sed incertum, an hic idem sit.

CAP. XIX. 2 *cum suis consiliandi caussa*] Ita membranæ Carrarienses Bruto teste; & Ciacconii codex, & Faerni. Vetus Bononii Taruisini *consultandi*, quod plures receperunt hoc loco & infra cap. 73. Iungerm. autem & Montanus & Goduinus *consiliandi*. Nec reiiculum hoc verbum, sicut Th. Ryckius censet ad Tac. H. II, 53, *ne Latinum quidem esse*; quod Ciceroni ad Attic. XV epist. IX Grut. Græu. & Gronou. tribuunt: & Horatio III od. III ac A.P. v. 196 tam codices quam interpretes vetusti vindicant: vnde *consiliator*, est Plinii lib. IV ep. XVII.

hominum fugeret; res diutius tegi dissimularique non potuit.
3 Pompeius enim rescripserat, sese rem in summum periculum deducturum non esse; neque suo consilio aut voluntate, Domitium se in oppidum Corfinium contulisse.
4 proinde, si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copiis veniret. id ne fieri posset, obsidione atque oppidi circummunitione fiebat.
XX bat. Diuulgato Domitii consilio, milites, qui erant Corfinii, prima vespere secessionem faciunt: atque ita inter se per tribunos mil. centurionesque, atque honestissimos sui generis colloquuntur;
2 *obsideri se a Cæsare; opera, munitionesque prope esse perfectas; ducem suum Domitium, cuius spe atque fiducia permanserint, proiectis omnibus, fuga consilium capere; debere se suæ salutis rationem habere.*
3 Ab his primo Marsi dissentire incipiunt, eamque oppidi partem, quæ munitissima videretur, occupant:
4 tantaque inter eos dissensio exstitit, vt manum conserere, atque armis dimicare, conarentur. post paullo tamen, internuntiis vltro citroque missis, quæ ignorabant, de L. Domitii fuga cognoscunt.
5 itaque omnes vno consilio Domitium, productum in publicum, circumsistunt, & custodiunt, legatosque ex suo numero ad Cæsarem mittunt; *sese paratos esse portas aperire, quæque imperauerit, facere, & L. Domitium*
XXI *viuum in eius potestatem transdere.* Quibus rebus cognitis, Cæsar, etsi magni interesse arbitrabatur, quam primum oppido potiri, cohortesque ad se in castra transdu-

ce-

cere, ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nuntiis commutatio fieret voluntatis, quod sæpe in bello paruis momentis magni casus intercederent; tamen, 2
veritus, ne militum introitu, & nocturni temporis licentia, oppidum diriperetur, eos, qui venerant, collaudat, atque in oppidum dimittit; portas murosque adseruari iubet. ipse iis 3
operibus, quæ facere instituerat, milites disponit, non certis spatiis intermissis, vt erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis vigiliis stationibusque, vt contingant inter se, atque omnem munitionem expleant: tribunos mil. 4
& præfectos circummittit atque hortatur, non solum ab eruptionibus caueant, sed etiam singulorum hominum occultos exitus adseruent.
neque vero tam remisso ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquieuerit. tanta erat summa rerum exspectatio, vt 5 6
alius in aliam partem mente atque animo traheretur, quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosque euentus exciperet. Quarta vigilia circiter Lentulus Spinther de muro cum vigiliis custodibusque nostris colloquitur, *velle, si sibi fiat potestas, Cæsarem conuenire.* facta potestate, XXII 2
ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quam in conspectum Cæsaris deducatur; cum eo de salute sua agit, atque *obsecrat, sibi vt parcat*; *veteremque amicitiam* commemorat; *Cæsarisque in se beneficia* exponit, *quæ erant maxima:* *quod per eum in* 3

 colle-

collegium pontificum venerat, quod prouinciam Hispaniam ex prætura habuerat, quod in petitione
5 *consulatus ab eo erat subleuatus.* Cuius orationem Cæsar interpellat: *se non maleficii caussa ex prouincia egressum, sed vti se a contumeliis inimicorum defenderet; vt tribunos pl. ea re ex ciuitate expulsos, in suam dignitatem restitueret; vt se & populum R. paucorum factione oppressum, in li-*
6 *bertatem vindicaret.* Cuius oratione confirmatus Lentulus, *vt in oppidum reuerti liceat, petit; quod de sua salute impetrauerit, fore etiam reliquis ad suam spem solatio: adeo esse perterritos nonnullos, vt suæ vitæ durius consulere cogan-*
XXIII *tur.* facta potestate discedit. Cæsar, vbi illuxit, omnes senatores, senatorumque liberos, tribunos mil. equitesque Romanos ad se produci
2 iubet. Erant senatorii ordinis L. Domitius, & P. Lentulus Spinther, L. Vibullius Rufus, Sex. Quintilius Varus quæstor, L. Rubrius, præterea filius Domitii, aliique complures adolescentes, & magnus numerus equitum Romanorum & decurionum, quos ex municipiis Domitius euo-
3 cauerat. hos omnes productos a contumeliis militum conuiciisque prohibet: pauca apud eos lo-

CAP. XXII. 6 *ad suam spem solatio*] Arnoldus Montanus, & Ioannes Goduinus ediderunt, *ad suampse solatio*, vt ad *salutem*, quæ vox præcessit, referatur: nec vero addunt, quo auctore, aut ex quo codice ita legant. Goduinus tantum subdidit, accusatiuum SVAM esse cum syllabica adiectione. At vett. codd. Venet. Basil. & Gryph. *ad suam spem solatio.* Ciacconii coniectura est, *ad suam* [salutem] *spei & solatio.*

loquitur; *quod sibi a parte eorum gratia relata non sit, pro suis in eos maximis beneficiis*, dimittit omnes incolumes. Sestertium sexagies, quod 4
aurum adduxerat Domitius, atque in publicum deposuerat, allatum ad se ab II viris Corfiniensibus, Domitio reddit: ne continentior in vita hominum, quam in pecunia fuisse videatur: etsi eam pecuniam publicam esse constabat, datamque a Pompeio in stipendium. Milites Domi- 5
tianos sacramentum apud se dicere iubet: atque eo die castra mouet: iustumque iter conficit, VII omnino dies ad Corfinium commoratus, & per fines Marrucinorum, Frentanorum, Larinatium, in Apuliam peruenit. Pompeius, iis rebus XXIV
cognitis, quæ erant ad Corfinium gestæ, Luceria proficiscitur Canusium, atque inde Brundusium. copias vndique omnes ex nouis delectibus ad se 2
cogi iubet, seruos, pastores armat; atque his equos attribuit: ex iis circiter CCC equites conficit. L. Manlius prætor Alba cum cohortibus 3
VI profugit: Rutilus Lupus prætor Tarracina cum III, quæ procul equitatum Cæsaris conspicatæ, cui præerat Biuius Curius, relicto prætore, signa ad

CAP. XXIII. 4 *sestertium sexagies*] CL millia vncialium nummorum, siue sesquitonna.

5. *sacramentum apud se dicere*] in sua Cæsaris verba iurare. Dicimus *sacramentum dicere*, & *sacramento dicere*, vt infra c. 86.

Marrucinorum, Frentanorum] Hos populos in Tabula nostra Italiæ quæras. Male quidam libri *Ferentanorum:* peius alii *Ferentinorum*, qui in Latio erant. *Frentani* autem inter Marrucinos sunt & Apulos: *Larinates* a municipio Frentanorum *Larino* dicti.

ad Curium transferunt, atque ad eum trans-
4 eunt. item reliquis itineribus non nullæ co-
hortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites inci-
dunt. reducitur ad eum deprehensus ex itinere
Cn. Magius Cremona, præfectus fabrum Cn.
Pompeii: quem Cæsar ad eum remittit cum man-
5 datis: *quoniam ad id tempus facultas collo-
quendi non fuerit, atque ad se Brundusium sit
venturus, interesse reipublicæ, & communis salu-*
6 *tis, se cum Pompeio colloqui: neque vero idem
perfici longo itineris spatio, cum per alios condi-
tiones ferantur, ac si coram de omnibus conditio-*
XXV *nibus disceptetur.* His datis mandatis, Brun-
dusium cum legionibus VI. peruenit, veteranis
III, reliquis, quas ex nouo delectu confecerat,
2 atque in itinere compleuerat. Domitianas enim
cohortes protinus a Corfinio in Siciliam miserat.
reperit consules Dyrrhachium profectos cum
magna parte exercitus, Pompeium remanere
3 Brundusii cum cohortibus viginti; neque cer-
tum inueniri poterat, obtinendine caussa Brun-
dusii ibi remansisset, quo facilius omne Hadria-
ticum mare, extremis Italiæ partibus regioni-
busque Græciæ, in potestatem haberet, atque
ex

CAP. XXIV. 4 *Cn. Magius Cremona*] Cremona, patriæ nomen, auferendi casu. Vide deinde similia lib. III, c. 71 ineunte.

CAP. XXV, 1 *veteranis* III, *reliquis*] Sic in MSS. optimæ notæ: veteranis legionibus VIII, XII, XIII: reliquis in itinere conscriptis, itidem tribus, vt fiant VI. Vide D. Voss.

CAP. XXV. 3 *in potestatem haberet*] Sic optimi libri. Et Sallustius Iugurth. c. 112 *cum talem virum in potesta-*

ex vtraque parte bellum administrare posset: an
inopia nauium ibi restitisset: veritusque, ne 4
Italiam ille dimittendam non existimaret, exitus
administrationesque Brundusini portus impedire
instituit: quorum operum hæc erat ratio. Qua 5
fauces erant angustissimæ portus, molem atque
aggerem ab vtraque parte litoris iaciebat, quod
his locis erat mare vadosum. longius progres- 6
sus, cum agger altiore aqua contineri non posset,
rates duplices quoquouersus pedum XXX, e re-
gione molis collocabat. has quaternis ancoris 7
ex quatuor angulis destinabat, ne fluctibus mo-
uerentur. his perfectis collocatisque, alias 8
deinceps pari magnitudine rates iungebat; has 9
terra atque aggere contegebat, ne aditus atque
incursus ad defendendum impediretur: a fron- 10
te atque ab vtroque latere cratibus ac pluteis pro-
tegebat. in quarta quaque earum turres binorum
tabulatorum excitabat, quo commodius ab im-
petu nauium incendiisque defenderet. Con- XXVI
tra hæc Pompeius naues magnas onerarias, quas
in portu Brundusino deprehenderat, adornabat.
ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easque
multis tormentis, & omni genere telorum com-
pletas, ad opera Cæsaris appellebat, vt rates
per-

---

tem habuisset. Et Liuius XXII, 25 *magistrum equitum, ne hostem videret, ne quid rei bellicæ videret, prope in custodiam habitum.* Ciceronis nota formula ex Maniliana cap. 12 *in prædonum fuisse potestatem*, quam Gellius I, 7 tuetur; & Liuius II, 14 imitatur, *quæ ne in potestatem quidem populi Romani esset.*

10. *cratibus ac pluteis*] Supra lib. VII. 25.

perrumperet, atque opera disturbaret. sic quo-
tidie vtrimque eminus fundis, sagittis, reliquis-
2 que telis pugnabatur. Atque hæc ita Cæsar ad-
ministrabat, vt conditiones pacis dimittendas
non existimaret. ac tametsi magnopere admira-
batur Magium, quem ad Pompeium cum man-
datis miserat, ad se non remitti; atque ea res
sæpe tentata, etsi impetus eius consiliaque tar-
dabat; tamen omnibus rebus in eo perseueran-
3 dum putabat. Itaque Caninium Rebilum lega-
tum, familiarem necessariumque Scribonii Li-
bonis, mittit ad eum, colloquii caussa: mandat,
vt Libonem de concilianda pace hortetur; in-
primis, vt ipse cum Pompeio colloqueretur,
4 postulat. *magnopere sese confidere* demonstrat,
*si eius rei sit potestas facta, fore, vt æquis condi-
tionibus ab armis discedatur: cuius rei magnam
partem laudis atque existimationis ad Libonem
peruenturam, si, illo auctore atque agente, ab
armis sit discessum.* Libo, a colloquio Caninii
5 digressus, ad Pompeium proficiscitur. paullo
post renuntiat, *quod consules absint. sine illis de
6 compositione agi non posse.* Ita sæpius rem fru-
stra tentatam Cæsar aliquando dimittendam sibi
XXVII iudicabat, & de bello agendum. Prope di-
midia parte operis a Cæsare effecta, diebusque
in ea re consumptis IX, naues a consulibus
Dyrrhachio remissæ, quæ priorem partem exerci-
tus eo deportauerant, Brundusium reuertun-
2 tur. Pompeius siue operibus Cæsaris permo-
tus, siue etiam quod ab initio Italia excedere
constituerat, aduentu nauium profectionem

pa-

parare incipit: &, quo facilius impetum Cæ- 3
ſaris tardaret; ne ſub ipſa profectione milites
oppidum irrumperent, portas obſtruit, vicos
plateasque inædificat, foſſas transuerſas viis
præducit, atque ibi ſudes ſtipitesque præacutos
defigit. hæc leuibus cratibus terraque inæquat. 4
aditus autem atque itinera duo, quæ extra mu-
rum ad portum ferebant, maximis defixis trabi-
bus atque eis præacutis, præſepit. his paratis 5
rebus, milites ſilentio naues conſcendere iubet;
expeditos autem ex euocatis ſagittariis fundito-
ribusque raros in muro turribusque diſponit;
hos certo ſigno reuocare conſtituit, cum omnes
milites naues conſcendiſſent; atque iis expedito
loco actuaria nauigia relinquit. Brunduſini, XXVIII
Pompeianorum militum iniuriis atque ipſius
Pompeii contumeliis permoti, Cæſaris rebus fa-
uebant. itaque, cognita Pompeii profectione, 2
concurſantibus illis, atque in ea re occupatis,
vulgo ex tectis ſignificabant. per quos re cognita,
Cæſar ſcalas parari militesque armari iubet, ne
quam rei gerendæ facultatem dimittat. Pom- 3
peius ſub noctem naues ſoluit. qui erant in muro
cuſtodiæ cauſſa collocati, eo ſigno, quod con-
uenerat, reuocantur, notisque itineribus ad na-
ues decurrunt. milites, poſitis ſcalis, muros 4
adſcendunt; ſed moniti a Brunduſinis vt
val-

CAP. XXVII. 5 *expeditos ex euocatis ſagittariis*] Vide ſupra cap. 17 ſect. 4. Gregarii hi ſunt, non ductores, vt Gloſſæ, *Euocatus*, ταξίαρχος: quod non eſt perpetuum.

vallum cœcum fossasque caueant, subsistunt; & longo itinere ab iis circumducti, ad portum perueniunt, duasque naues cum militibus, quæ ad moles Cæsaris adhæserant, scaphis lintribusque deprehendunt, deprehensas exci-

XXIX piunt. Cæsar, etsi ad spem conficiendi negotii maxime probabat, coactis nauibus mare transire, & Pompeium sequi, prius quam ille sese transmarinis auxiliis confirmaret; tamen rei eius moram, temporisque longinquitatem timebat, quod omnibus coactis nauibus, Pompeius præsentem facultatem insequendi sui ade-

2 merat. Relinquebatur, vt ex longinquioribus regionibus Galliæ, Picenique, & a freto naues essent exspectandæ: sed id, propter anni tem-

3 pus, longum atque impeditum videbatur. Interea veterem exercitum, duas Hispanias confirmari, quarum altera erat maximis beneficiis Pom-

CAP. XXVIII. 4 *vallum cœcum fossasque*] Cœcum est tectum, seu quod non videtur. At vallum eminentia sua conspicuum. Aut ergo valli & stipites acuti sunt, ramis & gramine contecti: aut vallum ripa fossæ, stipitibus huiusmodi præmunita.

deprehensas excipiunt] Sic vetusti codices sine præpositione, Manutio & Vrsino testantibus, quod hic magis Cæsarianum censet. Alii *deprehensasque*. Nouissima editione, quæ magni viri nomen præfert, hæc verba omissa sunt, quæ vero leguntur in vett. libris, Ven. Gryph. aliis, sed cum præpositione. Montanus, *lintribusque deprehensas excipiunt*.

CAP. XXIX. *duas Hispanias*] citeriorem & vlteriorem.

quarum altera] citerior inde ex bello Sertoriano deuincta Pompeio.

peii deuincta; auxilia, equitatum parari; iam Italiamque tentari, se absente, nole-

Itaque in præsentia Pompeii inse- XXX
di rationem omittit: in Hispaniam profi-
constituit: II viris municipiorum omni-
nperat, vt naues conquirant, Brundusium-
leducendas curent. mittit in Sardiniam 2
.egione vna Valerium legatum, in Siciliam
onem proprætorem cum legionibus III:
lem, cum Siciliam recepisset, protinus in
am transducere exercitum iubet. Sardi-
obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato, Afri-
orte Tubero obtinere debebat. Caralita- 3
mul ad se Valerium mitti audierunt, non-
profecto ex Italia, sua sponte ex oppido
im eiiciunt. ille perterritus, quod omnem
inciam consentire intelligeret, ex Sardinia
ricam profugit. Cato in Sicilia naues lon- 4
'eteres reficiebat. nouas ciuitatibus impe-
: hæc magno studio agebat: in Lucanis
isque, per legatos suos, ciuium R. delectus
oat: equitum peditumque certum nume-
a ciuitatibus Siciliæ exigebat. Quibus 5
pæne perfectis, aduentu Curionis cogni-
ueritur in concione, *sese proiectum ac
'um a Cn. Pompeio; qui, omnibus rebus
utissimus, non necessarium bellum suscepis-
&, ab se reliquisque in senatu interroga-
tus,*

XXX, 3 *Caralitani*] Caralis vrbs maxima Sar-
æ, ideoque Floro II, 6 *vrbs vrbium* eius insulæ
a.

tus, omnia sibi esse ad bellum apta ac parata confirmauisset. Hæc in concione questus, ex
XXXI prouincia fugit. Nacti vacuas ab imperiis Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exerci-
2 tibus eo perueniunt. Tubero, cum in Africam venisset, inuenit in prouincia cum imperio Attium Varum, qui ad Auximum, vt supra demonstrauimus, amissis cohortibus, protinus ex fuga in Africam peruenerat; atque eam sua sponte vacuam occupauerat; delectuque habito, II legiones effecerat, hominum & locorum notitia, & vsu eius prouinciæ nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis ex prætura eam
3 prouinciam obtinuerat. hic venientem Vticam cum nauibus Tuberonem portu atque oppido prohibet, neque adfectum valetudine filium exponere in terram patitur; sed, sublatis
XXXII ancoris, excedere eo loco cogit. His rebus confectis, Cæsar, vt reliquum tempus a labore intermitteretur, milites in proxima municipia
2 deducit: ipse ad vrbem proficiscitur. Coacto senatu, iniurias inimicorum commemorat, *docet, se nullum extraordinarium honorem appetisse, sed, exspectato legitimo tempore consulatus, eo fuisse contentum, quod omnibus*
3 *ciuibus pateret: latum ab* x *tribunis plebis, contradicentibus inimicis, Catone vero acerrime repugnante, & pristina consuetudine dicendi mo-*

CAP. XXXI. 2 *vt supra demonstrauimus*] huius libri cap. 13.

3. *Tuberonem portu atque oppido prohibet*] Vide Ciceronis orat. pro Ligario.

diem extrahente ; vt sui ratio absentis etur , ipso consule Pompeio : qui si im- set , cur fieri passus esset ? sin probasset , vti populi beneficio prohibuisset ? pa- tm proponit suam , cum de exercitibus dimit- vltra postulauisset ; in quo iacturam digni- tque honoris ipse facturus esset. acerbitatem orum docet. qui , quod ab altero postula- 5
in se recusarent , atque omnia permisceri it , quam imperium exercitusque dimittere. am in eripiendis legionibus prædicat , crude- 6
m & insolentiam in circumscribendis tribu- conditiones a se latas , & expetita colloquia negata , commemorat. pro quibus rebus 7
ac postulat , remp. suscipiant , atque vna administrent. sin timore defugiant , illis se non futurum , & per se remp. administra- n. Legatos ad Pompeium , de compositio- 8
mitti oportere : neque se reformidare , in senatu paullo ante Pompeius dixisset , uos legati mitterentur , iis auctoritatem bui , timoremque eorum , qui mitterent , cari : tenuis atque infirmi hæc animi vi- se vero , vt opibus anteire studuerit , sic ia & æquitate velle superare. Pro- XXXIII
em senatus de mittendis legatis : sed , qui rentur , non reperiebantur , maximeque ti- s caussa pro se quisque id munus legatio- ecusabat. Pompeius enim discedens ab 2
vr-

nsule Pompeio] tertium consule. Lege Sueton. C. c. 28.

vrbe in ſenatu dixerat, eodem ſe habiturum loco, qui Romæ remanſiſſent, & qui in caſtris
3 Cæſaris fuiſſent. ſic triduum diſputationibus excuſationibusque extrahitur. ſubiicitur etiam L. Metellus tribunus pleb. ab inimicis Cæſaris, qui hanc rem diſtrahat, reliquasque res, quas-
4 cumque agere inſtituerat, impediat. cuius cognito conſilio, Cæſar, fruſtra diebus aliquot conſumptis, ne reliquum tempus omittat, infectis iis, quæ agere deſtinauerat, ab vrbe proficiſcitur, atque in vlteriorem Galliam perue-
XXXIV nit. Quo cum veniſſet, cognoſcit miſſum in Hiſpaniam a Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis diebus ante, Corfinii captum, ipſe
2 dimiſerat: profectum item Domitium ad occupandum Maſſiliam nauibus actuariis VII, quas Igilî & in Coſano a priuatis coactas ſeruis, li-
3 bertis, colonis ſuis compleuerat: præmiſſos etiam legatos Maſſilienſes domi nobiles adoleſcentes; quos ab vrbe diſcedens Pompeius erat adhortatus, ne noua Cæſaris officia veterum ſuorum beneficiorum in eos memoriam
4 expellerent. Quibus mandatis acceptis, Maſſi-

CAP. XXXIV. 2 *Igilî & in Coſano*] ad inſulam Igilium & in Coſano ſinu. *Igilium* autem Coſæ, Etruriæ oppido, vnde ſinus cognominatur, oppoſita. Hic contracto caſu: plene Rutilius Numatianus v. 325

Eminus Igilii ſiluoſa cacumina miror.

3. *præmiſſos etiam legatos Maſſilienſes*] Forte Maſſilienſes adoleſcentes Romæ erant, cum Pompeius vrbe diſcederet: quibus hæc mandata ad ciuitatem dedit.

ſſilienſes portas Cæſari clauſerant: Albicos,
barbaros homines, qui in eorum fide antiqui-
tus erant, monteſque ſupra Maſſiliam incole-
bant, ad ſe vocauerant: frumentum ex fini- 5
timis regionibus, atque ex omnibus caſtellis, in
vrbem conuexerant: armorum officinas in vrbe
inſtituerant: muros, claſſem, portas refece-
rant. Euocat ad ſe Cæſar Maſſilienſium xv XXXV
primos: cum his agit, ne initium inferendi
belli a Maſſilienſibus oriatur: *debere eos Ita-
liæ totius auctoritatem ſequi potius, quam vnius
hominis voluntati obtemperare.* reliqua, quæ 2
ad eorum ſanandas mentes pertinere arbitra-
batur, commemorat. Cuius orationem do- 3
mum legati referunt; atque ex auctoritate hæc
Cæſari renuntiant: *intelligere ſe, diuiſum eſſe
populum R. in partes duas: neque ſui iudicii,
neque ſuarum eſſe virium, decernere, vtra pars
iuſtiorem habeat cauſſam. principes vero eſſe 4
earum partium Cn. Pompeium & C. Cæſarem,
patronos ciuitatis, quorum alter agros
Vol-*

---

4. *Albicos*] virtute Romanis militibus non multum cedentes, homines aſperos & montanos, & exercitatos in armis. *Infra cap.* 57. Strabo IV. p. 140 Μετὰ τοὺς Σάλυας Ἀλβιεῖς καὶ Ἀλβίοικοι καὶ Οὐοκόντιοι.

CAP. XXXV. 1 *Maſſilienſium* XV *primos*] Sexcentorum concilium erat Masſiliæ, qui τιμοῦχοι vocabantur. πεντεκαίδεκα δ' εἰσὶ τοῦ συνεδρίου προεστῶτες, *quindecim viri his præerant,* qui τὰ πρόχειρα, *negotia, quæ occurrebant*, expedirent. *Strab. lib.* IV.

3. *decernere*] Sic Gronou. Obſeru. III. 13 p. 547. Vulgatum *diſcernere.*

Volcarum Arecomicorum & Heluiorum publice
iis concesserit; alter bello victas Gallias attri-
5 *buerit, vectigaliaque auxerit. quare paribus*
eorum beneficiis parem se quoque voluntatem
tribuere debere, & neutrum eorum contra al-
terum iuuare, aut vrbe aut portibus recipe-
XXXVI *re.* Hæc dum inter eos aguntur, Domitius
nauibus Massiliam peruenit: atque ab iis re-
2 ceptus, vrbi præficitur. summa ei belli ad-
ministrandi permittitur. eius imperio classem
quoquouersus dimittunt: onerarias naues,
quas vbique possunt, deprehendunt, atque in
portum deducunt: earum clauis, aut mate-
ria, atque armamentis instructis, ad re-
3 liquas armandas reficiendasque vtuntur: fru-
menti, quod inuentum est, in publicum
conferunt: reliquas merces commeatusque ad
4 obsidionem vrbis, si accidat, reseruant. Qui-
bus iniuriis permotus Cæsar, legiones III Mas-
siliam adducit: turres vineasque ad oppugnatio-
nem vrbis agere, naues longas Arelate numero
5 XII facere instituit. quibus effectis armatisque
die-

---

4. *Volcarum Arecomicorum & Heluiorum*] Galliæ populi *Volcæ*, diuisi in *Tectosages*, qui circa Narbonem fuerunt; & *Arecomicos*, citeriores illis, Rhodanum versus, quorum Nemausus fuit. Supra hos prope idem flumen *Heluii*.

CAP. XXXVI. 4 *naues longas Arelate facere*] Arelate, variis casibus, tamquam ἄκλιτον, reperitur: etiam *Arelatum* neutro genere: & *Arelas* recto, vndo sexto *Arelate*. Ausonius in clar. vrb.

Gallula Roma Arelas.

Sita in Narbonensi Gallia prope Rhodani ostia. Plura in Notit. nostra Orb. antiq.

diebus XXX, a qua die materia cæsa est, adductisque Massiliam, his D. Brutum præfecit: C. Trebonium legatum ad oppugnationem Massiliæ relinquit. Dum hæc parat atque admi- XXXVII
nistrat, C. Fabium legatum cum legionibus tribus, quas Narbone, circumque ea loca, hiemandi caussa, disposuerat, in Hispaniam præ-
mittit: celeriterque Pyrenæos saltus occupari 2
iubet, qui eo tempore ab L. Afranio legato præsidiis tenebantur. legiones reliquas, quæ lon-
gius hiemabant, subsequi iubet. Fabius, vt 3
erat imperatum, adhibita celeritate, præsidium ex saltu deiecit, magnisque itineribus ad exerci-
tum Afranii contendit. Aduentu Vibullii XXXVIII
Rufi, quem a Pompeio missum in Hispaniam, demonstratum est, Afranius & Petreius, & Varro, legati Pompeii, quorum vnus III legionibus Hispaniam citeriorem, alter a saltu Castulonensi ad Anam II legionibus, tertius ab Ana Vettonum agrum Lusitaniamque pari numero legionum obtinebat, officia inter se partiun-

CAP. XXXVIII. 1 *missum in Hispaniam demonstratum est*] supra cap. 34. Is Vibullius Corfinii captus fuerat, c. 23. & postea in Hispania etiam captus, lib. III, cap. 10.

a saltu Castulonensi] in Hispania citeriore, prope vlterioris limitem est oppidum *Castulo* supra Bætim fluuium, a quo saltus nominatur, aliquoties etiam a Liuio memoratus, XXVI, 20, & XXVII, 20.

ab Ana Vettonum agrum] Anas fluuius Bæticam finiens a borea & occasu: Vettones, populus Lusitaniæ, ad citeriorem Hispaniam vergens.

2 tiuntur; vt Petreius ex Lusitania per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium proficiscatur; Varro cum iis, quas habebat, legionibus omnem
3 vlteriorem Hispaniam tueatur. his rebus constitutis, equites, auxiliaque toti Lusitaniæ a Petreio; Celtiberis, Cantabris, barbarisque omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur. quibus coactis, celeriter Petreius
4 per Vettones ad Afranium peruenit. constituunt communi consilio, bellum ad Ilerdam, propter ipsius loci opportunitatem, gere-
XXXIX re. Erant, vt supra demonstratum est, legiones Afranii III, Petreii II, præterea scutati citerioris prouinciæ, & cetratæ vlterioris Hispaniæ cohortes circiter LXXX, equitum
2 vtriusque prouinciæ circiter v millia. Cæsar legiones in Hispaniam præmiserat, ad VI millia auxilia peditum, equitum III millia, quæ omnibus superioribus bellis habuerat, & parem ex Gallia numerum, quem ipse parauerat, nominatim ex omnibus ciuitatibus, nobilissimo & fortissimo quoque euocato. hinc optimi generis hominum ex Aquitanis montanisque, qui Gal-
3 liam prouinciam attingunt. Audierat Pompe-

CAP. XXXIX. 1 *cetratæ legiones*] Vide infra cap. 48 sect. 7.

2. *Cæsar legiones in Hispaniam præmiserat*] quatuor numero: duabus. C. Fabius, iam tum in Gallia legatus *lib.* v. 24 præerat; ceteris L. Plancus. Vide c. 40. quod iam subsequitur.

qui Galliam prouinciam attingunt] prouinciam Romanam, quæ ad Garumnam vsque patebat, Tolosates quoque comprehendens.

peium per Mauretaniam cum legionibus iter in
Hispaniam facere, confestimque esse ventu-
rum. simul a tribunis mil. centurionibusque mu-
tuas pecunias sumpsit, has exercitui distribuit.
quo facto, duas res consecutus est, quod pi- 4
gnore animos centurionum deuinxit, & largi-
tione redemit militum voluntates. Fabius XL
finitimarum ciuitatum animos litteris nuntiis-
que tentabat. in Sicore flumine pontes effecerat
duos, inter se distantes millia passuum IV, his
pontibus pabulatum mittebat; quod ea, quæ
citra flumen fuerant, superioribus diebus con-
sumpserat. Hoc idem fere, atque eadem de 2
caussa, Pompeiani exercitus duces faciebant;
crebroque inter se equestribus prœliis contende-
bant. huc cum quotidiana consuetudine con- 3
gressæ pabulatoribus præsidio proprio legiones
Fabianæ II flumen transissent; impedimenta-
que & omnis equitatus sequeretur; subito, vi
ventorum, & aquæ magnitudine, pons est in-
terruptus, & reliqua multitudo equitum inter-
clusa. quo cognito a Petreio & Afranio, ex 4
aggere atque cratibus, quæ flumine ferebantur;
ce-

CAP. XL. 1 *Fabius*] vide cap. 39, sect. 2 notata. Adde infra sect. 4, & Hirt. VIII, 24.

3. *congressæ pabulatoribus præsidio proprio*] Multis prima & vltima voces suspectæ, illam *progressæ* legentes; hanc tollentes. At D. Voss. *congressæ* interpretatur, simul egressæ: & *proprio* mutat in *propere*.

vi ventorum] Pantagathus sic primus emendauit: quod Vossius amplexus est. Vet. lib. *iumentorum*; peius recentes, *vi iumentorum*.

celeriter ponte Afranius, quem oppido castris-
que coniunctum habebat, legiones IV, equita-
tumque omnem transiecit, duabusque Fabianis
5 occurrit legionibus. cuius aduentu nuntiato,
L. Plancus, qui legionibus præerat, necessaria
re coactus, locum capit superiorem; diuersam-
que aciem in duas partes constituit, ne ab equi-
6 tatu circumueniri possit. Ita, congressus im-
pari numero, magnos impetus legionum equi-
7 tatusque sustinet. Commisso ab equitibus prœ-
lio, signa II legionum procul ab vtrisque con-
spiciuntur; quas C. Fabius vlteriore ponte sub-
sidio nostris miserat; suspicatus fore id, quod
accidit, vt duces aduersariorum occasione & be-
neficio fortunæ ad nostros opprimendos vteren-
tur: quarum aduentu prœlium dirimitur, ac
XLI suas vterque legiones reducit in castra. Eo
biduo Cæsar cum equitibus DCCCC, quos sibi
præsidio reliquerat, in castra peruenit. Pons,
qui fuerat tempestate interruptus, neque erat
2 refectus. hunc noctu perfici iussit. Ipse, co-
gnita locorum natura, ponti castrisque præsidio
VI cohortes reliquit, atque omnia impedimen-
ta: & postero die omnibus copiis, triplici in-
structa acie, ad Ilerdam proficiscitur; & sub
castris Afranii constitit: &, ibi paullisper sub
armis moratus, facit æquo loco pugnandi
po-

CAP. XLI. 2 *ad Ilerdam proficiscitur*] Eius vrbis opportunitatem supra cap. 38 extr. laudauit. Citerioris Hispaniæ est inter Sicorim & Cingam amnes, qui post mixti in Iberum inferuntur. Adde c. 45 sect. 2.

poteſtatem. poteſtate facta, Afranius copias edu-
cit, & in medio colle ſub caſtris conſtitit. Cæ- 3
ſar, vbi cognouit, per Afranium ſtare, quo
minus prœlio dimicaretur, ab infimis radici-
bus montis, intermiſſis circiter paſſibus CD, ca-
ſtra facere conſtituit: &, ne in opere faciendo 4
milites repentino hoſtium incurſu exterreren-
tur, atque opere prohiberentur, vallo muniri
vetuit, quod eminere & procul videri neceſſe
erat, ſed a fronte contra hoſtem pedum XV
foſſam fieri iuſſit. prima & ſecunda acie in ar-
mis, vt ab initio conſtituta erat, permanebat.
poſt hos opus in occulto acies tertia faciebat: ſic 5
omne prius eſt perfectum, quam intelligeretur
ab Afranio caſtra muniri. Sub veſperum XLII
Cæſar intra hanc foſſam legiones reducit, atque
ibi ſub armis proxima nocte conquieſcit. poſtero
die omnem exercitum intra foſſam continet: &,
quod longius erat agger petendus, in præſentia
ſimilem rationem operis inſtituit: ſingulaque
latera caſtrorum ſingulis attribuit legionibus
munienda: foſſasque ad eamdem magnitudi-
nem perfici iubet: reliquas legiones in armis
expeditas contra hoſtem conſtituit. Afranius 2
Petreiusque, terrendi cauſſa, atque operis impe-
diendi, copias ſuas ad infimas montis radices
producunt, & prœlio laceſſunt. neque idcir- 3
co Cæſar opus intermittit, confiſus præſidio le-
gionum trium, & munitione foſſæ. illi non 4
diu commorati, nec longius ab infimo col-
le progreſſi, copias in caſtra reducunt. III 5
die Cæſar vallo caſtra communit: reliquas co-
hor-

hortes, quas in superioribus castris reliquerat, impedimentaque ad se transduci iubet.

XLIII Erat inter oppidum Ilerdam & proximum collem, vbi castra Petreius atque Afranius habebant, planities circiter passuum CCC. atque in hoc fere medio spatio tumulus erat paullo editior: quem si occupasset Cæsar, & communisset, ab oppido, & ponte, & commeatu omni, quem in oppidum contulerant, se interclusurum aduersarios confidebat. 3 hoc sperans, legiones III ex castris educit, acieque in locis idoneis instructa, vnius legionis antesignanos præcurrere, atque occupare eum tumulum iubet. 4 qua re cognita, celeriter, quæ in statione pro castris erant, Afranii cohortes, breuiore itinere ad eumdem occupandum locum mittuntur. 5 contenditur prœlio, &, quod prius in tumulum Afraniani venerant, nostri repelluntur, atque, aliis submissis præsidiis, terga vertere, seque ad signa legionum recipere coguntur.

XLIV Genus erat pugnæ militum illorum, vt magno impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere seruarent, rari dispersique pugnarent: 2 si premerentur, pedem referre, & loco excedere, non turpe existimarent, cum Lusitanis reliquisque barbaris genere quodam pu-

CAP. XLIII. 1 *planities circiter p.* CCC] Fuluii Vrsini codex *planitia*, quod antiquum dicit & lapidem suo tempore extra Capenam portam refert, CLIVOM MARTIS IN PLANITIAM REDIGENDVM. qua forma & Vitruuius vsus est. Hoc loco imitati Iungerman, Montanus, Goduinus. At vet. lib. Venet. & Basil. & Gryphius *planities*.

dſuefacti; quod fere fit, quibus quis- 3
ocis miles inueterauerit, vti multum
:gionum conſuetudine moueatur. hæc 4
ıtio noſtros perturbat, inſuetos huius
›ugnæ. circumiri enim ſeſe ab aperto la-
ocurrentibus ſingulis, arbitrabantur:
n ſuos ordines ſeruare, neque ab ſignis
e, neque ſine graui cauſſa eum locum,
:perant, dimitti cenſuerant oportere.
perturbatis anteſignanis, legio, quæ in 5
ı conſtiterat, locum non tenuit, atque
imum collem ſeſe recepit. Cæſar, XLV
nni acie perterrita, quod præter opinio-
nſuetudinemque acciderat, cohortatus
;ionem IX ſubſidio ducit: hoſtem in-
n atque acriter noſtros inſequentem
it, rurſusque terga vertere, ſeque ad
n Ilerdam recipere, & ſub muro conſi-
;it. ſed IX legionis milites elati ſtudio, 2
:ire acceptum detrimentum volunt, te-
ecuti fugientes, in locum iniquum pro-
tur, & ſub montem, in quo erat oppi-
›ſitum, ſuccedunt. hinc ſe recipere 3
lent, rurſus illi ex loco ſuperiore no-
:mebant. præruptus locus erat, vtra- 4
parte directus; ac tantum in latitudi-
tebat, vt tres inſtructæ cohortes eum
xplerent, & neque ſubſidia a lateribus
, neque equites laborantibus vſui eſſe.
ab oppido autem decliui faſtigio ver- 5
in longitudinem paſſuum circiter CD.
ris erat receptus; quod eo, incitati ſtu-
dio,

6 dio, inconsultius processerant. hoc pugnabatur loco, & propter angustias iniquo, &, quod sub ipsis radicibus montis constiterant, vt nullum frustra telum in eos mitteretur: tamen virtute & patientia nitebantur, atque omnia
7 vulnera sustinebant. Augebantur illis copiæ; atque ex castris cohortes per oppidum crebro submittebantur, vt integri defessis succederent. hoc idem Cæsar facere cogebatur: vt, summissis in eumdem locum cohortibus, defessos recipe-
XLVI ret. Hoc cum esset modo pugnatum continenter horis v, nostrique grauius a multitudine premerentur, consumptis omnibus telis, gladiis districtis, impetum aduersus montem in cohortes faciunt, paucisque deiectis, reliquos
2 sese conuertere cogunt. submotis sub murum cohortibus, ac non nulla parte propter terrorem in oppidum compulsis, facilis est nostris rece-
3 ptus datus. Equitatus autem noster ab vtroque latere, etsi deiectis atque inferioribus locis constiterat, tamen in summum iugum virtute connititur, atque inter duas acies perequitans, commodiorem ac tutiorem nostris receptum
4 dat. ita vario certamine pugnatum est. nostri in primo congressu circiter LXX ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis XIV, qui, propter eximiam virtutem, ex inferioribus or-

CAP. XLVI. 4 *ex primo hastato*] Ita veteres libri: Gryphius autem *primus hastatus*, quod clarum est, & centurio subauditur. An autem ex MSS codd. habuerit, incertum. Lipsio inepta est *ex* vocula, quasi errore nata ex nota seu signo *centurionis*: le-

ordinibus in eum locum peruenerat; vulne- 5
rantur amplius DC. Ex Afranianis interficiun-
tur T. Cæcilius, primi pili centurio, &, præter
eum, centuriones IV: milites amplius CC. Sed XLVII
hæc eius diei præfertur opinio, vt ſe vtrique ſu-
periores diſceſſiſſe exiſtimarent; Afraniani, 2
quod, cum eſſe omnium iudicio inferiores vi-
derentur, cominus tamen diu ſtetiſſent, & no-
ſtrorum impetum ſuſtinuiſſent, & initio locum
tumulumque tenuiſſent, quæ cauſſa pugnandi
fuerat; & noſtros primo congreſſu terga ver-
tere coegiſſent: noſtri autem, quod iniquo lo- 3
co, atque impari congreſſi numero, V horis
prœlium ſuſtinuiſſent, quod montem gladiis
diſtrictis adſcendiſſent, quod ex loco ſuperiore,
terga vertere aduerſarios coegiſſent, atque in
oppidum compuliſſent. illi eum tumulum, 4
pro quo pugnatum eſt, magnis operibus mu-
nierunt, præſidiumque ibi poſuerunt. Ac- XLVIII
cidit etiam repentinum incommodum biduo,
quo hæc geſta ſunt. tanta enim tempeſtas co-
oritur, vt, numquam illis locis maiores aquas
fuiſſe conſtaret. tum autem ex omnibus 2
montibus nix profluit, ac ſummas ripas flumi-
nis ſuperauit; pontesque ambos, quos C.
Fabius fecerat, vno die interrupit. quæ res 3
magnas difficultates exercitui Cæſaris at-
tulit. Caſtra enim, vt ſupra demonſtratum
eſt,

gitque, *centurio primi haſtati*, ordinis puta. Sed ita etiam præpoſitio ſeruari poteſt, *ex primo haſtato*, ſupple, ordine.

CAP. XLVIII. 3 *vt ſupra demonſtratum*] cap. 41 ſeq.

est, cum essent inter flumina duo, Sicorim & Cingam, spatio millium xxx, neutrum horum transiri poterat; necessarioque omnes
4 his angustiis continebantur. neque ciuitates, quæ ad Cæsaris amicitiam accesserant, frumentum supportare; neque ii, qui pabulatum longius progressi erant, interclusi fluminibus, reuerti; neque maximi comitatus, qui ex Italia Galliaque veniebant, in castra peruenire pote-
5 rant. tempus erat difficillimum quo neque frumenta in herbis erant, neque multum a maturitate aberant: ac ciuitates exinanitæ, quod Afranius pæne omne frumentum ante Cæsaris aduentum Ilerdam conuexerat; reliqui si quid fuerat, Cæsar superioribus diebus consumpse-
6 rat: pecora, quod secundum poterat esse inopiæ subsidium, propter bellum finitimæ ciuita-
7 tes longius remouerant: qui erant pabulandi aut frumentandi caussa progressi, hos leuis armaturæ Lusitani peritique earum regionum cetrati citerioris Hispaniæ, consectabantur, quibus erat procliue, transnare flumen; quod consuetudo eorum omnium est, vt sine vtribus ad
XLIX exercitum non eant. At exercitus Afranii omni-

4. *maximi comitatus, qui*] Comitatus est turba, ad tutius iter faciendum belli temporibus, congregata, maxime vt commeatus in amicorum castra adferrent.

7. *cetrati citerioris Hispaniæ*] CETRA, Seruio definiente in Aen. VII, 732, est *scutum loreum, quo Afri & Hispani vtuntur*. Hinc *cetrati* milites non tantum citerioris Hispaniæ, verum etiam vlterioris *supra cap.* 39 *sect.* 1.

omnium rerum abundabat copia, multum erat frumentum prouisum, & conuectum superioribus temporibus: multum ex omni prouincia comportabatur: magna copia pabuli suppetebat.
harum rerum omnium facultates sine vllo 2
periculo pons Ilerdæ præbebat, & loca trans flumen integra, quo omnino Cæsar adire non poterat.
Eæ permanserunt aquæ dies com- L
plures. conatus est Cæsar reficere pontes: sed nec magnitudo fluminis permittebat, neque ad ripam dispositæ cohortes aduersariorum perfici patiebantur:
quod illis prohibere erat facile, 2
tum ipsius fluminis natura atque aquæ magnitudine, tum quod ex totis ripis in vnum atque angustum locum tela iaciebantur;
atque erat 3
difficile, eodem tempore rapidissimo flumine opera perficere, & tela vitare.
Nuntiatur LI
Afranio, magnos comitatus, qui iter habebant ad Cæsarem, ad flumen constitisse, venerant eo sagittarii ex Rutenis, equites ex Gallia cum multis carris magnisque impedimentis, vt fert Gallica consuetudo.
erant præterea cuiusque ge- 2
neris hominum millia circiter VI cum seruis liberisque: sed nullus ordo, nullum imperium certum, cum suo quisque consilio vteretur, atque omnes sine timore iter facerent, vsu superiorum temporum, atque itinerum licentia.
Erant 3
complures honesti adolescentes, senatorum filii & equestris ordinis: erant legationes ciuitatum: erant

CAP. LI. 2 *vsu superiorum temporum*] Ex aliquot MSS. Vossius correxit editorum *vsi*.

erant legati Cæsaris, hos omnes flumina
4 continebant. ad hos opprimendos cum omni
equitatu, tribusque legionibus Afranius
de nocte proficiscitur, imprudentesque ante-
missis equitibus adgreditur, celeriter tamen
sese Galli equites expediunt, prœliumque
5 committunt. hi, dum pari certamine res geri
potuit, magnum hostium numerum pauci susti-
nuere; sed, vbi signa legionum appropinquare
cœperunt, paucis amissis sese in montes proxi-
6 mos conferunt. hoc pugnæ tempus magnum
attulit nostris ad salutem momentum. nacti
enim spatium, se in loca superiora receperunt.
desiderati sunt eo die sagittarii circiter cc, equi-
tes pauci, calonum atque impedimentorum non
LII magnus numerus. His tamen omnibus an-
nona creuit: quæ fere res inopia non solum
præsentis, sed etiam futuri temporis timore in-
2 grauescere consueuit. Iamque ad denarios L
in singulos modios annona peruenerat, & mili-
3 tum vires inopia frumenti diminuerat; atque
incommoda in dies augebantur, & tam paucis
diebus magna erat rerum facta commutatio, ac
se

4. *antemissis equitibus*] Pluribus libris coniuncte, quasi compositum *antemitto*, vt antepono, antefero. Et Salmasius Solino c. 25 connectit, *minimos antemittunt*. Et Agrariæ scriptores sæpe *arbores antemissas* memorant, Siculus Flaccus p. 4. 10. 11. Frontinus p. 40. Aggenus p. 45. ed. Gœs. At nostro loco Gryphius diuisit *ante missis*.

CAP. LII. 1 *His tamen omnibus*] Gryphius addidit *incommodis*, quod deest ceteris: & forsan glossema est, interpretationis loco, cui aptum est, adiectum.

ſe fortuna inclinauerat, vt noſtri magna inopia neceſſariarum rerum confli&tarentur; illi omnibus abundarent rebus, ſuperioresque haberentur. Cæſar iis ciuitatibus, quæ ad eius amici- 4
tiam acceſſerant, quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad longinquiores ciuitates dimittebat: ipſe præſentem inopiam, quibus poterat ſubſidiis, tutabatur. Hæc Afranius, Petreiusque, & eorum LIII
amici, pleniora etiam atque vberiora, Romam ad ſuos perſcribebant. multa rumor fingebat, 2
vt pæne bellum confectum videretur. Quibus litteris nuntiisque Romam perlatis, magni domum concurſus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebant. multi ex Italia ad Cn. Pompe- 3
ium proficiſcebantur; alii, vt principes talem nuntium attuliſſe; alii, ne euentum belli exſpectaſſe, aut ex omnibus nouiſſimi veniſſe viderentur. Cum in his anguſtiis res eſſet; atque LIV
omnes viæ ab Afranianis militibus equitibusque obſiderentur; nec pontes perfici poſſent; imperat militibus Cæſar, vt naues faciant, cuius generis eum ſuperioribus annis vſus Britanniæ docuerat. Carinæ primum ac ſtatumina ex 2
leui materia fiebant: reliquum corpus nauium, viminibus contextum, coriis integebatur. has 3
per-

CAP. LIII. 2 *magni domum concurſus ad Afr.*] Variæ ſententiæ de voce *domum*. Bononius Taruiſinus & Faernus *demum* legunt. Non placet, inquit Voſſius: licet in Gryphiano id laudet Manutius. Hotmannus *ad domum Afranii*. D. Voſſius vel *domo*, vel *hominum* aut *omnium*.

perfectas carris iunctis deuehit noctu millia passuum a castris XXII, militesque his nauibus flumen transportat; continentemque ripæ col-
4 lem improuiso occupat. hunc celeriter, prius quam ab aduersarius sentiatur, communit. huc legionem postea transducit; atque ex vtraque parte pontem institutum perficit biduo. Ita comitatus, & quæ frumenti caussa processerant, tuto ad se recipit, & rem frumentariam expedi-
LV re incipit. Eodem die equitum magnam partem flumen transiecit; qui inopinantes pabulatores, & sine vllo dissipatos timore adgressi, quam maximum numerum iumentorum atque
2 hominum intercipiunt: cohortibusque cetratis subsidio missis, scienter in duas partes sese distribuunt; alii, vt prædæ subsidio sint; alii, vt venientibus resistant, atque eos propellant:
3 vnamque cohortem, quæ temere ante ceteras extra aciem procurrerat, seclusam a reliquis circumueniunt, atque interficiunt; incolumesque cum magna præda eodem ponte in castra re-
LVI uertuntur. Dum hæc ad Ilerdam geruntur, Massilienses, vsi L. Domitii consilio, naues longas expediunt, numero XVII, quarum erant XI
2 tectæ. multa huc minora nauigia addunt, vt ipsa multitudine nostra classis terreatur: magnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus supra demonstratum est, im-

CAP. LIV. 4 *Ita comitatus*] Supra cap. 48, sect. 4. cap. 51 sect. 1.

CAP. LVI. 2 *Albicorum, de quibus supra*] supra cap. 34 sect. 4 huius libri.

imponunt: atque hos præmiis pollicitationibusque incitant. certas ſibi depoſcit naues Domi- 3
tius, atque has colonis paſtoribusque, quos ſecum adduxerat, complet. ſic, omnibus rebus inſtructa claſſe, magna fiducia ad noſtras naues procedunt, quibus præerat D. Brutus. hæ ad inſulam, quæ eſt contra Maſſiliam, ſtationes obtinebant. Erat multo inferior numero LVII
nauium Brutus: ſed delectos ex omnibus legionibus fortiſſimos viros anteſignanos, centuriones Cæſar ei claſſi attribuerat, qui ſibi id muneris depopoſcerant. ii manus ferreas at- 2
que harpagones parauerant; magnoque numero pilorum, tragularum, reliquorumque telorum, ſe inſtruxerant. ita, cognito hoſtium aduentu, ſuas naues ex portu educunt, cum Maſſilienſibus confligunt. pugnatum vtrim- 3
que eſt fortiſſime atque acerrime; neque multum Albici noſtris virtute cedebant, homines aſperi & montani, exercitati in armis: at- 4
que ii modo digreſſi a Maſſilienſibus, recentem eorum pollicitationem animis continebant; paſtoreſque indomiti, ſpe libertatis excitati, ſub oculis domini ſuam probare operam ſtudebant. Ipſi Maſſilienſes, & celeritate na- LVIII
uium, & ſcientia gubernatorum confiſi, noſtros eludebant, impetuſque eorum excipiebant: &, quoad licebat latiore ſpatio, producta longius acie circumuenire noſtros, aut pluribus nauibus ado-

CAP. LVII. 2 *harpagones*] Supra lib. VII Belli Gall. c. 81. ſect. 1.

[illegible] singulas, aut remos transcurrentes detergere, si possent, contendebant; cum propius [illegible] ventum, ab scientia gubernatorum atque [illegible] ad virtutem montanorum [illegible] Nostri [illegible] minus exer[illegible] peritis guber[illegible] repente ex onera[illegible] producti, neque dum [illegible] armamentorum cognitis, [illegible] & tarditate nauium im[illegible] enim subito ex humida [illegible] eundem vsum celeritatis habe[illegible] dum locus cominus pugnandi [illegible] animo singulas binis nauibus [illegible]: atque iniecta manus ferrea, & re[illegible] que naue, diuersi pugnabant, atque [illegible] naues transcendebant; &, magno [illegible] Albicorum & pastorum interfecto, par[illegible] nauium deprimunt; non nullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compel[illegible] Eo die naues Massiliensium cum iis, quæ [illegible] captæ, intereunt IX. Hoc primum Cæsari ad Ilerdam nuntiatur, simul, perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur: illi, perterriti virtute equitum, minus libere, minus audacter vagabantur. alias, non longo ab castris progressi spatio, vt celerem receptum haberent, angustius pabulabantur: alias, longio-

CAP. LVIII. 1 *remos detergere*] distorquere, infringere, saltem palmulas impetuosa præteruectione decutere.

2 *atque artificiis*] Recentiores ita: vetus liber Bononii Taruis. *artificis*: Grypo. *artificii*.

giore circuitu, custodias stationesque equitum vitabant, aut aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu viso, ex medio itinere, proiectis sarcinis, fugiebant: postremo etiam plures intermittere dies, & praeter consuetudinem omnium, noctu constituerant pabulari. Interim Oscenses & Calagurritani, qui erant cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos, seseque imperata facturos pollicentur. LX
hos Tarraconenses & Lacetani, & Ausetani, & 2
paucis post diebus Illurgauonenses, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur. petit ab his 3
omnibus, vt se frumento iuuent. pollicentur, atque, omnibus vndique conquisitis iumentis, in eastra deportant. transit etiam cohors Illur- 4
gauonensis ad eum, cognito ciuitatis consilio, & signa ex statione transfert. magna celeriter fit commutatio rerum. perfecto ponte, magnis 5
v ciuitatibus ad amicitiam adiunctis, expedita re frumentaria, exstinctis rumoribus de auxiliis legionum, quae cum Pompeio per Mauretaniam venire dicebantur, multae longinquiores ciuitates ab Afranio desciscunt, & Caesaris amicitiam

CAP. LX. 1 *Calagurritani cum Oscensibus*] Haec Calagurris Fibularia, vt P. de Marca Plinii cognomina commutauit, XII M. P. ab Osca distans & sub illius ditione, seu ei adiudicata. Osca autem vrbs nobilis inter Pyrenaeos & Iberum fluuium.

2. *Lacetani*, *Ausitani*] populi Hispaniae sub Pyrenaeis.

Illurgauonenses] quorum Dertosa ad Iberum erat. Liuius XXII, 21 *Ilercaones*; Plinius III, 3 *Ilergaones*, scripserunt.

LXI tiam ſequuntur. Quibus rebus perterritis
animis aduerſariorum, Cæſar, ne ſemper ma-
gno circuitu per pontem equitatus eſſet mitten-
dus, nactus idoneum locum, foſſas pedum xxx
in altitudinem complures facere inſtituit, qui-
bus partem aliquam Sicoris auerteret, vadum-
2 que in eo flumine efficeret. his pæne effectis,
magnum in timorem Afranius Petreiusque
perueniunt, ne omnino frumento pabuloque
intercluderentur, quod multum Cæſar equita-
tu valebat: itaque, conſtituunt ipſi, locis exce-
3 dere,& in Celtiberiam bellum transferre. Huic
conſilio ſuffragabatur etiam illa res, quod ex
duobus contrariis generibus, quæ ſuperiore
bello cum L. Sertorio ſteterant, ciuitates vi-
ctæ nomen atque imperium abſentis time-
bant: quæ in amicitia manſerant Pompeii,
magnis adfectæ beneficiis eum diligebant; Cæ-
ſaris autem in barbaris erat nomen obſcurius.
hinc magnos equitatus magnaque auxilia ex-
ſpectabant, & ſuis locis bellum in hiemem du-
4 cere cogitabant. Hoc inito conſilio, toto flu-
mine Ibero naues conquirere,& Octogeſam ad-
duci iubent. id erat oppidum poſitum ad Ibe-
rum,

CAP. LXI. 2 *in Celtiberiam*] regionem Hiſpaniæ trans Iberum: cuius Bilbilis eſt, Turiaſo, & alia.

3. *duobus contrariis generibus*] generibus hominum, quorum alii Romanis fideles fuerant, alii ſtuduerant Sertorio.

ciuitates victæ] gentes, populi Hiſpaniæ, qui cum Sertorio fecerant.

bellum in hiemem ducere] trahere, prorogare. Adde c. 34 ſect. 2.

rum, milliaque passuum a castris aberat xx. ad eum locum fluminis, nauibus iunctis, pontem imperant fieri: legionesque II flumen Sicorim transducunt: castraque muniunt vallo pedum XII.
LXII Qua re per exploratores cognita, summo labore militum Cæsar continuato diem noctemque opere in flumine auertendo, huc iam rem deduxerat, vt equites, etsi difficulter atque ægre fiebat, possent tamen atque auderent flumen transire;
2 pedites vero tantummodo humeris ac summo pectore exstarent, vt tum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum non impedirentur.
3 sed tamen eodem fere tempore pons in Ibero prope effectus nuntiabatur; & in Sicori vadum reperiebatur.
LXIII Iam vero eo magis illi maturandum iter existimabant. Itaque II auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præsidio relictis, omnibus copiis Sicorim transeunt, & cum II legionibus, quas superioribus diebus transduxerant, castra coniungunt.
2 Relinquebatur Cæsari nihil, nisi vti equitatu agmen aduersariorum male haberet, & carperet. Pons enim ipsius magnum circuitum habebat, vt multo breuiore itinere illi ad Iberum peruenire possent.
3 equites ab eo missi flumen transeunt: & cum de tertia vigilia Petreius atque Afranius castra mouissent, repente sese ad nouissimum agmen ostendunt, &, magna multitudine circumfusa, morari at-

que

CAP. LXII. 3 *pons in Ibero*] pro Pompeianis effectus. *cap.* 61, 4.

LXIV que iter impedire incipiunt. Prima luce, ex superioribus locis, quæ castris Cæsaris erant coniuncta, cernebatur, equitatus nostri prœlio nouissimos illorum premi vehementer, ac non numquam sustineri extremum agmen, atque
2 interrumpi: alias inferri signa, & vniuersarum cohortium impetu nostros propelli, deinde rursus conuersos insequi: totis vero castris milites circulari, & dolere, hostem ex manibus dimitti, bellum non necessario longius duci:
3 centuriones tribunosque militum adire, atque obsecrare, vt per eos Cæsar certior fieret, *ne labori suo neu periculo parceret: paratos esse, sese posse & audere ea transire flumen, qua transductus*
4 *esset equitatus.* quorum studio & vocibus excitatus Cæsar, etsi timebat tantæ magnitudinis flumini exercitum obiicere; conandum tamen
5 atque experiendum iudicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi iubet, quorum aut animus aut vires videbantur susti-
6 nere non posse. hos cum legione vna præsidio castris relinquit: reliquas legiones expeditas educit: magnoque numero iumentorum in

CAP. LXIV. 2 *milites circulari*] P. Victorius V. L. lib. VIII, 13 hanc lectionem ex MSS. restituit: antea in excusis pluribus legebatur *conturbari.* Verbum *Circulari* est cœtus & circulum hominum circumstantium & colloquentium facere. Sic vsus est Cicero in Bruto c. 54.

3. *non necessario*] NON ex Palatino additum.

4. *tantæ magnitudinis flumini*] Sicori: nec dum enim ad Iberum ventum erat. vide mox cap. 68 sect. 2. & c. 69 extr.

in flumine supra atque infra constituto, transducit exercitum. pauci ex his militibus, vi fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur ac subleuantur: interiit tamen nemo. transducto incolumi exercitu, copias instruit, triplicemque aciem ducere incipit. at tantum fuit in militibus studium, vt, millium VI addito ad vadum circuitu, magnaque fluminis mora interposita, eos, qui de tertia vigilia exissent, ante horam diei IX consequerentur. Quos vbi Afranius procul visos cum Petreio conspexit, noua re perterritus, locis superioribus constitit, aciemque instruit. Cæsar in campis exercitum reficit, ne defessum prœlio obiiciat. rursus conantes progredi insequitur, & moratur. illi necessario maturius, quam constituerant, castra ponunt. suberant enim montes, atque a millibus passuum V itinera difficilia atque angusta excipiebant. Hos intra montes se recipiebant, vt equitatum effugerent Cæsaris, præsidiisque in angustiis collocatis, exercitum itinere prohiberent: ipsi sine periculo ac timore Iberum copias transducerent, quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum. sed totius diei pugna atque itineris labore defessi, rem in posterum diem distulerunt. Cæsar quoque in proximo colle castra ponit. Media circiter nocte iis, qui, adaquandi caussa, longius a castris processerant, ab equitibus correptis, fit ab

Margin: 7 (beside "cit exercitum."), 8 (beside "ducere incipit."), LXV (beside "diei IX consequerentur. Quos vbi Afra-"), 2 (beside "aciemque instruit."), 3 (beside "illi necessario"), 4 (beside "angusta excipiebant."), 5 (beside "prohiberent:"), LXVI (beside "que in proximo colle castra ponit. Media").

8. *millium* VI] veteres libri adiiciunt *ad iter*: quod Ciacconius abundare censuit; quem omnes recentiores secuti sunt.

ab his certior Cæsar, duces aduersariorum si-
2 lentio copias castris educere. Quo cognito, signum dari iubet, & vasa militari more conclamari. illi, exaudito clamore, veriti, ne noctu, impediti, sub onere confligere cogerentur, aut ne ab equitatu Cæsaris in angustiis tenerentur, iter
3 supprimunt, copiasque in castris continent. postero die Petreius cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca proficiscitur. hoc idem fit ex castris Cæsaris. mittitur L. Decidius Saxa,
4 cum paucis, qui loci naturam perspiciat. vterque idem suis renuntiat: v millia passuum proxima intercedere itineris campestris: inde excipere loca aspera & montosa: qui prior has angustias occupauerit, ab hoc hostem prohibe-
LXVII ri, nihil esse negotii. Disputatur in concilio a Petreio & Afranio, & tempus profectionis quæritur. plerique censebant, *vt noctu iter facerent: posse prius ad angustias veniri, quam*
2 *sentirentur. alii, quod pridie noctu conclamatum esset in castris Cæsaris, argumenti sumebant loco, non posse clam exiri, circum-*

CAP. LXVI. 2 *vasa conclamari*] clamari & edici, vt impedimenta colligantur, & itinere transmoueantur. quod & simpliciter *conclamari* dicitur c. 67, & infra lib. III, 75. Strategema laudauit Frontinus I, 8, sect. 9.

ne ab equitatu in angustiis tenerentur] detinerentur, circumfusi Cæsaris equitatu *cap.* 67 *sect.* 2. Io. Freinshemius Indice Curt. in v. *obteri* mauult in Cæsaris loco *tererentur*, quemadmodum Curt. IV, 14 est *angustiis equorum obteri.* Vet. lib. praue *tuerentur*, quod in vtrumque pari facilitate mutari potest.

cumfundi noctu equitatum Cæsaris, atque omnia loca atque itinera obsideri: *nocturnaque prælia esse vitanda, quod perterritus miles in ciuili dissensione, timori magis, quam religioni, consulere consueuerit:* 3
at lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum mil. & centurionum præsentiam adferre, quibus rebus coerceri milites, & in officio contineri soleant. 4
quare omni ratione esse interdiu perrumpendum: etsi, aliquo accepto detrimento; tamen summa exercitus salua, locum, quem petant, capi posse. 5
Hæc vicit in concilio sententia; & prima luce postridie constituunt proficisci.

LXVIII Cæsar, exploratis regionibus, albente cælo, omnes copias castris educit; magnoque circuitu, nullo certo itinere exercitum ducit. namque itinera, quæ ad Iberum atque Octogesam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur. 2
ipsi erant transcendendæ valles maximæ ac difficillimæ, saxa multis locis prærupta iter impediebant: vt arma per manus necessario transderentur, militesque inermes, subleuatique alii ab aliis, magnam partem itineris conficerent. 3
sed hunc laborem recusabat nemo, quod eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere, & frumento prohibere potuissent.

LXIX Ac primo Afraniani milites, visendi caussa, læti ex castris procurrebant, contumeliosisque vocibus prosequebantur, *necessarii victus inopia coactos fugere, atque ad Ilerdam reuerti.* erat enim iter a proposito diuersum, contrariamque in partem iri videbatur.

2 tur. Duces vero eorum ſuum conſilium laudibus ferebant, quod ſe caſtris tenuiſſent. multumque eorum opinionem adiuuabat, quod ſine iumentis impedimentisque ad iter profectos videbant, vt, non poſſe diutius inopiam ſuſti-
3 nere, confiderent. ſed, vb paullatim retorqueri agmen ad dextram conſpexerunt, iamque primos ſuperare regionem caſtrorum animaduerterunt, nemo erat adeo tardus, aut fugiens laboris, quin ſtatim caſtris exeundum atque oc-
4 currendum, putaret. Conclamatur ad arma, atque omnes copiæ, paucis præſidio relictis cohortibus, exeunt, rectoque ad Iberum itinere
LXX contendunt. Erat in celeritate omne poſitum certamen, vtri prius anguſtias montesque occuparent: ſed exercitum Cæſaris viarum difficultates tardabant; Afranii copias equitatus
2 Cæſaris inſequens morabatur. res tamen ab Afranianis huc erat neceſſario deducta, vt, ſi priores montes, quos petebant, attigiſſent, ipſi periculum vitarent, impedimenta totius exercitus, cohortesque in caſtris relictas ſeruare non poſſent, quibus intercluſis exercitu Cæſaris, au-
3 xilium ferri nulla ratione poterat. confecit prior iter Cæſar, atque ex magnis rupibus nactus planitiem, in hac contra hoſtem aciem inſtruit. Afranius, cum ab equitatu nouiſſimum agmen premeretur, & ante ſe hoſtem videret, col-
4 lem quemdam nactus, ibi conſtitit. ex eo loco IV cetratorum cohortes in montem, qui erat in con-

CAP. LXX. 3 *ex magnis rupibus nactus planitiem*] post rupes, peruulsis rupibus. Vide Gronov. Obs. IV, 20.

ſpectu omnium excelſisſimus, mittit. hunc
;no curſu concitatos iubet occupare, eo con-
, vti ipſe eodem omnibus copiis contende-
&, mutato itinere, iugis Octogeſam per-
ret. hunc cum obliquo itinere cetrati pe- 5
it, conſpicatus equitatus Cæſaris, in co-
es impetum facit: nec minimam partem
oris equitum vim cetrati ſuſtinere potue-
, omnesque ab his circumuenti, in conſpe-
triusque exercitus interficiuntur. Erat LXXI
ſio bene gerendæ rei. neque vero id Cæſa-
fugiebat, tanto ſub oculis accepto detri-
to, perterritum exercitum ſuſtinere non
:, præſertim circumdatum vndique equi-
, cum in loco æquo atque aperto conflige-
:. idque ex omnibus partibus ab eo flagita-
r. Concurrebant legati, centuriones, tri- 2
que militum, *ne dubitaret prælium commit-*
; omnium eſſe militum paratiſſimos animos;
nianos contra multis rebus ſui timoris ſigna 3
ſe, quod ſuis non ſubueniſſent, quod de colle
lecederent, quod vix equitum incurſus ſuſti-
it, collatisque in vnum locum ſignis conferti,
e ordines neque ſigna ſeruarent: quod ſi 4
ıitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo
ugnandi facultatem, quod certe inde dece-
um eſſet Afranio, nec ſine aqua permanere
:. Cæſar in eam ſpem venerat, ſe, ſine LXXII
a & ſine vulnere ſuorum, rem conficere
; quod re frumentaria aduerſarios inter-
ſet. *cur, etiam ſecundo prælio, aliquos* 2
s amitteret? cur vulnerari pateretur optime

me-

meritos de se milites? cur denique fortunam periclitaretur? præsertim cum non minus esset imperatoris, consilio superare, quam gladio.
3 mouebatur etiam misericordia ciuium, quos interficiendos videbat: quibus saluis atque incolumibus, rem obtinere malebat. hoc consi-
4 lium Cæsaris a plerisque non probabatur. Milites vero palam inter se loquebantur; *quoniam talis occasio victoriæ dimitteretur, etiam cum vellet Cæsar, sese non esse pugnaturos:* ille in sua sententia perseuerat; & paullum ex eo loco di-
5 greditur, vt timorem aduersariis minuat. Petreius atque Afranius, oblata facultate, in castra sese referunt. Cæsar, præsidiis montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quam proxime potest hostium castris castra commu-
LXXIII nit. Postero die duces aduersariorum perturbati, quod omnem rei frumentariæ fluminisque Iberi spem amiserant, de reliquis rebus con-
2 sultabant. erat vnum iter, Ilerdam si reuerti vellent; alterum, si Tarraconem peterent. hæc consiliantibus eis, nuntiatur, aquatores ab
3 equitatu premi nostro. qua re cognita, crebras stationes disponunt equitum, & cohortium alariarum, legionariasque interiiciunt cohortes, vallumque ex castris ad aquam ducere in-

CAP. LXXIII. 2 *hæc consiliantibus eis*] consilia agitantibus: vt supra cap. 19.

3. *cohortium alariarum*] auxiliarium, distinctarum a legionariis, etiam infra c. 83. *Alariæ* dictæ, quia legionem seu legionarias cohortes, tamquam alæ, tegerent. In alis vero auxiliares tam equites quam cohortes militabant.

incipiunt; vt intra munitionem & sine timore & sine stationibus aquari possent, id opus inter se Petreius atq. Afranius partiuntur: ipsique, perficiendi operis caussa, longius progrediuntur. Quorum discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, vulgo procedunt; & quem quisque in castris notum aut municipem habebat, conquirit atq. vocat. primum agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis pridie pepercissent; eorum se beneficio viuere: deinde imperatoris fidem quærunt, rectene se illi sint commissuri, & quod non ab initio fecerint; armaque cum hominibus necessariis & consanguineis contulerint, conqueruntur. His prouocati sermonibus, fidem ab imperatore de Petreii & Afranii vita petunt, ne quod in se scelus concepisse, neu suos prodidisse videantur. quibus confirmatis rebus, se statim signa translaturos confirmant, legatosque de pace primorum ordinum centuriones ad Cæsarem mittunt. Interim alii suos in castra, inuitandi caussa, adducunt; alii ab suis adducuntur, adeo, vt vna castra iam facta ex binis viderentur, compluresque tribuni militum & centuriones ad Cæsarem veniunt, seque ei commendant. hoc idem fit a principibus Hispaniæ, quos illi euocauerant, & secum in castris habebant obsidum loco: ii suos notos hospitesque quærebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Cæsarem. Afranii etiam filius adolescens, de sua & parentis sui salute, cum Cæsare per Sulpicium legatum, agebat. erant plena

LXXIV (beside "Quorum"); 2 (beside "primum agunt"); 3 (beside "His prouocati"); 4 (beside "Interim"); 5 (beside "hoc idem"); 6 (beside "Afranii etiam"); 7 (beside "erant plena")

lætitia & gratulatione omnia, eorum, qui tanta pericula vitasse;|& eorum qui sine vulnere tantas res confecisse videbantur, magnumque fructum suæ pristinæ lenitatis omnium iudicio Cæsar ferebat; consiliumque eius a cunctis probabatur.

LXXV Quibus rebus nuntiatis Afranio, ab instituto opere discedit, seque in castra recipit; sic paratus, vt videbatur, vt, quicumque accidisset
2 casus, hunc quieto & æquo animo ferret. Petreius vero non deserit sese; armat familiam; cum hac & prætoria cohorte cetratorum, barbarisq. equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suæ custodiæ caussa habere consueuerat, improuiso ad vallum aduolat; colloquia militum interrumpit, nostros repellit ab castris, quos depre-
3 hendit, interficit. reliqui coeunt inter se, &, repentino periculo exterriti, sinistras sagis inuoluunt, gladiosque distringunt, atque ita se a cetratis equitibusque defendunt, castrorum propinquitate confisi; seque in castra recipiunt, & ab iis cohortibus, quæ erant in statione ad portas, defenduntur.

LXXVI Quibus rebus confectis, flens Petreius manipulos circuit, militesque appellat; neu se, neu Pompeium absentem, imperatorem suum, aduersariis ad supplicium transdant, obsecrat. fit celeriter
2 concursus in prætorium. Postulant, vt iurent omnes, se exercitum ducesque non deserturos, neque prodituros; neque sibi separatim a re-
3 liquis consilium capturos. Princeps in hæc ver-

Cap. LXXV. 2 *armat familiam*] famulos, libertos, colonos. *Voss.*

verba iurat: ipſe ad idem iusiurandum adigit
Afranium. ſubſequuntur tribuni militum, cen-
turionesque. centuriatim producti milites 4
idem iurant: edicunt, penes quem quisque ſit
miles Cæſaris, vt producatur. productos palam
in prætorio interficiunt. ſed plerique, quos ce-
perant, celant; noctuque per vallum emittunt.
ſic terror oblatus a ducibus, credulitas in ſup- 5
plicio, noua religio iurisiurandi, ſpem præſen-
tis deditionis ſuſtulit, mentesque militum con-
uertit, & rem ad priſtinam belli rationem
redegit. Cæſar, qui milites aduerſariorum LXXVII
in caſtra per tempus colloquii venerant, ſum-
ma diligentia conquiri & remitti iubet. ſed 2
ex numero tribunorum militum centurionum-
que non nulli ſua voluntate apud eum re-
manſerunt: quos ille poſtea magno in honore
habuit. centuriones in ampliores ordines, 3
equites Romanos in tribunitium reſtituit ho-
norem. Premebantur Afraniani pabula- LXXVIII
tione, aquabantur ægre, frumenti copiam le-
gionarii non nullam habebant, quod dierum
XXII ab Ilerda frumentum iuſſi erant effer-
re. Cetrati auxiliaresque nullam, quorum 2
erant & facultates ad parandum exiguæ, &
corpora inſueta ad onera portanda. itaque
ma-

CAP. LXXVII. 3 *centuriones in ampliores ordines*] De gradibus centurionum vsque ad principem ſiue primum dictum ſupra.

in tribunitium honorem reſtituit] tribunos militum fecit.

magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarem
3 perfugiebat. In his erat angustiis res: sed ex
propositis consiliis duobus explicitius videbatur
Ilerdam reuerti: quod ibi paullulum frumenti
reliquerant. ibi se reliquum consilium explica-
4 turos confidebant. Tarraco aberat longius:
quo spatio plures rem posse casus recipere intelli-
gebant. hoc probato consilio, ex castris profi-
5 ciscuntur. Cæsar, equitatu præmisso, qui no-
uissimum agmen carperet atque impediret, ipse
eum legionibus subsequitur. nullum intercede-
bat tempus, quin extremi cum equitibus prælia-
LXXIX rentur. Genus erat hoc pugnæ: Expeditæ
cohortes nouissimum agmen claudebant; plu-
2 resque in locis campestribus subsistebant. si
mons erat adscendendus, facile ipsa loci natura
periculum repellebat: quod ex locis superioribus,
qui antecesserant, suos adscendentes protege-
3 bant. cum vallis aut locus decliuis suberat; ne-
que ii, qui antecesserant, morantibus opem ferre
poterant; equites vero ex loco superiore in ad-
4 uersos tela coniiciebant: tum magno erat in
periculo res; tum inquirebant, vt, cum eiusmodi
esset locis appropinquatum, legionum signa
consistere iuberent, magnoque impetu equita-
tum repellerent. eo submoto, repente incita-
to cursu sese in valles vniuersi demitterent, at-
que ita transgressi, rursus in locis superioribus
5 consistere. nam tantum ab equitum suorum
au-

CAP. LXXVIII. 5 *carperet*] vt supra cap. 63. Male qui-
dam *caperet*.

auxiliis aberant, quorum numerum habebant magnum, vt eos, superioribus perterritos prœliis, in medium reciperent agmen, vltroque eos tuerentur: quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæsaris exciperetur.
Tali dum pugnatur modo, lente ac LXXX
paullatim proceditur, crebroque, vt sint auxilio suis, subsistunt, vt tum accidit. millia enim 2
progressi IV, vehementiusque peragitati ab equitatu montem excelsum capiunt: ibique vna fronte contra hostem castra muniunt, neque iumentis onera deponunt. vbi Cæsaris castra 3
posita, tabernaculaque constituta, & dimissos equites pabulandi caussa animaduertere, sese subito proripiunt hora circiter VI eiusdem diei; & spem nacti moræ, discessu nostrorum equitum iter facere incipiunt. qua re anim- 4
aduersa, Cæsar, eductis legionibus, subsequitur, præsidio impedimentis paucas cohortes relinquit: hora X subsequi pabulatores, equitesque reuocari iubet. celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium reuertitur: pugna- 5
tur acriter ad nouissimum agmen, adeo, vt pæne terga conuertant: compluresque milites, etiam non nulli centuriones, interficiuntur. Instabat agmen Cæsaris, atque vniuersum imminebat.
Tum vero neque ad explorandum LXXXI
idoneum locum castris, neque ad progrediendum data facultate, consistunt necessario, & procul ab aqua, & natura iniquo loco, castra ponunt. sed iisdem de caussis Cæsar, 2

quæ supra sunt demonstratæ, prœlio non lacessit, & eo die tabernacula statui passus non est; quo paratiores essent, ad insequendum omnes, siue noctu, siue interdiu erumperent.
3 illi, animaduerso vitio castrorum, tota nocte munitiones proferunt, castraque castris conuertunt. hoc idem postero die a prima luce faciunt, totumque in ea re diem consumunt. sed, quantum opere processerant, & castra protulerant, tanto aberant ab aqua longius, & præsenti
4 malo aliis malis remedia dabantur. prima nocte, aquandi caussa, nemo egreditur ex castris: proximo die, præsidio in castris relicto, vniuersas ad aquam copias educunt; pabulatum
5 emittitur nemo. his eos supplices male haberi Cæsar, & necessariam subire deditionem, quam prœlio decertare, malebat. conatur tamen eos vallo fossaque circumuenire; vt quam maxime repentinas eorum eruptiones demoretur: quo necessario descensuros exi-
6 stimabat. ibi & inopia pabuli adducti, &, quo essent ad iter expeditiores, omnia sarcinaria
LXXXII iumenta interfici iubent. In his operibus consiliisque biduum consumitur: tertio die magna iam pars operis Cæsaris processerat. Illi impediendæ rei, quæ munitionis caussa fiebat, hora circiter IIX signo dato, legiones edu-
2 cunt, aciemque sub castris instruunt. Cæsar ab

CAP. LXXXI. 2 *quæ supra sunt demonstratæ*] cap. 72 huius libri.

3. *castra castris conuertunt*] commutant, vt vertere solum, mutare est. *Voss.*

ab opere legiones reuocat, equitatum omnem
conuenire iubet, aciem instruit. contra opinio-
nem enim militum, famamque omnium, videri
prœlium diffugisse, magnum detrimentum ad-
ferebat. sed eisdem de caussis, quæ sunt cogni- 3
tæ, quo minus dimicare vellet, mouebatur; at-
que hoc etiam magis, quod spatii breuitas,
etiam in fugam coniectis aduersariis, non mul-
tum ad summam victoriæ iuuare poterat. non 4
enim amplius pedum millibus II ab castris ca-
stra distabant. hinc duas partes acies occupa-
bant. tertia vacabat, ad incursum atque impe-
tum militum relicta. si prœlium committere- 5
tur, propinquitas castrorum celerem superatis
ex fuga receptum dabat. Hac de caussa con-
stituerat signa inferentibus resistere, prior
prœlio non lacessere. Acies erat Afraniana LXXXIII
duplex: legio V & III in subsidiis locum ala-
riæ cohortis obtinebat: Cæsaris triplex: sed
primam aciem quaternæ cohortes ex V legio-
ne tenebant. has subsidiariæ ternæ, & rursus 2
aliæ totidem, suæ cuiusque legionis, subseque-
bantur: sagittarii funditoresque media conti-
nebantur acie: equitatus latera cingebat. Ta- 3
li instructa acie, tenere vterque propositum vi-
debatur; Cæsar, vt nisi coactus prœlium non
committeret; ille, vt opera Cæsaris impediret.
producitur tamen res; aciesque ad solis occa-
sum continentur. inde vtrique in castra disce- 4
dunt. Postero die munitiones institutas Cæ-
sar parat perficere; illi vadum fluminis Sico-
ris tentare, si transire possent. Qua re anim- 5

aduersa, Cæsar Germanos leuis armaturæ equitumque partem flumen transiicit, crebrasque in ripis custodias disponit.
LXXXIV Tandem, omnibus rebus obsessi, quartum iam diem sine pabulo retentis iumentis, aquæ, ligni, & frumenti inopia, colloquium petunt; & id si
2 fieri possit, semoto a militibus loco. vbi id a Cæsare negatum, &, palam si colloqui vellent, concessum est; datur obsidis loco Cæsari filius Afranii. venitur in eum locum, quem Cæsar deligit. audiente vtroque exercitu, lo-
3 quitur Afranius: *Non esse aut ipsi, aut militibus succensendum, quod fidem erga imperatorem suum Cn. Pompeium conseruare voluerint: sed satis iam fecisse officio, satisque supplicii tulisse,*
4 *perpessos omnium rerum inopiam: nunc vero, pæne vt feras, circummunitos, probiberi aqua, probiberi egressu, neque corpore dolorem, neque animo ignominiam ferre posse: itaque se victos*
5 *confiteri: orare atque obsecrare, si quis locus misericordiæ relinquatur, ne ad vltimum supplicium progredi necesse habeant.* Hæc quam potest
LXXXV demississime atque subiectissime exponit. Ad ea Cæsar respondit: *Nulli omnium has partes vel querimoniæ, vel miserationis, minus conuenisse: reliquos enim omnes suum officium præstitisse.* se,

CAP. LXXXIV. 4 *pæne vt feras, circummunitos*] Dionys. Vossius restituit, quod in omnibus libris praue legebatur *vt feminas*. Quæ vero feminarum circummunitio? ineptiæ.
prohiberi egressu] Et hanc eidem medelam debemus, cum antea legeretur *ingressu*.

se, qui etiam bona conditione, & loco, & tem- 2
pore aequo, confligere noluerit, vt quam integer-
rima essent ad pacem omnia: exercitum suum,
qui, iniuria etiam accepta, suisque interfectis,
quos in sua potestate habuit, conseruarit & texe-
rit; illius denique exercitus milites, qui per se de
concilianda pace egerint, qua in re omnium suo-
rum vitae consulendum putarunt; sic omnium 3
ordinum partes in misericordia constitisse: ipsos
duces a pace abhorruisse: eos neque colloquii, ne-
que indutiarum iura seruasse, & homines impe-
ritos, & per colloquium deceptos, crudelissime
interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerum- 4
que hominibus nimia pertinacia atque arrogantia
accidere soleat, vti eo recurrant, & id cupidissi-
me petant, quod paullo ante contempserint: ne- 5
que nunc se illorum humilitate, neque aliqua tem-
poris opportunitate postulare, quibus rebus au-
geantur opes suae; sed eos exercitus, quos contra
se multos iam annos aluerint, velle dimitti. ne- 6
que enim VI *legiones alia de caussa missas in*
Hispaniam, septimamque ibi conscriptam, ne-
que tot tantasque classes paratas, neque submissos
duces rei militaris peritos. nihil horum ad pa- 7
candas Hispanias, nihil ad vsum prouinciae proui-
sum, quae, propter diuturnitatem pacis, nullum
auxilium desiderarit. omnia haec iam pridem 8
contra se parari: in se noui generis imperia con-
stitui: vt idem ad portas vrbanis praesideat rebus,
&

CAP. LXXXV. 8 *noua generis imperia*] proconsulare Pompeii imperium, quo liceret illi in Italia ad

& duas bellicosissimas prouincias absens tot annos
9 *obtineat: in se iura magistratuum commutari, ne ex pratura & consulatu, vt semper, sed per paucos probati & electi, in prouincias mittantur: in se ætatis excusationem nihil valere, quod superioribus bellis probati ad obtinendos exercitus euocentur:*
10 *in se vno non seruari, quod sit omnibus datum semper imperatoribus, vt, rebus feliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certe sine ignominia domum reuertantur, exercitumque dimittant.*
11 *Quæ tamen omnia & se tulisse patienter, & esse laturum: neque nunc id agere, vt ab illis abductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit; sed ne illi habeant, quo contra se*
12 *vti possint. proinde, vt esset dictum, prouinciis excederent, exercitumque dimitterent: si id sit factum, nociturum se nemini: hanc vnam atque*
LXXXVI *extremam pacis esse conditionem.* Id vero militibus fuit pergratum & iucundum, vt ex ipsa significatione potuit cognosci; vt, qui aliquid victi incommodi exspectauissent, vltro inde præ-
2 mium missionis ferrent. nam, cum de loco & tempore eius rei controuersia inferretur, & voce, & manibus vniuersi ex vallo, vbi constiterant, significare cœperunt, vt statim dimitterentur, neque, omni interposita fide, firmum
3 esse posse, si in aliud tempus differretur. paucis

---

vrbem manere, & res vrbanas regere, prouinciam per legatos administrare.

9. *ne ex pratura & consulatu*] Et supra cap. 6 huius libri conquestus fuit, *priuatis prouincias decerni.* Vide plura ibi.

cis cum esset in vtramque partem verbis disputa-
tum; res huc deducitur, vt ii, qui habeant do-
micilium aut possessiones in Hispania, statim;
reliqui ad Varum flumen dimittantur: ne quid 4
eis noceretur, neue quis inuitus sacramento di-
cere cogeretur a Cæsare, cauetur. Cæsar LXXXVII
ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur,
se frumentum daturum pollicetur: addit etiam,
vt, quid quisque eorum in bello amiserit, quæ
sint penes milites suos, iis, qui amiserint, resti-
tuatur: militibus, æqua facta æstimatione, pe-
cuniam pro iis rebus soluit. quascumque post- 2
ea controuersias inter se milites habuerant, sua
sponte ad Cæsarem in ius adierunt. Petreius 3
atque Afranius, cum stipendium ab legionibus,
pæne seditione facta, flagitaretur, cuius illi diem
nondum venisse dicerent, Cæsar vt cognosceret,
postulant; eoque vtrique, quod statuit, con-
tenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo 4
biduo dimissa, II legiones suas antecedere, re-
liquas subsequi iussit; vt non longo inter se spa-
tio castra facerent: eique negotio Q. Fufium
Calenum legatum præfecit. hoc eius præ- 5
scri-

CAP. LXXXVI. 3 *ad Varum flumen*] qui Italiam Galliamque sub Alpibus disterminat.

CAP. LXXXVII. 2 *ad Cæsarem in ius adierunt*] Veteres libri, *ad Cæsarem introduxerunt*: posteriores, *intus adierunt*: neutrum bene. Sæpe laudatus Dionys. Vossius, *in ius adierunt*, restituit. Feliciter. Sic Cicero Verrina VI, quæ de Signis est, cap. 65 *Cum ad prætorem in ius adissemus*.

4. *Q. Fusum Calenum*] Fufium legendum, non Fusium,

scripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factum; atque ibi reliqua pars exercitus dimissa est.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO CIVILI LIBER II.

SVMMARIVM LIBRI II.

Massiliæ, vndique artius obsessæ, subsidio cum classe aduenit Nasidius: coniunctaque suæ classe oppidana, infeliciter pugnat cum Cæsariana. Trebonius inauditæ molis machinas ad oppidum exstruit: quibus Massilienses territi inducias petunt: obtentas violant, & *opera Trebonii disiiciunt. quibus festinanter reparatis, denuo de deditione agunt. Interim Varro in vlteriore Hispania dum bellum apparat, ab omnibus desertus in potestatem Cæsaris venit: etiam Massilienses. Curio in Africa primo res prospere gerit: post temerarie prælio decertans, cum toto exercitu cæditur.*

DVM hæc in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas, turres-
2 que ad oppidum agere instituit. vna erat proxima

vt vulgo editur. Multa eius mentio apud Ciceronem in Philippicis, VIII, 4, X, 2, XI, 6, XII, 2, vbi meliores libri *Fufius* habent. Et Dio Cassius lib. XLII p. 191 Κοΐντου Φουφίου Καλήνου ἐπιστρατεύσαντος.

xima portui naualibusque, altera ad partem,
qua eſt aditus [ex Gallia atque Hiſpania ad id
mare, quod adigit] ad oſtium Rhodani. Mas- 3
ſilia enim fere ex tribus oppidi partibus mari ad-
luitur. reliqua quarta eſt, quæ aditum habet
a terra. huius quoque ſpatii pars ea, quæ ad ar-
cem pertinet, loci natura, & valle altiſſima mu-
nita, longam & difficilem habet oppugnatio-
nem. ad ea perficienda opera C. Trebonius 4
magnam iumentorum atque hominum multitu-
dinem ex omni prouincia vocat: vimina mate-
riamque comportari iubet. quibus comparatis
rebus, aggerem in altitudine pedum LXXX ex-
ſtruit. Sed tanti erant antiquitus in II
oppido omnium rerum ad bellum apparatus,
tantaque multitudo tormentorum, vt eorum
vim nullæ contextæ viminibus vineæ ſuſtinere
poſſent. Aſſeres enim pedum XII, cuſpidibus 2
præfixi, atque hi maximis balliſtis miſſi, per IV
ordines cratium in terra defigebantur. itaque, 3
pedalibus lignis coniunctis inter ſe, porticus in-
tegebatur; atque hac agger inter manus profe-
rebatur. antecedebat teſtudo pedum LX, 4
æquan-

CAP. I. 2 *ex Gallia atque Hiſpania ad id*] incluſa vncis verba male ſana ſunt, in quibus aliquid gloſſæ latere videtur.

CAP. II. 1 *contextæ viminibus vineæ*] Hinc & materia & vſus machinarum, quas vineas dixere, intelligitur. Adde, quod ſequitur, cap. 9.

2. *maximis balliſtis miſſi*] Balliſtæ, machinæ iaculatoriæ, quibus non minora tela, ſed trabes vel integræ, vel fiſſæ, id eſt aſſeres, emittebantur. De *aſſeribus trabibus*que videas etiam Tacit. Hiſt. IV, 30.

æquandi loci caussa facta; item ex fortissimis
lignis, inuoluta omnibus rebus, quibus ignis
5 iactus & lapides defendi possent. sed magni-
tudo operum, altitudo muri, atque turrium,
multitudo tormentorum omnem administratio-
nem tardabat. Tum crebræ per Albicos eruptio-
nes fiebant ex oppido, ignesque aggeri & tur-
ribus inferebantur, quæ facile nostri repellebant
milites, magnisque vltro illatis detrimentis, eos,
qui eruptionem fecerant, in oppidum reiicie-
III bant. Interim L. Nasidius, ab Cn. Pompeio
cum classe nauium XVI, in quibus paucæ erant
æratæ, L. Domitio, Massiliensibusque subsidio
missus, freto Siciliæ, imprudente atque inopi-
2 nante Curione, prouehitur. appulsisque Mes-
sanam nauibus, atque inde propter repentinum
terrorem principum ac senatus fuga facta, ex
3 naualibus eorum vnam deducit. Hac adiuncta
ad reliquas naues, cursum Massiliam versus per-
ficit; præmissaque clam nauicula, Domitium
Massiliensesque de suo aduentu certiores facit;
eosque magnopere hortatur, vt rursus cum Bruti
IV classe, additis suis auxiliis, confligant. Mas-
silienses post superius incommodum, veteres
ad eumdem numerum ex naualibus productas
naues refecerant, summaque industria armaue-
2 rant; remigum gubernatorumque magna co-
pia suppetebat: piscatoriasque adiecerant atque
contexerant, vt essent ab ictu telorum remiges
tuti; has sagittariis tormentisque compleue-
3 rant. Tali modo instructa classe, omnium se-
niorum matrum familiæ, virginum precibus &
fle-

fletu excitati, vt extremo tempore ciuitati subuenirent, non minore animo ac fiducia, quam ante dimicauerant, naues conscendunt. Com- 4
muni enim fit vitio naturæ, vt inuisis, latitantibus, atque incognitis rebus magis confidamus, vehementiusque exterreamur, vt tum accidit. Aduentus enim L. Nasidii summa spe & voluntate ciuitatem compleuerat. nacti idoneum 5
ventum, ex portu exeunt, & Tauroenta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidium perueniunt, ibique naues expediunt, rursusque se ad confligendum animo confirmant, & consilia communicant: dextra pars Massiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio. eodem Brutus con- 6
tendit, aucto nauium numero. Nam ad eas, V
quæ factæ fuerant Arelate per Cæsarem, captiuæ Massiliensium accesserant VI. has superioribus refecerat diebus, atque omnibus rebus instruxerat. Itaque, suos cohortatus, quos integros 2
superauissent, vt victos contemnerent, plenus spei bonæ atque animi, aduersus eos proficiscitur. facile erat, ex castris C. Trebonii, atque 3
omni-

CAP. IV. 5 *& Tauroenta, quod est castellum*] quartus casus Græco more, a recto, vt Byzantius chorographus scripsit, *Ταυρόεις, Taurois*: quod nomen Melæ II, 5 Isaacus Vossius reddidit, Ptolemæus *Ταυρόέντιον, Tauroëntium* proxime post Massiliam ab ortu posuit: ex quo Strabonem Casaubonus emendat lib. IV pag. 124, cuius est *Ταυρέντιον*, elisa littera, aut amissa. Itinerarium maritimum, quod Antonini nomen præfert, *Taurentum* XII M. P. a Telone Martio in occasum habet: quod forte etiam *Tauroëntum* legendum est.

omnibus ſuperioribus locis, proſpicere in vrbem, vt omnis iuuentus, quæ in oppido remanſerat, omnesque ſuperioris ætatis, cum liberis atque vxoribus, publicisque cuſtodiis, aut ex muro ad cælum manus tenderent, aut templa deorum immortalium adirent, & ante ſimulacra
4 proiecti, victoriam ab diis expoſcerent. neque erat quisquam omnium, qui non in eius diei caſu ſuarum omnium fortunarum euentum conſiſtere exiſtimaret. nam & honeſti ex iuuentute, & cuiusque ætatis ampliſſimi, nominatim euocati atque obſecrati, naues conſcenderant; vt, ſi quid aduerſi accidiſſet, ne ad conandum quidem ſibi quidquam reliqui fore viderent; ſi ſuperauiſſent, vel domeſticis opibus, vel exter-
VI nis auxiliis de ſalute vrbis confiderent. Commiſſo prœlio, Maſſilienſibus res nulla ad virtutem defuit: ſed memores eorum præceptorum, quæ paullo ante ab ſuis acceperant, hoc animo decertabant, vt nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur; &, quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multo ſe reliquorum ciuium fatum antecedere exiſtimarent; quibus, vrbe capta, eadem eſſet belli
2 fortuna patienda: deductisque noſtris paullatim nauibus, & artificio gubernatorum mobilitati nauium locus dabatur, &, ſi quando noſtri facultatem nacti, ferreis iniectis manibus, nauem religauerant, vndique ſuis laborantibus
3 ſuccurrebant. Neque vero coniuncti Albicis cominus pugnando deficiebant: neque multum cedebant virtute noſtris, ſimul ex minori-

bus

bus nauibus magna vis eminus miſſa telorum, multa noſtris de improuiſo imprudentibus atque impeditis vulnera inferebant. conſpicatæque naues triremes II nauem D. Bruti, quæ 4
ex ſigno facile agnoſci poterat, duabus ex partibus ſeſe in eam incitauerant: ſed tantum, re prouiſa, Brutus celeritate nauis eniſus eſt, vt paruo momento antecederet. illæ adeo gra- 5
uiter inter ſe incitatæ, conflixerunt, vt vehementiſſime vtræque ex concurſu laborarent; altera vero, perfracto roſtro, tota collabefieret. qua re animaduerſa, quæ proximæ ei loco ex 6
Bruti claſſe naues erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterque ambas deprimunt. Sed Naſidianæ naues nulli vſui fue- VII
runt, celeriterque pugna exceſſerunt. non enim has aut conſpectus patriæ, aut propinquorum præcepta ad extremum vitæ periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero na- 2
uium nulla deſiderata eſt: ex Maſſilienſium claſſe V ſunt depreſſæ, IV captæ, I cum Naſidianis profugit. quæ omnes citeriorem Hiſpaniam petiuerunt. at ex reliquis vna præmiſſa 3
Maſſiliam, huius nuntii perferendi gratia, cum iam appropinquaret vrbi, omnis ſeſe multitudo ad cognoſcendum effudit: ac, re cognita, tantus luctus excepit, vt vrbs ab hoſtibus capta eo-

CAP. VI. 4. *quæ ex ſigno facile agnoſci poterat*] Sic libri veteres: recentiores *ex inſigni*.

CAP. VII. I. *conſpectus patriæ*] Bruti MS. & Ven. Benonii, & Gryh. *reſpectus*.

4 eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo segnius ad defensionem vrbis reliqua apparare cœperunt.

VIII Est animaduersum ab legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus magno sibi esse præsidio posse, si pro castello, ac receptaculo, turrim ex latere sub muro fecissent, quam primo ad repentinos incursus humi-
2 lem paruamq. fecerant. huc se referebant: hinc, si qua maior oppresserat vis, propugnabant: hinc ad repellendum & prosequendum hostem pro-
3 currebant. patebat hæc quoquouersus pedes xxx, sed parietum crassitudo pedum v. postea vero, vt est rerum omnium magister vsus, hominum adhibita sollertia, inuentum est, magno esse vsui posse, si hæc esset in altitudinem tur-
IX ris elata. id hac ratione perfectum est. Vbi turris altitudo perducta est ad contabulationem; eamque in parietes instruxerunt ita, vt capita tignorum extrema parietum structura tegerentur; ne quid emineret, vbi ignis hostium ad-
2 hæresceret. hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum passum est, laterculo adstruxerunt: supraque eum locum duo tigna transuersa iniecerunt, non longe ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem, quæ turri tegumento esset futura: supraque ea tigna directo transuersas trabes iniecerunt, easque assibus religaue-
3 runt. has trabes paullo longiores atque eminen-

CAP. IX. 2. *easque assibus religauerunt*] Assibus, siue *axibus*; non asseribus, recentiores, quia mox *con-*

nentiores, qui extremi parietes erant, effecerunt, vt esset, vbi tegumenta præpendere possent, ad defendendos ictus, ac repellendos, dum inter eam contignationem parietes exstruerentur: eamque contabulationem summam lateribus lutoque constrauerunt, ne quid ignis hostium nocere posset: centonesque insuper iniecerunt; ne aut tela, tormentis missa, tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis lateritium discuterent. storias autem ex funibus ancorariis tres, in longitudinem parietum turris, latas IV pedes fecerunt: easque ex III partibus, quæ ad hostes vergebant, eminentibus trabibus circum turrem præpendentes religauerunt. quod vnum genus tegumenti aliis locis erant experti nullo telo neque tormento transiici posse. vbi vero ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu hostium; pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per se ipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere ac tol-

4 (right margin beside "storias autem ex")
5 (right margin beside "vbi vero ea pars turris")

tabulatio vocetur, cui asses, quàm asseres, aptiores: nisi verbum *religare* asseribus magis conuenit. At omnes libri veteres, etiam scriptus Bruti, *asseribus*. Asses autem sunt tabulæ; asseres, trabes fissæ, quales transuersæ in tectis sustinent tegulas. Vide & supra c. 2 sect. 2.

4. *storias autem ex funibus*] vt firmiores essent, ex funibus contexebantur: alias ex iunco aut simili materia. Leuia enim & vilia tegumenta sunt.

5. *pluteos*] machinas, quibus in opere milites tegantur.

prehensionibus] Etiam Prehensio genus machinæ, quo

tollere cœperunt: vbi, quantum storiarum demissio patiebatur, tantum eleuabant. Intra hæc tegumenta abditi, atque muniti parietes lateribus extruebant: rursusque alia prehensione
7 ad ædificandum sibi locum expediebant. vbi tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item vt primo tecta, extremis lateribus instruebant: exque ea contignatione rursus summam contabulationem storiasque eleuabant.
8 ita tuto ac sine vllo vulnere ac periculo VI tabulata extruxerunt: fenestrasque, quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda instruendo reliquerunt.
X Vbi ex ea turri, quæ circum essent, opera tueri se posse confisi sunt; musculum pedum LX longum, ex materia bipedali, quem a turri latericia ad hostium turrem murumque perducerent, facere instituerunt; cuius musculi hæc erat forma: Duæ
2 primum trabes in solo æque longæ, distantes inter se pedes IV, collocantur: inque eis columnellæ pedum in altitudinem V defiguntur.
3 has inter se capreolis molli fastigio coniungunt, vbi tigna, quæ musculi tegendi caussa ponant, collocentur. eo super tigna bipedalia in-

per modum cochleæ tectum vel tignationes subleuantur ac attolluntur.

CAP. X. 1. *musculum pedum* LX *longum*] Musculus, machina itidem ad tegendos milites, quæ hoc loco accurate descripta est.

3. *capreolis inter se coniungunt*] Capreoli, συγκύπται, sunt tigilla hinc atque hinc proclinata inter columellas, vt firment illas ac deuinciant, etiam trabes sustineant.

iniiciunt; eaque laminis clauisque religant. ad 4
extremum musculi tectum, trabesque extremas, quadratas regulas, IV patentes digitos, defigunt; quæ lateres, qui super musculo struantur, contineant. Ita fastigato atque ordinatim 5
structo, vt trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus lutoque musculus, vt ab igne, qui ex muro iaceretur, tutus esset, contegitur. supra 6
lateres coria inducuntur; ne canalibus aqua immissa lateres diluere posset. coria autem, ne rursus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. hoc opus omne, tectum 7
vineis, ad ipsam turrim perficiunt, subitoque, inopinantibus hostibus, machinatione nauali, phalangis subiectis, ad turrim hostium admouent, vt ædificio iungatur. Quo malo per- XI
territi subito oppidani, saxa quam maxima possunt vectibus promouent, præcipitataque muro in musculum deuoluunt. Ictum firmitas materiæ sustinet; &, quidquid incidit, fastigio musculi delabitur. Id vbi vident, mutant 2
consilium: cupas, tæda ac pice refertas, incendunt; easque de muro in musculum deuoluunt. inuolutæ labuntur; delapsæ, ab lateribus, longuriis, furcisque ab opere remouentur. interim sub musculo milites vectibus in- 3
fima saxa turris hostium, quibus fundamenta con-

7. *phalangis subiectis*] Infra lib. III cap. 40 dicit *subiectis scutulis*. Sunt *palangæ*, siue phalangæ, *fustes teretes, qui nauibus subiiciuntur, cum attrahuntur ad pelagus, vel ad litora subducuntur*.

continebantur, conuellunt. Musculus ex turri
lateritia a nostris, telis, tormentisque defendi-
tur: hostesque ex muro ac turribus submo-
uentur: non datur libera muri defendendi
4 facultas. Compluribus iam lapidibus ex ea,
quæ suberat turris, subductis, repentina ruina
pars eius turris concidit, pars reliqua conse-
XII quens procumbebat. Tum hostes, turris
repentina ruina commoti, inopinato malo tur-
bati, deorum ira perculsi, vrbis direptione
perterriti, inermes cum infulis sese porta foras
vniuersi proripiunt; ad legatos atque exerci-
2 tum supplices manus tendunt. Qua noua re
oblata, omnis administratio belli consistit: mi-
litesque auersi a prœlio, ad studium audiendi
3 & cognoscendi feruntur. vbi hostes ad lega-
tos exercitumque peruenerunt, vniuersi se ad
pedes proiiciunt: *orant, vt aduentus Cæsaris*
4 *exspectetur; captam suam vrbem videre, opera*
perfecta, turrem subrutam: itaque a defensione
desistere; nullam exoriri moram posse, quo mi-
nus cum venisset, si imperata non facerent, ad
5 *nutum e vestigio diriperentur. docent, si omni-*
no turris concidisset, non posse milites contineri,
quin

CAP. XII. I. *inermes cum infulis sese porta*] Infulæ capitis velamenta, quibus cum alii, tum, vt hoc loco, supplicantes & pacem petentes vsi sunt. Liuius XXX, 36 *velata infulis ramisque oleæ Carthaginiensium occurrit nauis. decem legati erant principes ciuitatis, missi ad petendam pacem: qui cum ad puppim prætoriæ nauis accessissent, velamenta supplicum porrigentes, orantes, implorantesque fidem & misericordiam Scipionis.*

quin spe prædæ in vrbem irrumperent, vrbemque delerent. Hæc, atque eiusdem generis complura, vt ab hominibus doctis, magna cum misericordia fletuque, pronuntiantur.
Quibus rebus commoti legati, milites XIII
ex opere deducunt, oppugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Indutiarum quodam genere misericordia facto, aduentus Cæsaris exspectatur: nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum: vt re confecta, omnes curam & diligentiam remittunt. Cæsar enim per litte- 2
ras Trebonio magnopere mandauerat, ne per vim oppidum expugnari pateretur; ne grauius permoti milites, & defectionis odio, & contemptione sui, & diutino labore, omnes puberes interficerent. quod se facturos mina- 3
bantur: ægreque tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent: grauiterque eam rem pertulerunt, quod stetisse per Trebonium, quo minus oppido potirentur, videbatur. At XIV
hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis ac doli quærunt, interiectisque aliquot diebus, nostris languentibus atque animo remissis, subito meridiano tempore, cum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset, arma vero omnia reposita contectaque essent, portis se foras erumpunt, secundo magnoque vento ignem operibus inferunt. hunc sic distulit ventus, vti vno tempore 2
ag-

Cap. xiv. 1. *portis se foras erumpunt*] Bene. nam & transitiuum verbum est *erumpo*. Cœlius Ciceroni

agger,plutei,testudo,turris,tormentaq.flammam conciperent, & prius hæc omnia consumerentur, quam, quemadmodum accidisset, animad-
3 uerti posset. Nostri, repentina fortuna permoti, arma, quæ possunt, arripiunt. alii ex castris sese incitant. fit in hostes impetus eorum: sed muro, sagittis, tormentisque fugientes
4 persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt, ibique musculum turrimque lateritiam libere incendunt. ita multorum mensium labor, hostium perfidia, & vi tempesta-
5 tis, puncto temporis interiit. Tentauerunt hoc idem Massilienses postero die, eamdem nacti tempestatem, maiori cum fiducia ad alteram turrem aggeremque eruptione pugnaue-
6 runt, multumque ignem intulerunt. sed vt superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant, ita proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem parauerant. itaque, multis interfectis, reliquos, infecta re, in oppi-
XV dum repulerunt. Trebonius ea, quæ sunt amissa, multo maiore studio militum administrare & reficere instituit. nam vbi tantos suos labores & apparatus male cecidisse viderunt, indutiisque per scelus violatis, suam virtutem irrisui fore perdoluerunt, quod, vnde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum; omnibus arboribus longe lateque in fi-

lib. VIII epist. XIV *ad bellum se erupit.* Et Virgilius Georg. I, 445

- - - *densa inter nubila sese*
Diuersi erumpent radii.

finibus Massiliensium excisis & conuectis, aggerem noui generis atque inauditum ex lateritiis duobus muris senum pedum crassitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt, æqua fere latitudine, atque ille conge-
stus ex materia fuerat agger. vbi autem spa- 2
tium inter muros, aut imbecillitas materiæ postulare videretur, pilæ interponuntur, transuersaria tigna iniiciuntur, quæ firmamento esse possint: &, quidquid est contignatum, cratibus consternitur, cratesque luto integuntur.
Sub tecto miles dextera ac sinistra muro tectus, 3
aduersus plutei obiectu, operi quæcumque vsui
sunt, sine periculo supportat. celeriter res ad- 4
ministratur: diuturni laboris detrimentum sollertia & virtute militum breui reconcinnatur:
portæ, quibus locis videtur, eruptionis caussa in 5
muro relinquuntur. Quod vbi hostes vide- XVI
runt, ea, quæ diu longoque spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera & labore ita refecta; vt nullus perfidiæ neque eruptioni locus esset; neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni
operibus noceri posset; eodemque exemplo 2
sentiunt totam vrbem, qua sit aditus, ab terra, muro, turribusque circumiri posse, sic, vt ipsis consistendi in suis munitionibus locus non es-

CAP. XV. 4. *detrimentum reconcinnatur*] Ab editoribus hoc verbum insertum est: vt Cicero II ad Q. fratr. ep. VI *Tribus locis ædifico: reliqua reconcinno.* Cæsaris autem MSS. & ver. ed. *reconciliatur*.

esset; cum pæne ædificata in muris ab exerci-
3 tu nostro mœnia viderentur; ac tela manu
conicerentur, suorumque tormentorum vsum.
quibus ipsi magna sperauissent, spatio propin-
quitatis interire; parique conditione e muro
ac turribus bellandi data, virtute se nostris ad-
æquare non posse intelligunt; ad easdem deditio-
XVII nis conditiones recurrunt. M. Varro in vlterio-
re Hispania, initio, cognitis iis rebus, quæ sunt in
Italia gestæ, diffidens Pompeianis rebus, ami-
2 cissime de Cæsare loquebatur: *praeoccupatum
sese legatione ab Cn. Pompeio, teneri obstrictum
fide: necessitudinem quidem sibi nihilo minorem
cum Cæsare intercedere: neque se ignorare,
quod esset officium legati, qui fiduciariam
operam obtineret, quæ vires suæ, quæ vo-
luntas erga Cæsarem totius prouinciæ.* Hæc
omnibus ferebat sermonibus; neque se
3 in vllam partem mouebat: postea vero,
cum Cæsarem ad Massiliam detineri cogno-
uit, copias Petreii cum exercitu Afranii esse
con-

CAP. XVII. 2. *fiduciariam operam*] operam fidei alicuius commissam. Infra cap. 42 *Curio, numquam, amisso exercitu, quem a Cæsare fidei suæ commissum acceperit, se in eius conspectum reuersurum, confirmat.* Hic ergo fiduciariam operam obtinuit. Hirtius Bello Alexandr. c. 23 *fiduciarium regnum* dixit, quod Arsinoës fidei ad tempus commissum erat.

omnibus ferebat sermonibus] Veteres codd. *referebat*: Vrsinianus *ferebat*, quod recentioribus placuit. Freinshemius autem in Curtium Indice mauult *serebat*: vt hic auctor lib. VIII cap. IX ineunte, *otium serendis rumoribus natum.*

coniunctas, magna auxilia conuenisse, magna
esse in spe atque exspectatione, & consentire
omnem citeriorem prouinciam, quæque postea
acciderant, de angustiis ad Ilerdam rei frumen-
tariæ accepit; atque hæc ad eum latius atque in-
flatius Afranius perscribebat; se quoque ad mo-
tum fortunæ mouere cœpit. Delectum ha- XVIII
buit tota prouincia, legionibus completis II,
cohortes circiter XXX alarias addidit; frumenti
magnum numerum coegit, quod Massiliensi-
bus, item quod Afranio Petreioque mitteret;
naues longas X Gaditanis, vt facerent, impera-
uit; complures præterea Hispali faciendas cura-
uit: pecuniam omnem omniaque ornamenta 2
ex fano Herculis in oppidum Gades contulit; eo
VI cohortes, præsidii caussa, ex prouincia misit:
Caiumque Gallonium, equitem Romanum, fa-
miliarem Domitii, qui eo, procurandæ here-
ditatis caussa, venerat missus a Domitio, oppido
Gadibus præfecit: arma omnia priuata & pu-
blica in domum Gallonii contulit: ipse habuit 3
graues in Cæsarem conciones, sæpe ex tribunali
prædicauit, aduersa Cæsarem prœlia fecisse,
magnum numerum ab eo militum ad Afranium
perfugisse, hæc se certis nuntiis, certis auctori-
bus, comperisse. Quibus rebus perterritos 4
ci-

---

3. *latius atque inflatius*] vt infra lib. III, 79.

CAP. XVIII. I. *cohortes circiter* XXX *alarias*] Vide supra lib. I, cap. 73 sect. 3 de hoc civ. bello.

2. *ex fano Herculis in oppidum*] Sacra Herculi, tamquam semper peregrinabundo quondam, extra muros fiebant. Dixi ad Curtii IV, 2, 4.

ciues Romanos eius prouinciæ, ſibi ad remp.
adminiſtrandam, HS. CXC & argenti pondo
XX millia, tritici modios CXX millia polliceri
5 cogit. quas Cæſari eſſe amicas ciuitates arbi-
trabatur, iis grauiora onera iniungebat: qui
verba atque orationem aduerſus remp. ha-
buiſſent, eorum bona in publicum addicebat;
præſidiaque eo deducebat, & iudicia in priuatos
reddebat: prouinciam omnem in ſua & Pom-
6 peii verba per iuſiurandum adigebat. Cogni-
tis iis rebus, quæ ſunt geſtæ in citeriore Hiſpania,
parabat bellum. Ratio autem hæc erat belli, vt
ſecum II legiones Gades conferret, naues fru-
mentumque omne ibi contineret. prouinciam
enim omnem Cæſaris rebus fauere cognouerat.
in inſula, frumento nauibusque comparatis, bel-
7 lum duci, non difficile exiſtimabat. Cæſar,
etſi multis neceſſariisque rebus in Italiam reuo-
cabatur, tamen conſtituerat nullam partem belli
in Hiſpaniis relinquere; quod magna eſſe Pom-
peii beneficia, & magnas clientelas in citeriore
XIX prouincia ſciebat. Itaque, duabus legioni-
bus

---

4. HS. CXC] Aduerbialiter lege centies & nonagies ſeſtertium, hoc eſt, quatuor tonnæ & tres quadrantes, vncialium nummorum.

& *argenti pondo* XX *millia*] ſupple *librarum* vel *libras pondo*, vt ablatiuus *pondo* ſit. Libra argenti autem ſunt centum drachmæ ſeu denarii: qui duodecim & dimidium vnciales efficiunt. qui multiplicati, CCL millia vnciarum ſunt argenti non ſignati. Vid. Gronov. de Seſtert.

6. *in inſula - - bellum duci*] in Gadibus inſula bellum ſuſtineri & proferri.

bus missis in vlteriorem Hispaniam cum Q. Cas-
sio tribuno pleb. ipse cum equitibus DC magnis
itineribus progreditur: edictumque præmit-
tit, ad quam diem magistratus principesque
omnium ciuitatum sibi esse præsto Cordubæ vel-
let. quo edicto tota prouincia peruulgato, 2
nulla fuit ciuitas, quin ad id tempus partem sena-
tus Cordubam mitteret; nullusve ciuis Roma-
nus paullo notior, quin ad statutum diem con-
ueniret. simul ipse Cordubæ conuentus per se 3
portas Varroni clausit, custodias vigiliasque in
muro turribusque disposuit. cohortes II, quæ 4
colonicæ appellabantur, cum eo casu venissent,
tuendi oppidi caussa, apud se retinuit. Iisdem 5
diebus Carmonenses, quæ est longe firmissima
totius prouinciæ ciuitas, deductis III in arcem
oppidi cohortibus a Varrone præsidio, per se
cohortes eiecit, portasque præclusit. Hoc XX
vero

CAP. XIX. 2. *ad statutum diem*] Participium *statutum* cod. MS. Carrar. & vet. Ven. & Gryph. expresse-runt: quod subaudiunt recentiores. Sed propius stilo Cæsaris illud legere, quam subaudire.

4. *cohortes II, quæ colonicæ*] Cohortes *colonicæ* sunt in coloniis conscriptæ: sicut Varro R. R. I cap. 2 *leges colonicas*, & Suetonius Aug. 46 *decuriones colonicos* dixit.

5. *Carmonenses*] Carmo, Κάρμων, Straboni lib. III p. 97 est vrbs Turditanorum, paullo distantior a Bæti flumine: Ptolemæo II, 4 Χαρμονία, *Charmonia*: hodie Carmona, sex leucis ab Hispali in ortum. Sequitur, *cohortes eiecit*, syntaxi ad intellectum relata, quia *ciuitas* intercessit, quamquam incisis disiuncta a verbo.

vero magis properare Varro, vt cum legionibus
quamprimum Gades contenderet: ne itinere
2 aut transiectu intercluderetur. tanta, ac tam se-
cunda in Cæsarem voluntate prouinciæ pro-
gresso ei paullo longius, litteræ a Gadibus red-
duntur, simul atque cognitum sit de edicto Cæ-
saris, consensisse Gaditanos principes cum tri-
bunis cohortium, quæ essent ibi in præsidio, vt
Gallonium ex oppido expellerent, vrbem insu-
3 lamque Cæsari seruarent. Hoc inito consilio,
denuntiauisse Gallonio, vt sua sponte, dum sine
periculo liceret, excederet Gadibus; si id non
fecisset, sibi consilium capturos. Hoc timore
4 adductum Gallonium Gadibus excessisse. His
cognitis rebus, altera ex II legionibus, quæ
Vernacula appellabatur, ex castris Varronis, ad-
stante & inspectante ipso, signa sustulit, seseque
Hispalim recepit, atque in foro & porticibus sine
5 maleficio consedit. quod factum adeo eius
conuentus ciues Romani comprobauerunt, vt
domum ad se quisque hospitio cupidissime reci-
6 peret. Quibus rebus perterritus Varro, cum,
iti-

CAP. XX. 2. *voluntate prouinciæ progresso*] a Faerno hæc lectio & Ciacconio, quos recentes omnes sequuntur. Veteres libri, *voluntas reperiebatur. Progresso*, cetera.

cum tribunis cohortium] Minores hi tribuni videntur, quam sex isti in qualibet legione, qui illam alternis vicibus regebant. Et Plinius III epist. IX *tribunus cohortis sub Classico fuerat*. Adi Lipsium II M.R. dial. IX.

e conuerso, sese Italicam venturum pro-
ėt, certior a suis factus est, præclusas esse
s. Tum vero, omni interclusus itinere, 7
esarem mittit, paratum se esse, legionem,
Jerit, transdere. Ille ad eum Sex. Cæsarem
, atque huic transdi iubet. Transdita le- 8
, Varro Cordubam ad Cæsarem venit: re-
d eum publicis rationibus cum fide, quod
eum est pecuniæ, transdit; & quod vbique
t frumenti ac nauium, ostendit. Cæ- XXI
abita concione Cordubæ, omnibus gene-
gratias agit; ciuibus Romanis, quod oppi-
n sua potestate studuissent habere, Hispa-
uod præsidia expulissent; Gaditanis, quod
as aduersariorum infregissent, seseque in
item vindicassent: tribunis mil. centurio-
que, qui eo præsidii caussa venerant, quod
1 consilia sua virtute confirmassent; pe- 2
s, quas erant in publicum Varroni ciues
ni polliciti, remittit; bona restituit iis,
iberius locutos hanc pœnam tulisse cogno-
, tributis quibusdam publicis priuatisque
is: reliquos in posterum bona spe com-
iduumque Cordubæ commoratus, Gades
iscitur; pecunias monumentaque, quæ 3
io Herculis collata erant in priuatam do-
referri in templum iubet, prouinciæ Q.
m præficit, huic IV legiones attribuit:
nauibus, quas M. Varro, quasque Gadi- 4
su Varronis fecerant, Tarraconem paucis
die-

Italicam venturum] Italicam coloniam Hispa-
æticæ. Vide Geograph.

diebus peruenit. Ibi totius fere citerioris prouin-
ciæ legationes Cæſaris aduentum exſpectabant.
5 Eadem ratione priuatim ac publice quibusdam
ciuitatibus habitis honoribus, Tarracone diſce-
dit, pedibusque Narbonem, atque inde Maſſi-
liam peruenit: ibi, legem de dictatore latam,
ſeſeque dictatorem dictum a M. Lepido præto-
XXII re, cognoſcit. Maſſilienſes, omnibus defeſ-
ſi malis, rei frumentariæ ad ſummam inopiam
adducti, bis prœlio nauali ſuperati, crebris
eruptionibus fuſi, graui etiam peſtilentia con-
flictati, ex diutina concluſione, & mutatione
victus, (panico enim vetere atque hordeo cor-
rupto omnes alebantur: quod, ad huiusmodi
caſus antiquitus paratum, in publicum contule-
rant) deiecta turri, labefacta magna parte muri,
auxiliis prouinciarum & exercituum deſperatis,
quos in Cæſaris poteſtatem veniſſe cognoue-
2 rant, ſeſe dedere ſine fraude conſtituunt. ſed
paucis ante diebus L. Domitius, cognita Maſſi-
lienſium voluntate, nauibus III comparatis, ex
quibus II familiaribus ſuis attribuerat, vnam
ipſe conſcenderat, nactus turbidam tempeſta-
3 tem, eſt profectus. Hunc conſpicatæ naues,
quæ, iuſſu Bruti, conſuetudine quotidiana ad
portum excubabant, ſublatis ancoris ſequi cœ-
4 perunt. ex iis vnum ipſius nauigium con-
tendit, & fugere perſeuerauit, auxilioque tem-
peſtatis ex conſpectu abiit: duo, perterrita
con-

CAP. XXII. 1. *panico enim vetere*] Panicum, fru-
menti genus, ſed vilius & minuti grani: quod de-
ſcripſit Plinius XVIII, 7.

concursu nostrarum nauium, sese in portum receperunt. Massilienses arma tormentaque ex 5
oppido, vt est imperatum, proferunt: naues ex portu naualibusque educunt; pecuniam ex publico transdunt. Quibus rebus confectis, 6
Cæsar magis eos pro nomine & vetustate, quam pro meritis in se ciuitatis, conseruans, II ibi legiones præsidio relinquit, cæteras in Italiam mittit: ipse ad vrbem proficiscitur. Iisdem XXIII
temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Sicilia, & iam ab initio copias P. Attii Vari despiciens, II legiones ex IV quas a Cæsare acceperat, & D equites transportabat: biduoque & noctibus III nauigatione consumptis, appulit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic 2
locus abest a Clupeis passuum XXII millia, habetque non incommodam æstate stationem, & duobus eminentibus promontoriis continetur.
Huius aduentum L. Cæsar filius cum X longis 3
nauibus ad Clupeam præstolans, (quas naues, Vticæ ex prædonum bello subductas, P. Attius resi-

CAP. XXIII. 1. *ad locum, qui appellatur Aquilaria*] Distantiam quidem noster a Clupeis definit, non autem, in quam plagam situm fuerit: nec eius alibi mentio.

2. *abest a Clupeis*] Mox dicit *ad Clupeam*, diuerso genere & numero. Græci fere vrbium nomina pluraliter dicunt, quæ Latinis sunt singularia. quamquam & Strabo lib. VI p. 191 scripsit quarto casu χλυπέαν, perinde vt Liuius XXVII, 29 *ad Clupeam vrbem*; & lib. XXIX, 32 *prope Clupeam vrbem*. Græcis eadem Ἀσπὶς dicta. Sita ad Mercurii promontorium, a Carthagine in ortum æstiuum.

clamatione imperator appellatur : poſtero die
Vticam exercitum ducit, & prope oppidum ca-
2 ſtra ponit. non dum opere caſtrorum perfe-
cto, equites ex ſtatione nuntiant, magna auxilia
equitum peditumque ab rege miſſa, Vticam ve-
nire. eodemque tempore vis magna pulueris cer-
nebatur, & e veſtigio temporis primum agmen
3 erat in conſpectu. Nouitate rei Curio permo-
tus, præmittit equites, qui primum impetum
ſuſtineant, ac morentur: ipſe celeriter, ab opere
4 deductis legionibus, aciem inſtruit: equites-
que committunt prœlium: & prius, quam plane
legiones explicari & conſiſtere poſſent ; tota
auxilia regis impedita ac perturbata, quod nullo
ordine & ſine timore iter fecerant, in fugam ſe
coniiciunt : equitatuque omni fere incolu-
mi, quod ſe per litora celeriter in oppidum
recepit, magnum peditum numerum interfi-
XXVII ciunt. Proxima nocte centuriones Marſi II
ex caſtris Curionis, cum manipularibus ſuis XXII
2 ad Attium Varum perfugiunt. ii, ſeu vere,
quam habuerant, opinionem perferunt, ſiue
etiam auribus Vari ſeruiunt : (nam, quæ volu-
mus, & credimus libenter; &, quæ ſentimus
ipſi, reliquos ſentire ſperamus) confirmant qui-
dem certe totius exercitus animos alienos eſſe a
3 Curione: maxime opus eſſe, in conſpectum
exer-

Cap. XXVI. 1. *imperator appellatur*] propter inſi-
gnem victoriam : ex more militiæ Romanæ. Vide
lib. III Civ. c. 71 ſect. 3 quæ adnotamus.

2. *e veſtigio temporis*] Sic veteres libri cum præpoſitio-
ne. De formula vide ſupra lib. VII, 25.

exercitum venire, & colloquendi dare facultatem. Qua opinione adductus Varus, postero 4 die mane legiones ex castris educit. facit idem Curio: atque, vna valle non magna interiecta, suas vterque copias instruit. Erat in exer- XXVIII citu Vari Sex. Quintilius Varus; quem fuisse Corfinii, supra demonstratum est. Hic, dimissus a Cæsare, in Africam venerat: legionesque eas transduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar; adeo, vt, paucis mutatis centurionibus, iidem ordines manipulique constarent. hanc nactus appellationis 2 caussam, Quintilius circumire aciem Curionis, atque obsecrare milites cœpit, *ne primi sacramenti, quod apud Domitium atque apud se quæstorem dixissent, memoriam deponerent; neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent* 3 *vsi fortuna, eademque in obsidione perpessi; neu pro iis pugnarent, a quibus in contumeliam perfugæ appellarentur.* His pauca *ad spem largitionis addit, quæ ab sua liberalitate, si se atque Attium secuti essent, exspectare deberent.* Hac habita oratione, nullam in partem ab exerci- 4 tu Curionis fit significatio: atque ita suas vterque copias reducit. At in castris Curionis ma- XXIX gnus omnium incessit timor. nam is variis hominum sermonibus celeriter augetur. vnusquis-

CAP. XXVIII. 1. *supra demonstratum est*] lib. 1 Civ. B. c. 23.

CAP. XXIX. 1. *magnus omnium incessit timor*] omnium rerum, casuum.

quisque enim opiniones fingebat, & ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat.
2 hoc vbi vno auctore ad plures permanauerat, atque alius alii transdiderat, plures auctores
3 eius rei videbantur. *Ciuile bellum ; genus hominum,* [cui] *quod liceret libere facere, & sequi, quod vellent. legiones eæ, quæ paullo ante apud aduersarios fuerant,* (nam etiam Cæsaris beneficium mutauerat consuetudo) *quæ offerrentur municipia etiam diuersis partibus coniuncta.*
4 neque enim ex Marsis Pelignisque veniebant, vt qui superiore nocte in contuberniis commilitonesque non nulli grauiores sermones militum vulgo durius accipiebant. non nulla etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, finge-
XXX bantur. Quibus de caussis concilio conuocato, de summa rerum deliberare incipit. Erant sententiæ, quæ conandum omnibus modis, castraque Vari oppugnanda censerent. quod huiusmodi militum consiliis otium maxime
2 contrarium esse arbitrarentur, postremo præstare dicebant, *per virtutem in pugna belli fortunam experiri, quam, desertos & circumuentos a suis, grauissimum supplicium pati.* por-
3 ro

3. *Ciuile bellum : genus hominum quod*] Locus male sanus. Priori parti, vsque *vellent*, videtur medicina adhiberi posse. *Ciuile bellum*, quo turpe minus sit a partibus ad partes transire : *genus hominum*, liberum & Romanum, *quod*, siue *cui id*, vt Vossius emendandum censet, liceret libere facere. cetera.

Cæsaris beneficium] quo captos Corfinii seruauerat.

quæ offerrentur municipia] Ingens hic vitium latet, cui, sine meliori codice, salus adferri haud poterit.

ro erant, qui censerent, *de tertia vigilia in castra Corneliana recedendum; vt, maiore spatio temporis interiecto, militum mentes sanarentur; simul, si quid grauius accidisset, magna multitudine nauium & tutius & facilius in Siciliam receptus daretur.* Curio vtrumque improbans XXXI
consilium, *quantum alteri sententia deesset animi, tantum alteri superesse dicebat: hos turpissimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim*, inquit, *fidu-* 2
cia & opere & natura loci munitissima castra expugnari posse confidimus? aut vero quid profi- 3
cimus, si, accepto magno detrimento, ab oppugnatione castrorum discedimus? quasi non & felicitas rerum gestarum, exercitus beneuolentiam imperatoribus, & res aduersæ odia concilient.
Castrorum autem mutatio quid habet, nisi turpem 4
fugam & desperationem omnium, & alienationem exercitus? nam neque prudentes suspicari oportet, sibi parum credi; neque improbos scire, sese timeri: quod illis licentiam timor augeat noster; his studia deminuat. Quod si iam, inquit, 5
hæc explorata habemus, quæ de exercitus alienatione dicuntur: quæ quidem ego aut omnino falsa aut certe minora opinione esse confido: quanto, 6
hæc dissimulare & occultare, quam per nos confirma-

CAP. XXXI. 4. *timor augeat noster; his*] Vossius ex *nostris* fecit *noster; his*, mutata simul incisione. Optime. *illis* enim, puta hostibus, augetur timore nostro licentia: *his*, id est nostris, minuitur studium eodem timore.

mari, præstat? an non, vti corporis vulnera, ita
exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem ad-
7 uersariis augeamus? at etiam, vt media nocte
proficiscamur, addunt: quo maiorem credo licen-
tiam habeant, qui peccare conentur. namque hu-
iusmodi res aut pudore aut metu tenentur: quibus
8 rebus nox maxime aduersaria est. Quare neque
tanti sum animi, vt sine spe castra oppugnanda cen-
seam, neque tanti timoris, vt ipse deficiam: atque
omnia prius experienda arbitror, magnaque ex
parte iam me vna vobiscum de re iudicium factu-
XXXII rum confido. Dimisso concilio, concionem
aduocat militum: commemorat, quo sit eorum
vsus studio ad Corfinium Cæsar: vt magnam par-
tem Italiæ, beneficio atque auctoritate eorum,
2 suam fecerit. Vos enim, vestrumque factum,
inquit, omnia deinceps municipia sunt secuta, ne-
que sine caussa & Cæsar amicissime de vobis, & illi
grauissime iudicauerunt. Pompeius enim, nullo
prœlio pulsus, vestri facti præiudicio demotus, Ita-
lia excessit: Cæsar me, quem sibi carissimum ha-
buit, prouinciamque Siciliam atque Africam, sine
quibus vrbem atque Italiam tueri non potest, ve-
3 stræ fidei commisit. Adsunt, qui vos hortentur,
vt a nobis desciscatis. quid enim est illis optatius,
quam vno tempore & nos circumuenire, & vos
4 nefario scelere obstringere? aut quid irati gra-
uius de vobis sentire possunt, quam, vt eos proda-
5 tis, qui se vobis omnia debere iudicant: & in
eorum potestatem veniatis, qui se per vos perisse
existimant? an vero in Hispania res gestas Cæsa-
ris non audistis? duos pulsos exercitus? duos su-
pera-

*peratos duces? duas receptas prouincias? Hæc
acta diebus* XL, *quibus in conspectum aduersario-
rum venerit Cæsar. an, qui incolumes resistere* 6
*non potuerunt, perditi resistant? vos autem, in-
certa victoria, Cæsarem secuti, diiudicata iam
belli fortuna, victum sequamini, cum vestri officii
præmia percipere debeatis. Desertos enim se ac* 7
*proditos a vobis dicunt, & prioris sacramenti men-
tionem faciunt. Vos ne vero L. Domitium, an* 8
*vos L. Domitius deseruit? nonne extremam pati
fortunam paratos proiecit ille? non sibi, clam vo-
bis, salutem fuga petiuit? non, proditi per illum,
Cæsaris beneficio estis conseruati? sacramento* 9
*quidem vos tenere qui potuit, cum, proiectis fasci-
bus, & deposito imperio, priuatus, & captus, ipse
in alienam venisset potestatem? Relinquitur noua
religio, vt, eo neglecto sacramento, quo nunc tene-
mini, respiciatis illud, quod deditione ducis, &
capitis deminutione sublatum est. At credo, si* 10
*Cæsarem probatis, in me offenditis: qui de meis in
vos meritis prædicaturus non sum; quæ sunt adhuc
& mea voluntate & vestra exspectatione leuiora.
sed tamen sui laboris milites semper, euentu belli,
præmia petiuerunt: qui qualis sit futurus, ne vos
quidem dubitatis. Diligentiam quidem nostram,* 11
*aut quem ad finem adhuc res processit, fortunam-
que cur prætercam? An pœnitet vos, quod sal-* 12
*uum atque incolumem exercitum, nulla omnino
naue*

CAP. XXXII. 7. *Desertos enim se ac proditos*] ENIM nihil hoc loco infert, sed *autem* valet: vt supra lib. v cap. 7 sect. 8.

naue deſiderata, transduxerim? quod claſſem hoſtium primo impetu adueniens profligauerim? quod bis per biduum equeſtri prœlio ſuperauerim? quod ex portu ſinuque aduerſariorum CC *naues onerarias adduxerim; eoque illos compulerim, vt neque pedeſtri itinere, neque nauibus commeatu*

13 *iuuari poſſint? Hac vos fortuna atque his ducibus repudiatis, Corfinienſem ignominiam, an Italiæ fugam, an Hiſpaniarum deditionem, an Africi belli præiudicia, ſequimini? Equidem me Cæſaris militem dici volui: vos me imperatoris*

14 *nomine appellauiſtis. Cuius ſi vos pœnitet; veſtrum vobis beneficium remitto, mihi meum reſtituite nomen; ne ad contumeliam honorem dediſſe*

XXXIII *videamini.* Qua oratione permoti milites, crebro etiam dicentem interpellabant, vt magno cum dolore infidelitatis ſuſpicionem ſuſtinere

2 viderentur. diſcedentem vero ex concione vniuerſi cohortantur, magno ſit animo, neu dubitet prœlium committere, & ſuam fidem virtu-

3 temque experiri. Quo facto commutata omnium voluntate & opinione, conſenſu ſummo conſtituit Curio, cum primum ſit data po-

4 teſtas, prœlio rem committere. Poſtero die productos, loco eodem, quo ſuperioribus diebus

5 conſtiterat, in acie collocat. ne Varus quidem Attius dubitat copias producere, ſiue ſollicitandi milites, ſiue æquo loco dimicandi detur occaſio,

XXXIV ne facultatem prætermittat. Erat vallis inter

13. *Africi belli præiudicia*] infauſta Pompeianis equeſtria prœlia, quibus a Curione victi fugatique erant, *Supra cap.* 25, 26.

ter duas acies, vt ſupra demonſtratum eſt, non ita magno aut difficili & arduo adſcenſu. hanc vterque, ſi aduerſariorum copiæ tranſire conarentur, exſpectabat, quo æquiore loco prœlium
committeretur. ſimul a ſiniſtro cornu P. At- 2
tii equitatus omnis, & vna leuis armaturæ interiecti complures, cum ſe in vallem demitterent, cernebantur.
ad eos Curio equitatum, 3
& duas Marrucinorum cohortes mittit: quorum primum impetum equites hoſtium non tulerunt, ſed, admiſſis equis, ad ſuos refugerunt: relicti ab iis, qui vna procurrerant, leuis armaturæ, circumueniebantur, atque interficiebantur ab noſtris. Huc tota Vari conuerſa acies, ſuos fugere & concidi videbat.
Tum Rebilus, legatus 4
Cæſaris, quem Curio ſecum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere vſum in re militari ſciebat, *Perterritum*, inquit, *hoſtem vides, Curio: quid dubitas vti temporis opportunitate?*
Ille 5
vnum elocutus, *vt memoria tenerent milites ea, quæ pridie ſibi confirmaſſent*, *ſequi ſeſe iubet*, & præcurrit ante omnes: adeoque erat impedita vallis, vt in adſcenſu, niſi ſubleuati a ſuis primi non facile eniterentur.
ſed præoccupatus 6
animus Attianorum militum timore, & fuga, & cæde ſuorum, nihil de reſiſtendo cogitabant, omnesque iam ſe ab equitatu circumueniri arbitrabantur.
itaque prius, quam telum adiici pos- 7
ſet, aut noſtri propius accederent, omnis Vari
acies terga vertit, ſeque in caſtra recepit. Qua XXXV
in

CAP. XXXIV. 1. *vt ſupra demonſtratum*] cap. 27. ſect. 4.

in fuga Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus de exercitu Curionis, primum agmen fugientium consecutus, magna voce Varum nomine appellans requirebat, vti vnus esse ex eius militibus, & monere aliquid velle ac dicere videretur.
2 deretur. vbi ille, sæpius appellatus, adspexit ac restitit: &, quis esset, aut quid vellet, quæsiuit; humerum apertum gladio appetit: paullumque abfuit, quin Varum interficeret, quod ille pericu-
3 lum, sublato ad eius conatum scuto, vitauit. Fabius, a proximis militibus circumuentus, interficitur, ac fugientium multitudine ac turba portæ castrorum occupantur, atque iter impeditur, pluresque in eo loco sine vulnere, quam in prœlio
4 aut fuga, intereunt. neque multum abfuit, quin etiam castris expellerentur: ac non nulli protinus eodem cursu in oppidum contenderunt.
5 sed, cum loci natura, tum munitio castrorum aditum prohibebat: quod ad prœlium egressi Curionis milites, iis rebus indigebant, quæ ad op-
6 pugnationem castrorum erant vsui. Itaque Curio exercitum in castra reducit, suis omnibus præter Fabium incolumibus, ex numero aduersariorum circiter DC interfectis ac ∞ vulneratis: qui omnes, discessu Curionis, multique præterea, per simulationem vulnerum, ex castris in
7 oppidum, propter timorem, sese recipiunt. Quare animaduersa, Varus, & terrore exercitus cognito, buccinatore in castris & paucis ad speciem tabernaculis relictis, de tertia vigilia silentio
XXXVI exercitum in oppidum reducit. Postero die Curio Vticam obsidere, & vallo circummuni-

nire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli, diuturnitate otii: Vticenses, pro quibusdam Cæsaris in se beneficiis, illi amicissimi. conuentus, qui ex variis generibus constaret, terror ex superioribus prœliis magnus. ita- 2
que de deditione omnes palam loquebantur, & cum P. Attio agebant, ne sua pertinacia omnium fortunas perturbari vellet. Hæc cum ageren- 3
tur, nuntii, præmissi ab rege Iuba, venerunt, qui illum cum magnis copiis adesse dicerent, & de custodia ac defensione vrbis hortarentur, quæ res eorum perterritos animos confirmauit. Nuntiabantur hæc eadem Curioni, sed XXXVII
aliquamdiu fides fieri non poterat. tantam habebat suarum rerum fiduciam. Iamque Cæsaris 2
in Hispania res secundæ in Africam nuntiis ac litteris perferebantur, quibus omnibus rebus sublatus, nihil contra se regem nisurum existimabat. sed vbi certis auctoribus comperit, minus 3
v & xx millibus longe ab Vtica eius copias abesse; relictis munitionibus, sese in castra Corneliana recepit. huc frumentum comportare, 4
castra munire, materiam conferre cœpit, statimque in Siciliam misit, vti II legiones reliquusque equitatus ad se mitteretur. castra 5
erant ad bellum ducendum aptissima, natura, & loci munitione, & maris propinquitate, & aquæ & salis copia, cuius magna vis iam ex proximis erat salinis eo congesta. non materia multitu- 6
dine arborum, non frumentum, cuius erant plenissimi agri, deficere poterat. itaque, suorum omnium consensu, Curio reliquas copias exspe-

cta-

XXXVIII [illegible] . & [illegible] , parabat. His constitutis rebus, probatisque consiliis, ex perfugis quibusdam oppidanis audit, Iubam reuocatum finitimo bello, & controuersiis Leptitanorum restitisse in regno: Saburam, eius præfectum, cum mediocribus copiis missum, Vticæ
2 appropinquare. his auctoribus temere credens, consilium commutat, & prœlio rem committere constituit multum ad hanc rem probandam adiuuat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis prouentus, fiducia rei bene
3 gerendæ. His rebus impulsus, equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit, ad flumen Bagradam, quibus præerat Sabura, de quo ante erat auditum. Sed rex cum omnibus copiis insequebatur, & VI millium passuum in-
4 teruallo a Sabura consederat. Equites missi, noctu iter conficiunt: imprudentes atque inopinantes hostes adgrediuntur. Numidæ enim, quadam barbara consuetudine, nullis ordinibus
5 passim consederant. hos oppressos somno, & dis-

CAP. XXXVIII. 1. *controuersiis Leptitanorum*] At Leptitani maiores in medio sinu Syrtium, longe a Numidia, Iubæ regno, remoti, tota prouincia proconsulari interiacente? Minores autem in ipsa prouincia ad eumdem sinum: quomodo igitur *finitimo bello reuocatus* dici potest? Nihilominus ita constanter libri, vero an corrupto nomine, iudicent alii: mihi dubitare liceat.

2. *his auctoribus temere credens*] Frontinus lib. II Strateg. c. V sect. 40 *Iuba Curionis animum simulato regressu impulit in vanam alacritatem.* Lege reliqua.

rſos adorti, magnum eorum numerum in-
iunt: multi perterriti profugiunt. quo
, ad Cur.onem equites reuertuntur, capti-
ie ad eum reducunt. Curio cum omni- XXXIX
opiis quarta vigilia exierat, cohortibus v
; præſidio relictis: Progreſſus millia paſ- 2
v i, equites conuenit, rem geſtam cogno-
:x captiuis quærit, quis caſtris ad Bagradam
: ? reſpondent, Saburam; reliqua ſtudio
is conficiendi, quærere prætermittit; pro-
ɪue reſpiciens ſigna, *Videtisne*, inquit, 3
*'s, captiuorum orationem cum perfugis con-
: ? abeſſe regem, exiguas eſſe copias miſſas,
paucis equitibus pares eſſe non potuerunt.
de, ad prædam, ad gloriam properate, vt
'e præmiis veſtris, & de referenda gratia cogi-
ncipiamus.* Erant per ſe magna, quæ geſſe- 4
quites, præſertim cum eorum exiguus nu-
s cum tanta multitudine Numidarum con-
:ur. hæc tamen ab ipſis inflatius comme-
bantur, vt de ſuis homines laudibus liben-
ædicant. multa præterea ſpolia præfere- 5
ır. capti homines equitesque produceban-
vt, quidquid intercederet temporis, hoc
; victoriam morari videretur. ita ſpei Cu-
; militum ſtudia non deerant. Equites ſe- 6
ıbet ſeſe, iterque accelerat, vt quammaxi-
: fuga perterritos adoriri poſſet. At illi, iti-
totius noctis confecti, ſubſequi non pote-
atque alii alio loco reſiſtebant. ne hæc qui-
:es Curionem ab ſpe morabatur. Iuba XL
cer-

certior factus a Sabura, de nocturno prœlio, II millia Hispanorum & Gallorum equitum, quos, suæ custodiæ caussa, circum se habere consueuerat, & peditum eam partem, cui maxime confi-
2 debat, Saburæ submittit. ipse cum reliquis copiis elephantisque x L lentius subsequitur, suspicatus, præmissis equitibus, ipsum adfore Cu-
3 rionem. Sabura copias equitum peditumque instruit, atque his imperat, vt simulatione timoris paullatim cedant, ac pedem referant: sese, cum opus esset, signum prœlii daturum, &, quod
4 rem postulare cognouisset, imperaturum. Curio ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex
XLI locis superioribus in campum deducit. Quibus ex locis cum longius esset progressus, confecto iam labore exercitu, X V I millium spatio,
2 consistit. dat signum suis Sabura, aciem constituit, & circumire ordines, atque hortari incipit: sed peditatu dumtaxat procul ad speciem
3 vtitur, equites in aciem mittit. Non deest negotio Curio, suosque hortatur, vt spem omnem in virtute reponant. nec militibus quidem, vt defessis; neque equitibus, vt paucis, & labore confectis, studium ad pugnandum virtusque
4 deerat. sed ii erant numero C C: reliqui in itinere substiterant. hi quamcumque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant. sed neque longius fugientes prosequi, nec vehementius equos incitare poterant. At equitatus hostium ab vtroque cornu circumire aciem

aciem noſtram, & auerſos proterere incipit. Cum cohortes ex acie procurriſſent, Numidæ 6
integri celeritate impetum noſtrorum effugiebant, rurſusque ad ordines ſuos ſe recipientes, circumibant, & ab acie excludebant. ſic neque in loco manere, ordinesque ſeruare, neque procurrere, & caſum ſubire, tutum videbatur. Hoſtium copiæ, ſubmiſſis ab rege auxiliis, cre- 7
bro augebantur. noſtros vires laſſitudine deficiebant. ſimul ii, qui vulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant; quod tota acies equitatu hoſtium circumdata tenebatur: hi, de ſalute ſua deſpe- 8
rantes, vt extremo vitæ tempore homines facere conſueuerunt, aut ſuam mortem miſerabantur, aut parentes ſuos commendabant, ſi quos ex eo periculo fortuna ſeruare potuiſſet. plena erant omnia timoris & luctus. Curio vbi, perter- XLII
ritis omnibus, neque cohortationes ſuas, neque preces audiri intelligit, vnam, vt in miſeris rebus, ſpem reliquam ſalutis eſſe arbitratus, proximos colles capere vniuerſos, atque eo inferri ſigna iubet. hos quoque præoccupat miſſus a Sabura equitatus. tum vero ad ſummam de- 2
ſperationem noſtri perueniunt; & partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri

CAP. XLI. 5. *auerſos proterere*] a tergo cædere incipit.

7. *noſtros vires laſſitudine deficiebant*] Sic plures libri, non *noſtris*. Atque ita ſupra B. Gall. II, 10 *eos res frumentaria deficere cæpit.*

3 gri procumbunt. Hortatur Curionem Cn.
Domitius , præfectus equitum cum paucis
equitibus circumsistens , vt fuga salutem
petat , atque in castra contendat : & se ab
4 eo non discessurum pollicetur. At Curio, num-
quam, amisso exercitu, quem a Cæsare fidei suæ
commissum acceperit, se in eius conspectum re-
uersurum confirmat; atque ita prœlians interfi-
5 citur. Equites perpauci ex prœlio se recipiunt:
sed ii, quos ad nouissimum agmen, equorum
reficiendorum caussa, substitisse demonstratum
est, fuga totius exercitus procul animaduersa,
sese incolumes in castra conferunt. Milites ad
XLIII vnum omnes interficiuntur. His rebus co-
gnitis, M. Rufus quæstor, in castris relictus a
Curione, cohortatur suos, ne animo deficiant.
Illi orant atque obsecrant, vt in Siciliam nauibus
reportentur. pollicetur: magistrisque imperat
nauium, vt primo vespere omnes scaphas ad litus
2 appulsas habeant. sed tantus fuit omnium ter-
ror, vt alii adesse copias Iubæ dicerent, alii cum
legionibus instare Varum, iamque se puluerem
venientem cernere; quarum rerum nihil omni-
3 no acciderat: alii classem hostium celeriter ad-
uolaturam suspicarentur. itaque, perterritis
omnibus, sibi quisque consulebat. qui in clas-
se erant, proficisci properabant. horum fuga
nauium onerariarum magistros incitabat. pau-
ci lenunculi ad officium imperiumque conue-
nie-

CAP. XLIII. 3. *pauci lenunculi*] Nonius Marcellus: *Lenunculus, nauigium piscatorium* : qui ex Sallustii Hist. II adfert, *per noctem in lenunculo piscantis*. In

niebant. sed tanta erat, completis litoribus, 4
contentio, qui potissimum ex magno numero
conscenderent, vt multitudine atque onere non
nulli deprimerentur, reliqui ob timorem pro-
pius adire tardarentur. Quibus rebus acci- XLIV
dit, vt pauci milites, patresque familiæ, qui aut gratia, aut misericordia valerent, aut naues adnare possent, recepti, in Siciliam incolumes peruenirent. reliquæ copiæ, missis ad Varum noctu, legatorum numero, centurionibus, sese ei
dediderunt. quorum cohortes militum Iuba 2
postero die ante oppidum conspicatus, suam esse prædicans prædam, magnam partem eorum interfici iussit: paucos electos in regnum remisit.
cum Varus suam fidem ab eo lædi quereretur, 3
neque resistere auderet: ipse equo in oppidum vectus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius, & Licinius Damasippus, paucis diebus, quæ fieri vellet, Vticæ constituit, atque imperauit, diebusque post paucis se in regnum cum omnibus copiis recepit.

C. IV-

Glossis scribitur *lemunculus*, quod putes a *lembunculus*, quo Tacitus XIV, 5 vsus est, originem habere. Sed etiam inscriptiones veteres CORPORIS LENVNCVLARIORVM mentionem fecerunt, quod vulgarem scripturam confirmat.

C. IVLII CAESARIS
COMMENTARIORVM DE BELLO CIVILI LIBER III.

SVMMARIVM LIBRI III.

Cæsar rebus urbanis ordinatis in Græciam traiicit: Oricum, Apolloniam, alia occupat: Pompeius Dyrrhachium contendit. Bibulus in classe moritur. Colloquia de pace turbantur. Motus Cælii & Milonis opprimuntur. Libo Brundisinum portum frustra obsidet. Antonius, quos traiecit, cum Cæsare iungit. Scipio Syriacas legiones adducit: Cn. Domitius Scipioni in Macedonia oppositus. Pompeius a Cæsare ad Dyrrhachium obsessus. Duplici clade affectus Cæsar Pompeium in Thessalia vincit, fugat. Cassius classem Cæsaris in Sicilia incendit. Pompeius in Aegypto interficitur: Cæsar, eum persequens, Alexandrino novo bello implicatur.

DICTATORE habente comitia Cæsare, consules creantur [Iulius] Cæsar & P. Seruilius. is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret.
2 His rebus confectis, cum fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecuniæ soluerentur, constituit, vt arbitri darentur, per eos fierent æstimationes possessionum & rerum, quan-

CAP. I. 1. *P. Seruilius*] Isaurici filius, qui & ipse Isauricus cognominatur. *Plut. in Cæs.*
annus, quo per leges ei consulem fieri] annus decimus a primo consulatu. *Liuius VII*, 42.

TH
RACIA
Philippopolis
Bessi
Rhodope M.
Hebrus fl.
Pangæus M.
Nicopolis
Strymon fl.
Mædi
Philippi
Neapolis
Samothrace
Amphipolis
Thasus
Heraclea
Sintica
Apollonia
Thessalonica.
olim Therma
Stagirus
Athos
mons
Lemnus
NIA
Chalcis
Torone
Singus
Olynthus
Cassandrea
Issa
Occidens
Oriens
MARE
AEGAEVM
Magnesia
Scyrus
EVBOEA
Chalcis
Eretria
Caphareus
prom.
Andros
Carystus
Opus
Aulis
Thebæ
BOEOTIA
Plateæ
Megara
Athenæ
44
43
42
41
40
39
38

C. IVLII CAESARIS
COMMENTARIORVM DE BELLO CIVILI LIBER III.

SVMMARIVM LIBRI III.

Cæsar rebus urbanis ordinatis in Græciam traiicit: Oricum, Apolloniam, alia occupat: Pompeius Dyrrhachium contendit. Bibulus in classe moritur. Colloquia de pace turbantur. Motus Cælii & Milonis opprimuntur. Libo Brundusinum portum frustra obsidet. Antonius, quos traiecit, cum Cæsare iungit. Scipio Syriacas legiones adducit: Cn. Domitius Scipioni in Macedonia oppositus. Pompeius a Cæsare ad Dyrrhachium obsessus. Duplici clade adfectus Cæsar Pompeium in Thessalia vincit, fugat. Cassius classem Cæsaris in Sicilia incendit. Pompeius in Aegypto interficitur: Cæsar, eum persequens, Alexandrino bello implicatur.

DICTATORE habente comitia Cæsare, consules creantur [Iulius] Cæsar & P. Seruilius. is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret.

2 His rebus confectis, cum fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecuniæ soluerentur, constituit, vt arbitri darentur, per eos fierent æstimationes possessionum & rerum, quan-

CAP. I. 1. *P. Seruilius*] Isaurici filius, qui & ipse Isauricus cognominatur. *Plut. in Cæs.*

annus, quo per leges ei consulem fieri] annus decimus a primo consulatu. *Liuius VII, 42.*

Salon
Issa
Philippopolis
TH
RACIA
Bessi
Rhodope M.
Hebrus fl.
Pangæus M.
Nicopolis
Strymon fl.
Mædi
Philippi
Neapolis
Amphipolis
Heraclea Sintica
Apollonia
Thasus
Samothrace
Thessalonica olim Therma
Stagirus
Athos mons
NIA
Chalcis
Torone
Singus
Lemnus
Olynthus
Cassandrea
Occidens
Oriens
MARE
AEGAEVM
Magnesia
PARS
Croto
Scyrus
EVBOEA
Chalcis
Opus
Orchomenus
Thebæ
Aulis
Eretria
Caphareus prom.
Andros
Carystus
BOEOTIA
Platææ
Megara
Athenæ

quanti quæque illarum ante bellum fuissent, atque eæ creditoribus transderentur. hoc & ad 3
timorem nouarum tabularum tollendum minuendumque, qui fere bella & ciuiles dissensiones sequi consueuit, & ad debitorum tuendam existimationem, esse aptissimum existimauit. item, prætoribus tribunisque pl. rogatio- 4
nes ad populum ferentibus, non nullos, ambitus Pompeia lege damnatos, illis temporibus, quibus in vrbe præsidia legionum Pompeius habuerat, quæ iudicia, aliis audientibus iudicibus, aliis sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta, in integrum restituit; qui se 5
illi initio ciuilis belli obtulerant, si sua opera in bello vti vellet, perinde æstimans, ac si vsus esset, quoniam sui fecissent potestatem. statue- 6
rat enim, hos prius iudicio populi debere restitui, quam suo beneficio videri receptos, ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans in præripiendo populi beneficio videretur. His II
rebus, & feriis Latinis, comitiisque omnibus per-

---

3. *timorem nouarum tabularum*] de ære alieno debitoribus relaxando. Semper hæ fax turbarum ad plebem in optimates accendendam, vt Liuius XXXII, 38 dixit, fuerunt: quas prudenter Cæsar temperauit æstimatione, vt hoc loco & apud Suetonium c. 42.

4. *ambitus Pompeia lege damnatos*] de qua lege Dio Cassius lib. XL p. 145.

in vrbe præsidia legionum habuerat] tempore, quo Pompeius consul sine collega erat. Vide Dionem iam dicto loco, & Cicer. pro Milone cap. 1.

CAP. II. 1. *feriis Latinis*] in monte Albano peractis,

perficiundis XI dies tribuit. dictaturaque se
abdicat,& ab vrbe proficiscitur, Brundusiumque
peruenit: eo legiones XII equitatum omnem
2 venire iusserat. sed tantum nauium reperit, vt
anguste XX millia legionariorum militum &
DC equites transportare possent. hoc vnum,
inopia nauium, Cæsari ad conficiendi belli celeri-
3 tatem defuit. atque eæ copiæ ipsæ hoc infre-
quentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot
bellis defecerant: longumque iter ex Hispania
magnum numerum deminuerat; & grauis au-
tumnus in Apulia circumq. Brundusium, ex salu-
berrimis Galliæ & Hispaniæ regionibus, omnem
III exercitum valetudine tentauerat. Pompe-
ius, annuum spatium ad comparandas copias
nactus, quod vacuum a bello atque ab hoste
otiosum fuerat, magnam ex Asia, Cycladibus-
que insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia,
Syria, Cilicia, Phœnice & Aegypto classem coe-
gerat; magnam omnibus locis ædificandam
2 curauerat; magnam imperatam Asiæ, Syriæ,
regibusque omnibus, & dynastis, & tetrarchis, &
liberis Achaiæ populis pecuniam exegerat; ma-
gnam societates earum prouinciarum, quas ipse
IV obtinebat, sibi numerare coegerat. Legio-
nes effecerat ciuium Romanorum IX; V ex
Ita-

---

sine quibus consules auspicato in bellum haud profi-
ciscebantur. *Dio Cass.* XLVI p. 313.

2. *anguste* XX *millia*] Veteres libri XV millia: Scali-
ger XX, quem plerique sequuntur, quia hoc pro-
pius cum VII legionibus, *infra*, c. 6 *sect.* 2, (nisi
& ipsum minus est) conuenit.

Italia, quas transduxerat; vnam ex Sicilia ve-
teranam, quam factam ex duabus, gemellam ap-
pellabat; vnam ex Creta & Macedonia, ex ve-
teranis militibus, qui dimissi a superioribus
imperatoribus, in iis prouinciis consederant; II
ex Asia, quas Lentulus scribendas curauerat.
Præterea magnum numerum ex Thessalia, 2
Bœotia, Achaia, Epiroque, supplementi nomine,
in legiones distribuerat. His Antonianos mi-
lites admiscuerat. Præter has exspectabat cum 3
Scipione ex Syria legiones II: sagittarios ex
Creta, Lacedæmone, Ponto atque Syria, reliquisq.
ciuitatibus III millia numero habebat; fundito-
rum cohortes VI; mercenarias II: equites VII
millia: ex quibus DC Gallos Deiotarus adduxerat,
D Ariobarzanes ex Cappadocia: ad eumdem nu-
merum Cotus ex Thracia dederat, & Sadalem
filium miserat. Ex Macedonia CC erant, qui- 4
bus Rascipolis præerat, excellenti virtute. D ex
Gabinianis Alexandria, Gallos, Germanosque,
quos ibi A. Gabinius præsidii caussa apud re-
gem Ptolemæum reliquerat: Pompeius filius
cum classe adduxerat DCCC, quos ex seruis suis
pastorumque suorum coegerat; CCC Tar- 5
cundarius, Castor, & Donilaus, ex Gallogræcia de-
derant. horum alter vna venerat, alter filium
miserat. CC ex Syria a Comageno Antiocho,
cui

CAP. IV. 5. *Comageno Antiocho*] quem Pompeius ex-
tremæ sub Tauro Syriæ, quæ Comagene dicitur, præ-
posuerat: de quo & Cicero lib. XV epist. I ad se-
natum.

cui magna præmia Pompeius tribuit, missi erant;
6 in his plerique hippotoxotæ. Huc Dardanos, Bessos, partim mercenarios, partim imperio aut gratia comparatos; item Macedonas, Thessalos, & reliquarum gentium, & ciuitatum, adiecerat; atque eum, quem supra demonstrauimus, nume-
V rum expleuerat. Frumenti vim maximam ex Thessalia, Asia, Aegypto, Creta, Cyrenis, reli-
2 quisque regionibus comparauerat: hiemare Dyrrhachii, Apolloniæ, omnibusque oppidis maritimis constituerat, vt mare Cæsarem transire prohiberet: eius rei caussa omni ora maritima
3 classem dispos uerat. præerat Aegyptiis nauibus Pompeius filius; Asiaticis, D. Lælius, & C. Triarius; Syriacis, C. Cassius; Rhodiis, C. Marcellus cum C. Pomponio; Liburnicæ atque Achaicæ classi, Scribonius Libo, & M. Octauius:
4 toti tamen officio maritimo M. Bibulus præpositus cuncta administrabat: ad hunc summa
VI imperii respiciebat. Cæsar, vt Brundusium venit, concionatus apud milites, *quoniam prope ad finem laborum ac periculorum esset peruentum, æquo animo mancipia atque impedimenta in Italia relinquerent; ipsi expediti naues conscenderent, quo maior numerus militum posset imponi: omniaque ex victoria & ex sua liberalitate spe-*
2 *rarent*; conclamantibus omnibus, *imperaret quod vellet; quodcumque imperauisset, se æquo ani-*

hippotoxotæ] ἱπποτοξότας, sagittarii equestres.
6. *Dardanos, Bessos*] Dardani, populus Mœsiæ superioris, Illyrium & Macedoniam versus: Bessi, Thraciæ sunt in Hæmo monte.

mimo esse facturos; pridie non. Ian. naues soluit, impositis, vt supra demonstratum est, legionibus VII. postridie terram attigit Cerauniorum. axa inter & alia loca periculosa quietam nactus 4 tationem, & portus omnes timens, quos teneri ib aduersariis arbitrabatur, ad eum locum, qui ppellatur * Palæste, omnibus nauibus ad vnam ncolumibus, milites exposuit. Erat Orici VII Lucretius Hispilo & Minucius Rufus cum Asiaicis nauibus XIIX, quibus iussu D. Lælii præerant; M. Bibulus cum nauibus CX Corcyræ. Sed neque ii, sibi confisi, ex portu prodire sunt 2 ausi; cum Cæsar omnino XII. naues longas præsidio duxisset; in quibus erant constratæ IV. Bibulus, impeditis nauibus, dispersisque 3 re-

CAP. VI. 2. *vt supra demonstratum est*] cap. 2 sect. 2.
terram Cerauniorum] ex Petri Victorii coniectura, V. L. lib. XIII ineunte. Antea *Græcorum* edebatur: MSS. *Germaniorum*. Ceraunii autem montes in litore Epirensi.

4. *ad locum, qui appellatur Palæste*] Omnes libri *Pharsalus*, sed falso, quia hæc Thessaliæ est & mediterranea. Lucanus lib. V v. 460 de hoc Cæsaris traiectu,

[classis] *vento fluctuque secundo*
Lapsa Palæstinas vncis confixit arenas.

Vnde Sulpicius Verulanus, Lucani interpres, *Palæsten* vrbem dicit, vicinam Orico, prope Ceraunia: quam vocem in vetusto Cæsaris codice se legisse Paulus Marsus ad IV Fast. Ouidii confirmat: & Iac. Palmerius Græc. Antiq. p. 240 pro certa lectione habet. Scio, quæ H. Grotius & D. Vossius dubitent; quod vero certiora non adferunt, in lectione *Palæste* adquiesco.

remigibus satis mature occurrit: quod prius ad continentem visus est Cæsar, quam de eius aduentu fama omnino in eas regiones perferretur.

VIII tur. Expositis militibus, naues eadem nocte Brundusium a Cæsare remittuntur; vt reliquæ legiones equitatusque transportari pos-
2 sent. Huic officio præpositus erat Fusius Calenus, legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. sed serius a terra prouectæ naues, neque vsæ nocturna aura, in redeundo
3 offenderunt. Bibulus enim, Corcyræ certior factus de aduentu Cæsaris, sperans se alicui parti onustarum nauium occurrere posse, inanibus occurrit: &, nactus circiter XXX in eas diligentiæ suæ ac doloris iracundia erupit, omnesque incendit; eodemque igne nautas dominosque nauium interfecit, magnitudine pœnæ reliquos
4 deterrere sperans. Hoc confecto negotio, a Salonis ad Orici portum stationes litoraque omnia longe lateque classibus occupauit: custodiisque diligentius dispositis, ipse grauissima hieme in nauibus excubabat, neque vllum laborem aut munus despiciens, neque subsidium exspectans, si in Cæsaris complexum veni-
IX ret. Sed post discessum Liburnarum, ex Illyrico M. Octauius cum iis, quas habebat, nauibus Salonas peruenit; ibique concitatis Dalmatis, reliquisque barbaris, Issam a Cæsaris amicitia

CAP. VIII. 4. *a Salonis ad Orici portum*] Salonæ princeps vrbs Dalmatiæ: Oricum prima Epiri in Chaonia.

CAP. IX. 1. *Issam auertit*] Issa insula cum oppido

citia auertit: conuentum Salonis cum neque 2
pollicitationibus, neque denuntiatione periculi permouere posset; oppidum oppugnare instituit. est autem oppidum & loci natura & colle munitum. sed celeriter ciues Romani, ligneis 3
effectis turribus, iis sese munierunt: &, cum essent infirmi ad resistendum, propter paucitatem hominum, crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium descenderunt: seruosque omnes puberes liberauerunt: & præsectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. Quorum cognita sententia, Octauius 4
quinis castris oppidum circumdedit; atque vno tempore obsidione & oppugnationibus eos premere cœpit. Illi omnia perpeti parati, maxi- 5
me a re frumentaria laborabant. qua de re missis ad Cæsarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, vt poterant, per se incommoda sustinebant: &, longo interposito spatio, cum diutur- 6
nitas oppugnationis negligentiores Octauianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum pueris mulieribusque in muro dispositis, ne quid quotidianæ consuetudinis desideraretur, ipsi, manu facta, cum iis, quos nuper manumissos liberauerant, in proxima Octauii castra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu 7
al-

ciuium Romanorum in mari Illyrico sub Salonis. Vid. Notit. Orbis Antiqui.

3, *præsectis mulierum crinibus*] Sic & factum Capitolio a Gallis obsesso, *Lactant.* 1 *cap.* 20 *sect.* 27; & in obsidione Carthaginis, *Flor.* II, 15, scilicet *in tormentorum vincula*, vt addidit idem.

altera ſunt adorti, inde tertia, & quarta, & deinceps reliqua: omnibusque eos caſtris expulerunt; &, magno numero interfecto, reliquos atque ipſum Octauium in naues confugere coegerunt. Hic fuit oppugnationis exitus.
8 Iamque hiems appropinquabat; & tantis detrimentis receptis, Octauius, deſperata oppugnatione oppidi, Dyrrhachium ſeſe ad Pompeium recepit.
X Demonſtratum eſt, L. Vibullium Rufum, Pompeii præfectum, bis in poteſtatem perueniſſe Cæſaris, atque ab eo eſſe dimiſſum, ſemel ad Corfinium, iterum in Hiſpania.
2 Hunc pro ſuis beneficiis Cæſar iudicauerat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret: eumdemque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat.
3 Erat autem hæc ſumma mandatorum: *debere vtrumque pertinaciæ finem facere, & ab armis diſcedere, neque amplius fortunam periclitari:*
4 *ſatis eſſe magna vtrimque incommoda accepta; quæ pro diſciplina & præceptis habere poſſent, vt reliquos caſus timerent.*
5 *illum ab Italia expulſum, amiſſa Sicilia & Sardinia duabusque Hiſpaniis, & cohortibus in Italia, atque Hiſpania ciuium Romanorum* C *atque* XXX: *ſe morte Curionis, & detrimento Africani exercitus tanto, militumque deditione ad*

7. *& deinceps reliqua*] At poſt quarta caſtra, ex *quinis* ſect. 4, vna tantum expugnanda ſupererant. Hæc ergo caſtra vna ſunt *reliqua*. Scrupulum Rubenius Elect. 11, 7 mouet, & ſect. 4 *quindenis* legi iubet. Non placet.

CAP. X. 1. *Demonſtratum eſt*] lib. 1 cap. 34.

ad Corcyram. proinde sibi ac reip. parcerent, 6
quantumque in bello fortuna posset, iam ipsi incommodis suis satis essent documento. hoc vnum 7
esse tempus de pace agendi, dum sibi vterque confideret; & pares ambo viderentur: si vero alteri paullum modo tribuisset fortuna, non esse vsurum conditionibus pacis eum, qui superior videretur, neque fore aqua parte contentum, qui se omnia habiturum confideret; conditiones pacis, quo- 8
niam antea conuenire non potuissent, Roma a senatu & a populo peti debere: interea & reip. & 9
ipsis placere oportere, si vterque in concione statim iurauisset, se triduo proximo exercitum dimissurum, depositisque armis auxiliisque, quibus nunc confiderent, necessario populi senatusque iudicio fore vtrumque contentum. hæc quo facilius 10
Pompeio probari possent, omnes suas terrestres vrbiumque copias dimissurum. Vibullius, XI
his expositis a Cæsare, non minus necessarium esse existimauit, de repentino aduentu Cæsaris Pompeium fieri certiorem, vti ad id consilium capere posset, antequam de mandatis agi inciperet: atque ideo continuato & nocte & die itinere, atque mutatis ad celeritatem iumentis, ad Pompeium contendit, vt adesse Cæsarem omnibus copiis nuntiaret. Pompeius erat eo tempore in 2
Candauia, iterque ex Macedonia in hiberna, Apol-

CAP. XI. 2. *erat in Candauia*] Hæc aspera regio, per quam a Dyrrhachio & Apollonia in interiorem ac propriam Macedoniam iter erat. Vide infra c. 79 sect. 2. vbi ex Strabone & Cicerone plura de Candauia inuenies notata.

Apolloniam, Dyrrhachiumque habebat. ſed re noua perturbatus, maioribus itineribus Apolloniam petere cœpit; ne Cæſar oræ maritimæ
3 ciuitates occuparet. At ille, expoſitis militibus, eodem die Oricum proficiſcitur. Quo cum veniſſet, L. Torquatus, qui iuſſu Pompeii oppido præerat, præſidiumque ibi Parthinorum habebat, conatus portis clauſis oppidum defendere, Græcos murum adſcendere atque arma capere
4 iubet. illi autem cum ſe contra imperium populi R. pugnaturos eſſe negarent, oppidani autem ſua ſponte Cæſarem recipere conarentur; deſperatis omnibus auxiliis, portas aperuit, & ſe atque oppidum Cæſari dedit, incolumisque
XII ab eo conſeruatus eſt. Recepto Cæſar Orico, nulla interpoſita mora, Apolloniam proficiſcitur. Eius aduentu audito, L. Straberius, qui ibi præerat, aquam comportare in arcem, atque eam munire, obſidesque ab Apolloniatibus exi-
2 gere cœpit. Illi vero *daturos ſe negare, neque portas conſuli praeclуſuros; neque ſibi iudicium ſumpturos contra atque omnis Italia populusque*
3 *R. iudicauiſſet.* Quorum cognita voluntate, clam profugit. Apolloniates ad Cæſarem lega-
4 tos mittunt, oppidoque recipiunt. Hos ſequuntur Bullidenſes Amantiani, & reliquæ finitimæ ciuitates, totaque Epirus; &, legatis ad Cæ-

3. *Parthinorum*] qui circa Dyrrhachium colebant, Illyrici genere.

CAP. XII. 4. *Hos ſequuntur Bullidenſes, Amantiani*] Maritimæ oræ hæc facies eſt, a ſeptemtrione in auſtrum: Dyrrhachium, Apſi & dein Genuſi fluuio-

Cæsarem missis, quæ imperaret, facturos polli-
centur. At Pompeius, cognitis iis rebus, XIII
quæ erant Orici atque Apolloniæ gestæ, Dyrrha-
chio timens, diurnis eo nocturnisque itineribus
contendit. simul ac Cæsar appropinquare di- 2
cebatur, tantus terror incidit eius exercitui, quod
properans noctem diei coniunxerat, neque iter
intermiserat, vt pæne omnes in Epiro finitimis-
que regionibus signa relinquerent, complures
arma proiicerent, ac fugæ simile iter videretur.
sed, cum prope Dyrrhachium Pompeius consti- 3
tisset, castraque metari iussisset, perterrito etiam
tum exercitu, princeps Labienus procedit, iu-
ratque, se eum non deserturum eumdemque
casum subiturum, quemcumque ei fortuna tri-
buisset. Hoc idem reliqui iurant legati: hos 4
tribuni mil. centurionesque sequuntur, atque
idem omnis exercitus iurat. Cæsar præoccu- 5
pato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi
facit: castraque ad flumen Apsum ponit, in fini-
bus Appolloniatium, vt vigiliis castellisque be-
nemeritæ ciuitates tutæ essent [præsidio;] ibi-
que

---

rum ostia, Apollonia, Bullis, Amantia, Oricum, Ceraunii. Vide Tabulam.

CAP. XIII. 5. *vt vigiliis castellisque benemeritæ ciuitates tutæ*] Locus male sanus, & aliquid in eo abundans. Faernus legebat, *bene meritæ ciuitati esset præsidio*: Ciacconius, *vt vicis castellisque bene meritæ ciuitatis esset præsidio*. Vterque tollit *tutæ*, & de Apollonia sola intelligit, in cuius finibus castra erant. Plantiniano libro sublatum *præsidio*, sine quo bene constant cetera. Plures enim ciuitates, quæ se dederant c. 12, erant *bene meritæ*.

que reliquarum ex Italia legionum adventum
exſpectare, & ſub pellibus hiemare conſtituit.
6 hoc idem Pompeius facit, & trans flumen Apſum
poſitis caſtris, eo copias omnes auxiliaque con-
XIV duxit. Calenus, legionibus equitibusque
Brunduſii in naues poſitis, vt erat præceptum a
Cæſare, quantum nauium facultatem habebat,
naues ſoluit, paullumque a portu progreſſus, lit-
teras a Cæſare accipit; quibus eſt certior factus,
portus litoraque omnia claſſibus aduerſariorum
2 teneri. Quo cognito, ſe in portum recipit, na-
uesque omnes reuocat: vna ex iis, quæ perſeuera-
uit, neque imperio Caleni obtemperauit, quod
erat ſine militibus, priuatoque conſilio admini-
ſtrabatur, delata Oricum atque a Bibulo expu-
3 gnata eſt: qui de ſeruis liberisque omnibus ad
impuberes ſupplicium ſumit, & ad vnum inter-
ficit. ita, exiguo tempore, magno caſu totius
XV exercitus ſalus conſtitit. Bibulus, vt ſupra
demonſtratum eſt, erat cum claſſe ad Oricum:
&, ſicut mari portibusque Cæſarem prohibebat,
ita ipſe omni terra earum regionum prohibeba-
2 tur. præſidiis enim diſpoſitis, omnia litora a
Cæſare tenebantur, neque lignandi, neque
aquandi, neque naues ad terram religandi
3 poteſtas fiebat. Erat res in magna difficultate:
ſummisque anguſtiis rerum neceſſariarum pre-
mebantur, adeo, vt cogerentur ſicuti reliquum
commeatum, ita ligna atque aquam Corcyra na-
4 uibus onerariis ſupportare: atque vno tempo-
re

ſub pellibus hiemare] Vide de Bello Gall. lib. III extremum.

re accidit, vt, difficilioribus vsi tempestatibus, ex pellibus, quibus erant tectæ naues, nocturnum excipere rorem cogerentur: quas tamen 5
difficultates patienter & æquo animo ferebant, neque sibi nudanda litora & relinquendos portus existimabant. Sed, cum essent in quibus 6
demonstraui angustiis, ac se Libo cum Bibulo coniunxisset, loquuntur ambo ex nauibus cum M. Acilio, & Statio Murco legatis: quorum alter oppidi muris, alter præsidiis terrestribus præerat; velle se de maximis rebus cum Cæsare loqui, si sibi eius facultas detur. huc addunt 7
pauca, rei confirmandæ caussa, vt de compositione acturi viderentur. Interim postulant, vt sint indutiæ; atque ab iis impetrant. magnum 8
enim, quod adferebant, videbatur; & Cæsarem id summe sciebant cupere; &, profectum aliquid Vibullii mandatis existimabatur. Cæ- XVI
sar eo tempore cum legione vna profectus erat ad

CAP. XV. 8. *magnum enim, quod adferebant*] quod nuntiaturi erant. Veteres libri afferebant: recentiorum plerique, Iungermanni, Montani, Goduini, aliorum, praue *asserebant*, a quibus Andr. Borrichius deceptus fuit, vt Discussione Appendicis illius demonstrauimus. Sæpe autem *adferre* simpliciter est *nuntium adferre*. Cicero III epist. X ineunte: *Cum est ad nos adlatum de*, cetera: & lib. V Att. ep. XIV *Interea hæc, quæ vellem, mihi, adferebantur*.

profectum aliquid Vibullii mandatis] de quibus antea cap. 10. Libri quidam *Bibuli* habent, sed apertum mendum est, quod olim deprehendi: nunc video etiam a Vossio notatum esse.

ad recipiendas vlteriores ciuitates, & rem frumentariam expediendam, qua anguste vtebatur. Erat autem ad Buthrotum oppositum
2 Corcyræ. Ibi ab Acilio certior & Murco per litteras factus de postulatis Libonis & Bibuli, le-
3 gionem relinquit; ipse Oricum reuertitur. eo cum venisset, euocantur illi ad colloquium. prodit Libo, atque excusat Bibulum, quod is iracundia summa erat, inimicitiasque habebat etiam priuatas cum Cæsare, ex ædilitate & prætura conceptas; ob eam rem colloquium vitasse, ne res maximæ spei maximæque vtilitatis eius iracun-
4 dia impedirentur. Pompeii summam esse ac fuisse semper voluntatem, vt componeretur, atque ab armis discederetur: sed potestatem se eius rei nullam habere, propterea quod de consilii sententia summam belli rerumque
5 omnium Pompeio permiserint: sed postulatis Cæsaris cognitis, missuros ad Pompeium, atque illum reliqua per se acturum, hortantibus ipsis: interea manerent indutiæ, dum ab illo rediri posset; neve alter alteri noceret. huc addit pauca de caussa, & de copiis, auxiliisque
XVII suis. Quibus rebus neque tum respondendum Cæsar existimauit: neque nunc, vt me-
2 moriæ prodatur, satis caussæ putamus. Postulabat Cæsar, *vt legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret; idque ipsi fore reciperent, aut acceptos per se ad eum perduce-*
3 *rent; quod ad indutias pertineret, sic belli rationem esse diuisam, vt illi classe naues auxiliaque sua impedirent, ipse vt aqua terraque*
eos

eos prohiberet; &, si hoc sibi remitti vellent, re- 4
mitterent ipsi de maritimis custodiis; sin illud
tenerent, se quoque id retenturum: nihilo mi-
nus tamen agi posse de compositione, vt hæc non
remitterentur; neque hanc rem esse impedi-
menti loco. Illi neque legatos Cæsaris recipere, 5
neque periculum præstare eorum, sed totam rem
ad Pompeium reiicere: vnum instare de indu-
tiis, vehementissimeque contendere. Quos 6
vbi Cæsar intellexit, præsentis periculi atque
inopiæ vitandæ caussa, omnem orationem insti-
tuisse, neque vllam spem aut conditionem
pacis adferre; ad reliquam cogitationem belli
sese recepit. Bibulus multos dies terra pro- XVIII
hibitus, & grauiore morbo ex frigore ac labore
implicitus, cum neque curari posset, neque
susceptum officium deserere vellet, vim mor-
bi sustinere non potuit. Eo mortuo, ad nemi- 2
nem vnum summa imperii redit: sed separatim
suam quisque classem ad arbitrium suum admi-
nistrabat. Vibullius, sedato tumultu, quem re- 3
pentinus Cæsaris aduentus concitauerat, vbi
primum, rursus adhibito Libone, & L. Lucceio,
& Theophane, quibuscum communicare de ma-
ximis rebus Pompeius consueuerat, de mandatis
Cæ-

CAP. XVIII. 3. *quibuscum communicare*] Libri omnes *quibus communicare.* Quod vero Latini semper *communicare cum quo*, non *alicui* dicunt; dubitaui Posterioribus Curis cap. v de integritate huius loci: post me Gronouius Observ. II, 6 confirmauit, qui eamdem ob rationem scribi iussit *quibuscum*.

Cæſaris agere inſtituit, eum ingreſſum in ſermonem Pompeius interpellauit,& loqui plura pro-
4 hibuit. *Quid mihi*, inquit, *aut vita, aut ciuitate opus eſt, quam beneficio Cæſaris habere videbor? cuius rei opinio tolli non poterit, niſi cum in Italiam, ex qua profectus ſum, reductus exiſtimabor,*
5 *bello perfecto.* Ab iis Cæſar hæc dicta cognouit, qui ſermoni interfuerunt. conatus tamen nihilo minus eſt, aliis rationibus per colloquia
XIX de pace agere. Inter bina caſtra Pompeii atque Cæſaris vnum flumen tantum intererat Apſus: crebraque inter ſe colloquia milites habebant: neque vllum interim telum per pa-
2 ctiones colloquentium transiiciebatur. Mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipſam fluminis, qui ea, quæ maxime ad pacem pertinere viderentur, ageret; & crebro magna voce pronuntiaret, *liceretne ciuibus ad ciues de pace legatos mittere; quod etiam fugitiuis ab ſaltu Pyrenæo, prædonibusque licuiſſet; præſertim, vt id agerent, ne ciues cum ciuibus armis decertarent.*
3 Multa ſuppliciter locutus, vt de ſua atque omni-

CAP. XIX. 2. *fugitiuis ab ſaltu Pyrenæo*] Egregie Hadr. Valeſius Notit. Gall. p. 157 in *Lugduno Conuenarum* expoſuit: eſſe quos *Conuenas* appellauerint in Gallia; antea Pyrenæi rupes & ſaltum inhabitantes, vnde ſubiectos campos tam Hiſpaniæ quam Galliæ prædando infeſtarint, Romanis etiam in Hiſpaniam euntibus moleſti. Pompeium autem ex Sertoriano bello reuertentem quaſi indagine concluſos eos adegiſſe, vt legatos de pace ad ipſum mitterent, quam etiam iis dederit ita, vt de montibus in planiora deduceret. Adde Notit. noſtram Antiqui Orbis p. 181.

omnium salute debebat, silentioque ab vtrisque militibus auditus, responsum est ab altera parte, A. Varronem profiteri, se altera die ad colloquium venturum, atque vna etiam vtrimque admodum tuto legati venire, &. quæ vellent, exponere possent; certumque ei rei tempus constituitur. quo cum esset postero die ventum, ma- 4
gna vtrimque multitudo conuenit; magnaque erat eius rei exspectatio: atque omnium intenti animi ad pacem esse videbantur. Qua ex fre- 5
quentia T. Labienus prodiit, submissa oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit, quorum mediam orationem interrumpunt vndique subito tela immissa; quæ ille obtectus armis militum vitauit. vulnerantur 6
tamen complures: in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius, centuriones militesque non nulli. Tum Labienus, *Desinite ergo de* 7
compositione loqui. nam nobis, nisi Cæsaris capite relato, pax esse nulla potest. Iisdem tem- XX
poribus Romæ M. Cœlius Rufus prætor, caussa debitorum suscepta, initio magistratus tribunal suum iuxta C. Trebonii prætoris vrbani sellam collocauit; & si quis appellasset de æstimatione, & de solutionibus, quæ per arbitrum fierent, vt Cæsar præsens constituerat, fore auxilio pollicebatur. sed fiebat æquitate decreti, & 2
humanitate Trebonii, qui his temporibus clementer & moderate ius dicendum existimabat, vt reperiri non posset, a quibus initium appellandi nasceretur. nam fortasse inopiam excu- 3
sare, & calamitatem aut propriam suam aut tem-

porum queri, & difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris est animi: integras vero tenere possessiones, qui se debere fateantur, cuius animi, aut cuius impudentiæ est? itaque, qui hoc postularet, repe-
4 riebatur nemo. atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inuentus est Cœlius; &, ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpem caussam videretur, legem promulgauit, vt sexies * seni dies sine vsuris creditæ pecuniæ
XXI soluantur. Cum resisteret Seruilius consul, reliquique magistratus; & minus opinione sua efficeret, ad hominum excitanda studia, sublata priore lege, duas promulgauit; vnam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus do-
2 nauit; alteram tabularum nouarum: impetuque multitudinis in C. Trebonium facto, & non nullis vulneratis, eum de tribunali deturbauit: de quibus rebus Seruilius consul ad senatum detulit: senatusque Cœlium ab rep. remo-
3 uendum censuit. Hoc decreto, eum consul senatu prohibuit, & concionari conantem de Ro-
4 stris deduxit. Ille, ignominia & dolore permotus, palam se proficisci ad Cæsarem simulauit, clam nuntiis ad Milonem missis, qui, Clodio

CAP. XX. 4. *vt sexies seni dies*] numerus prauatus, de quo, aliorum excussis coniecturis, tandem suam præfert, *vt sex mensium die sine vsuris*, cetera: alii *sex pensionibus* malunt; quod longum nimis, si annuas pensiones intelligas.

CAP. XXI. 3. *de Rostris deduxit*] de suggestu agentium cum populo: qui cur *Rostra* dictus sit, prodit Liuius VIII, 14.

dio interfecto, eo nomine erat damnatus; atque, eo in Italiam euocato, quod magnis muneribus datis, gladiatoriæ familiæ reliquias habebat, sibi coniunxit, atque eum in Thurinum ad sollicitandos pastores præmisit. Ipse cum Ca- 1
silinum veniret, vnoque tempore signa eius militaria atque arma Capuæ essent comprehensa, familia Neapoli visa, atque proditio oppidi appareret, patefactis consiliis, exclusus Capua, & periculum veritus, quod conuentus arma ceperat, atque eum hostis loco habendum existimabat, consilio destitit, atque eo itinere se auertit. Interim Milo, demissis circum munici- XXII
pia litteris, ea, quæ faceret, iussu atque imperio facere Pompeii, quæ mandata ad se per Bibulum delata essent: quos ex ære alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat. apud quos cum pro- 2
ficere nihil posset, quibusdam solutis ergastulis, Cosam in agro Thurino oppugnare cœpit. eo cum

4. *magnis muneribus datis*] spectaculis editis, quibus tria patrimonia dicitur profudisse. *Cic. pro Mil. c.* 35.
in Thurinum] in agrum Thurinum, vt post paullo c. 22 sect. 2 plene dicitur. Vrbis nomen Thurii seu Thuriæ siue Thurium in extrema Lucania, ad fines Bruttiorum, iuxta Tarentinum sinum. Græce Θούριοι & Θούριον.

CAP. XXII. 2. *Cosam in agro Thurino*] Nulla in hoc agro Cosa, quod Etruscæ vrbis nomen est. Velleius II, 68 de Milone: *Compsam in Hirpinis oppugnans, ictusque lapide, pœnas dedit.* Sed quid hæc ad agrum Thurinum? Plinius II, 56 *lana pluit circa castellum Carissanum, iuxta quod post annum T. Annius Milo occisus est.* Cluuerius Ital. IV. 8. extr. delet syllabam *ri*, vt

cum a Q. Pedio prætore cum legione ** lapide
3 ictus esset ex muro, periit: & Cœlius profe-
ctus, vt dictitabat, ad Cæsarem, peruenit Thu-
rios: vbi, cum quosdam eius municipii sollici-
taret, equitibusque Cæsaris Gallis atque Hispa-
nis, qui eo præsidii caussa missi erant, pecuniam
4 polliceretur, ab iis est interfectus. Itaque ma-
gnarum initia rerum, quæ occupatione magi-
stratuum & temporum sollicitam Italiam
habebant, celerem & facilem exitum habue-
XXIII runt. Libo, profectus ab Orico cum classe,
cui præerat, nauium L, Brundusium venit, in-
sulamque, quæ contra Brundusinum portum
est, occupauit; quod præstare, vnum locum
arbitrabatur, qua necessarius nostris erat egres-
sus, quam omnium litora ac portus custodia
2 clausos tenere. hic repentino aduentu, naues
onerarias quasdam nactus, incendit; & vnam
frumento onustam abduxit: magnumque no-
stris terrorem iniecit: & noctu militibus & sa-
gittariis in terram expositis, præsidium equitum
3 deiecit; & adeo loci opportunitate profecit,
vt ad Pompeium litteras mitteret, *naues reliquas,
si vellet, subduci & refici iuberet: sua classe auxi-
XXIV lia sese Cæsaris prohibiturum.* Erat eo tem-
po-

---

maneat *Cassanum*, quia hodieque in Thurino agro episcopale oppidum *Cassano* est.

3. *ab iis est interfectus*] De hoc M. Cœlio (is ipse est qui octauum librum epistolarum ad Ciceronem scripsit) Velleius Paterculus II, 68 *in vrbe seditionem, aut potius occulte bellicum tumultum mouens, primo submotus a republica; mox consularibus armis, auctore senatu, circa Thurios oppressus est.*

pore Antonius Brundusii: qui, virtuti militum confisus, scaphas nauium magnarum circiter IX cratibus pluteisque contexit, eoque milites delectos imposuit: atque eas in litore pluribus locis separatim disposuit: nauesque triremes II, quas Brundusii faciendas curauerat, per caussam exercendorum remigum, ad fauces portus prodire iussit. has cum audacius progressas Libo 2
vidisset, sperans intercipi posse, quadriremes V ad eas misit. quæ cum nauibus nostris appropinquassent, nostri veterani in portum refugerunt. illi studio incitati, incautius sequebantur.
Iam ex omnibus partibus subito Antonianæ sca- 3
phæ, signo dato, se in hostes incitauerunt: primoque impetu vnam ex his quadriremem cum remigibus defensoribusque suis ceperunt: reliquas turpiter fugere coegerunt. Ad hoc detri- 4
mentum accessit, vt, equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis, aquari prohiberentur. qua necessitate & ignominia permotus Libo, discessit a Brundusio, obsessionemque nostrorum omisit. Multi iam menses XXV
transierant, & hiems iam præcipitauerat, neque Brundusio naues legionesque ad Cæsarem veniebant: ac non nullæ eius rei prætermissæ occasiones Cæsari videbantur, quod certe sæpe flauerant venti, quibus necessario committendum existimabat. quantoque eius amplius processe- 2
rat

CAP. XXV. I. *multi iam menses transierant*] non a transitu Cæsaris, qui pridie nonas Ianuarias factus fuerat, *cap.* 6; sed ab ineunte hieme.

rat temporis, tanto erant alacriores ad custodiam, qui classibus præerant, maioremque fi-
3 duciam prohibendi habebant: & crebris Pompeii litteris castigabantur, quoniam primo venientem Cæsarem non prohibuissent, vt reliquos eius exercitus impedirent: duriusque quotidie tempus ad transportandum lenioribus
4 ventis exspectabant. Quibus rebus promotus Cæsar Brundusium ad suos seuerius scripsit, vt, nacti idoneum ventum, ne occasionem nauigandi dimitterent, & ad Oricum, siue ad litora Apolloniatium, cursum dirigerent, quod eo naues eii-
5 cere possent. Hæc a custodibus classium loca maxime vacabant, quod se longius a portibus
XXVI committere non auderent. Illi, adhibita audacia & virtute, administrantibus M. Antonio & Fufio Caleno, multum ipsis militibus hortantibus, neque vllum periculum pro salute Cæsaris recusantibus, nacti austrum, naues soluunt, atque altera die Apolloniam Dyrrhachiumque
2 præteruehuntur. Qui cum essent ex continenti visi, Q. Coponius, qui Dyrrhachii classi Rhodiæ præerat, naues ex portu educit, & cum iam nostris, remissiore vento, appropinquassent, idem auster increbuit, nostrisque præsidio

3. *duriusque tempus exspectabant*] Ambiguus locus. Quinam *exspectabant*? Glareanus & Goduinus de Cæsarianis intelligunt, quibus facilius fuerit, vitare custodias sæua tempestate, quam molliori: Glandorpius autem de Pompeianis, qui duriorem tempestatem exspectassent, qua vel sine custodiis transportatio, quæ lenioribus ventis fieri poterat, impediretur.

dio fuit. Neque vero ille ob eam caussam co- 3
natu desistebat, sed labore, & perseuerantia
nautarum, se vim tempestatis superare posse
sperabat, praeteruectosque Dyrrhachium magna
vi venti, nihilo secius sequebatur. nostri, vsi 4
fortunae beneficio, tamen impetum classis time-
bant, si forte ventus remisisset. nacti portum,
qui appellatur Nymphaeum, vltra Lissum millia
passuum III, eo naues introduxerunt: qui
portus ab africo tegebatur, ab austro non erat
tutus, leuiusque tempestatis, quam classis pe-
riculum aestimauerunt. Quo simul, atque in- 5
tus est itum, incredibili felicitate auster, qui
per biduum flauerat, in africum se ver-
tit. Hic subitam commutationem fortunae XXVII
videre licuit. qui modo sibi timuerant, hos tu-
tissimus portus recipiebat: qui nostris nauibus
periculum intulerant, de suo timere cogebantur.
Itaque, tempore commutato, tempestas & no- 2
stros texit, & naues Rhodias adflixit, ita, vt ad
vnam constratae omnes numero XVI eliderен-
tur, & naufragio interirent; & ex magno re-
migum propugnatorumque numero pars ad sco-
pulos allisa interficeretur, pars a nostris distra-
heretur: quos omnes conseruatos Caesar do-
mum remisit. Nostrae naues II tardius cur- XXVIII
su confecto, in noctem coniectae, cum ignora-
rent, quem locum reliquae cepissent, contra Lis-
sum in ancoris constiterunt. has, scaphis mi- 2
no-

CAP. XXVI. 4. *Nymphaeum vltra Lissum*] Vt Lissus vrbs vltima Illyridis ad Macedoniam; ita *Nymphaeum* supra Lissum promontorium & portus. *Plin. III.* 22.

noribusque nauigiis compluribus ſumptis, Otacilius Craſſus, qui Liſſi præerat, expugnare parabat: ſimul de deditione eorum agebat, & inco-
3 lumitatem deditis pollicebatur. Harum altera nauis ducentos viginti ex legione tironum ſuſtulerat: altera ex veterana paullo minus du-
4 centis ſe compleuerat. Hic cognoſci licuit, quantum eſſet hominibus præſidii in animi fortitudine. Tirones enim, multitudine nauium perterriti; &, ſalo nauſeaque confecti, iureiurando accepto, nihil iis nocituros hoſtes, ſe Otacilio dediderunt. qui omnes, ad eum perducti, contra religionem iurisiurandi in eius
5 conſpectu crudeliſſime interficiuntur. At veteranæ legionis milites, item conflictati & tempeſtatis & ſentinæ vitiis, non ex priſtina virtute remittendum aliquid putauerunt; ſed tractandis conditionibus, & ſimulatione deditionis extracto primo noctis tempore, gubernatorem
6 in terram nauem eiicere cogunt: ipſi, idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt, & luce prima, miſſis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem oræ maritimæ adſeruabant, circiter CD, quique eos armati ex præſidio ſecuti ſunt, ſe defenderunt, & non nullis eorum interfectis, incolumes ad noſtros
XXIX ſeſe receperunt. Quo facto conuentus ciuium Romanorum, qui Liſſum obtinebat, quod oppidum iis antea Cæſar attribuerat, muniendumque curauerat, Antonium recepit, omnibusque rebus iuuit. Otacilius, ſibi timens, oppido
2 fugit, & ad Pompeium peruenit. Ex omnibus

eo-

copiis Antonius, quarum erat ſumma veterano-
rum III legionum, vniusque tironum, & equi-
tum DCCC plerasque naues in Italiam remit-
tit, ad reliquos milites equitesque transportan-
dos: pontones, quod eſt genus nauium Galli-
carum, Liſſi reliquit; hoc conſilio, vt, ſi forte 3
Pompeius, vacuam exiſtimans Italiam, eo trans-
iecisset exercitum, quæ opinio erat edita in
vulgus, aliquam Cæſar ad inſequendum facul-
tatem haberet; nuntiosque ad eum celeriter 4
mittit, quibus regionibus exercitum expoſuiſ-
ſet, & quid militum transuexiſſet. Hæc eo- XXX
dem fere tempore Cæſar atque Pompeius co-
gnoſcunt. nam præteruectas Apolloniam Dyr-
rhachiumque naues viderant: ipſi iter ſecun-
dum eas terras direxerant: ſed quo eſſent eæ
delatæ, primis diebus ignorabant: cognita- 2
que re, diuerſa ſibi ambo conſilia capiunt; Cæ-
ſar, vt quamprimum ſe cum Antonio coniunge-
ret, Pompeius, vt venientibus in itinere ſe oppo-
neret, & ſic imprudentes ex inſidiis adoriri
poſſet. Eodemque die vterque eorum ex ca- 3
ſtris ſtatiuis a flumine Apſo exercitum edu-
cunt. Pompeius clam & noctu; Cæſar palam
atque interdiu. ſed Cæſari, circuitu maiore, 4
iter erat longius, aduerſo flumine, vt vado
tranſire poſſet. Pompeius, quia expedito iti-
nere flumen ei transeundum non erat, magnis
itineribus ad Antonium contendit; atque, 5
vbi eum appropinquare cognouit, idoneum
locum nactus, ibi copias collocauit; ſuosque
omnes caſtris continuit, ignesque fieri prohi-
buit,

6 buit, quo occultior esset eius aduentus. Hæc ad Antonium statim per Græcos deferuntur. Ille, missis ad Cæsarem nuntiis, vnum diem sese castris tenuit. altero die ad eum peruenit
7 Cæsar. Cuius aduentu cognito, Pompeius, ne duobus circumclauderetur exercitibus, ex eo loco discedit, omnibusque copiis ad Asparagium Dyrrhachinorum peruenit, atque ibi ido-
XXXI neo loco castra ponit. His temporibus Scipio, detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis, sese imperatorem appellaue-
2 rat. Quo facto, ciuitatibus tyrannisque magnas imperauerat pecunias: item a publicanis suæ prouinciæ debitam biennii pecuniam exegerat, & ab eisdem insequentis anni mutuam præceperat: equitesque toti prouinciæ impe-
3 rauerat. Quibus coactis, finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paullo ante M. Crassum imperatorem interfecerant, & M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones equites-
4 que ex Syria deduxerat: summaque in sollicitudine ac timore Parthici belli in prouinciam cum

Cap. xxx. 7. *ad Asparagium Dyrrhachinorum*] Asparagium, vicus, oppidum an castellum fuerit, non constat. Situs cognoscitur ex sequente cap. 76. Adde quæ ad cap. 75 de Genuso notabimus.

Cap. xxxi. 1. *Scipio detrimentis circa Amanum*] Scipioni Metello, Pompeii socero, prouincia Syria obuenerat, *supra cap.* 6. cuius victoriolam contra barbaros Amani montis Cæsar detrimenta prouinciæ appellat, vt Vossius interpretatur: aut potius, quia ipse a barbaris clade non minore adfectus, tamen sibi victoriam & nomen imperatorium tribuerat.

cum venisset, ac non nullæ militum voces audirentur, *sese, contra hostem si ducerentur, ituros; contra ciuem & consulem arma non laturos*; deductis Pergamum atque in locupletissimas vrbes in hiberna legionibus, maximas largitiones fecit, & confirmandorum militum caussa, diripiendas iis ciuitates dedit.

XXXII

Interim acerbissime imperatæ pecuniæ tota prouincia exigebantur. Multa præterea generatim ad auaritiam excogitabantur, in capita singula seruorum ac liberorum tributum imponebatur. Columnaria, 2
ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, vecturæ imperabantur, cuius modo rei nomen reperiri poterat. hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. non solum vrbibus, 3
sed pæne vicis castellisque singulis cum imperio præficiebantur. qui horum quid acerbissime crudelissimeque fecerat, is & vir & ciuis optimus habebatur. erat plena lictorum & imperiorum 4
prouincia, conferta præfectis atque exactoribus. qui,

CAP. XXXII. 1. *pecuniæ tota prouincia*] non Syria, ex qua regressus iam Scipio fuerat; sed Asia prætoria prouincia, tum autem, vt videtur, prætore vacua; per quam ipsi in Græciam ad Pompeium transeundum erat.

2. *columnaria, ostiaria*] Fuit Columnarium tributi genus, quod pro singulis columnis pendebatur; sicut Ostiarium, quod pro ostiis. De illo Cicero ad Attic. XIII epist VI *columnarium vide ne nullum debeamus*: de hoc idem lib. III Fam. epist. VIII *in acerbissimam exactionem capitum atque ostiorum*.

4. *imperiorum*] imperantium, exigentium.

qui, præter imperatas pecunias, suo etiam priuato compendio seruiebant. dictitabant enim, se domo patriaque expulsos, omnibus necessariis egere rebus, vt honesta præscriptione rem
5 turpissimam tegerent. Accedebant ad hæc grauissimæ vsuræ, quod in bello plerumque accidere consueuit, vniuersis imperatis pecuniis: quibus in rebus prolationem diei donationem esse dicebant. itaque æs alienum prouinciæ eo
6 biennio multiplicatum est. nec minus ob eam caussam ciuibus Romanis eius prouinciæ, sed in singulos conuentus, singulasque ciuitates, certæ pecuniæ imperabantur: mutuasque illas ex S C. exigi dictitabant: publicanis, vti in sorte fecerant, insequentis anni vectigal pro mutuo. præ-

suo etiam priuato compendio] quæstui, vtilitati. Cic. IV Verr. c. 3 *cum quæstu compendioque dimittit*: & Orat. V seu Frumentaria c. 46 *in quæstu sunt compendioque versati.* Ceterum, vt edidimus, M S. Carrar. & Gryph. legunt: vetus Bononii Taruisini, *priuato imperio compendioque.* Vnde *imperio* non nullis libris hæsit.

6. *publicanis, vti in sorte fecerant*] Quid est *in sorte*? an sortitione publicani redemerunt prouinciarum vectigalia? an *sors* hoc loco summa & prima pecunia? quid igitur publicani fecerant? Cap. 31 sect. 2 præscriptum est, Scipionem *a publicanis* Syriæ prouinciæ *pecuniam insequentis anni mutuam præcepisse.* Hoc dum reputo & cum præsentibus verbis confero, non possum Glandorpii sententiam improbare, qui pro *sorte* legendum *Syria* esse censuit. Omnia tum plana sunt & historiæ consona.

pro mutuo] Veteres libri *pro mutuo*: deinceps editi *promutuum*, quod nescio an ætatis Cæsarianæ sit. Aiunt

præterea Ephesi a fano Dianæ depositas antiqui- 7
tus pecunias Scipio tolli iubebat, ceterasque eius
deæ statuas. Cum in fanum ventum esset, XXXIII
adhibitis compluribus senatorii ordinis, quos
aduocauerat Scipio, litteræ ei redduntur a Pom-
peio, mare transisse cum legionibus Cæsarem,
properaret ad se cum exercitu venire, omniaque
posthaberet. His litteris acceptis, quos aduo- 2
cauerat, dimittit: ipse iter in Macedoniam pa-
rare incipit: paucisque post diebus est profe-
ctus. hæc res Ephesiæ pecuniæ salutem attu-
lit. Cæsar, Antonii exercitu coniuncto, de- XXXIV
ducta Orico legione, quam tuendæ oræ mari-
timæ caussa posuerat, tentandas sibi prouincias
longiusque procedendum existimabat; &, 2
cum ad eum legati venissent ex Thessalia Aeto-
liaque, qui, præsidio misso, pollicerentur ea-
rum gentium ciuitates imperata facturas, L. Cas-
sium Longinum cum legione tironum, quæ
appellabatur XXVII, atque equitibus CC in
Thessaliam; C. Caluisium Sabinum cum cohor-
tibus V paucisque equitibus in Aetoliam misit:
maxime eos, quod erant propinquæ regiones,
de re frumentaria, vt prouiderent, hortatus est.
Cn. Domitium Caluinum cum legionibus II, 3
XI, & XII, & equitibus D in Macedoniam pro-
fi-

iuris verbum esse ex lege 40 n. 5 D. de Statu liberis, *promutuum eis dederit.* Sed & hic castigatiores libri *pro mutuo.* Glossæ tamen, *προδανείζομαι, promutuor.*

4 ſic ſci iubet. Cuius prouinciæ ab ea parte, quæ
libera appellabatur, Menedemus, princeps ea-
rum regionum, in illius legatus, omnium ſuo-
XXXV rum excellens ſtudium profitebatur. Ex his
Caluiſius, primo aduentu ſumma omnium Ae-
tolorum receptus voluntate, præſidiis aduerſa-
riorum Calydone & Naupacto reiectis, omni
2 Aetolia potitus eſt. Caſſius in Theſſaliam cum
legione peruenit. hic cum eſſent factiones duæ,
varia voluntate ciuitatum vtebatur. Egeſaretus,
veteris homo potentiæ, Pompeianis rebus ſtude-
bat. Petreius, ſummæ nobilitatis adoleſcens,
ſuis ac ſuorum opibus Cæſarem enixe iuua-
XXXVI bat. Eodemque tempore Domitius in Ma-
cedoniam venit: & cum ad eum frequentes ci-
uitatum legationes conuenire cœpiſſent, nun-
tiatum eſt, adeſſe Scipionem cum legionibus
2 magna & opinione & fama omnium. nam ple-
rum-

CAP. XXXIV. 4. *ab ea parte, quæ libera appellabatur*] Libertas illa ex Aemilii Paulli conſtitutione videtur reliqua fuiſſe, de qua Liuius XLV, 29, & licet partis huius ſitus atque limites definiri non poſſint: tamen quadruplicis illius diuiſionis veſtigia in nummis ſuperſunt, in Theſauro Regio Boruſſo Brand. adſeruatis. (vid. nob. Beger. p. 481) in quorum vno eſt ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΠΡΩΤΗΣ: qui huic reſpondet, ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΔΕΥΤΕΡΑΣ, penes ſummum virum Gisb. Cuperum eſt, Smyrna cum aliis adlatus. Adde illuſtriſſ. Spanhemi Orbem Rom. p. 289.

CAP. XXXV. 1 *Calydone & Naupacto*] Vtraque vrbs eſt Aetoliæ: *Calydon* caput regionis ad Euenum fluuium; *Naupactus* extrema ad Locrorum Ozolarum fines, nunc Lepanto.

rumque in nouitate fama antecedit. Hic, nullo
in loco Macedoniæ moratus, magno impetu
contendit ad Domitium, & cum ab eo millia
passuum xx abfuisset, subito se ad Cassium
Longinum in Thessaliam conuertit. hoc adeo
celeriter fecit; vt simul adesse & venire nun-
tiaretur. &, quo iter expeditius faceret, M. Fa- 3
uonium ad flumen Haliacmonem, quod Mace-
doniam a Thessalia diuidit, cum cohortibus
IIX præsidio impedimentis legionum reliquit,
castellumque ibi muniri iussit. Eodem tempore 4
equitatus regis Coti ad castra Cassii aduolauit, qui
circum Thessaliam esse consueuerat. Tum ti- 5
more perterritus Cassius, cognito Scipionis ad-
uentu, visisque equitibus, quos Scipionis esse
arbitrabatur, ad montes se conuertit, qui Thes-
saliam cingunt; atque ex his locis Ambraciam
versus iter facere cœpit. At Scipionem, prope- 6
rantem sequi, litteræ sunt consecutæ a M. Fauo-
nio, Domitium cum legionibus adesse, nec se
præsidium, vbi constitutus esset, sine auxilio
Scipionis, tenere posse. Quibus litteris acce- 7
ptis, consilium Scipio iterque commutat; Cas-
sium sequi desistit, Fauonio auxilium ferre
contendit. Itaque, die ac nocte continuato iti- 8
nere, ad eum peruenit, tam opportuno tem-
pore, vt simul Domitiani exercitus puluis cer-
neretur, vt primi antecursores Scipionis vide-
rentur. Ita Cassio industria Domitii, Fauonio
Scipionis celeritas salutem attulit. Scipio, XXXVII
in castris statiuis biduo moratus, ad flumen, quod
inter eum & Domitii agmen fluebat, Haliacmo-

nem,tertio die prima luce exercitum vado tranſ-
ducit; & caſtris poſitis, poſtero die mane copias
2 ante frontem caſtrorum inſtruit. Domitius
tum quoque ſibi dubitandum non putauit,
quin, productis legionibus, prœlio decertaret.
ſed,cum eſſet inter bina caſtra campus, circiter
millium paſſuum VI, caſtris Scipionis aciem
3 ſuam ſubiecit. ille a vallo non diſcedere per-
ſeuerauit. attamen, ægre retentis Domitianis
militibus,eſt factum, ne prœlio contenderetur;
& maxime,quod riuus difficilibus ripis, caſtris
Scipionis ſubiectus, progreſſus noſtrorum im-
4 pediebat. Quorum ſtudium alacritatemque
pugnandi cum cognouiſſet Scipio, ſuſpicatus
fore,vt poſtero die aut inuitus dimicare cogere-
tur, aut magna cum infamia caſtris ſe continere,
qui magna exſpectatione veniſſet; temere pro-
greſſus turpem habuit exitum; & noctu, ne
conclamatis quidem vaſis, flumen tranſit, atque
in eamdem partem,ex qua venerat, rediit; ibi-
que prope flumen, edito natura loco caſtra po-
5 ſuit. Paucis diebus interpoſitis, noctu inſidias
equitum collocauit: quo in loco ſuperioribus
fere diebus noſtri pabulari conſueuerant. &
cum,quotidiana conſuetudine, Q. Varus,præfe-
ctus equitum Domitii,veniſſet; ſubito illi ex in-
6 ſidiis conſurrexerunt. ſed noſtri fortiter eo-
rum impetum tulerunt; celeriterque ad ſuos
quisque ordines rediit, atque vltro vniuerſi in
7 hoſtes impetum fecerunt. ex his circiter
LXXX interfectis, reliquis in fugam conie-
ctis, noſtri duobus amiſſis, in caſtra ſe rece-
pe-

perunt. His rebus gestis, Domitius, sperans XXXVIII
Scipiónem ad pugnam elici posse, simulauit sese, angustiis rei frumentariæ adductum, castra mouere, vasisque militari more conclamatis, progressus millia passuum III, loco idoneo & occulto omnem exercitum equitatúmque collo-
cauit. Scipio, ad sequendum paratus, equitatum 2
magnamque partem leuis armaturæ, ad explorandum iter Domitii & cognoscendum, præmi-
sit. qui cum essent progressi, primæque turmæ 3
insidias intrauissent; ex fremitu equorum illata suspicione, ad suos se recipere cœperunt; quique hos sequebantur, celerem eorum receptum con-
spicati, restiterunt. nostri, cognitis hosti insi- 4
diis, ne frustra reliquos exspectarent, duas nacti turmas exceperunt. in his fuit M. Opimius, præfectus equitum: reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Do-
mitium deduxerunt. Deductis oræ mariti- XXXIX
mæ præsidiis, Cæsar, vt supra demonstratum est, III cohortes Orici, oppidi tuendi caussa, reliquit, iisque custodiam nauium longarum transdidit, quas ex Italia transduxerat. huic officio oppidoque præerat Acilius legatus. Is naues nostras in interiorem partem post oppidum reduxit, & ad terram deligauit, faucibusque portus nauem onerariam submersam obiecit, & huic alteram coniunxit, super qua turrim effectam ad ipsum introitum portus opposuit, &

CAP. XXXVIII. 4. *cognitis hosti insidiis*] cognitis ab hoste. Male *hostium* Scal. ediderat. Vide Voss.

& militibus compleuit, tuendamque ad omnes re-
XL pentinos casus transdidit. Quibus cognitis
rebus, Cn. Pompeii filius, qui classi Aegyptiæ
præerat, ad Oricum venit, submersamque nauim
remulco multisque contendens funibus abdu-
2 xit: atque alteram nauem, quæ erat ad custo-
diam ab Acilio posita, pluribus adgressus naui-
bus, in quibus ad libram fecerat turres, vt ex su-
periori pugnans loco, integrosque semper defa-
tigatis submittens, & reliquis partibus simul ex
terra scalis, & classe mœnia oppidi tentans, vt
aduersariorum manus diduceret, labore & mul-
3 titudine telorum nostros vicit: deiectisque
defensoribus, qui omnes scaphis excepti refu-
4 gerunt, etiam nauem expugnauit: eodemque
tempore ex altera parte molem tenuit naturalem
obiectam, quæ pæne insulam contra oppidum
effecerat: IV biremes, subiectis scutulis, impul-
sas vectibus in interiorem partem transduxit.
ita, ex vtraque parte naues longas adgressus,
quæ erant deligatæ ad terram, atque inanes, IV
ex

CAP. XL. 1. *ad Oricum venit*] Recte, quia sæpe Cæsar in his expressit præpositionem.

2. *in quibus ad libram fecerat turres*] Turres in nauibus erectas vidimus supra Gallico Bello III, 14. Hic vero *ad libram* dicuntur factæ, quia binæ erant in naui, vt altera alterius æquaret pondus, ne inclinaret nauis. Factæ autem vel in prora & puppi, vel ad latus vtrumque. De his Schefferus Mil. Nav. II, 5.

4. *subiectis scutulis*] lignis teretibus. Supra lib. II, 10 Civ. B. dixerat *palangas* siue *phalangas*. Glossæ Cyrilli: *Scutula*, σκυτάλη.

ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto 5
negotio, D. Lælium, ab Asiatica classe abductum,
reliquit, qui commeatus Bullide atque Amantia
importari in oppidum prohibebat; ipse, Lis- 6
sum profectus, naues onerarias xxx, a M. An-
tonio relictas, intra portum adgressus, omnes
incendit: Lissum expugnare conatus, defenden-
tibus ciuibus Romanis, qui eius erant conuentus,
militibusque, quos præsidii caussa miserat Cæ-
sar, triduum moratus, paucis in oppugnatione
amissis, re infecta, inde discessit. Cæsar, XLI
postquam Pompeium ad Asparagium esse co-
gnouit, eodem cum exercitu profectus, & expu-
gnato in itinere oppido Parthinorum, in quo
Pompeius præsidium habebat, III die in Ma-
cedoniam ad Pompeium peruenit, iuxtaque eum
castra posuit; & postridie, eductis omnibus
copiis, acie instructa, decernendi potestatem
Pompeio fecit. vbi eum suis locis se tenere 2
animaduertit, reducto in castra exercitu, aliud
sibi consilium capiendum existimauit. itaque 3
postero die omnibus copiis, magno circuitu, dif-
ficili angustoque itinere, Dyrrhachium profe-
ctus est, sperans, Pompeium aut Dyrrha-
chium compelli, aut ab eo intercludi pos-
se, quod omnem commeatum totiusque
belli apparatum eo contulisset, vt acci-
dit. Pompeius enim, primo ignorans e- 4
ius consilium, quod diuerso ab ea regione
itinere profectum videbat, angustiis rei fru-
mentariæ compulsum discessisse existimabat:
postea, per exploratores certior factus, postero

die castra mouit, breuiore itinere se occurrere ei
5 posse sperans. quod fore suspicatus Cæsar,
militesque adhortatus, vt æquo animo labo-
rem ferrent, parua parte noctis itinere inter-
misso, mane Dyrrhachium venit, cum primum
agmen Pompeii procul cerneretur, atque ibi ca-
XLII stra posuit. Pompeius interclusus Dyrrhachio,
vbi propositum tenere non potuit, secundo vsus
consilio, edito loco, qui appellatur Petra, adi-
tumque habet nauibus mediocrem, atque eas a
quibusdam protegit ventis, castra communit.
2 eo partem nauium longarum conuenire, fru-
mentum commeatumque ab Asia, atque omni-
bus regionibus, quas tenebat, comportari impe-
3 rat. Cæsar, longius bellum ductum iri existi-
mans, & de Italicis commeatibus desperans,
quod tanta diligentia omnia litora a Pompeianis
tenebantur, classesque ipsius, quas hieme in Sici-
lia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum,
rei frumentariæ caussa, L. Canuleium legatum
4 misit: quodque hæ regiones aberant longius,
locis certis horrea constituit, vecturasque fru-
menti finitimis ciuitatibus descripsit: item Lis-
so, Parthinisque, & omnibus castellis, quod esset
5 frumenti, conquiri iussit. id erat perexiguum,
cum ipsius agri natura, quod sunt loca aspera &
montuosa, ac plerumque vtuntur frumento im-
portato: tum quod Pompeius hæc prouiderat,
& superioribus diebus prædæ loco Parthinos
habuerat, frumentumque omne conquisitum,
spoliatis effossisque eorum domibus, per equi-
XLIII tes comportauerat. Quibus rebus cognitis,
Cæ-

Cæsar consilium capit ex loci natura. erant
enim circum castra Pompeii permulti editi at-
que asperi colles; hos primum præsidiis tenuit,
castellaque ibi communit. inde, vt loci cuiusque 2
natura ferebat, ex castello in castellum perducta
munitione, circumuallare Pompeium instituit:
hæc spectans, quod angusta re frumentaria vteba-
tur: quodque Pompeius multitudine equitum
valebat, quo minore periculo vndique fru-
mentum commeatumque exercitui supportare
posset: simul, vt pabulatione Pompeium pro- 3
hiberet, equitatumque eius ad rem gerendam
inutilem efficeret: tertio, vt auctoritatem, 4
qua ille maxime apud exteras nationes niti vide-
batur, minueret; cum fama per orbem terra-
rum percrebuisset, illum a Cæsare obsideri, neque
audere prœlio dimicare. Pompeius neque XLIV
a mari Dyrrhachioque discedere volebat; quod
omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta,
ibi collocauerat, frumentumque exercitui naui-
bus supportabat; neque munitiones Cæsaris
prohibere poterat, nisi prœlio decertare vellet,
quod eo tempore statuerat non esse faciendum.
Relinquebatur, vt extremam rationem belli 2
sequens, quam plurimos colles occuparet, &
quam latissimas regiones præsidiis teneret, Cæ-
sarisque copias, quam maxime posset, distine-
ret, idque accidit. castellis enim XXIV effe- 3
ctis, XV millia passuum circuitu amplexus, hoc
spatio pabulabatur; multaque erant intra eum
locum manu sata, quibus interim iumenta pasce-
ret. atque, vt nostri perpetuas munitiones vi- 4

debant, perductas ex castellis in proxima castella, ne quo loco erumperent Pompeiani, & nostros post tergum adorirentur, timebant: ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant; ne quo loco nostri intrare atque ipsos a

5 tergo circumuenire possent. sed illi operibus vincebant, quod & numero militum præstabant, & interiore spatio minorem circuitum habe-

6 bant. Quæ cum erant loca Cæsari capienda, etsi prohibere Pompeius totis copiis, & dimicare non constituerat, tamen suis locis sagittarios funditoresque mittebat, quorum magnum habebat numerum; multique ex nostris vulnerabantur: magnusque incesserat timor sagitta-

7 rum: atque omnes fere milites aut ex subcoactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas aut

XLV tegmenta fecerant, quibus tela vitarent. In occupandis præsidiis magna vi vterque vtebatur. Cæsar, vt quam angustissime Pompeium contineret; Pompeius, vt quam plurimos colles quam maximo circuitu occuparet. crebraque

8 ob eam caussam prœlia fiebant. In his, cum legio Cæsaris IX præsidium quoddam occupauisset, & munire cœpisset; huic loco propinquum & contrarium collem Pompeius occupauit, no-

9 strosque opere prohibere cœpit: &, cum vna ex

CAP. XLIV. 7. *ex subcoactis*] Sic veteres: posterius excusi legunt *ex coactis*, quod idem est. Plinius VIII. 48 *lanas coactas* dixit: Vlpianus lege XXV n. 1 Dig. de auro, arg. *coactilia*. nostrates *gewalckt*. Gruter. Inscript. p. 648 n. 3 LANARI. COACTOR, & num. 4 LANARIVS COACTILIARIVS.

ex parte prope æquum aditum haberet, primum
ſagittariis funditoribusque circumiectis, poſtea
leuis armaturæ magna multitudine miſſa, tor-
mentisque prolatis, munitiones impediebant.
neque erat facile noſtris, vno tempore propu- 4
gnare & munire. Cæſar, cum ſuos ex omnibus
partibus vulnerari videret, recipere ſe ſtatuit, &
loco excedere. erat per decliue receptus: illi 5
autem hac acrius inſtabant, neque regredi no-
ſtros patiebantur, quod timore adducti, locum
relinquere videbantur. Dicitur eo tempore 6
glorians apud ſuos Pompeius dixiſſe, *non recu-
ſare ſe, quin nullius vſus imperator exiſtimaretur,
ſi ſine maximo detrimento legiones Cæſaris ſeſe
recepiſſent inde, quo temere eſſent progreſ-
ſæ.* Cæſar receptui ſuorum timens, crates XLVI
ad extremum tumulum contra hoſtem proferri,
& aduerſas locari: intra has mediocri latitudine
foſſam, tectis militibus, obduci iuſſit, locum-
que in omnes partes quam maxime impediri.
ipſe idoneis locis funditores inſtruxit, vt præſi- 2
dio noſtris ſe recipientibus eſſent. His rebus
completis, legiones reduci iuſſit. Pompeiani 3
hoc inſolentius atque audacius noſtros premere
& inſtare cœperunt; cratesque, pro munitione
obiectas, propulerunt, vt foſſas tranſcenderent.
Quod cum animaduertiſſet Cæſar, veritus, ne 4
non reducti, ſed reiecti, viderentur, maiusque
detrimentum caperetur, a medio fere ſpatio ſuos
per Antonium, qui ei legioni præerat, cohorta-
tus, tuba ſignum dari; atque in hoſtes impetum
fieri iuſſit. Milites legionis IX ſubito conſti- 1

pa-

pati pila coniecerunt; & ex inferiore loco aduersus cliuum incitati cursu, præcipites Pompeianos egerunt, & terga vertere coegerunt. Quibus ad recipiendum crates directæ, longuriique obiecti, & institutæ fossæ magno impedi-
6 mento fuerunt. Nostri vero, qui satis habebant sine detrimento discedere, compluribus interfectis, v omnino suorum amissis, quietissime se receperunt, paulloque citra eum locum morati, aliis comprehensis collibus, munitio-
XLVII nes perfecerunt. Erat noua & inusitata belli ratio, cum tot castellorum numero, tantoque spatio, & tantis munitionibus, & toto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus.
2 nam quicumque alterum obsidere conati sunt, perculsos atque infirmos hostes adorti, aut prœlio superatos, aut aliqua offensione permotos continuerunt, cum ipsi numero militum equi-
3 tumque præstarent. Caussa autem obsidionis hæc fere esse consueuit, vt frumento hostes prohibeantur. at contra, integras atque incolumes copias Cæsar inferiore militum numero continebat; cum illi omnium rerum copia abundarent.
4 quotidie enim magnus vndique nauium numerus conueniebat, quæ commeatum supportarent: neque vllus flare ventus poterat, quin
5 aliqua ex parte secundum cursum haberet. ipse autem, consumptis omnibus longe lateque frumentis, summis erat in angustiis: sed tamen
6 hæc singulari patientia milites ferebant. recordabantur enim, eadem se superiore anno in Hispania perpessos, labore & patientia maximum

mum bellum confecisse. meminerant, ad
Alesiam magnam se inopiam perpessos, multo
etiam maiorem ad Auaricum, maximarum se
gentium victores discessisse. non, illis hor- 7
deum cum daretur, non legumina recusabant:
pecus vero, cuius rei summa erat ex Epiro co-
pia, magno in honore habebant. Est XLVIII
etiam genus radicis inuentum ab iis, qui fue-
rant cum Valerio, quod appellatur chara: quod
admistum lacte multum inopiam leuabát. id
ad similitudinem panis efficiebant. eius erat 2
magna copia. ex hoc effectos panes. cum in
colloquiis Pompeiani famem nostris obiecta-
rent, vulgo in eos iaciebant, vt spem eorum
minuerent. Iamque frumenta maturescere XLIX
incipiebant, atque ipsa spes inopiam sustenta-
bat, quod celeriter se habituros copiam confi-
debant. crebroque voces militum in vigiliis 2
col-

CAP. XLVIII. 1. *ab iis qui fuerant cum Valerio*] D. Vossius & Goduinus L. Valerium Flaccum intelligunt, Asiæ, Mithridatico bello, prætorem, a Fimbria oppressum. *Vellei.* II, 24. A quo Οὐαλερίειοι, *Valeriani* milites dicti, Lucullo rebelles, *Dio* XXXV: quos idem lib. LV p. 564 εἰκοστοὺς, *vicesimanos* seu legionem XX appellat. Alii de Valerio quodam in Cæsaris exercitu interpretantur.

quod appellatur chara] Plinius XIX, 8 *lapsanam* hanc radicem vocat. *Olus siluestre*, inquit, *est trium foliorum, diui Iulii carminibus præcipue iocisque militaribus celebratum: alternis quippe versibus exprobrauere, lapsana se vixisse apud Dyrrhachium.* Mirabilis inde confecti panis meminerunt etiam Plutarchus Cæsare p. 726, Suetonius c. 68.

colloquiisque audiebantur, *prius se cortice ex arboribus victuros, quam Pompeium e manibus*
3 *dimissuros*. frequenter etiam ex perfugis cognoscebant, equos eorum vix tolerari, reliqua
4 vero iumenta interisse; vti autem ipsos valetudine non bona, cum angustiis loci, & odore tetro, & multitudine cadauerum, & quotidianis laboribus insuetos operum, tum aquæ summa inopia [adfectos] omnia enim flumina, atque omnes riuos, qui ad mare pertinebant, Cæsar aut auerterat, aut magnis operibus obstruxerat. atque, vt erant loca montuosa, & ad specus angustiæ vallium, has sublicis in terram dimissis, præsepserat, terramque aggesserat, vt
5 aquam continerent. itaque illi necessario loca sequi demissa ac palustria, & puteos fodere, cogebantur: atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes a quibusdam præsidiis aberant longius, & celeriter æsti-
6 bus exarescebant. At Cæsaris exercitus optima valetudine summaque aquæ copia vtebatur: tum commeatus omni genere præter frumentum abundabat: quibus quotidie melius succedere tempus, maioremque spem maturita-
L te frumentorum proponi videbant. In nouo genere belli nouæ ab vtrisque bellandi rationes reperiebantur. illi, cum animaduertissent ex ignibus nocte cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio adgressi, vniuersam in-

CAP. XLIX. 4. *inopia adfectos*] Participium delent Ciacconius, Scaliger, Gronouius. Vide huius Obseru. IV, 17.

intra multitudinem ſagittas coniiciebant, & ſe
confeſtim ad ſuos recipiebant. Quibus rebus 2
noſtri, vſu docti, hæc reperiebant remedia,
vt alio loco ignes facerent, alio excubarent.

Deſunt.

Interim certior factus P. Sulla, quem diſce- LI
dens caſtris præfecerat Cæſar, auxilio co-
horti venit cum legionibus II, cuius ad-
uentu facile ſunt repulſi Pompeiani. ne- 2
que vero conſpectum aut impetum noſtro-
rum tulerunt: primisque deiectis, reliqui
ſe verterunt, & loco ceſſerunt. ſed inſequentes
noſtros, ne longius proſequerentur, Sulla reuo-
cauit: At plerique exiſtimant, ſi acrius inſequi 3
voluiſſet, bellum eo die potuiſſe finiri. cuius
conſilium reprehendendum non videtur. aliæ 4
enim ſunt legati partes, atque imperatoris; alter
omnia agere ad præſcriptum, alter libere ad
ſummam rerum conſulere debet. Sulla, a 5
Cæſare caſtris relictus, liberatis ſuis, hoc fuit
contentus, neque prœlio decertare voluit; quæ
res fortaſſe aliquem reciperet caſum; ne impe-
ratorias ſibi partes ſumpſiſſe videretur. Pom- 6
peianis magnam res ad receptum difficultatem
ad-

CAP. LI. I. *Interim certior factus P. Sulla*] Quod hæc cum ſuperioribus non cohærent, indicio eſt, non pauca excidiſſe quæ ex Dionis lib. XLI & aliunde ſuppleantur. Præcipuum ex iis eſt, quod Cæſar Dyrrhachium occupare adgreſſus, cum in anguſtias veniſſet, magnum periculum adierit, multosque amiſerit ſuorum.

adferebat. nam, ex iniquo progreſſi loco, in ſummo conſtiterant. ſi per decliue ſeſe reciperent, noſtros ex ſuperiore inſequentes loco verebantur.
7 neque multum ad ſolis occaſum temporis ſupererat. ſpe enim conficiendi negotii
8 prope in noctem rem deduxerant. ita, neceſſario atque ex tempore capto conſilio, Pompeius tumulum quemdam occupauit: qui tantum aberat a noſtro caſtello, vt telum tormentumve miſſum adiici non poſſet. Hoc conſedit loco, atque eum communit: omneſque ibi copias
LII continuit. Eodem tempore duobus præterea locis pugnatum eſt. nam plura caſtella Pompeius pariter, diſtinendæ manus cauſſa, tentauerat; ne ex proximis præſidiis ſuccurri poſſet.
2 vno loco Volcatius Tullus impetum legionis ſuſtinuit cohortibus III, atque eam loco depulit. altero Germani, munitiones noſtras egreſſi, compluribus interfectis, ſeſe ad ſuos incolumes
LIII receperunt. Ita, vno die VI prœliis factis, III ad Dyrrhachium, III ad munitiones, cum horum omnium ratio haberetur, ad duorum millium numero ex Pompeianis cecidiſſe reperie-

---

CAP. LIII. 1. *ad duorum millium numero*] Ita plerique libri, veteres, noui: Carrarienſis autem codex & Gryphius *numerum*. Nec vero prior illa conſenſio damnanda, cui & in aliis ſupereſt præſidium. Nonius Marcellus in *binûm m. n.* ex Siſenna: *ad binûm millium numero ſauciis vtrimque factis.* Ellipſis ergo ſubeſt, forſan *ad ſummam* aut ſimilis vocis. Sæpe autem Cæſar numeralibus addit ſextum caſum *numero*. Vide de B. Gall. lib. 1. c. 5 ſect. 2, & lib. II, c. 4. ſ. 8. & alibi.

riebamus, euocatos [& manipulares] centurionesque complures. In eo fuit numero Vale- 2
rius Flaccus, L. filius, eius, qui prætor Asiam obtinuerat: signaque sunt VI militaria relata. nostri non amplius XX omnibus sunt prœliis desiderati. sed in castello nemo fuit omnino mi- 3
litum, quin vulneraretur; quatuorque ex vna cohorte centuriones oculos amiserunt. & cum 4
laboris sui periculique testimonium adferre vellent, millia sagittarum circiter XXX in castellum coniecta, Cæsari renumerauerunt: scutoque ad eum relato Scæuæ centurionis, inuenta sunt in eo foramina CXX. quem Cæsar, 5
vt erat de se meritus & de republ. donatum mil-

& manipulares] Veteres libri hoc insertum habent: quod abest ab aliis. Manutius quoque inserendum censet, vt tria genera militum cecidisse referantur.

2. *L. filius, eius, qui prætor Asiam obtinuerat*] D. Vossio ad c. 48 est hic prætor, quem Fimbria interfecit: Glandorpio & Hotmano ille, pro quo exstat Ciceronis oratio. Priorem Velleius II, 24 *consularem virum*, Appianus Mithrid. p. 345 *ὕπατον*, *consulem* appellat. Fuit sane Asia prætoria prouincia, belli autem tempore consularis. Vid. H. Noris Cenotaph. Pis. p. 206.

4. *foramina* CXX] Sic Pal. codex: & alius MS. Bong. *centum* XX. Etiam Suetonius c. 68 & Val. Maximus III, 2 *centum & viginti*: & Plutarchus Cæs. p. 715 ἑκατὸν, qui vero addit καὶ τριάκοντα. Hinc emendandi vulgares Cæsaris libri, in quibus est CCXXX.

5. *donatum millibus ducentis æris*] Suspecta pluribus vox æris, vt nummûm seu *sestertiûm* subaudiatur. Olim excusi, *donauit m. d. atque.*

millibus ducentis [æris,] ab octauis ordinibus ad primum pilum se transducere, pronuntiauit. eius enim opera castellum conseruatum
6 esse, magna ex parte constabat; cohortemque postea duplici stipendio, frumentoque, & speciariis militaribusque donis amplissime do-
LIV nauit. Pompeius, noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres exstruxit, & in altitudinem pedum XV effectis operibus,
2 vineis eam partem castrorum obtexit; & V intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nactus, exstructis omnibus castrorum portis, & ad impediendum obiectis, tertia inita vigilia, silentio exercitum eduxit, & se in antiquas
LV munitiones recepit. Aetolia, Acarnania, Amphilochis per Cassium Longinum, & Caluisium Sabinum, vt demonstrauimus, receptis, tentandam sibi Achaiam, ac paullo longius progrediendum, existimabat Cæsar: itaque eo Fu-

---

ab octauis ordinibus ad primum pilum] extra ordinem & per saltum, virtutis ergo. *Primum pilum* ex MS. vetusto reddidit Manutius, quia hoc loco ordinis nomen est, quem *primipilus* vulgatorum non exprimit. De ordinibus & adscensione per illos supra dictum.

6. *frumentoque & speciariis militaribusque*] A ducentis & pluribus annis editum fuit, *frumentone, speciariis*, cetera: Mss. *frumenta, vespe ciarus*, vnde alii aliud; Dionys. Vossius hunc simplicem sensum ex litterarum numero ac vestigiis collegit: *frumento, veste, & aliis militaribus donis*. quod præ ceterorum interpretamento placet. De redundante *que* eumdem consule.

Fusium Calenum misit: & Q. Sabinum, &
Cassium cum cohortibus adiungit. Quorum 2
cognito aduentu, Rutilius Lupus, qui Acha-
iam, missus a Pompeio, obtinebat, Isthmum
præmunire instituit, vt Achaia Fusium prohibe-
ret. Calenus Delphos, Thebas, & Orchome- 3
num voluntate ipsarum ciuitatum recepit:
non nullas per vim expugnauit: reliquas
ciuitates, circummissis legationibus, amici-
tia Cæsaris conciliare studebat. In his re-
bus fere erat Fusius occupatus. Omnibus LVI
deinceps diebus Cæsar exercitum in aciem
æquum in locum produxit, si Pompeius prœ-
lio decertare vellet; vt pæne castris Pompeii le-
giones subiiceret: tantumque a vallo eius pri-
ma acies aberat, vti ne in eam telum tormen-
tumve adiici posset. Pompeius autem, vt famam 2
& opinionem hominum teneret, sic pro castris
exercitum constituebat, vt III acies vallum con-
tingeret, omnisque eius instructus exercitus telis
ex vallo abiectis protegi posset. Hæc LVII
cum in Achaia atque apud Dyrrhachium
gererentur, Scipionemque in Macedoniam ve-
nisse constaret, non oblitus pristini instituti Cæ-
sar, mittit ad eum Clodium, suum atque illius fa-
miliarem, quem, ab illo transditum initio & com-
mendatum, in suorum necessariorum numero
habere instituerat. Huic dat litteras manda- 2
taque ad eum, quorum hæc erat summa: *sese
omnia de pace expertum, nihil adhuc arbitrari
factum vitio eorum, quos esse auctores eius rei
voluisset, quod sua mandata perferre non oppor-*

tuno tempore ad Pompeium vererentur. Scipionem ea auctoritate esse, vt non solum libere, quæ probasset, exponere, sed etiam ex magna parte compellere atque errantem regere posset. præesse autem suo nomine exercitui, vt, præter auctoritatem, vires quoque ad coercendum haberet: quod si fecisset, quietem Italiæ, pacem prouinciarum, salutem imperii vni omnes acceptam relaturos.

LVIII *ptam relaturos.* Hæc ad eum mandata Clodius refert. ac primis diebus, vt videbatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur.

2 Castigato Scipione a Fauonio, vt postea, confecto bello, reperiebamus, infectaque re, sese ad Cæsarem recepit.

3 Cæsar, quo facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angustos demonstrauimus, magnis operibus præmuniuit, castellaque his locis posuit.

4 Pompeius, vbi nihil proficere equitatu cognouit, paucis intermissis diebus, rursum eum

5 nauibus ad se intra munitiones recipit. Erat summa inopia pabuli, adeo, vt foliis ex arboribus strictis & teneris arundinum radicibus con-

6 tusis equos alerent. frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones sata, consumpserant; & cogebantur Corcyra atque Acarnania, longo interiecto nauigationis spatio, pabulum supportare, quoque erat eius rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum tole-

7 rare. Sed, postquam non modo hordeum pabulumque omnibus in locis, herbæque desectæ, sed etiam frons ex arboribus deficiebant, corru-

ruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimauit. Erant apud LIX
Cæsarem ex equitum numero Allobroges duo fratres, Roscillus & Aegus, Adbucilli filii, qui principatum in ciuitate multis annis obtinuerat, singulari virtute homines, quorum opera Cæsar omnibus Gallicis bellis optima fortissimaque erat
vsus. his domi, ob has caussas, amplissimos 2
magistratus mandauerat, atque eos extra ordinem in senatum legendos curauerat: agrosque in Gallia ex hostibus captos, præmiaque rei pecuniariæ magna tribuerat, locupletesque ex
egentibus effecerat. hi, propter virtutem, non 3
solum apud Cæsarem in honore erant, sed etiam apud exercitum cari habebantur. sed, freti amicitia Cæsaris, & stulta ac barbara arrogantia elati, despiciebant suos, stipendiumque equitum fraudabant, & prædam omnem domum auertebant.
Quibus illi rebus permoti, vniuersi Cæsarem 4
adierunt, palamque de eorum iniuriis sunt questi; & ad cetera addiderunt, falsum ab his equitum numerum deferri, quorum stipendium
auerterent. Cæsar neque tempus illud LX
animaduersionis esse existimans, & multa virtuti eorum concedens, rem distulit totam, illos secreto castigauit, quod quæstui equites haberent; monuitque equites, vt ex sua amicitia omnia exspectarent, & ex præteritis suis officiis reliqua
sperarent. magnam tamen hæc res illis offen- 2
sionem & contemptionem ad omnes attulit: idque ita esse, cum ex aliorum obiectationibus, tum etiam ex domestico iudicio, atque animi

3 conſcientiæ, intelligebant. Quo pudore adducti, & fortaſſe ſe non liberari, ſed in aliud tempus reſeruari arbitrati, diſcedere a nobis, & nouam tentare fortunam, nouasque experiri
4 amicitias, conſtituerunt: &, cum paucis collocuti clientibus ſuis, quibus tantum facinus committere audebant, primum conati ſunt præfectum equitum, C. Voluſenum, interficere, vt poſtea, bello confecto, cognitum eſt; vt cum munere aliquo perfugiſſe ad Pompeium viderentur.
5 poſtquam id difficilius viſum eſt, neque facultas perficiendi dabatur, quam maximas potuerunt, pecunias mutuati, perinde ac ſatis facere, & fraudata reſtituere vellent, multis coemptis equis, ad Pompeium tranſierunt, cum iis, quos ſui conſilii participes habebant.
LXI Quos Pompeius, quod erant honeſto loco nati, & inſtructi liberaliter, magnoque comitatu & multis iumentis venerant, virique fortes habebantur, & in honore apud Cæſarem fuerant, quodque nouum & præter conſuetudinem acciderat, per omnia ſua præſi-
2 dia circumduxit, atque oſtentauit. nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques a Cæſare ad Pompeium tranſierat; cum pæne quotidie a Pompeio ad Cæſarem perfugerent, vulgo vero in Epiro atque Aetolia conſcripti milites, earumque regionum omnium, quæ a Cæſare tenebantur. Sed hi, cognitis omnibus rebus, ſeu quid in munitionibus perfectum non erat, ſeu

CAP. LXI. 3. *Sed hi*] Allobroges duo transfugæ, c. 39. hi, inquit, omnia ad Pompeium detulerunt.

seu quid a peritioribus rei militaris desiderari videbatur, temporibusque rerum, & spatiis locorum, & custodiarum viribus ac diligentia animaduersa, prout cuiusque eorum, qui negotiis præerant, aut natura, aut studium ferebat, hæc ad Pompeium omnia detulerunt. Quibus ille cognitis, eruptionisque iam ante capto
LXII
consilio, vt demonstratum est, tegmenta galeis milites ex viminibus facere, atque aggerem comportare iubet. His paratis rebus, ma- 2
gnum numerum leuis armaturæ, & sagittariorum, aggeremque omnem noctu in scaphas, & naues actuarias imponit, & de media nocte cohortes LX ex maximis castris præsidiisque deductas, ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebant ad mare, longissimeque a maximis castris Cæsaris aberant. Eodem naues, 3
quas demonstrauimus, aggere & leuis armaturæ militibus completas, quasque ad Dyrrhachium naues longas habebat, & mittit, & quid a quoque fieri velit, præcipit. Ad eas munitiones 4
Cæsar Lentulum Marcellinum quæstorem cum legione IX positum habebat. huic, quod valetudine minus commoda vtebatur, Fuluium Postumum adiutorem submiserat. Erat LXIII
eo loco fossa pedum XV, & vallus contra hostem in altitudinem pedum X, tantumdemque

eius

custodiarum viribus ac diligentia] Clare ita Petauianus optimus codex : alii *viria*, ex quo *varia* alii, alii *vera*, vtrique perperam, fecerunt.

CAP. LXIII. 1. *&* *vallus contra hostem in alt. p.* X]

2 eius valli agger in latitudinem patebat: ab eo intermisso spatio pedum DC alter conuersus in contrariam partem erat vallus; humiliore
3 paullo munitione. hoc enim superioribus diebus timens Cæsar, ne nauibus nostri circumuenirentur, duplicem eo loco fecerat vallum, vt, si ancipiti prœlio dimicaretur, posset resisti.
4 sed operum magnitudo, & continens omnium dierum labor, quod millia passuum in circuitu XIIX munitiones erat complexus, perficiendi
5 spatium non dabat. Itaque contra mare transuersum vallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat. quæ res nota erat Pompeio, delata per Allobroges perfugas, ma-
6 gnumque nostris attulit incommodum. nam, vt ad mare nostræ cohortes IX legionis excubuerant, accessere subito prima luce Pompeiani exercitus: nouusque eorum aduentus exstitit: simulque nauibus circumuecti milites in exteriorem vallum tela iaciebant: fossæque aggere complebantur: & legionarii, interioris munitionis defensores, scalis admotis, tormentisque cuiusque generis, telisque terrebant: ma-

Cæsari *vallus* idem quod *vallum*: etiam Tibullo lib. I eleg. XI verſ. 9

Non arces, non vallus erat.

6. *in exteriorem vallum*] Sic vetus codex Ciacconii, & recte, meo iudicio, quia *interiori* mox opponitur. Excusorum vetustissimi etiam *interiorem*, sed praue, quia ab interiore sequentibus verbis distinguitur. Faernus *anteriorem* legit, quem omnes hodie sequuntur. Sed dubium, an vox *anterior* Cæsaris ætate in Latio fuerit. Vide Curas nostras Posteriores.

magnaque multitudo sagittariorum ab vtraque parte circumfundebatur. multum autem ab 7
ictu lapidum, quod vnum nostris erat telum, viminea tegumenta galeis imposita defendebant.
Itaque, cum omnibus rebus nostri premerentur, 8
atque ægre resisterent; animaduersum est vitium munitionis, quod supra demonstratum est;
atque inter duos vallos, qua perfectum opus non erat, per mare nauibus expositi, in aduersos
nostros impetum fecerunt; atque ex vtraque munitione deiectos, terga vertere coegerunt.
Hoc tumultu nuntiato, Marcellinus LXIV
cohortes subsidio nostris laborantibus summisit: quæ ex castris fugientes conspicatæ, neque illos
suo aduentu confirmare potuerunt, neque ipsæ hostium impetum tulerunt. itaque, quodcum- 2
que addebatur subsidio, id, corruptum timore fugientium, terrorem & periculum augebat.
hominum enim multitudine receptus impediebatur. In eo prœlio, cum graui vulnere esset 3
adfectus aquilifer, & a viribus deficeretur, conspi-

CAP. LXIV. 3. *& a viribus deficeretur*] Hoc ex Fuluii codice antiquo est. A centum circiter annis editum *&* *viribus deficeretur*: non dubito, quin etiam ex veteri quodam codice. Nam vtrumque dicitur *defectus re*, & *defectus ab re*. Columella IV, 30 *quibus si deficitur agricola*. Et Tibullus lib. II elegia V

- - - *solem defectum lumine vidit.*

At Ouidius epist. V Oenones ad Paridem 150

Deficior prudens artis ab arte mea.

Antiquius editi *deficeret*, metu forsan passiui minus vsitati: sed falso, vt vidimus. Adde Suetonii Aug.

spicatus equites nostros, *hanc ego*, inquit, *&* *viuus multos per annos magna diligentia defendi,*
4 *& nunc moriens eadem fide Caesari restituo. nolite, obsecro, committere, quod ante in exercitu Caesaris non accidit, vt rei militaris dedecus admittatur; incolumemque ad eum referte.* Hoc casu aquila conseruatur, omnibus primae cohortis centurionibus interfectis, praeter principem
LXV priorem. Iamque Pompeiani, magna caede nostrorum, castris Marcellini appropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus.
2 & M. Antonius, qui proximum locum tenebat praesidiorum, ea re nuntiata, cum cohortibus XII descendens ex loco superiore cernebatur. cuius aduentus Pompeianos compressit, nostrosque firmauit, vt se ex maximo timore colligerent.
3 neque multo post Caesar, significatione per castella fumo facta, vt erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex
4 praesidiis, eodem venit. qui, cognito detrimento, cum animaduertisset Pompeium extra munitiones egressum, castra secundum mare, vt libere pabulari posset, nec minus aditum nauibus habere, commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, iuxta Pompeium mu-
LXVI nire iussit. Qua perfecta munitione, anim-

c. 84 *quamuis non deficeretur ad subita extemporali facultate.* Sic enim in MSS. est.

4. *praeter principem priorem*] Hic erat primae cohortis centurio, tertius ordine, post primi pili centurionem & hastatum primum: maior hastato secundo & priore triario. Vide Veget. II, 8. & Liuium XLII, 34.

animaduerſum eſt a ſpeculatoribus Cæſaris, cohortes quasdam, quod inſtar legionis videretur, eſſe poſt ſiluam, & in vetera caſtra duci. Ga- 2
ſtrorum hic ſitus erat. Superioribus diebus, cum ſe IX legio Cæſaris obieciſſet Pompeianis copiis, atque opere, vt demonſtrauimus, circummuniret, caſtra eo loco poſuit. Hæc ſiluam quam- 3
dam contingebant, neque longius a mari paſſibus CD aberant. poſt, mutato conſilio qui- 4
busdam de cauſſis, Cæſar paullo vltra eum locum caſtra tranſtulit: paucisque intermiſſis diebus, hæc eadem Pompeius occupauerat; & quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo, maiorem adiecerat munitionem. Ita minora caſtra, incluſa maioribus, 5
caſtelli atque arcis locum obtinebant. Item ab 6
angulo caſtrorum ſiniſtro munitionem ad flumen perduxerat, circiter paſſus CD, quo liberius ac ſine periculo milites aquarentur. ſed is quoque, mutato conſilio, quibusdam de cauſſis, quas commemorari neceſſe non eſt, eo loco exceſſerat. Ita complures dies manſerant ca- 7
ſtra: munitiones quidem integræ omnes erant. Eo ſigno legionis illato, ſpeculato- LXVII
res Cæſari renuntiarunt. hoc idem viſum ex ſuperioribus quibusdam caſtellis confirmauerant. Is locus aberat a nouis Pompeii caſtris circiter 2
paſſus D. hanc legionem ſperans Cæſar ſe opprimere poſſe, & cupiens eius diei detrimentum ſarcire, reliquit in opere cohortes II, quæ ſpeciem munitionis præberent: ipſe diuerſo iti- 3
nere, quam potuit occultiſſime, reliquas cohortes,

[illegible] XXXIII, in quibus erat legio IX [illegible] deminutoque mi-[illegible] ad legionem Pompeii castraque [illegible] neque eum prima [illegible] prius, quam [illegible] erant muni-[illegible] sinistro cornu, [illegible] adgressus Pompeianos [illegible] erat obiectus portis eri-[illegible] paulisper est pugnatum. cum irrum-[illegible] nostri conarentur, illi castra defenderent. [illegible] T. Pulcione, cuius opera proditum [illegible]exercitum C. Antonii demonstrauimus, eo loco propugnante. sed tamen nostri virtute vice-runt: excisoque ericio, primo in maiora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum maioribus castris, irruperunt, & quod eo pulsa legio sese receperat, non nullos sibi repugnantes interfecerunt.

LXVIII Sed fortuna, quæ plurimum potest cum in reliquis rebus, tum præcipue in bello, paruis momentis magnas rerum commutationes effecit, vt tum accidit. Munitionem, quam pertingere a castris ad flumen supra demonstrauimus, dextri Cæsaris cornu cohortes, ignorantia loci, sunt secutæ, cum portam quærerent castrorum, quod eam munitionem esse ar-

CAP. LXVII. 5. *erat obiectus portis ericius*] Ericius trabs erat, ex qua vndique ferrei aculei prominebant: a bestiolæ ita dictæ aculeis appellatus. Hoc ex Sallustio colligitur lib. III Hist. apud Nonium in VERVTVM. *axibus*, inquit, *eminebant in modum ericii militaris veruta binûm pedum.*

arbitrarentur. Quod cum esset animaduer- 3
sum, coniunctam esse flumini; protinus his munitionibus, defendente nullo, transcenderunt: omnisque noster equitatus eas cohortes est secutus. Interim Pompeius, hac longa satis LXIX
interiecta mora, & re nuntiata, V legionem ab opere deductam, subsidio suis duxit: eodemque tempore equitatus eius nostris equitibus appropinquabat: & acies instructa a nostris, qui castra occupauerant, cernebatur: omniaque sunt subito mutata. Pompeiana enim le- 2
gio, celeri spe subsidii confirmata, ab decumana porta resistere conabatur, atque vltro in nostros impetum faciebat. equitatus Cæsaris, quod angusto itinere per aggeres adscendebat, receptui suo timens, initium fugæ faciebat. dextrum 3
cornu, quod erat a sinistro seclusum, terrore equitum animaduerso, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte, ex qua proruebat, sese recipiebat: ac plerique ex iis, ne in angustias inciderent, x pedum munitionis sese in fossas præcipitabant: primisque oppressis, reliqui per horum corpora salutem sibi atque exitum pariebant. Sinistro cornu milites, cum ex vallo 4
Pompeium adesse, & suos fugere cernerent, veriti, ne angustiis intercluderentur, cum extra & intus hostem haberent, eodem quo venerant, receptu sibi consulebant, omniaque erant tumultus, timoris, fugæ plena, adeo, vt cum Cæsar signa

CAP. LXIX. 4. *receptu sibi consulebant*] MSS. plura *receptui sibi c.* Editi carent pronomine: Vossius *receptu* sexto casu, censuit, cum pronomine.

signa fugientium manu prehenderet, & consistere iuberet, alii dimissis equis, eumdem cursum conficerent; alii ex metu etiam signa dimitterent, neque quisquam omnino consisteret.
LXX His tantis malis hæc subsidia succurrebant, quo minus omnis deleretur exercitus, quod Pompeius insidias timens, credo, quod hæc præter spem acciderant, eius, qui paullo ante ex castris fugientes suos conspexerat, munitionibus appropinquare aliquamdiu non audebat, equitesque eius, angustiis, portisque a Cæsaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. ita paruæ res magnum in vtramque partem
2 momentum habuerunt. Munitiones enim, a castris ad flumen perductæ, expugnatis iam castris Pompeii, propriam & expeditam Cæsaris victoriam interpellauerunt: eadem res, celeritate insequentium tardata, nostris salutem attulit.
LXXI Duobus his vnius diei prœliis Cæsar desiderauit milites DCCCCLX, & notos equites Rom. Felginatem Tuticanum Gallum, senatoris filium, C. Felginatem Placentia; A. Grauium Puteolis; M. Sacratiuirum Capua;
2 tribunos mil. & centuriones XXX. Sed horum omnium pars magna in fossis, munitionibusque, & fluminis ripis oppressa, suorum terrore, ac fuga, sine vllo vulnere interiit, signaque sunt

CAP. LXXI. 1. *Cæsar desiderauit milites*] Tota hæc sectio prima huius capitis aliter in vetustis libris, aliter in posterioribus legitur: nec de vera lectione satis constat.

sunt militaria XXXII amissa. Pompeius eo 1
prœlio imperator est appellatus. hoc nomen obtinuit, atque ita se postea salutari passus est. sed neque in litteris, quas scribere est solitus, neque in fascibus insignia laureæ prætulit.
At Labienus, cum ab eo impetrauisset, vt sibi 4
captiuos transdi iuberet, omnes productos, ostentationis, vt videbatur, caussa, quo maior perfugæ fides haberetur, commilitones appellans, & magna verborum contumelia interrogans, *solerentne veterani milites fugere*; in omnium conspectu interficit. His rebus LXXII
tantum fiduciæ ac spiritus Pompeianis accessit, vt non de ratione belli cogitarent, sed vicisse
iam sibi viderentur. non illi paucitatem no- 2
strorum militum, non iniquitatem loci, atque angustias præoccupatis castris, & ancipitem terrorem intra extraque munitiones, non abscissum in duas partes exercitum, cum alter alteri auxilium ferre non posset, caussæ fuisse cogitabant.
non ad hæc addebant, non ex concursu 3
acri facto, non prœlio dimicatum, sibique ipsos

---

3. *Pompeius eo prœlio imperator est app.*] Nouis hoc nomen victoriis renouatum, & numeratum. v. g. *imperator iterum, imper. sexies*; *imp. vicies*, quod de Augusto inscriptio Ariminensis & nummi habent. Vide quæ ad Cic. lib. X epist. XXXIV notauimus.

neque in litteris, neque in fascibus insignia laureæ] Laurus lætum signum victoriæ, quo abstinebat ciuili bello, cuius victoria ob cæsos ciues tristis est. De laureatis autem post victoriam litteris, de lictoribus itidem & fascibus laureatis diximus ad Plinii Panegyr. c. 8.

[illegible] atque angustiis maius attulisse detrimentum, quam ab hoste accepissent. non denique communes belli casus recordabantur, quam paruulæ sæpe caussæ vel falsæ suspicionis, vel terroris repentini, vel obiectæ religionis magna detrimenta intulissent; quoties vel culpa ducis, vel tribuni vitio, in exercitu esset offensum: sed perinde ac si virtute vicissent, neque vlla commutatio rerum [illegible] accidere, per orbem terrarum fama [illegible] victoriam eius diem [illegible] a superioribus consiliis

LXXIII [illegible] & commutandam belli rationem [illegible] itaque, vno tempore, præsidiis [illegible] & oppugnatione dimissa, [illegible] vnum locum exercitu, concionem [illegible] habuit; hortatusque est, *ne ea, [illegible] ent, grauiter ferrent, neve his rebus [illegible] r, multisque secundis prœliis vnum ad[illegible], & id mediocre, opponerent: haben[illegible] fortunæ gratiam, quod Italiam sine aliquo [illegible] cepissent; quod duas Hispanias, bellicosissimorum hominum peritissimis atque exercitatissimis ducibus, pacauissent: quod finitimas frumentariasque prouincias in potestatem redegissent. denique recordari debere, qua facilitate inter medias hostium classes, oppletis non solum portubus, sed etiam litoribus, omnes incolumes essent transportati;*

4 *si non omnia caderent secunda, fortunam esse industria subleuandam. quod esset acceptum detrimenti, eius iuri potius, quam sua culpæ, debere tribui:*

5 *locum se tutum ad dimicandum de-*

CAP. LXXIII. 5. *locum se tutum*] Veteres libri, *lo-*

dedisse : potitum esse se hostium castris : expulisse ac superasse pugnantes : sed, siue ipsorum perturbatio, siue error aliquis, siue etiam fortuna partam iam præsentemque victoriam interpellassent, dandam omnibus operam, vt acceptum incommodum virtute sarciretur:
quod esset factum detrimentum, in bonum 6
verteret, vti ad Gergouiam accidisset, atque ii, qui ante dimicare timuissent, vltro se prœlio
offerrent. Hac habita concione, non nullos LXXIV
signiferos ignominia notauit, ac loco mouit.
Exercitui quidem omni tantus incessit ex in- 2
commodo dolor, tantumque studium infamiæ sarciendæ, vt nemo aut tribuni aut centurionis imperium desideraret, & sibi quisque etiam pœnæ loco grauiores imponeret labores, simulque omnes arderent cupiditate pugnandi: cum superioris etiam ordinis non nulli, oratione permoti, manendum eo loco, & rem prœlio
committendam existimarent. Contra ea Cæ- 3
sar neque satis militibus perterritis confidebat; spatiumque interponendum ad recreandos animos putabat; relictisque munitionibus, ma-
gnópere rei frumentariæ timebat. Ita- LXXV
que, nulla interposita mora, sauciorum modo

&

eum securum : Scaliger *se tum ;* propius vestigiis *se tutum*, quod Ciacconius coniecit, Vossius approbauit.

6. *quod esset factum detrimentum, in bonum*] Hanc Carrariensis codicis lectionem Manutius commendat, Vulgo, *quod si*, cum incisione post *factum*.

& aegrorum habita ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam praemisit, ac conquiescere ante iter confectum vetuit. His una legio missa praesidio est.
2 His explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit, reliquas de IV vigilia, compluribus portis eductas, eodem itinere praemisit; paruoque spatio intermisso, vt & militare institutum seruaretur, & quam serissime eius profectio cognosceretur, conclamari iussit; statimque egressus, & nouissimum agmen consecutus, ce-
3 leriter e conspectu castrorum discessit. Neque vero Pompeius, cognito consilio eius, moram vllam ad insequendum intulit: sed, eadem spectans, si itinere impeditos & perterritos deprehendere posset, exercitum e castris eduxit, equitatumque praemisit ad nouissimum agmen demorandum; neque consequi potuit, quod multum expedito itinere antecesserat Caesar.
4 sed, cum ventum esset ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus no-

CAP. LXXV. 2. *quam serissime*] Veteres libri *no cisissima*: Vrsini codex *quam suetissime*: vnde factum, vel in alio clare inuentum, quod adhuc expressum est, *quam serissime.* quo aduerbio & Plinius XV, 17 vsus est, *Tarentina* [pira] *serissime legi.*

4. *cum ventum esset ad flumen Genusum*] Distinxi olim cum pluribus a Panyaso Genusum: iam, Caesaris itineribus ac castris curatius inspectis, minus dubito, Panyasum ac Genusum eumdem amnem esse, altero fortassis vocabulo corrupto. Idem Ciacconio; & in schedis ad Liuium Fuluio Vrsino visum fuit. Prima opposita castra fuerunt Apso dirempta c. 13: altera

nouissimos, prœlio detinebat. Huic suos Cæsar equites opposuit; expeditosque antesignanos admiscuit CD, qui tantum profecere, vt, equestri prœlio commisso, pellerent omnes, compluresque interficerent, ipsi incolumes se ad agmen reciperent. 5

LXXVI Confecto iusto itinere eius diei, quod proposuerat Cæsar, transductoque exercitu flumen Genusum, veteribus suis in castris contra Asparagium consedit; militesque omnes intra vallum castrorum continuit, equitatumque per caussam pabulandi emissum, confestim decumana porta in castra se recipere iussit. 2 Simili ratione Pompeius, confecto eiusdem diei itinere, in suis veteribus castris ad Asparagium consedit, eiusque milites, quod ab opere, integris munitionibus, vacabant, alii lignandi pabulandique caussa longius progrediebantur; alii, quod subito consilium profectionis ceperant, magna parte impedimentorum & sarcinarum relicta, ad hæc repetenda inuitati propinqui-

ad Asparagium c. 30 & 41: tertia ad Dyrrhachium. Vnde pulsus Cæsar, transducto Genusum exercitu, in veteribus suis castris contra Asparagium consedit; Pompeius in suis ad Asparagium, tam propinquis Dyrrhachio, vt milites in priora castra recurrerent, sarcinas festinatione relictas repetituri. Vides sic Genusum inter Dyrrhachium & Apsum esse, vbi & Panyasum Ptolemæus posuit. Corripuit mediam Lucanus lib. v, 462, quod forte Græci Γενυσὸς scripserunt: quamquam Dioni XLI p. 177 sit Γενυσός, Cæsarem, vt videtur, secuto. Liuius praue redundante littera lib. XLIV, 30 *circa Genusium amnem.*

quitate ſuperiorum caſtrorum,depoſitis in con-
3 tubernio armis, vallum relinquebant. Quibus
ad ſequendum impeditis,Cæſar, quod fore pro-
uiderat, meridiano fere tempore, ſigno profe-
ctionis dato,exercitum educit,duplicatoque eius
diei itinere, IIX millibus paſſuum ex eo loco
diſcedit. quod facere Pompeius diſceſſu mili-
LXXVI tum non potuit. Poſtero die Cæſar,ſimili-
ter præmiſſis prima nocte impedimentis, de IV
vigilia ipſe egreditur, vt, ſi qua impoſita eſſet
dimicandi neceſſitas, ſubitum caſum expedito
exercitu ſubiret. Hoc idem reliquis fecit die-
2 bus. Quibus rebus perfectum eſt, vt altisſimis
fluminibus,atque impeditisſimis itineribus nul-
3 lum acciperet incommodum. Pompeius enim,
primi diei mora illata,& reliquorum dierum fru-
ſtra labore ſuſcepto, cum ſe magnis itineribus
extenderet, & progreſſos conſequi cuperet, IV
die finem ſequendi fecit, atque aliud ſibi con-
LXXVIII ſilium capiendum exiſtimauit. Cæſari, ad
ſaucios deponendos, ſtipendium exercitui dan-
dum, ſocios confirmandos, præſidium vrbibus
relinquendum, neceſſe erat adire Apolloniam.
2 ſed his rebus tantum temporis tribuit, quantum
erat properanti neceſſe: timensque Domitio,
ne

CAP. LXXVIII. 1. *neceſſe erat adire Apolloniam*] Iter Cæſari erat a Dyrrhachio in Theſſaliam, in quo non omnis óra maritima legenda erat, ſed citius in ortum hibernum declinari poterat, niſi rationes, quas dixit, ſingulares habuiſſet diuertendi Apolloniam.

2. *timensque Domitio*] Cn. Domitio, vt mox ſect. 5 prænomine diſtinguitur a Lucio Domitio, Pompe-

ne aduentu Pompeii præoccuparetur, ad eum omni celeritate & ſtudio incitatus ferebatur.
Totius autem rei conſilium his rationibus ex- 3
plicabat, vt ſi Pompeius eodem contenderet, abductum illum a mari, atque ab iis copiis, quas Dyrrhachii comparauerat, frumento ac commeatu abſtractum, pari conditione belli, ſecum decertare cogeret: ſi in Italiam tranſiret, con- 4
iuncto exercitu cum Domitio, per Illyricum Italiæ ſubſidio proficiſceretur; ſin Apolloniam Oricumque oppugnare, & ſe omni maritima ora excludere conaretur, obſeſſo tamen Scipione, neceſſario illum ſuis auxilium ferre cogeret. ita- 5
que, præmisſis nuntiis, ad Cn. Domitium Cæſar ſcripſit; ecquid fieri vellet, oſtendit: præſidioque Apolloniæ cohortibus IV, Lisſi I, III Orici relictis, quique erant ex vulneribus ægri, depoſitis, per Epirum atque Acarnaniam iter facere cœpit. Pompeius quoque, de Cæſaris 6
conſilio coniectura iudicans, ad Scipionem properandum ſibi exiſtimabat, ſi Cæſar iter illo haberet, vt ſubſidium Scipioni ferret; ſi ab ora maritima Corcyraque diſcedere nollet, quod legiones equitatumque ex Italia exſpectaret; ipſe vt omnibus copiis Domitium adgrederetur. Iis de cauſſis vterque eorum celeritati LXXIX
ſtudebat, vt ſuis eſſet auxilio, & ad opprimendos aduerſarios, ne occaſio temporis deeſſet. Sed

ium ſecuto, c. 83. Ille ex familia Caluinorum, hic ex Ahenobarborum patricia fuit. Vid. Sueton. Ner. c. 2.

Sed Cæsarem Apollonia a directo itinere auer-
2 terat. Pompeius per Candauiam iter in Mace-
3 doniam expeditum habebat. Accessit etiam improuiso aliud incommodum, quod Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariæ caussa ab eo discesserat, & Heracleam [Senticam] quæ est subiecta Candauiæ, iter fecerat; vt ipsa fortu-
4 na illum obiicere Pompeio videretur. Hæc ad id tempus Cæsar ignorabat. simul, a Pompeio litteris per omnes prouincias ciuitatesque dimissis, prœlio ad Dyrrhachium facto, latius inflatiusque multo, quam res erat gesta, fama percrebuerat, pulsum fugere Cæsarem, pæne omnibus copiis amissis: hæc itinera infesta

---

CAP. LXXIX. 2. *per Candauiam iter in Macedoniam*] Candauia Straboni VII p. 223 est ὄρος Ιλλυρικὸν, iugum montium ex Illyrico in Macedoniam procurrens, per quod via Egnatia ferebatur. Cicero III Attic. ep. VII *Accedemus in Epirum, aut tarde per Candauiam ibimus.* Vide & supra c. II huius libri sect. 2.

3. *Heracleam Senticam*] Liuius XLV, 19 & Plinius IV, 10 *Sinticam* tertia vocali scripserunt, & Thucydidi lib. II p. 169 Σίντοι populus, vnde cognomen est, vocati. In Cæsare a mala manu scioli alicuius hæc vox videtur addita. Nam Heraclea Sintica nimium a Candauia remota, quantum spatii est ab Illyrico monte ad Bisaltas in Thraciæ confinio. Propior Candauiæ aut contigua *Heraclea Lyncestidis* regionis, quam non dubito Cæsarem vel scripsisse vel in animo habuisse. Nec vacabat Pompeio ad Sintos, Bisaltas & Strymonem vsque excurrere, sed belli rationes in citerioribus detinebant.

feſta reddiderant, hæc ciuitates nonnullas ab
eius amicitia auerterant. Quibus accidit re- 5
bus, vt, pluribus dimiſſi itineribus, a Cæſare ad
Domitium, & ab Domitio ad Cæſarem, nulla ra-
tione iter conficere poſſent. Sed Allobroges, 6
Roſcilli atque Aegi familiares, quos perfugiſ-
ſe ad Pompeium demonſtrauimus, conſpicati
in itinere exploratores Domitii, ſeu priſtina ſua
conſuetudine, quod vna in Gallia bella geſſe-
rant; ſeu gloria elati, cuncta, vt erant acta,
expoſuerunt, & Cæſaris profectionem & ad-
uentum Pompeii docuerunt. a quibus Do- 7
mitius certior factus, vix IV horarum ſpatio
antecedens, hoſtium beneficio periculum vi-
tauit, & ad Aeginium, quod eſt obiectum op-
poſitumque Theſſaliæ, Cæſari venienti occur-
rit. Coniuncto exercitu, Cæſar Gomphos LXXX
peruenit; quod eſt oppidum primum Theſ-
ſaliæ venientibus ab Epiro. quæ gens paucis
ante diebus vltro ad Cæſarem legatos miſerat,
vt ſuis omnibus facultatibus vteretur, præſi-
diumque ab eo militum petierat. ſed eo fa- 2
ma iam præcurrerat, quam ſupra docuimus
de prœlio Dyrrhachino, quod multis auxerat
partibus. Itaque Androſthenes, prætor Theſ- 3
ſaliæ, cum ſe victoriæ Pompeii comitem eſſe
mallet, quam ſocium Cæſaris in rebus aduer-
ſis, omnem ex agris multitudinem ſeruorum
ac liberorum in oppidum cogit, portaſque
præcludit, & ad Scipionem Pompeiumque
nuntios mittit, vt ſibi ſubſidio veniant: ſe con-
fidere munitionibus oppidi, ſi celeriter ſuc-

cumratur: longinquam oppugnationem sustinere non posse. Scipio, discessu exercituum a Dyrrhachio cognito, Larissam legiones adduxerat. Pompeius nondum Thessaliæ appropinquabat. Cæsar, castris munitis, scalas musculosque ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iussit. Quibus rebus effectis, cohortatus milites docuit, quantum vsum [illegible] omnium rerum inopia [illegible] pleno atque opulento; simul [illegible] ciuitatibus vrbis huius exemplo [illegible] & id fieri celeriter, prius [illegible] concurrerent. Itaque, vsus [illegible] studio, eodem, quo venerat, [illegible] ix oppidum altissimis mœnibus [illegible] are adgressus, ante solis occasum [illegible], & ad diripiendum militibus concessit. [illegible]que ab oppido castra mouit, & Metropolim venit, sic, vt nuntios expugnati oppidi famamque antecederet. Metropolitæ, [illegible] primum vsi consilio, iisdem permoti rumoribus, portas clauserunt, murosque armatis compleuerunt: sed postea, casu ciuitatis Gomphensis ex captiuis cognito, quos Cæsar ad murum producendos curauerat, portas aperuerunt. Quibus diligentissime conseruatis, collata fortuna Metropolitûm cum casu Gomphensium nulla Thessaliæ fuit ciuitas, præter Laris-

CAP. LXXX. 6. *& Metropolim venit*] Metropolis non commune, sed proprium vrbis in Thessalia nomen est: cuius ciues breui post *Metropolitæ* dicuntur.

rissæos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Cæsari pateret, atque imperata faceret. ille, segetis idoneum locum in agris 3
nactus, quæ prope iam matura erat, ibi aduentum exspectare Pompeii, eoque omnem rationem belli conferre constituit. Pom- LXXXII
peius paucis post diebus in Thessaliam peruenit: concionatusque apud cunctum exercitum suis agit gratias: Scipionis milites cohortatur, *vt, parta iam victoria, prædæ ac præmiorum velint esse participes*: receptisque omnibus in vna castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur: classicumque apud eum cani, & alterum illi iubet prætorium tendi. Auctis 2
copiis Pompeii, duobusque magnis exercitibus coniunctis, pristina omnium confirmatur opinio, & spes victoriæ augetur adeo, vt quidquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur; &, si quando quid 3
Pompeius tardius aut consideratius faceret, *vnius esse negotium diei, sed illum delectari imperio*,

CAP. LXXXI. 2. *quin Cæsari pateret*] Plures libri, præsertim veteres, *pareret*: elegantius Iungerm. & recens cum D. Vossii notis, *pateret*. Etiam ταυτότης esset *pareret atque imperata faceret*.

CAP. LXXXII. 1. *classicumque apud eum cani*] æque apud Scipionem cani atque apud Pompeium. Cum enim duo summi duces aut consules in vnis castris erant, apud vtrumque classicum canebatur: ideoque Asdrubal suspicatus alterum consulem in castra venisse, obseruari iubet, *semel bisne signum canat in castris*. Liuius XXVII, 47.

rio, & consulares prætoriosque seruorum habe-
4 *re numero*, dicerent. Iamque inter se palam de præmiis ac sacerdotiis contendebant; in annosque consulatum definiebant; alii domos bonaque, eorum qui in castris erant Cæsaris,
5 petebant: magnaque inter eos in concilio fuit controuersia, oporteretne L. Hirrii, quod is a Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis prætoriis absentis rationem haberi: cum eius necessarii fidem implorarent Pompeii, vt præstaret quod proficiscenti recepisset; ne per eius auctoritatem, deceptus videretur; reliqui, in labore pari ac periculo, ne vnus
LXXXIII omnes antecederet, recusarent. Iam de sacerdotio Cæsaris Domitius, Scipio, Spintherque Lentulus, quotidianis contentionibus ad grauissimas verborum contumelias palam descenderant. cum Lentulus ætatis honorem ostentaret; Domitius vrbanam gratiam dignitatemque iactaret, Scipio adfinitate Pompeii confideret.
2 ret. Postulauit etiam L. Afranium proditionis exercitus Attius Rufus apud Pompeium, quod
3 gestum in Hispania diceret. & L. Domitius in concilio dixit, placere sibi bello confecto, ternas tabellas dari ad iudicandum iis, qui ordinis es-

CAP. LXXXIII. 1. *de sacerdotio Cæsaris*] de pontificatu maximo. *Sueton. Cæs. c.* 13 & 46. Et Plutarchus p. 728 περὶ τῆς Καίσαρος ἀρχιερωσύνης.

Domitius Scipio]. L. Domitius Ahenobarbus, *c.* 78, 2. qui ad Pharsalum periit, *cap.* 99. Hic Pompeianus: at Cn. Domitius Caluinus, Cæsarianus. Vide supra c. 78.

essent senatorii, belloque vna cum ipsis interfuis-
sent; sententiasque de singulis ferrent, qui Ro-
mæ remansissent, quique inter præsidia Pompeii
fuissent, neque operam in re militari præstitis-
sent: vnam fore tabellam, qui liberandos 4
omni periculo censerent; alteram, qui capitis
damnarent; tertiam, qui pecunia multarent.
postremo omnes aut de honoribus suis, aut de 5
præmiis pecuniæ, aut de persequendis inimicis
agebant, nec, quibus rationibus superare possent;
sed quemadmodum vti victoria deberent, cogi-
tabant. Re frumentaria præparata, confir- LXXXIV
matisque militibus, & satis longo spatio tempo-
ris a Dyrrhachinis prœliis intermisso, quod sa-
tis perspectum habere videretur, tentandum
Cæsar existimauit, quidnam Pompeius propositi
aut voluntatis ad dimicandum haberet. Itaque 2
ex castris exercitum eduxit, aciemque instruxit,
primum suis locis, paulloque a castris Pompeii
longius; continentibus vero diebus, vt progre-
deretur a castris suis, collibusque Pompeianis
aciem subiiceret. quæ res in dies confirmatio-
rem eius efficiebat exercitum. superius tamen 3
institutum in equitibus, quod demonstrauimus,
seruabat, vt, quoniam numero multis partibus
esset inferior, adolescentes atque expeditos ex
antesignanis electos milites ad pernicitatem,
armis inter equites prœliari iuberet, qui quoti-
diana consuetudine vsum quoque eius generis
prœliorum perciperent. His erat rebus effe- 4
ctum, vt equites ∞ apertioribus etiam locis
VII millium Pompeianorum impetum, cum
ad-

adesset vsus, sustinere auderent, neque magnopere eorum multitudine terrerentur. namque etiam per eos dies prœlium secundum equestre fecit, atque vnum Allobrogem, ex duobus, quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum
LXXXV quibusdam, interfecit. Pompeius, quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat; semper, vt videbatur, spe-
2 ctans, si iniquis locis Cæsar se subiiceret. Cæsar, nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans, hac sibi commodissimam belli rationem iudicauit, vti castra ex eo loco moueret, semperque esset in itineribus, hoc sperans, vt, mouendis castris, pluribusque adeundis locis, commodiore frumentaria re vteretur; simulque, in itinere vt aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, & insolitum ad laborem Pompeii exercitum quotidianis itineribus defatiga-
3 ret. His constitutis rebus, signo iam profectionis dato, tabernaculisque detensis, animaduersum est, paullo ante, extra quotidianam consuetudinem, longius a vallo esse aciem Pompeii progressam; vt non iniquo loco posse dimica-
4 ri videretur. Tunc Cæsar apud suos, cum iam esset agmen in portis, *Differendum est*, inquit, *iter in præsentia nobis, & de prœlio cogitandum, sicut semper depoposcimus: animo simus ad dimi-*

CAP. LXXXV. 3. *tabernaculisque detensis*] refixis: sicut supra c. 82 *prætorium tendi*, hoc est figi atque erigi, dicebatur; ita *detendi* est destrui & auferri. Liuius XLI, 3 *nautici tabernacula detendunt*.

micandum parati : non facile occasionem postea
reperiemus. confestimque expeditas copias edu-
cit. Pompeius quoque, vt postea cogni- LXXXVI
tum est, suorum omnium hortatu, statuerat
prœlio decertare. namque etiam in concilio
superioribus diebus dixerat, *prius, quam con-*
currerent acies, fore, vt exercitus Cæsaris pellere-
tur. id cum essent plerique admirati: *Scio me,* 2
inquit, *pæne incredibilem rem polliceri: sed ra-*
tionem consilii mei accipite, quo firmiore animo
in prœlium prodeatis. Persuasi equitibus no- 3
stris, idque mihi se facturos confirmauerunt, vt,
cum propius sit accessum, dextrum Cæsaris cornu
ab latere aperto adgrederentur, vt circumuenta
ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pel-
lerent, quam a nobis telum in hostem iaceretur.
Ita sine periculo legionum, & pæne sine vulnere 4
bellum conficiemus. Id autem difficile non est,
cum tantum equitatu valeamus: simul denun- 5
tiauit, *vt essent animo parati in posterum; &, quo-*
niam fieret dimicandi potestas, vt sæpe cogitauis-
sent, ne vsu manuque reliquorum opinionem fal-
lerent. Hunc Labienus excepit, vt, cum LXXXVII
Cæsaris copias despiceret, Pompeii consilium
summis laudibus efferret, *Noli,* inquit, *existi-* 2
mare, Pompei, hunc esse exercitum, qui Galliam
Germaniamque deuicerit. omnibus interfui prœ-
liis, neque temere incognitam rem pronuntio.
perexigua pars illius exercitus superest, magna
pars deperiit, quod accidere tot prœliis fuit neces-
se. multos autumni pestilentia in Italia con- 3
sumpsit, multi domum discesserunt, multi sunt
re-

4 *relicti in continenti. an non audistis ex iis, qui per caussam valetudinis remanserunt, cohortes*
5 *esse Brundusii factas? hæ copiæ, quas videtis, ex delectibus horum annorum in citeriore Gallia sunt refectæ, & pleraque sunt ex coloniis Transpadanis. attamen, quod fuit roboris, duobus præliis*
6 *Dyrrhachinis interiit.* Hæc cum dixisset, iurauit, se, nisi victorem, in castra non reuersurum: reliquosque, vt idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius, idem iurauit. nec vero ex reliquis fuit quisquam, qui iurare dubitaret.
7 Hæc cum facta essent in concilio, magna spe & lætitia omnium discessum est. ac iam animo victoriam præcipiebant, quod de re tanta & a tam perito imperatore nihil frustra confirmari videbatur.

LXXXVIII Cæsar, cum Pompeii castris appropinquasset, ad hunc modum aciem eius instructam animaduertit: Erant in sinistro cornu legiones duæ, transditæ a Cæsare initio dissensionis ex S.C. quarum vna prima, altera tertia appellabatur. in eo loco ipse erat Pompeius. mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis
2 tenebat. Ciliciensis legio coniuncta cum cohortibus Hispanis, quas transductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ.
3 has firmissimas se habere Pompeius existimabat. reliquas inter aciem mediam cornuaque interiecerat, numeroque cohortes CX expleuerat.
4 hæc erant millia XLV: euocatorum circi-

CAP. LXXXVII. 7. *animo victoriam præcipiebant*] ante capiebant spe certissima. Sic Fuluii cod. & Paris. Eleganter.

citer duæ, quæ ex beneficiariis superiorum exercitnum ad eum conuenerant: quæ tota acie dispersæ erant: reliquas cohortes VII castris propinquisque castellis præsidio disposuerat. dextrum cornu eius riuus quidam, impeditis ripis, muniebat. quam ad caussam cunctum equitatum, sagittarios funditoresque omnes, in sinistro cornu obiecerat. Cæsar, superius institutum seruans, X legionem in dextro cornu, IX LXXXIX
in sinistro collocauerat: tametsi erat Dyrrhachinis prœliis vehementer attenuata: & huic sic adiunxit IIX, vt pæne vnam ex duabus efficeret, atque alteram alteri præsidio esse iusserat.
Cohortes in acie LXXX constitutas habebat, 2
quæ summa erat ∞ XXXII. Cohortes II castris præsidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Sullam, media acie Cn. Domitium præposuerat. ipse contra Pompeium consi-

CAP. LXXXVIII. 5. *dextrum cornu eius riuus quidam*] Enipeus nomine. Lucanus lib. VII, vers. 116

Sanguine Romano quam turbidus ibit Enipeus!

Et vers. 224, vbi aciei ordinem describit:

At iuxta fluuios & stagna vndantis Enipei
Cappadocum montana cohors, & largus habenis
Ponticus ibat eques.

CAP. LXXXIX. 2. *quæ summa erat ∞ XXXII*] In libris est XXII, quod minus est pro numero cohortium, quarum singulis, si, quod minimum est, quadringentos tribuis, fient ∞ XXXII.

media acie Cn. Domitium præposuerat] Sic libri: id est, in media acie. Domitius hic ex Caluinorum familia. Plutarchus p. 728 τοῖς μέσοις ἐπέστησεν Καλβῖνον Δομίτιον.

3 ſiſtit. Simul his rebus animaduerſis,quas de-
monſtrauimus, timens, ne a multitudine equi-
tum dextrum cornu circumueniretur, celeriter
ex tertia acie ſingulas cohortes detraxit; atque
ex his quartam inſtituit,equitatuique oppoſuit;
&,quid fieri vellet, oſtendit: monuitque, eius
diei victoriam in earum cohortium virtute con-
4 ſtare. ſimul tertiæ aciei totique exercitui im-
perauit, ne iniuſſu ſuo concurreret: ſe, cum id
XC fieri vellet,vexillo ſignum daturum. Exer-
citum cum,militari more,ad pugnam cohortare-
tur,ſuaque in eum perpetui temporis officia præ-
dicaret,in primis commemorauit,*teſtibus ſe mili-*
2 *tibus vti poſſe,quanto ſtudio pacem petiſſet: qua*
per Vatinium in colloquiis , qua per A. Clodium
cum Scipione egiſſet; quibus modis ad Oricum
3 *cum Libone de mittendis legatis contendiſſet: ne-*
que ſe vmquam abuti militum ſanguine , neque
remp. alterutro exercitu priuare voluiſſe. Hac
habita oratione,expoſcentibus militibus, & ſtu-
XCI dio pugnæ ardentibus,tuba ſignum dedit. Erat
Craſtinus euocatus in exercitu Cæſaris, qui ſu-
pe-

3. *ex tertia acie ſingulas cohortes*] ex vnaquaque legione tertiæ aciei. Sex autem cohortes detractæ ex totidem legionibus Plutarchus d.l. ἓξ σπείρας vocat: Frontinus II, 3 ſ. 22 *Sex cohortes in ſubſidio retinuit ad res ſubitas.*

CAP. XCI. 1. *Erat Craſtinus euocatus*] Craſſinium Plutarchus vocat: ſed noſtram lectionem Lucani metrum defendit lib. VII, verſ. 471

Sed ſenſum poſt fata tuæ dent, Craſtine, morti,
Cuius torta manu commiſit lancea bellum,
Primaque Theſſaliam Romano ſanguine tinxit.

periore anno apud eum primum pilum in legione x duxerat, vir ſingulari virtute. Hic, ſigno dato, *Sequimini me*, inquit, *manipulares mei qui fuiſtis; & veſtro imperatori, quam conſtituiſtis, operam date. vnum hoc prælium super-* 2
eſt; quo confecto, & ille ſuam dignitatem, & nos noſtram libertatem recuperabimus. ſimul reſpi- 3
ciens Cæſarem, *Faciam*, inquit, *hodie imperator, vt aut viuo mihi, aut mortuo gratias agas.* Hæc cum dixiſſet, primus ex dextro cornu procurrit, atque eum milites electis circiter cxx voluntarii eiusdem centuriæ ſunt proſecuti.

XCII Inter duas acies tantum erat relictum ſpatii, vt ſatis eſſet ad concurſum vtriusque exercitus. ſed Pompeius ſuis prædixerat, vt Cæſaris impetum exciperent, neve ſe loco mouerent, aciemque eius diſtrahi paterentur. idque 2
admonitu C. Triarii fecisse dicebatur, vt primus excurſus visque militum infringeretur, aciesque diſtenderetur, atque ſuis ordinibus diſpoſiti, diſperſos adorirentur; leuius quoque caſura pila ſperabat, in loco retentis militibus, quam ſi ipſi immiſſis telis occurriſſent: ſimul fore, vt duplicato curſu, Cæſaris milites exanimarentur, & laſſitudine conficerentur. quod 3
nobis quidem nulla ratione factum a Pompeio videtur: propterea, quod eſt quædam animi incitatio atque alacritas naturaliter innata omnibus,

Cap. xcii. 2. *admonitu C. Triarii*] Hic Triarius videtur, qui Mithridatico bello infelix Luculli legatus fuerat: cuius *plena litteratæ ſenectutis oratio* laudatur a Cicerone in Bruto c. 76.

bus, quæ ſtudio pugnæ incenditur. hanc non
reprimere, ſed augere imperatores debent.
4 neque fruſtra antiquitus inſtitutum eſt, vt ſigna
vndique concinerent, clamoremque vniuerſi
tollerent: quibus rebus & hoſtes terreri, & ſuos
XCIII incitari exiſtimauerunt. Sed noſtri milites,
dato ſigno, cum infeſtis pilis procucurriſſent,
atque animaduertiſſent, non concurri a Pom-
peianis, vſu periti, ac ſuperioribus pugnis exer-
citati, ſua ſponte curſum repreſſerunt, & ad me-
dium fere ſpatium conſtiterunt, ne conſumptis
viribus appropinquarent; paruoque intermiſſo
temporis ſpatio, ac rurſus renouato curſu, pila
miſerunt, celeriterque, vt erat præceptum a Cæ-
ſare, gladios ſtrinxerunt. neque vero Pompeia-
2 ni huic rei defuerunt. nam & tela miſſa ex-
ceperunt, & impetum legionum tulerunt, &
ordines conſeruauerunt, pilisque miſſis, ad gla-
3 dios redierunt. Eodem tempore equites a ſi-
niſtro Pompeii cornu, vt erat imperatum, vni-
uerſi procucurrerunt: omnisque multitudo ſa-
gittariorum ſe profudit: quorum impetum no-
ſter equitatus non tulit: ſed paullum loco mo-
tus ceſſit: equitesque Pompeiani hoc acrius in-
ſtare, & ſe turmatim explicare, aciemque no-
4 ſtram a latere aperto circuire cœperunt. quod
vbi Cæſar animaduertit, IV aciei, quam inſtitue-
5 rat ſex cohortium numero, ſignum dedit. il-
li celeriter procucurrerunt, infeſtisque ſignis
tanta vi in Pompeii equites impetum fecerunt,
vt eorum nemo conſiſteret, omnesque conuer-
ſi non ſolum loco excederent, ſed protinus in-
cita-

citati, fuga montes altissimos peterent. quibus
submotis, omnes sagittarii funditoresque de-
stituti inermes, sine præsidio, interfecti sunt.
Eodem impetu cohortes sinistrum cornu, pu- 6
gnantibus etiam tum ac resistentibus in acie
Pompeianis, circumierunt, eosque a tergo sunt
adorti. Eodem tempore III aciem Cæ- XCIV
sar, quæ quieta fuerat, & se ad id tempus loco
tenuerat, procurrere iussit. ita, cum recen- 2
tes atque integri defessis successissent, alii autem
a tergo adorirentur, sustinere Pompeiani non
potuerunt, atque vniuersi terga verterunt. ne- 3
que vero Cæsarem fefellit, quin ab iis cohor-
tibus, quæ contra equitatum in IV acie collo-
catæ essent, initium victoriæ oriretur, vt ipse
in cohortandis militibus pronuntiauerat. ab
his enim primum equitatus est pulsus: ab iis- 4
dem facta cædes sagittariorum atque fundito-
rum: ab iisdem acies Pompeiana a sinistra parte
erat circumuenta, atque initium fugæ factum.
Sed Pompeius, vt equitatum suum pulsum vi- 5
dit, atque eam partem, cui maxime confidebat,
perterritam animaduertit, aliis diffisus, acie
excessit, protinusque se in castra equo contulit,
& iis centurionibus, quos in statione ad præ- 6
toriam portam posuerat, clare, vt milites exau-
dirent, *Tueamini*, inquit, *castra*, *& defen-
dite diligenter*, *si quid durius acciderit: ego reli-
quas portas circumeo, & castrorum præsidia con-
firmo.* Hæc cum dixisset, se in prætorium con- 7
tulit, summæ rei diffidens, & tamen euentum
exspectans. Cæsar, Pompeianis ex fuga XCV

intra vallum compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere æstimans, milites cohortatus est, vt beneficio fortunæ vterentur, castraque oppugnarent: qui, etsi magno æstu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta) tamen, ad omnem laborem animo parati, impe-
2 rio paruerunt. Castra a cohortibus, quæ ibi præsidio erant relictæ, industrie defendebantur, multo etiam acrius a Thracibus barbarisque au-
3 xiliis. nam qui acie refugerant milites, & animo perterriti, & lassitudine confecti, missis plerique armis signisque militaribus, magis de reliqua fuga, quam de castrorum defensione co-
4 gitabant. neque vero diutius, qui in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt; sed, confecti vulneribus, locum reliquerunt, protinusque omnes, ducibus vsi centurionibus tribunisque mil. in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confuge-
XCVI runt. In castris Pompeii videre licuit triclinia strata, magnum argenti pondus expositum, recentibus cæspitibus tabernacula constrata, L. etiam Lentuli, & non nullorum tabernacula protecta edera: multaque præterea, quæ nimiam

CAP. XCVI. 1. *triclinia strata*] Et Spartianus Hadr. c. 10. in castrorum luxu *triclinia* notauit: quamuis non ignorem, vtrumque locum a Salmasio sollicitari. Tuentur Casaubonus & Dionysius Vossius. Vehementius Scaliger ad Festum voce *Vmbræ* manu scriptorum vrget *trichilas*: sed his qui conuenit vox *stratas*? & quæ sequuntur, *magnum argenti pondus expositum*? quæ sane tricliniis, quam trichilis, aptiora sunt.

miam luxuriam, & victoriæ fiduciam designarent: vt facile æstimari posset, nihil eos de e- 2
uentu eius diei timuisse, qui non necessarias conquirerent voluptates. atque ii miserrimo ac patientissimo exercitui Cæsaris luxuriem obiiciebant, cui semper omnia ad necessarium vsum defuissent. Pompeius iam cum intra vallum no- 3
stri versarentur, equum nactus, detractis insignibus imperatoris, decumana porta se ex castris eiecit, protinusque, equo citato, Larissam contendit. neque ibi constitit; sed eadem ce- 4
leritate paucos suorum ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum XXX ad mare peruenit, nauemque frumentariam conscendit; sæpe, vt dicebatur, querens, tantum se opinionem fefellisse, vt a quo genere hominum victoriam sperasset, ab eo, initio fugæ facto, pæne proditus videretur. Cæsar, castris potitus, a militibus con- XCVII
tendit, ne, in præda occupati, reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. Qua re im- 2
petrata, montem opere circumuenire instituit. Pompeiani, quod is mons erat sine aqua, diffisi ei loco, relicto monte, vniuersi [iuris eius] Larissam versus se recipere cœperunt. qua re animaduersa, Cæsar copias suas diuisit; par- 3
temque legionum in castris Pompeii remanere iussit, partem in sua castra remisit: IV secum legio-

CAP. XCVII. 2. *vniuersi iuris eius*] Palatino absunt *iuris eius*: alii legunt. Claudius Puteanus, quem Manutius sequitur, coniecit *viris, equis*. Sed sors & conditio videtur significari.

giones duxit ; commodioreque itinere Pom-
peianis occurrere cœpit : & progressus millia
4 passuum VI aciem instruxit. Qua re animad-
uersa, Pompeiani in quodam monte constiterunt.
Hunc montem flumen subluebat. Cæsar, mili-
tes cohortatus, etsi totius diei continenti labore
erant confecti, noxque iam suberat, tamen mu-
nitione flumen a monte seclusit, ne noctu Pom-
5 peiani aquari possent. Quo iam perfecto ope-
re, illi de deditione, missis legatis, agere cœ-
perunt. pauci ordinis senatorii, qui se cum iis
coniunxerant, nocte fuga salutem petie-
XCVIII runt. Cæsar prima luce omnes eos, qui
in monte consederant, ex superioribus locis in
planiciem descendere, atque arma proiicere ius-
2 sit. quod vbi sine recusatione fecerunt, pas-
sisque palmis, proiecti ad terram, flentes, ab
eo petierunt salutem; consolatus, consurgere
iussit: &, pauca apud eos de lenitate sua locu-
tus, quo minore essent timore, omnes conser-
uauit; militibusque suis * iussit, ne qui eorum
3 violarentur, neu quid sui desiderarent. Hac
adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alias
occurrere, & eas, quas secum duxerat, inui-
cem requiescere, atque in castra reuerti iussit:
XCIX eodemque die Larissam peruenit. In eo
proe-

CAP. XCVIII. 2. *militibusque suis iussit, ne*] Insueta Cæsaris æuo locutio, & vel ideo suspecta, quod in MSS. Carrariensi, & Fuluii, & Cuiacii ac Petauii, etiam ed. Bononii Taruisini est *commendauit* : vnde Mich. Brutus *mandauit* censebat legendum esse. Qui *iussit* retinent, Græcismo excusant, qui an Cæsaris simplicitati conueniat, dubitare licet.

prœlio non amplius c c milites desiderauit; sed
centuriones, fortes viros, circiter xxx amisit.
Interfectus est etiam fortissime pugnans Crasti-
nus, cuius mentionem supra fecimus, gladio in
os aduersum coniecto. neque id fuit falsum, 2
quod ille, in pugnam proficiscens, dixerat. sic
enim Cæsar existimabat, eo prœlio excellentis-
simam virtutem Crastini fuisse, optimeque eum
de se meritum iudicabat. Ex Pompeiano exer- 3
citu circiter millia xv cecidisse videbantur: sed
in deditionem venerunt amplius millia xxiv.
namque etiam cohortes, quæ præsidio in castel-
lis fuerant, sese Sullæ [similiter] dediderunt.
multi præterea in finitimas ciuitates refugerunt.
Signaque militaria ex prœlio ad Cæsarem sunt 4
relata clxxx. & Aquilæ ix. L. Domitius, ex
castris in montem refugiens, cum vires eum las-
situdine defecissent, ab equitibus est interfe-
ctus. Eodem tempore D. Lælius cum classe C
ad Brundusium venit; eademque ratione, qua
factum a Libone antea demonstrauimus, insu-
lam obiectam portui Brundusino tenuit. Si- 2
militer Vatinius, qui Brundusio præerat, tectis
instructisque scaphis, elicuit naues Lælianas;
atque ex his longius productam vnam quinque-
remem, & minores duas in angustiis portus ce-
pit: itemque per equites dispositos aqua pro-
hibere classiarios instituit. Sed Lælius, tem- 3
pore anni commodiore vsus ad nauigandum,
one-

Cap. xcix. 3. *sese Sullæ similiter dediderunt*] Abest *similiter* a Beroaldi codice & aliis quibusdam: tenent vett. edd. pleræque: posteriores abiiciunt.

onerariis nauibus Corcyra Dyrrhachioque a-
4 quam ſuis ſupportabat: neque a propoſito de-
terrebatur; neque, ante prœlium in Theſſalia
factum cognitum, aut ignominia amiſſarum
nauium, aut neceſſariarum rerum inopia, ex
CI portu inſulaque expelli potuit. Iisdem fe-
re temporibus Caſſius, cum claſſe Syrorum, &
Phœnicum, & Cilicum, in Siciliam venit: & cum
eſſet Cæſaris claſſis diuiſa in duas partes, & di-
midiæ parti præeſſet P. Sulpicius prætor Libo-
que ad fretum, dimidiæ M. Pomponius ad Meſ-
ſanam, prius Caſſius ad Meſſanam nauibus ad-
uolauit, quam Pomponius de eius aduentu co-
2 gnoſceret: perturbatumque eum nactus, nul-
lis cuſtodiis, neque ordinibus certis, magno ven-
to & ſecundo, completas onerarias naues tæda,
& pice, & ſtupa, reliquisque rebus, quæ ſunt ad
incendia, in Pomponianam claſſem immiſit, at-
que omnes naues incendit XXXV: in quibus e-
3 rant XX roſtratæ: tantusque eo facto timor in-
ceſſit, vt, cum eſſet legio præſidio Meſſanæ, vix
oppidum defenderetur: &, niſi eo ipſo tempo-
re quidam nuntii de Cæſaris victoria per diſpoſi-
tos equites eſſent lati, exiſtimabant plerique fu-
4 turum fuiſſe, vt amitteretur. ſed, opportu-
niſſime nuntiis adlatis, oppidum fuit defenſum;
Caſſiusque ad Sulpicianam inde claſſem profe-
ctus eſt & Libonem: applicatisque noſtris ad
terram nauibus, propter eumdem timorem, pa-
5 ri, atque antea, ratione egit. ſecundum nactus
ven-

CAP. CI. 2. XX *roſtratæ*] Sic MSS. & vet. ed. Poſteriores *conſtratæ*.

ventum, onerarias naues circiter XL, præparatas ad incendium, immisit: &, flamma ab vtroque cornu comprehensa, naues sunt combustæ v. Cumque ignis, magnitudine venti, latius 6
serperet, milites, qui ex veteribus legionibus erant relicti præsidio nauibus, ex numero ægrorum, ignominiam non tulerunt; sed sua sponte naues conscenderunt, & a terra soluerunt: impetuque facto in Cassianam classem, quinqueremes II, in quarum altera erat Cassius, ceperunt. sed Cassius, exceptus scapha, refugit. Præterea 7
duæ sunt deprehensæ triremes. neque multo post de prœlio facto in Thessalia cognitum est; vt ipsis Pompeianis fides fieret, nam ante id tempus fingi a legatis amicisque Cæsaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex iis locis Cassius cum classe discessit. Cæsar, omnibus rebus CII
relictis, persequendum sibi Pompeium existimauit, quascumque in partes ex fuga se recepisset; nauf[...]
ne rursus copias comparare alias, & bellum renouare posset: &, quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur: legionemque vnam minoribus itineribus subsequi iussit. Erat edictum Pompeii nomine Am- 2
phipoli propositum, vti omnes eius prouinciæ iuniores, Græci, ciuesque R. iurandi caussa conuenirent. sed vtrum auertendæ suspicionis 3
caussa Pompeius proposuisset, vt quam diutissime longioris fugæ consilium occultaret, an nouis delectibus, si nemo premeret, Macedoniam tene-

CAP. CII. 2. *Amphipoli propositum*] nobili vrbe prope Strymonis ostia.

[illegible] existimari non poterat. Ipse ad ancoram una nocte constitit; & vocatis ad se Amphipoli hospitibus, & pecunia ad necessarios sumptus corrogata, cognito Cæsaris aduentu, ex eo loco discessit, & Mytilenas paucis diebus venit. Biduum tempestate retentus, nauibusque aliis additis actuariis, in Ciliciam atque inde Cy-
5 prum peruenit. ibi cognoscit, consensu omnium Antiochensium, ciuiumque Romanorum, qui illic negotiarentur, arcem ante captam esse, excludendi sui caussa, nuntiosque dimissos ad eos, qui se ex fuga in finitimas ciuitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent: id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum.
7 Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul fuerat, & P. Lentulo consulari, ac non nullis aliis acciderat Rhodi, qui cum ex fuga Pompeium sequerentur, atque in insulam venissent oppido ac portu recepti non erant: missisque ad eos nuntiis, vt ex iis locis discederent, contra voluntatem suam naues soluerunt. Iamque de Cæsaris aduentu fama ad ciuitates perferebatur.

CIII Quibus cognitis rebus, Pompeius, deposito adeundæ Syriæ consilio, pecunia societatis sublata, & a quibusdam priuatis sumpta, & æris magno pondere ad militarem vsum in naues imposito, duobusque millibus hominum armatis, partim quos ex familiis societatum delegerat, partim a negotiatoribus coegerat, quosque

4. *& Mytilenas venit*] Vt in nummis est, hoc nomen scribo: in libris transponuntur priores vocales. Vrbs autem nobilissima est insulæ Lesbi, iuxta Aeoliam.

que ex suis quisque ad hanc rem idoneos existi-
mabat, Pelusium peruenit. Ibi casu rex erat 2
Ptolemæus, puer ætate, magnis copiis, cum
sorore Cleopatra gerens bellum; quam paucis
ante mensibus per suos propinquos atque ami-
cos, regno expulerat: castraque Cleopatræ non
longo spatio ab eius castris distabant. Ad eum 3
Pompeius misit, vt, pro hospitio atque amici-
tia patris, Alexandria reciperetur, atque illius
opibus in calamitate tegeretur. Sed, qui ab eo 4
missi erant, confecto legationis officio, liberius
cum militibus regis colloqui cœperunt, eosque
hortari, vt suum officium Pompeio præstarent,
neve eius fortunam despicerent. In hoc erant 5
numero complures Pompeii milites; quos, ex
eius exercitu acceptos in Syria, Gabinius Ale-
xandriam transduxerat, belloque confecto, a-
pud Ptolemæum, patrem pueri, reliquerat.
His tunc cognitis rebus, amici regis, CIV
qui, propter ætatem eius, in procuratione
erant regni; siue timore adducti, vt postea
prædicabant, ne, sollicitato exercitu regio, Pom-
peius Alexandriam Aegyptumque occupparet; si-
ue despecta eius fortuna, vt plerumque in ca-
lamitate ex amicis inimici exsistunt, iis, qui e-
rant ab eo missi, palam liberaliter responderunt,
eumque ad regem venire iusserunt. ipsi clam 2
consilio inito, Achillam, præfectum regium,
singulari hominem audacia, & L. Septimium
tri-

CAP. CIII. 5. *Gabinius Alexandriam*] Gabinius, Syriæ proconsul, exsulem regem Ptolemæum cum exercitu reduxerat.

tribunum mil. ad interficiendum Pompeium
3 miſerunt. Ab his liberaliter ipſe appellatus, & quadam notitia Septimii productus, quod bello prædonum apud eum ordinem duxerat, nauiculam paruulam conſcendit, cum paucis ſuis; & ibi ab Achilla & Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur a rege, & in cu-
CV ſtodia necatur. Cæſar, cum in Aſiam veniſſet, reperiebat T. Ampium conatum eſſe tollere pecunias Epheſo ex fano Dianæ, eiusque rei cauſſa ſenatores omnes ex prouincia vocaſſe, vt, iis teſtibus in ſumma pecuniæ vteretur, ſed interpellatum aduentu Cæſaris profugiſſe. ita duobus temporibus Epheſiæ pecuniæ Cæſar au-
2 xilium tulit. Item conſtabat, Elide in templo Mineruæ, repetitis atque enumeratis diebus, quo die prœlium ſecundum feciſſet Cæſar, ſimulacrum Victoriæ, quod ante ipſam Mineruam collocatum erat, & ante ad ſimulacrum Mineruæ ſpectabat, ad valuas ſe templi limenque conuer-
3 tiſſe. Eodemque die Antiochiæ in Syria bis tantus exercitus clamor, & ſignorum ſonus exauditus eſt, vt in muris armata ciuitas diſcurre-
4 ret. Hoc idem Ptolemaide accidit. Pergami in

CAP. CV. 1. *duobus temporibus Epheſiæ pecuniæ Cæſar*] Primum, cum Scipio ei immineret, Cæſaris traiectu in Græciam factum, vt a Pompeio feſtinanter auocaretur. *Supra cap.* 33. Iterum, hoc loco, cum idem T. Ampius tentaret.

2. *Elide in templo Mineruæ*] Elis vrbs regionis Elidis in Peloponeſo, cuius ſextum caſum Cicero lib. XIII epiſt. XXVI Eli format. Sed & Strabo Ἤλιδος obliquo vrbis caſu. Vid. Notit. Orbis Antiq.

in occultis ac reconditis templi, quo præter ſa-
cerdotes adire fas non eſt, quæ Græci ἄδυτα
appellant, tympana ſonuerunt. Item Tralli- 5
bus, in templo Victoriæ, vbi Cæſaris ſtatuam
conſecrauerant, palma per eos dies in tecto in-
ter coagmenta lapidum ex pauimento exſtitiſſe
oſtendebatur. Cæſar, paucos dies in Aſia mo- CVI
ratus, cum audiſſet Pompeium Cypri viſum,
coniectans eum in Aegyptum iter habere, pro-
pter neceſſitudines regni, reliquasque eius loci
opportunitates, cum legionibus, vna, quam ex
Achaia a Fufio legato euocauerat, equitibusque
DCCC, & nauibus longis Rhodiis X, & Aſiati-
cis paucis; Alexandriam peruenit. In his erant 2
legionibus hominum III. millia CC: reliqui, vul-
neribus ex prœliis, & labore, ac magnitudine
itineris confecti, conſequi non potuerant. Sed Cæ- 3
ſar confiſus fama rerum geſtarum, infirmis auxi-
liis proficiſci non dubitauerat; atque omnem
ſibi locum tutum fore exiſtimabat. Alexan- 4
driæ de Pompeii morte cognoſcit: atque ibi pri-
mum e naui egrediens, clamorem militum au-
dit, quos rex in oppido præſidii cauſſa relique-
rat; & concurſum ad ſe fieri videt, quod
faſces

4. *in occultis ac reconditis templi*] Sic plures libri manu ſcripti ab Fuluio & D. Voſſio nominati. Vulgo, *ac remotis.*

5. *in tecto ex pauimento*] Plutarchus p. 730. παρὰ τὴν βάσιν τοῦ ἀνδριάντος.

CAP. CVI. 1. *Cypri viſum*] in Cypro. Et Nepos Miltiade c. 2. *domum Cherſoneſi habere*. nam & regionum ac inſularum nomina non numquam imitantur *ſyntaxi* vocabula vrbium.

fasces anteferrentur. In hoc omnis multitudo ma-
5 iestatem regiam minui prædicabat. Hoc seda-
lo tumultu, crebræ continuis diebus ex concur-
su multitudinis concitationes fiebant, complu-
resque milites huius vrbis omnibus partibus in-
CVII terficiebantur. Quibus rebus animaduersis,
legiones sibi alias ex Asia adduci iussit, quas ex
Pompeianis militibus confecerat. ipse enim ne-
cessario etesiis tenebatur; qui Alexandria naui-
2 gantibus sunt aduersissimi venti. Interim con-
trouersias regum ad populum R. & ad se, quod
esset consul, pertinere existimans, atque eo ma-
gis officio suo conuenire, quod superiore con-
sulatu cum patre Ptolemæo, & lege, & S. C.
societas erat facta, ostendit sibi placere, regem
Ptolemæum, atque sororem eius Cleopatram, ex-
ercitus, quos haberent, dimittere; & de contro-
uersiis iure apud se potius, quam inter se ar-
CVIII mis disceptare. Erat in procuratione re-
gni, propter ætatem pueri, nutricius eius, eunu-
chus, nomine Pothinus. is primum inter suos
queri atque indignari cœpit, regem ad dicen-
2 dam caussam euocari. deinde, adiutores quos-
dam conscios sui nactus ex regiis amicis, exer-
citum a Pelusio clam Alexandriam euocauit;
atque eumdem Achillam, cuius supra memini-
mus, omnibus copiis præfecit. hunc incitatum
suis, & regis inflatum pollicitationibus, quæ fie-
3 ri vellet, litteris nuntiisque edocuit. In testa-
men-

CAP. CVIII. 1. *nomine Pothinus*] Male libri quidam *Photinus*. Est enim Dioni, Plutarcho, & Appiano ποθεινός.

Ptolemæi patris heredes erant scripti ex
; filiis maior, & ex duabus ea, quæ æta-
cedebat. Hæc vti fierent, per omnes de-
que fœdera, quæ Romæ fecerat, eodem
nto Ptolemæus populum R. obtestaba-
Tabulæ testamenti, vnæ per legatos eius 4
a erant allatæ, vt in ærario ponerentur,
n propter publicas occupationes poni non
nt, apud Pompeium sunt depositæ) alte-
lem exemplo, relictæ, atque obsignatæ
drie proferebantur. De his rebus CIX
eretur apud Cæsarem, isque maxime
ro communi amico atque arbitro con-
ias regum componere: subito exercitus
quitatusque omnis venire Alexandriam
ur. Cæsaris copiæ nequaquam erant 2
vt eis extra oppidum, si esset dimican-
onsideret. relinquebatur, vt se suis locis
teneret, consiliumque Achillæ cogno-
Milites tamen omnes in armis esse iussit: 3
ue hortatus est, vt ex suis necessariis,
beret maximæ auctoritatis, legatos ad
n mitteret; &, quid esset suæ volunta-
nderet. A quo missi Dioscorides & Se- 4
qui ambo legati Romæ fuerant, ma-
e apud patrem Ptolemæum auctoritatem
nt, ad Achillam peruenerunt. Quos 5
n in conspectum eius venissent, prius,
udiret, aut, cuius rei caussa missi essent,

co-

x. 1. *pro communi amico atque arbitro*] tam-
communis amicus. Talis enim Cæsar videri
t. Supra B. Gall. III, 18 *qui vbi pro* per-

cognouisset, corripi ac interfici iussit. Quorum alter, accepto vulnere * occupatus, per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. Quo
5 facto, regem vt in sua potestate haberet, Cæsar effecit. magnamque regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans, & vt potius priuato paucorum & latronum consilio, quam
CX regio susceptum bellum videretur. Erant cum Achilla copiæ, vt neque numero, neque genere hominum, neque vsu rei militaris contemnendæ
2 viderentur. millia enim XX in armis habebat. Hæ constabant ex Gabinianis militibus: qui iam in consuetudinem Alexandrinæ vitæ atque licentiæ venerant, & nomen disciplinamque populi R. dedidicerant, vxoresque duxerant, ex quibus
3 pleriq. liberos habebant. Huc accedebant collecti ex prædonibus latronibusq. Syriæ Ciliciæque
4 prouinciæ, finitimarumq. regionum. Multi præterea capitis damnati exsulesque conuenerant: fugitiuisque omnibus nostris certus erat Alexandriæ receptus, certaque vitæ conditio, vt, dato nomine, militum essent numero: quorum si quis

---

fuga ad eos venit. Et Nepos Datame c. 6 *suo iussu Mithrobarzanem profectum pro perfuga.*

5. *accepto vulnere occupatus*] Nihil est librorum *occupatus*: Gronouio potius accedo, qui *sopitus* substituit, sicut Liuius I, 41 *sopitum fuisse regem subito ictu.* Vide illius Observ. IV, 8 p. 120.

CAP. CX. 2. *vxoresque duxerant*] Fuit contra Romanæ militiæ disciplinam vxores, vel alias mulieres, in castris habere, aut præsidiis, licet haberent domi. Seuerus imperator πρῶτος ἐπέτρεψε *primus* in hoc aliquid *permisit*, referente Herodiano III, 8. Adde Lipsii Mil. Rom. lib. V, 18.

quis a domino comprehenderetur, concursu
militum eripiebatur, qui vim suorum, quod
in simili culpa versabantur, ipsi pro suo periculo
defendebant. Hi regum amicos ad mortem 5
deposcere, hi bona locupletum diripere stipen-
dii augendi caussa, regis domum obsidere, re-
gno expellere alios, alios arcessere, vetere
quodam Alexandrini exercitus instituto con-
suecuerant. Erant praeterea equitum millia II. 6
qui inueterauerant compluribus Alexandriæ
bellis. hi Ptolemæum patrem in regnum redu-
xerant, Bibuli filios duos interfecerant, bel-
la cum Aegyptiis gesserant. hunc vsum rei mili-
taris habebant. His copiis fidens Achillas, CXI
paucitatemque militum Cæsaris despiciens, oc-
cupat Alexandriam: præterea oppidi partem,
quam Cæsar cum militibus tenebat, primo im-
petu domum eius irrumpere conatus est: sed
Cæsar, dispositis per vias cohortibus, impe-
tum eius sustinuit. Eodemque tempore pu- 2
gnatum est ad portum: ac longe maximam ea
res attulit dimicationem. simul enim, deductis
copiis, pluribus viis pugnabatur: & magna
multitudine naues longas occupare hostes cona-
bantur: quarum erant auxilio L missæ ad Pom-
peium: quæ, prœlio in Thessalia facto, do-
mum redierant. illæ triremes omnes & quin- 3
queremes erant, aptæ instructæque omnibus re-
bus ad nauigandum. Præter has, XXII erant, 4
quæ præsidii caussa Alexandriæ esse consueue-
rant, constratæ omnes. quas si occupassent,
classe Cæsaris erepta, portum ac mare totum in

... habuerunt: commeatu auxiliisque ... adduxerunt. Itaque tanta est contentio ..., quanta agi debuit, cum illi ... hi salutem suam con... obtinuit Cæsar ... naues, quæ erant ... tueri ... contestimque ac Pharum ... exposuit. Pharus est ... magna altitudine, mirificis operibus ..., quæ nomen ab insula accepit ..., obiecta Alexandriæ, portum efficit ..., a superioribus regionibus ... longitudine passuum DCCCC in mare iactis molibus ..., angusto itinere & ponte cum oppido coniungitur. In hac sunt insula domicilia Aegyptiorum, & vicus, oppidi magnitudine: quæque vbique naues imprudentia aut tempestate paullulum suo cursu decesserint, has more prædonum diripere consueuerunt. Iis autem inuitis, a quibus Pharus tenetur, non potest esse, propter angustias, nauibus introitus in portum.
5 Hoc tum veritus Cæsar, hostibus in pugna occupatis, militibusque expositis, Pharum apprehendit, atque ibi præsidium posuit. Quibus
6 est

CAP. CXII. 2. *a superioribus regionibus*] Alienum videtur *regionibus*, ideoque a clarissimis viris *regibus* substitutum, Brodæo Miscell. III, 5, Scaligero ad Eus. p. 132, Valesio ad Ammian. p. 342, Hody de LXX Interpr. p. 294, & aliis. Planum illud *regibus*, nisi præsens verbum *coniungitur* ab adiecto *superioribus* abhorreret. Nec vero *regionibus* valde placet.

est rebus effectum, vti tuto frumentum auxiliaque nauibus ad eum supportari possent. dimisit enim circum omnes propinquas regiones, atque inde auxilia euocauit: reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, vt æquo prœlio discederetur, & neutri pellerentur: (id efficiebant angustiæ loci) paucisque vtrimque interfectis, Cæsar loca maxime necessaria complexus, noctu præmunit: hoc tractu oppidi pars erat regiæ exigua, in quam ipse, habitandi caussa, initio erat inductus; & theatrum coniunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusque habebat ad portum, & ad reliqua naualia. Has munitiones insequentibus auxit diebus, vt pro muro obiectas haberet, neu pugnare inuitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi regis, vacuam possessionem regni sperans, ad Achillam se ex regia transiecit, vnaque bellum administrare cœpit. sed celeriter est inter eos de principatu controuersia orta; quæ res apud milites largitiones auxit. magnis enim iacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur, Pothinus, nutricius pueri, & procurator regni, in parte Cæsaris, cum ad Achillam nuntios mitteret, hortareturque, ne negotio desisteret, neve animo deficeret, indicatis deprehensisque internuntiis, a Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

7 (beside "reliquis oppidi partibus") · 8 (beside "hoc tractu") · 9 (beside "Interim filia") · 10 (beside "sed celeriter") · 11 (beside "Hæc dum")

9. *filia minor Ptolemæi regis*] Arsinoe. Vide Dionem lib. XLII. Hirtium B. Alex. c. 4.

A. HIRTII, VEL OPPII, COMMENTARIORUM DE BELLO ALEXANDRINO LIBER VNVS.

ARGVMENTVM LIBRI DE BELLO ALEXANDRINO.

Quæ Cæsar ipse Civ. Belli lib. III extremo de initiis Alexandrini scripserat, hoc libro ab Hirtio vel alio continuantur. Post situm Alexandriæ & Ægyptum, munitiones Cæsaris in vrbe, & ad portum pugnæ referuntur: regem Ptolemæum, quem in potestate habebat, Arsinoe sorore interim cum Ganymede imperium obtinente; dimisit Cæsar blanditiis inductus, sed grauiter ab eo oppugnatus vincit tandem, Mithridate Pergameno adiuuante; & rex in Nilo perit. Quo sublato Cæsar Cleopatram & minorem fratrem reges constituit. Hæc vsque ad cap. 34. a quo Ponticum bellum aduersus Pharnacem describitur per Domitium Caluinum, inprosperè gestum, ad cap. 42. dein Illyricum virtute Vatinii restitutum Cæsari, ad cap. 48. & sub idem tempus turbæ in Hispania vlteriore a Cassio Longino excitatæ, eiusdemque sedatæ morte. Denique Pharnace celeriter oppresso, Cæsar in Italiam reuertitur.

BELLO Alexandrino conflato, Cæsar Rhodo atque ex Syria Ciliciaque omnem classem accersit; ex Creta sagittarios, equites ab rege Nabatæorum Malco euocat, tormenta vndique conqui-

AD LIBRUM DE BELLO ALEXAND.

HIRTII VEL OPPII] Vide Sueton. Cæs. c. 56.

CAP. I, 1. *ab rege Nabatæorum Malco*] Nabatæi in A-

pag. 532.

BELLORVM ALEXANDRINI ET PONTICI CONSPECTVS

Colchi
Trapezus
ARMENIA MAIOR
Euphrates fl.
MESOPOTAMIA
Amanus M.
Antiochia
Comagene
Euphrates
Palmyra
Arabia Deserta
Occidens
Oriens

A. HIRTII, VEL OPPII,

COMMENTARIORVM DE BELLO ALEXANDRINO LIBER VNVS.

ARGVMENTVM LIBRI DE BELLO ALEXANDRINO.

Quæ Cæsar ipse Civ. Belli lib. III *extremo de initiis Alexandrini scripserat, hoc libro ab Hirtio vel alio continuantur. Post situm Alexandriæ & structuram, munitiones Cæsaris in vrbe, & ad portum pugnæ referuntur: regem Ptolemæum, quem in potestate habebat, Arsinoe sorore interim cum Ganymede imperium obtinente; dimisit Cæsar blanditiis inductus, sed grauiter ab eo oppugnatus vincit tandem, Mithridate Pergameno adiuuante; & rex in Nilo perit. Quo sublato Cæsar Cleopatram & minorem fratrem reges constituit. Hæc vsque ad cap. 34. a quo Ponticum bellum aduersus Pharnacem describitur per Domitium Caluinum, inprosperè gestum, ad cap. 42. dein Illyricum virtute Vatinii restitutum Cæsari, ad cap. 48. & sub idem tempus turbæ in Hispania vlteriore a Cassio Longino excitatæ, eiusdemque sedatæ morte. Denique Pharnace celeriter oppresso, Cæsar in Italiam reuertitur.*

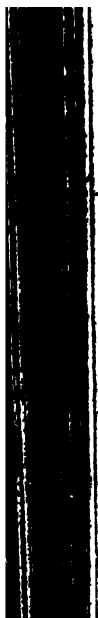
BELLO Alexandrino conflato, Cæsar Rhodo atque ex Syria Ciliciaque omnem classem accersit; ex Creta sagittarios, equites ab rege Nabatæorum Malco euocat, tormenta vndique conqui-

AD LIBRUM DE BELLO ALEXAND.

HIRTII VEL OPPII] Vide Sueton. Cæs. c. 56.

CAP. I, 1. *ab rege Nabatæorum Malco*] Nabatæi in A-

Colchi
Trapezûs
V S
icopolis
ela
NIA
OR
ARMENIA
MAIOR
Euphrates fl.
elas fl.
A
rus M.
MESOPOTAMIA
Amanus M.
Antiochia
Comagene
Occidens
Oriens
Euphrates
Palmyra
Arabia
Deserta
RIA
BELLORVM
ALEXANDRINI
ET PONTICI
CONSPECTVS

quiri, & frumentum mitti, auxiliaque adduci iubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur: atque omnes oppidi partes: quæ minus firmæ esse viderentur, testudinibus atque musculis aptantur: ex ædificiis autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur, quantumque aut ruinis deiicitur, aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur. nam incendio fere tuta est Alexandria, quod sine contignatione ac materia sunt ædificia, & structuris atque fornicibus continentur, tectaque sunt rudere aut pauimentis. Cæsar studebat maxime, vt, quam angustissimam partem oppidi palus a meridie interiecta efficiebat, hanc operibus, vineisque agendis, a reliqua parte vrbis excluderet; illud sperans, primum, vt, cum esset in duas partes vrbs diuisa, acies vno consilio atque imperio administraretur: deinde, vt laborantibus succurri, atque ex altera oppidi parte auxilium ferri posset; in primis vero, vt aqua pabuloque abundaret: quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat, quodque vtrumque palus large præbere pote-

2 (margin, line 2) 3 (margin, line 10) 4 (margin, line 13) 5 (margin, line 17) 6 (margin, line 20)

rabia Petræa, eorumque *Petra* sedes regia. Malco libri Cæsaris. Græcis Iosepho XIII, 8 & Dioni XLVIII id nomen Μάλχος, *Malchus est*. Hic secundus eius nominis. Vide Hist. Antiq.

3. *rudere aut pauimentis*] rudere nouo, id est fractis & contusis testis, calce mixtis, quibus pauimenta fiunt. Vitruv. VII, 1, qui *rudus nouum* opponit *veteri* & *rediuiuo*: & Pallad. I, 9.

6. *alterius rei copiam exiguam*] aquæ parum habebat.

II poterat. Neque vero Alexandrinis in ge-
rendis negotiis cunctatio vlla aut mora infere-
batur. nam in omnes partes, per quas fines Ae-
gyptii regnumque pertinet, legatos conquiſito-
resque, delectus habendi cauſſa, miſerunt; ma-
gnumque numerum in oppidum telorum atque
tormentorum conuexerant, & innumerabilem
2 multitudinem adduxerant. nec minus in vrbe
maximæ armorum erant inſtitutæ officinæ. ſer-
uos præterea puberes armauerant: quibus do-
mini locupletiores victum quotidianum ſtipen-
3 diumque præbebant. hac multitudine diſpoſita,
munitiones ſemotarum partium tuebantur. ve-
teranas cohortes vacuas in celeberrimis vrbis lo-
cis habebant: vt quacumque regione pugnare-
tur, integris viribus ad auxilium ferendum op-
portunæ eſſent. omnibus viis atque angiportis
4 triplicem vallum obduxerant. erat autem qua-
drato exſtructus ſaxo, nec minus XL pedes al-
titudinis habebat. quæque partes vrbis inferio-
res erant, has altiſſimis turribus denorum ta-
5 bulatorum munierant. Præterea alias ambula-
torias totidem tabulatorum confixerant; ſub-
iectisque eas rotis, funibus iumentisque obie-
ctis, directis plateis in quamcunque erat viſum
III partem mouebant. Vrbs fertiliſſima & co-
pio-

CAP. II. 5. *ambulatorias totidem*] Turres ambulatoriæ, erant ligneæ, rotis impoſitæ, vt admoueri muro poſſent. Vitruuius X, 19 *Diades ſcriptis ſuis oſtendit, ſe inueniſſe turres ambulatorias, quas etiam diſſolutas in exercitu circumferre* [Alexander] *ſolebat.* Vide Vegetii lib. IV. 17.

piosissima omnium rerum apparatus suggerebat. ipsi homines ingeniosissimi atque acutissimi, quæ a nobis fieri viderant, ea sollertia efficiebant, vt nostri illorum opera imitari viderentur: & sua sponte multa reperiebant: vnoque 2
tempore & nostras munitiones infestabant, & suas defendebant: atque hæc principes in con- 3
ciliis concionibusque agitabant, *populum Rom. paullatim in consuetudinem eius regni venire occupandi: paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuisse in Aegypto: Pompeium se ex fuga eo-* 4
dem recepisse; ac Cæsarem venisse cum copiis, neque morte Pompeii quidquam profectum, quo minus Cæsar apud se commoraretur: quem si 5
non expulissent, futurum ex regno prouinciam: idque agendum mature: namque eum, interclusum tempestatibus propter anni tempus, recipere transmarina auxilia non posse. Inte- IV
rim dissensione orta inter Achillam, qui veterano exercitui præerat, & Arsinoen, regis Ptolemæi minorem filiam, vt supra demonstratum est, cum vterque vtrique insidiaretur, & summam imperii ipse obtinere vellet, præoccupat Arsinoe per Ganymedem eunuchum, nutricium
suum, atque Achillam interficit. hoc occiso, 2
ipsa,

CAP. III. 3. *Gabinium cum exercitu*] vt exsulem regem Ptolemæum Auletam restitueret. Gabinius autem tum Syriam pro consule administrabat. *Dio Cass. lib.* XXXIX.

5. *transmarina auxilia*] ex Syria, Cilicia, Asia, Rhodo.

CAP. IV. 1. *vt supra demonstratum*] lib. III extremo de B. Civili.

ipsa, sine vllo socio & custode, omne imperium obtinebat; exercitus Ganymedi transditur. is, suscepto officio, largitionem in milites auget,
V reliqua pari diligentia administrat. Alexandria est fere tota suffossa, specusque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in priuatas domos inducitur, quæ paullatim spatio temporis
2 liquescit ac subsidit. hac vti domini ædificiorum atque eorum familiæ consueuerunt. nam, quæ flumine Nilo fertur, adeo est limosa atque turbida, vt multos variosque morbos efficiat.
3 sed ea plebes ac multitudo contenta est necessario, quod fons vrbe tota nullus est. hoc tamen flumen in ea parte vrbis erat, quæ ab Ale-
4 xandrinis tenebatur. quo facto est admonitus Ganymedes, posse nostros aqua intercludi; qui distributi munitionum tuendarum caussa vicatim ex privatis ædificiis, specubus, & puteis extra-
VI cta aqua vtebantur. Hoc probato consilio, magnum ac difficile opus adgreditur. intersceptis enim specubus, atque omnibus vrbis partibus exclusis, quæ ab ipso tenebantur, aquæ magnam vim ex mari rotis ac machinationibus ex-
2 primere contendit. hanc locis superioribus fundere in partem Cæsaris non intermittebat: quamobrem salsior paullo præter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificiis, magnamque hominibus admirationem præbebat, quam ob caussam id accidisset; nec satis sibi ipsi credebant; cum se inferiores eiusdem generis ac saporis aqua dicerent vti, atque ante consuessent:
vul-

vulgoque inter se conferebant, & degustando, 3
quantum inter se differrent aquæ, cognoscebant.
paruo vero temporis spatio, hæc propior bibi 4
non poterat omnino; illa inferior corruptior
iam salsiorque reperiebatur. Quo facto, dubi- VII
tatione sublata, tantus incessit timor, vt ad extremum casum omnes deducti viderentur, atque alii morari Cæsarem dicerent, quin naues conscendere iuberet: alii multo grauiorem extimescerent casum; quod neq. celari Alexandrinos possent in apparanda fuga, cum hi tam paruo spatio distarent ab ipsis; neque, illis imminentibus, atque insequentibus, vllus in naues rece-
ptus daretur. Erat autem magna multitudo op- 2
pidanorum in parte Cæsaris: quam domiciliis ipsorum non mouerat, quod ea se fidelem palam nostris esse simulabat, & desciuisse a suis videbatur: vt, si mihi defendendi essent Alexandrini, quod neque fallaces essent neque temerarii, multa oratio frustra absumeretur. cum vero vno tempore & natio eorum & natura cognoscatur; aptissimum esse hoc genus ad pro-
ditionem, nemo dubitare potest. Cæsar VIII
suorum timorem consolatione & ratione minue-
bat. *nam puteis fossis aquam dulcem posse re-* 2
periri adfirmabat. *omnia enim litora naturaliter aquæ dulcis venas habere. quodsi alia esset litoris Aegyptii natura, atque omnium reliquorum; tamen, quoniam mare libere tenerent, neque hostes classem haberent, prohiberi sese non posse, quo minus quotidie aquam nauibus peterent, vel*

a sinistra parte a Paratonio, vel a dextra
ab insula; quæ diuersæ nauigationes numquam
3 *vno tempore aduersis ventis præcluderentur: fu-*
ga vero nullum esse consilium non solum iis, qui
primam dignitatem haberent, sed ne iis quidem,
4 *qui nihil, præterquam de vita, cogitarent: ma-*
gno negotio impetus hostium aduersos ex munitio-
nibus sustineri: quibus relictis, nec loco nec nu-
5 *mero pares esse posse: magnam autem moram*
& difficultatem adscensum in naues habere, præ-
sertim ex scaphis: summum esse contra in Alexan-
drinis velocitatem, locorumq. & ædificiorum noti-
6 *tiam. hos præcipue in victoria insolentes, præcur-*
suros, & loca excelsiora atque ædificia occupaturos;
ita fuga nauibusque nostros prohibituros: proinde
eius consilii obliuiscerentur, atque omni ratione
IX *esse vincendum cogitarent.* Hac oratione a-
pud suos habita atque omnium mentibus excita-
tis, dat centurionibus negotium, vt, reliquis
operibus intermissis, ad fodiendos puteos ani-
mum conferant, neve quam partem nocturni
2 temporis intermittant. Quo suscepto negotio,
atque omnium animis ad laborem incitatis, ma-
gna vna nocte vis aquæ dulcis inuenta est. ita o-
perosis Alexandrinorum machinationibus, ma-
ximisque conatibus, non longi temporis labo-
3 re, occursum est. Eo biduo legio XXXVII ex
dediticiis Pompeianis militibus, cum frumen-
to,

CAP. VIII. 2. *Paratonio*] Marmaricæ, quæ proxima Aegypto ab occasu est, oppido cum portu.
ab insula] Pharo insula, proxima Alexandriæ.
CAP. IX. 3. *dediticiis Pompeianis*] Vide de his lib. III Civ. cap 99.

to, armis, telis, tormentis, impoſita in naues
a Domitio Caluino, ad litora Africæ, paullo
ſupra Alexandriam, delata eſt. hæ naues eu- 4
ro, qui multos dies continenter flabat, por-
tum capere prohibebantur. ſed loca ſunt egregia
omni illa regione ad tenendas ancoras. hi, cum
diu retinerentur, atque aquæ inopia preme-
rentur, nauigio actuario Cæſarem faciunt cer-
tiorem. Cæſar vt per ſe conſilium caperet, X
quid faciendum videretur, nauim conſcendit,
atque omnem claſſem ſequi iuſſit, nullis noſtris
militibus impoſitis; quod, cum longius paullo
diſcederet, munitiones nudare nolebat. Cum- 2
que ad eum locum acceſſiſſet, qui appellatur
Cherrhoneſus; aquandique cauſſa remiges in
terram expoſuiſſet, non nulli ex numero, cum
longius a nauibus prædatum proceſſiſſent, ab
equitibus hoſtium ſunt excepti: ex iis cogno- 3
uerunt, Cæſarem ipſum in claſſe veniſſe,
nec vllos milites in nauibus habere. Qua re 4
comperta, magnam ſibi facultatem fortunam
obtuliſſe bene gerendæ rei crediderunt: itaque
naues omnes, quas paratas habuerant ad naui-
gandum, propugnatoribus inſtruxerunt, Cæſa-
rique redeunti cum claſſe occurrerunt: qui 5
duabus de cauſſis eo die dimicare nolebat, quod
&

CAP. X. 2. *qui appellatur Cherrhoneſus*] Ptolemæus lib. IV cap. V poſt Alexandriam ab occaſu, ex interuallo dimidii gradus ſeu XXX minutorum, habet locum qui vocatur Χερσόνησος μικρὰ, λιμὴν, *Cherſoneſus parua, portus.* Dicitur χεῤῥόνησος & χερσόνησος, *peninſula.*

& nullos milites in nauibus habebat; & post horam x diei res agebatur, nox autem allatura videbatur maiorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant; sibi etiam hortandi suos auxilium defuturum; quod nulla satis idonea esset hortatio, qua neque virtutem posset
6 notare neque inertiam. Quibus de caussis naues, quas potuit, Cæsar ad terram detrahit: quem in locum illos successuros non existima-
XI bat. Erat vna nauis Rhodia in dextro Cæsaris cornu, longe ab reliquis collocata. hanc conspicati hostes non tenuerunt sese: magnoque impetu IV ad eam constratæ naues, &
2 complures apertæ contenderunt. cui coactus est Cæsar ferre subsidium, ne turpiter in conspectu contumeliam acciperet, quamquam si quid grauius accidisset, merito casurum iudicabat.
3 Prœlium commissum est magna contentione Rhodiorum, qui cum in omnibus dimicationibus & scientia & virtute præstitissent, tum maxime illo tempore totum onus sustinere non recusabant, ne quod suorum culpa detrimen-
4 tum acceptum videretur. Ita prœlium secundissimum est factum. capta est vna hostium quadriremis: depressa est altera. deinde omnes epibatis nudatæ: magna præterea multitu-

CAP. XI. 2. *merito casurum*] quia longius a classe recesserat.

3. *Rhodiorum qui --præstitissent*] Cicero pro Lege Man. c. 18. *Rhodiorum vsque ad nostram memoriam disciplina naualis & gloria remansit.*

4. *epibatis nudatæ*] ἐπιβάταις. Est autem ἐπιβάτης, He-

titudo in reliquis nauibus propugnatorum est
interfecta. quod nisi nox prœlium diremisset, 5
tota classe hostium Cæsar potitus esset. Hac 6
calamitate perterritis hostibus, aduerso vento
leniter flante, naues onerarias Cæsar remulco
victricibus suis Alexandriam deducit. Eo XII
detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, cum
non iam virtute propugnatorum, sed scientia
classiariorum se victos viderent, quibus & superioribus locis subleuabantur, vt vix ædificiis
defendi possent, & materiam cunctam obiicerent, quod nostræ classis oppugnationem etiam ad terram verebantur. iidem, postea, 2
quam Ganymedes in concilio confirmauit, sese
& eas, quæ essent amissæ, restituturum, & numerum adaucturum, magna spe & fiducia veteres reficere naues, accuratiusque huic rei studere atque inseruire, instituerunt: ac tametsi 3
amplius CX nauibus longis in portu naualibusque amiserant, non tamen reparandæ classis cogitationem deposuerunt. videbant enim, non
auxilia Cæsari, non commeatus supportari posse, si classe ipsi valerent. Præterea nautici ho- 4
mi-

Hesychio auctore, ὁ μὴ κωπηλάτης, ἀλλὰ πλέον μαχητής. hoc est, *qui nauem adscendit, non vt remex, sed potius vt pugnator.* Epibatæ ergo milites nauales.

6. *remulco deducit*] Vide lib. II Civ. c. 23. extremo.

CAP. XII. I. *scientia classiariorum*] Rhodiorum maxime, de quibus modo dictum est cap. XI sect. 3.

quibus & superioribus locis] a quibus Cæsarianis classiariis Alexandrini eminentioribus locis subleuabantur. *Rhellican.* Simplicius legas, *qui & superioribus.*

mines, & vrbis, & regionis maritimæ, quo-
tidianoque vſu a pueris exercitati, ad naturale
ac domeſticum bonum refugere cupiebant, &,
quantum paruulis nauigiis profeciſſent, ſentie-
bant; itaque omni ſtudio ad parandam claſſem
XIII incubuerunt. Erant omnibus oſtiis Nili
cuſtodiæ, exigendi portorii cauſſa, diſpoſitæ.
Naues veteres erant in occultis regiæ naualibus,
quibus multis annis ad nauigandum non erant
vſi; has reficiebant: illas Alexandriam reuo-
2 cabant. deerant remi: porticus, gymnaſia,
ædificia publica, detegebant: aſſeres remorum
vſum obtinebant: aliud naturalis ſollertia, a-
3 liud vrbis copia, ſubminiſtrabat. Poſtremo
non longam nauigationem parabant, ſed præ-
ſentis temporis neceſſitati ſeruiebant, &
in ipſo portu confligendum videbant. itaque pau-
cis diebus, contra omnium opinionem, qua-
driremes XXII, quinqueremes V confecerunt.
4 ad has minores apertasque complures adiece-
runt: & in portu periclitati remigio, quid quæ-
que earum efficere poſſet, idoneos milites im-
poſuerunt, ſeque ad confligendum omnibus
5 rebus parauerunt. Cæſar Rhodias naues IX ha-
bebat, (nam, X miſſis, vna in curſu litore Ae-
gyptio defecerat) Ponticas IIX, Lycias V, ex A-
ſia XII. ex his quinqueremes V erant, & qua-
driremes X. reliquæ infra hanc magnitudinem,
& pleræque apertæ. tamen virtute militum con-
fiſus, cognitis hoſtium copiis, ſe ad dimican-
XIV dum parabat. Poſtquam eo ventum eſt, vt
ſibi

ſibi vterque eorum confideret; Cæſar Pharon
claſſe circumuehitur, aduerſasque naues ho-
ſtibus conſtituit: in dextro cornu Rhodias col-
locat, in ſiniſtro Ponticas. inter has ſpatium CD
paſſuum relinquit, quod ſatis eſſe ad explican-
das naues videbatur. poſt hunc ordinem reli- 2
quas naues ſubſidio diſtribuit: quæ quamque ea-
rum ſequatur, & cui ſubueniat, conſtituit at-
que imperat. Non dubitanter Alexandrini 3
claſſem producunt atque inſtruunt, in fronte col-
locant XXII: reliquas ſubſidiarias in ſecun- 4
do ordine conſtituunt. magnum præterea nu-
merum minorum nauigiorum & ſcapharum pro-
ducunt cum malleolis ignibusque, ſi quid ipſa
multitudo, & clamor, & flamma noſtris terro-
ris adferre poſſent. Erant inter duas claſſes va- 5
da tranſitu anguſto, quæ pertinent ad regionem
Africæ, ſic enim prædicant, partem eſſe Ale-
xandriæ dimidiam Africæ. Satisque diu inter 6
ipſos eſt exſpectatum, ab vtris transeundi fieret
ini-

CAP. XIV. 1. *Pharon circumuehitur*] inſulam Alexandrinam.

4. *cum malleolis ignibusque*] Malleoli ſagittæ ſunt, ignem & alimentum circumplicatum habentes, quæ ardentes emiſſæ, id, in quo figuntur, comburunt. Vide Veget. IV. 18, Ammian. Marcellin. XXIII, 10.

5. *partem Alexandriæ dimidiam Africæ*] Variæ veterum de termino Aſiæ & Africæ opiniones. Plures in Nilo ſtatuerunt: alii in Catabathmo vltra Parætonium: quidam in media Alexandria, vt noſter Hirtius: rectius alii ſinu Arabico & iſthmo, quem hic ad mare mediterraneum facit, diſcreuerunt. Vid. Notit. Orb. Antiqui lib. I cap. XI.

initium; propterea quod eo qui intrassent, & ad explicandam classem, & ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore videbantur.

XV. Rhodiis nauibus præerat Euphranor, animi magnitudine ac virtute magis cum nostris hominibus, quam cum Græcis, comparandus.
2 hic, ob notissimam scientiam, atque animi magnitudinem, delectus est ab Rhodiis, qui imperium classis obtineret. qui, vbi Cæsaris ani-
3 mum aduertit, *Videris mihi*, inquit, *Cæsar vereri, si hæc vada primus nauibus intraueris, ne prius dimicare cogaris, quam reliquam clas-*
4 *sem possis explicare. nobis rem committe, nos prælium sustinebimus; neque tuum iudicium fallemus; dum reliqui subsequantur. hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari, magno nobis*
5 *& dedecori & dolori est.* Cæsar illum adhortatus, atque omnibus laudibus prosecutus, dat
6 signum pugnæ. progressas vltra vadum IV Rhodias naues circumsistunt Alexandrini, atque in eas impetum faciunt. sustinent illi, atque arte sollertiaque se explicant: ac tantum doctrina potuit, vt in dispari numero nulla transuersa hosti obiiceretur, nullius remi detergerentur,
7 sed semper venientibus aduersæ occurrerent. interim sunt reliquæ subsecutæ, tum necessario discessum ab arte est, propter angustias loci, at-
8 que omne certamen in virtute constitit. neque vero Alexandriæ fuit quisquam, aut nostrorum aut oppidanorum; qui aut in opere, aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altissima tecta peteret, atq. ex omni prospe-

ctu

ctu locum spectaculo caperet, precibusque & votis
victoriam suis ab diis immortalibus exposce-
ret. Minime autem erat par prœlii certamen. XVI
nostris enim prorsus neque terra neque mari effu-
gium dabatur victis, omniaq. victoribus erant fu-
tura in incerto: illi si superassent nauibus, omnia
tenerent; si inferiores fuissent, reliquam ta- 2
men fortunam periclitarentur. simul illud gra- 3
ue ac miserum videbatur, perpaucos de summa
rerum ac de salute omnium decertare: quorum
si quis aut animo aut virtute cessisset, reliquis
etiam esset cauendum, quibus pro se pugnandi
facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus 4
sæpe numero Cæsar suis exposuerat; vt hoc ma-
iori animo contenderent, quod omnium salu-
tem sibi commendatam viderent. eadem suum 5
quisque contubernalem, amicum, notum pro-
sequens erat obtestatus; ne suam atque omni-
um falleret opinionem, quorum iudico dele-
ctus ad pugnam proficisceretur. Itaque hoc a- 6
nimo est decertatum, vt neque maritimis nau-
ticisque sollertia atque ars præsidium ferret; ne-
que numero nauium præstantibus multitudo
prodesset; neque flexi ad virtutem ex tanta mul-
titudine viri virtuti nostrorum possent adæquari.
Capitur hoc prœlio quinqueremis vna cum de- 7
fensoribus remigibusque; & deprimuntur tres,
no-

CAP. XVI. 1. *omniaque victoribus*] Cæsarianis, si vicis-
sent.

3. *perpaucos de summa rerum*] perpaucos Cæsarianos,
quia propter loci angustiam classis explicari non po-
tuit.

8 noſtris incolumibus omnibus: reliquæ pro-
pinquam fugam ad oppidum capiunt. quas pro-
texerunt ex molibus atque ædificiis imminenti-
bus, & noſtros adire propius prohibue-
XVII runt. Hoc ne ſibi ſæpius accidere poſſet,
omni ratione Cæſar contendendum exiſtima-
uit, vt inſulam, molemque ad inſulam pertinen-
2 tem, in ſuam redigeret poteſtatem. perfectis
enim magna ex parte munitionibus in oppido,
& illam & vrbem vno tempore tentari poſſe
3 confidebat. Quo capto conſilio, cohortes x,
& leuis armaturæ electos, quos idoneos ex e-
quitibus Gallis arbitrabatur, in nauigia mino-
ra ſcaphasque imponit: alteram inſulæ partem
diſtinendæ manus cauſſa, cum conſtratis na-
uibus adgreditur: præmiis magnis propoſitis,
4 qui primus inſulam cepiſſet. at primo impe-
tum noſtrorum pariter ſuſtinuerunt. vno enim
tempore & ex tectis ædificiorum propugnabant,
& litora armati defendebant; quo, propter a-
ſperitatem loci, non facilis noſtris aditus daba-
tur: & ſcaphis nauibusque longis v mobiliter
5 & ſcienter anguſtias loci tuebantur. ſed, vbi,
locis primum cognitis, vadisque pertentatis,
pauci noſtri in litore conſtiterunt; atque hu-

ſun

CAP. XVII. 1. *vt inſulam*] Pharon, ante Alexandri-
num portum.

3. *diſtinendæ manus cauſſa*] militum Alexandrinoru
vt diuerſis locis impetiti, diuidere ſe neceſſe ha-
rent, neutroque loco fortius repugnarent.

4. *& ſcaphis nauibusq. longis V*] Alexandrinorum
ſcaphæ nauesque erant, quibus anguſtias tueban

ſunt alii ſubſecuti; conſtanterque in eos, qui in litore æquo inſtiterant, impetum fecerunt: omnes Pharitæ terga verterunt. His pulſis, 6
cuſtodia portus relicta, ad litora & vicum applicauerunt; ſeque ex nauibus ad tuenda ædificia eiecerunt. Neque ve- XVIII
ro diutius ipſi ex munitione ſe continere potuerunt. etſi erat non diſſimile, atque Alexandriæ, genus ædificiorum, (vt minora maioribus conferantur,) turresque editæ & coniunctæ muri locum obtinebant. neque noſtri aut ſcalis, 2
aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum; ſed terror hominibus mentem conſiliumque eripit, & membra debilitat; vt tunc accidit. qui ſe in æquo loco ac plano 3
pares eſſe confidebant, iidem perterriti fuga ſuorum, & cæde paucorum, XXX pedum altitudine in ædificiis conſiſtere auſi non ſunt, ſeque per molem in mare præcipitauerunt, & DCCC paſſuum interuallo ad oppidum enatauerunt. Multi tamen ex iis capti interfectique ſunt, ſed 4
numerus captiuorum omnino fuit DC. Cæ- XIX
ſar, præda militibus conceſſa, ædificia diripi iuſſit, caſtellumque ad pontem, qui propior erat Pharo, communiuit; atque ibi præſidium poſuit. hunc fuga Pharitæ reliquerant; fortio- 2
rem illum propioremque oppido Alexandrini tuebantur. ſed eum poſtero die ſimili ratione ad-

5. *Pharitæ*] incolæ Phari.

CAP. XIX. 1. *ad pontem, qui propior*] ad partem pontis, quæ Pharo cohærebat. Erat enim inſula ponte iuncta *vrbi Alexandriæ*.

adgreditur; quod, his obtentis duobus, omnem nauigiorum excursum, & repentina la-
3 trocinia, sublatum iri videbatur. iamque eos, qui præsidio eum locum tenebant, tormentis e nauibus sagittisque depulerat, atque in oppidum redegerat; & cohortium III instar in terram exposuerat. non enim plures consistere angustiæ loci patiebantur. reliquæ copiæ in nauibus sta-
4 tionem obtinebant. Quo facto imperat pontem aduersus hostem præuallari, &, qua exitus nauibus erat, fornice exstructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri, atque obstrui.
5 quorum altero opere effecto nulla omnino scapha egredi posset, altero instituto, omnes Alexandrinorum copiæ ex oppido se eiecere, & contra munitiones pontis latiore loco constiterunt; eodemque tempore, quæ consueuerant nauigia per pontes ad incendia onerariarum e-
6 mittere, ad molem constituerunt. Pugnabatur a nostris, ex ponte, ex mole; ab illis ex area, quæ erat aduersus pontem, & ex nauibus
XX contra molem. In his rebus occupato Cæsare militesque hortante remigum magnus numerus, & classiariorum ex longis nauibus no-
2 stris in molem se eiecit. Pars eorum studio spectandi ferebatur, pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum nauigia hostium lapidibus ac fun-

3. *qui præsidio eum locum tenebant*] eam pontis partem. *cohortium* III *instar*] circiter III cohortes. Insolens locutio.

4. *pontem præuallari*] vallum & munimentum transuersum ponti prætendere.

fundis a mole repellebant, ac multum proficere multitudine telorum videbantur. sed post- 3
quam vltra eum locum, ab latere eorum aperto, ausi sunt egredi ex nauibus Alexandrini pauci; vt sine signis certisque ordinibus, sine ratione prodierant, sic temere in naues refugere cœperunt: quorum fuga incitati Alexandrini ex 4
nauibus egrediebantur, nostrosque acrius perturbatos insequebantur: simul, qui in nauibus longis remanserant, scalas rapere, nauesque a terra repellere properabant; ne hostes nauibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati mi- 5
lites nostri, cohortium trium, quæ in ponte ac prima mole constiterant, cum post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim telorum aduersi sustinerent, veriti, ne ab tergo circumuenirentur, & discessu nauium omnino reditu intercluderentur, munitionem in pontem institutam, reliquerunt, & magno cursu incitati ad naues contenderunt. quorum 6
pars, proximas nacta naues, multitudine hominum atque onere depressa est; pars resistens & dubitans, quid esset capiendum consilii, ab Alexandrinis interfecta est. non nulli felicio- 7
re exitu, expeditas ad ancoras naues, consecuti, incolumes discesserunt; pauci alleuati scutis, & animo ad conandum nixi, ad proxima nauigia adnatarunt. Cæsar, quoad potuit, co- XXI
hortando suos ad pontem & munitiones contendere, eodem in periculo versatus est: postquam vniuersos cedere animaduertit, in suum nauigium se recepit. quo multitudo hominum 2

inſecuta cum irrumperet, neque adminiſtrandi, neque repellendi a terra facultas daretur; fore, quod accidit, ſuſpicatus, ſeſe ex nauigio eiecit, atque ad eas, quæ longius conſtiterant, naues ad-
3 natauit. hinc ſuis laborantibus ſubſidio ſcaphas mittens, non nullos conſeruauit. Nauigium quidem eius, multitudine depreſſum militum,
4 vna cum hominibus interiit. Hoc prœlio deſiderati ſunt ex numero legionariorum militum circiter CD. & paullo vltra eum numerum claſ-
5 ſiarii & remiges. Alexandrini eo loco caſtellum magnis munitionibus multisque tormentis confirmauerunt, atque, egeſtis ex mari lapidibus, libere ſunt vſi poſtea ad mittenda naui-
XXII gia. Hoc detrimento, milites noſtri tantum abfuerunt, vt perturbarentur, vt incenſi potius, atque incitati, magnas acceſſiones fecerint in operibus hoſtium expugnandis, in prœliis quotidianis, quandocumque fors obtulerat, procurrentibus & erumpentibus Alexandrinis manum comprehenti multum operibus, & arden-
2 tibus ſtudiis militum: nec diuulgata Cæſaris cohortatio ſubſequi legionum aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatem: vt magis deterrendi & continendi a periculoſiſſimis eſſent dimicationibus, quam incitandi ad pugnan-
XXIII dum. Alexandrini, cum Romanos & ſecundis rebus confirmari, & aduerſis incitari viderent, neque vllum belli tertium caſum noſſent,

CAP. XXII. I. *manum comprehendi multum operibus*] locus corruptus, cui adhuc a nemine inuenta medicina eſt.

ſent, quo poſſent eſſe firmiores, vt coniectu-
ra conſequi poſſumus, aut, admoniti a regis ami-
cis, qui in Cæſaris erant præſidiis, aut ſuopte
conſilio, per occultos nuntios regis probato,
legatos ad Cæſarem miſerunt, vt dimitteret re-
gem, tranſireque ad ſuos pateretur: paratam 2
enim omnem multitudinem eſſe, confectam
tædio puellæ, fiduciario regno, dominatione cru-
deliſſima Ganymedis, facere id, quod rex impe-
raſſet: quo ſi auctore in Cæſaris fidem amicitiam- 3
que venturi eſſent, nullius periculi timorem mul-
titudini fore impedimento, quo minus ſe dede-
rent. Cæſar, etſi fallacem gentem, ſemperq. XXIV
alia cogitantem, alia ſimulantem bene cognitam
habebat; tamen, petentibus dare veniam, vtile
eſſe ſtatuit: quod, ſi quo pacto ſentirent ea 2
quæ poſtularent, manſurum in fide dimiſſum
regem credebat; ſin id, quod magis illorum
naturæ conueniebat, ducem ad bellum geren-
dum regem habere vellent, ſplendidius atque
honeſtius ſeſe contra regem, quam contra conue-
narum ac fugitiuorum manum, bellum eſſe ge-
ſturum. Itaque regem cohortatus, vt conſule- 3
ret regno paterno, parceret præclariſſimæ pa-
triæ, quæ turpiſſimis incendiis & ruinis eſſet
deformata, ciues ſuos primum ad ſanitatem re-
uocaret, deinde conſeruaret, fidem populo R.
ſibique præſtaret; cum ipſe tantum ei crederet,
vt

CAP. XXIII. 2. *confectam tædio puellæ*] Arſinoes.
fiduciario regno] fidei Arſinoes ad tempus permiſſo,
dum controuerſia inter Cleopatram & fratrem Pto-
lemæum eſſet compoſita.

vt ad hostes armatos eum mitteret; dextera dexteram tenens, dimittere cœpit adulta iam ætate
4 puerum. at regius animus disciplinis fallacissimis eruditus, ne a gentis suæ moribus degeneraret, flens orare contra Cæsarem cœpit, ne se dimitteret: non enim regnum ipsum sibi con-
5 spectu Cæsaris esse iucundius. Compressis pueri lacrimis, Cæsar ipse commotus, celeriter, si illa sentiret, fore eum secum adfirmans, ad su-
6 os dimisit. ille, vt ex carceribus in liberum cursum emissus, adeo contra Cæsarem acriter bellum gerere cœpit, vt lacrimas, quas in colloquio proiecerat, gaudio videretur profudisse.
7 Accidisse hoc complures Cæsaris legati, amici, centuriones, militesque lætabantur, quod nimia bonitas eius, fallaciis pueri elusa esset, quasi vero id Cæsar, bonitate tantum adductus,
XXV & non prudentissimo consilio, fecisset. Cum, duce adsumpto, Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos animaduerterent; eludentibusque militibus regis ætatem atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent; neque se quidquam proficere viderent, rumoresque exsisterent, magna Cæsari præsidia terrestri itinere, Syria Ciliciaque adduci (quod non dum Cæsari auditum erat) interea commeatum, qui nostris mari supportabatur, interci-
2 pere statuerunt. Itaque expeditis nauigiis, locis idoneis ad Canopum in statione dispositis naui-

CAP. XXV. 1. *duce adsumpto*] rege recepto, cuius auspiciis bellum gererent.

2. *ad Canopum*] oppidum Aegypti maritimum ad Nili

nauibus, insidiabantur nostris commeatibus.
quod vbi Cæsari nuntiatum est, classem iubet 3
expediri atque instrui. præficitur Ti. Nero,
proficiscuntur in ea classe Rhodiæ naues, atque
in his Euphranor, sine quo nulla vmquam di-
micatio maritima, nulla etiam parum feliciter
confecta erat. At fortuna, quæ plerumque 4
eos, quos plurimis beneficiis ornauit, ad durio-
rem casum reseruat, superiorum temporum
dissimilis, Euphranorem persequebatur. nam, 5
cum ad Canopum ventum esset, instructaque v-
trimq. classis conflixisset, & sua consuetudine Eu-
phranor primus prœlium commisisset: & illic tri-
remem hostium perforasset, ac demersisset: pro-
ximam longius insecutus, parum celeriter in-
sequentibus reliquis, circumuentus ab Alexan-
drinis est. cui subsidium nemo tulit: siue quod 6
in ipso satis præsidii pro virtute ac felicitate eius
putarent esse, siue quod ipsi sibi timebant. Ita-
que vnus ex omnibus eo prœlio bene rem gessit,
solus cum sua quadriremi victrice periit. Sub XXVI
idem tempus Mithridates Pergamenus, magnæ
nobilitatis domi, scientiæque in bello, & virtu-
tis, fidei, dignitatisque in amicitia Cæsaris,
mis-

ostium, quod inde *Canopicum* denominatur, CXX stadiis in ortum ab Alexandria. Scribitur Κάνωπος & Κάνωβος, *Canopus* & *Canobus*. Vide Steph. Byzant.

3. *Ti. Nero*] pater imperatoris Tiberii, qui Augusto successit. Suetonius eius Vita c. 4 *Pater Tiberii, quæstor C. Cæsaris, Alexandrino bello classi præpositus, plurimum ad victoriam contulit.*

Euphranor] vide supra cap. 15. pr.

missus in Syriam Ciliciamque initio belli Alexandrini ad auxilia accersenda, cum magnis copiis (quas celeriter, & propensissima ciuitatum voluntate, & sua diligentia, confecerat) itinere pedestri, quo coniungitur Aegyptus Syriæ, Pe-
2 lusium adduxit: idque oppidum, firmo præsidio occupatum ab Achilla propter opportunitatem loci, (namque tota Aegyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio, velut claustris, munita existimatur) repente magnis circumdatum copiis, multiplici præsidio pertinaciter propugnantibus, & copiarum magnitudine, quas integras vulneratis defessisque subiiciebat, & perseuerantia constantiaque oppugnandi, quo die est adgressus, in suam redegit potestatem, præsidiumque ibi suum collocauit.
3 Inde, re bene gesta, Alexandriam ad Cæsarem contendit, omnesque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quæ plerumque adest victori, pacarat, atque in amicitiam
XXVII Cæsaris redegerat. Locus est fere regionum illarum nobilissimus, non ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta, quod nomen
2 a similitudine litteræ cepit. nam pars quædam fluminis Nili, mire deriuata inter se, duobus itineribus paullatim, medium inter se spatium relinquens, diuersissimo ad litus interuallo a ma-

CAP. XXVII. 1. *qui nominatur Delta*] Nilus ad mare adproperans in alueos scinditur, qui cum litore quod comprehendunt ostiis, figuram inuersæ literæ V efficiunt: vnde nomen *Delta* ei parti. Est autem vel maius vel minus Delta Aegypti, Ptolemæo distinguente lib. IV. cap. V.

mari coniungitur. cui loco cum appropinquare 3
Mithridatem rex cognouisset, & transeundum ei flumen sciret, magnas aduersus eum copias misit, quibus vel superari delerique Mithridatem, vel sine dubio retineri posse credebat. quemadmo- 4
dum autem optabat eum vinci; sic satis habebat, interclusum a Cæsare a se retineri. quæ 5
primæ copiæ flumen a Delta transire, & Mithridati occurrere potuerunt, prœlium commiserunt, festinantes præripere subsequentibus victoriæ societatem. quorum impetum Mithri- 6
dates magna cum prudentia, consuetudine nostra castris vallatis, sustinuit. cum vero incaute 7
atque insolenter succedere eos munitionibus videret, eruptione vndique facta, magnum numerum eorum interficit. quod nisi locorum 8
notitia reliqui se texissent, partimque in naues, quibus flumen transierant, recepissent, funditus deleti essent. qui vt paullulum ab illo timore se recrearunt, adiunctis iis, qui subsequebantur, rursus Mithridatem oppugnare cœperunt. Mittitur a Mithridate nuntius Cæ- XXVIII
sari, qui rem gestam perferret. cognoscit ex suis, eadem hæc accidisse, rex. ita pæne sub idem tempus & rex ad opprimendum Mithridatem proficiscitur, & Cæsar ad recipiendum. celeriore fluminis Nili nauigatione rex est vsus, 2
in

CAP. XXVIII. 1. *qui rem gestam perferret*] Socius victoriæ Mithridati adfuit Antipater, Herodis pater, cum Iudæis. *Ioseph.* XIV. 15. Hinc amicitia Cæsaris cum Antipatro, ex qua initium fortunæ Herodis fuit.

in qua magnam & paratam claſſem habebat. Cæſar eodem itinere vti noluit: ne nauibus in flumine dimicaret: ſed, circumuectus eo mari, quod Africæ partis eſſe dicitur, ſicuti ſupra demonſtrauimus, prius tamen regis copiis occurrit, quam is Mithridatem adgredi poſſet, eumque ad ſe victorem incolumi exercitu recepit.
5 conſederat cum copiis rex loco natura munito, quod erat ipſe excelſior, planitie ex omnibus partibus ſubiecta. tribus autem ex lateribus va-
4 riis genere munitionibus tegebatur. vnum latus erat adiectum flumini Nilo; alterum editiſſimo loco ductum, vt partem caſtrorum
XXIX obtineret; tertium palude cingebatur. Inter caſtra regis & Cæſaris iter flumen intercedebat anguſtum altiſſimis ripis, quod in Nilum influebat; aberat autem ab regis caſtris millia
2 paſſuum circiter VII. Rex, cum hoc itinere venire Cæſarem comperiſſet, equitatum omnem expeditosque delectos pedites ad id flumen miſit, qui tranſitu Cæſarem prohiberent & emi-
3 nus ex ripis prœlium impar inirent. nullum enim proceſſum virtus habebat, aut periculum ignauia ſubibat. quæ res incendit dolore milites equitesque noſtros, quod tam diu pari prœlio
4 cum Alexandrinis certaretur. Itaque eodem tem-

2. *ſicut ſupra demonſtrauimus*] cap. 14 ſect. 5.

3. *planitie*] Iungerm. & Goduin. *planitia*, de qua forma ad lib. 1 Civ. c. 43 diximus. Hoc loco ceteri, etiam vet. Ven. *planitie*, ſeu *planities*, alia facta inciſione, cui vero noſtra præferenda.

CAP. XXIX. 2. *ex ripis prœlium impar*] Cæſariis im-

tempore equites Germani dispersi, vada fluminis quærentes, partim demissioribus ripis flumen transnarunt, & legionarii, magnis arboribus excisis, quæ longitudine vtramque ripam contingerent, proiectis, repentinoque aggere iniecto, flumen transierunt. quorum impetum 5
adeo pertimuerunt hostes, vt in fuga spem salutis collocarent: sed id frustra; namque ex ea fuga pauci ad regem refugerunt, pæne omni reliqua multitudine interfecta. Cæsar, re præ- XXX
clarissime gesta, cum subitum aduentum suum iudicaret magnum terrorem Alexandrinis iniecturum, protinus victor ad regis castra pertendit. hæc cum & opere magno vallata & loci na- 2
tura munita aduerteret, consertamque armatorum multitudinem collocatam in vallo videret, lassos itinere ac prœliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit. itaque non magno interuallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum, quod rex in pro- 3
ximo vico non longe a suis castris muniuerat, brachiisque cum opere castrorum coniunxerat, vici obtinendi caussa, Cæsar adgressus, omnibus copiis expugnat; non quo id minori numero militum consequi, difficile factu

par, quia editiore loco regii stabant; Cæsareanis autem & cum hoste & cum amne simul, si transire vellent, pugnandum erat.

CAP. XXX. 3. *brachiisque cum opere castrorum*] Proiectæ & excurrentes munitiones, connexæque aliis eleganti metaphora *brachia* vocantur. Liuius IV, 9 extr. *alia parte consul muro Ardeæ brachium iniunxerat.* Et Virgilius Aeneid. III, vers. 535

factu putaret: sed vt ab ea victoria, perterritis Alexandrinis, protinus castra regis oppu-
4 gnaret. Itaque eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt, acerrime-
5 que eminus prœliari cœperunt. duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur; vna, quam liberum accessum habere demonstraui; altera, quæ mediocre interuallum in-
6 ter castra & flumen Nilum habebat. maxima & electissima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ facillimum aditum ha-
7 bebat. plurimum autem proficiebant hostes in repellendis vulnerandisque nostris, qui in regione fluminis Nili propugnabant. diuersis enim telis nostri figebantur aduersi ex vallo castrorum, auersi ex flumine, in quo multæ naues instructæ funditoribus & sagittariis nostros impu-
XXXI gnabant. Cæsar, cum videret milites acrius prœliari non posse, nec tamen multum proficiei propter locorum difficultatem; cumque animum aduerteret, excelsissimum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis; quod & per se munitus esset, & studio partim pugnandi, partim spectandi decucurrissent in eum locum, in quo pugnabatur; cohortes illo circuire castra, &

- - - - *gemino demittunt brachia muro*
Turriti scopuli.

Et Lucanus lib. III vers. 385 clarius:

Longum Cæsar opus, fontesque & pabula campi
Amplexus fossa, densas tollentia pinnas
Cespitibus, crudaque exstruxit brachia terra.

& summum locum adgredi, iussit; hisque Carsulenum præfecit, & animi magnitudine & rei militaris scientia virum præstantem. Quo vt 2
ventum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contra militibus acerrime pugnantibus, diuerso clamore & prœlio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes discurrere cœperunt. quorum perturbatione 3
nostrorum animi adeo sunt incitati, vt pæne eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum locum castrorum caperent. ex quo decurrentes, magnam multitudinem hostium interfecerunt. quod pe- 4
riculum plerique Alexandrini fugientes, aceruatim se de vallo præcipitauerunt in eam partem, quæ flumini erat adiuncta. horum pri- 5
mis in ipsa fossa munitionis magna vi oppressis, ceteri faciliorem fugam habuerunt. con- 6
stat fugisse ex castris regem ipsum, receptumque in nauem, & multitudine eorum, qui ad proximas naues adnatabant, demerso nauigio periisse. Re feliciss ime celerrimeque gesta, XXXII
Cæsar, magnæ victoriæ fiducia, proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus contendit; atque eam partem oppidi victor introiit, quæ præsidio hostium tenebatur. neque eum 2
consilium suum fefellit, quin hostes, eo prœlio audito, nihil iam de bello essent cogitaturi. dignum adueniens fructum virtutis & animi magnitudinis tulit. omnis enim multitudo op- 3
pidanorum armis proiectis, munitionibusque suis relictis, veste ea sumpta, qua supplices dominan-

minantes deprecari consueuerunt, sacrisque omnibus prolatis, quorum religione precari offensos iratosque animos regum erant soliti, aduenienti Cæsari occurrerunt, seque ei dediderunt.
4 Cæsar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem oppidi magna gratulatione venit suorum: qui non tantum bellum ipsum ac dimicationem, sed etiam talem
XXXIII aduentum eius felicem fuisse lætabantur. Cæsar Aegypto atque Alexandria potitus, reges constituit, quos Ptolemæus testamento scripserat, atque obtestatus erat populum R. ne mu-
2 tarentur. nam, maiore ex duobus pueris rege amisso, minori transdidit regnum, maiorique ex duabus filiis Cleopatræ, quæ manserat in fi-
3 de præsidiisque eius: minorem Arsinoen, cuius nomine diu regnasse impotenter Ganymedem docuimus, deducere ex regno statuit; ne quæ rursus noua dissensio, prius quam diuturnitate confirmarentur regis imperia, per ho-
4 mines seditiosos nasceretur. Legione veterana VI secum deducta, ceteras ibi relinquit, quo firmius esset eorum regum imperium, qui neque amorem suorum habere poterant, quod fide-

---

CAP. XXXIII. 2. *maiorique ex duabus filiis*] Sic libri, non *filiabus*. Priscianus lib. VII cap. de Dat. & Abl. Plur. I Declinationis: *his natabus, filiabus, deabus cetera. Et* FILIIS *tamen in eodem genere dictum est. Ennius* in Andromeda: *filiis propter te obiecta sum innocens Nerei, id est filiabus. Et Plautus in Sticho* [act. IV sc. I, v. 65.] *ibo intro, & gratulabor vostrum aduentum filiis; pro filiabus.* Hæc Priscian.

fideliter permanserant in Cæsaris amicitia; ne-
que vetustatis auctoritatem, paucis diebus re-
ges constituti. simul ad imperii nostri digni- 5
tatem vtilitatemque publicam pertinere existi-
mabat, si permanerent in fide reges, præsidiis
eos nostris esse tutos, & hos, si essent ingra-
ti, posse iisdem præsidiis coerceri. sic, rebus 6
omnibus confectis & collocatis, ipse itinere ter-
restri profectus est in Syriam. Dum hæc XXXIV
in Aegypto geruntur, rex Deiotarus ad Domi-
tium Caluinum, cui Cæsar Asiam finitimasque
prouincias administrandas transdiderat, venit,
oratum, ne Armeniam minorem, regnum su-
um, neve Cappadociam, regnum Ariobarza-
nis, possideri vastarique pateretur a Pharna-
ce: quo malo nisi liberarentur, imperata sibi fa-
cere, pecuniamque promissam Cæsari non pos-
se se persoluere. Domitius, non tantum ad 2
explicandos sumptus rei militaris, cum pecuni-
am necessariam esse iudicaret; sed etiam turpe
populo R. & Cæsari victori, sibique infame
esse statueret, regna sociorum atque amicorum
ab externo rege occupari; nuntios confestim ad
Pharnacem misit, Armenia Cappadociaque de-
cederet, neve, occupatione belli ciuilis, po-
puli R. ius maiestatemque tentaret. hanc de- 3
nuntiationem cum maiorem vim habituram exi-
stimaret; si propius eas regiones cum exerci-
tu accessisset; ad legiones profectus, vnam ex
tribus XXXVI, secum ducit, II in Aegyptum ad
Cæsarem mittit, litteris eius euocatas: quarum
altera in bello Alexandrino non occurrit; quod

4 itinere terreſtri per Syriam erat miſſa: adiungit Cn. Domitius legioni XXXVI duas a Deiotaro, quas ille diſciplina atque armatura noſtra complures annos conſtitutas habebat, equitesque centum totidemque ab Ariobarzane ſumit.
5 mittit P. Sextium ad C. Plætorium Quæſtorem, vt legionem adduceret: quæ ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat: Quintumque Patiſium in Ciliciam ad auxilia accerſenda. quæ copiæ celeriter omnes iuſſu Domitii Comanæ
XXXV conuenerunt: Interim legati a Pharnace reſponſum referunt, *Cappadocia ſe deceſſiſſe, Armeniam minorem recepiſſe, quam paterno nomine iure obtinere deberet; denique eius regni cauſſa integra Cæſari ſeruaretur: paratum enim ſe facere, quod is ſtatuiſſet.* Cn. Domitius, cum animaduerteret eum Cappadocia deceſſiſſe, non
2 voluntate adductum, ſed neceſſitate, quod facilius Armeniam defendere poſſet, ſubiectam ſuo regno, quam Cappadociam longius remotam, quodque omnes III legiones adducturum Domitium putaſſet, ex quibus cum II ad Cæſa-

ſa-

CAP. XXXIV. 5. *ex tumultuariis militibus*] id eſt, præpropere & raptim collectis. Liuius I, 37 *iere obuiam Sabini tumultuario milite.* Et lib. V, 37 *velut tumultuario exercitu raptim ducto.* Et XXXV, 2, *placere, tumultuarios milites extra Italiam ſcribi.*

Comanæ conuenerunt] Hæc Comana Pontica fano & ſacerdotio illuſtris, non Cappadocia illa, quæ prope fines eſt Ciliciæ. nam cap. 35 ſect. 5 *ex Ponto a Comanis* iugum editum ſilueſtre eſt, per quod proficiſcendum Domitio erat in Armeniam minorem. Dicitur vero vtroque numero, Comana, *fem. ſing.* & τὰ Κόμανα plurali. Vtrobique eadem dea culta,

ſarem miſſas audiſſet, audaciusque in Armenia ſubſtitiſſet; *perſevare cœpit, vt eo quoque regno decederet: neque enim aliud ius eſſe Cappa-* 3
docia atque Armeniæ: nec iuſte eum poſtulare, vt in Cæſaris aduentum res integra differretur: id enim eſſe integrum, quod ita eſſet, vt fuiſſet: His reſponſis datis, cum iis copiis, quas ſupra 4
ſcripſi, profectus eſt in Armeniam, locisque ſuperioribus iter facere inſtituit. nam ex Pon- 5
to a Comanis iugum editum ſilueſtre eſt, pertinens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia. cuius itineris has eſſe 6
certas opportunitates, quod in locis ſuperioribus nullus impetus repentinus accidere hoſtium poterat; & quod Cappadocia, his iugis ſubiecta, magnam commeatus copiam erat ſubminiſtratura. Complures interim legationes Pharna- XXXVI
ces ad Domitium mittit, quæ de pace agerent; regiaque munera Domitio ferrent. ea conſtanter omnia aſpernabatur: *nec ſibi quidquam* 2
fore antiquius, quam dignitatem populi R. & regna ſociorum recuperare, legatis reſpondebat. Magnis & continuis itineribus confectis, 3
cum aduentaret ad Nicopolim, quod oppidum in

vt Strabo refert lib. XII, Bellona ſcilicet, vt noſter infra cap. 66 nominat; & Valer. Flaccus lib. VII verſ. 636

- - - *exſectos lacerat Bellona Comanos.*

CAP. XXXVI. 3. *aduentaret ad Nicopolim*] Nicopolis Armeniæ Minoris, opus Pompeii erat, qui eo loco Mithridatem deuicerat. Strabo lib. XII Πομπήιος περὶ τὸν τόπον τοῦτον πόλιν ἔκτισεν ἐν τῇ αὐτῇ μικρᾷ Ἀρμενίᾳ Νικόπολιν.

in Armenia minore positum est, plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus obiectis, satis magno interuallo ab oppido remotis, castra posuit longe a Nicopoli circiter millia
4 passuum VII. Quibus ex castris, cum locus angustus atque impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidiis delectos pedites omnesque pæne
5 disposuit equites. magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari iussit; paganosque & oppidanos in locis obseruari: vt si amicus Domitius eas angustias transiret, nihil de insidiis suspicaretur, cum in agris & pecora & homines animaduerteret versari, tamquam amicorum aduentum: sin vero vt in hostium fines veniret, præda diripienda, milites
XXXVII dissiparentur, dispersique cæderentur. Hæc cum administraret, numquam tamen intermittebat legatos de pace atque amicitia mittere ad Domitium: cum hoc ipso crederet eum facilius decipi posse. at contra spes pacis Domitio in
2 eisdem castris morandi attulit caussam. Ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione, veritus, ne cognoscerentur insidiæ, suos in castra
3 reuocauit. Domitius postero die propius Nicopolim accessit, castraque oppido contulit.
4 quæ dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more atque instituto: in fronte enim, simplici directa acie cornua trinis firmabantur subsidiis. eadem ratione hæc media collocabantur acie, duobus dextra sinistraque inter-
5 uallis, simplicibus ordinibus instructis. perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte

te copiarum pro vallo instructa. Proxima XXXVIII
nocte Pharnaces, interceptis tabellariis, qui de
Alexandrinis rebus litteras ad Domitium fere-
bant; cognoscit Cæsarem magno in periculo
versari, flagitarique a Domitio, vt quampri-
mum sibi subsidiæ mitteret; propiusque ipse A-
lexandriam per Syriam accederet. Qua cogni- 2
ta re, Pharnaces victoriæ loco ducebat, si tra-
here tempus posset, cum discedendum celeriter
Domitio putaret. Itaque ab oppido, qua fa- 3
cillimum accessum & æquissimum ad dimican-
dum nostris videbat, fossas II directas, non ita
magno medio interuallo relicto, IV pedum al-
titudinis in eum locum deduxit, quo longius con-
stituerat suam non producere aciem. inter has 4
fossas aciem semper instruebat. Equitatum au-
tem ab lateribus omnem extra fossam colloca-
bat: qui neque aliter vtilis esse poterat, &
multum numero anteibat nostrum equita-
tum. Domitius autem, cum Cæsaris ma- XXXIX
gis periculo, quam suo, commoueretur; ne-
que se tuto discessurum arbitraretur, si condi-
tiones, quas reiecerat, rursus appeteret, aut
sine caussa discederet; ex propinquis castris in
aciem exercitum eduxit. XXXVI legionem in 2
dextro cornu collocauit, Ponticam in sinistro:
Deiotari legiones in mediam aciem contulit,
quibus tamen angustissimum frontis reliquit in-
teruallum, reliquis cohortibus in subsidiis col-
locatis. sic vtrinq. acie instructa, processum est ad
dimicandum. Signo sub idem tempus ab v- XL
troque dato, concurritur, acriter varieque pugna-
tur. nam XXXVI legio, cum extra fossam in equi-

tatum regis impetum fecisset, adeo secundum prœlium fecit, vt mœnibus oppidi succederet, fossamque transiret, aduersosque hostes adgre-
2 deretur. at Pontica ex altera parte legio, cum paullulum auersa hostibus cessisset, fossam autem circuire [acies] secundo conata esset, vt aperto latere adgrederetur hostem: in ipso transitu fossæ confixa & oppressa est: Deiotari
3 vero legiones vix impetum sustinuerunt. ita victrices regis copiæ cornu suo dextro, mediaque acie conuerterunt se ad XXXVI legionem: quæ tamen fortiter vincentium impetum sustinuit; magnis copiis hostium circumdata, præsentissimo animo pugnans in orbem se recepit ad radices montium: quo Pharnaces insequi,
4 propter iniquitatem loci, noluit. Ita, Pontica legione pæne tota amissa, magna parte Deiotari militum interfecta, XXXVI legio in loca se superiora contulit, non amplius CCI desi-
5 deratis. ceciderunt eo prœlio splendidi ac illustres viri non nulli, equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitus dissipati collegit, itineribusque tutis per Cap-
XLI padociam se in Asiam recepit. Pharnaces, rebus secundis elatus, cum de Cæsare ea, quæ optabat, speraret, Pontum omnibus copiis
2 occupauit: ibique & victor & crudelissimus rex, cum sibi fortunam paternam, felicio-
re

CAP. XL. 1. *vt mœnibus oppidi*] Nicopoleos.
2. *Pontica ex altera parte*] Pontica legio, quæ in sinistro cornu collocata erat. *cap.* 39.
3. *in orbem se recepit.*] Vide quæ ad lib. IV c. 37 sect. 1 de B. Gall. diximus.

re euentu, destinaret, multa oppida expugnauit; bona ciuium Romanorum Ponticorumque diripuit: supplicia constituit in eos, qui ali- 3
quam formæ atque ætatis commendationem habebant, ea quæ morte essent miseriora: Pontumque nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians, obtinebat.

Sub idem XLII
tempus in Illyrico est incommodum acceptum: quæ prouincia superioribus mensibus retenta non tantum sine ignominia, sed etiam cum laude erat. namque eo missus æstate cum II legioni- 2
bus Q. Cornificius, Cæsaris quæstor, pro prætore, quamquam erat prouincia minime copiosa ad exercitus alendos, & finitimo bello ac dissensionibus vastata & confecta; tamen prudentia ac diligentia sua, quod magnam curam suscipiebat, ne quo temere progrederetur, & recepit & defendit. namque & castella complu- 3
ra, locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas, & bellum inferendum, expugnauit; eaque præda milites donauit: quæ etsi erat tenuis, tamen, in tanta prouinciæ desperatione erat grata, præsertim virtute parta: & cum Octauius ex fuga 4
Pharsalici prœlii magna classe in illum se sinum contulisset, paucis nauibus Iadertinorum, quorum semper in remp. singulare constiterat officium, disper-

CAP. XLII. 4. *nauibus Iadertinorum*] Iadera, maritima vrbs Illyrici, hodie Zara Vecchia. Colonia Rom. fuit. Ptolemæus Ἰάδερα κολώνια. Et Domitiani nummo COL. AVGVSTA IADERA. Quidam libri, etiam vet. Ven. Hiadertinorum, quasi Græce sit Ἱάδερα cum halitu aspero.

dispersis Octauianis nauibus erat potitus, vt vel classe dimicare posset, adiunctis captiuis nauibus sociorum;
5 & cum diuersissima parte orbis terrarum Cn. Pompeium victor Cæsar sequeretur, compluresque aduersarios in Illyricum, propter Macedoniæ propinquitatem, se reliquiis ex fuga collectis contulisse audiret, litteras ad Gabinium mittit, vti cum legionibus tironum, quæ nuper erant conscriptæ, proficisceretur in Illyricum, coniunctisque copiis cum Q. Cornificio, si quod periculum prouinciæ inferretur,
6 depelleret: sin ea non magnis copiis tuta esse posset, in Macedoniam legiones adducerent. omnem enim illam partem regionemque viuo Cn. Pompeio bellum instauraturam esse credebat.
XLIII Gabinius, vt in Illyricum venit, hiberno tempore anni ac difficili, siue copiosorem prouinciam existimans, siue multum fortunæ victoris Cæsaris tribuens, siue virtute & scientia sua confisus, quam sæpe in bellis periclitatus, magnas res & secundas ductu ausuque suo gesserat; neque prouinciæ facultatibus subleuabatur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis; neque nauibus, intercluso mari tempestatibus, commeatus supportari poterat; magnisque difficultatibus coactus, non vt volebat,
2 sed vt necesse erat, bellum gerebat. ita cum dirissimis

---

5. *litteras ad Gabinium*] Hic ille Gabinius, quo consule Cicero in exsilium eiectus fuerat; eoque proconsule rex Aegypti Ptolemæus reductus est. Post partes secutus Cæsaris.

6. *legiones adducerent*] Sic libri. Vnus *adduceret*.

ſimis tempeſtatibus, propter inopiam, caſtella aut oppida expugnare cogeretur, crebra in-
commoda accipiebat: adeoque eſt a barbaris 3
contemptus, vt, Salonam ſe recipiens in oppidum maritimum, quod ciues Romani fortiſſimi fideliſſimique incolebant, in agmine dimicare ſit
coactus. Quo prœlio duobus millibus militum 4
amplius amiſſis, centurionibus XXXIIX, tribunis IV, cum reliquis copiis Salonem ſe recepit; ſummaque ibi difficultate rerum omnium preſ-
ſus, paucis menſibus morbo periit. cuius & 5
infelicitas viui, & ſubita mors in magnam ſpem Octauium adduxit prouinciæ potiundæ: quem tamen diutius in rebus ſecundis & fortuna, quæ plurimum in bellis poteſt, diligentiaque Cornificii, & virtus Vatinii verſari paſſa non
eſt. Vatinius Brundiſii cum eſſet, cogni- XLIV
tis rebus, quæ geſtæ erant in Illyrico, cum crebris litteris Cornificii ad auxilium prouinciæ ferendum euocaretur; & M. Octauium audiret cum barbaris fœdera percuſſiſſe, compluribusque locis noſtrorum militum oppugnare præſidia, partim claſſe per ſe, partim pedeſtribus copiis per barbaros; etſi, graui valetudine adfectus, vix corporis viribus animum ſequebatur; tamen virtute vicit incommodum naturæ, difficultateſque hiemis & ſubitæ præparationis.
nam, cum ipſe paucas in portu naues longas 2
ha-

CAP. XLIII. 3. *Salonam ſe recipiens*] Salona olim caput Dalmatiæ, & inſignis colonia, quæ & plurali *a Salonis*, ac *Salonas* effertur ſupra B. Civ. III, 8 & 9. etiam Græce ὁ Σάλων. Vid. Notit. Orb. Antiq.

haberet, litteras in Achaiam ad Q. Calenum
3 misit, vt sibi classem mitteret. Quod cum tardius fieret, quam periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere impetum Octauii non poterant; nauibus actuariis, quarum numerus erat satis magnus, magnitudine quamquam non
4 satis iusta ad prœliandum, rostra imposuit. his adiunctis nauibus longis, & numero classis aucto, militibus veteranis impositis, quorum magnam copiam habebat, ex omnibus legionibus, qui numero ægrorum relicti erant Brundisii, cum exercitus in Græciam transportaretur, profectus est in Illyricum, maritimasque non nullas ciuitates, quæ defecerant, Octauioque se transdiderant, partim recipiebat, partim remanen-
5 tes in suo consilio præteruehebatur: nec sibi vllius rei moram necessitatemque iniungebat, quin, quam celerrime posset, ipsum Octauium
6 persequeretur. hunc oppugnantem Epidaurum terra marique, vbi nostrum erat præsidium, aduentu suo discedere ab oppugnatione
7 coegit,, præsidiumque nostrum recepit. Octauius, cum Vatinium classem magna ex parte confectam ex nauiculis actuariis habere cognouisset, confisus sua classe, substitit ad insulam
XLV Tauridem. Qua regione Vatinius insequens nauigabat; non quod Octauium ibi restitis-

CAP. XLIV. 6. *oppugnantem Epidaurum*] Epidaurum, vrbs Dalmatiæ maritima, vbi nunc Ragusa Vecchia. Plinius III, 22. *A Narone C. M. P. abest Epidaurum colonia.* Ptol. Ἐπίδαυρος, *Epidauros* feminineo casu.

7. *ad insulam Tauridem*] in Illyrico mari sitam. sed quænam ex pluribus eius maris sit, silentibus geographis, ignotum est.

isse sciret, sed quod eum longius progress.
n insequi decreuerat. Cum propius Tauri-
n accessisset, distensis suis nauibus, quod
tempestas erat turbulenta, & nulla suspi-
hostis, repente aduersam ad se venientem
iem, antennis ad medium malum demissis,
tructam propugnatoribus animaduertit.
iod vbi conspexit, celeriter vela subduci di- 3
ttique antennas iubet, & milites armari: &,
cillo sublato, quo pugnandi dabat signum,
æ primæ naues subsequebantur, idem vt fa-
ent, significabat. Parabant se Vatiniani, 4
ente oppressi: parati deinceps Octauiani ex
rtu procedebant. Instruitur vtrimque acies,
line disposita magis Octauiana, paratior mi-
im animis Vatiniana. Vatinius, cum XLVI
imaduerteret, neque nauium se magnitudi-
, neque numero parem esse futuræ dimica-
ni, fortunæ rem committere maluit; ita-
e primus sua quinqueremi in quadriremem
ius Octauii impetum fecit. celerrime for- 2
imeque contra illo remigante, naues aduer-
rostris concurrunt adeo vehementer, vt na-
Octauiana, rostro discusso, ligno conti-
retur. Committitur acriter reliquis locis 3
œlium, concurriturque ad duces maxime:
n, cum suo quisque auxilium ferret, ma-
um cominus in angusto mari prœlium fa-
im est: quantoque coniunctis magis naui- 4
s confligendi potestas dabatur, tanto supe-
res erant Vatiniani: qui admiranda virtute
suis nauibus in hostium naues transilire non
dubi-

dubitabant; &, dimicatione æquata, longe supe-
5 riores virtute, rem feliciter gerebant. depri-
mitur ipsius Octauii quadriremis: multæ præ-
terea capiuntur, aut rostris perforatæ merguntur:
propugnatores Octauiani partim in naui-
bus iugulantur, partim in mare præcipitantur.
6 Ipse Octauius se in scapham confert: in quam plu-
res cum confugerent depressa scapha, vulnera-
7 tus tamen adnatat ad suum myoparonem. Eo
receptus, cum prœlium nox dirimeret, tem-
pestate magna velis profugit. sequuntur hunc
suæ naues non nullæ, quas casus ab illo pericu-
XLVII lo vindicarat. At Vatinius, re bene gesta,
receptui cecinit; suisque omnibus incolumi-
bus, in eum se portum victor recepit, quo ex
portu classis Octauiana ad dimicandum proces-
2 serat. capit ex eo prœlio penterem, trire-
mes II, dicrotas IIX, compluresque remiges
Octauianos: posteroque ibi die fuit, dum suas
3 captiuasque naues reficeret. Post diem III
contendit in insulam Issam, quod eo se rece-
4 pisse ex fuga credebat Octauium. erat nobilissi-
mum earum regium oppidum, coniunctissimumque

CAP. XLVI. 6. *ad suum myoparonem*] Myoparo nauigii genus, quo piratæ plerumque vtebantur: Cicero Verr. v, 80 *an quod in porticu Syracusano piraticus myoparo nauigauit?* Nonius: *Myoparo est nauicula piratarum.*

CAP. XLVII. 2. *penterem.*] Græca vox. *πεντήρης, quinqueremis.*

dicrotas] biremes, *δίκροτος.* Cicero Attico lib. v ep. XI neutro genere: *dicrota Mytilenæorum habebam.*

3. *in insulam Issam*] Issa insula Illyrici maris, Salonita-

que Octauio. quo vt peruenit, oppidani supplices se Vatinio dediderunt: comperitque ipsum Octauium, paruis paucisque nauigiis, vento secundo, regionem Græciæ petisse, inde vt Siciliam, deinde Africam caperet. Ita breui 5
spatio, re præclarissime gesta, prouincia recepta, & Cornificio reddita, classe aduersariorum ex illo toto sinu expulsa, victor se Brundisium, incolumi exercitu & classe, recepit.

XLVIII Iis autem temporibus, quibus Cæsar ad Dyrrhachium Pompeium obsidebat, & Palæpharsali rem feliciter gerebat, Alexandriæque cum periculo magno, tum etiam maiore periculi fama dimicabat, Cassius Longinus, in Hispania proprætor, prouinciæ vlterioris obtinendæ caussa relictus, siue consuetudine naturæ suæ: siue odio, quod in illam prouinciam susceperat quæstor, ex insidiis ibi vulneratus, magnas odii sui fecerat accessiones; 2
quod vel ex conscientia sua, cum de se mutuo sentire prouinciam crederet, vel multis signis & testimoniis eorum, qui difficulter odia dissimulant, animaduertere poterat; 3
& compensare offensionem prouinciæ exerci-

ni conuentus: incolæ *Issæi*, Plin. III, 22. qui & cap. 26. *Issa ciuium Romanorum:* quod ipsum est *nobilissimum earum regionum oppidum*, vt Hirtius adiecit, in illa situm insula.

CAP. XLVIII. I. *Palæpharsali*] Strabo lib. IX duas memorat Pharsalos, *παλαιὰν καὶ τὴν νέαν*, *veterem & nouam*, breui spatio distantes. Ad veterem fatale prœlium commissum fuit. Eutrop. VI. 16 *apud Palæopharsalum*. Sic Vinetus ex vet. cod. Et Strabo lib. XVII p. 548 Πομπήιος Μάγνος ἧκε φεύγων ἐκ Παλαι-

ercitus amore cupiebat. itaque, cum primum in
vnum locum exercitium conduxit, HS centenos
4 militibus est pollicitus: nec multo post, cum
in Lusitania Medobregam oppidum, montem-
que Herminium, expugnasset, quo Medobre-
genses confugerant; ibique imperator esset ap-
pellatus: iterum HS centenis milites donauit.
5 Multa præterea & magna proemia singulis con-
cedebat, quæ speciosum reddebant præsen-
tem exercitus amorem: paullatim tamen & oc-
culte militarem disciplinam seueritatemque mi-
XLIX nuebant. Cassius, legionibus in hibernis
dispositis, ad ius dicendum Cordubam se re-
cepit, contractumque in ea æs alienum grauissi-
mis oneribus prouinciæ constituit exsoluere, &,
vt largitionis postulat consuetudo, per caussam
liberalitatis speciosam, plura largitori quære-
bantur, pecuniæ locupletibus imperabantur;
2 quas Longinus sibi expensas ferri non tantum
patiebatur, sed etiam cogebat: in gregem locu-
3 pletium simultatum caussæ tenues coniciebantur.
neq. vllum genus quæstus, aut magni & euidentis,
aut minimi & sordidi, prætermittebatur, quo do-
4 mus & tribunal imperatoris vacaret. nemo erat,
qui

φαρσάλυ πρὸς τὸ Πηλούσιον, *Pompeius Magnus fugiens ex Palæopharsalo venit Pelusium.* Hi sex syllabis *Palæopharsalus* scripsere: noster & Liuius XLIV, 1 quinque, *Palæpharsalus.*

4. *in Lusitania Medobregam*] inter Anam & Tagum. Inscriptione pontis Trajani in Tago MEIDVBRIGENSES. Plinius IV, 22 *Medubricenses, qui Plumbarii.* Mons *Arminius*, nunc *Arminno*, vbi plumbi fodinæ. *Vaseus* & Resend.

qui modo aliquam iacturam facere posset, quin aut vadimonio teneretur, aut in reos referretur, ita etiam magna sollicitudo periculorum ad ia- 5
cturas & detrimenta rei familiaris adiungebatur. Quibus de caussis accidit, vt, cum L
Longinus imperator eadem faceret, quæ fecerat quæstor, similia rursus de morte eius prouinciales consilia inirent. horum odium confirmabant non nulli familiares eius: qui cum in illa societate ver- 2
sarentur rapinarum, nihilo minus oderant eum, cuius nomine peccabant: sibique, quod rapuerant, acceptum ferebant; quod interciderat, aut erat interpellatum, Cassio adsignabant. v le- 3
gionem nouam conscribit: augetur odium & ex ipso delectu, & sumptu additæ legionis. complentur equitum III millia: maximisque onerantur impensis: nec prouinciæ datur vlla requies. Interim litteras accepit a Cæsare, LI
vt in Africam exercitum transiiceret, perque Mauretaniam ad fines Numidiæ perueniret; quod magna Cn. Pompeio Iuba rex miserat auxilia, maioraque missurus existimabatur. Qui- 2
bus litteris acceptis, insolenti voluptate efferebatur; quod sibi nouarum prouinciarum & fertilis-

---

CAP. XLIX. 4. *qui modo aliquam iacturam facere*] qui sumptus facere & erogare posset, quique vel mediocriter opulentus esset. Sæpe hæc vox de largitione ac sumptu. Cicero pro Flacco cap. 5 *quæ iacturæ? qui sumptus? quanta largitio?* Adde pro Cluentio c. 8, pro Milone c. 27. & Cæsaris III Civ. extrem.

vadimonio teneretur] Vt Vadimonium est sponsio sistendi se in iudicio; ita teneri illo est spopondisse & obstrictum esse de se sistendo.

3 tilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur, ad legiones accersendas auxiliaque adducenda; certis hominibus dat negotium, vt frumentum nauesque c præpararentur, pecuniæque describerentur, atque imperarentur: ne qua res, cum redisset, moraretur. reditus eius fuit celerior o-
4 mnium opinione. non enim labor aut vigilantia, cupienti præsertim aliquid, Cassio dee-
LII rat. Exercitu coacto in vnum locum, castris ad Cordubam positis, pro concione militibus exponit, quas res Cæsaris iussu gerere deberet; pollicetur que iis, cum in Mauretaniam transiecisset, HS centenos se daturum: v fore
2 in Hispania legionem. ex concione se Cordubam recepit, eoque ipso die, meridiana hora, cum in basilicam iret, quidam Minucius Silo, cliens L. Racilii, libellum, quasi aliquid ab eo postularet, vt miles, ei transdit: deinde post Racilium, (nam is latus Cassii tegebat) quasi responsum ab eo peteret, celeriter dato loco, cum se insinuasset, sinistra corripit eum,
3 dextraque bis ferit pugione. Clamore sublato, fit a coniuratis impetus vniuersis. Munatius Plancus proximum gladio transiicit lictorem; hoc interfecto, Q. Cassium legatum vulnerat.
4 Ibi T. Vasius & L. Mergilio, simili confidentia,

CAP. LII. 1. *castris ad Cordubam positis*] nobilem vrbem Hispaniæ Bæticæ, fluuio Bæti adpositam.

2. *cum in basilicam iret*] Basilicæ erant ædes publicæ ad iudicia & negotiationes magnifice exstructæ. Vid. Vitruv. V, 1.

ia, Plancum municipem suum adiuuant. erant enim omnes Italicenses. Ad ipsum Longinum L. Licinius Squillus inuolat, iacentemque le-
uibus sauciat plagis. Concurritur ad Cas- LIII
sium defendendum. semper enim berones compluresque euocatos cum telis secum habere con-
sueuerat. a quibus ceteri intercluduntur, qui 2
ad cædem faciendam subsequebantur. Quo in 3
numero fuit Calpurnius Saluianus & Manilius Tusculus. Minucius inter saxa, quæ iaciebant, 4
in itinere fugiens opprimitur: &, relato domum Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret, confectusne Cassius esset. L. La- 5
terensis, cum id non dubitaret, accurrit lætus in castra, militibus vernaculis, & secundæ legionis, quibus odio sciebat præcipue Cassium esse, gratulatur. tollitur a multitudine in tribu-
nal, prætor appellatur. nemo enim in pro- 6
uincia natus, aut vernaculæ legionis miles, aut diuturnitate iam factus prouincialis, quo in numero erat II legio, non cum omni prouincia consenserat in odio Cassii. nam legiones XXX & XXI, paucis mensibus in Italia scriptas, Cæ-
sar

---

4. *Italicenses*] nati Italicæ in prouincia Bætica, in qua Scipio, Punico bello, debilitatos milites, ex Italia ortos, deposuerat. *Appian. Hisp.*

CAP. LIII. 1. *semper enim berones*] Dubia, quæ in libris est, vox *berones*. Interpretantur plerique de gente Hispanica, Βήρωνες, *Berones* a Strabone lib. III p.112, & Ptolemæo lib. II cap. VI dicta, quasi ex illis satellites Cassius habuerit. Sed hoc si esset, clarius, credo, id noster exposuisset. P. Pithœus lib. I

3 tilisſimi regni tanta oblata eſſet facultas. Ita-
que ipſe in Luſitaniam proficiſcitur, ad legio-
nes accerſendas auxiliaque adducenda; certis
hominibus dat negotium, vt frumentum na-
uesque c præpararentur, pecuniæque deſcribe-
rentur, atque imperarentur: ne qua res, cum
rediſſet, moraretur. reditus eius fuit celerior o-
4 mnium opinione. non enim labor aut vigilan-
tia, cupienti præſertim aliquid, Caſſio dee-
LII rat. Exercitu coacto in vnum locum, ca-
ſtris ad Cordubam poſitis, pro concione mili-
tibus exponit, quas res Cæſaris iuſſu gerere de-
beret; pollicetur que iis, cum in Mauretaniam
tranſieciſſet, HS centenos ſe daturum: v fore
in Hiſpania legionem. ex concione ſe Cordu-
2 bam recepit, eoque ipſo die, meridiana ho-
ra, cum in baſilicam iret, quidam Minucius
Silo, cliens L. Racilii, libellum, quaſi aliqui
ab eo poſtularet, vt miles, ei tranſdit: dei-
de poſt Racilium, (nam is latus Caſſii tege-
quaſi reſponſum ab eo peteret, celeriter
loco, cum ſe inſinuaſſet, ſiniſtra corrip
3 dextraque bis ferit pugione. Clamore
fit a coniuratis impetus vniuerſis. M
Plancus proximum gladio tranſiicit
hoc interfecto, Q. Ca
4 Ibi T. Vaſius &

nam palam HS. X cum Calpurnio paciſcitur, & 5
cum Q. Sextio quinquaginta. qui, etſi maxime
nocentes ſunt multati, tamen periculum vitæ,
dolorque vulnerum, pecunia remiſſus, crude-
litatem cum auaritia certaſſe ſignificabat. Ali- LVI
quot poſt diebus litteras a Cæſare miſſas acci-
pit; quibus cognoſcit, Pompeium, in acie vi-
ctum, amiſſis copiis fugiſſe. Qua re cognita, 2
miſtam dolori voluptatem capiebat. victoriæ
nuntius lætitiam exprimebat: confectum
bellum licentiam temporum intercludebat.
ſic erat dubius animus, vtrum nihil ti-
mere, an omnia licere mallet. Sanatis vulne- 3
ribus, acceſſit omnes, qui ſibi pecunias expen-
ſas tulerant; acceptasque eas iubet referri. qui-
bus parum videbatur impoſuiſſe oneris, am-
pliorem pecuniam imperat. æqua autem ratio- 4
ne delectum inſtituit: quos ex omnibus conuen-
tibus coloniisque conſcriptos, transmarina mi-
litia perterritos, ad ſacramenti redemptionem
vocabat. magnum hoc fuit vectigal, maius ta-
men creabat odium. His rebus confectis, to- 5
tum exercitum luſtrat. Legiones, quas in A- 6
fricam ducturus erat, & auxilia mittit ad traie-
ctum: ipſe, claſſem, quam parabat, vt inſpi-
ceret,

CAP. LVI, 4. *ad ſacramenti redemptionem vocabat*] vt ſe data pecunia liberarent a militia, ad quam lecti fuerant.

6. *mittit ad traiectum*] locum ſeu portum, vnde nauibus traiiciendi erant. Ciacconio eſt fretum Herculeum, quia mox c. 57 ſect. 1, *ad* II *legionem contendiſſe, quæ ad fretum alio itinere ducebatur*. Ergo *& priores ad fretum miſſi* fuerant.

ceret, Hispalim accedit: ibique moratur: propterea quod edictum tota prouincia proposuerat, vt, quibus pecunias imperasset, neque contulissent, se adirent. Quæ euocatio vehementer omnes turbauit.

LVII Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus mil. legionis vernaculæ fuerat, nuntiat fama, legionem XXX, quam Q. Cassius legatus simul ducebat, cum Ilurgim ad oppidum castra haberet, seditione facta, centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse, & ad II legionem contendisse, quæ ad fretum alio itinere ducebatur.
2 Cognita re noctu cum V cohortibus vndeuicesimanorum egreditur, mane peruenit: ibi eum diem, vt, quid ageretur, perspiceret, moratus, Carmonam contendit.
3 hic, cum legio XXX, & XXI, & cohortes IV. & V legio, totusque conuenisset equitatus, audit IV cohortes a vernaculis oppressas ad Obuculam, cum his ad secundam peruenisse legionem, omnesque ibi se coniunxisse, & T. Torium Italicensem ducem delegisse.
4 Celeriter habito consilio, Marcellum Cordubam, vt eam in potestate retineret, Q. Cassium legatum Hispalim mittit.
5 paucis ei diebus adfertur, conuentum Cor-

Hispalim] ad Bætim sitam vrbem: nunc Seuilla dicitur.

CAP. LVII. 1. *Ilurgim ad oppidum*] Ptolemæus lib. II cap. IV *Ilurgim* inter Bætim & Anam fluuios, mediam Setiæ & Calpurnianæ constituit.

2. *Carmonam contendit*] Vide Cæs. B. Civ. II, 19.

3. *Obuculam*] sitam sub Bæti, ab Hispali in ortum. *Ptol.*

Cordubensem ab eo defecisse, Marcellumque aut voluntate, aut necessitate adductum, (namque id varie nuntiabatur) consentire cum Cordubensibus; II cohortes legionis V, quæ fuerant Cordubæ in præsidio, idem facere. Cas- 6
sius, his rebus incensus, mouet castra, & postero die Segouiam ad flumen Silicense venit. Ibi habita concione, militum tentat animos: quos cognoscit, non sua, sed Cæsaris absentis caussa, sibi fidissimos esse, nullumque periculum deprecaturos, dum per eos Cæsari prouincia restitueretur. Interim Torius ad Cordu- LVIII
bam veteres legiones adducit: ac, ne dissensionis initium natum seditiosa militum suaque videretur natura, simul, vt contra Q. Cassium, qui Cæsaris nomine maioribus viribus vti videbatur, æque potentem opponeret dignitatem; Cn. Pompeio se prouinciam recuperare velle, palam dictitabat. & forsitan etiam hoc fecerit 2
odio Cæsaris, & amore Pompeii: cuius nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat; sed, id qua mente commotus fecerit, coniectura sciri non potest. Certe hoc præ se To- 3
rius ferebat: milites adeo fatebantur, vt Cn. Pompeii nomen in scutis inscriptum haberent. fre- 4
quens

6. *Segouiam ad flumen Silicense*] Nulla in hoc tractu nota Segouia; Segontia autem siue Saguntia Plinii, Σαγυντία Ptolemæi, infra Hispalim est Gades versus, seu inter Mundam & Nebrissam. *Silicense* flumen Ambr. Morali est illud, quod ortum ex collibus Algamitas (vnde nomen hodie ferre dicitur) in septemtrionem fluit, & prope Astigi miscetur Singuli.

quens legionibus conuentus obuiam prodit, neq. tantum virorum, ſed etiam matrum familias, ac prætextatorum; deprecaturque, ne hoſtili aduentu Cordubam diriperent: nam ſe contra Caſſium ſentire cum omnibus; contra Cæſarem ne face-
LIX re cogerentur, orare. Tantæ multitudinis precibus & lacrimis exercitus commotus cum videret ad Casſium perſequendum nihil opus eſſe Cn. Pompeii nomine & memoria, tamque omnibus Cæſarianis, quam Pompeianis, Longinum eſſe in odio, neque ſe conuentum, neque M. Marcellum contra Cæſaris cauſſam poſſe perducere, nomen Pompeii ex ſcutis detraxerunt;
2 Marcellum, qui ſe Cæſaris cauſſam defenſurum profitebatur, ducem adſciuerunt, prætoremque appellarunt; & ſibi conuentum adiunxerunt,
3 caſtraque ad Cordubam poſuerunt. Caſſius eo biduo circiter IV millia paſſuum a Corduba, citra flumen Bætim, in oppidi conſpectu loco excelſo facit caſtra: litteras ad regem Bogudem in Mauretaniam, & ad M. Lepidum proconſulem in Hiſpaniam citeriorem mittit, ſubſidio ſibi prouinciæque Cæſaris cauſſa quamprimum veniret. Ipſe hoſtili modo, Cordubenſium
LX agros vaſtat, ædificia incendit. Cuius rei deformitate, atque indignitate, legiones, quæ Marcellum ſibi ducem receperant, ad eum concurrerunt; vt in aciem educerentur, orant, priusque confligendi ſibi poteſtas fieret, quam cum tanta contumelia nobilisſimæ carisſimæque poſſeſ-

CAP. LVIII. 4. *prætextatorum*] puerorum, adoleſcentulorum, qui virilem togam nondum ſumpſerant.

sessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flammaque consumerentur. Mar- 2
cellus, cum confligere miserrimum putaret, quod & victoris & victi detrimentum ad eumdem Cæsarem esset redundaturum, neque suæ potestatis esset, legiones Bætim transducit, atque aciem instruit. Cum Cassium contra pro ca- 3
stris suis aciem instruxisse loco superiore videret, caussa interposita, quod is in æquum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, vt se in castra recipiant: itaque copias reducere cœpit. Cassius, qui bene valebat, Marcellum- 4
que infirmum esse sciebat, adgressus equitatu legionarios se recipientes, complures nouissimos in fluminis ripis interficit. Cum hoc detrimen- 5
to, quod transitus fluminis vitii difficultatisque haberet, cognitum esset, Marcellus castra Bætim transfert: crebroque vterque legiones in aciem educit; neque tamen confligitur propter locorum difficultates. Erat copiis pedestri- LXI
bus multo firmior Marcellus, habebat enim veteranas legiones, multisque prœliis expertas. Cassius fidei magis, quam virtuti legionum, confidebat. itaque, cum castra castris collata es- 2
sent, & Marcellus locum idoneum castello cepisset, quo prohibere aqua Cassianos posset; Longinus, veritus, ne genere quodam obsidionis clauderetur, in regionibus alienis, sibique infestis, noctu silentio ex castris profici-
sci-

CAP. LX. 4. *Cassius, qui bene valebat*] Plures libri, *quo bono valebat*: antiquus Ven. *quo bene*: quod arguit lectum fuisse *qui bene*.

ſcitur, celerique itinere Vliam contendit; quod
3 ſibi fidele eſſe oppidum credebat. Ibi adeo coniuncta ponit mœnibus caſtra, vt & loci natura, (namque Vlia in edito monte poſita eſt) & ipſa munitione vrbis, vndique ab oppugnatione tutus eſſet.
4 hunc Marcellus inſequitur, & quam proxime poteſt Vliam, caſtra caſtris confert: locorumque cognita natura, quo maxime rem deducere volebat, neceſſitate eſt adductus; vt neque confligeret, cuius ſi rei facultas eſſet, reſiſtere incitatis militibus non poterat; neque vagari Caſſium latius pateretur; ne plures ciuitates ea paterentur, quæ paſſi erant Cordubenſes.
5 Caſtellis idoneis locis collocatis, operibusque in circuitu oppidi continuatis, Vliam Caſſiumque munitionibus clauſit. Quæ prius quam perficerentur, Longinus omnem ſuum equitatum emiſit: quem magno ſibi vſui fore credebat, ſi pabulari frumentarique Marcellum non pateretur; magno autem impedimento, ſi clauſus obſidione, & inutilis, neceſſarium conſumeret frumentum.
LXII Paucis diebus, litteris Caſſii acceptis, rex Bogud cum copiis venit; adiungitque ei legionem, quam ſecum adduxerat, compluresque cohortes auxiliarias Hiſpano-

CAP. LXI. 2. *Vliam contendit*] Vlia oppidum Hiſpaniæ vlterioris ſeu Bæticæ. Libri habent *Vllam*; ſed Ptolemæus Οὐλία, *Vlia*: quod ex nummis confirmat illuſt. Spanhemius p. 766 & 901. Accedit vetus Inſcriptio apud Grut. p. 271 n. 1 ORDO REIP. VLIENSIVM.

CAP. LXII. 1. *rex Bogud cum copiis venit*] Tum temporis diuiſa fuit Mauretania, & vtrique parti ſuus

norum. namque, vt in ciuilibus dissensioni-
bus accidere consueuit, ita temporibus illis in
Hispania non nullæ ciuitates rebus Cassii stu-
debant, plures Marcello fauebant. Accedit 3
cum copiis Bogud ad exteriores Marcelli muni-
tiones. pugnatur vtrimque acriter, crebroque,
vt accidit, fortuna sæpe ad vtrumque transfe-
rente victoriam, nec tamen vmquam ab ope-
ribus depellitur Marcellus. Interim Lepidus LXIII
ex citeriore prouincia cum cohortibus legiona-
riis XXXV, magnoque numero equitum, & re-
liquorum auxiliorum, venit ea mente Vliam,
vt sine vllo studio contentiones Cassii Marcelli-
que componeret. huic venienti sine dubitatio- 2
ne Marcellus se credit atque offert. Cassius contra
suis se tenet præsidiis: siue eo, quod plus si-
bi iuris deberi, quam Marcello, existimabat;
siue eo, quod, ne præoccupatus animus Lepidi esset
obsequio aduersarii, verebatur. ponit ad Vli- 3
am castra Lepidus; neque habet a Marcello quid-
quam diuisi: ne pugnetur, interdicit: ad exe-
undum Cassium inuitat; fidemque suam in re
omni interponit. Cum diu dubitasset Cassius, 4
quid sibi faciendum, quidve Lepido esset cre-
dendum; neque vllum exitum consilii sui repe-
riret, si permaneret in sententia; postulat, vti
munitiones deiicerentur, sibique liber exitus da-
retur.

---

rex præerat, orientali Bocchus, occidentali, quæ postmodum Tingitana fuit dicta, hic Bogud, qui Cæsari studebat, & Actiaco prœlio occubuit. *Dio Cass.* XL, LII & XLVIII.

CAP. LXIII. 3. *ad exeundum Cassium inuitat*] exeundum e *castris* & munitionibus.

5 retur. non tantum indutiis factis, ſed prope
iam conſtituta opera cum complanarent, cuſto-
diæque munitionum eſſent deductæ, auxilia re-
gis in id Caſtellum Marcelli, quod proximum
erat regiis caſtris, neque opinantibus omnibus,
ſi tamen in omnibus fuit Caſſius, (nam de hu-
ius conſcientia dubitabatur) impetum fecerunt,
6 compluresq. ibi milites oppreſſerunt. quod ni-
ſi celeriter, indignatione & auxilio Lepidi, præ-
lium eſſet diremptum; maior calamitatis eſſet
LXIV accepta. Cum iter Casſio patefactum eſſet;
caſtra Marcellus cum Lepido coniungit. Lepi-
dus eodem tempore Marcelluſque Cordubam
2 cum ſuis proficiſcitur: Caſſius Carmonam. Sub
idem tempus Trebonius proconſul ad prouin-
ciam obtinendam venit. de cuius aduentu vt co-
gnouit Casſius, legiones, quas ſecum habuerat,
3 equitatumque in hiberna diſtribuit: ipſe, o-
mnibus ſuis rebus celeriter correptis, Malacam
contendit; ibique, aduerſo tempore nauigan-
di, naues conſcendit, vt ipſe prædicabat, ne ſe
Trebonio, & Lepido, & Marcello committe-
4 ret; vt amici eius dictitabant, ne per eam pro-
uinciam minore cum dignitate iter faceret, cu-
ius

---

5. *ſi tamen in omnibus fuit Caſſius*] ſi reuera inter ine-
pinantes fuit. nam putabatur cum rege colludere.

CAP. LXIV. *Caſſius Carmonam*] Male ſane hic veteres
libri *Narbonem* exhibentes. Nec *Norba* Rhellicani
placet longe hinc ad Tagum remota. Bene Scaliger,
vt edidimus, quem plures adhuc ſecuti ſunt.

3. *Malacam contendit*] Malaca oppidum cum portu
in mediterraneo mari, non longiſſime a freto Her-
culis.

ius magna pars ab eo defecerat; vt ceteri existimabant, ne pecunia illa, ex infinitis rapinis confecta, in potestatem cuiusquam veniret. Progressus secunda, vt hiberna, tempestate, cum 5
in Iberum flumen, noctis vitandæ caussa, se contulisset, inde, paullo vehementiore tempestate, nihilo periculosius se nauigaturum credens, profectus aduersis fluctibus occurrentibus ostio fluminis, in ipsis faucibus, cum neque flectere nauem propter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere posset, demersa naui, periit. Cum in Syriam Cæsar LXV
ex Aegypto venisset, atque ab iis, qui Roma venerant ad eum, cognosceret, litterisque vrbanis animaduerteret, multa Romæ male & inutiliter administrari, neque vllam partem reip. satis commode geri; quod & contentionibus tribuniciis perniciosæ seditiones orirentur, & ambitione atque indulgentia tribunorum militum, & qui legionibus præerant, multa contra morem consuetudinemque militarem fierent, quæ dissoluendæ disciplinæ seueritatisque essent; eaque omnia flagitare aduentum suum videret; tamen

5. *secunda, vt hiberna, tempestate*] bona & commoda tempestate, quantum hieme potest esse.

CAP. LXV. 1. *Cum in Syriam Cæsar*] Post longas digressiones de Ponticis, Illyricis, & Hispanicis rebus, redit Hirtius ad id, quod supra cap. 33 reliquerat, Cæsarem constitutis regibus Aegypti, cum legione VI veterana terrestri itinere profectum esse in Syriam.

quæ dissoluendæ disciplinæ essent] subaudi, caussa, occasio.

tamen præferendum existimauit, quas in prouincias regionesque venisset. eas ita relinquere constitutas, vt domesticis dissensionibus liberarentur, iura legesque acciperent, & externo-
2 rum hostium metum deponerent. Hæc in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat; quod hæ prouinciæ nullo bello preme-
3 bantur. In Bithynia ac Ponto plus oneris videbat impendere sibi. Non enim excessisse Ponto Pharnacem audierat, neque excessurum putabat, cum secundo prœlio esset vehementer inflatus, quod contra Domitium Caluinum
4 fecerat. Commoratus fere in omnibus ciuitatibus, quæ maiores sunt dignitate, præmia benemeritis & viritim & publice tribuit; de con-
5 trouersiis veteribus cognoscit, ac statuit. reges, tyrannos, dynastas prouinciæ; finitimosque, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impositis prouinciæ tuendæ ac defendendæ dimittit, & sibi & popu-
LXVI lo R. amicissimos. Paucis diebus in ea prouincia consumptis, Sex. Cæsarem, amicum & necessarium suum, legionibus Syriæ præfi-
2 cit; ipse eadem classe, qua venerat, proficiscitur in Ciliciam. Cuius prouinciæ ciuitates omnes

4. *Commoratus fere*] supple, Cæsar.

CAP. LXVI. 1. *legionibus Syriæ præficit*] Inde a Scaligeriana omnes *Syriæque*: vetustiores, sine coniunctione. Nec insolens, *legiones Syriæ*, pro *Syriacis*, dicere. Tacitus Hist. 1, 76 *Iudaicum exercitum Vespasianus, Syriæ legiones Mucianus sacramento adegere.*

omnes euocat Tarſum: quod oppidum fere totius Ciliciæ nobiliſsimum fortisſimumque eſt. ibi, 3
rebus omnibus prouinciæ & finitimarum ciuitatum conſtitutis, cupiditate proficiſcendi ad bellum gerendum non diutius moratur; magnisq. 4
itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacæ commoratus, venit Comana, vetuſtisſimum & ſanctiſſimum in Cappadocia Bellonæ templum, quod tanta religione colitur, vt ſacerdos deæ eius maieſtate, imperio, & potentia ſecundus a rege conſenſu gentis illius habeatur. id homini nobiliſſimo Nicomedi Bithy- 5
nio adiudicauit: qui, regio Cappadocum genere ortus, propter aduerſam fortunam maiorum ſuorum, mutationemque generis, iure minime dubio, vetuſtate tamen intermiſſo, ſacerdotium id repetebat. fratrem autem Ariobarza- 6
nis Ariarathem, cum bene meritus vterque eorum de repub. eſſet, ne aut regni hereditas Aria-

4. *biduum Mazacæ*] vrbs princeps Cappadociæ *Mazaca* & regum ſedes: poſt Cæſarea appellata. *Eutrop.* VII. 6.

venit Comana] de vtrisque Comanis ſupra ad cap. 34. extremum diximus. Hoc loco inferiora ſeu Cappadociæ Comana intelliguntur.

5. *Nicomedi Bithynio*] Sic veteres libri: & Bithynium nomen *Nicomedes*, vt de regibus conſtat. Scal. & Iungerm. *Lycomedi*, quia Strabo XII p. 384 de hiſce ſacerdotibus, εἶθ' ὕστερον Λυκομήδης.

6. *fratrem Ariobarzanis Ariarathem*] De his Cicero lib. XV epiſt. II. Libri Hirtii. *Ariaratem*: at Græci Ἀριαράθης hoc regium nomen ſcribunt, in nummis ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΡΙΑΡΑΘΟΥ. Neceſſaria ergo eſt adſpiratio.

riarathem sollicitaret, aut heres regni terreret, Ariobarzani attribuit, qui sub eius imperio ac ditione esset: ipse iter cœptum simili velocitate
LXVII conficere cœpit. Cum propius Pontum finesq. Gallogræciæ accesssisset, Deiotarus tetrarches Gallogræciæ, tunc quidem pæne totius, quod ei neque legibus, neque moribus conçessum esse ceteri tetrarchæ contendebant, sine dubio autem rex Armeniæ minoris ab senatu appellatus, depositis regiis insignibus, neque tantum priuato vestitu, sed etiam reorum habitu, supplex ad Cæsarem venit oratum, *vt sibi ignosceret, quod in ea parte positus terrarum, quæ nulla præsidia Cæsaris habuisset, exercitibus imperiisque*
2 *in Cn. Pompeii castris fuisset: neque enim se iudicem debuisse esse controuersiarum populi Rom.*
LXVIII *sed parere præsentibus imperiis.* Contra quem Cæsar, cum plurima sua commemorasset officia, quæ consul ei decretis publicis tribuisset; cumque *defensionem eius nullam posse excusationem eius imprudentiæ recipere* coarguisset;
2 *quod homo tantæ prudentiæ ac diligentiæ scire potuisset, quis vrbem Italiamque teneret; vbi senatus populusque R. vbi resp. esset; quis deinde post L. Lentulum, C. Marcellum consul esset;*
3 *sed tamen se concedere id factum superioribus suis beneficiis, veteri hospitio atque amicitia,* di-

qui sub eius imperio ac ditione esset] Rhellicanus EIVS interpretatur *Cæsaris*: Goduinus, *Ariobarzanis*, quod præstat. nam ne turbas Ariarathes moueret, Cæsar illum auctoritate sua maiori fratri, quem senatus confirmauerat, subiecit.

ıitati ætatique hominis, precibus eorum, qui ˈuentes concurrissent, hospites atque amici Deˑri, ad deprecandum. de controuersiis tetrarˑum postea se cogniturum esse dixit: regium itum ei restituit. Legionem autem, quam 4
;enere ciuium suorum Deiotarus armadisciplinaque nostra constitutam habebat, itatumque omnem ad bellum gerendum ad:re iussit. Cum in Pontum venisset, LXIX
asque omnes in vnum locum coegisset, quæ ıero atque exercitatione bellorum medioerant, (excepta enim legione VI, quam seıadduxerat Alexandria veteranam, multis ıribus periculisque functam, multisque minus, partim difficultate itinerum ac nauigaum, partim crebritate bellorum adeo deutam, vt minus ∞ hominum in ea esset; ıuæ erant III legiones, vna Deiotari, duæ, in eo prœlio, quod Cn. Domitium fecisse Pharnace scripsimus, fuerant) legati a :nace missi, Cæsarem adeunt; atque inpri- 2
deprecantur, ne eius aduentus hostilis esset. ırum enim omnia Pharnacem, quæ impeessent. maximeque commemorabant, *nulbarnacem auxilia contra Cæsarem Pompeio voluisse; cum Deiotarus, qui dedisset, taei satisfecisset.* Cæsari respondit, *se* LXX
æquissimum Pharnaci, si, quæ polliceretur, ısentaturus esset. monuit autem, vt so- 2
t, mitibus verbis legatos, *ne aut Deiotarum*

. LXIX. I. *quam secum adduxerat Alexandria*] de suprà cap. 23.

rum ſibi obiicerent, aut nimis eo gloriarentur
3 *beneficio, quod auxilia non miſiſſent. nam ſe*
neque libentius facere quidquam, quam ſuppli-
cibus ignoſcere: neque prouinciarum publicas in-
iurias condonare iis poſſe, qui [non] fuiſſent in ſe
4 *officioſi: id ipſum, quod commemoraſſent, of-*
ficium vtilius Pharnaci fuiſſe, qui prouidiſſet, ne
vinceretur, quam ſibi, cui dii immortales victo-
5 *riam tribuiſſent. Itaque ſe magnas & graues*
iniurias ciuium Romanorum, qui in Ponto nego-
tiati eſſent, quoniam in integrum reſtituere
6 *non poſſet, concedere Pharnaci. nam neque*
interfectis amiſſam vitam, neque exſectis viri-
litatem reſtituere poſſe: quod quidem ſupplici-
7 *um grauius morte ciues Romani ſubiſſent: Pon-*
to vero decederet confeſtim, familiasque publi-
canorum remitteret, ceteraque reſtitueret ſociis
8 *ciuibusque Romanis, quæ penes eum eſſent. ſi fe-*
ciſſet, iam tunc ſibi mitteret munera ac dona,
quæ, bene rebus geſtis, imperatores ab amicis
accipere conſueſſent. miſerat enim Pharnaces
LXXI coronam auream. His reſponſis datis, le-
gatos remiſit. At Pharnaces, omnia liberaliter
pollicitus; cum feſtinantem ac properantem Cæ-
ſarem ſperaret libentius etiam crediturum ſuis
promiſſis, quam res pateretur, quo celerius
honeſtiusque ad res magis neceſſarias profici-
ſceretur, (nemini enim erat ignotum, plurimis
de cauſſis ad vrbem Cæſarem reuocari) lenti-
us

CAP. LXX. 3. *qui [non] fuiſſent in ſe officioſi*] Hoc *non* abundare videtur Rhellicano & Ciacconio, qui inducendum cenſent.

us agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones interponere; in summa, frustrari cœpit. Cæsar, cognita calliditate hominis, quod 2
aliis temporibus natura facere consueuerat, tunc necessitate fecit adductus, vt celerius omnium opinione manum consereret. Zela est oppi- LXXII
dum in Ponto, positu ipso, vt in plano loco, satis munitum. tumulus enim naturalis, velut manu factus, excelsiore vndique fastigio sustinet murum. circumpositi sunt huic oppido ma- 2
gni multique intercisi vallibus colles: quorum editissimus vnus, qui propter victoriam Mithridatis, & infelicitatem Triarii, detrimentumque exercitus nostri, superioribus locis atque itineribus pæne coniunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem, nec multo longius millibus passuum III abest ab Zela. hunc 3
locum Pharnaces, veteribus paternorum felicium castrorum refectis operibus, copiis omnibus suis occupauit. Cæsar cum ab hoste LXXIII
millia passuum V castra posuisset, videretque eas valles, quibus regia castra munirentur, eodem interuallo sua castra munituras; si modo ea loca hostes priores non cepissent, quæ multo erant

CAP. LXXII. 1. *Zela est oppidum in Ponto*] Sic veteres libri: etiam Strabo lib. XII, & Ptolemæus, & Plutarchus in Cæs. p. 731, ac Stephanus Ζῆλα, quidam neutro genere, Plutarchus femineo περὶ πόλιν Ζήλαν. Plinius VI, 3 *Ziela* scripsit, quem in Hirtio edendo posteriores secuti sunt.

2. *infelicitatem Triarii*] Triarius a Lucullo, Tigranen Armenium persequente, in Ponto relictus, ingenti clade adflictus a Mithridate fuit. Vid. Plutarch. Lucullo *p. 515*, *Appian. Mithrid.* p. 386.

2 rant propiora regis castris; aggerem compor-
tari iubet intra munitiones. Quo celeriter col-
lato, proxima nocte, vigilia quarta, omnibus
legionibus expeditis, impedimentisque in ca-
stris relictis, prima luce, non opinantibus ho-
stibus, eum ipsum locum cepit, in quo Mi-
thridates secundum prœlium aduersus Triarium
3 fecerat. huc omnem comportari aggerem e
castris, seruitiaque agi iussit, ne quis ab opere
miles discederet, cum spatio non amplius ∞
passuum intercisa vallis castra hostium diuide-
LXIV ret ab opere incepto Cæsaris castrorum. Phar-
naces, cum id repente prima luce animaduertis-
set, copias suas omnes pro castris instruxit,
quas, interposita tanta locorum iniquitate, con-
suetudine magis peruulgata militari credebat in-
strui Cæsar, vel ad opus suum tardandum, quo
plures in armis tenerentur, vel ad ostentationem
regiæ fiduciæ, ne munitione magis, quam manu,
2 defendere locum Pharnaces videretur: itaque
deterritus non est, quo minus, prima acie pro
vallo instructa, reliqua pars exercitus opus fa-
3 ceret. At Pharnaces, impulsus siue loci feli-
citate, siue auspiciis & religionibus inductus,
quibus obtemperasse eum postea audiebamus; siue
paucitate nostrorum, qui in armis erant, comper-
ta, cum, more operis quotidiani, magnam il-
lam seruorum multitudinem, quæ aggerem por-
ta-

CAP. LXXIII. 3. *comportari aggerem e castris, serui-
tiaque agi iussit*] Hanc veterem lectionem ita recen-
tiores, Scaligero credo duce, transformarunt:
comportare aggerem e castris seruitia, quæ ageret, iuss

tabat, militum esse credidisset, siue etiam veterani fiducia exercitus sui, quem cum legione XXII in acie conflixisse, & vicisse legati eius gloriabantur; simul contemptu exercitus nostri, quem pulsum a se, Domitio duce, sciebat; initio consilio dimicandi, descendere prærupta valle cœpit. cuius aliquamdiu Cæsar ir- 4
ridebat inanem ostentationem, & eo loco militum cohortationem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset: cum interim Pharnaces eodem gradu, quo in præruptam descenderat vallem, adscendere aduersus arduum collem instructis copiis cœpit. Cæsar, incre- LXXV
dibili eius vel temeritate, vel fiducia motus, neque opinans, imparatusque oppressus, eodem tempore milites ab operibus vocat, arma capere iubet, legiones opponit, aciem instruit. cuius rei subita trepidatio magnum terrorem at- 2
tulit nostris, nondum ordinibus instructis. fal- 3
catæ regiæ quadrigæ permistos milites perturbant. quæ tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. insequitur has acies hostium, & 4
clamore sublato confligitur, multum adiuuante natura loci, plurimum deorum immortalium benignitate: qui cum omnibus casibus belli in-

sit. Si ex codice, probo, præter id, *quæ ageret*, quod non capio, & Ciacconius deleuit, in ceteris consentiens recentioribus. In veteri lectione *agi* est impelli, vrgeri.

CAP. LXXV. 3. *falcatæ regiæ quadrigæ*] Orientalium armatura. vide Liuium XXXVII, 41. Curtium IV, 9 & 15.

intersunt, tum præcipue eis, quibus nihil ra-
LXXVI tione potuit administrari. Magno atque
acri cominus prœlio facto, dextro cornu, quo
veterana legio VI erat collocata, initium victo-
riæ natum est ab ea parte, cum in procliue
detruderentur hostes, multo tardius, sed ta-
men iisdem diis adiuuantibus, sinistro cornu,
mediaque acie, totæ profligantur copiæ regis.
2 quæ quam facile subierant iniquum locum, tam
celeriter gradu pulsæ, premebantur loci iniqui-
tate. itaque, multis militibus partim interfe-
ctis, partim suorum ruina oppressis, qui velo-
citate effugere poterant, armis tamen proie-
ctis, vallem transgressi nihil ex loco superiore
3 inermes efficere poterant. at nostri, victoria
elati, subire iniquum locum, munitionesque
adgredi non dubitarunt. defendentibus autem
iis cohortibus castra, quas Pharnaces præsidio
reliquerat, celeriter castris hostium sunt poti-
4 ti. interfecta multitudine omni, aut capta
suorum, Pharnaces cum paucis equitibus pro-
fugit. cui nisi castrorum oppugnatio faculta-
tem attulisset liberius profugiendi, viuus in Cæ-
LXXVII saris potestatem adductus esset. Tali vi-
ctoria toties victor Cæsar incredibili est lætitia
adfectus, quod maximum bellum tanta cele-
ritate confecerat: eratque subiti periculi re-
cordatione lætior, quod victoria facilis ex dif-
2 ficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, præ-
da omni regia militibus condonata, postero
die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur;
le-

legionem VI decedere ad præmia atque honores accipiendos in Italiam iubet: auxilia Deiotari demum remittit: II legiones cum Cœlio Vinciano in Ponto reliquit. Ita per Gal- LXXVIII
lognæciam Bithyniamque in Asiam iter facit: omniumque earum prouinciarum de controuersiis cognoscit, & statuit. iura in tetrarchas, reges, ciuitates distribuit. Mithridatem Perga- 2
menum, a quo rem feliciter celeriterque gestam in Aegypto supra scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regiis educatum, (nam eum Mithridates, rex Asiæ totius, propter nobilitatem Pergamo paruulum secum asportauerat in castra, multosque tenuerat annos) regem Bospori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat; prouinciasque populi R. a barbaris atque inimicis regibus, interposito amicissimo rege, muniuit. Eidem tetrarchiam, legibus 3
Gallogræcorum, iure gentis & cognationis adiudicauit, occupatam & possessam paucis ante annis a Deiotaro. Neque tamen vsquam diu- 4
tius

CAP. LXXVII. 2. *legionem* VI *decedere ad præmia*] vt veteranam (cap. 33 supra) & re hoc prœlio bene gesta (quia initium victoriæ ab illa fuit) emeritam.

CAP. LXXVIII. I. *in Asiam*] Asiam propriam, Romanam prouinciam, quam postea proconsularem dixerunt.

2. *regem Bospori constituit*] Tractus, qui supra Pontum Euxinum a Bosporo Cimmerio ad Colchos excurrit, Bosporus & regnum Bosporanum vocatur. Pharnaces beneficio Pompeii ex paterno regno acceperat, victo magno Mithridate: iam, Pharnace debellato, donatur Pergameno Mithridati

tius moratus est, quam necessitas vrbanarum seditionum pati videbatur. Rebus felicissime celerrimeque confectis, in Italiam, celerius omnium opinione, venit.

A. HIRTII, VEL OPPII, COMMENTARIORVM DE BELLO AFRICANO LIBER.

SVMMARIVM.

Cæsar in Africam proficiscitur, Leptique oppido occupato, auxilia eo conuocat, & ibidem cum Labieno aliquoties confligitur. Rex Numidiæ Iuba auxilio Scipioni, summo partium Pompeianarum duci, profectus, ad tuendum contra Bogudem regnum reuocatur. Bellum exinde varia fortuna ductum, oppida capta, velitatum sæpius, naues interceptæ, plus tamen Cæsari fauentibus fatis. Tandem iusto prælio ad Thapsum res Scipionis profligatæ. Ex quo M. Cato Vticensis, & rex Iuba, qui interea ad Pompeianos reuerterat, M. Petreius, & ipse dux Scipio vim vitæ suæ intulerunt.

CAESAR, itineribus iustis confectis, nullo die intermisso, a.d. XIV. kal. Ian. in Lilybæum peruenit: statimque ostendit, sese naues velle conscendere; cum non amplius legionem tironum haberet vnam, equitesque vix DC.

CAP. I. I. *itineribus iustis confectis*] per Italiam in Siciliam & vsque Lilybæum, quod vltimum eius insulæ contra Africam est oppidum & promontorium.

Pelorum prom.
Meſſana
PARS ITALIAE
Aetna M.
Paconia
Lilybæum
SICILIA
Agrigentum
Syracuſæ
Gela
Pachynum prom.
Coſyra
Gaulos
Melite
Lopaduſa
Occidens
Oriens
Acilla
Cercina inſula
Sabrata
Oeca
Abrotonum
Tripolitana regio
Leptis magna
38
37
36
35
34
33
32
31

tius moratus est, quam necessitas vrbanarum seditionum pati videbatur. Rebus felicissime celerrimeque confectis, in Italiam, celerius omnium opinione, venit.

A. HIRTII, VEL OPPII, COMMENTARIORVM DE BELLO AFRICANO LIBER.

SVMMARIVM.

Cæsar in Africam proficiscitur, Leptique oppido occupato, auxilia eo conuocat, & ibidem cum Labieno aliquoties conflictatur. Rex Numidiæ Iuba auxilio Scipioni, summo partium Pompeianarum duci, profectus, ad tuendum contra Bogudem regnum reuocatur. Bellum exinde varia fortuna ductum, oppida capta, velitatum sæpius, naues interceptæ, plus tamen Cæsari fauentibus fatis. Tandem iusto prælio ad Thapsum res Scipionis profligatæ. Ex quo M. Cato Vticensis, & rex Iuba, qui interea ad Pompeianos reuerterat, M. Petreius, & ipse dux Scipio vim vitæ suæ intulerunt.

CAESAR, itineribus iustis confectis, nullo die intermisso, a.d. XIV. kal. Ian. in Lilybæum peruenit: statimque ostendit, sese naues velle conscendere; cum non amplius legionem tironum haberet vnam, equitesque vix DC.

CAP. I. 1. *itineribus iustis confectis*] per Italiam in Siciliam & vsque Lilybæum, quod vltimum eius insulæ contra Africam est oppidum & promontorium.

Pelorum prom.
Messana
PARS ITALIAE
Aetna M.
Paconia
S I C I L I A
Lilybaeum
Agrigentum
Syracusae
Gela
Pachynum prom.
Cosyra
Gaulos
Melite
Lopadusa
Occidens
Oriens
Acilla
Cercina insula
minor
Sabrata
Occa
Abrotonum
Tripolitana regio
Leptis magna
38
37
36
35
34
33
32
31

ic. Tabernaculum secundum litus ipsum con-
stituit, vt prope fluctus verberaret. Hoc eo 2
onsilio fecit, ne quis sibi moræ quidquam fo-
re speraret, & vt omnes in dies horasque pa-
ati essent. Incidit per id tempus, vt tempe- 3
tates ad nauigandum idoneas non haberet. ni-
ilo tamen minus in nauibus remiges milites-
que continere, & nullam prætermittere occa-
ionem profectionis; cum præsertim ab inco- 4
is eius prouinciæ nuntiarentur aduersariorum
opiæ, equitatus infinitus, legiones regiæ IV,
euis armaturæ magna vis, Scipionis legiones
x, elephanti CXX, classesque esse complures:
amen non deterrebatur, animoque & spe con-
fidebat. Interim in dies & naues longæ adau- 5
geri, & onerariæ complures eodem concurre-
re, & legiones tironum conuenire, in his ve-
erana legio V, equitum ad II millia. Le- II
gionibus collectis VI & equitum II millibus, vt
quæque prima legio venerat, in naues longas
imponebatur, equites autem in onerarias. ita 2
maiorem partem nauium antecedere iussit, &
insulam petere Aponianam, quæ non [longe]
abest a Lilybæo. ibique commoratus, bona 3
paucorum vendit publice: deinde Allieno præ-
tori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus re-
bus

CAP. II. 2. *insulam petere Aponianam*] Phil. Cluuerio videtur *Aegusa* esse vna, ex tribus, quæ obiacent Lilybæo. Alii Paconiam Ptolemæi putant, quæ vero longius a Lilybæo & extra viam Africanam sita est.

quæ non longe] adverbium *longe* tanquam necessarium Cluuerius adiecit.

bus præcipit, & de reliquo exercitu celeriter
4 imponendo. Datis mandatis, ipſe nauem con-
ſcendit a. d. VI kalend. Ian. & reliquas naues
5 ſtatim eſt conſecutus. ita vento certo celeriq. na-
uigio vectus, poſt diem quartam cum longis pau-
cis nauibus in conſpectum Africæ venit. namque
onerariæ reliquæ, præter paucas, vento diſperſæ
6 atque errabundæ, diuerſa loca petierunt. Clu-
peam claſſe præteruehitur, deinde Neapolim:
complura præterea caſtella & oppida non lon-
III ge a mari relinquit. Poſtquam Adrume-
tum acceſſit, ibi præſidium erat aduerſariorum,
cui præerat C. Conſidius, & a Culpeis ſecun-
dum oram maritimam , cum equitatu Adru-
meti Cn. Piſo cum Maurorum circiter III mil-
2 libus apparuit. Ibi paullisper Cæſar ante por-
tum commoratus, dum reliquæ naues conue-
nirent, exponit exercitum; cuius numerus in
præſentia fuit peditum III millium, equitum
CL, caſtrisque ante oppidum poſitis, ſine in-
iuria cuiusquam conſedit; cohibetque omnes a
3 præda. Oppidani interim muros armatis com-
plent.

---

6. *Clupeam claſſe præteruehitur*] Vide B. Civ. lib. II cap. 23.

deinde Neapolim] inter Clupeam & Adrumetum ſitam. Plinius V. 4 *Clupea in promontorio Mercurii: item libera Curubis, Neapolis.* Et Ptolemæus lib. IV cap. III Κλυπέα, Ἑρμαία ἄκρα, Κυροβὶς, Νεάπολις κολώνια, Σιαγοὺλ, Ἀφροδίσιον, Ἀδρούμητος κολώνια.

CAP. III. 1. *Adrumetum*] Iam ſitum Ptolemæus oſtendit. Inſcr. ex Conſtantini ſæculo Grut. p. 362 n. 2 COLONIAE HADRVMETINAE cum adſpiratione: libri ſine illa.

plent. ante portam frequentes considunt ad se
defendendum: quorum numerus II legionum
intus erat. Cæsar circum oppidum vectus, na- 4
tura loci perspecta, redit in castra. non nemo
culpæ eius imprudentiæque adsignabat, quod
neque certum locum gubernatoribus præfectis-
que, quem peterent, præceperat: neque, vt
mos ipsius consuetudoque superioribus tempo-
ribus fuerat, tabellas signatas dederat, vt in tem-
pore, iis perlectis, locum certum peterent vni-
uersi. quod minime Cæsarem fefellerat. nam- 5
que nullum portum terræ Africæ, quo classes
decurrerent, pro certo tutum ab hostium præ-
sidio fore suspicabatur: sed fortuito oblatam
occasionem egressus aucupabatur. L. Plan- IV
cus interim legatus petit a Cæsare, vt sibi da-
ret facultatem cum Considio agendi, si posset
aliqua ratione perduci ad sanitatem. itaque, 2
data facultate, litteras conscribit, & eas capti-
uo dat perferendas in oppidum ad Considium.
Quo simul atque captiuus peruenisset, litteras- 3
que, vt erat mandatum, Considio porrigere
cœpisset, prius, quam acciperet ille, *Vnde*, in-
quit, *istas?* Tum captiuus: *Venio a Cæsare.*
Tunc Considius, *Vnus est*, inquit, *Scipio im-* 4
pera-

CAP. IV. 3. *Venio a Cæsare*] Lipsius Elector. lib. II cap. 22. addit *imperatore*: forte vt responsioni Considii magis conueniret. Sed opus haud est additamento. quia suspicabatur Considius, litteras mandatum habere, vt traderet vrbem, quale non acciperet nisi a Scipione. *Venio* Scaliger, vt suspectum aut superfluum, vncis inclusit, quem secuti sunt alii.

perator hoc tempore populi R. deinde in conspectu suo captiuum statim interfici iubet: litterasque non dum perlectas, sicut erant signatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas.

V Postquam, vna nocte & die ad oppidum consumpta, neque responsum vllum a Considio dabatur; neque ei reliquæ copiæ succurrebant, neque equitatu abundabat; & ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat, & eas tironum; neque primo aduentu conuulnerari exercitum volebat, & oppidi egregia munitio, difficilisque ad oppugnandum erat accessus; & nuntiabatur auxilia magna equitatus oppidanis suppetias venire; non est visa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi; ne, dum in ea re Cæsar esset occupatus, circumuentus a tergo ab equitatu hostium laboraret.

VI Itaque, castra cum mouere vellet, subito ex oppido erupit multitudo: atque equitatus subsidio vno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Iuba ad stipendium accipiendum: castraque, vnde Cæsar egressus iter facere cœperat, occupant: & eius agmen extremum insequi cœperunt. Quæ res cum animaduersa esset, subito legionarii consistunt; & equites, quamquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissime concurrunt.
3 Accidit res incredibilis, vt equites minus XXX Galli Maurorum equitum II millia loco pellerent,

CAP. VI. 3. *Maurorum equitum*] Numidarum, nisi forsan ex vicinis Mauris rex Numidiæ milites etiam

rent, vrgerentque in oppidum. Postquam re- 4
pulsi & coniecti erant intra munitiones, Cæ-
sar iter constitutum ire contendit: quod cum 5
sæpius facerent; & modo insequerentur, mo-
do rursus ab equitibus in oppidum repellerentur: cohortibus paucis ex veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, & parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere cœpit. ita, quanto longius ab oppido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Nu-
midæ. Interim in itinere ex oppidis & ca- 6
stellis legationes venire, polliceri frumentum, paratosque esse, quæ imperasset, facere. itaque eo die castra posuit ad oppidum Ruspi-
nam kalendis Ian. Inde mouit, & per- VII
uenit ad oppidum Leptin, liberam ciuitatem & immunem. Legati ex oppido veniunt obuiam: libenter se omnia facturos, quæ vellet,
pollicentur. Itaque, centurionibus ad portas 2
oppidi & custodiis impositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut iniuriam faceret cuipiam incolæ, non longe ab oppido secundum
litus facit castra. Eodem naues onerariæ & lon- 3
gæ non nullæ casu aduenerunt, reliquæ, vt est ei

---

collegerat. Tamen & post paullo sect. 5, *tardiores ad insequendum erant Numidæ.*

6. *ad oppidum Ruspinam*] inter Adrumetum & Leptin minorem situm. Ptolemæus, Ἀδρύμηττος κολώνια, Ῥυσπίνα, Λέπτις μικρά. Silius Italicus lib. III vers. 260

Quaque procul cernit non æquos Ruspina fluctus.

CAP. VII. 1. *ad oppidum Leptin*] Leptin paruam, vt

ei nuntiatum, incertæ locorum Vticam versus
4 petere visæ sunt. Interim Cæsar a mari non
digredi, neque mediterranea petere propter na-
uium errorem, equitatumque in nauibus o-
mnem continere, vt arbitror, ne agri vastaren-
5 tur: aquam in naues iubet comportari. Remi-
ges interim, qui aquatum e nauibus exierant,
subito equites Mauri, neque opinantibus Cæ-
sarianis, adorti, multos iaculis conuulneraue-
6 runt, nonnullos interfecerunt. latent enim
in insidiis cum equis inter conualles, & subito
existunt, non vt in campo cominus depu-
VIII gnent. Cæsar interim in Sardiniam nun-
tios cum litteris, & in reliquas prouincias fini-
timas dimisit, vt sibi auxilia, commeatus, fru-
mentum, simulatque litteras legissent, mitten-
da curarent: exoneratisque partim nauibus lon-
gis, Rabirium Postumum in Siciliam ad secun-
2 dum commeatum accersendum mittit. Interim
cum x nauibus longis ad reliquas naues onera-
rias conquirendas, quæ deerrassent, & simul
mare tuendum ab hostibus iubet proficisci.
3 Item C. Sallustium Crispum prætorem ad Cer-
cinam insulam versus, quam aduersarii tene-
bant,

modo vidimus. Est enim alia Leptis magna. Plinius v, 4 *Hic oppida libera, Leptis, Adrumetum, Ruspina.*

3. *Vticam versus*] Vtica caput prouinciæ Africæ euersa Carthagine, necdum restituta, prope flumen Bagradam.

CAP. VIII. 3. *ad Cercinam insulam*] supra Syrtem minorem e regione Rusparum & Tusdri.

bant, cum parte nauium ire iubet: quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat.
Hæc ita imperabat: itaque vnicuique præci- 4
piebat, vt, fieri posset nec ne, locum nullum excusatio haberet; nec moram tergiuersatio.
Ipse interea, ex perfugis & incolis cognitis con- 5
ditionibus Scipionis, & qui cum eo contra se bellum gerebant, miserari. Regium enim equitatum in prouincia Africa Scipio alebat. tanta hominum erat dementia, vt mallent regis esse vectigales, quam cum ciuibus in patria in suis
fortunis esse incolumes. Cæsar ad III non. IX
Ian. castra mouet: Leptique VI cohortium præsidio cum Saserna relicto, ipse rursus, vnde pridie venerat, Ruspinam cum reliquis copiis conuertit: ibique sarcinis exercitus relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur circum villas frumentatum; oppidanisque imperat, vt
plaustra iumentaque omnia sequantur. Itaque 2
magno frumenti inuento numero, Ruspinam redit. Hoc eum idcirco existimo fecisse, ne maritima oppida post se vacua relinqueret, præsidioque firmata ad classis receptacula muni-
ret. Itaque, ibi relicto P. Saserna, fratre e- X
ius, quem Lepti proximo oppido relinquerat cum legione, iubet comportari ligna in oppidum
quamplurima: ipse cum cohortibus VII, quæ 2
ex veteranis legionibus in classe cum Sulpicio & Vati-

5. *miserari*] supple *cœpit* eorum prouincialium.

CAP. IX. 2. *ad classis receptacula*] Scaliger edidit *ad classim receptacula*, quem, vt solent, posteriores secuti sunt, nisi quod liber recentissimus cum Di-

Vatinio rem geſſerant, ex oppido Ruſpina e-
greſſus, proficiſcitur ad portum, qui abeſt ab
3 oppido millia paſſuum II: ibique claſſem ſub
veſperum cum ea copia conſcendit. omnibus
in exercitu inſciis, & requirentibus imperato-
ris conſilium, magno metu ac triſtitia ſollici-
4 tabantur. Parua enim cum copia, & ea ti-
ronum, neque omni expoſita in Africa contra
magnas copias, & inſidioſæ nationis, equita-
tumque innumerabilem, ſe expoſitos videbant:
neque quidquam ſolatii in præſentia, neque
auxilium in ſuorum conſilio animaduertebant,
niſi in ipſius imperatoris vultu, vigore mira-
5 bilique hilaritate. animum enim altum & e-
rectum præ ſe gerebat. Huic adquieſcebant ho-
mines, & in eius ſcientia & conſilio, omnia
XI ſibi procliuia omnes fore ſperabant. Cæ-
ſar, in nauibus vna nocte conſumpta, iam cæ-
lo albeſcente, cum proficiſci conaretur, ſubito
nauium pars, de qua timebat, ex errore eo-
2 dem conferebatur. Hac re cognita, Cæſar ce-
leriter de nauibus imperat omnes egredi, atque
armatos in litore reliquos aduenientes milites
3 exſpectare. Itaque, ſine mora nauibus eis in
portum receptis, & aduectis militum equitum-
que copiis, rurſus ad oppidum Ruſpinam redit,
atque ibi caſtris conſtitutis, ipſe cum cohor-
ti-

---

on. Voſſii notis, legit *claſſem*, quod inſolens *claſſim* videbatur. Priores omnes *claſſis*. Videant, qui-bus copia eſt codices inſpiciendi manu ſcriptos.

CAP. X. 3. *claſſem cum ea copia conſcendit*] cum copiis, manu, parte exercitus: vt mox, *parua enim*

tibus expeditis xxx frumentatum eſt profectus. ex eo eſt cognitum Cæſaris conſilium, illum 4 cum claſſe nauibus onerariis, qui deerraſſent, ſubſidio ire, clam hoſtibus, voluiſſe; ne caſu imprudentes ſuæ naues in claſſem aduerſariorum inciderent: neque eam rem eos voluiſſe ſcire, qui in præſidiis relicti ſui milites fuiſſent; ne illi propter ſuorum paucitatem & hoſtium multitudinem metu deficerent.

XII Interim, cum iam Cæſar progreſſus eſſet a caſtris circiter millia paſſuum III, per ſpeculatores & anteceſſores equites nuntiatur ei, copias hoſtium haud longe a ſe viſas. & hercle cum eo nuntio puluis ingens conſpici cœptus eſt. Hac re cognita, Cæſar celeri- 2 ter iubet equitatum vniuerſum, cuius copiam habuit in præſentia non magnam, & ſagittarios, quorum paruus e caſtris exierat numerus, accerſi, atque ordinatim ſigna ſe leniter conſequi: ipſe antecedere cum paucis armatis. Iamque, cum procul hoſtis conſpici poſſet, mi- 3 lites in campo iubet galeari, & ad pugnam parari. quorum omnino numerus fuit xxx cohor-

eum copia, & ea tironum. Salluſtius Catil. extremo: *ex omni copia neque in prælio neque in fuga quiſquam ciuis ingenuus captus eſt.* Et Virgilius Aeneid. II, 564.
Reſpicio, & quæ ſit me circum copia, luſtro.

CAP. XII. I. *anteceſſores equites*] qui agmen antecedunt, vt locum metandis caſtris deligant: aut de via, qua exercitus ducatur, diſpiciant. *Turneb. Adv.* XXIV, 16.

3. *milites iubet galeari*] galeis indui & armari. Hinc *Minerua galeata* dicitur Cic. N.D. I. c. 36.

hortium, cum equitibus CD, & sagittariis.
XIII Hostes interim, quorum dux erat Labienus, & duo Pacidii, aciem dirigunt mirabili longitudine, non peditum, sed equitum confertam; & inter eos leuis armaturæ Numidas & sagittarios pedites interposuerant, & ita condensauerant; vt procul Cæsariani pedestres copias arbitrarentur; & dextrum ac sinistrum cornu magnis equitum copiis firmauerant.
2 Interim Cæsar aciem dirigit simplicem, vt poterat, propter paucitatem: sagittarios ante aciem constituit: equites dextro sinistroque cornu opponit: & ita præcipit, vt prouiderent, ne multitudine equitatus hostium circumuenirentur. existimabat enim se cum pedestribus copiis, acie
XIV instructa, dimicaturum. Cum vtrimque exspectatio fieret; neque Cæsar se moueret; & cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio magis, quam viribus, decernendum videret, subito aduersariorum equitatus sese extendere, & in latitudinem promouere, collesque complecti, & Cæsaris equitatum extenuare, simulque ad circumeundum compara-
2 re se cœperunt. Cæsariani equites eorum multitudinem ægre sustinebant. Acies interim mediæ cum concurrere conarentur, subito ex condensis turmis Numidæ leuis armaturæ cum equitibus procurrunt, & inter legionarios pedites ia-
3 cula coniiciunt. hic cum Cæsariani in eos impetum fecissent; illorum equites refugiebant: pedites interim resistebant; dum equites rursus, cursu renouato, peditibus
XV suis succurrerent. Cæsar, nouo genere
pugnæ

pugnæ oblato, cum animaduerteret, ordines
ſuorum in procurrendo turbari, (pedites enim,
dum equites longius a ſignis perſequuntur, la-
tere nudato, a proximis Numidis iaculis vulne-
rabantur; equites autem hoſtium pilum militis
curſu facile vitabant) edicit per ordines, ne quis
miles a ſignis IV pedes longius procederet. E- 2
quitatus interim Labieni, ſuorum multitudine
confiſus, Cæſaris paucitatem circumire cona-
tur. equites Iuliani pauci, multitudine hoſtium
defeſſi, equis conuulneratis, paullatim cedere:
hoſtis magis magisque inſtare. ita puncto tem- 3
poris omnibus legionariis ab hoſtium equitatu
circumuentis, Cæſarisque copiis in orbem com-
pulſis, intra cancellos omnes coniecti pugnare
cogebantur. Labienus in equo, capite nu- XVI
do, verſari in prima acie, ſimul ſuos cohortari,
non numquam legionarios Cæſaris ita appellare:
Quid tu, inquit, *miles tiro*, *tam feroculus es?*
vos quoque iſte verbis infatuauit. in magnum me-
hercule vos periculum impulit. miſereor veſtri.
Tum miles: *Non ſum*, inquit, *tiro*, *Labiene;*
ſed de legione X *veteranus.* Tum Labienus: 2
Non agnoſco, inquit, *ſigna decumanorum.* Tum
miles, *Iam me*, *quis ſim*, *intelliges:* ſimul caſſi-
dem de capite deiecit, vt cognoſci ab eo poſſet,
atque ita pilum viribus contortum, dum in La-
bienum mittere contendit, equi grauiter aduer-
ſo

CAP. XV. 3. *intra cancellos*] velut damnati beſtiis, intra ſæpta concluſis, obiiciuntur, vt cum illis pugnent. *Cancelli* enim hoc loco *ſepta* ſunt.

ſo pectori adfixit, & ait: *Labiene, decumanum*
3 *militem, qui te petit, ſcito eſſe.* omnium ta-
men animi in terrorem coniecti, & maxime ti-
ronum. circumſpicere enim Cæſarem, neque
XVII amplius facere, niſi hoſtium iacula vitare. Cæ-
ſar interim, conſilio hoſtium cognito, iubet a-
ciem in longitudinem quam maximam porrigi,
2 & alternis conuerſis cohortibus, vt vna poſt
alteram ante ſigna tenderet. ita coronam ho-
ſtium dextro ſiniſtroque cornu mediam diuidit;
& vnam partem ab altera excluſam, equitibus in-
3 trinſecus adortus, cum peditatu telis coniectis
in fugam vertit: neque longius progreſſus,
veritus inſidias, ſe ad ſuos recipit; idem altera
pars equitum peditumque Cæſaris facit. His re-
bus geſtis, & procul hoſtibus repulſis, conuulne-
ratisque, ad ſua præſidia ſeſe ſic, vt erat inſtru-
XVIII ctus, recipere cœpit. Interim M. Petreius
& Cn. Piſo cum equitibus Numidis ∞ c electis,
peditatuque eiusdem generis ſatis grandi, ex iti-
2 nere recta ſubſidio ſuis occurrunt. At hoſtes,
ſuis ex terrore firmatis, rurſusque renouatis a-
nimis, legionarios, conuerſis equitibus, ſe re-
cipientes, nouiſſimos adoriri, & impedire cœpe-
3 runt, quo minus ſe in caſtra reciperent. Hac
re animaduerſa, Cæſar iubet ſigna conuerti, &
me-

CAP. XVII. 2. *ita coronam hoſtium*] aciem hoſtium vndique inſtantem.

3. *ad ſua præſidia*] caſtra, vt ipſe cap. XVIII, 2 *quo minus ſe in caſtra reciperent.*

CAP. XVIII. 1. *& Cn. Piſo*] de quo Tacitus annali II cap. XLIII conſulatur. An idem de quo Val. Maximus lib. VI cap. II, non liquet.

medio campo redintegrari prœlium. Cum ab 4
hostibus eodem modo pugnaretur, nec comminus ad manus rediretur; Cæsarisque equites iumentaque, ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata ad insequendum hostem, perseuerandumq. cursum tardiorem haberent, dieique pars exigua iam reliqua esset, cohortibus equitibusque circumdatis imperat, vt vno ictu contenderent, neque remitterent, donec vltra vltimos colles hostes repulissent; atque eorum essent potiti. itaque, signo dato, 5
cum iam hostes languide negligenterque tela mitterent, subito immittit cohortes turmasque suorum: atque puncto temporis, hostibus nullo negotio campo pulsis, post collemque deiectis, nacti locum, atque ibi paullisper commorati, ita vt erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones: itemque aduersarii, male accepti, tum demum se ad sua præsidia contulerunt. Interim, ea re gesta, & prœlio XIX
dirempto, ex aduersariis perfugæ plures ex omni hominum genere & præterea intercepti hostium complures equites peditesque, ex quibus cognitum est hostium consilium, eos hac mente & conatu venisse, vt nouo atque inusitato genere prœlii tirones legionariiq. pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu a
circumuenti opprimerentur: & ita Labienum dixisse pro concione, *tantam sese multitudinem auxiliorum aduersariis subministraturum, vt etiam cedendo in ipsa victoria fatigati vincerentur,* at-

4. *vt vno ictu*] continuo iactu telorum.

atque a ſuis ſuperarentur : quippe qui in illorum
3 ſibi confidere multitudine; primum, quod audierat Romæ legiones veteranas diſſentire, neque in Africam velle tranſire: deinde, quod triennio in Africa ſuos milites conſuetudine retentos, fideles iam ſibi effeciſſet, maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum leuisque
4 armaturæ. Præterea ex fuga prœlioque Pompeiano, quos ſecum a Brundiſio transportauerat, equites Germanos Galloſque, ibique poſtea ex hibridis libertinis ſeruiſque conſcripſerat, armauerat, equoque frenato vti condocuerat.
5 præterea regia auxilia, elephantes CXX, equitatuſque innumerabilis: deinde legiones conſcriptæ ex cuiuſque modi generis amplius
6 XII. Hac ſpe atque ea audacia inflammatus Labienus, cum equitibus Gallis, Germaniſque ∞DC, Numidarum ſine frenis IIX millibus, præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus ∞C peditum, ac leuis armaturæ quater tantis, ſagittariis ac funditoribus, hippotoxo-
7 tiſque compluribus. his copiis pridie non. Ian. poſt diem tertium, quam Africam attigit, in

CAP. XIX. 4. *ex hibridis libertinis*] ex patre Romano, matre peregrina. Hibridæ enim, ex imparibus parentibus nati.

5. *amplius* XII.] Vulgo addunt *millibus*, contra fidem ſcriptorum manu: etiam improbante Lipſio Elect. II, 22.

6. *Numidarum ſine frenis*] quod proprium huius gentis. Silius lib. I verſ. 215

---- *Numidæ, gens inſcia freni.*

hippotoxotiſque] Vide Ciuil. III. 4 ſ. 5.

in campis planissimis purissimisque ab hora diei quinta vsque ad solis occasum est decertatum. In eo prœlio Petreius grauiter ictus ex acie recessit. Cæsar interim castra munire diligentius, præsidia firmare maioribus copiis, vallumque ab oppido Ruspina vsque ad mare deducere, & a castris alterum eodem; quo tutius vltro citroque commeare, auxiliaque sine periculo sibi succurrere possent. tela tormentaque ex nauibus in castra comportare, remigum partem ex classe Gallorum, Rhodiorumque, epibatarumque armare, & in castra euocare; vti, si posset, eadem ratione, qua aduersarii leuis armatura interiecta inter equites suos interponeretur, sagittariisque ex omnibus Ituræis, Syriis, & cuiusque generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias. audiebat enim Scipionem post diem tertium eius diei, quo prœlium factum erat, appropinquare: copias suas cum Labieno & Petreio coniungere. cuius copiæ legionum IIX, & equitum IV millium esse nuntiabantur. officinas ferrarias instruere; sagittasque & tela vti fierent complura, curare, glandes fundere, sudes comparare, literas

XX

2

3

7. *in campis planissimis purissimisque*] qui sine arboribus, fruticetis, fossis, aliisque pugnæ impedimentis. Liuius XXIV, 14 *signis collatis dimicaturum puro ac patenti campo, vbi sine vllo insidiarum metu vera virtute geri res posset.*

CAP. XX. 1. *epibatarum*] Vid. Bell. Alex. cap. XI.

2. *Ituræis*] Ituræa regio in Syriæ & Arabiæ confinio, ex sacra etiam historia nota. Quidam libri *Ityreis*: etiam Cicero Philipp. II, 8.

teras in Siciliam nuntiosque mittere, vt sibi crates materiemque congererent ad arietes, cu-
4 ius inopia in Africa esset; præterea ferrum plumbumque mitteretur. & animum etiam aduertebat, frumento se in Africa, nisi importatitio, vti non posse. priore enim anno, propter aduersariorum delectus, quod stipendiarii aratores milites essent facti, messem non esse fa-
5 ctam: præterea ex omni Africa frumentum aduersarios in pauca oppida & bene munita comportasse, omnemq. regionem Africæ exinanisse
6 frumento: oppida, præter pauca, quæ ipsi suis præsidiis tueri poterant, reliqua dirui atq. deleri, & eorum incolas intra sua præsidia coegisse com-
XXI migrare, agros desertos ac vastatos esse. Hac necessitate Cæsar coactus, priuatos ambiendo, & blande appellando, aliquantulum frumenti numerum in sua præsidia congesserat, & eo parce vtebatur. Opera interim ipse quotidie circumire, & alternas cohortes in statione habe-
2 re, propter hostium multitudinem. Labienus saucios suos, quorum numerus maximus fuit,
3 iubet in plaustris Adrumetum deportari. Naues interim Cæsaris onerariæ errabundæ male vagabantur, incertæ locorum atque castrorum suorum: quas singulas scaphæ aduersariorum complures adortæ incenderant, atque expugna-
4 uerant. Hac re nuntiata Cæsari, classes circum insulas portusque disposuit; quo tutius comme-
XXII atus supportari posset. M. Cato interim

CAP. XXII. I. *M. Cato, qui Vticæ præerat*] quæ vrbs caput fuit prouinciæ Africæ, Carthagine euersa, necdum restituta.

rim, qui Vticæ præerat, Cn. Pompeium filium multis verbis assidueque obiurgare non desistebat: *Tuus*, inquit, *pater, istuc ætatis cum esset, &* 2
animaduertisset, remp. ab audacibus sceleratisque ciuibus oppressam, bonosque aut interfectos, aut exsilio multatos, patria ciuitateque carere; gloria & animi magnitudine elatus, priuatus atque adolescentulus, paterni exercitus reliquiis collectis, pæne oppressam funditus & deletam Italiam vrbemque Romanam in libertatem vindicauit: idemque Siciliam, Africam, Numidiam, Mauretaniam mirabili celeritate armis recepit.
Quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quæ est per 3
gentes clarissima notissimaque, conciliauit; adolescentulusque atque eques Romanus triumphauit. atque ille non ita amplis rebus patris ge- 4
stis, neque tam excellenti maiorum dignitate parta, neque tantis clientelis nominisque claritate præditus, in remp. est ingressus. tu con- 5
tra, & patris nobilitate & dignitate, & per te ipse satis animi magnitudine diligentiaque præditus, nonne eniteris & proficisceris ad paternas clientelas, auxilium tibi reiquepublicæ, atque optimo cuique efflagitatum? His verbis ho- XXIII
minis grauissimi incitatus adolescentulus, cum nauiculis cuiusquemodi generis xxx, inibi, paucis rostratis, profectus ab Vtica est in Mauretaniam,

Cn. Pompeium filium] Hic maior fuit filiorum Pompeii: minor Sextus.

2. *audacibus sceleratisque*] Mario, Cinna, Carbone.

3. *adolescentulus atque eques R. triumphauit*] Eadem Cicero pro lege Manilia cap. 21.

niam, regnumque Bogudis est ingressus; expedito que exercitu, numero seruorum, liberorum II millium, cuius partem inermem, partem armatam habuerat, ad oppidum Ascurum accedere cœpit: in quo oppido præsidium fuit re-
2 gium. Pompeio adueniente, oppidani vsque eo passi propius eum accedere, donec ad ipsas portas ac murum appropinquaret; subito eruptione facta, prostratos perterritosque Pompeia-
3 nos in mare passim nauesque compulerunt. Ita re male gesta, Cn. Pompeius filius naues inde auertit, neque postea litus attigit, classemque ad
XXIV insulas Baleares versus conuertit. Scipio interim cum iis copiis, quas paullo ante demonstrauimus, Vticæ grandi præsidio relicto, profectus, primum Adrumeti castra ponit: deinde, ibi paucos dies commoratus, noctu itinere facto, cum Petreii & Labieni copiis se coniun-
2 git: atque vnis castris factis, III millia passuum longe considunt. Equitatus interim eorum cir-

CAP. XXIII. 1. *regnumque Bogudis*] quæ Mauretaniæ pars occidentalis erat, ad fretum Herculeum & Oceanum pertingens. Bogud autem rex studebat Cæsari.

ad oppidum Ascurum] maritimum oppidum Mauretaniæ, quæ sub Bogude erat, cuius vero nulla exstat apud geopraphos mentio. Neque enim est *Rusucurium* Plinii v, 2, Ρυσουκόρου Ptolomæi, vt quidam crediderunt; quia hoc in Bocchi regno erat, longe reductum a finibus Bogudiani.

2. *vsque eo passi*] sustinuerunt, ausi sunt.

3. *ad insulas Baleares versus*] Sæpe boni Scriptores τῷ *versus* præpositionem addunt. Cæsar lib. VI, 33 *ad Oceanum versus*. Et lib. VII, 8. extr. *mouet in Ar-*

circum Cæsaris munitiones vagari, atque eos, qui pabulandi aut aquandi gratia extra vallum progressi essent, excipere, ita omnes aduersarios intra munitiones continere. quare Cæsariani graui annona sunt conflictati: ideo quod 3
nondum neque ab Sicilia, neque ab Sardinia commeatus supportatus erat; neque per anni tempus in mari classes sine periculo vagari poterant, neque amplius millia passuum VI terræ Africæ quoquo versus tenebant, pabulique inopia premebantur. Qua necessitate coacti ve- 4
terani milites equitesque, qui multa terra marique bella confecissent, & periculis inopiaque tali sæpe essent conflictati, alga e litore collecta, & aqua dulci eluta, & ita iumentis esurientibus data, vitam eorum producebant. Dum XXV
hæc ita fierent, rex Iuba, cognitis Cæsaris difficultatibus, copiarumque paucitate, non est visum dari spatium conualescendi, augendarumque eius opum. itaque, comparatis equitum magnis peditumque copiis, subsidio suis, egressus e regno, ire contendit. P. Sitius interim 2
&

uernos versus. Baleares insulæ Hispanici maris, quarum excellentes erant funditores. *Cæs. B. Gall.* II. 7. Obiacent litori Tarraconensi.

CAP. XXV. 1. *rex Iuba, non est visum*] Non cohærent. Scribendum, *regi Iubæ non est visum.* nec parenthesi, *non est visum*, cetera, includi possunt, quia *itaque* non finit, eo vsque, post illam: rectum casum pertrahi.

2. *P. Sitius*] Hic Italia pulsus, exsilium in Mauretania tolerauit, & collectis aliis exsulibus, ac manu quadam a Bogude impetrata, Cæsari auxilio venit,

& rex Bogud, coniunctis suis copiis, cogni-
to regis Iubæ egressu, propius eius regnum co-
2 pias suas admouere: Cirtamque oppidum eius
regni opulentissimum adorti, paucis diebus
pugnando capiunt, & præterea duo oppida Gæ-
tulorum, quibus cum conditionem ferrent, vt
oppido excederent, idque sibi vacuum trans-
derent, conditionemque repudiassent, postea
4 ab eis capti interfectique sunt omnes. Inde pro-
gressi, agros oppidaque vexare non desistunt.
Quibus rebus cognitis, Iuba, cum iam non lon-
ge a Scipione atq. eius ducibus abesset, capit con-
silium, satius esse sibi suoque regno subsidio
ire, quam dum alios adiuturus proficisceretur,
ipse suo regno expulsus, forsitan vtraque re ex-
5 pelleretur. itaque rursus se recepit, atque au-
xilia a Scipione etiam abduxit, sibi suisque rebus
timens, elephantisque XXX relictis, suis finibus
XXVI oppidisque suppetias profectus est. Cæ-
sar, cum de suo interim aduentu dubitatio in
prouincia esset; neque quisquam crederet ipsum,
sed

---

nullo ab eo beneficio adfectus. Dio Cassius hæc plenius narrat initio libri XLIII. qui vero *Bocchum* nominat pro *Bogude*.

regis Iubæ egressu] Iubæ regis Numidarum,

3. *Cirtamque oppidum*] caput & regiam Numidiæ.

duo oppida Gætulorum] Gætulia enim μέρος τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, *pars regni illius* Iubæ erat. *Dio Cass. d. lo*-co.

5. *suppetias profectus est*] Vt supra c. 5 *suppetias venire*: & inferius c. 39 & 41 *suppetias ire*. ἐλλειπτικῶς, vel *in*, vel *laturus*, *ad ferendum*, aut simili subaudi-to

ſed aliquem legatum cum copiis in Africam venisse; conſcriptis litteris circum prouinciam, omnes ciuitates facit de ſuo aduentu certiores.
2 Interim nobiles homines ex ſuis oppidis profugere, & in caſtra Cæſaris deuenire, & de aduerſariorum eius acerbitate crudelitateque commemorare cœperunt.
3 quorum lacrimis querelisque Cæſar commotus, cum antea conſtitiſſet in ſtatiuis caſtris, æſtate inita, cunctis copiis auxiliisque coactis; bellum cum aduerſariis ſuis gerere inſtituit; litterisque celeriter in Siciliam ad Allienum & Rabirium Poſtumum conſcriptis, & per cataſcopum miſſis, *vt ſine mora, aut vlla excuſatione hiemis ventorumque, exercitus ſibi quam celerrime transportaretur.*
4 *Africam prouinciam perire, funditusque euerti a ſuis inimicis: quod niſi celeriter ſociis foret ſubuentum, præter ipſam Africam terram nihil, ne tectum quidem, quo ſe reciperent, ab illorum ſcelere inſidiisque reliquum futurum.*
5 atque ipſe in tanta erat feſtinatione & exſpectatione, vt poſtero die, quam miſiſſet litteras nuntiumque in Siciliam, claſſem exercitumque morari diceret, noctes diesque oculos mentemque ad mare diſpoſitos directosque haberet.
6 nec mirum. animaduertebat enim villas exuri, agros vaſtari, pecus diripi, trucidarique oppida, caſtellaque dirui deſerique, principesque ciuitatum aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum

---

CAP. XXVI. 3. *per cataſcopum*] per exploratorem. Heſychius: Κατάσκοποι, κατοπτεύοντες, ἐπίβουλοι, ἢ δόλων ἐξιχνευταὶ, δολεροὶ, δόλιοι.

7 rum obſidum nomine in ſeruitutem abripi : iis
ſe in miſeriis, ſuamque fidem implorantibus,
auxilio propter copiarum paucitatem eſſe non
8 poſſe. Milites interim in opere exercere, ca-
ſtra munire, turres, caſtella facere, molesque iace-
XXVII re in mare non intermittere. Scipio interim
elephantes hoc modo condocefacere inſtituit.
II inſtruxit acies, vnam funditorum contra
elephantos, quæ quaſi aduerſariorum locum
obtineret, & contra eorum frontem aduerſam
2 lapillos minutos mitteret; deinde in ordinem
elephantos conſtituit. poſt illos autem aciem
ſuam inſtruxit, vt cum ab aduerſariis lapides
mitti cœpiſſent, & elephanti perterriti ſe ad ſuos
conuertiſſent, rurſus a ſua acie lapidibus miſſis,
eos conuerterent aduerſum hoſtem. quod ægre
3 tardeque fiebat. rudes enim elephanti multo-
rum annorum doctrina vſuque vetuſto vix edo-
cti, tamen communi periculo in aciem produ-
XXVIII cuntur. Dum hæc ad Ruſpinam ab vtris-
que ducibus adminiſtrantur, C. Virgilius præ-
torius, qui Thapſo oppido maritimo præerat,
cum animaduertiſſet naues ſingulas cum exerci-
tu Cæſaris, incertas locorum atque caſtrorum ſuo-
rum, vagari, occaſionem nactus, nauem, quam
ibi habuit actuariam, complet militibus & ſagit-
tariis : eidem ſcaphas de nauibus adiungit,
ac

CAP. XXVII. 2. *perterriti ſe ad ſuos conuertiſſent*] Plinius VIII, 8 de elephantis: *Vulnerati & territi retro ſemper cedunt, haud minorum partium ſuarum pernicie.*

CAP. XXVIII. 1. *Thapſo oppido maritimo*] quod a Ruſpina in auſtrum recedit.

ac singulas naues Cæsarianas consectari cœpit: & cum plures adortus, pulsus fugatusque inde discessisset, nec tamen desisteret periclitari; forte incidit in nauem, in qua erant duo Titi Hispani adolescentes, tribuni legionis v, quorum patrem Cæsar in senatum legerat, & cum his T. Salienus, centurio legionis eiusdem, qui M. Messallam legatum obsederat Messanæ, & seditiosissima oratione apud eum est vsus, idemque & pecuniam & ornamenta triumphi Cæsaris retinenda & custodienda curauerat, & ob has caussas obtinebat sibi. hic, propter conscientiam peccatorum suorum, persuasit adolescentibus, ne repugnarent, seseque Virgilio transderent. itaque, deducti a Virgilio ad Scipionem custodibus transditi, & post diem III sunt interfecti. Qui cum ducerentur ad necem, petisse dicitur maior Titus a centurionibus, vti se priorem, quam fratrem, interficerent; idque ab eis facile impetrasse, atque ita esse interfectos. Turmæ interim equitum, quæ pro vallo in stationibus esse solebant, ab vtrisque ducibus quotidie minutis prœliis inter se pugnare non intermittunt. non numquam etiam Germani Gallique Labienani cum Cæsaris equitibus, fide data, inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui præerat Saserna cum co-

2. *T. Salienus*] Qualis hic fuerit, infra c. 54 proditur.

CAP. XXIX. 3. *cui præerat Saserna*] cum sex cohortibus Lepti impositus. *Supra cap.* 9. *pr.* Tres ergo

cohortibus III, oppugnare, ac vi irrumpere conabatur: quod a defensoribus, propter egregiam munitionem oppidi & tormentorum multitudinem, facile & sine periculo defendebatur.
4 quod vbi eius facere equitatus sæpius non intermittebat; & cum forte ante portam turma densa adstitisset; scorpione accuratius misso, atque eorum decurione percusso, & ad decumanam defixo, reliqui perterriti, fuga se in castra recipiunt.
XXX Quo facto postea sunt deterriti oppidum tentare. Scipio interim fere quotidie non longe a suis castris passibus CCC instruere aciem, ac maiore diei parte consumpta, rursus se in castra recipere.
2 Quod cum sæpius fieret, neque ex Cæsaris castris quisquam prodiret, neque propius eius copias accederet; despecta patientia Cæsaris, exercitusque eius, vniuersis copiis productis, elephantisque turritis XXX ante aciem instructis, quam latissime potuit porrecta equitum peditumque multitudine, vno tempore progressus, haud ita longe a Cæsaris castris constitit in campo.
XXXI Quibus rebus cognitis, Cæsar iubet milites, qui extra munitiones processerant, quique pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratia vallum

---

fuerunt forte abductæ, quia hic tantum tres in præsidio dicuntur fuisse.

4. *scorpione accuratius misso*] Vide supra lib. VII, 25 de hac machina.

& *ad decumanam defixo*] Quidam asterisco notant, quasi mutilus sit locus: aliis *decumana* scutum amplissimum, auctore Festo; vt nihil desideretur.

lum petierant, quæque ad eamdem rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim modesteque sine tumultu aut terrore se recipere, atque in opere consistere: equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, vt vsque eo locum obtinerent, in quo paullo ante constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perueniret: quod si propius accederetur, quam
honestissime se intra munitiones reciperent. alii 2
quoque equitatui edicit, vti quisque suo loco paratus armatusque præsto esset. at hæc non ipse per se coram, cum de vallo perspecularetur, sed mirabili peritus scientia bellandi, in prætorio sedens, per speculatores & nuntios
imperabat, quæ fieri volebat. animaduertebat 3
enim, quamquam magnis essent copiis aduersarii freti, tamen sæpe a se fugatis, pulsis, perterritisque, & concessam vitam, & ignota pec-
cata. quibus rebus numquam tanta suppeteret 4
ex ipsorum inertia, conscientiaque animi, victo-
riæ fiducia, vt castra sua adoriri auderent. præ- 5
terea ipsius nomen auctoritasque magna ex parte, eorum exercitus minuebat audaciam. tum egregiæ munitiones castrorum & valli, fossarumque altitudo, & extra vallum stili cæci, mirabi-

CAP. XXXI. 2. *mirabili peritus scientia*] Lipsio Elect. II, 22 displicet *peritus*: substituit *penitus*.

5. *extra vallum stili cæci*] stimuli in terram defixi, tectisque, vt minus videantur. Silius Italicus lib x. v. 415.

Et stilus occulitur, cæcum in vestigia telum.

Sic Aeneid. v vers. 164 *cæca saxa* sunt, sub aquis latentia.

rabilem in modum conſiti, vel ſine defenſori-
6 bus aditum aduerſariis prohibebant. ſcorpio-
num, catapultarum, ceterorumque telorum,
quæ ad defendendum ſolent parari, magnam
copiam habebat. atque hæc propter exercitus
ſui præſentis paucitatem & tirocinium prępara-
7 uerat: non hoſtium vi & metu commotus. pa-
tientem ſe timidumque hoſtium opinioni præ-
bebat. neque idcirco copias, quamquam erant
paucæ tironumque, non educebat in aciem, quod
victoriæ ſuorum diffideret: ſed referre arbitra-
8 batur, cuiusmodi victoria eſſet futura. turpe
enim ſibi exiſtimabat, tot rebus geſtis, tantis-
que exercitibus deuictis, tot tam claris victo-
riis partis, ab reliquis copiis aduerſariorum
ſuorum ex fuga collectis, ſe cruentam adeptum
9 exiſtimari victoriam. itaque conſtituerat glo-
riam exſultationemque eorum pati, donec ſi-
bi veteranarum legionum pars aliqua in ſecun-
XXXII do commeatu occurriſſet. Scipio interim,
paulliſper, vt ante dixi, in eo loco commora-
tus, vt quaſi deſpexiſſe Cæſarem videre-
tur, paullatim reducit ſuas copias in caſtra, &
concione aduocata, de terrore ſuo deſperatio-
neque exercitus Cæſaris verba facit; &, cohor-
tatus ſuos, victoriam propriam ſe eis breui da-
2 turum pollicetur. Cæſar iubet milites rurſus ad
opus

---

9. *in ſecundo commeatu*] itu altero nauium, quæ ex Sicilia legiones transportarent. Vide infra c. 37 ſect. 1, & c. 44 ſect. 1.

CAP. XXXII. 1. *victoriam propriam*] & infra c. 8 ſect. 1. ita locutus eſt.

opus redire, & per caussam munitionum, tirones in labore defatigare non intermittit. interim Numidæ Gætulique diffugere quotidie ex castris Scipionis, & partim in regnum se conferre, partim, quod ipsi maioresque eorum beneficio C. Marii vsi fuissent, Cæsaremque eius adfinem esse audiebant, in eius castra perfugere cateruatim non intermittunt. quorum ex numero electis hominibus, illustriores Gætulos, litteris ad suos ciues datis, cohortatus, vt manu facta, se suosque defenderent, & ne suis inimicis aduersariisque dicto audientes essent, mittit. 3 4

XXXIII Dum hæc ad Ruspinam fiunt, legati ex Acilla, ciuitate libera, etiam vndique ad Cæsarem veniunt, seque paratos, quæcumque imperasset, & libenti animo facturos pollicentur: tantum orare & petere ab eo, vt sibi præsidium daret, quo tutius id & sine periculo facere possent: se & frumentum, & quæcumque res eis suppeteret, communis salutis gratia subministraturos. Quibus rebus facile a Cæsare impetratis, præsidioque dato, C. Messium, ædilicia functum potestate, Acillam iubet 2 3

3. *beneficio C. Marii vsi*] in bello Iugurthino.

CAP. XXXIII. 1. *legati ex Acilla*] Nusquam huius nominis ciuitas adparet in Africa. Non ergo dubitant eruditi, esse *Achollam* Strabonis, Liuii, Stephani, seu Ἄχολλα, *Acholam* Ptolemæi, in eodem litore sitam, quo Ruspina, Leptis, Thapsus. Vide Holsten. ad Ortel. Accedit, quod Strabo æque vt Hirtius dixit ἐλευθέραν πόλιν, *liberam ciuitatem*, lib. XVII p. 572.

etiam vndique] Nimis laxe hoc dictum videtur Phil.

ſpeculatoribus miſſi a Scipione, ad te cupidiſſime venimus, vt perſpiceremus, num quæ foſſæ aut inſidiæ elephantis ante caſtra portasque valli facta eſſent, ſimulque conſilia veſtra contra eaſdem beſtias comparationemque pugnæ cognoſceremus, atque ei renuntiaremus:

5 Qui collaudati a Cæſare, ſtipendioque donati, ad reliquos perfugas deducuntur. quorum orationem celeriter veritas comprobauit. namque poſtero die ex legionibus iis, quas Gætuli nominauerunt, milites legionarii complures a Scipione in caſtra Cæſaris perfugerunt.

XXXVI Dum hæc ad Ruſpinam geruntur, M. Cato, qui Vticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, Afrorum, ſeruorum denique, & cuiusque modi generis hominum, qui modo per ætatem arma ferre poterant, habere, atque ſub manum Scipionis in caſtra ſubmittere non intermittit.

2 Legati interim ex oppido Tisdro, in quod tritici modiûm millia ccc comportata fuerant a negotiatoribus Italicis, aratoribusque ad Cæſarem venere, quantaque copia frumenti apud ſe ſit, docent; ſimulque orant, vt ſibi præſidium mittat, quo facilius

3 & frumentum & copiæ ſuæ conſeruentur. Quibus Cæſar in præſentia gratias agit; præſidiumque

CAP. XXXVI. 2. *ex oppido Tisdro*] Intus ſita Tiſdrus, reductior a mari, a Thapſo in meridiem: Antonino *Tuſdrus colonia*: Ptolemæo *Thyſdrus*, Θύσδρος: noſtro inferius *Tisdra*.

in quod tritici modiûm millia ccc] MSS. regia & Thuan. *in quod*, teſte Goduino; vulgo *in quo*. Deinde *modiûm* Latine legendum; non *modia*, vt quidam olim ediderant.

breui tempore se missurum dixit; cohorta-
ae ad suos ciues iubet proficisci. P.Sitius in- 4
a, cum copiis Numidiæ fines ingressus, ca-
in montis loco munito locato, in quod Iu-
elli gerendi gratia, & frumentum & res ce-
, quæ ad bellum vsui solent esse, compor-
at, vi expugnando est potitus. Cæsar XXXVII
quam legionibus veteranis II equitatu, le-
e armatura, copiis suas ex secundo com-
u auxerat, naues VI onerarias statim iubet
æum ad reliquum exercitum transportan-
proficisci: ipse VI kal. Febr. circiter vi-
prima, imperat speculatores apparitores-
omnes, vt sibi præsto essent. itaque, omni-
insciis, neque suspicantibus, vigilia tertia
t omnes legiones ex castris educi, atque se
equi ad oppidum Ruspinam versus, in quo
præsidium habuit, & quod primum ad
itiam eius accessit. inde paruulam procli- 3
em digressus, sinistra parte campi, propter
e, legiones ducit. hic campus mirabili pla-
patet millia passuum XV, quem iugum in- 4
a mari ortum, neque ita præaltum, velut
tri efficit speciem. in hoc iugo colles sunt
lsi pauci; in quibus singulæ turres speculæ-
, singulæ perueteres erant collocatæ: qua-
apud vltimam præsidium & statio fuit Sci-
is. Postquam Cæsar ad iugum, de XXXVIII
quo

. *Sitius interim*] de quo supra cap. 25.
. XXXVII. 2. *ad oppidum Ruspinam versus*] Vi-
supra cap. 23 sect. 3. Sic & infra cap. 80 sect. 3 *ad*
re versus consedit.

proelio capti conseruatique parem gratiam in fide
6 partienda praestare voluerant ; horum corpora, mirifica specie amplitudineque, caesa toto
XLI campo ac prostrata diuerse iacebant. His rebus gestis, postero die Caesar ex omnibus praesidiis cohortes deducit, atque omnes suas copias in campo instruxit. Scipio, suis male acceptis, occisis, vulneratisque, intra suas continere se
2 munitiones coepit. Caesar, instructa acie, secundum infimas iugi radices, propius munitiones leniter accessit. iamque minus ∞ passuum ab oppido Vzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Iulianae; cum Scipio, veritus, ne oppidum amitteret, vnde aquari reliquisque rebus subleuari eius exercitus consueuerat, eductis omnibus copiis, quadruplici acie instructa, ex instituto suo, prima equestri turmatim directa, elephantisque turritis interpositis, armatisque
3 suppetias ire contendit. Quod vbi Caesar animaduertit, arbitratus, Scipionem ad dimicandum paratum, ad se certo animo venire, in eo loco, quo paullo ante commemoraui, ante oppidum constitit, suamque aciem mediam eo oppido texit. dextrum sinistrumque cornu, vbi elephan-

CAP. XLI. 2. *ab oppido Vzita*] Ptolemaeo Οὔζιτα, in mediterraneis, prope Tisdrum & Leptim minorem.

3. *in eo loco, quo paullo ante commemoraui*] Sic meliores libri, etiam MS. Vrsini, Graeca antiptosi, de qua Sanctii Mineruam & C. V. Iac. Perizonii additamentum vide lib. IV cap. XII. Tamen Venetus vetus & Gryphianus liber aliique *quem commemoraui*, sine figura.

phanti erant, in conspectu patenti aduersariorum constituit. Cum iam prope solis occasum Cæsar exspectauisset, neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animaduertisset, locoque se magis defendere, si res coegisset; quam in campo cominus consistere audere; non est visa ratio propius accedendi eo die ad oppidum; XLII
2 quoniam ibi præsidium grande Numidarum esse cognouerat, hostesque mediam aciem suam oppido texisse; sibique difficile factu esse intellexit; simul & oppidum vno tempore oppugnare, & in acie in cornu dextro & sinistro ex iniquiore loco pugnare,
3 præsertim cum milites a mane diei, ieiuni, sub armis stetissent defatigati.
4 Itaque reductis suis copiis in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones.
XLIII Interim Considius; qui Acillam & IIX cohortes stipendiarias Numidis Gætulisque obsidebat, vbi C. Messius cohortibus præerat, diu multumque expertus, magnisque operibus sæpe admotis, & iis ab oppidanis incensis, cum proficeret nihil;
2 subito nuntio de equestri prœlio allato commotus, frumento, cuius in castris copiam habuerat, incenso; vino, oleo, ceterisque rebus, quæ ad victum parari solent, corruptis;
3 Acillam, quam obsidebat, deseruit; atque itinere per regnum Iubæ facto, copias cum Scipione

CAP. XLII. 3. *a mane diei*] Nomen *mane*, regens patrium casum; vt hic apparet; & adsumens epitheton, vt *multo mane* Cic. lib. v Attic. ep. IV, & *clarum mane* Pers. sat. III pr.

CAP. XLIII. 3. *itinere per regnum Iubæ facto*] Longe

XLIV ne partitus, Adrumetum ſe recipit. Interea ex ſecundo commeatu, quem a Sicilia miſerat Allienus, nauis vna, in qua fuerat Q. Cominius, & L. Ticida eques Romanus, ab reſidua claſſe cum errauiſſet, delataque eſſet vento ad Thapſum, a Virgilio ſcaphis nauiculisque actuariis excepta eſt, & ad Scipionem deducta.
2 Item altera nauis triremis ex eadem claſſe; errabunda, ac tempeſtate ad Aegimurum delata, a claſſe Vari & M. Octauii eſt capta; in qua milites veterani cum vno centurione & non nulli tirones fuerunt: quos Varus adſeruatos ſine contumelia deducendos curauit ad Scipionem.
3 qui, poſtquam ad eum peruenerunt, & ante ſuggeſtum eius conſtiterunt, *Non veſtra*, inquit, *ſponte nos, certo ſcio, ſed illius ſcelerati veſtri imperatoris impulſu & imperio coactos, ciues &*
4 *optimum quemque nefarie conſectari. quos quoniam fortuna in noſtram detulit poteſtatem, ſi id, quod facere debetis, rempublicam cum optimo quoque defenditis, certum eſt vobis vitam & pecuniam donare. quapropter, quid ſentiatis, pro-*

lo-

---

ambages, cum breue iter ab Acilla (ſiue Acholla eſt ſiue oppidum aliud in tractu maritimo, vbi tum Cæſar agebat) Adrumetum recta via ferret. Vide quæ ſupra ad Cæſ. B. Civ. II cap. 38 ſect. 1 notauimus. Aut Iubæ regnum ſupra prouinciam Romanorum Africam in auſtro vsque ad mare Syrtium prolatum fuit; quod infra cap. 77 ſect. 1 videtur ſignificari.

CAP. XLIV. 2. *ad Aegimurum*] inſulam in Carthaginienſi ſinu. Liuius XXX, 24 *Aegimurus ſinum ab alto claudit, in quo ſita Carthago eſt: triginta ferme millia ab urbe.* Græco Αἰγίμουρος Straboni: Αἰγίμορος Ptolemæo.

loquamini. Hac habita oratione, Scipio, XLV
cum existimasset pro suo beneficio sine dubio ab iis gratias sibi actum iri, potestatem iis dicendi fecit. Ex eis centurio legionis XIV, *Pro tuo,* 2
inquit, *summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim imperatorem te appello) quod mihi vitam incolumitatemque, belli iure capto, polliceris, & forsan isto vterer beneficio, si non ei summum scelus adiungeretur. Egone contra Cæsa-* 3
rem, imperatorem meum, apud quem ordinem duxi; eiusque exercitum, pro cuius dignitate victoriaque amplius XXXVI *annis depugnaui, aduersus armatusque consistam? neque ego istud facturus sum, & te magnopere, vt de negotio desistas, adhortor. contra cuius enim copias con-* 4
tendas, si minus antea expertus es, licet nunc cognoscas. elige ex tuis cohortem vnam, quam putas esse firmissimam, & constitue contra me. ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tua tenes potestate, non amplius X *sumam; tunc ex virtute nostra intelliges, quid ex tuis copiis sperare debeas.* Postquam hæc centurio XLVI
præsenti animo aduersus opinionem eius est locutus, ira percitus Scipio atque animi dolore incensus, adnuit centurionibus, quid fieri vellet; atque ante pedes centurionem interfecit, reliquosque veteranos a tironibus iubet secerni:
Abducite, inquit, *istos, nefario scelere contamina-* 2
tos, & cæde ciuium saginatos. sic extra vallum deducti sunt, & cruciabiliter interfecti. tiro- 3
nes autem iubet inter legiones dispertiri, & Cominium cum Ticida in conspectum suum prohi-

bet

4 bet adduci. Qua ex re Cæsar commotus, eos, quos in stationibus cum longis nauibus apud Thapsum custodiæ caussa esse iusserat, vt suis onerariis longisque nauibus præsidio essent, ob negligentiam ignominiæ caussa dimittendos ab exercitu, grauissimumque in eos edictum pro-
XLVII ponendum curauit. Per id tempus fere Cæsaris exercitui res accidit incredibilis auditu. namque, Vergiliarum signo confecto, circiter vigilia secunda noctis, nimbus cum saxea grandi-
2 ne subito est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat, quod Cæsar non, more superiorum imperatorum, in hibernis exercitum continebat, sed in tertio quartoque die procedendo, propiusque hostem accedendo,
3 castra communiebat; opereque faciendo, milites se circumspiciendi non habebant facultatem. Præterea ita ex Sicilia exercitum transportauerat, vt, præter ipsum militem, & arma, neque vas, neque mancipium, neque vllam rem,
4 quæ vsu militi esse consueuit, in naues imponi pateretur. Africam autem non modo

CAP. XLVII. 1. *Vergiliarum signo confecto*] Vergiliæ sunt Pleiades: *confecto* arguit occasum: sed qualem? Hæc vt ex cap. 37 apparet, Februario mense videntur accidisse, quo Pleiadum nec cosmicus, nec acronychus, neque heliacus occasus datur. Propius tamen adultus Februarius aut Martii initium ab heliaco occasu abest, quam a ceteris: & Hirtius FERE *per id tempus* dicendo, non plane eodem mense contigisse significat.

cum saxea grandine] Olim editi, *cum saxorum*. Post autem sect. 6 simpliciter *grando* vocatur, cuius crassitudo similitudinem saxorum attulit.

do sibi quidquam non adquisierant, aut parauerant; sed etiam propter annonæ caritatem, ante parata consumpserant. Quibus rebus attenua- 5
ti, oppido perquam pauci sub pellibus adquiescebant: reliqui, ex vestimentis tentoriolis factis, atque arundinibus scopisque contextis, perma-
nebant. itaque, subito imbre grandineque con- 6
secute, grauati pondere, tenebris aquaque omnes subruti, disiectique nocte intempesta, ignibus exstinctis, rebusque ad victum pertinentibus omnibus corruptis, per castra passim vagabantur, scutisque capita contegebant. Eadem nocte v legionis pilorum cacumina sua sponte ar-
serunt. Rex interim Iuba, de equestri XLVIII
prœlio Scipionis certior factus, euocatusque ab eodem litteris, præfecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto, vt sic, cum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis a terrore Cæsaris liberaretur, cum III legionibus, equitibusque frenatis DCCC, Numidis sine frenis, peditibusque leuis armaturæ grandi numero elephantisque XXX egressus e regno ad Sci-
pionem est profectus. Postquam ad eum per- 2
uenit, castris regiis seorsum positis, cum eis copiis, quas commemoraui, haud ita longe a Sci-
pione consedit. Erat in castris Cæsaris supe- 3
riori tempore magnus terror; &, exspectatione

CAP. XLVIII. 1. *vt sic, cum ipse aliquid*] Libri variant; veteres *vt secum*: recentium plures, inde a Scaligero, *vt si, cum*: Goduini; *vt sic, cum.* Quod sequitur *liberaretur*, a Beroaldo est ad sensum complendum. Ideoque male sanus hic locus est.

quod inter sua castra & Scipionis in planitia po-
situm erat, tenebaturque a Scipione, duo bra-
chia instituit duci, & ita erigere, vt ad angu-
lum dextrum sinistrumque eius oppidi conueni-
3 rent. is hac ratione opus instruebat, vt cum
propius oppidum copias admouisset, oppugna-
reque cœpisset, tecta latera suis munitionibus
haberet, ne ab equitatus multitudine circum-
4 uentus, ab oppugnatione deterreretur. Præ-
terea, quo facilius colloquia fieri possent, & si
qui perfugere vellent, id quod antea sæpe ac-
cidebat magno cum eorum periculo, tum faci-
le & sine periculo fieret. voluit etiam experi-
ri, cum propius hostem accessisset, haberet-
5 ne in animo dimicare. Accedebat etiam ad re-
liquas caussas, quod is locus depressus erat, pu-
teique ibi non nulli fieri poterant. Aquatione
6 enim longa & angusta vtebatur. Dum hæc ope-
ra, quæ ante dixi, fiebant a legionibus, interim
pars aciei ante opus instructa sub hoste stabat.
Equites barbari, leuisque armaturæ, prœliis mi-
LII nutis cominus dimicabant. Cæsar ab eo
opere, cum iam sub vesperum copias in castra
reduceret, magno incursu cum omni equitatu
leuique armatura, Iuba, Scipio, Labienus, in
2 legionarios impetum fecerunt. Equites Cæsa-
riani, vi vniuersæ subitæque hostium multitu-
dinis pulsi, parumper cesserunt: quæ res aliter
3 aduersariis cecidit. namque Cæsar, ex medio
itinere copiis reductis, equitibus suis auxilium
tulit.

CAP. LI. 2. *duo brachia instituit duci*] munitiones instar brachiorum protentas: vt Bello Alex. c. 30.

tulit. Equites autem, aduentu legionum,
animo addito, conuerſis equis in Numidas cupide
inſequentes diſperſoſque impetum fecerunt,
atque eos conuulneratos vsque in caſtra regia
repulerunt, multoſque ex iis interfecerunt. quod 4
ni in noctem prœlium eſſet coniectum, puluiſque
vento flatus omnium proſpectu offeciſſet, Iuba
cum Labieno capti in poteſtatem Cæſaris
veniſſent, equitatuſque cum leui armatura
funditus ad internecionem deletus eſſet. Interim 5
incredibiliter ex legionibus IV & VI Scipionis
milites diffugere, partim in caſtra Cæſaris,
partim in quam quiſque poterat regionem
peruenire: itemque equites Curioniani, diffiſi 6
Scipioni eiuſque copiis, complures ſe eodem
conferebant. Dum hæc circum Vzitam ab LIII
vtriſque ducibus adminiſtrantur, legiones duæ,
IX & X ex Sicilia nauibus onerariis profectæ,
cum iam non longe a portu Ruſpinæ abeſſent,
conſpicatæ naues Cæſarianas, quæ in ſtatione
apud Thapſum ſtabant, veriti, ne aduerſariorum,
vt inſidiandi gratia ibi commorantium, claſſem
inciderent, imprudentes vela in altum dederunt;
ac, diu multumque iactati, tandem multis poſt
diebus ſiti inopiaque confecti ad Cæſarem
per-

CAP. LII. 4. *omnium proſpectu offeciſſet*] dandi caſu in V, antiquo more, vt ad lib. I B. Gall. cap. 16 demonſtrauimus. Ita autem Scaliger haud dubie ex MSS. & qui adhuc ſoliti ſunt eum ſubſequi. Priores editi *proſpectibus*.

5. *equites Curioniani*] Lipſius emendauit Elect. II, 22. Fuerunt enim Curionis in Africa cæſi. Vide lib. II de Civ. B. extrem. Vulgo *Curiani*.

LIV peruenerunt. Quibus legionibus ex
memor in Italia priſtinæ licentiæ militar
rapinarum certorum hominum, paruulam
cauſſulam nactus Cæſar, quod C. A
tribunus militum x legionis nauem con
familia ſua atque iumentis occupauiſſet,
2 militem vnum ab Sicilia ſuſtuliſſet;
die de ſuggeſtu, conuocatis omnium leg
tribunis centurionibusque: *Maxime*
inquit, *homines ſuæ petulantiæ nimiæque lib*
aliquando finem feciſſent, meæque le
3 *modeſtiæ, patientiæque rationem habuiſſent*
quoniam ipſi ſibi neque modum, neque ter
conſtituunt, quo ceteri diſſimiliter ſe g
egomet ipſe documentum more militari conſt
4 *C. Auiene, quod in Italia milites populi R.*
rempub. inſtigaſti, rapinasque per mu
feciſti, quodque mihi reique pub. inutilis
& pro militibus tuam familiam iumenta
naues impoſuiſti: tuaque opera militi
tempore neceſſario respub. caret; ob e
ignominiæ cauſſa, ab exercitu meo te re
hodieque ex Africa abeſſe, &, quantum
5 *proficiſci iubeo. itemque te, A. Fontei,*
tribunus mil. ſeditioſus malusque ciuis fuiſ
exercitu dimitto. T. Saliene, M. Tiro, C. Cl
cum ordines in meo exercitu beneficio, non
conſecuti, ita vos geſſeritis, vt neque bello
neque pace boni aut vtiles fueritis, & m
ſeditione, concitandi milites aduerſus v
imperatorem, quam pudoris modeſtiæque ſ

CAP. LIV. 5. T. Saliene] de quo ſupra cap. 28

*studiosiores; indignos vos esse, arbitror, qui in
meo exercitu ordines ducatis, missosque facio, &,
quantum potest, abesse ex Africa iubeo.* Itaque 6
transdidit eos centurionibus: & singulis non
amplius singulis additis seruis, in naui imponen-
dos separatim curauit. [1]Gætuli interim LV
perfugæ, quos cum litteris mandatisque a Cæsare
missos supra docuimus, ad suos ciues perueniunt;
quorum auctoritate facile adducti, Cæsarisque
nomine persuasi, a rege Iuba desciscunt, celeri-
terque omnes arma capiunt, contraque regem
facere non dubitant. Quibus rebus cognitis, 2
Iuba distentus triplici bello, necessitate coactus,
de suis copiis, quas contra Cæsarem adduxerat,
VI cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent
præsidio contra Gætulos. Cæsar, brachiis LVI
perfectis, promotisque eo vsque, vt telum ex
oppido adiici non posset, castra munit; ballistis 2
scorpionibusque crebris ante frontem castrorum
contraque oppidum collocatis, defensores muri
deterrere non intermittit: eoque V legiones ex
superioribus castris deducit. Qua facultate 3
oblata, [1] illustriores notissimique conspectum
amicorum propinquorumque efflagitabant, atque
inter se colloquebantur. quæ res quid vtilitatis
haberet, Cæsarem non fallebat. namque Gæ- 4
tuli ex equitatu regio nobiliores, equitumque
præfecti, quorum patres cum Mario ante meru-
erant, eiusque beneficio agris finibusque do-
nati, post Sullæ victoriam sub Hiempsalis regis
erant

CAP. LV. 1. *supra docuimus*] huius libri cap. 32.
CAP. LVI. 4. *sub Hiempsalis regis potestate*] Hic Hiem-

erant poteſtate dati, occaſione capta, nocte iam luminibus accenſis, cum equis calonibusque ſuis circiter ∞ perfugiunt in Cæſaris caſtra, quæ erant in campo proxime Vzitæ locata. Quod
LVII poſtquam Scipio, quique cum eo erant, cognouerunt, cum commoti ex tali incommodo eſſent, fere per id tempus M. Aquinium
2 cum C. Saſerna colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, nil attinere, eum cum aduerſariis colloqui, cum nihilo minus eius ſermonem nuntius ad ſe referret reſtaretque, vt reliqua, quæ vellet, perageret; viator poſtea ab Iuba ad eum eſt miſſus, qui di-
3 ceret, audiente Saſerna, Vetat te rex colloqui. Quo nuntio perterritus diſceſſit, & dicto audiens fuit regi. Vſu veniſſe hoc ciui Romano miror, & ei, qui a populo R. honores accepiſſet, incolumi patria, fortunisque omnibus, Iubæ barbaro potius obedientem fuiſſe, quam aut Scipionis obtemperaſſe nuntio, aut cæſis eiusdem partis ciuibus, incolumem reuerti mal-
4 le. Atque etiam ſuperbius Iubæ factum non in M. Aquinium, hominem nouum, paruumque ſe-

---

pſal II eſt, Iubæ regis pater. Vide Hiſt. noſtram Antiq. in Numidiæ regibus.

CAP. LVII. 2. *eius ſermonem nuntius ad ſe referret, reſtaretque*] Locus dubius, nec vno modo expreſſus. Sic Scaliger & recentiores, tamquam Scipionis mandatum nuntius Aquinio attulerit, vt reſtaret, & reliqua perageret. Veteres impreſſi pro *reſtaretque* habent *diceretque*. Goduinus ex codicum collatis veſtigiis aliam emendationem tentat, *nuntius ad eum* [Scipionem] *referret, ſe reſtare, ut*, ſed durior eſt, nihilque explicat.

senatorem, sed in Scipionem, hominem illa familia, dignitate, honoribusque præstantem.
nam, cum Scipio sagulo purpureo ante regis 5
aduentum vti solitus esset, dicitur Iuba cum eo egisse, non oportere illum eodem vti vestitu,
atque ipse vteretur. itaque factum est, vt Sci- 6
pio ad album sese vestitum transferret, & Iubæ, homini superbissimo inertissimoque obtemperaret.
LVIII
Postero die vniuersas omnium copias de castris omnibus deducunt; & supercilium quoddam excelsum nacti, non longe a Cæsaris castris aciem constituunt, atque ibi consistunt.
Cæsar item producit copias, celeriterque iis in- 2
structis, ante suas munitiones, quæ erant in campo, constitit; sine dubio existimans, vltro aduersarios, cum tam magnis copiis auxiliisque regis essent præditi, promptiusque prosiluissent, ante se concursuros, propiusque se accessuros.
equo circumuectus, legionesq. cohortatus, 3
signo dato, accessum hostium aucupabatur. ipse enim a suis munitionibus longius non sine ratione non procedebat; quod in oppido Vzitæ, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes armatæ.

CAP. LVIII. 1. *& supercilium quoddam*] eminentiam loci. Virgilius 1 Georg. v. 108

Ecce supercilio cliuosi tramitis,

vbi Seruius: *altitudine*, *summitate terrarum*.

3. *in oppido Vzitæ*] Sic posteriores inde a Scaligero, qui haud dubie in Mss. inuenit; vt Cicero ad Att. lib. v ep. XVIII *in oppido Antiochiæ*: & Virgilius Aen. III vers. 293.

- - - *Buthroti adscendimus vrbem*.

Prius tamen editi *in oppido Vzita*, sexto casu, legunt.

ris castra, quæ erant in colle, se conferre cœ-
pit: frenatus autem Labieni eques in loco per-
3 manere, legionesque distinere. cum subito
pars equitatus Cæsaris cum leui armatura contra
Gætulos iniussu ac temere longius progressi, pa-
ludemque transgressi, multitudinem hostium
4 sustinere pauci non potuerunt; leuique arma-
tura deserti, ac pulsi, conuulneratique, vno equi-
te amisso, multis equis sauciis, leuis armaturæ
5 XXVI occisis, ad suos refugerunt. Quo secun-
do equestri prœlio facto, Scipio lætus in castra
6 nocte copias reduxit. [quod] proprium gaudi-
um bellantibus fortuna tribuere non decreuit.
namque postero die Cæsar cum parte equita-
tus sui Leptim, frumenti gratia, misit. in iti-
nere prædatores equites Numidas Gætulosque
ex improuiso adorti circiter centum partim oc-
7 ciderunt, partim viuorum potiti sunt. Cæsar
interim quotidie legiones in campum deducere,
atque opus facere, vallumque & fossam per
medium campum deducere, aduersariorumque
8 excursionibus iter officere non intermittit. Sci-
pio

CAP. LXI. 3. *pars equitatus - - progressi*] Synthesis, historicis æque ac poetis grata. Sallustius Iugurth. cap. 60 *magna pars confecti vulneribus, abeunt.*

6. *quod proprium gaudium bellantibus*] Scaliger, credo, vncis primus suspectum *quod* inclusit.

7. *excursionibus iter officere*] Raro hoc verbum cum accusandi casu iunctum, quod ita insolens est Seb. Gryphio visum, vt *iter* hoc loco expungeret. Glandorpius vult exemplo Plautino illustrare Trucul. act. II extr. *te officiam:* sed libri inde ab Aldino, quos scio, referunt omnes *conficiam.* Passiue tamen Lucre-

pio item munitiones contra facere, & in iugo, ne a Cæsare excluderetur, approperare. Ita duces vtrique & in operibus occupati erant, & nihilo minus equestribus prœliis inter se quotidie dimicabant. Interim Varus classem, quam LXII antea Vticæ, hiemis gratia, subduxerat, cognito legionis VII & IIX ex Sicilia aduentu, celeriter deducit, ibique Gætulis remigibus epibatisque complet; insidiandique gratia progressus, Adrumetum cum LV nauibus peruenit. Cu- 2 ius aduentus inscius Cæsar, L. Cispium cum classe XXVII nauium ad Thapsum versus in stationem, præsidii gratia commeatus sui, mittit: itemque Q. Aquillam cum XIII nauibus longis Adrumetum, eadem de caussa, præmittit. Cispius, quo erat missus, celeriter peruenit: Aquila, tempestate iactatus, promontorium su- 3 perare non potuit: atque angulum quemdam tutum a tempestate nactus, cum classe se longius a prospectu remouit. reliqua classis in sa- 4 lo ad Leptim, egressis remigibus, passimque in li-

tius II vers. 155 *officiuntur* dixit, & ipse Cicero I de Orat. c. 39 *officeretur*;] quæ transitiuæ notioni subueniunt.

CAP. LXII. 2. *ad Thapsum versus*] Sic veteres libri constanter: posteriores sine *ad*. Ratio sæpe exposita. Vide vel huius libri cap. 23 sect. 3 cum adnotatis nostris.

3. *Aquila, tempestate iactatus, superare*] Vetus liber, quem sæpe laudaui, interserit quædam, *iactatus*, [*cum classe propius*] *promontorium*, cetera: quæ vero, etiam a proximis, vt superflua, resecta sunt. Rubenius tamen Elect. II, 4 censet restituenda.

litore vagantibus, partim in oppido victus sui mercandi gratia, progressis, vacua a defensoribus stabat.
5 Quibus rebus, Varus, ex perfugis cognitis, occasionem nactus, vigilia secunda, Adrumeto ex Cothone egressus, primo mane Leptim vniuersa classe vectus, naues onerarias, quæ longius a portu in salo stabant, incendit, & penteres duas vacuas a defensoribus, nullo repugnante, cepit.

LXIII Cæsar interim celeriter per nuntios in castris, cum opera circuiret, certior factus, quæ aberant a portu millia passuum VI, equo admisso, omissis omnibus rebus, celeriter
2 peruenit Leptim: ibique moratus, omnes vt se naues consequerentur, primum ipse nauigiolum paruum conscendit; in cursu Aquilam, multitudine nauigiorum perterritum, atque trepidantem nactus, hostium classem sequi cœpit.
3 Interim Varus, celeritate Cæsaris audaciaque motus, cum vniuersa classe, conuersis nauibus,
4 Adrumetum versus fugere contendit. Quem Cæsar in millibus passuum IV consecutus, recupera-

---

5. *Adrumeto ex Cothone egressus*] Portum quemdam *Cothone* significari non dubitatur. Strabo lib. XVII Carthagini portum seu nauale huius nominis tribuit. ὁ Κώθων νησίον περιφερὲς εὐρίπῳ περιεχόμενον, ἔχοντι νεωσοίκους ἑκατέρωθεν κύκλῳ. Et si Seruio credimus, ad Aeneid. I vers 427

Hic portus alii effodiunt;

Carthaginienses *Cothona fossa vtuntur*, *non naturali portu*. Ad huius similitudinem videntur Adrumetini suum portum etiam Cothonem dixisse.

& *penteres duas*] πεντήρης, *quinqueremis* nauis, ab ἐρέσσω. Vide mox cap. 63 sect. 4. Vsus & Græco nomine est de B. Alex. cap. 47 sect. 2.

perata quinqueremi, cum omnibus suis epibatis,
atque etiam hostium custodibus cxxx in ea na-
ue captis, triremem hostium proximam, quæ
in repugnando erat commorata, onustam re-
migum epibatarumque cepit ; reliquæ naues 5
hostium promontorium superarunt, atque Adru-
metum in Cothonem se vniuersæ contulerunt.
Cæsar eodem vento promontorium superare 6
non potuit, atque in salo in ancoris ea nocte com-
moratus, prima luce Adrumetum accedit, ibi-
que nauibus onerariis, quæ erant extra Cotho-
nem, incensis, omnibusque reliquis aliis aut
subductis, aut in Cothonem compulsis, paullisper
commoratus, si forte vellent classe dimicare,
rursus se recepit in castra. In ea naue captus LXIV
est P. Vestrius eques Romanus, & P. Ligarius
Afranianus, quem Cæsar in Hispania cum reli-
quis dimiserat, & postea se ad Pompeium con-
tulerat; inde ex prœlio effugerat, in Africam-
que ad Varum venerat. Quem ob periurium
perfidiamque Cæsar iussit necari. P. Vestrio 2
autem, quod eius frater Romæ pecuniam im-
peratam numerauerat, & quod ipse suam caus-
sam Cæsari probauerat, se Nasidii classe captum,
cum ad necem duceretur, beneficio Vari esse ser-
uatum, postea facultatem sibi nullam datam
transeundi, ignouit. Est in Africa con- LXV
sue-

CAP. LXIV. 1. *P. Ligarius Afranianus*] qui sub Afranio, Pompeii legato, in Hispania militauerat.

ob periurium perfidiamque] quia iure iurando se obstrinxerat, cum dimitteretur a Cæsare, se contra ipsum haud amplius militaturum esse.

ſuetudo incolarum, vt in agris, & in omnibus fere villis ſub terra ſpecus, condendi frumenti gratia, clam habeant. atque id propter bella maxime, hoſtiumque ſubitum aduentum præparent.
2 Qua de re Cæſar certior per indicem factus, tertia vigilia legiones II cum equitatu mittit a caſtris ſuis millia paſſuum X, atque inde magno numero frumenti onuſtos recepit in caſtra.
3 Quibus rebus cognitis, Labienus, progreſſus a ſuis caſtris millia paſſuum VII per iugum & collem, per quem Cæſar pridie iter fecerat, ibi caſtra duarum legionum facit; atque ibi ipſe quotidie exiſtimans Cæſarem eadem ſæpe frumentandi gratia commeaturum, cum magno equitatu leuique armatura inſidiaturus, locis idoneis conſedit.
LXVI Cæſar interim, de inſidiis Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hoſtes quotidiano inſtituto; ſæpe idem faciendo, in negligentiam adducerentur, ſubito mane imperat porta decuman a legiones ſe III X veteranas cum parte equitatus ſequi:
2 atque equitibus præmiſſis, neque opinantes inſidiatores ſubito, in conuallibus latentes, leui armatura concidit circiter D, reliquos in fugam turpiſſimam coniecit.
3 Interim Labienus cum vniuerſo equitatu fugientibus ſuis ſuppetias occurrit. cuius vim multitudinis cum equites pauci Cæſariani iam ſuſtinere non poſſent, Cæſar inſtructas legiones hoſtium copiis oſtendit.
4 Quo facto, perterrito Labieno ac retardato, ſuos equites recepit incolumes. Poſtero die Iuba Numidas eos, qui, loco amiſſo, fuga ſe receperant in

in castra, in cruce omnes suffixit. Cæsar LXVII
interim, quoniam frumenti inopia premebatur, copias omnes in castra conducit; atque præsidio Lepti, Ruspinæ, Acillæ relicto, Cispio Aquilæque classe transdita, vt alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsideret, ipse castris incensis, IV noctis vigilia, acie instructa, impedimentis in sinistra parte collocatis, ex eo loco proficiscitur, & peruenit ad oppidum Agar; quod a Gætulis sæpe antea oppugnatum, summaque vi per ipsos oppidanos erat defensum. ibi in cam- 2
po castris vnis positis, ipse frumentatum circum villas cum parte exercitus profectus, magno inuento hordei, olei, vini, fici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu, rediit in castra.
Scipio interim, cognito Cæsaris discessu, cum 3
vniuersis copiis per iugum Cæsarem subsequi cœpit; atque ab eius castris millia passuum VI longe, trinis castris dispartitis copiis consedit. Oppidum erat Zetta, quod aberat a LXVIII
Scipione millia passuum X, ad eius regionem & partem castrorum collocatum, a Cæsare autem diuersum ac remotum, quod erat ab eo longe millia passuum XIIX, huc Scipio legiones II,
frumentandi gratia, misit. Quod postquam Cæ- 2
sar ex perfugis cognouit, castris ex campo in collem ac tutiora loca collocatis, atque ibi præ-

CAP. LXVII. 1. *ad oppidum Agar*] XVI millibus passuum a Thapso situm, *infra cap.* 79. Vnde coniectura de positione.

CAP. LXVIII. 1. *Oppidum erat Zetta*] Nec huius oppidi situs est certior. Quidam putant Strabonis Zel-

in castris incolumes, sauciis x factis, reduxit.
5 Labienus, circiter ccc amissis, multis vulne-
ratis ac defessis, instando omnibus, ad suos re-
6 cepit. Scipio interim legiones productas cum
elephantis, quos ante castra in acie, terroris
gratia, in conspectu Cæsaris collocauerat, redu-
LXXI cit in castra. Cæsar contra eiusmodi ho-
stium genera, copias suas, non vt imperator
exercitum veteranum, victoremque maximis
rebus gestis, sed vt lanista tirones gladiatores
2 condocefacere: quo pede se reciperent ab ho-
ste, & quemadmodum obuersi aduersariis, &
in quantulo spatio resisterent, modo procurre-
rent, modo recederent, comminarenturque
impetum, ac prope quo loco, & quemadmo-
3 dum tela mitterent, præcipit. mirifice enim
hostium leuis armatura anxium exercitum no-
strum atque sollicitum habebat: quia & equi-
tes deterrebat prœlium inire, propter equorum
4 interitum; quod eos iaculis interficiebat; &
legionarium militem defatigabat, propter ve-
locitatem. grauis enim armaturæ miles simul-
atque ab his insectatus constiterat, in eosque
impetum fecerat, illi veloci cursu facile peri-
LXXII culum vitabant. Quibus ex rebus Cæsar
vehementer commouebatur: quia, quodcum-
que prœlium, quoties erat commissum, equi-
tatu suo, sine legionario milite, hostium equi-
tatui leuique armaturæ eorum nullo modo par
2 esse poterat. sollicitabatur autem his rebus,
quod

CAP. LXXI. 1. *vt lanista tirones gladiatores*] Lanista magister gladiatorum, quos docebat & præparabat ad depugnandum.

quod nondum hostium legiones cognouerat, & quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu, leuique armatura, quæ erat mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam hæc 3
caussa, quod elephantorum magnitudo multitudoque militum animos detinebat in terrore, cui vni rei tamen inuenerat remedium. nam- 4
que elephantos ex Italia transportari iusserat, quo & miles noster speciemque & virtutem bestiæ cognosceret, & cui parti corporis eius telum facile adiici posset, ornatusque ac loricatus elephantus cum esset, quæ pars eius corporis nuda sine tegmine relinqueretur, vt eo tela coniicerentur; præterea, vt iumenta bestia- 5
rum odorem, stridorem, speciem, consuetudine captarum, non reformidarent. Quibus 6
ex rebus largiter erat consecutus. nam & milites

CAP. LXXII. 4. *elephantos ex Italia transportari*] Veteres libri scripti & impressi, *in Italiam*, quod Goduinus tuendum suscipit. At si in Italia milites adsueti elephantis fuerant, vnde nouus in Africa metus? cur *terroris gratia* (cap. 70) ante castra Scipio produxit? Ciacconius hoc primum vidit, deinde Lipsius [Elect. II, 22] & *ex Italia* legendum censuerunt. Confirmat Dio Cassius lib. XLIII sub initium: *ὁ καῖσαρ ἐκ τῆς Ἰταλίας ἐλέφαντας μετεπέμπετο.*

6. *Quibus ex rebus largiter erat consecutus*] Locus male sanus. Scaliger hamatis virgulis verba, *quibus ex rebus* inclusit, quasi aliena: quem adhuc fere omnes editores secuti sunt. Cui displicet breuitas, *Largiter erat consecutus*; nec cetera putat frustra in libris esse, forte non inepte sic aut simili modo suppleuerit: *Quibus ex rebus, quod optauerat, largiter est consecutus.*

lites bestias manibus pertractabant, earumque tarditatem cognoscebant, equitesque in eos pila præpilata coniiciebant, atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat.

LXXIII Ob has caussas, quas supra commemoraui, sollicitabatur Cæsar, tardiorque & consideratior erat factus, & ex pristina bellandi consuetudine celeritateque excesserat.

2 nec mirum. copias enim habebat in Gallia bellare consuetas locis campestribus, & contra Gallos, homines apertos, minimeque insidiosos, qui per virtutem, non per dolum, dimicare consueuerunt.

3 tum autem erat ei laborandum, vt consuefaceret milites hostium dolos, insidias, artificia, cognoscere, & quid sequi, quid vitare conueniret.

4 Itaque, quo hæc celerius conciperent, dabat operam, vt legiones, non in vno loco contineret, sed, per caussam frumentandi, huc atque illuc raptaret: ideo quod hostium copias ab se suoque vestigio non discessuras existimabat.

5 atque post diem III productas accuratius suas cōpias, sicut instruxerat, propter hostium castra prætergressus, æquo loco inuitat ad dimicandum. Postquam eos abhorrere videt, reducit sub vesperum legiones in castra.

LXXIV Legati interim ex oppido Vacca, quod finitimum fuit

pila præpilata] non cuspide præfixa, sed obtuso acumine, & instar pilæ rotunda. Plinius lib. IX, 30 de locustæ marinæ cornibus, *sunt propria rotunditate præpilata*. Et Quintilianus lib. V, 12 *Declamationibus ad pugnam forensem velut præpilatis exerceri solebamus*. Lipsium lege Poliorcet. lib. IV dialog. IV.

CAP. LXXIV. 1. ex oppido Vacca] Neque de hoc op-

fuit Zettæ, cuius Cæsarem potitum esse demon-
strauimus, veniunt; petunt & obsecrant, vt sibi 2
præsidium mittat; se res complures, quæ vtiles
bello sint, administraturos. Per id tempus [de 3
eorum voluntate studioque erga Cæsarem] trans-
fuga suos ciues facit certiores, Iubam regem
celeriter cum copiis suis, antequam Cæsaris præ-
sidium eo perueniret, ad oppidum adcucurrisse,
atque adueniente multitudine circumdata, eo
potitum, omnibusque eius oppidi incolis ad
vnum interfectis, dedisse oppidum diripiendum
delendumque militibus. Cæsar interim LXXV
lustrato exercitu a. d. XII kal. April. postero
die, productis vniuersis copiis, processus a su-
is castris millia passuum V, a Scipione circiter II
millium interiecto spatio, in acie constitit. Post- 2
quam satis diuque aduersarios a se ad dimican-
dum inuitatos, supersedere pugnæ animaduer-
tit, reducit copias. Postero die castra mouet, 3
atque iter ad oppidum Sarsuram, vbi Scipio Nu-
mi-

pido plura constant, quam finitimum fuisse Zettæ, atque ita in Africa propria. Alia ergo Vacca Numidiæ, forum rerum venalium totius regni, de qua Sallustius Iug. c. 47 & alibi.

3. *de eorum voluntate studioque erga Cæsarem*] Glossema hæc verba Lipsius Elect. II, 22. censet. Inepte enim intrusa sunt, nec cum ceteris cohærent.

transfuga suos ciues] Vaccenses legatos, qui cum Cæsare erant.

CAP. LXXV. I. *Cæsar -- processus a suis castris*] id est progressus. Rara forma participii: tamen etiam Scribonius Largus Compos. C *in processa ætate*. Et cognato verbo Rutilius v. 313 *decessis vmbris*.

3. *ad oppidum Sarsuram*] Videri posset Ptolemæi Sasu-

midarum habuerat præsidium, frumentumque
4 comportauerat, ire contendit. quod vbi Labienus animaduertit, cum equitatu leuique armatura agmen eius extremum carpere cœpit, atque ita lixarum mercatorumque, qui plaustris merces portabant, interceptis sarcinis, addito animo, propius audaciusque accedit ad legiones; quod existimabat, milites sub onere ac sub sarcinis defatigatos, pugnare non posse.
5 Quæ res Cæsarem non fefellerat. namque expeditos ex singulis legionibus CCC milites esse
6 iusserat. itaque eos, in equitatum Labieni immissos, turmis suorum suppetias mittit. Tum Labienus, conuersis equis, signorum conspectu perterritus, turpissime contendit fugere,
7 multis eius occisis, compluribus vulneratis. Milites legionarii ad sua se recipiunt signa, atque iter inceptum ire cœperunt. Labienus per iugum summum collis dextrorsus procul milites
LXXVI subsequi non desistit. Postquam Cæsar ad oppidum Sarsuram venit, inspectantibus aduersariis, interfecto præsidio Scipionis, cum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio Scipione euocato, qui ibi præerat, atque a multitudine circumuento interfe-
2 ctoque, oppido potitur; atque ibi frumento exercitui dato, postero die ad oppidum Tisdram peruenit, in quo Considius per id tempus fue-

rat

---

ra esse, nisi hæc longius in austrum, quam Cæsaris itinera ferebant, deducta esset.

CAP. LXXVI. 1. *P. Corn. Scipione euocato*] De *euocatis* dixi ad lib. VII B. Gall. c. 65 sect. 5 & ad I Civ. c. 17 sect. 4.

rat cum grandi præsidio, cohorteque sua gla-
diatorum. Cæsar, oppidi natura perspecta, at- 8
que inopia ab oppugnatione eius deterritus, pro-
tinus profectus circiter millia passuum IV ad
aquam fecit castra, atque inde IV die egressus,
redit rursus ad ea castra, quæ ad Agar habue-
rat. Idem facit Scipio, atque in antiqua castra
copias reducit. Thabenenses interim, LXXVII
qui sub ditione & potestate Iubæ esse consuesssent, in extrema eius regni regione maritima locati, interfecto regio præsidio, legatos ad Cæsarem mittunt; rem a se gestam docent; pe-
tunt orantque, vt suis fortunis, de pop. R. quod
bene meriti essent, auxilium ferret. Cæsar, 2
eorum consilio probato, M. Crispum tribunum
cum cohorte, & sagittariis, tormentisque com-
pluribus, præsidio Thabenam mittit. Eodem 3
tempore ex legionibus omnibus milites, qui 4
aut morbo impediti, aut commeatu dato, cum signis non potuerant ante transire in Africam, ad millia IV, equites CD, funditores sagittarii-
que

3. *atque inopia deterritus*] Lipsius, dicto loco, *aquæ inopia*, non *atque*, legit, quod locus castrorum, de quo proxime sequitur, suadet. Alii, *inopia* rerum, ad oppugnationem necessariarum, deterritum autumant.

CAP. LXXVII. 1. *Thabenenses sub ditione Iubæ*] Et hi incogniti, ab oppido *Thabena*, quod mox memoratur, dicti. Dicuntur in extrema regni regione maritima *locati*. Vide quæ supra c. 43 sect. 3 notauimus.

3. *commeatu dato*] venia ad suos vel alio abeundi a signis.

4 que eo vno commeatu Cæſari occurrerunt. Itaq. tum his copiis & omnibus legionibus eductis, ſicut erat inſtructus, IIX millibus paſſuum a ſuis caſtris, ab Scipionis vero IV millibus paſſuum, longe conſtitit in campo.

LXXVIII Erat oppidum infra caſtra Scipionis, nomine Tegea, vbi præſidium equeſtre circiter CD habere conſueuerat.
2 eo equitatu dextra ſiniſtraque directo ab oppidi lateribus, ipſe, legionibus ex caſtris eductis, atque in iugo inferiore inſtructis, non longius fere ∞ paſſus ab ſuis munitionibus progreſſus,
3 in acie conſtitit. Poſtquam diutius in vno loco Scipio commorabatur, & tempus diei in otio conſumebatur; Cæſar equitum turmas ſuorum iubet in hoſtium equitatum, qui ad oppidum in ſtatione erat, facere impreſſionem; leuemque armaturam, ſagittarios, funditoreſque eodem
4 ſubmittit. Quod vbi cœptum eſt fieri; & equis concitatis Iuliani impetum feciſſent, Pacidius ſuos equites exporrigere cœpit in longitudinem, vt haberent facultatem turmas Iulianas circumfundere, & nihilo minus fortiſſime acerrime-
5 que pugnare. quod vbi Cæſar animaduertit, CCC, quos ex legionibus habere expeditos conſueuerat, ex proxima legione, quæ ei prœlio in acie conſtiterat, iubet equitatui ſuccurre-
6 re. Labienus interim ſuis equitibus auxilia eque-

vno commeatu] vna nauigatione, transportatione.

CAP. LXXVIII. 1. *oppidum nomine Tegea*] Errant, quibus eadem hæc & Ptolemæi *Tege* eſt, quæ longiſſime ab hac belli ſede in interiora recedit, Syrti maiori, quam minori, propior.

equeſtria ſubmittere, ſauciiſque ac defatigatis integros, recentioribuſque viribus equites ſubminiſtrare. Poſtquam equites Iuliani CD 7
vim hoſtium, ad IV millia numero, ſuſtinere non poterant, & a leui armatura Numidarum vulnerabantur, minutatimque cedebant; Cæſar alteram alam mittit, qui ſatagentibus celeriter occurrerent. Quo facto, ſui 8
ſublati vniuerſi in hoſtes impreſſione facta, in fugam aduerſarios dederunt, multis occiſis, compluribus vulneratis, inſecuti per III millia paſſuum, vſque in colles hoſtibus adactis, ſe ad ſuos recipiunt. Cæſar in horam X commora- 9
tus, ſicut erat inſtructus, ſe ad ſua caſtra recepit omnibus incolumibus, in quo prœlio Pa- 10
cidius grauiter pilo per caſſidem caput ictus, compluresque duces ac fortiſſimus quiſque interfecti, vulneratique ſunt. Poſtquam LXXIX
nulla conditione cogere aduerſarios poterat, vt in æquum locum deſcenderent, legionumque periculum facerent, neque ipſe propius hoſtem caſtra ponere, propter aquæ penuriam ſe poſſe animaduerteret, aduerſarios non eorum virtute

7. *minutatimque cedebant*] Vetus codex *cædebantur*, *ſatagentibus*] laborantibus Iulianis ſubuenirent. *Satagere* enim eſt anxie torqueri difficultate rei conficiendæ.

10. *pilo per caſſidem caput ictus*] circa caput, in capite: Græca ellipſi præpoſitionis κατά. Sic infra cap. 85 ſect. 7 *brachium gladio percuſſus*.

CAP. LXXIX. 1. *aduerſarios non eorum virtute confidere*] non ſua virtute.

tute confidere, sed aquarum inopia fretos, despicere se intellexit: pridie non. Apr. tertia vigilia egressus, ab Agar XVI millia passuum nocte progressus, ad Thapsum, vbi Vergilius cum grandi præsidio præerat, castra ponit, oppidumque eo die circummunire cœpit, locaque idonea opportunaque complura præsidiis occupare; ne hostes intrare ad se ac loca interiora capere possent. Scipio interim, cognitis Cæsaris consiliis, ad necessitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos & Vergilium amitteret, confestim Cæsarem per superiora loca consecutus, millia passuum IIX a Thapso binis castris consedit.

LXXX Erat stagnum salinarum, inter quod, & mare, angustiæ quædam non amplius mille & quingentos passus intererant: quas Scipio intrare, & Thapsitanis auxilium ferre conabatur; quod futurum Cæsarem non fefellerat. 2 namque pridie, in eo loco castello munito, ibique trino præsidio relicto, ipse cum reliquis copiis lunatis castris Thapsum operibus circummuniuit. 3 Scipio interim, exclusus ab incepto itinere supra stagnum postero die & nocte confecta, cælo albente non longe a castris præsidioque, quod supra commemorauimus, ∞ D passibus, ad mare versus consedit, & castra munire cœpit. 4 Quod postquam Cæsari nuntiatum est, milites ab opere deductos, castris præsidio Asprenate proconsule cum legionibus II re-

sed aquarum inopia] MSS. tres *copia*. Vide Goduin. Inopia Cæsaris: copia Scipionis.

ı relicto: ipſe cum expedita copia in eum lo-
um citatim contendit: claſſisque parte ad Tha- 5
ſum relicta, reliquas naues iubet poſt hoſtium
ergum quam maxime ad litus appelli, ſignum-
ue ſuum obſeruare; quo ſigno dato, 6
ubito clamore facto, ex improuiſo hoſtibus
uerſis incuterent terrorem, vt perturbati ac per-
erriti reſpicere poſt terga cogerentur. Quo LXXXI
oſtquam Cæſar peruenit, & animaduertit aci-
m pro vallo Scipionis, elephantosque dextro
iniſtroque cornu collocatos & nihilo minus
artem militum caſtra non ignauiter munire;
pſe, acie triplici collocata, legione x ſecunda-
que dextro cornu, IIX & IX ſiniſtro, oppoſitis
legionibus, in quarta acie ante ipſa cornua
quinis cohortibus contra beſtias collocatis, ſagit-
ariis, funditoribus in vtrisque cornibus diſpoſi-
is, leuique armatura inter equites interiecta,
pſe pedibus circum milites concurſans, virtu-
esque veteranorum prœliaque ſuperiora com-
memorans, blandeque appellans, animos eo-
rum excitabat. Tirones autem, qui numquam 2
in acie dimicaſſent, hortabatur, vt veterano- 3
rum virtutem æmularentur, eorumque famam,
nomen, locumque, victoria parta, cuperent
poſſidere. Itaque in circumeundo exer- LXXXII
citum, animaduertit hoſtes circa vallum trepi-
dare, atque vltro citroque pauidos concurſare,
& modo ſe intra portas recipere, modo incon-
ſtanter immoderateque prodire. Cumque idem 2
a plu-

CAP. LXXX. 4. *cum expedita copia*] cum copiis, ſeu
parte exercitus expedita. Vide ſupra cap. 10.

a pluribus animaduerti cœptum esset; subito legati euocatique obsecrare Cæsarem, ne dubitaret signum dare: victoriam sibi propriam a diis
3 immortalibus portendi. Dubitante Cæsare, atque eorum studio cupiditatique resistente, sibique eruptione pugnari, non placere clamitante, & etiam atque etiam aciem sustentante, subito dextro cornu, iniussu Cæsaris, tubicen
4 a militibus coactus, canere cœpit. Quo facto, ab vniuersis cohortibus signa in hostem cœpere inferri; cum centuriones pectore aduerso resisterent, vique continerent milites, ne iniussu imperatoris concurrerent, nec quidquam proficerent.

LXXXIII Quod postquam Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse, signo Felicitatis dato, equo admisso, in hostem
2 contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores sagittariique concita tela
3 in elephantos frequentes iniiciunt. Quo facto, bestiæ, stridore fundarum lapidumque perterritæ, sese conuertere, & suos post se frequentes stipatosque proterere, & in portas valli se-
4 mifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, præsidio deserti, principes fugiunt. ita celeriter bestiis circuitis, legiones vallo hostium sunt potitæ: & paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, vnde pridie erant egressi, confugiunt.

LXXXIV Non videtur esse

CAP. LXXXII. 2. *victoriam sibi propriam*] vt supra cap. 32 sect. 1.

CAP. LXXXIII. 1. *signo Felicitatis dato*] tessera suis inter pugnandum data verbo FELICITAS.

ſe prætermittendum de virtute militis vetera-
iv legionis. nam, cum in ſiniſtro cornu ele-
hantus, vulnere ictus, & dolore concitatus,
ı lixam inermem impetum feciſſet, eumque
ıb pede ſubditum, deinde genu innixus, pon-
ere ſuo, proboſcide erecta, vibrantique, ſtri-
ore maximo premeret, atque enecaret; miles
ic non potuit pati, quin ſe armatum beſtiæ
fferret. quem poſtquam elephantus ad ſe te- 2
ı infeſto venire animaduertit, relicto cadave-
ı, militem proboſcide circumdat, atque in
ıblime extollit armatum. qui in eiuſmodi pe- 3
iculo cum conſtanter agendum ſibi videret,
ladio proboſcidem, quo erat circumdatus, cæ-
ere, quantum viribus poterat, non deſtitit; quo
lolore adductus elephantus, milite abiecto,
naximo cum ſtridore curſuque conuerſus ad re-
iquas beſtias ſe recepit. Interim, Thapſo qui LXXXV
rant præſidio, ex oppido eruptionem porta ma-
itima faciunt; &, ſiue vt ſuis ſubſidio occurrerent,
iue, vt, oppido deſerto, fuga ſalutem ſibi pa-
arent, egrediuntur: atque ita per mare vm-
ilici fine ingreſſi, terram petebant, qui a ſer- 1
iis puerisque, qui in caſtris erant, lapidibus pi-
isque prohibiti terram attingere, rurſus ſe in
ppidum receperunt. Interim Scipionis copi- 3
s proſtratis, paſſimque toto campo fugienti-
ous, confeſtim Cæſaris legiones conſequi, ſpa-
tium-

CAP. LXXXV. 1. *per mare vmbilici fine*] vmbilico tenus. Sic Salluſtius fragm. ex lib. III Hiſt. *fine inguinum ingrediuntur mare.*

tiumque se non dare colligendi. qui postquam
ad ea castra, quæ petebant, perfugerunt, vt,
refectis castris, rursus sese defenderent, ducem
aliquem requirunt, quem respicerent, cuius au-
4 ctoritate imperioque rem gererent: qui post-
quam aduerterunt, neminem esse ibi præsidio,
protinus, armis abiectis, in regia castra fuge-
5 re contendunt. Quo postquam peruenerunt,
eaque ab Iulianis teneri vident; desperata salu-
te, in quodam colle consistunt; atque, armis
demissis, salutationem more militari faciunt.
6 quibus miseris ea res paruo præsidio fuit. nam-
que milites veterani, ira & dolore incensi,
non modo, vt parcerent hosti, non pote-
rant adduci, sed etiam ex suo exercitu illu-
stres vrbanos, quos auctores appellabant, com-
7 plures aut vulnerarunt, aut interfecerunt. in
quo numero fuit Tullius Rufus quæstorius, qui,
pilo transiectus consulto a milite, interiit. item
Pompeius Rufus, brachium gladio percussus,
nisi celeriter ad Cæsarem adcucurrisset, interfe-
8 ctus esset. Quo facto complures equites R. se-
natoresque perterriti ex prœlio se receperunt;
ne a militibus, qui ex tanta victoria licentiam si-
bi adsumpsissent immoderate peccandi impuni-
tate,

4. *armis abiectis*] non omnibus, sed quæ impedimento fugæ erant, scuto maxime. nam sequitur illico: *armis demissis salutationem faciunt.*

6. *quos auctores appellabant*] Lipsius sæpe dicto Electorum loco *fautores* substituit, puta, caussæ Pompeianæ. Aut *auctores* rerum intellige, quæ militibus displicuerant.

8. *brachium gladio percussus*] vide supra cap. 78 sect. 10.

, propter maximas res gestas, ipsi quoque
erficerentur. itaque omnes Scipionis milites, 9
a fidem Cæsaris implorarent, inspectante
o Cæsare, & a militibus deprecante, eis vti
cerent, ad vnum sunt interfecti. Cæsar, LXXXVI
is castris potitus, occisisque hostium x mil-
is, fugatisque compluribus, se recepit, L 1
itibus amissis, paucis sauciis, in castra: ac 2
im ex itinere ante oppidum Thapsum consti-
: elephantosque LXIV ornatos armatosque
n turribus ornamentisque capit, captos ante
pidum instructos constituit: id hoc consilio,
osset Vergilius, quique cum eo obsidebantur,
male gestæ suorum indicio a pertinacia dedu-
deinde ipse Vergilium appellauit, inuita- 3
que ad deditionem, suamque lenitatem &
mentiam commemorauit. quem postquam
imaduertit responsum sibi non dare, ab oppi-
recessit. postero die, diuina re facta, concio- 4
aduocata, in conspectu oppidanorum mili-
collaudat: totumque exercitum veteranum
nauit. præmia fortissimo cuique ac bene me-
iti pro suggestu tribuit: ac statim inde di- 5
essus, C. Rebello proconsule cum III ad
apsum legionibus, & Cn. Domitio cum II Tis-
æ, vbi Considius præerat ad obsidendum, reli-
s, M. Messalla Vticam ante præmisso, cum e-
itatu ipse eodem iter facere contendit. E- LXXXVII
ites interim Scipionis, qui ex prœlio fuge-
it, cum Vticam versus iter facerent, perue-
nt ad oppidum Paradam. vbi, cum ab incolis
non

AP. LXXXVII. 1. *ad oppidum Paradam*] Strabo lib.

non reciperentur, ideo quod fama de victoria Cæsaris præcucurrisset; vi oppido potiti, in medio foro lignis coaceruatis, omnibusque rebus eorum congestis, ignem subiiciunt, atque eius oppidi incolas cuiusque generis ætatisque, viuos, constrictosque in flammam coniiciunt, atque ita acerbissimo adficiunt supplicio: deinde protinus Vticam perueniunt.
2 Superiore tempore M. Cato, quod Vticensibus, propter beneficium legis Iuliæ, parum in suis partibus præsidii esse existimauerat, plebem inermem oppido eiecerat, & ante portam Bellicam castris fossaque paruula dumtaxat munierat, ibique custodiis circumdatis, habitare coegerat: senatum autem oppidi custodia tenebat.
3 Eorum castra ii equites adorti, expugnare cœperunt, ideo quod eos partibus Cæsaris fauisse sciebant, vt eis interfectis, eorum pernicie dolorem suum vlciscerentur.
4 Vticenses, animo addito ex Cæsaris victoria, lapidibus fustibusque equites repulerunt. Itaque postquam castris non potuerant potiri, Vticam se in oppidum coniecerunt; atque ibi multos Vti-

cen-

XVII p. 572 Φαρὰν, *Pharam* hoc oppidum appellat. De distantia ab Vtica, nihil certi habemus.

2. *propter beneficium legis Iuliæ*] de libertate ciuitatibus prouinciarum, antea liberis, conseruanda. Cicero in Pison. cap. 16 *Lege Cæsaris iustissima atque optima populi liberi plane & vere erant liberi.*

ante portam Bellicam] Sic ante ducentos & plures annos expressum fuit: perperam postea *belli caussa* a quibusdam substitutum. Fuit enim portæ nomen oppidanæ Vticensium.

4. *castris non potuerant potiri*] Sic in tribus MSS.

censes interfecerunt; domosque eorum expugnauerunt, ac diripuerunt. Quibus cum Cato 5
persuadere nulla ratione quiret, vt secum oppidum defenderent, & cæde rapinisque desisterent; &, quid sibi vellent, sciret; sedandæ eorum importunitatis gratia, singulis HS C diuisit. Idem Sulla Faustus fecit, ac de sua pecunia largitus est: vnaque cum iis ab Vtica proficiscitur, atque in regnum ire contendit.

LXXXVIII

Complures interim ex fuga Vticam perueniunt. quos omnes Cato conuocatos, vna cum CCC, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, vt seruitia manumitterent, oppidumque defenderent. Quorum 2
cum partem adsentire, partem animum mentemque perterritam atque in fuga destinatam habere intellexisset; amplius de ea re agere destitit, nauesque iis attribuit, vt, in quas quisque partes vellet, proficisceretur. ipse, 3
omnibus rebus diligentissime constitutis, liberis suis L. Cæsari, qui tum ei pro quæstore fuerat, commendatis, & sine suspicione, vultu atque sermone, quo superiore tempore vsus fuerat,

Goduinus inuenit: in vno scripto, & vetusto impresso (Venet. 1499) *castra capere.* Scaliger & sequaces *castra potiri:* de qua syntaxi ad Nepotis Eumenem cap. 3 sect. 4 vide quæ notauimus.

CAP. LXXXVIII. 1. *vna cum* CCC] Hi trecenti Romani ciues erant, *ἐν δὲ Λιβύῃ πραγματευόμενοι ἀπὸ ἐμπορείας καὶ δανεισμῶν, in Africa mercaturam & fenus exercentes,* quorum consilio & opera Cato vtebatur. *Plutarchus Catone p.* 788. Adde quæ noster mox cap. 90.

rat, cum dormitum isset, ferrum intro clam in
cubiculum tulit, atque ita se transiecit. qui dum,
4 anima nondum exspirata, concidisset; & im-
petu facto in cubiculum, ex suspicione medi-
cus familiaresque continere, atque vulnus ob-
ligare cœpissent, ipse suis manibus vulnus cru-
delissime diuellit, atque animo præsenti se inter-
5 emit. Quem Vticenses, quamquam oderant
partium gratia, tamen propter eius singularem
integritatem, & quod dissimillimus reliquorum
ducum fuerat, quodque Vticam mirificis ope-
ribus munierat, turresque auxerat, sepultura ad-
6 ficiunt. Quo interfecto, L. Cæsar, vt aliquid
sibi ex ea re auxilii pararet, conuocato populo,
concione habita, cohortatur omnes, vt portæ
aperirentur: se in Cæsaris clementia magnam
7 spem habere. Itaque, portis patefactis, Vtica
egressus, Cæsari imperatori obuiam proficisci-
tur. Messalla, vt erat imperatum, Vticam
peruenit, omnibusque portis custodias po-
LXXXIX nit. Cæsar interim, a Thapso progressus,
Vscetam peruenit, vbi Scipio magnum frumenti
numerum, armorum, telorum, ceterarumque
rerum cum paruo præsidio habuerat. id adue-
niens potitur: deinde Adrumetum peruenit.
2 Quo cum sine mora introisset, armis, frumen-
to, pecuniaque considerata, Q. Ligario, C.
Considio filio, qui tum ibi fuerat, vitam con-
ces-

Cap. LXXXIX. 1. *Vscetam peruenit*] Videtur Ptolemæi Οὐζηκία, *Vzecia* esse, oppidum mediterraneum, diuersum ab Vzita. nam vtrumque Ptolemæus in illo tractu memorauit.

2. *Q. Ligario*] pro quo exstat Ciceronis oratio.

cessit. deinde eodem die Adrumeto egressus, Liuineio Regulo ibi cum legione relicto, Vticam ire contendit: cui in itinere fit obuius L. Cæsar, subitoque se ad genua proiecit, vitamque sibi, nec amplius quidquam, deprecatur. 3
cui Cæsar facile & pro sua natura & instituto concessit. item Cæcinæ, C. Ateio, P. Atrio, L. Cellæ patri & filio, M. Eppio, M. Aquinio, Catonis filio, Damasippique liberis ex sua consuetudine, tribuit; circiterque noctem, luminibus accensis, Vticam peruenit, atque extra oppidum ea nocte mansit. 4
XC Postero die mane oppidum introiit; concioneque aduocata, Vticenses incolas cohortatus, gratias pro eorum studio erga se agit; 2
ciues autem Romanos negotiatores, & eos, qui inter CCC pecunias contulerant Varo & Scipioni, multis verbis accusatos, & de eorum sceleribus longiori habita oratione, ad extremum, vt sine metu prodirent, edicit: 3
se eis dumtaxat vitam concessurum; bona quidem eorum se venditurum, ita tamen, vt, qui eorum bona sua redemisset, se bonorum venditionem indicturum, & pecuniam multæ nomine relaturum, vt incolumitatem retinere possent. 4
Quibus metu exsanguibus, de vitaque ex suo promerito desperantibus, subito oblata salute, libentes cupidique conditionem acceperunt: petieruntque a Cæsare, vt vniuersis CCC vno nomine pecuniam imperaret. 5
itaque bis millies HS his imposito, vt per triennium sex pensioni-

CAP. XC. 5. *bis millies* HS] quinque millionibus vncialium: *seu tonnis, vt vocantur*, quinquaginta. Con-

nibus populo R. soluerent, nullo eorum recusante, ac se eodem die demum natos prædicantes, læti gratias agunt Cæsari.
XCI Rex interim Iuba, vt ex prœlio fugerat, vna cum Petreio interdiu in villis latitando, tandem nocturnis itineribus confectis, in regnum peruenit;
2 atque ad oppidum Zamam, vbi ipse domicilium, coniuges, liberosque habebat, quo ex cuncto regno omnem pecuniam carissimasque res comportauerat, quodque inito bello operibus maximis munierat, accedit.
3 Quem antea oppidani, rumore exoptato de Cæsaris victoria audito, ob has caussas oppido prohibuerunt, quod bello contra populum R. suscepto, in oppido Zama, lignis congestis, maximam in medio foro pyram construxerat; vt, si forte bello foret superatus, omnibus rebus eo coaceruatis, dehinc ciuibus cunctis interfectis, eodemque proiectis, igne subiecto, tum demum se ipse insuper interficeret, atque vna cum liberis, coniugibus, ciuibus,
4 cunctaque gaza regia cremaretur. Postquam Iuba ante portas diu multumque primo minis pro imperio egisset cum Zamensibus; deinde, cum se parum proficere intellexisset, precibus quoque orasset, vti se ad suos deos penates admitterent; vbi eos in sententia perstare animaduertit, nec minis nec precibus suis moueri, quo ma-

sule summos viros Gronov. de Sestert. p. 166. Græuium ad Cic. lib. XI epist. X.

CAP. XCI. 2. *ad oppidum Zamam*] Longe a mari ad australes prope fines Numidiæ hoc oppidum situm est. Vid. Geograph.

magis se reciperent, tertio petit ab eis, vt sibi coniuges liberosque redderent, vt secum eos
asportaret. Postquam sibi nihil omnino op- 5
pidanos responsi reddere animaduertit, nulla re ab iis impetrata, ab Zama discedit, atque ad villam suam cum M. Petreio paucisque equitibus se confert.
XCII Zamenses interim legatos de iis rebus ad Cæsarem Vticam mittunt, petuntque ab eo, vti antequam rex manum colligeret, seseque oppugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse; sibi quoad vita suppeteret,
oppidum seque ei reseruare. 2 Legatos collaudatos Cæsar domum iubet antecedere, ac suum aduentum prænuntiare. Ipse, postero die Vtica egressus, cum equitatu ire in regnum contendit.
3 Interim in itinere ex regiis copiis duces complures ad Cæsarem veniunt, orantque vt sibi ignoscat. Quibus supplicibus venia data,
Zamam perueniunt. 4 Rumore interim perlato de eius lenitate clementiaque, propemodum omnes regni equites Zamam perueniunt ad Cæsarem; ab eoque sunt metu periculoque liberati.
XCIII Dum hæc vtrobique geruntur, Considius, qui Tisdræ cum familia sua, gladiatoria manu, Gætulisque præerat, cognita cæde suorum, Domitiique & legionum aduentu perterritus, desperata salute, oppidum deserit, seque clam cum paucis babaris, pecunia onustus, subducit, atque in regnum fugere contendit,
quem Gætuli, sui comites, in itinere, prædæ 2
cu-

Cap. XCIII. 1. *Domitiique & legionum*] Vide supra cap. 86 sect. 5.

cupidi, concidunt; ſeque in quaſcumque potuere partes, conferunt. 3 C. interim Vergilius, poſtquam terra marique clauſus, ſe nihil proficere intellexit, ſuosque interfectos aut fugatos, M. Catonem Vticæ ſibi ipſi manus intuliſſe, regem vagum a ſuis deſertum ab omnibus aſpernari, Saburam eiusque copias ab Sitio eſſe deletas, Vticæ Cæſarem ſine mora receptum, de tanto exercitu reliquias eſſe nullas, quæ ſibi ſuisque liberis prodeſſent; a Caninio proconſule, qui eum obſidebat, fide accepta, ſeque, & ſua omnia, & oppidum proconſuli transdit.

XCIV Rex interim Iuba, ab omnibus ciuitatibus excluſus, deſperata ſalute, cum iam conatus eſſet cum Petreio, vt per virtutem interfecti eſſe viderentur, ferro inter ſe depugnant: atque firmior imbecilliorem Iuba Petreium facile ferro conſumpſit. 2 deinde, ipſe ſibi cum conaretur gladio transiicere pectus, nec poſſet, precibus a ſeruo ſuo impetrauit, vt ſe interficeret, idque obtinuit.

XCV P. interim Sitius, pulſo exercitu Saburæ, præfecti Iubæ, ipſoque interfecto, cum iter cum paucis per Mauretaniam ad Cæſarem faceret, forte incidit in Fauſtum, Afraniumque, qui eam manum habebant, qua Vticam diripuerant, iterque

CAP. XCIV. 1. *cum iam conatus eſſet*] Poſteriores cum Scaligero vncis hæc verba, quaſi ſuſpecta & ſuperflua, includunt. Seruari poſſunt quæ in omnibus libris exſtant, ſi cum Goduino legas *conuiuatus* loco *conatus*. Florus ſane IV, 2 *Iuba cum ſeſe recepiſſet in regiam, magnifice epulatus poſtero die cum Petreio, fugæ comite, ſuper menſas & pocula interficiendum ſe ei præbuit.*

que in Hispaniam tendebant, & erant numero circiter ꝏ D. itaque celeriter nocturno tempore, insidiis dispositis, eos prima luce adortus, præter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in deditionem accipit; Afranium & Faustum viuos capit cum coniuge & liberis. 2
Paucis post diebus, dissensione in exercitu orta, Faustus & Afranius interficiuntur. 3
Pompeiæ cum Fausti liberis Cæsar incolumitatem suaque omnia concessit.

Scipio interim cum Damasippo & Torquato, & Plætorio Rustiano, nauibus longis diu multumque iactati, cum Hispaniam peterent, ad Hipponem regium deferuntur, ubi classis P. Sitii per id tempus erat. a qua pauciora ab amplioribus circumuenta nauigia deprimuntur, ibique Scipio cum iis quos paullo ante nominaui, interiit. XCVI 2

Cæsar interim, Zamæ auctione regia facta, bonisque eorum venditis, qui ciues Romani contra populum R. arma tulerant, præmiisque Zamensibus, qui de rege excludendo consilium ceperant, tributis, vecti- XCVII

ga-

Cap. xcv. 3. *Faustus & Afranius interficiuntur*] Hic videtur tumultui militari cædes tribui; at Florus iv, 2. *imperio* Cæsaris hos interfectos dicit: Eutropius vi, 18 *Faustus a Cæsare interfectus est.* Suetonius c. 75 dubitat.

Pompeiæ cum Fausto liberis] Pompeii Magni filia Fausto, Sullæ dictatoris filio, nupserat.

Cap. xcvi. 1. *ad Hipponem regium*] Regius cognominatur hic Hippo, quia in regno Numidarum situs erat: post clarior facta ciuitas Augustini episcopatu. Alter Hippo, Diarrhytus cognomine, fuit Africæ propriæ, haud procul ab Vtica.

ad Mundam prœlium exponit. Postrema, quæ consecuta sunt pugnam, enarrat, Cn. Pompeii interitum, Sexti fratris fugam, oppressionem Didii, & reliquias ex bello dissipatas.

PHARNACE superato, Africa recepta, qui ex iis prœliis cum adolescente Cn. Pompeio profugissent; cum & vlterioris Hispaniæ potitus esset, dum Cæsar muneribus dandis in Italia detinetur; quo facilius præsidia contra compararet Pompeius, in fidem vniuscuiusque ciuitatis confu-
2 gere cœpit. ita partim precibus, partim vi, bene magna comparata manu, prouinciam vasta-
3 re cœpit. Quibus in rebus non nullæ ciuitates sua sponte auxilia mittebant, item non nullæ
4 portas claudebant. ex quibus, si qua oppida vi ceperat, cum aliquis ex ea ciuitate optime de Cn. Pompeio meritus ciuis esset, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur caussa, vt, eo de medio sublato, ex eius pecunia la-
5 tronum largitio fieret. ita paucis commodis hoste hortato, maiores augebantur copiæ. ideoque

CAP. I. 1. *profugissent*] profugerant. Sic sæpe auctor. Vide infra cap. 11 sect. 2 notata.

vlterioris Hispaniæ] ante Augustum omnis Hispania in citeriorem & vlteriorem diuisa erat. Vtraque separatim prouincia Romana illis temporibus fuit.

muneribus dandis] spectaculis populo dandis.

4. *latronum largitio*] Plus partibus suis auctor fauet, quam bonum decebat historicum.

5. *hoste hortato*] obscure dictum, &, vt videtur, passiue: quod an vsus Latinitatis in hoc verbo ferat (nam in aliis deponentibus non est insolitum) non possum dicere.

GALLIAE PARS
Narbo
Montes
Rhoda
Caretani
Emporiae
Ausetani
Ilergetes
Cinga fl.
Ilerda
Sicoris fl.
Barcino
Tarraco
Dertosa
Illurg
MEDITERRANEUM
Balearides Insulae
Maior
Minor
Mago
Pollentia
Palma
Ebusus
Ophiusa
Occidens
Oriens
HISPANIA
TEMPORE
IVLII CAESARIS
J. G. Bock sc.

que crebris nuntiis in Italiam missis, ciuitates contrariæ Pompeio auxilia sibi depostulabant. C. Cæsar dictator III, designatus IV, multis itineribus ante confectis, cum celeri festinatione ad bellum conficiendum in Hispaniam conuenisset, legati Cordubenses, qui a Cn. Pompeio discesserant, Cæsari obuiam veniunt: II
2 a quibus nuntiabatur, nocturno tempore oppidum Cordubam capi posse: quod, nec opinantibus aduersariis eius, prouincia potitus esset: simulque, quod tabellarii a Cn. Pompeio dispositi omnibus locis essent, qui certiorem Cn. Pompeium de Cæsaris aduentu facerent.
3 Multa præterea verisimilia proponebant. Quibus rebus adductus, quos legatos ante exercitui præfecerat Q. Pedium & Q. Fabium Maximum de suo aduentu facit certiores, vt, quem sibi equitatum ex prouincia fecissent, præsidio mitterent.
4 ad quos celerius, quam ipsi opinati sunt, appropinquauit, atque, vt ipse voluit, equitatum sibi præsidio habuit.
III Erat idem temporis Sex. Pompeius frater, qui cum præ-

CAP. II. 1. *C. Cæsar dictator* III, *designatus* IV] Cæsar dictaturam cum annis & consulatibus, contra morem patrium, repetebat. Primum dictator factus, cum ex Hispania rediret, *B. Civ.* II, 21. postea se abdicauit, *Civ.* III, 2. Iterum adsumpsit dictaturam cum consulatu tertio. Nummo apud Vrsinum Famil. p. 128 COS. TERT. DICT. ITER. Et alio pag. 131. C. CAES. DIC. TER. Et alio ibidem CAES. DIC. QVAR. & in auersa, COS. QVINC. Igitur vere Suetonius c. 76 *Honores nimios recepit, continuum consulatum, perpetuam dictaturam*: & nummo p. 127. CAES. DICT. PERPETVO.

præsidio Cordubam tenebat: quod eius prouinciæ caput esse existimabatur: ipse autem Cn. Pompeius adolescens Vliam oppidum oppugnabat, & fere iam aliquot mensibus ibi detinebatur.
2 Quo ex oppido, cognito Cæsaris aduentu, legati, clam præsidia Cn. Pompeii, Cæsarem cum adissent, petere cœperunt, vt sibi primo quoque tempore subsidium mitteret.
3 Cæsar eam ciuitatem omni tempore optime de populo R. meritam esse sciens, XI cohortes secunda vigilia iubet proficisci, pariq. equites numero: quibus præfecit hominem eius prouinciæ notum, & non parum scientem, L. Iulium Patiecum. Qui cum ad Cn. Pompeii præsidia venisset; incidit idem temporis, vt tempestate aduersa vehementique vento adflictaretur: qua vi tempestatis ita obscurabatur, vt vix proximum cognoscere posset.
5 Cuius incommodum summam
6 vtilitatem ipsis præbebat. Ita, cum ad locum venerunt, iubet binos equites incedere, & recta per aduersariorum præsidia ad oppidum conten-

CAP. III. 1. *Vliam oppidum oppugnabat*] Vlia non procul a Corduba in meridiem sita: perperam in libris *Vlla* scripta. In nummis enim est *Vlia*, & vetus inscriptio apud Grut. p. 271 ORDO REIP. VLIENSIVM. quod etiam ad Bell. Alex. cap. 61 sect. 2. demonstrauimus.

4. *L. Iulium Patiecum*] Videtur *Patietus* esse, cuius apud Ciceronem Attic. XII epist. II est mentio. Aut, (nisi vtrobique idem est) de quo lib. VI famil. epist. IV ad Leptam: *Cæsar ad vos misit exemplum Paciæci litterarum.* Quod Hispanici generis nomen exstat etiam apud Val. Maximum lib. V. 4, 3.

tendere, . mediisque ex præsidiis cum quære- 7
retur, *qui essent*; vnus ex nostris respondit,
*vt sileat verbum facere: nam id temporis cona-
ri ad murum accedere, vt oppidum capiant:* &
partim tempestate impediti vigiles non poterant
diligentiam præstare, partim illo responso de-
terrebantur. Cum ad portam appropinquas- 8
sent: signo dato, ab oppidanis sunt recepti, &
pedites equitesque, clamore facto, dispositis
ibi partim, qui remansere, eruptionem in aduer-
sariorum castra fecerunt. Sic illud cum insci-
entibus accidisset, existimabat magna pars ho-
minum, qui in iis castris fuissent, se prope ca-
ptos esse. Hoc misso ad Vliam præsidio, IV
Cæsar, vt Pompeium ab ea oppugnatione de-
duceret, ad Cordubam contendit: ex quo iti- 2
nere loricatos viros fortes cum equitatu ante præ-
misit. qui simul in conspectum oppidi se de- 3
derunt, in equis recipiuntur. Hoc a Cordu-
bensibus nequaquam poterat animaduerti. Ap-
propinquantibus, ex oppido bene magna multi-
tudo ad equitatum concidendum cum exisset,
loricati, vt supra scripsimus, ex equis descen-
derunt, & magnum prœlium fecerunt sic, vt ex
infinita hominum multitudine pauci in oppidum
se reciperent. Hoc timore adductus Sex. Pom- 4
peius, litteras fratri misit, vt celeriter sibi sub-
sidio veniret, ne prius Cæsar Cordubam cape-
ret.

CAP. IV. 2. *ante præmisit.*] Sic libri πλεοναστικῶς.
3. *in equis recipiuntur*] Locus dubie sanus. Goduinus legit *ex equis*: quia sequitur, *loricati, vt supra scripsimus, ex equis descenderunt*.

5 ret, quam ipſe illo veniſſet. Ita Cn. Pompe-
ius, Vlia prope capta, litteris fratris exci-
tus, cum copiis ad Cordubam iter facere cœ-
V pit. Cæſar cum ad flumen Bætim veniſſet,
neque propter altitudinem fluminis tranſire poſ-
ſet, lapidibus corbes plenos dimiſit. ita inſuper
ponte facto, copias ad caſtra tripartito transdu-
2 xit. Tenebant aduerſus oppidum e regione pon-
3 tis trabes, vt ſupra ſcripſimus, bipartito. Huc
cum Pompeius cum ſuis copiis veniſſet, ex ad-
uerſo pari ratione caſtra ponit. Cæſar, vt eum
ab oppido commeatuque excluderet, brachium
ad pontem ducere cœpit. Pari idem conditio-
4 ne Pompeius. Hic inter duces duos fit con-
tentio, vter prius pontem occuparet. ex qua
contentione quotidiana minuta prœlia fiebant,
vt modo hi, modo illi ſuperiores diſcederent.
5 Quæ res cum ad maiorem contentionem veniſ-
ſet, ab vtrisque cominus pugna iniqua, dum cu-
pidius locum ſtudent tenere, propter pontem
coanguſtabantur, & fluminis ripis appropin-
6 quantes coanguſtati præcipitabantur. hic alteri
alteris non ſolum mortem morti exaggerabant,
ſed tumulos tumulis exæquabant. ita diebus com-
pluribus cupiebat Cæſar, ſi qua conditione poſſet,
aduerſarios in æquum locum deducere, & primo
VI quoq. tempore de bello decernere. Cum
animaduerteret aduerſarios minime velle, quos
ideo a via retraxerat, vt in æquum deduceret, co-
piis

CAP. V. 4. *vter prius pontem*] Vetus liber Ven. *quis prius*: quod Voſſius Analog. IV. 2 tuetur. At Gryph. Scal. ceterique omnes *vter*.

piis flumen transductis, noctu iubet ignes fieri magnos. ita firmissimum eius præsidium Ateguam proficiscitur. Id cum Pompeius ex per- 2
fugis rescisset, ea die per viarum angustias carra complura multasque ballistas retraxit, & ad Cordubam se recepit. Cæsar munitionibus Ategu- 3
am oppugnare, & brachia circumducere cœpit. Cuius rei Pompeio cum nuntius esset allatus, eo die proficiscitur. Cuius in aduentum, 4
præsidii caussa, Cæsar complura castella occupauit partim suo equitatu, partim vt pedestres copiæ in statione & in excubitu castris præsidio esse possent. Hic in aduentu Pompeii incidit, vt 5
matutino tempore nebula esset crassissima. itaque in illa obscuratione cum aliquot cohortibus & equitum turmis circumcludunt Cæsaris equites, & concidunt, sic, vt vix in ea cæde pauci effugerent. Insequenti nocte VII
castra sua incendit Pompeius, & trans flumen Salsum per conualles castra inter duo oppida Ateguam & Vcubim in monte constituit. Cæsar in munitionibus, ceterisque, quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem vineasque agere instituit. Hæc loca sunt mon- 2
tuosa, & natura edita ad rem militarem, quæ planitia diuiduntur Salso flumine, proxime tamen Ateguam, vt ad flumen sint circiter pas-

CAP. VI. 1. *Ateguam proficiscitur*] Ategua & Attegua oppidum Bæticæ, inter Bætin & Singulim fluuios.

CAP. VII. 1. *trans flumen Salsum*] In Singulim a dextra se Salsum flumen infundit.

Vcubim] oppidum prope Ateguam.

3 passuum duo millia. ex ea regione oppidi in montibus castra habuit posita Pompeius. in conspectu vtrorumque oppidorum, neque suis
4 ausus est subsidio venire. Aquilas habuit & signa XIII legionum, sed, ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duæ fuerunt vernaculæ, quæ a Trebonio transfugerant, & vna facta ex coloniis, quæ fuerunt in his regio-
5 nibus: quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secum adduxerat; reliquæ ex fugitiuis auxiliares consistebant. nam, de leui armatura & equitatu, longe & virtute & numero nostri erant
VIII superiores. Accedebat huc, vt longius bellum duceret Pompeius, quod loca sunt edita, & ad castrorum munitiones non parum idonea. nam fere totius vlterioris Hispaniæ regio, propter terræ fecunditatem, inopem difficilemque habet oppugnationem, & non minus copio-
2 sam aquationem. Hic etiam propter barbarorum crebras excursiones omnia loca, quæ sunt ab oppidis remota, turribus & munitionibus retinentur, sicut in Africa, rudere, non tegulis, te-

4. *duæ erant Vernaculæ*] De his legionibus, quæ antea sub Varrone, Pompeio legato fuerant, post Cæsari traditæ, ipse de Bello Ciuili lib. II, 20 agit. His Longinus præfectus est a Cæsare, eique mortuo suffectus C. Trebonius: a quo defecerunt Africano bello, atque ita Pompeianam caussam rursus tueri susceperant. *Dio Cass.* XLIII *p.* 228.

CAP. VIII. 1. *vt longius bellum duceret*] protraheret, differret. Cic. lib. VII ep. III *suadere institui, vt bellum duceret.* Adde Cæs. B. Gall. I, 38, 4.

2. *rudere, non tegulis*] Vide de Bello Alexand. cap. I. sect. 3.

teguntur; simulque in his habent speculas, &, 3
propter altitudinem, longe lateque prospici-
unt. Item oppidorum magna pars eius pro- 4
uinciæ montibus fere munita, & natura excel-
lentibus locis est constituta, vt simul aditus ad-
scensusque habeat difficiles. ita ab oppugnatio- 5
nibus natura loci distinentur, vt ciuitates Hi-
spaniæ non facile ab hostibus capiantur: quod 6
in hoc contigit bello. nam, vbi inter Ateguam &
Vcubim, quæ oppida supra sunt scripta, Pom-
peius habuit castra constituta, in conspectu duo-
rum oppidorum, ab suis castris circiter millia
passuum IV grumus est excellens natura, qui
appellatur castra Postumiana. ibi præsidii caus-
sa castellum Cæsar habuit constitutum. Pom- IX
peius, qui eodem iugo tegebatur, loci natura, &
quod remotum erat a castris Cæsaris, animad-
uertebat loci difficultatem, & quod flumine Sal-
so intercludebatur, non esse commissurum Cæsa-
rem, vt in tanta loci difficultate ad subsidium
submittendum se mitteret. Ista fretus opinio- 2
ne, tertia vigilia profectus, castellum oppugna-
re cœpit, vt laborantibus succurreret. nostri, 3
cum appropinquassent, clamore repentino te-
lorumque multitudine iactus facere cœperunt,
vti magnam partem hominum vulneribus adfi-
cerent. Quo peracto, cum ex castello repugnare 4
cœpissent, & maioribus castris Cæsari nuntius
esset allatus, cum III legionibus est profectus,
&,

6. *grumus est excellens*] Pompeius Festus: *Grumus, terræ collectio minor tumulo.* Et Nonius Marcellus: *Grumus dicitur agger a congerie dictus.*

5 &, cum ad eos appropinquaſſet, fuga perterriti multi ſunt interfecti, complures capti. in quibus multi præterea armis exſuti fugerant;
X quorum ſcuta ſunt relata LXXX. Inſequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit. is ſigna Saguntinorum retu-
2 lit v, quæ ab oppidanis cepit. ſuo loco perterritus eſt, quod equites ex Italia cum Aſpre-
3 nato ad Cæſarem veniſſent. Ea nocte Pompeius caſtra incendit; & ad Cordubam verſus iter fa-
4 cere cœpit. Rex, nomine Indo, qui cum equitatu ſuas copias adduxerat, dum cupidius agmen aduerſariorum inſequitur, a vernaculis le-
XI gionariis exceptus eſt, & interfectus. Poſtero die equites noſtri longius ad Cordubam verſus proſecuti ſunt eos, qui commeatus ad caſtra Pompeii ex oppido portabant; ex iis capti L cum iumentis, ad noſtra adducti ſunt ca-
2 ſtra. Eodem die Q. Marcius tribunus mil. qui fuiſſet Pompeii, ad nos transfugit, & noctis tertia vigilia in oppido acerrime pugnatum eſt: ignemque multum miſerunt, ſicut & omne genus, quibus ignis per iactus ſolitus eſt mitti. Hoc

CAP. X. 1. *Inſequenti luce*] die ſequenti. Cic. pro Mil. c. 35 *Centeſima lux eſt hæc ab interitu P. Clodii.* Sic & infra noſter c. 19 ſect. 3.

4. *Rex, nomine Indo*] De hoc rege vel regulo nihil notum eſt.

CAP. XI. 2. *qui fuiſſet Pompeii*] qui fuerat. Sic ſæpe hic auctor. Vide c. 1. ſect. 1. & c. 13. ſ. 2. & c. 19. ſ. 1. c. 32. ſ. 3. & c. 35. ſ. 2.

in oppido acerrime eſt pugnatum] in oppido Ategua: ſeu ex oppido, ab obſeſſis.

omne genus, quibus] ſyntheſis.

Hoc præterito tempore, C. Fundanius, eques 3
R. ex castris aduersariorum ad nos transfu-
git. Postero die ex legione vernacula XII
milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui
dixerunt se seruos esse. Cum venirent, cogni- 2
ti sunt a militibus, qui antea cum Fabio & Pe-
dio fuerant, & a Trebonio transfugerant. Eis
ad ignoscendum nulla est data facultas, & a
militibus nostris interfecti sunt. Eodem tem- 3
pore capti tabellarii, qui a Corduba ad Pompe-
ium missi erant, perperamque ad castra nostra
peruenerant, præcisis manibus missi sunt fa-
cti. Pari consuetudine, vigilia secunda, ex op- 4
pido ignem multum telorumque multitudinem
iactando, bene magnum tempus consumpserunt,
compluresque vulneribus adfecerunt. Præterito 5
noctis tempore, eruptionem in legionem sextam
fecerunt, cum in opere nostri distenti essent,
acriterque pugnare cœperunt: quorum vis re-
pressa a nostris, etsi oppidani superiore loco de-
fendebantur. L, cum eruptionem facere cœ- 6
pissent, tamen virtute militum nostrorum, qui,
etsi inferiore loco premebantur, [tamen] repul-
si aduersarii bene multis vulneribus adfecti in
oppidum se contulerunt. Postero die Pom- XIII
peius ex castris suis brachium cœpit ad flumen
Salsum facere: & cum nostri equites pauci in
statione fuissent a pluribus reperti, de statio-
ne sunt deiecti, & occisi tres. Eo die A. Val- 2
gius,

CAP. XIII. 1. *brachium cœpit facere*] munitionem longius proiectam. Vide Hirt. Alex. c. 30 & Afric. c. 51.

gius, ſenatoris filius, cuius frater in caſtris Pompeii fuiſſet, omnibus ſuis rebus relictis, equum conſcendit, & fugit. Speculator de legione ſecunda Pompeiana captus a militibus, & interfectus eſt. Idem temporis glans miſſa eſt inſcri-
3 pta, *quo die ad oppidum capiendum accede-*
4 *rent, ſeſe ſcutum eſſe poſiturum.* Qua ſpe non nulli, dum ſine periculo murum adſcendere, & oppidum potiri poſſe ſe ſperarent, poſtero die ad murum opus facere cœperunt, & bene ma-
5 gna prioris muri pars deiecta eſt. quo facto, ab oppidanis, ac ſi ſuarum partium eſſent, conſeruati, miſſos facere loricatos: quique præſidii cauſſa præpoſiti oppido a Pompeio eſſent, orabant. Quibus reſpondit Cæſar, *ſe conditiones*
6 *dare, non accipere*, conſueuiſſe. Qui cum in oppidum reuerſi eſſent, relato reſponſo, clamore ſublato, omni genere telorum emiſſo, pu-
7 gnare pro muro toto cœperunt. propter quod fere magna pars hominum, qui in caſtris noſtris eſſent, non dubitarunt, quin irruptionem
8 eo die eſſent facturi. ita, corona circumdata, pugnatum eſt aliquamdiu vehementisſime, ſimulque balliſta miſſa a noſtris turrem deiecit: qua aduerſariorum, qui in ea turre fuerant, v deiecti ſunt, & puer, qui balliſtam ſolitus erat ob-
XIV ſeruare. Eo præterito tempore, Pompeius trans flumen Salſum caſtellum conſtituit: neque a noſtris prohibitus: falſaque illa opinione

CAP. XIV. 1. *puer qui balliſtam ſolitus obſeruare*] vt milites moneret, quando excutiebatur, quo ſibi cauerent.

ne gloriatus est; quod prope in nostris partibus locum tenuisset. item insequenti die, ea- 2
dem consuetudine, dum longius prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant, aliquot turmæ cum leui armatura, impetu facto, loco sunt deiectæ, & propter paucitatem nostrorum equitum, simulque leui armatura inter turmas aduersariorum protritæ. Hoc in 3
conspectu vtrorumque castrorum gerebatur: & maiore Pompeiani exsultabant gloria, longius quod nostris cedentibus prosequi cœpissent. Qui cum aliquo loco a nostris recepti essent, vt 4
consuessent, ex simili virtute clamore facto, aduersati sunt prœlium facere. Fere apud XV.
exercitus hæc est equestris prœlii consuetudo, cum eques ad dimicandum, dimisso equo, cum pedite progreditur, nequaquam par habetur. id quod in hoc accidit certamine. Cum 2
pedites ex leui armatura lecti ad pugnam equitibus nostris nec opinantibus venissent, idque in prœlio animaduersum esset, complures equites descenderunt. ita exiguo tempore eques 3
pedestre, pedes equestre prœlium facere cœpit, vsque eo, vt cædem proxime a vallo fecerint. in quo prœlio aduersariorum ceciderunt CXXIII, 4
compluresque armis exuti, multi vulneribus adfecti in castra sunt redacti: nostri ceciderunt 5
III, saucii XII pedites, & equites V. Eius diei insequenti tempore, pristina consuetudine, pro muro pugnari cœptum est. cum bene ma- 6
gnam multitudinem telorum ignemque nostris defendentibus iniecissent, nefandum crudelis-

simumque facinus sunt adgressi, in conspectuque
nostro hospites, qui in oppido erant, iugula-
re, & de muro præcipites mittere cœperunt,
sicut apud barbaros: quod post hominum me-
XVI moriam numquam est factum. Huius diei
extremo tempore a Pompeianis ad clam no-
stros tabellarius est missus, vt ea nocte turres
aggeremque incenderent, & III vigilia eruptio-
2 nem facerent. ita igne telorumque multitudi-
ne iacta, cum bene magnam partem muri con-
sumpsissent, portam, quæ e regione & in con-
spectu Pompeii castrorum fuerat, aperuerunt,
copiæque totæ eruptionem fecerunt, secumque
extulerunt calcatas ad fossas complendas, & har-
pagones ad casas, quæ stramenticiæ ab nostris
hibernorum caussa ædificatæ erant, diruendas
3 & incendendas; præterea argentum & vesti-
menta, vt, dum nostri in præda detinerentur,
illi, cæde facta, ad præsidia Pompeii se recipe-
rent. nam, quod existimabat eos posse co-
natum efficere, nocte tota vltra ibat flumen
4 Salsum in acie. Quod factum licet nec opinan-
tibus nostris esset gestum, tamen virtute freti,
repulsos, multisque vulneribus adfectos, oppi-
do represserunt, prædaque & armis eorum sunt
potiti, viuosque aliquos ceperunt, qui postero
5 sunt interfecti die. Eodemque tempore trans-
fu-

CAP. XVI. 2. *calcatas ad fossas complendas*] Vox insolens, crates tamen & sarmenta videntur significari.

4. *oppido represserunt*] in oppidum: vt illud Maronis: *It clamor cælo.*

fuga nuntiauit ex oppido, Iunium, qui in cu-
niculo fuisset, iugulatione oppidanorum facta,
clamasse, *facinus se nefandum & scelus fecisse:*
nam eos nihil meruisse, quare tali pœna adfice- 6
rentur, qui eos ad aras & focos suos recepis-
sent, eosque hospitium scelere contaminasse: mul-
ta præterea dixisse: qua oratione deterritos, am-
plius iugulationem non fecisse. Ita po- XVII
stero die Tullius legatus cum Catone Lusitano
venit, & apud Cæsarem verba fecit: *Vtinam*
quidem dii immortales fecissent, vt tuus potius
miles, quam Cn. Pompeii, factus essem, & hanc
virtutis constantiam in tua victoria, non in illius
calamitate, præstarem. cuius funestæ laudes 2
quippe ad hanc fortunam reciderunt, vt ciues
R. indigentes præsidii, & propter patriæ luctuo-
sam perniciem dedamur hostium numero: qui ne-
que in illius prospera acie primam fortunam, ne-
que in aduersa secundam obtinuimus victoriam:
qui legionum tot impetus sustentantes, nocturnis 3
diurnisque operibus gladiorum ictus, telorumque
missus exspectantes, victi, & deserti a Pompeio,
tua virtute superati, salutem a tua clementia de-
poscimus; petimusque, vt qualem te gentibus 4
præstitisti, similem te in ciuium deditione præ-
stes. Remissis legatis, cum ad portam XVIII
venisset Ti. Tullius, cum eum introeuntem C.
Antonius insecutus non esset, reuersus est ad
portam, & hominem apprehendit. Quod Ti- 2
berius cum fieri animaduertit, simulque pugio-
nem

CAP. XVIII. L. *reuersus ad portam, & hominem*] quis?
quem? an Cato Lusitanus Antonium? nam Tibe-

nem eduxisset, manum eius incidit. Ita refuge-
3 runt ad Cæsarem. Eodemque tempore signifer de legione prima transfugit; & nuntiauit, quo die equestre prœlium factum esset, suo signo perisse homines xxxv, neque licere castris Cn. Pompeii nuntiari, neque dici perisse quemquam.
4 Seruus, cuius dominus in Cæsaris castris fuisset, vxoremque & filium in oppido reliquerat, dominum iugulauit, & ita clam a Cæsaris præsidiis in Pompeii castra discessit, & indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in oppido ad defendendum com-
5 pararentur. Ita, litteris acceptis, cum in oppidum reuersi essent, qui mittere glandem scriptam solebant, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugæ nuntiarunt, quam Pompeius concionem habuisset: quoniam oppido subsidio non posset venire, noctu ex aduersariorum conspectu se deducerent ad mare versum: vnum respondisse, *vt potius ad dimicandum descenderent, quam signum fugæ ostenderent*: tum, qui
6 ita locutus esset, iugulatum. Eodem tempore tabellarii eius deprehensi, qui ad oppidum veniebant, quorum litteras Cæsar oppidanis obiecit, &, qui vitam sibi peteret, iussit turrem
7 ligneam oppidanorum incendere: id si fecisset, ei se promisit omnia concessurum, quod difficile erat factu, vt eam turrem sine periculo quis
8 incenderet. ita facturus de ligno, cum propius

rius Tullius animaduertit id fieri. Nisi ergo aliquid deest, omnia confuse sunt proposita.

8. *ita facturus de ligno*] Si genuina lectio, *lignum* est

pius accesſiſſet, ab oppidanis eſt occiſus. Ea-
dem nocte transfuga nuntiauit, Pompeium &
Labienum de iugulatione oppidanorum indi-
gnatos eſſe. Vigilia ſecunda propter mul- XIX
titudinem telorum turris lignea, quæ noſtra
fuiſſet, ab imo vitium fecit, vsque ad tabula-
tum ſecundum & tertium. Eodem tempore 2
pro muro pugnatum acerrime, & turrim no-
ſtram, vt ſuperiorem, incenderunt. idcirco,
quod ventum oppidani ſecundum habuerunt.
Inſequenti luce materfamilias de muro ſe de- 3
iecit, & ad nos tranſiliit, dixitque ſe cum fami-
lia conſtitutum habuiſſe, vt vna transfugerent
ad Cæſarem; illam oppreſſam & iugulatam.
Hoc præterea tempore tabellæ de muro ſunt de- 4
iectæ, in quibus ſcriptum eſt inuentum: *L. Mi-
nucius Cæſari.* Si mihi *vitam tribuis, quoniam a
Cn. Pompeio ſum deſertus, qualem me illi præſti-
ti, tali virtute & conſtantia futurum me in te eſſe
præſtabo.* Eodem tempore oppidanorum lega- 5
ti, qui antea exierant, Cæſarem adierunt, *ſi ſibi
vitam concederet, ſeſe inſequenti die oppidum eſ-
ſe dedituros.* Quibus reſpondit, *ſe Cæſarem eſ-* 6
ſe, fidemque præſtaturum. ita, ante diem XI ka-
lend. Martii oppido potitus, imperator eſt ap-
pellatus. Et Pompeius, ex perfugis XX
cum deditionem oppidi factam eſſe ſciſſet, ca-
ſtra mouit Vcubim verſus, ſed circum ea loca
caſtella diſpoſuit, & munitionibus ſe continere
cœpit. Cæſar mouit, & propius caſtra caſtris
con-

lignea turris, eo tropo, quo materia pro opere inde
facto eſt.

2 contulit. Eodem tempore mane loricatus vnus
ex legione vernacula ad nos transfugit, & nun-
tiauit, Pompeium oppidanos Vcubenses con-
uocasse, iisque imperauisse, vt, diligentia ad-
hibita, perquirerent, qui essent suarum parti-
um, itemque aduersariorum victoriæ fautores.
3 Hoc præterito tempore, in oppido, quod fuit
captum, seruus est prehensus in cuniculo, quem
supra demonstrauimus, dominum iugulasse.
4 is viuus est combustus: eodemque tempore
centuriones loricati IIX ad Cæsarem transfuge-
runt ex legione vernacula, & equites nostri cum
aduersariorum equitibus congressi sunt, & sau-
5 cii aliquot occiderunt ex leui armatura. Ea
nocte speculatores prehensi serui III, & vnus
ex legione vernacula. Serui sunt in crucem
XXI sublati, militi ceruices abscissæ. Poste-
ro die equites cum leui armatura ex aduersa-
2 riorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tem-
pore circiter XI equites ad aquatores nostros
excucurrerunt, non nullos interfecerunt, item
3 alios viuos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt
equites IIX. Insequenti die Pompeius securi per-
cussit homines LXXIV, qui dicebantur esse fauto-
res Cæsaris victoriæ, reliquos in oppidum iussit
deduci; ex quibus effugerunt CXX, & ad Cæsarem
XXII venerunt. Hoc præterito tempore, qui
in oppido Ategua Bursauolenses capti sunt, le-
gati profecti sunt cum nostris, vti rem gestam

Bur-

CAP. XXII. 1. *Bursauolenses*] vbi oppidum situm
fuerit *Bursauola*, ignoratur. In Bætica fuisse, nec lon-
gius ab Ategua remotum, non dubitamus.

auolensibus referrent . quid sperarent Cn. Pompeio, cum viderent hospites iugu- : præterea multa scelera ab iis fieri , qui idii caussa ab his reciperentur. Qui cum oppidum venissent , nostri , qui fuissent tes R. & senatores, non sunt ausi intro- n oppidum, præterquam qui eius ciuitatis ent. Quorum responsis vltro citroque ac- 3
s & redditis, cum ad nostros se recipe- , qui extra oppidum fuissent, illi de præ- insecuti , ex auersione legatos iugularunt. reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæsari rem m detulerunt, & speculatores ad oppidum uam miserunt, Qui cum certum compe- 4
nt [legatorum responsa] ita esse gesta, quem- odum illi retulissent, ab oppidanis concur- ıcto, eum , qui legatos iugulasset, lapida- & ei manus intentare cœperunt, illius ope- perisse. ita, vix periculo liberatus, peti- 5
oppidanis, vt ei liceret legatum ad Cæ- n proficisci: illi se satisfacturum. Potesta- 6
ta, cum inde esset profectus, præsidio com- to, cum bene magnam manum fecisset, & urno tempore per fallaciam in oppidum es- ceptus, iugulationem magnam facit. Prin- ous, qui sibi contrarii fuissent, interfectis, dum in suam potestatem recepit. Hoc præ- 7
o tempore, serui transfugæ nuntiauerunt, idanorum bona vendere, ne cui extra val- liceret exire, nisi discinctum. Idcirco, 8
quod

ui cum ad oppidum venissent] oppidum Bursauo- n: *Goduin.* Ateguam, *Rhellican.* Adeo turbate hæc nt *disposita*.

quod ex quo die oppidum Ategua esset captum,
metu conterritos complures profugere in Bætu-
riam, neque sibi vllam spem victoriæ proposi-
8 tam habere, vt si quis ex nostris transfugerit,
in leuem armaturam coniici, eumque non am-
XXIII plus XVI accipere. Insequenti tempore
Cæsar castris castra contulit, & brachium ad flu-
men Salsum ducere cœpit. Hic dum in opere
nostri distenti essent, complures ex superiore
2 loco aduersariorum decurrerunt. nec detinen-
tibus nostris multis telis iniectis, complures
vulneribus adfecere. hic tamen, vt ait Ennius,
3 *nostri cessere parumper.* itaque præter consue-
tudinem cum a nostris animaduersum esset ce-
dere, centuriones ex legione V flumen transgressi
4 duo, restituerunt aciem, acriterque eximia vir-
tute plures cum agerent, ex superiore loco
5 multitudine telorum alter eorum concidit. ita,
cum is compar prœlium facere cœpisset, & cum
vndique se circumueniri animaduertisset, parum-
6 per ingressus, pedem offendit. Huius conci-
dentis viri casu passim audito, cum complures
aduersariorum concursum facerent, equites no-
stri transgressi interiore loco aduersarios ad val-
7 lum agere cœperunt. Ita, dum cupidius intra
præsidia illorum student cædem facere, a tur-
mis & leui armatura sunt interclusi. Quorum
nisi summa virtus fuisset, viui capti essent. nam
& munitione præsidii ita coangustabantur, vt
equites, spatio intercluso, vix se defendere pos-
sent.

8. *profugere in Bæturiam*] regionem inter *Bætin* & *Anam* fluuios. Plinius lib. III cap. I Quæ regio *a Bæti ad fluuium Anam* tendit, Bæturia appellatur.

ſent. Ex his vtroque genere pugnæ complu- 8
res ſunt vulneribus adfecti, in quîs etiam Clo-
dius Aquitius. inter quos ita cominus eſt pu-
gnatum, vt ex noſtris, præter II centuriones,
ſit nemo deſideratus, gloria ſe efferentes, Po- XXIV
ſtero die ab Soricaria vtræque conuenere copiæ.
Noſtri brachia ducere cœperunt. Pompeius, cum 2
animaduerteret, caſtello ſe excludi Aſpauia,
quod ab Vcubi millia paſſuum V diſtat, hæc res
neceſſario vocabat, vt ad dimicandum deſcen-
deret. neque tamen æquo loco ſui poteſtatem 3
faciebat, ſed ex grumo excelſum tumulum ca-
piebat, vsque eo, vt neceſſario cogeretur ini-
quum locum ſubire. Quo facto, cum vtro- 4
rumque copiæ tumulum excellentem petiſſent,
prohibiti a noſtris ſunt, deiectique planitie.
Quæ res ſecundum noſtris efficiebat prœlium, 5
vndique autem cedentibus aduerſariis, noſtri ma-
gna in cæde verſabantur; quibus mons, non virtus,
ſaluti fuit: quo ſubſidio tunc, niſi aduesperaſſet, a
paucioribus noſtris omni auxilio priuati eſſent.
nam ceciderunt ex leui armatura CCCXXIV: ex 6
legionariis CXXXIIX, præterquam quorum ar-
ma & ſpolia ſunt adlata. Ita pridie II centurio-
num interitio hac aduerſariorum pœna eſt lita-
ta.

Cap. XXIV. 1. *ab Soricaria*] Ignotum nomen loci: nec diuinare licet, oppidum an villa aut ſimile fuerit. Infra cap. 27 ſect. 2 *Soritia* vocatur. Adeo prauata & incerta ſunt omnia.

5. *quibus mens, non virtus*] QVIBVS refertur ad eos, in quorum cæde Cæſariani verſabantur. Goduinus *hoſtibus* ſubſtituit. Bene, ſi quis codex vetuſtus ſuaderet.

XXV ta. Insequenti die pari consuetudine, cum ad eumdem locum eius præsidium venisset, pristino illo suo vtebantur instituto. nam præter equites nullo loco æquo se committere audebant.
2 Cum nostri in opere essent, equitum copiæ concursus facere cœperunt: simulque vociferantibus legionariis, cum locum efflagitarent, vt, consueti insequi, existimare possent, se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili convalle bene longe sunt egressi, & planitie iniquiore constiterunt.
3 Illi tamen procul dubio ad congrediendum in eum locum non sunt ausi descendere, præter vnum Antistium Turpionem, qui fidens viribus, ex aduersariis sibi parem esse neminem cogitare cœpit. hic, vt fertur, Achillis Memnonisque congressus.
4 Q. Pompeius Niger, eques Romanus Italicensis, ex acie nostra ad congrediendum progressus est.
5 quoniam ferocitas Antistii omnium mentes conuerterat ab opere ad spectandum. acies sunt dispositæ.
6 nam inter bellatores principes dubia erat posita victoria, vt prope videretur finem bellandi duorum dirimere pugna. ita auidi cupidique suarum quisque partium, expertorum virorum, fautorumque voluntas habebatur.
7 Quorum virtute alacri cum ad dimicandum in planitiem se con-

tu-

CAP. XXV. 3. *Achillis Memnonisque congressus*] Horum singulare certamen, quo Memnon periit, copiose scriptum est a Quinto Calabro Smyrneusi lib. II a versu 441. Attigit etiam Dictys Cretensis lib. IV cap. VI seq.

4. *Italicensis*] ex Bæticæ colonia, quæ *Italica* dicebatur: de qua supra B. Civ. II. 20.

tulissent, scutorumque laudis insignis præfulgens opus cælatum, quorum pugna esset prope profecto dirempta, nisi propter equitum * concessum, vt supra demonstrauimus, leui armatura præsidii caussa non longe ab opere castrorum constitisset. Vt nostros equites in receptu, dum 8
ad castra redeunt, aduersarii cupidius sunt insecuti, vniuersi, clamore facto, impetum dederunt. Ita metu perterriti, cum in fuga essent, multis amissis, in castra se recipiunt. Cæ- XXVI
sar ob virtutem turmæ Cassianæ donauit millia XIII, & præfecto torques aureos II, & leui armaturæ millia X. Hoc die A. Bæbius, & C. Fla- 2
uius, & A. Trebellius, equites Romani Astenses, argento prope tecti equites ad Cæsarem transfugerunt; qui nuntiauerunt, equites Romanos 3
coniurasse omnes, qui in castris Pompeii essent, vt transitionem facerent; serui indicio omnes in custodiam esse coniectos, e quibus, occasione capta, se transfugisse. Item hoc die litteræ sunt 4
deprehensæ, quas mittebat Vrsaonem Cn. Pompeius, *S. V. G. E V. Etsi, prout nostra felicitas,* 5
ex sententia aduersarios adhuc propulsos habemus, ta-

CAP. XXVI. 2. *equites Romani Astenses*] ex colonia Asta, ad ostia versus fluminis Bætis sita. Mela lib. III cap. I *castellum Ebora in litore, & procul a litore Asta colonia.* Adde infra nostri cap. 36 sect. 4

4. *quas mittebat Vrsaonem*] In libris plerisque *Vrsaonem*: vet. Ven. & Gryph. *Saonem* mutile, tamen cum A: Plinio lib. III cap. I *Vrso* dicta colonia, quæ cognominata sit *Genua Vrbanorum.* Et Grut. Inscr. p. 259 n. 2 RESP. VRSONENSIVM. Sita inter Hispalim & Mundam.

tamen, si æquo loco sui potestatem facerent, celerius, quam vestra opinio est, bellum confecissem.
6 *Sed exercitum tironum non audent in campum deducere, nostrisque adhuc freti præsidiis, bellum ducunt. nam singulas ciuitates circumsident, in-*
7 *de sibi commeatus capiunt. Quare & ciuitates nostrarum partium conseruabo, & bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes animo habeo ad vos mittere. Profecto nostro commeatu priuati, necessario ad dimicandum descen-*
XXVII *dent.* Insequenti tempore cum nostri temere in opere distenti essent, equites in oliue-
2 to, dum lignantur, interfecti sunt aliquot. Serui transfugerunt; qui nuntiauerunt a. d. III nonarum Martii prœlio, ad Soritiam quod factum est, ex eo tempore metum esse magnum, & At-
3 tium Varum circum castella præesse. Eo die Pompeius castra mouit; & circa Hispalim in o-
4 liueto constitit. Cæsar prius quam eodem est profectus, luna hora circiter VI visa est. ita castris motis Vcubim, præsidium, quod Pompeius reliquit, iussit vt incenderent, & deusto oppido
5 in castra maiora se reciperent. Insequenti tempore Ventisponte oppidum cum oppugnare cœpisset, deditione facta, iter fecit in Carrucam, contra

6. *bellum ducunt*] Vide supra cap. 8 sect. 1.

CAP. XXVI. 2. *ad Soritiam*] Non puto alium locum esse, quam qui supra cap. 24 dicitur *Soricaria*.

3. *& circa Hispalim*] vrbem nobilem ad Bætin, quæ nunc Seuilla est.

5. *Ventisponte oppidum*] inter Hispalim & Mundam. Cetera de situ ignorantur.

iter fecit in Carrucam] ignobilis locus eiusdem tractus.

tra Pompeium castra posuit. Pompeius oppidum, quod contra sua præsidia portas clausisset, incendit; milesque, qui fratrem suum in castris iugu- 6
lasset, interceptus est a nostris, & fuste percussus. Hinc itinere facto, in campum Mundensem cum esset ventum, castra contra Pompeium constituit. Sequenti die cum iter fa- XXVIII
cere Cæsar cum copiis vellet, renuntiatum est ab speculatoribus, Pompeium de tertia vigilia in acie stetisse. Hoc nuntio adlato, vexillum pro- 2
posuit. Idcirco enim copias eduxerat, quod Vrsaonensium ciuitati [fuissent fautores] antea litteras miserat, Cæsarem nolle in conuallem descendere, quod maiorem partem exercitum tironum haberet. Hæ litteræ vehementer confir- 3
mabant mentes oppidanorum. Ita, hac opinione fretus, totum se facere posse existimabat. Etenim & natura loci defendebatur, & ipsius oppidi munitione, vbi castra habuit constituta. Namque, vt superius demonstrauimus, lo- 4
ca excellentia tumulis contineri; interim nulla planitia diuidit. Sed ratione nulla placuit taceri id, quod eo incidit tempore. Plani- XXIX
ties inter vtraque castra intercedebat, circiter millia passuum v, vt auxilia Pompeii duabus defenderentur rebus, oppidi excelsi, & loci natura. Hinc dirigens proxima planities æqua- 2
ba-

6. *in campum Mundensem*] Munda oppidum Bæticæ haud longe a mari positum, quod vltimum Cæsaris prœlium, cum Pompeii filiis commissum, nobilitauit.

CAP. XXVIII. 4. *nulla planitia diuidit*] vt supra

batur, cuius decursum antecedebat riuus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci ini-
3 quitatem. Nam palustri & voraginoso solo currebat ad dextram partem: & Cæsar, cum aciem directam vidisset, non habuit dubium, quin media planitie in æquum ad dimicandum aduersarii procederent. hoc erat in omnium con-
4 spectu. Huc accedebat, vt locus ille planitie equitatum ornaret, & diei solisque serenitas, vt mirificum & optandum tempus prope ab diis immortalibus illud tributum esset ac prœlium
5 committendum. Nostri lætari, non nulli etiam timere, quod in eum locum res fortunæque omnium deducerentur, vt, quidquid post horam casus tribuisset, in dubio
6 poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt; id quod aduersarios existimabamus esse facturos. Qui tamen a munitione oppidi ∞ passibus longius non audebant procedere, in quo sibi prope murum aduersarii
7 constituebant. Itaque nostri procedunt, interdum æquitas loci aduersarios efflagitabat, vt ta-
8 li conditione contenderent ad victoriam. neque tamen illi a sua consuetudine discedebant, vt aut ab excelso loco, aut ab oppido, discederent. Nostri pede presso propius riuum cum appropinquassent, aduersarii patrocinari loco iniquo non
XXX desinunt. Erat acies XIII aquilis constituta,

cap. 4 sect. 2. De qua forma diximus ad Cæsar. Civil. 1 cap. 43. Adde Hirt. Afr. c. 51 s. 2.

CAP. XXX. 1. *Erat acies* XIII *aquilis*] tredecim legionibus. Signum pro signato. Supra cap. 7 noster

ta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cum leui armatura millibus VI, præterea auxiliares accedebant prope alterum tantum. Nostra præsidia LXXX cohortibus, & IIX millibus equitum. Ita, 2
cum in extrema planitie iniquum in locum nostri appropinquassent, paratus hostis erat superior, vt transeundi superius iter vehementer esset periculosum. Quod cum a Cæsare esset animad- 3
uersum, ne quid temere culpa sua sequius admitteretur, eum locum definire cœpit. Quod 4
cum hominum auribus esset obiectum, moleste & acerbe accipiebant, se impediri, quo minus prœlium conficere possent. Hæc mora aduersarios alacriores efficiebat, Cæsaris copias timore impediri ad committendum prœlium. Ita 5
se efferentes iniquo loco, sui potestatem faciebant, vt magno tamen periculo accessus eorum haberetur. Hic decumani suum locum cornu 6
dextrum tenebant, sinistrum III & V legio, itemque cetera auxilia & equitatus. prœlium, clamore facto, committitur. Hic etsi vir- XXXI
tute nostri antecedebant, aduersarii loco superiore defendebantur acerrime, & vehemens fiebat ab vtrisque clamor, telorumque missus, concursus, sic, vt prope nostri diffiderent victo-

ad eumdem modum : *Aquilas habuit & signa* XIII *legionum*.

3. *eum locum definire cœpit*] determinare, quousque milites progrediantur; & prohibere, ne quis vltro pergeret.

6. *decumani*] legio decima, quam maximi Cæsar faciebat, vt ex bello Gallico liquet.

2 ctoriæ. congressus enim & clamor , quibus
rebus maximè hostes conterrentur, in collatu pa-
3 ri erant conditione. itaque ex vtroque gene-
re pugnæ, cum parem virtutem ad bellandum
contulissent , pilorum missu fixa cumulatur &
4 concidit aduersariorum multitudo. dextrum
demonstrauimus decumanos cornu tenuisse, qui,
etsi erant pauci, tamen propter virtutem, ma-
gno aduersarios timore eorum opera adficiebant,
quod suo loco hostes vehementer premere cœ-
perunt, vt ad subsidium , ne ab latere nostri
occuparent, legio aduersariorum transduci cœ-
5 pta sit ad dextrum. Quæ simul est mota, equi-
tatus Cæsaris sinistrum cornu premere cœpit.
at ii eximia virtute prœlium facere incipiunt,
vt locus in acie ad subsidium veniendi non da-
6 retur. Ita, cum clamori esset intermistus gemitus,
gladiorumque crepitus auribus oblatus, imperi-
7 torum mentes timore præpediebat. Hic, vt
ait Ennius, *pes pede premitur, armis teruntur
arma*, aduersariosque vehementissime pugnan-
tes nostri agere cœperunt; quibus oppidum fu-
8 it subsidio. Ita ipsis Liberalibus fusi fugatique
non superfuissent , nisi in eum locum confu-
gis-

CAP. XXXI. 4. *ne ab latere nostri occuparent*] Ex Thuani duobus Mss. emendauit Goduinus, etiam sensu postulante. Vulgo *occuparentur*.

8. *ipsis Liberalibus*] Liberalia Libero patri, id est Baccho sacer dies, XVI kal. Aprilis. Ouidius Fast. III vers. 713

Tertia post idus lux est celeberrima Baccho.

Cicero lib. XII epist. XXV ad Cornificium: *Liberalibus litteras accepi tuas.*

giſſent, ex quo erant egreſſi; in quo prœlio 9
ceciderunt millia hominum circiter XXX, & ſi
quid amplius; præterea Labienus, Attius Va-
rus: quibus occiſis, vtrisque funus eſt factum:
itemque equites Romani, partim ex vrbe, par-
tim ex prouincia, ad millia III. Noſtri deſi- 10
derati ad hominum ∞ partim peditum, partim
equitum, ſaucii ad D. aduerſariorum aquilæ
ſunt ablatæ XIII, & ſigna & faſces. præterea
duces belli XVII capti ſunt. Hos habuit XXXII
res exitus. Ex fuga hac cum oppidum Mun-
dam ſibi conſtituiſſent præſidium, noſtri coge-
bantur neceſſario eos circumuallare. Ex ho- 2
ſtium armis, pro cæſpite cadauera collocaban-
tur, ſcuta & pila pro vallo, inſuper occiſi, &
gladii, & mucrones, & capita hominum or-
dinata, ad oppidum conuerſa vniuerſa hoſtium
timorem, virtutisque inſignia *propoſita vide-
rent, & vallo circumcluderentur aduerſarii
ita Galli tragulis iaculisque oppidum ex hoſtium
cadaueribus ſunt circumplexi, oppugnare cœ-
perunt. Ex hoc prœlio Valerius adoleſcens, 3
Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sex.
Pompeio, qui Cordubæ fuiſſet, rem geſtam
refert. Cognito hoc negotio, quos equites, 4
quod pecuniæ ſecum habuit, eis diſtribuit, &
oppidanis dixit, ſe de pace ad Cæſarem profi-
ciſci, & ſecunda vigilia ab oppido diſceſſit. Cn. 5
Pompeius autem cum equitibus paucis non
nullisque peditibus ad nauale præſidium
par-

CAP. XXXII. 2. *hoſtium timorem virtutisq. inſignia*] Mutila hæc & vicina, aſteriſcis notata a criticis.

Yy 2

parte altera contendit Carteiam, quod oppidum
6 abest a Corduba millia passuum CLXX. Quo
cum ad octauum milliarium venisset, P. Caluitius, qui castris antea Pompeii præpositus esset; eius verbis nuntium mittit, cum minus belle haberet, vt mitteret lecticam, qua in oppidum deferri posset. Litteris missis, Pompeius Carte-
7 iam defertur. Qui illarum partium fautores essent, conueniunt in domum, quo erat delatus: qui arbitrati sunt clanculum venisse, vt ab eo, quæ vellent, de bello requirerent. Cum frequentia conuenisset, de lectica Pompeius
XXXIII eorum in fidem confugit. Cæsar ex prœlio, munitione circumdata, Cordubam venit. qui ex cæde eo refugerant, pontem occupaue-
2 runt. Cum eo esset ventum, conuiciari cœperunt, nos ex prœlio paucos superesse, quo confugeremus. Ita pugnare cœperunt de ponte.
3 Cæsar flumen transjecit, & castra posuit. Scapula, totius seditionis familiæ & libertinorum caput, ex prœlio Cordubam cum venisset, fami-

5. *contendit Carteiam*] Carteja ad fretum Herculeum sita.

6. *castris antea Pompeii - - eius verbis*] Cn. Pompeii, fratris maioris.

CAP. XXXIII. 1. *Munitione circumdata*] Mundæ oppido.

3. *Scapula totius seditionis familiæ caput*] Scapula hic Trebonium, Cæsaris præfectum, expulerat, omnemque Bæticam perduxerat ad seditionem. Cicero lib. IX epist. XIII ad Dolobellam: *bellum commotum a Scapula.* Vide quæ nos ad illam epistolam notauimus ex Dione, qui lib. XLIII p. 228 hæc persequitur.

miliam & libertos conuocauit, pyram sibi ex- 4
struxit, cœnam adferri quam opimam impera-
uit, item optimis insternendam vestimentis,
pecuniam & argentum in præsentia familiæ do- 5
nauit. Ipse de tempore cœnauit, vinum & nar-
dum identidem sibi infudit. Ita nouissimo tempo-
re seruum iussit & libertum, qui fuisset eius concu-
binus, alterum se iugulare, alterum pyram incen-
dere. Oppidani autem, simul Cæsar castra con- XXXIV
tra oppidum posuit, discordare cœperunt; vsque
eo, vt clamor in castra nostra perueniret, fere in-
ter Cæsarianos & inter Pompeianos. Erant hic 2
legiones, quæ ex perfugis conscriptæ, partim
oppidanorum serui, qui erant a Sex. Pompeio
manumissi, tunc in Cæsaris aduentum descen-
dere cœperunt. legio XIII oppidum defen- 3
dere cœpit: nam, cum iam repugnarent, tur-
res ex parte & murum occuparunt. Denuo le- 4
gatos ad Cæsarem mittunt, vt sibi legiones sub-
sidio intromitteret. Hoc cum animaduerterent
homines fugitiui, oppidum incendere cœperunt.
Qui superati a nostris, sunt interfecti hominum
millia XXII, præterquam extra murum qui 5
perierunt. Ita Cæsar, oppido potitus; dum hic
detinetur ex prœlio, quos circummunitos
superius demonstrauimus, eruptionem fecerunt:
&

4. *cœnam adferri quam opimam*] Sic morituri quidam faciebant, vt inter lautitias exirent ex vita. De Iuba & Petreio idem tradidit Florus IV, 2.

5. *vinum & nardum*] Sic in tribus Mss. Goduinus inuenit: sic & veteres impressi. Posteriores, *resinam & nardum*.

CAP. XXXIV. 5. *quos circummunitos superius demonstr.*]

& bene multis interfectis, in oppidum sunt
XXXV redacti. Cæsar Hispalim cum contendisset, legati deprecatum venerunt. Ita cum oppidum sese tueri dixisset, Caninium legatum cum præ-
2 sidio intromittit. Ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene magnum intra Pompeianas partes præsidium, quod Cæsaris præsidium receptum indignabatur, clam quemdam Philonem, illum, qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus. Is tota Lusitania notissimus
3 erat. Hic, clam præsidio in Lusitaniam proficiscitur, & Cæcilium Nigrum, nomine Barbarum, ad Lenium conuenit; qui bene ma-
4 gnam manum Lusitanorum haberet. Rursus in Hispalim oppidum denuo noctu per murum recipitur, præsidium vigilesque iugulant. Portas præcludunt, de integro pugnare cœpe-
XXXVI runt. Dum hæc geruntur, legati Carteienses renuntiarunt, quod Pompeium in potestate haberent: quod ante Cæsari portas præclusissent, illo beneficio suum maleficium existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispali pugna-
1 re nullo tempore desistebant. Quod Cæsar cum animaduerteret, si oppidum capere contenderet, vt homines perditi incenderent, & mœnia delerent. Ita consilio habito noctu, patitur

Mundenses munitione circumdederat Cæsar. *c.* 33 *sect.* I.

CAP. XXXV. 2. *clam quemdam Philonem*] supplet Goduinus *mittit*.

ad Lenium conuenit] Ignoti oppidi nomen *Lenium*.

CAP. XXXVI. I. *Lusitani Hispali pugnare*] Goduinus ita ex duobus codd. Thuani: Vulgati, *Hispalim op-*

-titur Lusitanos eruptionem facere: id quod consulto non existimabant fieri. ita irrumpen- 3
do naues, quæ ad Bætim flumen fuissent, incendunt. Nostri, dum incendio detinentur, illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. Quo facto, oppido recuperato, Astam iter fa- 4
cere cœpit. ex qua ciuitate legati ad deditionem venerunt, Mundensesque, qui ex prœlio in oppidum confugerant, cum diutius circumsiderentur, bene multi deditionem faciunt; &, cum essent in legionem distributi, coniurant inter se, vt noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent: illi cædem in castris administrarent. Hac re cognita, inse- 5
quenti nocte, vigilia tertia, tessera data, extra vallum omnes sunt concisi Mundenses duces. Cæsar in itinere reliqua oppida op- XXXVII
pugnat, quæ propter Pompeium dissentire cœperunt: pars erat, quæ legatos ad Cæsarem miserat, pars, qui Pompeianarum partium essent fautores. Seditione concitata, partes occupant, 2
cædes fit magna, saucius Pompeius naues XXX occupat longas, & profugit. Didius, qui Gadis classi præfuisset, ad quem simul nuntius adlatus est, confestim sequi cœpit, partim peditatibus &

pugnare. At intus erant & recepti in vrbem. Qui ergo illam oppugnare potuerunt?

4. *oppido recuperato*] Hispali, a Lusitanis nuper intercepta.

Astam iter facere] vide supra cap. 26 sect. 2.

CAP. XXXVII. 2. *Didius, qui Gadis classi præfuisset*] Alii dixissent *Gadibus*, vt ipse noster cap. 41: item *præfuerat.*

& equitatibus ad persequendum celeriter iter
3 faciens. Item IV die nauigatione confecta, insequuntur, qui imparati a Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius classe occurrit, naues incen-
XXXVIII dit, non nullas capit. Pompeius cum paucis profugit; & locum quemdam, munitum natura, occupat. Equites & cohortes, quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus antemissis certiores fiunt, diem & noctem iter faciunt.
2 Pompeius humero & sinistro crure vehementer erat saucius. Huc accedebat, vt etiam talum intorsisset: quæ res maxime impediebat. Ita lectica a turre qua esset adlatus, in ea ferebatur.
3 Lusitanus more militari, cum a Cæsaris præsidio fuisset conspectus, celeriter equitatu cohortibusque circumcluditur. Erat accessus loci diffi-
4 cultas. Nam idcirco, quod propter suos a nostro præsidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum natura ceperat sibi Pompeius, quem vix magna multitudine deducti homines ex supe-
5 riore loco defendere possent. Subeunt in aduentu nostri, depelluntur telis. Quibus cedentibus, cupidius insequebantur aduersarii, &
6 confestim tardabant ab accessu. Hoc sæpius facto animaduertebatur, nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituit, pari autem & celeri festinatione circum munitiones in iugo dirigunt, vt æquo pede cum aduersariis congredi possent. A quibus cum animaduersum esset, fuga sibi præsidium capi-
XXXIX unt. Pompeius, vt supra demonstraui-

uimus, saucius & intorto talo, idcirco tarda-
batur ad fugiendum: itemque propter loci dif-
ficultatem, neque equo, neque vehiculo salu-
ti suæ præsidium parare poterat. Cædes a no- 2
stris vndique administrabatur, exclusa muni-
tione, amissisque auxiliis: Ad conuallem au- 3
tem atque exesum locum in spelunca Pompeius
se occultare cœpit, vt a nostris non facile inue-
niretur, nisi captiuorum indicio. Ita ibi interfi-
citur. Cum Cæsar gradiebatur Hispalim, pri-
die id. Aprilis caput adlatum, & populo datum
est in conspectum. Interfecto Cn. Pom- XL
peio adolescente, Didius, quem supra demon-
strauimus, illa adfectus lætitia, proximo se re-
cepit castello, non nullasque naues ad reficien-
dum subduxit. Lusitani, qui ex pugna super- 2
fuerunt, ad signum se receperunt, & bene magna
manu comparata, ad Didium se reportant Huic 3
etsi non aberat diligentia ad naues tuendas, ta-
men nonnumquam ex castello propter eorum
crebras excursiones eiiciebatur, & sic prope quo-
tidianis pugnis insidias ponunt, & tripartito
signa distribuunt. erant parati, qui naues in- 4
cenderent, incensisque qui subsidium repeterent,
ii sic dispositi erant, vt a nullo conspectu omni-
um ad pugnam contenderet. Ita cum ex ca- 5
stello Didius ad propellendum processisset cum
copiis, signum a Lusitanis tollitur, naues in-
cenduntur, simulque, qui in castello ad pugnam
processerant, eodem signo fugientes latrones
dum

CAP. XL. 2. *Lusitani, qui ex pugna*] supple, tumul-
tuaria ad Hispalim, c. 36, *superfuerunt*.

dum persequuntur, a tergo insidiæ clamore sub-
6 lato circumueniunt. Didius magna cum virtute
cum compluribus interficitur: non nulli ea pugna
7 scaphas, quæ ad litus fuerant, occupant. Item
complures nando, ad naues, quæ in salo fue-
runt, se recipiunt, ancoris sublatis, pelagus re-
8 mis petere cœperunt. Quæ res eorum vitæ sub-
sidio fuit. Lusitani præda potiuntur. Cæsar Ga-
XLI dibus rursus ad Hispalim recurrit. Fa-
bius Maximus, quem ipse ad præsidium oppu-
gnandum reliquerat, operibus assiduis, hostes-
que circum sese interclusi, inter se decernere,
facta cæde bene magna, eruptionem faciunt.
2 Nostri ad oppidum recuperandum occasionem
non prætermittunt, & reliquos viuos capiunt, ac
deinde Vrsaonem proficiscuntur; quod oppi-
dum magna munitione continebatur, sic, vt ipse
locus, non solum opere, sed etiam natura edi-
3 tus, ab oppugnando hostem auerteret. Hoc
acciderat, quod aqua, præterquam in ipso op-
pido, non erat: nam circumcirca riuus nusquam
reperiebatur propius millia passuum IIX. Quæ
4 res magno erat adiumento oppidanis. Tum
præterea accedebat, vt agger, materiesque, vnde
solitæ sunt turres agi, propius millia passuum
VI non reperiebantur. Ac Pompeius, vt op-

pi-

CAP. XLI. 1. *quem ipse ad præsidium oppugnandum*] Sic veteres libri Ven. Bas. Gryph. & cod. MS. quem Goduinus vidit: alii *ad Mundam præsidium opp.* manifesto mendo. Præsidium autem oppidi Mundæ erat: quod glossema ex margine receptum fuit.

3. *ab oppugnando auerteret*] Goduinus ita. Alii, *ad oppugnandum hostem aduerteret.*

pidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidum succisam intro congessit. Ita necessario diducebantur nostri; vt a 5
Munda, quam proxime ceperant, materiem illo deportarent. Dum hæc ad Mundam geruntur XLII
& Vrsaonem, Cæsar, cum a Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die, concione aduocata, commemorat, *Initio quæsturæ suæ eam* 2
prouinciam ex omnibus prouinciis peculiarem sibi constitisse, &, quæ potuisset, eo tempore beneficia largitum esse. Insequenti prætura ampliato honore, vectigalia, quæ Metellus imposuisset, a senatu petisse, & eis pecuniis prouinciam liberasse: simulque, patrocinio suscepto, multis legibus ab se in senatum inductis, simul publicas priuatasque caussas, multorum inimicitiis susceptis, defendisse: suo item in consulatu 3
absentem, quæ potuisset commoda prouinciæ tribuisse: eorum omnium commodorum esse & immemores, & ingratos in se & in populum R. hoc bello & in præterito tempore cognosse. Vos iure gentium, inquit, *& ciuium R. institu-* 4
tis cognitis, more barbarorum populi R. magistratibus sacrosanctis manus sæpe & sæpius attulistis; luce clara Cassium in medio foro nefarie interficere voluistis. Vos ita pacem semper odi- 5
stis,

CAP. XLII. 2. *Initio quæsturæ*] Quæstori Cæsari vlterior Hispania obuenerat: quam etiam obiuit. *Sueton. c.* 7.

Insequenti prætura] Ex prætura etiam vlteriorem sortitus Hispaniam, nec vero in eam profectus est: absens vero profuit. *Sueton. c.* 18.

4. *Cassium in medio foro nefarie*] Lege de Alexandrino bello, quod Hirtius scripsit, cap. 52.

ſtis, vt nullo tempore legiones deſint Populi R. in hac prouincia haberi: apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur. Ita neque in otio concordiam, neque in bello virtutem
6 *vllo tempore retinere potuiſtis. Priuatus ex fuga Cn. Pompeius adoleſcens a vobis receptus, faſces imperiumque ſibi arripuit. Multis interfectis ciuibus, auxilia contra populum R. comparauit: agros veſtramque prouinciam veſtro impulſu depopulauit:*
7 *In quo vos victores exiſtimabatis? An me deleto, non animaduertebatis, x habere legiones populum R. quæ non ſolum vobis obſiſtere, ſed etiam cælum diruere poſſent? quorum laudibus & virtute*

Deſunt reliqua.

C. IVLII CAESARIS FRAGMENTA EX LIBRIS EPISTOLARVM AD M. T. CICERONEM.

CAESAR IMP. S. D. CICERONI IMP.

Quum Furnium noſtrum tantum vidiſſem, neque loqui, neque audire me commode potuiſſet, quum properarem, atque eſſem in itinere, præmiſſis iam legionibus; præterire tamen non potui, quin & ſcriberem ad te, & illum mitterem, gratiasque agerem. etſi hoc officium & feci ſæpe, & ſæpius mihi facturus videor: ita de me mereris. in primis a te peto, quoniam confido me celeriter ad vrbem venturum, vt te ibi videam, vt tuo conſilio, gratia, dignitate, ope omnium rerum vti poſſim. Ad propoſitum reuertar: feſtinationi meæ breuitatique litterarum ignoſces. reliqua ex Furnio cognoſces. Vale. *Ex Cic. lib.* IX. *ad Attic. epiſt.* VI.

CAESAR IMP. CICERONI IMP. S.

Recte auguraris de me (bene enim tibi cognitus sum) nihil a me abesse longius crudelitate. atque ego quum ex ipsa re magnam capio voluptatem, tum, meum factum probari abs te, triumpho gaudio: neque illud me mouet, quod ii, qui a me dimissi sunt, discessisse dicuntur, vt mihi rursus bellum inferrent. nihil enim malo, quam & me mei similem esse, & illos sui. Tu velim mihi ad vrbem præsto sis, vt tuis consiliis atque opibus, vt consueui, in omnibus rebus vtar. Dolabella tuo nihil mihi scito esse iucundius. hanc adeo habebo gratiam illi: neque enim aliter facere potuit. tanta eius humanitas, is sensus, ea in me est beneuolentia. Vale. *Ex Cic. lib.* IX *ad Attic. epist.* XVI.

CAESAR IMP. CICERONI IMP. S.

Etsi te nihil temere, nihil imprudenter facturum iudicarem; tamen permotus hominum fama, scribendum ad te existimaui, & pro nostra beneuolentia petendum, ne quo progredereris inclinata iam re, qua integra etiam progrediendum tibi non existimasses. namque & amicitiæ grauiorem iniuriam feceris, & tibi minus commode consulueris, si non fortunæ obsecutus videbere (omnia enim secundissima nobis, aduersissima illis accidisse videntur), nec caussam secutus (eadem enim tum fuit, quum ab eorum consiliis abesse iudicasti), sed meum aliquod factum condemnasse: quo mihi grauius abs te nihil accidere potest: quod ne facias, pro iure nostræ amicitiæ a te peto. Postremo, quid viro bono, & quieto, & bono ciui magis conuenit, quam abesse a ciuilibus controuersiis? quod non nulli quum probarent, periculi caussa sequi non potuerunt, tu, explorato & vitæ meæ testimonio, & amicitiæ iudicio, neque tutius neque honestius reperies quidquam, quam ab omni contentione abesse. XV kal. Mai. ex itinere. Vale. *Ex Cic. lib.* X *ad Attic. epist.* VIII.

M. Orfium quem mihi commendas, vel regem Gal-

liæ

liæ faciam, vel Leptæ legatum: si vis tu, ad me alium mitte, quem ornem. *Ex Cic. lib.* VII *ad Fam. epist.* V *ad Cæs.*

Neque pro cauto ac diligente se castris continuit. *Ex Charis. lib.* I.

Quid quæris, quid Cæsar ad me scripserit? quod sæpe; gratissimum sibi esse, quod quierim: oratque in eo vt perseuerem. *Ex Cic. lib.* VIII *ad Attic. ep.* XI.

De tribunatu quod scribis, ego vero nominatim petiui Curtio, & mihi ipse Cæsar nominatim Curtio paratum esse rescripsit. *Ex Cic. lib.* III *ad Quintum fratrem epist.* I. *cap.* III.

Quod quidem propemodum videor, ex Cæsaris litteris, ipsius voluntate facere posse: qui negat neque honestius neque tutius mihi quidquam esse, quam ab omni contentione abesse. *Ex Cic. lib.* X *ad Attic. epist.* IX.

Cæsar mihi ignoscit per litteras, quod non venerim; seseque in optimam partem id accipere dicit. Facile patior, quod scribit, secum Tullum & Seruium questos esse, quia non idem sibi quod mihi remisisset. - - - sed tamen exemplum misi ad te Cæsaris litterarum. *Ex Cic. lib.* X *ad Attic. epist.* III.

Sestius apud me fuit, & Theopompus pridie venisse a Cæsare narrabat litteras: hoc scribere, sibi certum esse Romæ manere; caussamque eam adscribere, quæ erat in epistola nostra, ne se absente leges suæ negligerentur, sicut esset neglecta sumptuaria. *Ex Cic. lib.* XIII *ad Attic. epist.* VIII.

Sed heus tu, celari videor a te. quomodonam, mi Frater, de nostris versibus Cæsar? Nam primum librum se legisse scripsit ad me ante: & prima, sic, vt neget se ne Græca quidem meliora legisse. Reliqua ad quemdam locum ῥαθυμότερα. hoc enim vtitur verbo &c. *Ex Cic. lib.* II *ad Quintum fratrem, epist. vlt.*

Ex Britannia Cæsar ad me kal. Septemb. dedit litteras, quas ego accepi A. D. IV kal. Octob. satis commodas de Britannicis rebus: quibus, ne admirer, quod a te nullas acceperim, scribit se sine te fuisse cum

ad

ad mare accesserit, &c. *Ex Cic. lib.* III *ad Quintum fratrem epist.* I *extrema.*

Quum hanc iam epistolam complicarem, tabellarii a vobis venerunt A. D. XI kal. Septemb. vicesimo die. O me sollicitum! quantum ego dolui in Cæsaris suauissimis litteris, sed quo erant suauiores, eo maiorem dolorem illius ille casus afferebat. *Ex Cic. lib.* III *ad Quintum fratrem epist.* I *cap.* V.

EX EPISTOLIS AD C. OPPIVM ET BALBVM CORNELIVM.

CAESAR OPPIO ET CORNELIO S.

Gaudeo mehercule vos significare litteris, quam valde probetis ea, quæ apud Corfinium sunt gesta. consilio vestro vtar libenter, & hoc libentius, quod me sponte facere constitueram, vt quam lenissimum me præberem, & Pompeium, dare operam, vt reconciliarem. tentemus hoc modo, si possumus omnium voluntates recuperare, & diuturna victoria vti: quoniam reliqui diuturnitate odium effugere non potuerunt, neque victoriam diutius tenere præter vnum L. Sullam, quem imitaturus non sum. hæc noua sit ratio vincendi; vt misericordia, & liberalitate nos muniamus. id quemadmodum fieri possit, non nulla mihi in mentem veniunt, & multa reperiri possunt. de his rebus, rogo vos, vt cogitationem suscipiatis. Cn. Magium, Pompeii præfectum, deprehendi: scilicet meo instituto vsus sum & eum statim missum feci. Iam duo præfecti fabrûm Pompeii in meam potestatem venerunt, & a me missi sunt. si volent grati esse, debebunt Pompeium hortari, vt malit mihi esse amicus, quam iis, qui & illi & mihi semper fuerunt inimicissimi: quorum artificiis effectum est, vt resp. in hunc statum perueniret. *Ex Cic. lib.* IX *ad Attic. epist.* VIII.

CAESAR OPPIO & CORNELIO S.

A. D. VII Id. Mart. Brundisium veni: ad murum castra posui. Pompeius est Brundisii: misit ad me Cn. Ma-

Magium de pace. quæ visa sunt respondi. hoc vos statim scire volui. Quum in spem venero, de compositione aliquid me conficere, statim vos certiores faciam. *Ex Cic. lib.* IX *ad Att. epist.* XIII.

De Cæsare fugerat me ad de scribere. Video enim quas tu litteras exspectaris. Sed ille scripsit ad Balbum, fasciculum illum epistolarum, in quo fuerat & mea, & Balbi, totum sibi aqua madidum redditum esse: vt ne illud quidem sciat, meam fuisse aliquam epistolam. sed ex Balbi epistola pauca verba intellexerat. ad quæ rescripsit his verbis: De Cicerone video te quiddam scripsisse, quod ego non intellexi: quantum autem coniectura consequebar, id erat huiusmodi, vt magis optandum quam sperandum putarem. Itaque postea misi ad Cæsarem eodem illo exemplo litteras. locum autem illius de sua egestate ne sis aspernatus, &c. *Ex Cic. lib.* II *ad Quintum fratrem, epist.* XII.

Libri sunt epistolarum C. Cæsaris ad C. Oppium & Balbum Cornelium, qui res eius absentis curabant. in his epistolis quibusdam in locis inueniuntur litteræ singulariæ, sine coagmentis syllabarum, quas tu putes positas incondite. nam verba ex his litteris confici nulla possunt. erat autem conuentum inter eos clandestinum, de commutando situ litterarum, vt inscriptio quidem alia aliæ locum & nomen teneret: sed in legendo locus cuique suus & potestas restitueretur. - - - est adeo Probi Grammatici commentarius satis curiose factus, de occulta litterarum significatione epistolarum C. Cæsaris scriptarum. *Ex Gellii lib.* XVII *cap.* IX.

EX EPISTOLA AD Q. PEDIVM.

CAESAR Q. PEDIO S.

Pompeius se oppido tenet: nos ad portas castra habemus: conamur opus magnum, & multorum dierum, propter altitudinem maris: sed tamen nihil est, quod potius faciamus. ab vtroque portus cornu moles iacimus,

mus, vt aut illum quam primum transiicere, quod habet Brundisii copiarum, cogamus, aut exitu prohibeamus. *Ex Cic. ad Attic. lib.* IX *epist.* XIV.

EX EPISTOLA AD PISONEM.

Locellum tibi signatum remisi. *Ex Char. lib.* I.

EX LIBRO EPISTOLARVM AD ANTONIVM.

Nam ad me misit Antonius exemplum Cæsaris ad se litterarum, in quibus erat, se audiuisse, Cæsarem, & L. Metellum, in Italiam venisse, Romæ vt essent palam: id sibi non placere; ne qui motus ex eo fierent: prohiberique omnes Italia, nisi quorum ipse caussam cognouisset. deque eo vehementius erat scriptum. *Ex Cic. ad Attic. lib.* XI *epist.* VII.

EX LIBRO EPISTOLARVM AD SERVILIVM.

P. Seruilius pater ex litteris quas sibi a Cæsare missas esse dicebat, significat valde te sibi gratum fecisse, quod de sua voluntate erga Cæsarem humanissime diligentissimeque locutus esset. *Ex Cic. lib.* III *ad Quintum fratrem epist.* I *cap.* VI.

DE C. IVLII CAESARIS EPISTOLIS TESTIMONIA

Epistolæ quoque eius ad senatum exstant: quas primus videtur ad paginas, & formam memorialis libelli conuertisse: cum antea consules & duces non nisi transuersa charta mitterent scriptas. exstant & ad Ciceronem; item ad familiares domesticis de rebus. in quibus si qua occultius perferenda erant, per notas scripsit, id est, sic structo litterarum ordine, vt nullum verbum effici posset. quæ si quis inuestigare & persequi vellet, quartam elementorum litteram, id est, O pro A, & perinde reliquas commutet. *Ex Suet. in Cæs. cap.* LVI.

Scribere, & legere simul, dictare & audire solitum accepimus. epistolas vero tantarum rerum quaternas pariter librariis dictare, aut si nihil ageret, septenas. *Ex Plin. lib.* VII *cap.* XXV.

Ἐν ἐκείνῃ δὴ τῇ στρατείᾳ προσεξήσκησεν ἱππαζόμενος τὰς ἐπιστολὰς ὑπαγορεύειν, καὶ δυσὶν ὁμοῦ γράφουσιν ἐξαρκεῖν. ὡς δὲ Ὄππιός φησι, καὶ πλείοσιν. λέγεται δὲ καὶ τὸ διὰ γραμμάτων τοῖς φίλοις ὁμιλεῖν, Καίσαρα πρῶτον μηχανήσασθαι. *Ex Plutarcho in Cæsare.*

EX ORATIONIBVS IN FVNERE IVLIAE ET CORNELIAE.

Quæstor Iuliam amitam, vxorem Corneliam, defunctas laudauit e more pro rostris. sed in amitæ quidem laudatione, de eius ac patris sui origine sic refert: Amitæ meæ Iuliæ maternum genus ab regibus ortum, paternum cum diis immortalibus coniunctum est. nam ab Anco Marcio sunt Marcii Reges: quo nomine fuit mater. a Venere Iulii, cuius gentis familia est nostra. Est ergo in genere & sanctitas regum, qui plurimum inter homines pollent, & cærimonia deorum, quorum ipsi in potestate sunt reges. *Ex Suet. in Cæs. c.* VI.

Ὅτε τῆς Μαρίου γυναικὸς ἀποθανούσης, ἀδελφιδοῦς ὢν αὐτῆς, ἐγκώμιόν τε λαμπρὸν ἐν ἀγορᾷ διῆλθεν, καὶ περὶ τὴν ἐκφορὰν ἐτόλμησεν εἰκόνας Μαρίου προθέσθαι. *Ex Plutarcho in Cæsare: qui addit,* τὸ μὲν ἐπὶ γυναιξὶ πρεσβυτέραις λόγους ἐπιταφίους διεξιέναι πάτριον ἦν Ῥωμαίοις· νέαις δ᾽ οὐκ ἦν ἐν ἔθει. πρῶτος εἶπε Καῖσαρ ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ γυναικὸς ἀποθανούσης.

EX ORAT. PRO BITHYNIS.

C. Cæsar Pont. Max. in oratione, quam pro Bithynis dixit, hoc principio vsus est. Vel pro hospitio regis Nicomedis, vel pro horum necessitate, quorum res agitur, refugere hoc munus M. Vinici, non potui. nam neque hominum morte memoria deleri debet, quin a proximis retineatur; neque clientes sine summa in-

famia

famia deferi possunt, quibus etiam a propinquis nostris opem ferre instituimus. *Ex Gellii lib.* v *cap.* XIII.

Quid ergo? syngraphæ non sunt, sed res aliena est. *Ex Iulio Rufiniano de Figuris.*

EX ORAT. PRO LEGE PLAVTIA.

Reperi tamen in oratione C. Cæsaris, qua Plautiam rogationem suasit; necessitatem dictam pro necessitudine, id est, iure adfinitatis. verba hæc sunt: Equidem mihi videor pro nostra necessitate, non labore, non opera, non industria defuisse. *Ex Gell. lib.* XIII *cap.* III *&* *Nouio in voce* Necessitas.

EX ORAT. IN CN. DOLABELLAM.

Cæsar in Dolabellam actionis III Ibi isti, quorum in ædibus fanisque posita, & honori erant, & ornatu. In libris quoque Analogicis omnia istiusmodi sine *i* littera dicenda censet. *Ex Gell. lib.* IV *cap.* XVI.

Nono decimo, ætatis anno L. Crassus C. Carbonem, vno & vigesimo Cæsar Dolabellam, altero & trigesimo Asinius Pollio Catonem, non multo ætatem antecedens Caluus Vatinium, iis orationibus insecuti sunt, quas hodieque cum admiratione legimus. *Ex Dialogo de oratoribus.*

Cæterum composita seditione ciuili, Cornelium Dolabellam consularem & triumphalem virum repetundarum postulauit, absolutoque Rhodum secedere statuit. *Ex Suet. in Cæs. cap.* IV.

Diuus quoque Iulius, quam cælestis numinis, tam etiam humani ingenii perfectissimum columen, vim facundiæ propriæ expressit, dicendo in accusatione Cn. Dolabellæ, quem reum agit, extorqueri sibi caussam optimam L. Cottæ patrocinio. *Ex Valer. Max. lib.* VIII *cap.* IX.

C. Cæsar Cn. Dolabellam accusauit, nec damnauit. *Ex Pediano in orat. pro Marco Scauro.*

Significat & Cæsarem, item adolescentem, in Dolabella reo ex Sicilia, qui quidem damnatus est quantum oportuit per Hortensium, *&c.* *Ex Pediano in Divin.*

Ἐπανελθὼν δ᾽ εἰς Ῥώμην, Δολαβέλλαν ἔκρινε κακώσεως ἐπαρχίας, καὶ πολλαὶ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος τῶν πόλεων μαρτυρίας αὐτῷ παρέσχον. ὁ μὲν οὖν Δολαβέλλας ἀπέφυγε τὴν δίκην. *Ex Plut. in Cæs.*

EX ORAT. AD MILITES.

Fama vero hostilium copiarum perterritos, non negando minuendove, sed insuper amplificando, ementiendoque confirmabat. itaque cum exspectatio aduentus Iubæ terribilis esset, conuocatis ad concionem militibus; Scitote, inquit, paucissimis his diebus regem affuturum cum x legionibus, equitum XXX, leuis armaturæ c millibus, elephantisque CCC. proinde desinant quidam quærere vltra, aut opinari: mihique, qui compertum habeo, credant: aut quidem vetustissima naue impositos quocumque vento in quascumque terras iubebo avehi. *Ex Suet. Cæs. c.* LXVI.

C. Cæsar apud milites de * incommodis eorum; Non frustrabo vos, milites. *Ex Diomede lib.* I.

* *Alias*, commodis.

EX ORAT. PRO DECIO SAMNITE.

Nisi forte quisquam aut Cæsaris pro Decio Samnite, aut Bruti pro Deiotaro rege, ceterosque cuiusdam lenti luminis ac temporis libros legit, *&c. Ex Auctore Dial. de orator.*

EX ORAT. PRO SEXTILIO.

Quo enim nimbo, qua procella verborum, impium Sextilii caput obrui meretur? quod C. Cæsarem, a quo cum studiose, tum etiam feliciter grauissimi criminis reus defensus fuerat, *&c. Ex Val. Max. lib.* V, *c.* III.

EX ORAT. DE CONIVRATIS.

Catonem primum putat de animaduersione dixisse, quam omnes ante dixerant præter Cæsarem. & cum ipsius Cæsaris tam seuera fuerit, qui tum prætorio loco dixerit, *&c. Ex Cic. ad Attic. lib.* XII *ep.* XXI.

Sed Cæsar, vbi ad eum peruentum est, rogatus sen-

tentiam

tentiam a consule, huiuscemodi verba locutus est: Omnes homines, &c. *Ex Sallust. in Coniur.*

Ὁ δὲ Καῖσαρ ἀναστὰς, λόγον διῆλθεν πεφροντισμένον, ὡς ἀποκτεῖναι μὲν ἀκρίτους ἄνδρας ἀξιώματι καὶ γένει λαμπροὺς, οὐ δοκεῖ πάτριον οὐδὲ δίκαιον εἶναι, μὴ μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης. εἰ δὲ φρουροῖντο δεθέντες ἐν πόλεσι τῆς Ἰταλίας, ἃς ἂν αὐτὸς ἕληται Κικέρων, μέχρι οὗ καταπολεμηθῇ Κατιλίνας, ὕστερον ἐν εἰρήνῃ καὶ καθ' ἡσυχίαν περὶ ἑκάστου τῇ βουλῇ γνῶναι παρέξει. οὕτω δὲ τῆς γνώμης φιλανθρώπου φανείσης, καὶ τοῦ λόγου δυνατῶς ἐπ' αὐτῇ ῥηθέντος, οὐ μόνον οἱ μετὰ τοῦτον ἀνιστάμενοι προσετίθεντο, πολλοὶ δὲ καὶ τῶν τὰς εἰρημένας γνώμας ἀπειπάμενοι πρὸς τὴν ἐκείνου κατέστησαν, ἕως ἐπὶ Κάτωνα τὸ πρᾶγμα καὶ Κάτουλον περιῆλθεν. *Ex Plutarch. in Cæs.*

DE C. IVLII CAESARIS ORATIONIBVS TESTIMONIA.

Tum Brutus: Orationes quidem eius mihi vehementer probantur, complures autem legi, &c. *Ex Cic. in Bruto cap.* LXXV.

Orationes aliquas reliquit, inter quas temere quædam feruntur. Pro Q. Metello, quam non immerito Augustus existimat magis ab actuariis exceptam, male subsequentibus verba dicentis, quam ab ipso editam. nam in quibusdam exemplaribus inuenio ne inscriptam quidem pro Metello, sed quam scripsit Metello, cum ex persona Cæsaris sermo sit, Metellum seque aduersus communium obtrectatorum criminationes, purgantis. apud milites quoque in Hispania idem Augustus orationem esse vix eius putat. quæ tamen duplex fertur, vna quasi priore habita prœlio, altera posteriore, quo Asinius Pollio ne tempus quidem concionandi habuisse eum dicit, subita hostium incursione. *Ex Sueton. in Cæs. cap.* LV.

EX LIBRIS IN CATONEM.

Reliquit & de Analogia duos libros, & Anticatones totidem. *Suet. in Cæs. c.* LVI.

EX LIB. I.

Cæſar in Anticatone priore: Vno enim excepto, quem alius modi vtque omnis natura finxit, ſuos quisque habet caros. *Priſcianus bis lib.* VI *& lib.* VII *& lib.* XIII.

INCERTA EX IISDEM.

Erunt officia antelucana, in quæ incidere impune ne Catoni quidem licuit. quem tamen C. Cæſar ita reprehendit, vt laudet. deſcribit enim eos, quibus obuius fuerit, cum caput ebrii retexiſſent, erubuiſſe. deinde adiicit: Putares non ab illis Catonem, ſed illos a Catone deprehenſos. Potuitne plus auctoritatis tribui Catoni, quam ſi ebrius tum venerabilis erat? noſtræ tamen cœnæ vt apparatus & impendii ſic temporis modus conſtet. neque enim hi ſumus, quos vituperare ne inimici quidem poſſunt, niſi vt ſimul laudent. *Ex Plin. lib.* III *epiſt.* XII.

C. etiam Cæſar, grauis auctor linguæ Latinæ, in Anticatone: Vnius, inquit, arrogantiæ, ſuperbiæque, dominatuque. *Ex Gell. lib.* IV *cap.* XVI.

DE C. IVLII CAESARIS IN CATONEM SCRIPTIS TESTIMONIA.

Qualis futura ſit Cæſaris vituperatio contra laudationem meam, perſpexi ex eo libro, quem Hirtius ad me miſit, in quo colligit vitia Catonis, ſed cum maximis laudibus meis: itaque miſi librum ad Muſcam, vt tuis librariis daret. volo enim eum diuulgari. *Ex Cic. ad Attic. lib.* XII *epiſt.* XL.

Hirtii epiſtolam ſi legeris, quæ mihi quaſi πρόσπλασμα videtur eius vituperationis, quam Cæſar ſcripſit de Catone. *Ex lib.* XII *ad Attic. ep.* XLI.

Cum mihi Balbus nuper in Lanuuino dixiſſet, ſe & Oppium ſcripſiſſe ad Cæſarem, me legiſſe libros contra Catonem, & vehementer probaſſe. *Ex lib.* XIII *ad Att. ep.* L.

Quibus omnibus generibus vſus eſt nimis impudenter Cæſar contra Catonem meum. *Ex Cic. in Topic. cap.* XXV.

M.Ci

M. Ciceronis libro, quo Catonem cœlo æquauit, quid aliud dictator Cæsar, quam rescripta oratione velut apud iudices respondit? *Ex Tac.* I V *annal. c.* XXXIV.

Hisque vsum C. Cæsarem in vituperando Catone notaverit * Cicero. *Ex Quint. lib.* III *c.* VII * *in Topicis.*)

Vt Catonem Tullius laudans: & duobus voluminibus Cæsar accusans. *Ex Mart. Capell. lib.* V.

- - - quam sint duo Cæsaris Anticatones,
Ex Juven. Sat. VI *vers.* 337.

Πυθόμενος δὲ ὡς ἑαυτὸν ὁ ἀνὴρ διειργάσατο, δῆλος μετὰ ἦν δηχθεὶς, ἐφ' ᾧ δὲ, ἄδηλον· εἶπε δ' οὖν· ὦ Κάτων φθονῶ σοι τοῦ θανάτου, καὶ γὰρ σύ μοι τῆς σωτηρίας ἐφθόνησας· ὁ μὲν οὖν μετὰ ταῦτα γραφεὶς ὑπ' αὐτοῦ πρὸς Κάτωνα τεθνεῶτα λόγος, οὐ δοκεῖ πράως ἔχοντος οὐδὲ εὐδιαλλάκτως σημεῖον εἶναι. πῶς γὰρ ἐφείσατο ζῶντος, εἰς ἀναίσθητον ἐγχέας ὀργὴν τοσαύτην. *Paullo post:* Καὶ τὸν λόγον ἐκεῖνον οὐκ ἐξ ἀπεχθείας, ἀλλὰ φιλοτιμίας πολιτικῆς συντετάχθαι διὰ τοιαύτην αἰτίαν. ἔγραψε Κικέρων ἐγκώμιον Κάτωνος, ὄνομα τῷ λόγῳ θέμενος Κάτωνα. καὶ πολλοῖς ὁ λόγος ἦν διὰ σπουδῆς, ὡς εἰκὸς, ὑπὸ τοῦ δεινοτάτου τῶν ῥητόρων εἰς τὴν καλλίστην πεποιημένος ὑπόθεσιν. τοῦτο ἠνία Καίσαρα, κατηγορίαν αὐτοῦ νομίζοντα τὸν τοῦ τεθνεῶτος δι' αὐτὸν ἔπαινον. ἔγραψεν οὖν πολλάς τινας κατὰ τοῦ Κάτωνος αἰτίας συναγαγών. τὸ δὲ βιβλίον Ἀντικάτων ἐπιγέγραπται, καὶ σπουδαστὰς ἔχει τῶν λόγων ἑκάτερος διὰ Καίσαρα καὶ Κάτωνα πολλούς. *Ex Plut. in Cæs.*

Αὐτὸς δ' οὖν ὕστερον, ἐν τῇ πρὸς Κικέρωνα περὶ Κάτωνος ἀντιγραφῇ, παραιτεῖται, μὴ στρατιωτικοῦ λόγον ἀνδρὸς ἀντεξετάζειν πρὸς δεινότητα ῥήτορος εὐφυοῦς, καὶ σχολὴν ἐπὶ τοῦτο πολλὴν ἄγοντος. *Ex Plut. in Cæs.*

Ἐκ δὲ τούτου διετέλει τιμῶν καὶ φιλοφρονούμενος, ὥστε καὶ γράψαντι λόγον ἐγκώμιον Κάτωνος ἀντιγράφων τόν τε λόγον αὐτοῦ καὶ τὸν βίον, ὡς μάλιστα τῷ Περικλέους ἐοικότα καὶ Θηραμένους ἐπαινεῖν. ὁ μὲν οὖν Κικέρωνος λόγος Κάτων. ὁ δὲ Καίσαρος, Ἀντικάτων γέγραπται. *Ex Plut. in Cic.*

EX LIBRIS DE ANALOGIA, AD M. T. CICERONEM.

Reliquit & de Analogia duos libros, *&c. Ex Suet. in Cæs. cap.* LVI.

EX LIB. I.

Quin etiam in maximis occupationibus cum ad te ipsum, inquit, in me intuens, de ratione Latine loquendi accuratissime scripserit, primoque in libro dixerit verborum delectum originem esse eloquentiæ: tribueritque, mi Brute, huic nostro, qui me de illo maluit quam se dicere, laudem singularem (nam scripsit his verbis, cum hunc nomine esset affatus): ac si cogitata præclare eloqui possent, non nulli studio, & vsu laborauerunt (cuius te pæne principem copiæ; atque inuentorem, bene de nomine ac dignitate populi Romani meritum esse existimare debemus), hunc facilem & quotidianum noluisse sermonem, nunc pro relicto est habendum. Tum Brutus, amice hercule, inquit, & magnifice te laudatum puto, quem non solum principem atque inuentorem copiæ dixerit, quæ erat magna laus, sed etiam bene meritum de populi Romani nomine & dignitate. *Ex Cic. in Bruto cap.* LXXII.

C. Cæsar ille perpetuus dictator, Cn. Pompeii socer, a quo familia & appellatio Cæsarum deinceps propagata est, vir ingenii præcellentis, sermonis præter alios suæ ætatis castissimi, in libris quos ad M. Ciceronem de Analogia scripsit, Arenas vitiose dici existimabat, quod Arena numquam multitudinis numero appellanda sit, sicuti neque Cœlum, neque Triticum. contra autem Quadrigas, etiamsi currus vnus equorum quatuor iunctorum vnum sit, pluratiuo semper numero dicendas putat, sicut Arma, & Mœnia, & Comitia, & Inimicitias, &c. *Paullo post:* Tunc prolato libro de Analogia primo verba hæc ex eo pauca memoriæ mandaui. nam quum prædixisset, neque Cœlum, Triticumve, neque Arenam multitudine significationem pati: Nam tu, inquit, harum rerum natura accidere arbitraris, quod

quod vnam terram, & plures terras, & vrbem, & vrbes, & imperium, & imperia dicamus? neque Quadrigas in vnam nominis figuram redigere, neque Arenam in multitudinis appellationem conuertere possimus? *Ex Gell. lib.* XIX *cap.* VIII.

Atque id quod a C. Cæsare excellentis ingenii ac prouidentiæ (*ita Agellius; Macrobius* prouidentiæ) viro in primo de Analogia libro scriptum est, habe semper in memoria atque in pectore; vt tamquam scopulum sic fugias inauditum atque insolens verbum. *Ex Gell. lib.* I *cap.* X, & *Macrob. lib.* I *Saturn. cap.* V.

EX LIB. II.

C. Cæsar in libro de Analogia secundo, huius die, & huius specie dicendum putat. *Ex Gell. lib.* IX *cap.* XIV.

Panium Cæsar de Analogia libro secundo dici debere ait, sed Verrius contra. nam *i* detracta Panum ait dici debere. *Ex Charis. lib.* I.

Cæsar de Analogia secundo, Fagos, Populos, Vlmos. *Ex Charis. lib.* I.

Cæsar de Analogia secundo Turbonem non Turbinem etiam in tempestate dici debere ait, vt Cato Catonis, non vt homo hominis. *Ex Caris. lib.* I.

Lacer an Laceris, &c. Cæsar de Analogia secundo, nec non Valgius de rebus per epistolam quæsitis. *Ex Char. lib.* I.

Is homo, Idem compositum facit, nisi quia Cæsar libro secundo (*de Analogia videlicet*) singulariter Idem, pluraliter Iidem dicendum adfirmat. sed consuetudo hoc non seruat. *Ex Char. lib.* I.

EX IISDEM, NON DISTINCTO LIBRO.

C. Cæsar grauis auctor linguæ Latinæ in libris Analogicis omnia istiusmodi (*puta Senatu, Victu, Aspectu, &c.*) sine *i* littera dicenda censet. *Ex Gell. lib.* IV *cap.* XVI.

Hic & hæc Samnis, huius Samnitis. sic Cæsar de Analogia. *Ex Prisc. lib.* VI.

Partum. Cæſar de Analogicis harum partum. *Ex Char. lib.* I.

EX IISDEM, VTI VEROSIMILE EST, NON ADSCRIPTO TAMEN VBI LAVDANTVR LIBRO.

Mihi autem placet Latinam rationem ſequi quousque patitur decor. neque enim iam Calypſonem dixerim, vt Iunonem: quamquam ſecutus antiquos C. Cæſar vtitur hac ratione declinandi. *Quintil. lib.* I *cap.* V.

M. Tullius & C. Cæſar, mordeo memordi; pango pepigi; ſpondeo ſpepondi dixerunt. *Agell. lib.* VII *cap.* IX.

C. Cæſar ait, L littera nominatiuo ſingulari neutra finita nomina eamdem definitionem capere, quam capiant E littera terminata. huic animali, & ab hoc animali: huic puteali, & ab hoc puteali. *Char. lib.* I.

Aplustre. Omnium nominum quæ ſunt neutri generis & in E terminantur, ait Plinius, Cæſarem ſciſſe eosdem eſſe ablatiuos, quales ſunt datiui ſingulares. *Char. lib.* I.

AR litteris nomina neutralia terminata, ait Cæſar, quod datiuo & ablatiuo pari iure funguntur, vt idem Plinius ſcribit. *Char. lib.* I.

Iubar. Plinius ait inter cetera etiam iſtud Cæſarem dediſſe præceptum, quod neutra nomina AR nominatiuo clauſa, per *I* datiuum ablatiuumque ſingulares oſtendant: Iubar tamen & Far ab hac regula diſſidere. nam huic iubari dicimus, ab hoc iubare, & huic farri, ab hoc farre. *Char. lib.* I.

Ac ne illa ratio recepta eſt quam Cæſar ponit in femininis, vt puppim, reſtim, puluim. hoc enim modo & ab hoc cani, & ab hoc cane. *Char. lib.* I.

Tribus III iunctis qualis poſſet ſyllaba pronunciari? non poſtremum *I* pro vocali accipiendum, quod Cæſari artis Grammaticæ doctisſimo placitum fuiſſe a Victore quoque in arte Grammatica de ſyllabis comprobatur. *Priſcian. lib.* I.

V, loco

V, loco consonantis posita, eamdem prorsus in omnibus vim habuit apud Latinos quam aqud Æoles digamma F. pro quo Cæsar hanc figuram Ⅎ scribere voluit. quod quamuis illi recte visum est, tamen consuetudo antiqua superauit. *Prisc. lib.* 1.

Hæc pollis pollinis. sic Charisius. Probus autem & Cæsar, hoc pollen pollinis declinauerunt. *Prisc. lib.* 6.

Præterea Cæsar declinat, pubis puberis: Probus, pubes puberis: quidam, puber puberis. *Prisc. lib.* 6.

Quamuis Cæsar non incongrue protulit ens a verbo sum, es, est. *Prisc. lib.* 18.

Hoc lutum atque macellum singulari exire memento, licet Ennius, ista macella, dicatque & Cæsar, luta. *Ex Capro.*

Lacrumæ an Lacrimæ, Maxumus an Maximus, & si quæ similia sunt, scribi debeant, quæsitum. Terentius Varro tradidit Cæsarem per *I* eiusmodi verba solitum esse enuntiare & scribere: inde propter auctoritatem tanti viri consuetudinem factam. Sed ego in antiquiorum, &c. *Cassiodorus ex Annæo Cornuto de Orthographia.*

Varie etiam scriptitatum est, Mancupium, Aucupium, Manubiæ. siquidem C. Cæsar per *I* scripsit, vt apparet ex titulis ipsius. *Ex Velio de Orthogr.*

An ideo minor est M. Tullius Orator, quod idem artis huius (*Grammaticæ*) diligentissimus fuit, & in filio, vt in Epistolis apparet, recte loquendi vsque quaque asper quoque exactor? Aut vim C. Cæsaris fregerunt editi de Analogia libri? *Quintil. lib.* 1 *cap.* VII.

APOPHTHEGMATA.

Sed tamen ipse Cæsar habet peracre iudicium: &, vt Seruius frater tuus, quem litteratissimum fuisse iudico, facile diceret, hic versus Plauti non est, hic est; quod tritas haberet aures notandis generibus Poetarum, & consuetudine legendi: sic audio Cæsarem, cum volumina iam confecerit Ἀποφθεγμάτων, si quid adferatur ad eum pro meo, quod meum non sit, reiicere

re solere. quod eo nunc magis facit, quia viuunt mecum fere quotidie illius familiares. Incidunt autem in sermone vario multa, quæ fortasse, illis quum dixi, nec illitterata, nec insulsa esse videantur. Hæc ad illum cum reliquis actis perferuntur. Ita enim ipse mandauit. Sic fit, vt, si quid præterea de me audiat, non audiendum putet. *Cic. lib.* IX *ad Fam. ep.* XVI *ad Pap. Pætum.*

DICTA COLLECTANEA.

Feruntur & a puero & ab adolescentulo quædam scripta, *&c.* item Dicta collectanea. quos omnes libellos vetuit Augustus publicari. *Suet. in Cæs.*

EPHEMERIDES.

C. Iulius Cæsar quum dimicaret in Gallia, & ab hoste raptus equo eius portaretur armatus, occurrit quidam ex hostibus qui eum nosset; & insultans ait * Cecos Cæsar, quod Gallorum lingua, Demitte, significat: & ita factum est, vt dimitteretur. Hoc autem ipse Cæsar in Ephemeride sua dicit, vbi propriam commemorat felicitatem. *Seruius in lib.* XI *Æneidos Virgilii.*

* *Alias*, Cetos Cæsar. *Seruius P. Danielis*, Cæsar Cæsar. quod quid velit, docti examinent.

LIBRI AVSPICIORVM.

Sed contra Iulius Cæsar XVI Auspiciorum libro negat nundinis concionem aduocari posse, id est, cum populo agi, ideoque nundinis Romanorum haberi comitia non posse. *Macrob. lib.* I *Saturn. c.* XVI.

AVGVRALIA.

Cæsar in Auguralibus: Si sincera pecus erat. *Priscianus lib.* VI.

DE DIVINATIONE.

Genus eloquentiæ dumtaxat adolescens adhuc Strabonis Cæsar secutus videtur: cuius etiam ex Oratione, quæ inscribitur Pro Sardis, ad verbum non nulla transtulit

tulit in diuinationem suam. *Suetonius in Cæsare. Erunt forte qui hoc ad Orationum Fragmenta pertinere existimabunt, me non multum repugnante.*

ASTRONOMICA.

Nam Iulius Cæsar vt Siderum motus, de quibus non indoctos libros reliquit, ab Ægyptiis disciplinis hausit: ita hoc quoque ex eadem institutione mutuatus est, vt ad Solis cursum finiendi anni tempus extenderet. *Macrobius lib.* I. *Saturn. cap.* XVI. *Adde eiusdem libri cap.* XIV.

Tres autem fuere sectæ, Chaldæa, Ægyptia, Græca: his addit apud nos quartam Cæsar Dictator, annos ad Solis cursum redigens singulos, qui prius antecedebat. *Ex Plin. lib.* XVIII *cap.* XXV.

A Bruma in Fauonium Cæsari nobilia sidera significant: III kal. Ianuarii matutino Canis occidens. *Paullo post:* Pridie nonas Ianuarii Cæsari Delphinis matutino exoritur, & postero die Fidicula, quo Ægypto Sagitta vesperi occidit. *Paullo post.* A Fauonio in æquinoctium vernum Cæsari significat XVII kal. Martii triduum varie, & VIII kal. Hirundinis visu, & postero die Arcturi exortu vespertino. item III nonas Martii Cæsar Cancri exortu id fieri obseruauit. *Paullo post:* Cæsar & idus Martias ferales sibi adnotauit Scorpionis occasu. *Paullo post:* III nonas Aprilis in Attica Vergiliæ vesperi occultantur. eædem postridie in Bœotia, Cæsari autem & Chaldæis, nonis. *Paullo post*: Cæsari VI idus significatur imber Libræ occasu. XIV kal. Maii Ægypto Suculæ occidunt vesperi, sidus vehemens, & terra marique turbidum, XVI Atticæ, XV Cæsari, continuoque triduo significat. *Paullo post:* VI nonas Maii Cæsari Suculæ matutino exoriuntur, & VIII idus Capella pluuialis. *Ex Plin. lib.* XVIII *cap.* XXVI.

A Vergiliarum exortu significant Cæsari postridie Arcturi occasus matutini. *Paullo post:* XI kal. Cæsari Orionis gladius occidere incipit. III non. Iunii Cæsari, & Assyriæ Aquila vesperi oritur, &c. XI kal. eiusdem

dem Orionis gladius Cæsari occidere incipit. *Ex Plin. lib.* XVIII *cap.* XXVII.

A Solstitio ad Fidiculæ occasum VI kal. Iunii (*al.* Iulii) Cæsari Orion exoritur. *Paullo post:* XVIII kal. Augusti, Ægypto Aquila occidit matutino, Etesiarumque prodromi flatus incipiunt, quod Cæsar X kal. sentire Italiam existimauit. *Paullo post:* Aquila Attica matutino occidit: III kal. regia in pectore Leonis stella matutino Cæsari immergitur. *Ex Plin. lib.* XVIII *cap.* XXVIII.

DE SIDERIBVS.

etiam aliquid poeticum edidit.

Sed nec aliquis pæne Latinorum de hac arte Institutionis libros scripsit, nisi paucos versus Iulius Cæsar, & ipsos tamen de alieno opere mutuatus. *Iul. Firmicus Mathes. lib.* II *ineunte.*

Exsecutus est etiam horum Siderum numerum Græce Aratus, Poeta disertissimus: Latine vero Cæsar, & decus eloquentiæ Tullius. Sed hi tantum nomina ipsorum & ortus, non autem apotelesmatum auctoritatem ediderunt: ita vt mihi videantur non aliqua Astrologiæ scientia, sed poetica potius elati licentia, docilis sermonis studia protulisse. *Iul. Firmicus lib.* VIII *cap.* V.

POEMATA.

Reliquit & de Analogia libros duos, & Anticatones totidem, ac præterea Poema, quod inscribitur Iter. Quorum librorum primos, in transitu Alpium, quum ex citeriore Gallia, conuentibus peractis, ad exercitum rediret: sequentes, sub tempus Mundensis prœlii fecit: nouissimum, dum ab Vrbe in Hispaniam vlteriorem * IIII & XX die peruenit. *Suetonius in Cæsare.*

* VII & XX *legit ex Strabone & Appian. Casaubonus.*

Feruntur & a puero & ab adolescentulo quædam scripta: vt Laudes Herculis, tragœdia Oedipus *&c.*

quos

quos omnes libellos vetuit Augustus publicari. *Suet. in Cæsare.*

Olus quoque siluestre est trium foliorum, D. Iulii carminibus præcipue iocisque militaribus celebratum. alternis quippe versibus exprobrauere lapsana se vixisse apud Dyrrhachium, præmiorum parsimoniam cauillantes. Est autem id cyma siluestris. *Plin.* XIX.

Donatus in vita Terentii hos sub C. Iulii Cæsaris nomine versus producit:

Tu quoque tu in summis, o dimidiate Menander,
Poneris, & merito, puri sermonis amator.
Lenibus atque vtinam scriptis adiuncta foret vis
Comica, vt æquato virtus polleret honore,
Cum Græcis neque in hac despectus parte iaceres.
Vnum hoc maceror, & doleo tibi deesse, Terenti.

Sequens etiam Epigramma C. Iulio Cæsari quidam inscribunt, alii Germanico.

Thrax puer adstricto glacie dum ludit in Hebro,
Pondere concretas frigore rupit aquas.
Dumque imæ partes rapido traherentur ab amne,
Abscidit tenerum lubrica testa caput.
Orba quod inuentum mater dum conderet vrna,
Hoc peperi flammis, cetera, dixit, aquis.

Illud vero Distichon:

FELTRIA. PERPETVO. NIVIVM. DAMNATA. RIGORE
TERRA. MIHI. POSTHAC. NON. HABITANDA. VALE;

falso Cæsari inscriptum est, etsi quidam in membrana, alii in saxo exstare dicant.

INCERTA.

Vnguenta dicuntur a locis, vt Telinum, cuius Iulius Cæsar meminit, dicens: Corpusque suaui Telino vnguimur. Hoc conficiebatur in Insula Telo, quæ est

est vna ex Cycladibus, *&c. Isidorus lib.* IV *Origin. c.* XII.

* *Insertum hoc ab Fuluio Vrsino Fragmentis de Analogia. vt & illud ex Nonio in voce* Cinis, *nec non locum Plinii ex lib.* VII *cap.* III. *vbi alloquitur M. T. Ciceronem. Quid habuerit caussæ, cur hoc fecerit, comminisci non potui. Quocirca inter* INCERTA *referendum duxi. Nisi quis potius Cæsari Straboni, non Dictatori tribuendum arbitretur. Si ad hunc modum addita vna vocula scripseris, erit integer Senarius.*

Corpusque suaui Telini vnguine vnguimur.

Idem Vrsinus ex Prisciani lib. VIII *Fragmentum hoc,* C. Cæsar, quæ res augurantur, *ὁ ἰωνοσχοπῦνται ad Auguralia transtulerat. ego prætermisi, quum isto Prisciani loco non* Caius Cæsar *sed* Lucius Cæsar *legatur. Non est quod corruptum aliquis existimet. Citatur nominatim L. Cæsar a Festo, in voce* Maiorem. *Ex eodem fortassis est quod apud Seruium nuper ex Petri Danielis & Fuldanæ bibliothecæ membranis editum habemus. Commentario ad Æneidos Virgilii lib.* I Occiso, *inquit,* Mezentio, Ascanium, sicut I. Cæsar (*verosimile mihi fit legendum* L. Cæsar) scribit, Iulum cœptum vocari dicunt, vel quasi ἰοβόλον id est, sagittandi peritum, vel a prima barbæ lanugine, quam ἴουλον Græci dicunt, quæ ei tempore victoriæ nascebatur. *Hæc ibi. Similiter expunxi quod inter Fragmenta Epistolarum legebatur,*

Vespera fatigatus, luce dormitans.

Non enim apud Charisium lib. II, *vnde hæc descripta sunt, nominatur* Iulius Cæsar, *sed* Aurelius Cæsar, lib. XI Epistolarum ad Frontonem. *Quo comperto, auctoritatem Ciuis Romani insuper habui. Sed quid spuriis his diutius immoror, quin legitima, si quæ porro restant, Fragmenta colligo? Scal.*

Apud Cæsarem & Catuzum & Caluum lectum est: Quum iam fulua cinis fueris. *Nonius in voce* Cinis.

Salu

Salue primus omnium parens patriæ appellate, primus in toga triumphum linguæque lauream merite, & facundiæ, Latinarumque literarum parens : atque (vt dictator Cæsar hostis quondam tuus de te scripsit) omnium triumphorum lauream adepte maiorem, quanto plus est ingenii Romani terminos in tantum promouisse, quam imperii. *Plin. lib.* VII *cap.* XXX *in fine.*

Cicero caussarum XIII: Re vendita iterum empta. vnde manifestum fit venita non dici, sed aut venundata, aut vendita vt Cicero: C. Cæsar: Possessiones redimi, eas postea pluris venditas. *Diomedes lib.* I.

Esseda, vehiculi vel currus genus, quo soliti sunt pugnare Galli. Cæsar testis est libro ad Ciceronem III: Multa millia equitum atque essedariorum habet. Hinc & gladiatores essedarii dicuntur, qui curru certant. *Iunius Philargyrus in* III *Georg. Virgil.*

Augustus quoque in epistolis ad C. Cæsarem scriptis emendat, quod is Calidum dicere quam Caldum (*in libris forte de Analogia*) malit: non quia illud non sit Latinum, sed quia sit odiosum, &, vt ipse Græco verbo significauit, περίεργον. *Quintil. lib.* I *cap.* VI.

C. IVLII CAESARIS DICTA.

Tu, quæso, quidquid noui (multa autem exspecto) scribere, ne pigrere. in his, de Sexto satisne certum: maxime autem de Bruto nostro: de quo quidem ille, ad quem diuerti, Cæsarem solitum dicere: Magni refert, hic quid velit: sed quidquid vult, valde vult. (V. C. quidquid volet, valde volet) idque eum animaduertisse quum pro Deiotaro Niceæ dixerit, valde vehementer eum visum & libere dicere. *Cic. lib.* XIV *ad Atticum. epist.* I.

Proxime quum Sestii rogatu apud eum fuissem, exspectaremque sedens, quoad vocarer, dixisse eum: Ego dubitem, quin summo in odio sim, quum M. Cicero sedeat, nec suo commodo me conuenire possit? Atqui, si quisquam est facilis, hic est. tamen non dubito,

bito, quin me male oderit, *Cic. ibidem.*

Aiebat, Cæsarem secum, quo tempore Sestii rogatu veni ad eum, quum exspectarem sedens, dixisse: Ego nunc tam sim stultus, vt hunc ipsum, facilem hominem, putem mihi esse amicum, quum tamdiu sedens meum commodum exspectet? *Cic. lib.* XIV *ad Attic. ep.* II. *Idem quod supra ex epistola prima attulimus.*

Quo gaudio elatus, non temperauit, quin paucos post dies frequenti curia iactaret, inuitis & gementibus aduersariis adeptum se quæ concupisset: proinde ex eo insultaturum omnium capitibus: ac, negante quodam per contumeliam, Facile hoc vlli feminæ fore; responderit quasi alludens: In Assyria quoque regnasse Semiramin; magnamque Asiæ partem Amazonas tenuisse quondam, *Suet. in Cæs. cap.* XXII.

Pharsalica acie cæsos profligatosq. aduersarios prospicientem, hæc eum ad verbum dixisse refert Asinius Pollio: Hoc voluerunt. tantis rebus gestis C. Cæsar condemnatus essem, nisi ab exercitu auxilium petissem. *Suet. in Cæs. cap.* XXX.

Consecutusque cohortes ad Rubiconem flumen, qui prouinciæ eius finis erat, paullulum constitit ac reputans, quantum moliretur, conuersus ad proximos, Etiam nunc, inquit, regredi possumus. quod si ponticulum transierimus, omnia armis agenda erunt. *Suet. in Cæs. c.* XXXI.

Cunctanti ostentum tale factum est. Quidam eximia magnitudine & forma, &c. Tunc Cæsar, Eatur, inquit, quo deorum ostenta, & inimicorum iniquitas vocat. Iacta alea est, inquit. *Suet. in Cæs. c.* XXXII.

Romam iter conuertit: appellatisque de rep. patribus, validissimas Pompeii copias, quæ sub tribus Legatis, M. Petreio, & L. Afranio, & M. Varrone in Hispania erant, inuasit; professus ante inter suos, Ire se ad exercitum sine duce, & inde reuersurum ad ducem sine exercitu. *Suet. in Cæs. cap.* XXXIV.

Pro-

Prolapsus in egressu nauis, verso ad melius omine, Teneo te, inquit, Africa. *Suet. in Cæs. cap.* LIX.

Quum exspectatio aduentus Iubæ terribilis esset, conuocatis ad concionem militibus, Scitote, inquit, paucissimis his diebus regem adfuturum cum X legionibus, equitum XXX, leuis armaturæ C millibus, elephantis CCC. Proinde desinant quidam quærere vltra, aut opinari; mihique qui compertum habeo, credant: aut quidem vetustissima naue impositos quocumque vento in quascumque terras iubeo auehi. *Suet. in Cæs. c.* LXVI.

Iactare solitus, Milites suos etiam vnguentatos bene pugnare posse: nec milites eos pro concione, sed blandiori nomine commilitones appellabat. *Suet. in Cæs. cap.* LXVII.

Quosdam infimi generis ad amplissimos honores provexit. Quum ob id culparetur, professus est palam, Si grassatorum & sicariorum ope in tuenda sua dignitate vsus esset, talibus quoque se parem gratiam relaturum. *Suet. in Cæs. cap.* LXXII.

Interrogatus cur repudiasset vxorem, Quoniam, inquit, meos tam suspicione, quam crimine iudico carere oportere. *Suet. in Cæs. cap.* LXXIV.

Acie Pharsalica proclamauit, vt ciuibus parceretur. *Suet. in Cæs. cap.* LXXV.

Nec minoris impotentiæ voces propalam edebat, vt T. Ampius scribit: Nihil esse rempublicam. appellationem modo sine corpore, ac specie. Sullam nescisse litteras, qui dictaturam deposuerit. Debere homines consideratius iam loqui secum, ac pro legibus habere quæ dicat. *Suet. in Cæs. cap.* LXXVII.

Eoque arrogantiæ progressus est, vt, aruspice tristia & sine corde exta sacro quodam nuntiante, Futura diceret lætiora quum vellet; nec pro ostento ducendum si pecudi cor defuisset. *Suet. in Cæs. cap. eodem.*

Triumphanti & subsellia tribunitia prætervehenti sibi vnum e collegio Pontium Aquilam non adsurrexisse, adeo indignatus, vt proclamauerit: Repete ergo a me Aquila Rempublicam tribunus. nec destiterit per continuos dies quidquam cuiquam, nisi sub exceptione, polliceri, Si tamen per Pontium Aquilam licuerit. *Suet. in Cæs. cap.* LXXVIII.

Plebei Regem se salutanti, Cæsarem se, non Regem esse respondit. *Suet. in Cæs. cap.* LXXIX.

De quo genere optime C. Cæsarem prætextatum adhuc accepimus dixisse, Si cantas, male cantas; si legis, cantas. *Quintil. lib.* I. *cap.* VIII.

Eleuandi ratio est duplex, vt aut veniam quis, aut iactantiam minuat: quemadmodum C. Cæsar Pomponio ostendenti vulnus ore exceptum in seditione Sulpiciana, quod ipse se passum pro Cæsare pugnantem gloriabatur, Numquam fugiens respexeris, inquit. Aut crimen obiectum, vt Cicero , *&c. Quintil. lib.* VI *cap.* III.

Est & illa ex ironia fictio, qua vsus est C. Cæsar. Nam quum testis diceret, a reo femina sua ferro petita, & esset facilis reprehensio, cur illam potissimum partem corporis vulnerare voluisset: Quid enim faceres, inquit, quum tu galeam & loricam haberes? *Quintil. ibidem.*

Sic fac existimes, post has miserias, id est, postquam armis disceptari cœptum est de iure publico, nihil esse actum aliud cum dignitate. Nam & ipse Cæsar, accusata acerbitate Marcelli (sic enim appellabat) laudataque honorificentissime & æquitate tua, & prudentia, repente præter spem dixit, se senatui roganti de Marcello, ne * hominis quidem caussa negaturum. (* *Sic Victorius edidit, eumque secutus Lambinus, cui tamen* ominis *legendum videtur, ipsum vide.*) *Cic. lib.* IV *ad Famil. epist.* IV *ad Ser. Sulpicium.*

Demetrio Megæ Siculo Dolabella rogatu meo ciuitatem a Cæsare impetrauit: qua in re ego interfui. Itaque

que nunc P. Cornelius vocatur. Quumque propter quosdam ſordidos, qui Cæſaris beneficia vendebant, tabulam in qua nomina ciuitate donatorum inciſa eſſent, reuelli iusſiſſet, eidem Dolabellæ, me audiente, Cæſar dixit, Nihil eſſe, quod de Mega vereretur; beneficium ſuum in eo manere. *Cic. lib.* XIII *ad Famil. epiſt.* XXXVI *ad Acilium.*

DE C. IVLIO CAESARE.

Sed tamen, Brute, inquit Atticus, de Cæſare & ipſe ita iudico, & de hoc huius generis acerrimo æſtimatore ſæpisſime audio, illum fere omnium oratorum Latine loqui elegantiſſime, nec id ſolum domeſtica conſuetudine, vt dudum de Læliorum & Muciorum familiis audiebamus, ſed, quamquam id quoque credo fuiſſe, tamen vt eſſet perfecta illa bene loquendi laus, multis litteris, & iis quidem reconditis & exquiſitis, eſt conſecutus, &c. *Ex Cic. in Bruto cap.* LXXII.

Sed perge Pomponi de Cæſare, & redde quæ reſtant. Solum quidem, inquit ille, & quaſi fundamentum oratoris, *&c.* Cæſar autem rationem adhibens, conſuetudinem vitioſam & corruptam, pura & incorrupta conſuetudine emendat. itaque quum ad hanc elegantiam verborum Latinorum, quæ etiamſi orator non ſis, & ſis ingenuus ciuis Romanus, tamen neceſſaria eſt, adiungit illi oratoria ornamenta dicendi: tum videtur tamquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine. hanc quum habeat præcipuam laudem in communibus, non video cui debeat cedere: ſplendidam quamdam minimeque veteratoriam rationem dicendi tenet, voce, motu, forma etiam magnifica, & generoſa quodammodo. Tum Brutus: Orationes quidem eius, &c. atque etiam Commentarios quosdam ſcripſit rerum ſuarum, valde quidem, inquam, probandos: nudi enim ſunt, recti, & venuſti, omni ornatu orationis tamquam veſte detracta. ſed dum voluit alios habere parata vnde ſumerent, qui vellent ſcribere hiſtoriam, ineptis gratum fortaſſe fecit, qui volunt illa calamiſtris inure-

re, sanos quidem homines a scribendo deterruit, &c. *Ex Cic. in Bruto cap.* LXXIV *seq.*

Quid Oratorum? quem huic antepones eorum, qui nihil aliud egerunt? quis sententiis aut acutior, aut crebrior? quis verbis aut ornatior, aut elegantior? *Ex Cic. ad Cor. Nepot. apud Suet. in Cæs. cap.* LV.

Sed bene loquendi de Catulis opinio non minor: sale vero & facetiis Cæsar vicit omnes. *Ex Cic. lib.* I *de offic. c.* XXXVII.

Reliquit & rerum suarum Commentarios, Gallici, ciuilisque belli Pompeiani. nam Alexandrini, Africique & Hispaniensis incertus auctor est. alii enim Oppium putant, alii Hirtium: qui etiam Gallici belli nouissimum, imperfectumque librum suppleuerit. *Paullo post:* Pollio Asinius parum diligenter, parumque integra veritate compositos putat; quum Cæsar pleraque & quæ per alios erant gesta, temere crediderit: & quæ per se, vel consulto, vel etiam memoria lapsus, perperam ediderit, existimatque rescripturum & correcturum fuisse. *Ex Suet. in Cæs. cap.* LVI.

C. vero Cæsar si tantum foro vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur; tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, vt illum eodem animo dixisse, quo bellauit, appareat: exornat tamen hæc omnia mira sermonis, cuius proprie studiosus fuit, elegantia. *Ex Quintil. lib* X *cap.* I.

Quid tantum noceret, vim Cæsaris, asperitatem Cœlii, diligentiam Pollionis, iudicium Calui, quibusdam in locis adsumere? *Ex Quintil. lib.* X *cap.* I *extr.*

Hinc vim Cæsaris, indolem Cœlii, subtilitatem Callidii, gravitatem Bruti, acumen Sulpicii, acerbitatem Cassii, diligentiam Pollionis, dignitatem Messallæ, sanctitatem Calui reperiemus. *Ex Quintil. lib.* XII *cap.* X.

At tristior Caluus, numerosior Asinius, splendidi-

or

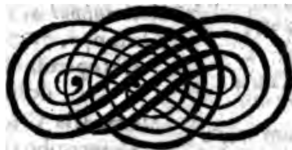
et Cæsar, amarior Cœlius, grauior Brutus, vehementior & plenior & valentior Cicero. *Ex Dialogo de Orator.*

Λέγεται δὲ καὶ φῦναι πρὸς λόγους πολιτικοὺς ὁ Καῖσαρ ἄριστα, καὶ διαπονῆσαι φιλοτιμότατα τὴν φύσιν, ὡς τὰ δευτερεῖα μὲν ἀδηρίτως ἔχειν, &c. Ex Plut. in Cæs.

Ἐν δὲ Ῥώμῃ πολλὴ μὲν ἐπὶ τῷ λόγῳ περὶ τὰς συνηγορίας αὐτοῦ χάρις ἐξέλαμπεν. Ex Plut. in Cæs.

Ac mihi ex Græcis orationes Lysiæ ostentat; ex nostris Gracchorum Catonisque, quorum sane plurimæ sunt circumcisæ & breues. ego Lysiæ Demosthenem, Æschinem, Hyperidem, multosque præterea; Gracchis, & Catoni Pollionem, Cæsarem, Cœlium, inprimis M. Tullium oppono, cuius oratio optima fertur esse, quæ maxima. *Ex Plin. lib.* I *epist.* XX.

Sed ego verear, ne me non satis deceat, quod decuit M. Tullium, C. Caluum, Asinium Pollionem, M. Messallam, *&c.* Diuum Iulium, Diuum Augustum, Diuum Neruam, Ti. Cæsarem, &c. *Ex Plin. lib.* V *epist.* III.

INDEX I. RERUM.

* *Numeri sine littera præfixa libros belli Gallici notant: cum C, belli Ciuilis: cum A, bellum Alexandrinum: cum Af. Africanum: cum H, Hispaniense.*

Aman-

Cla-

L. Arun-

Mer-

S

T

INDEX II LATINITATIS.

æquo

ti-

cer-

cla-

non

cri-

depo-

euc-

fa-

fun-

ex

im-

men-

N

na-

pe-

per-

pon-

Q.

quam

se-

ac-

non

tem-

vi-

FINIS.

CORRIGENDA.

Pag. 58 not. versu 3 *Veromanduos*. Pag. 68 v. 11 *equitatu*. Pag. 76 v. 12 *amplius*. Pag. 78 v. 23 *viminibus*. Pag. 80 v. 1 *Rhenum*. Pag. 82 v. 3 *permisit*. & v. 19 ibidem, *iussisset*. Pag. 90 v. 12 *bis*, non *his*. Pag. 93 v. 10 *circumsisterent*. Pag. 139 v. 8 *ad Cæsarem*, & v. 17 *territare*. Pag. 154. v. 19 *de re*. Pag. 154 v. 22 *senserunt*. Pag. 171 v. 10 *ab se*, non *abs*. Pag. 181 not. v. 1 *οἱ Σηόνες*. Pag. 198 v. 18 *victi*. Pag. 204 v. 6 *Atuatucam*, & not. v. 1 *Atuatucam*. Pag. 207 v. 13 & 19 *Atuatucam*. Pag. 231 v. 14 *omnibus*. Pag. 234 v. 9 *ceperunt*. Pag. 242 v. 17 *distineat*. Pag. 245 v. 4 *permoueantur*. Pag. 284 v. 8 *Matisone*. Pag. 296 v. 23 *paludem*. Pag. 312 v. 16 *concitatorem*. Pag. 336 v. 8 *equo*. Pag. 344 v. 10 *vespera*. Pag. 393 not. v. 1 *noui*. Pag. 398 v. vlt. incide post *seniorum*, Pag. 401 not. v. vlt. *Gryph*. Pag. 404 not. v. 7 *columnellas*. Pag. 409 v. 13 *obiecta*. Pag. 418 v. 24 *quo mare*. Pag. 447 v. 21 *Apolloniatium*. Pag. 455 v. 13 *dimissis*. Pag. 483 v. 20 *contingeret*. Pag. 506 not. v. 4 *Domitius*, *Scipio*, intercisa. Pag. 526 v. 2 *sedato*. Pag. 545 v. 19 *iudicio*. Pag. 546 v. 11 *confidebat*. Pag. 550 v. 21 *comprehendi*. Pag. 563 v. 2 perseuerare. Pag. 565 v. 6 *subsidia*. Pag. 567 v. 25 *in illum*. Pag. 569 v. 9 *Salonam*. Pag. 574 v. 2 *exercitum*. Pag. 586 v. 10 *calamitas*. Pag. 594 not. v. 3. *duce*. Pag. 595 v. 6 *inito*. Pag. 600 v. 13 *Clupeis*. Pag. 605 v. 25 *reliquerat*, Pag. 675 v. 28 *barbaris*. Pag. 692 v. 6 *clam & nostros*. Pag. 704 v. 11 *ad prælium*.

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 06303 6597

3 9015 06303 6597